

Дадахон НУРИЙ

**УЗОҚ-ЯҚИН
МАНЗИЛЛАР**

(Сайланма)

Учинчи жилд

**ТОШКЕНТ
«ISTIQLOL»
2013**

УЎК: 821.512.133-1
КВК: 84(5Ў)7
Н 87

Болалигимдан бошдан кечирган мусофиротнинг дастлабки кунлари Фани Жаҳонгировдай устоз назарига тушиб қолдим; Нафосат сирларига Чингиз Ахмаровдай сарбаланд мусаввир устахонасида ошно бўлдим;

Адабий сабоқни буюк сўз заргари Абдулла Қаҳҳордан олдим; Инсонийликни, одамларга меҳр-мурувватни устоз адиб Шуҳрат домладан ўргандим.

Оллоҳ менга Омонжон Ҳатамовдай меҳрибон ва мушфиқ дўстни ато этди.

Мазкур китобни шул жаннати инсонларнинг ёрқин хотираларига бағишладим.

Муаллиф

84(5Ў)7
Н 87

Нурий, Дадахон.

Узоқ-яқин манзиллар: сайланма / Д.Нурий. —

Тошкент: Istiqlol, 2013. — 608 б.

Дадахон Нурий тинчимас адиб, у она юртимиз сарҳадлари, дунёнинг қатор мамлакатлари бўйлаб ижодий саёҳатлар қилган. Шунинг натижаси бўлмиш ёзувчининг сафарнома асарлари мазкур сайланмага асос қилиб олинди.

УЎК: 821.512.133-1
КВК: 84(5Ў)7

ISBN 978-9943-308-68-8

© «Istiqlol nashriyoti», 2013

Биринчи қисм

*Бойсун
жунглиларидан
Канди
ўрмонларигача*

ҲАЁТНИНГ АСЛ ҶЗИ

Ёзувчи Дадахон Нурий қаламига мансуб қўлингиздаги китоб кутилмаган саргузаштли кечинмаларга бойлиги билан муаллифнинг бошқа асарларидан ажралиб туради.

У жанр эътибори билан саёҳатнома, эсдаликлар асосида ёзилган. Бу жанрнинг пайдо бўлиб, ривож топиши жамиятнинг тараққиёт даражаси билан боғлиқдир. Шунинг қайд этишни истардимки, XX аср ўзбек халқи учун қай даражада машаққатли бўлмасин, ўтган бошқа асрларга нисбатан анча тараққиётли кечди, мислсиз қурбонлар эвазига бўлса ҳам иқтисодий жиҳатдан юксалиш даври бўлди.

«Бойсун жунглиларидан Канди ўрмонларигача» китоби шу даврнинг қарийб ярим асрлик воқеасини ўз ичига олган ҳаётнинг асл ўзи, унинг бор ҳақиқатидир, десам хато бўлмас. Асарни ташкил этувчи қиссалар бир-бири билан боғланиб, воқеалар тизими ривожланиб бораверади. Воқеаларки, китобхон унга шўнғиб кетади, худди ўзи иштирок этаётгандай бўлади.

Муаллиф аввал бошдан ўзи таъкидлаганидек, ўқувчини баланд тоғу тош сўқмоқлари, чўлу биёбонлардаги минг йилларнинг сирли шабадаси уфуриб турган ҳаробазорлар, ўрмону одам қадами етмас чангалзорлар бўйлаб етаклайди. Шу аснода ўта содда, дилкаш кишиларга, кенг фикрли фозилу доноларга, нодон, ўта тўпори мансабдорларга, лўтттивоз сиёсатдон ва уларнинг югурдаklarига, дунёни титратиб турган Салтанатнинг кўнпаякун бўлиш арафасида талвасага тушиб қолган турли даражадаги боёнларига йўлиқтиради, уларнинг сурат ва сийрати билан бизни таништиради.

Шунингдек асар қаҳрамонларининг аксари муаллифнинг устоз ва тенгдошларидир. Кўпчилиги ҳозир орамизда бор. Уларнинг исм-шарифлари ўзгартирилмаган ҳолда қиёфалари, феъл-атворлари кўзгудагидай қилиб тасвирланганки, назаримда бунга фақат қойил қолиш керак.

Яна энг қизиғи, воқеаларда узвий «иштирок» этиб турувчи Ленин образи ҳам бор. «Доҳий» портрети хўп ке-

лиштириб чизилган. Зеро Дадахон Нурийнинг ўзи рассом... Бу билан муаллиф ўз даврининг «пайғамбари» ҳисобланмиш инсон устидан кулмайди, балки сохта таълимот қўғир-чоқларига айланиб қолган унга сифинувчиларнинг жонсарақ амал-тақалларини айнан ҳаётдагидай ишонарли қилиб, тасвирлаб беради.

Шуниси қувонарлики, асарга ёркин бир руҳ бериб, воқеаларни таранг тортиб турадиган чизик бор. Бу ҳазил-мутоиба, юмор чизигидир. Ёзувчи ундан ҳар қандай вазиятда, ҳатто фожеа рўй бериб турган ҳолатларда ҳам усталик билан фойдаланади. Буни таъбир жоиз бўлса адибнинг Гоголона талқиндаги ўзига хос кашфиётидир деб аташ мумкин.

Умид қиламан, бу китобни ўқувчилар мамнуният билан қабул қилишади, чунки улар бундай қизиқарли асарга кўпдан буён чанқоқ эди.

Матёкуб ҚЎШЧОНОВ,
академик

ЯХШИ АСАР

Дадахон Нурий билан ёшликдан кўча чангитиб, бирга катта бўлганмиз. Адабиётга ҳам меҳримиз ўша пайтларда тушган. У кишининг илк қўлёзмаларини ўқиганларданман. Ҳамон ўқиб, кузатиб бораман.

Адиб томонидан эълон қилинган ҳар бир янги асарда нурли жабҳалар, тўғрироғи кашфиётни кўраман. Унинг бахти шундаки, тили равон ва рангин. Зеро устоз мунаққид Озод Шарафиддинов ёзганидек «Худо бераман деган бандасига кўш қўллаб бераркан — Дадахоннинг ёзган ҳар бир асари ўз ўқувчисини топиб, кўпчилиқни ром этиб келмоқда».

«Бойсун жунглиларидан Канди ўрмонларигача» номли ушбу китоб ҳам ҳузур қилиб ўқиладиган ўзига хос асар бўпти дея, бемалол айта оламан. Воқеалар баёни ва тасвирида дунёга машҳур ёзувчи Чингиз Айтматовча руҳ ва изчиллик кўзга ташланиб туради.

Яна шуниси диққатга сазоворки, қатор қаламкаш тенгдошларимиз асар саҳифалари орқали ўз ёшлиқлари билан учрашгандай бўладилар. Бунда адиб қуруқ баёнчиликка берилмайди, балки ўша беғубор дамларнинг ёрқин лаҳзаларини чизади.

Яхши асар ҳақида кўп гапириш шарт эмас. Уни китобхоннинг ўзи англаб, ўзи баҳолайди.

Ёзувчимиз Дадахон Нурийнинг бу янги китоби унинг яхши асарларидан бири бўлиб қолади.

Хожақбар ШАЙХОВ,
24 май, 2002 й

ЙЎЛ БОШИДА

— Дўстим, сиз адабиёт олдида катта масъулиятсизлик қиляпсиз. Ҳеч бўлмаса Бойсун-Сайроб муносибатлари таранглашиб турган таҳликали кунлар қандай омон қолган-лигингизни ёзинг. Тайёр мавзу-ку! Ҳа-да, эринчоқлик қила-верманг, умр ҳам ўтиб боряпти.

Бу танишлигимиз университет ётоқхонасида ҳамхоналикдан бошланган Омон Мухторнинг навбатдаги огоҳлантириши эди.

Гап орасида «Агар ёзмасангиз — ўзим ёзаман ёки Шодмон Отабекка «илдириб» юбораман» дея қўшиб қўйгани мени ҳушёр торттирди.

Бундоқ ўйлаб қарасам, бир эмас, ўнлаб маротаба қалтис вазиятларни бошдан кечирган, ҳар сафар ҳам бахтли тасодиф орқали жон «фойдага» қолган экан. Энди, ёзмасам бўлмайдиганга ўхшайди. Дарвоқе, бу томондан ёш бир жойга бориб қопти, у томонда ҳар нарсага қулоғи динг, қалами шай Шодмон Отабек....

Модомики шундай экан, аввалдан огоҳ этиб қўяй: китоб ёшлик пайтларимдан қоралаб юрган «Кундаликлар» қатида муҳрланиб, бироз хира тортган воқеалар асосида ёзилди. Ушбунни ўқиётим, анча салобат тоши босиб, номдор бўлиб қолган дўст-биродарларим тасодифан ўзларини «учратиб» қолсалар, мен бошқачароқ эдим-ку, дея ҳайрон бўлмасинлар. Ҳаммамиз ёшликда ҳозирдагидай мукаммал эмасдик, шумроқ, ҳам эркинроқ эдик.

Шунингдек бош мавзу чизигидан четлаб, саргузашт сўқмоқдари бўйлаб етаклаб кетсам, ажабланманг! Чунки билиб турибман, ҳеч қаёққа чиқмай, диққинафас бўлиб ўти-равериш жонингизга теккан. Мен билан юринг, Сиз соғинган ёшликнинг тупроқли кўчаларини, тоғу тошларни, чўлу биёбонларни, ўрмону ёввойи чангалзорларни биргаликда кезамиз. Фаройиб саргузаштлар гувоҳи бўлиб, турфа хулқ-атворли кишилар билан учрашамиз. Ва албатта, булар Сизни бефарқ қолдирмайди деб умид қиламан.

Зеро, Хадиси Шарифда ҳам «Соғлиқ тиласанг — саёҳат қил» деган сўзлар бежиз айтилмаган.

НАМАНГАНИ СУВ БОСАН КУН

ХАНДАЛАК САЙЛИ

— Тўхтагон, ҳой Тўхтагон, тинчимагур болангизни шамол учириб кетди-и! Ундан айрилиб қолдингиз, чопинг!

— Вой, шўрим. Энди бу кўргилик бормиди. Қани у?

Онамнинг жонсарак овозлари эшитилди.

Афтидан мени тепадан қарсиллаб синиб тушиб, бор ялангликни қоплаган ўрик шохлари орасидан қидириб топмоқчи бўлдилар шекилли, ўша томон чопдилар. Бироқ мен анча нарида — тарвақайлаб ўсиб ётган маккажўхоризор ичида, қалин брезент қатида ётар, ён кўшнимиз Ҳоличагон хола билан онамнинг безовта, ҳаяжонли сўзларини эшитиб, бир амаллаб «тутқунлик»дан қутулишга урунардим.

Ниҳоят икковлари эгатларнинг пуштасигача босиб кетган сувни шалоплатиб кечиб, ёпирилгандай устимга келишди. Бир томонга ёнбошлаб қолган бўлиқ макка пояларининг қалин «кўрпа»си устида илжайиб типирчилаётганимни кўрган кўшнимиз ёқасини ушлади:

— Тирик, булингиз! Ё, тавба, шунча ердан кулаб, тушган жойини қаранг! Бу болани «одами» бор. Ўтган сафар ҳам бир худо асраганиди, — сўнгра алоҳида оҳанг билан кўшиб кўйди, — ҳарна қилса, Нуриддин қорининг ўғиллари-да!

«Ўтган сафар» деганлари роппа-роса беш йил аввал биз мана шу «Боғ» деб атайдиган дала-ҳовлимизда бўлиб ўтган ҳодиса. Мен уни яхши эслолмайман, «бир худо асрагани» ҳақида кўп гапиришади, кулоғимга қуйилиб қолган.

Шаҳар ҳовлимиздан бироз четроқда жойлашган бу «Боғ»имиз каттагина ерни эгаллаган, боғ деганича бор — у ерда анор, анжирдан тортиб, мева дарахтларининг ҳамма туридан ўсади. Ҳатто этакроқдаги алоҳида ялангликка ҳандалак, қовун, тарвуз ҳам экилади.

Бу ердан бир чақиримча юқорида бутун Наманганга оби-
ҳаёт таратиб катта канал оқар, унинг ирмоқларидан бири
ҳайқирганича бизнинг ҳовлидан ўтарди.

Пишиқчилик фаслининг илк неъматини — марварид тут,
ундан кейин эртапишар гилос, қирмизак олма, оқўриқларга
улашиб хушбуй ҳандалаклар етила бошлаган бир пайтда
соябонли араваларга ўтириб «боғ сайли»га келардик.

Кенг чойшабни ёзиб тут қоқилар, уни қозонда қайнатиб
шинни пиширилар, шираси томоқни олгудай бўларди.

Нақ икки тегирмонча сув сиғадиган катта ариқ бизни-
кига етиб келганича бир неча кўшнилари боғини оралар,
салгина шамол кўзғолиши билан унинг юзида нақшин
олмалардан тортиб, ўригу шафтолиларгача қалқиб, оқиб
келаверарди.

Айтишларича мен икки-уч марта ўша меваларни тутмоқчи
бўлиб, қўл чўзганимда ҳай-ҳайлаб ушлаб қолишган экан...
Хуллас, ўшанда аёллар шинни пишириш билан овора бўлиб,
мени сувга қандай тушиб кетганимни билишмаган. Урушдан
бир кўлидан айрилиб, ногирон бўлиб қайтган ён кўшнимиз
Ҳолича ҳоланинг эрлари Тошпўлат ака лоппиллаган сув юзида
бир чўкиб, бир қалқиб келаётган ёш болага, яъни менга кўзи
тушади-ю, ўзини пишқириб оқиб турган ариқча отади.

Агар лоф бўлмаса, ўшанда мени икки оёғимдан кўтариб,
тахта каравотга ётқазиб кўйиб, бир пақирча сувни «қайд»
қилдиришган экан.

Бу сафарги ҳандалак сайлида баҳайбат оқўрик тепасидан
қай таҳлитда ерга «учиб» тушганимгача бўлган воқеаларни
яхши эсламан: «Ҳайитпийн»нинг ҳандалаги пишибди деб
«боғ»га икки-уч кунни мўлжаллаб келгандик. Ичимизда
бир ойча муқаддам кўшни «Сандуқчи» маҳалласидан шоҳона
қилиб безатилган тахтиравонга ўтқазиб, тушуриб келинган
Хусанбой акамнинг қаллиғи Хосиятхон келинойим ҳам бор
бўлиб, «сайл»га биринчи келиши эди.

Бизни эшик олдида шу яқин атрофдаги Янтоқ
маҳалласида турадиган Райимберди тоғам кутиб олди.

Боғ — ҳовлини бир айлантириб, сўнг полиз томон
бошлади.

Эгат пушталарини қоплаб ётган кўм-кўк палаклар оралаб
девдай қоматли, гўлабиргина киши куйманиб юрган экан,
бизга кўзи тушган заҳоти бир жуфт ҳандалакни узиб,

кафтларига қўйди-да, боши узра кўтарди ва шеър айтиб, таърифлашга тушди:

*Танг-танг кўзачам —
Тангога ўхшайди кўзачам.
Кунгирадорм кўзачам —
Тиллога ўхшайди кўзачам.*

Тоғам;

— Ҳо-ҳой солдат; шоир бўп кетинг-е! — деб патила — патила соқолли, сочлари ўсиқ ўрта ёшлардаги бу одамнинг кўнглини кўтарган бўлди, сўнг овозини пастлатиб онамизга деди:

— Кеча устахонада кун бўйи дадамга қарашганди, дарров «шайтон суви»ни топақолганини қаранг!

Онам «пиён»га раҳмлари келгандай синиқ овоз билан:

— Ҳа, энди худойим бечоранинг ақл-ҳушидан айириб, шу кунларни бошига солиб қўйган-да! Нима қилсин, ука? — дедилар.

— Аба (опа), бечорамас, кап-катта одам! Ўзида айб,— деди тоғам яна товушини пастроқ қилиб.

«Ҳайитпиён» номи бир йилча олдин Жўравой опоқ-дадамнинг темирчилик устахонасига коранда бўлиб ишлашга келганидан буён тез-тез тилга олинадиган бўлиб қолганди. Айтишларича, у аввал тоғни урса толқон қилгудек мўмин-қобил йигит бўлган. Тўрт йил немисларга қарши жанг қилиб, уруш тугаган йили соғ-омон қишлоғига қайтиб келади-ю, катта ҳовлини қаровсиз, шип-шийдам ҳолда кўради. Сўраб-суриштириб билса, нариги маҳаллалик, патифони бор, сўққабош жувозкашга турмушга чиқиб кетибди. Лаппакдан айтиладиган «Ақажон, бошгинам оғрийди-ё» ашуласига бошқоронғи бўлиб, фарзанд ҳам туғиб олибди. Шундан кейин Ҳайитвой бутунлай ҳаётдан совийди, бирон ишнинг бошини тутиш ўрнига ўнг келган жойда мардикорчилик қилиб, кун кечира бошлайди. Аламини ичкиликдан олади. «Ҳайитпиён» деган ном орттиради... Оппоқдадамга қарашиб топган «чой-чақа»сини олади-ю, икки-уч кун йўқ бўлиб кетади. Яна пайдо бўлиб қолади... Эрта баҳордан бери бизнинг боққа қараб, шу ерда ётиб юрар, Райимберди тоғам унинг илиқ-иссиғидан хабар олиб турарди.

«Ҳайитпиён» катта лаганга каржлаб келтирган ҳандалакларнинг муаттар ҳиди иштаҳани қитиқлайдиган даражада

ёқимли, мазаси ҳам шунга яраша тотли эди. Лекин уларга аталган шеърни амакининг ўзи тўқиганми, ёки бошқалардан эшитиб, ёдлаб олганми билолмадим. Шунингдек, ҳандалакни «кўнгираддор кўзача»га ўхшашига ҳам ақлим етмасди.

Ўша куни шомга бориб бирдан ҳаво ўзгарди. Момақалди роқ гулдираб, чақмоқ чақди. Одатда бундай пайтларда шамол кўзғоларди. Лекин ундай бўлмади. Борлиққа сокинлик ҳукмрон, осмон рутубатли эди. Бир пайт йирик-йирик ёмғир томчилаб турди-да, шаррос жалага айланди. Юракларга ваҳима солиб, кечаси билан ёғиб чиқди.

Эрталаб қарасак, кўча-қўй, атроф далаларда сув кўлоплаб ётар, экин-тикинларнинг анчагина қисми пайҳон бўлган, лойқага коришиб кетганди.

Бир пайт кўчада икки отлиқ пайдо бўлди. «Аёллар, болалар эҳтиёт чораларини кўрсинлар, эркак зоти борки қўлида кетмон, белкурак билан канал ёқасига чиқсин», дея эшикларни тақиллатиб, жар сола бошлашди.

Райимберди тоғам Ҳайит амакини қаердандир бошлаб келди-да, сиз булардан хабардор бўлиб турунг, дея уни ҳовлида қолдириб, ўзи канал томон кетди.

«Пиён» амаки кечагина яшнаб турган каттагина полиз ўрнида кўлоплаган сув билан лойга қоришиб ётган палакларга кўзи тушди, бошини сарак-сарак қилди, оёқлари тортмай, яланглик адоғида тўхтаб қолди. Онам уни саволга тугдилар:

— Канал томонда тинчликми, Ҳайитвой?

— Йўқ, — деди у кутилмаган чўрткесарлик билан, — қирдан сел келиб ётибди. Тумонот одам тупроқ аралаш шохшабба босиб, канал қирғоғига дамба кўтариш билан овора. Жала тинадиган эмас! Сув дамбани бузиб кетади-ёв!

— Нафасингизни иссиқроқ қилинг.

Онам осмонга қараган бўлдилар-да, — ёмғирнинг ҳам шашти пасайди, тинадиганга ўхшайди, — деб қўйдилар.

Амаки:

— Бунақа ҳавога ишониб бўлмайди. Яна икки кун ёғармиш. Катталарнинг оғзидан эшитдим. Ҳозир бутун шаҳар ҳам канал бўйига кўчиб чиққан! — деб кўнгилга яна гулу соладиган гап қилди, — Жийдакапага сел келган йили ҳовлиларга сув дарё бўлиб ёпирилган, томга чиқариб қўйилган бешикдаги болаларни ҳам оқизиб кетганини ўз кўзим билан

кўрганман. Ўшанда кўпчилик дарахтларга чиқиб, ўз жонини сақлаб қолганди.

— Э, парвардигор, бандаларингга ўзинг раҳм қилгин! — дедилар онам илтижоли оҳангда.

Ҳайит амаки бошқа индамади. Яланглик четидаги тарвақайлаб ўсиб кетган оқўрик дарахтини айланиб, усти бостирмали тандирхона тарафга кетди. Сал ўтмай бир боғлам тол ёғочлари билан калта-култа тахталарни олиб чиқиб, дарахт танасига тиккалаб қўйди. Қаердандир икки томони эгик, учлари михга ўхшаш зирхланган темир исканаларни топиб келди. Белбоғига теша, ихчам ойболта қистирди, тарс-тарс ёрилган намтоб пўстлоқлари писта кўмирдай қоп-қора ўрикнинг икки йўғон танаси орасига оёқларини тираб, эпчиллик билан юқорига кўтарила бошлади.

Бир пайт узун арқон тортилиб, унинг пастки учига танғиб боғланган тахта ёғочларнинг кети ердан узилди.

Онам олди очиқ айвон тарафдан бош чиқариб, овоз бердилар:

— Ҳой, Ҳайитвой, нима қилмоқчисиз?

— Сизларга пана жой. Мободо сел келса, чиқиб ола-сизлар.

Кулоғимга баъзан катталарнинг ўзаро гурунгларда айтадиган «Андижонни ер ютади, Наманганни сел босади» деган гаплари чалиниб қоларди. Демак, энди бизни сел босарканда деб, юрагимга баттар ваҳима тушди.

Лекин бу пайтга келиб жала тўхтаган, осмон сатҳидан увадаси ерга қадар чувалашиб судралиб юрган паға-паға қора булутлар ҳаммаёқни қоплаб улгурган, энди бутун борлиқда ўқтин-ўқтин увуллаб бош кўтараётган шамол ўз ҳукмини ўтказмоқчи бўларди.

Кўпчилик орасида «Темирчи уста» деб ном чиқарган опоқдадамнинг баъзан куйиниб айтиб қоладиган гапларига қараганда «Ҳайитпиён» кўли гул, филдай кучи бор, яхши одам. Факат елкасига ўтириб олган шайтон йўлдан уриб туради».

Менимча, ўша шайтон «йўлдан уриб», «пиён» бўлганда у янада дилкаш, ҳимматпешароқ бўлиб қолар, кимларгадир яхшилик қилгиси келар, ёнидан болаларга «хўроқанд учун» деб танга чиқариб улашар, «Менам девона-ю Машраб» ҳиргойисини бошлар, баъзан ҳиргойи «Рентавая» деган

солдатча қадам ташлаб айтиладиган қандайдир ўрисча қўшиққа уланиб кетарди.

Ҳозир ҳам бизнинг ғамимизни еб, баланд оқўригимиз тепасига чиқиб олиб, нимадир қиляпти. Юқоридан теша-болтанинг тинимсиз тақиллаган овози эшитилар, шамолданми ёки шохларнинг силкинишиданми етилиб, ранг ола бошлаган мевалар дув-дув ерга тўкиларди.

Кеча Райимберди тоғам:

— Бу йил ўрик бошини еб ҳосил қилди. Ҳайитвойга айтиб, озгинасини қоқиб ташлатай дедим-у, уволидан кўрқдим. Тиргак қўйиб бўлмаса, — деб зорлангандай гап қилганди. Мана, энди беминнат ўзи тўкилиб тушяпти.

Бир пайт Ҳайит амаки ишини тутатди шекилли, пастга тушиб, онамни чақирди. Ўрикнинг энг баланд жойидаги икки йўғон шохлари орасида кўриниб турган кичик «уйча»ни кўрсатди:

— Бемалол чиқиб бораверасизлар. Устига эски брезентни ҳам тортиб қўйдим, ёмғир ўтмайди. Тахтиравоннинг ўзи!

Онам кафтларини пешонага қўйиб, ўша томон қарадилар:

— Вой, афанди-ей, тахтиравонингиз осмон-у хафтинда-ку?! У ерга ким чиқади?

Ҳайит амаки ҳозиржавоблик қилди:

— Ким бўларди, сизлар-да! Ҳа, энди, сел ёмон нарса. Эҳтиёт бўлган яхши! — у теша, болта яна ортиб қолган уч-тўрт темир исканани кўтариб, тандирхона ёққа кетди.

Ўрикнинг бир-бири билан бўйлашиб ўсган йўғон таналари сип-силлиқ, оёқ қўйса бўладиган бирон жой йўқ, бутоқли шохчалар эса, анча юқорироқда эди. «Мен-ку, амаллаб чиқиб оларман. Агар сел келиб қолса, онам, Хосиятхон келинойим нима қилишади? Балки Ҳоличахон ҳола ҳам кекса оналари, болалари билан бизникига чопиб чиқишар». Шу ҳаёл билан тандирхона томон юрдим. Унинг бир чеккасида мева-чева узганда керак бўладиган узун нарвон суёғлик турарди. Балки Ҳайит амаки ўшани олиб чиққани кириб кетгандир.

Аммо мен ичкарига қадам қўйишим билан тандир ёнидаги эшикча тирқишидан қазноқ тўрида ўгирилиб олиб, шишадан қултиллашиб нимадир ичаётган Ҳайит амакига кўзим тушди. У шарпамни сизди шекилли, дарров шишани пастга — сомони сочилиб ётган қанор қоп остига яшириб, бир кафти билан лаблари аралаш оғзини сидириб артган

бўлди, гирчиллатиб ўрик чайнай бошлади ва ўрнидан туриб, елкаси оша менга қаради:

— Оба, йигитча-ей, энди бу ердаги аёллардан хабардорликни сизга топшириб, биз канал бўйига равона бўламиз. Ҳамма эркак зоти ўша ерда. Агар сел йўлини тўсмасак, Наманганни сув босади. Эҳе, мен бу ерга шотини қидириб киргандим. Анаву ерда экан!

«Ҳайитпиён» бурчакдаги нарвонни даст кўтарди-да, ташқарига чиқариб, ўрикка суяди. Яхшилаб ўрнашдими-йўқми билиш учун икки-уч бор силкитиб қўйди. Сўнгра, ялангликни кесиб, эшик томон йўналди.

Бироз вақт ўтиб, кўчанинг нариги бошидан унинг ўзига унча ярашмаган овозда айта бошлаган ҳиргойиси эшитилди: «Рентавая, рентавая...»

Ҳамма «эркак зоти» канал бўйида. Ҳатто эрталаб ногирон-тирсагидан бир қўли йўқ Тошпўлат ака ҳам кўк ёлли эшагини миниб «куёвбола» — Ҳусанбой акам икковлари ўшаёққа кетишган. Бу ерда фақат хотин-ҳалаж, менга ўхшаган бола-бақралар қолган ҳолос. Аёллар бир-бирлариникига югуриб, уддабуронлик билан сел келса нима қилиш кераклиги ҳақида гап уқдиришарди. Кимдир томга, кимдир дарахтга чиқиб жон сақлаш қулайлигини айтарди.

Бизларга мазза, сув тошиб терак бўйига чиқса ҳам етолмайдиган беҳавотир қароргоҳимиз бор...

Дарвоқе, ҳозир шундоқ уйимиз томига чиқиб қараса бемалол кўринадиган канал бўйида нималар бўляптийкин! Бутун Наманган кўчиб чиққан бўлса — одам чумолидай қайнаб ётгандир. Албатта шаҳар- районларнинг бошлиқлари ҳам ўша ерда бўлса керак. Ҳайит амаки солдатча қадам ташлаб, ашулани ванг қўйиб етиб боргандир.

Айниқса, анаву ўрик тепасидан лиммо-лим сувга тўлиб оқаётган канал баралла кўринса керак. Ўша ердан туриб бир томоша қилмайми дедим-да, нарвонга чиқа бошладим.

Шамол дам авжга чиқиб, дам тўхтаб эсарди. Мен унга эътибор бермадим, аста шох-шаббалар оралаб, ҳов икки йўғон шох орасидаги «уйча»ни мўлжаллаб кўтарила бошладим. Ўзи, Ҳайит амакини онам «Афанди» деганларича бор-да, селдан жон сақлайдиган жойни ҳам шунақа дарахтнинг қил учига чиқариб курадим! Ана, ниҳоят уйчага етиб келдим: Худди Тошпўлат ака ҳовлисидаги ҳовуз бўйига қурилган шийпон-

чанинг ўзгинаси. Фақат кичикроқ. Текислаб қоқилган тахталар устига юмшоқ шоли похолдан тўшаб, эски шолча ҳам солиб қўйилган. Чинданам «Пиён» амакининг «қўли гул»!

Анаву полизимиз ўртасидаги атрофини сув босиб ётган қапага ҳам ўхшаб кетадиган уйча ичига кириб, оёқларимни узатганча ётиб олдим. Бир пайт пастта қарагандим, кўзларим тиниб кетгандек бўлди. Катта яланглигимиз, унга ёндош маккажўхоризоримиз ҳам жуда олисдага ўхшаб кўринди. Юрагимни ваҳима босиб, чалқанча ётган жойимдан тепага қараб, ўгирилиб олдим. Шундоқ брезант ёпқич четидан ўрикнинг шиғил ҳосилли шохчаси нақ бошим устида солланиб турибди. Шамолда силкинган сари ундан димоқни сархуш килувчи нафис ҳид анқирди. Оппоқ, худди одам ўз аксини кўргудай шаффофранг оқўрик доналаридан бирини узиб оғзимга солдим.

Бир пайт узоқдан тарновига сув очиб юборилган тегирмоннинг гувиллашидай овоз эшитилди. Миямга сел келяпти деган фикр урилди. Бироқ, каттиқ шамол кўзғолган эди... Мени кимдир худди беланчакка солиб тебратаётгандай ёки афсонавий учар гиламга ўтқазиб, учуриб кетаётгандай эди. Ҳосилга бурканиб ётган сон-саноксиз шохлар беланчакдай тебраниб, гўё мени аллалаётгандай эди...

Шу бўйи қанча вақт ўтганини билмайман, бирдан қасирқусур овозлар эшитилиб, кимдир мени куч билан «беланчак»дан иргитиб юборгандек бўлди. «Учар гилам» ҳам муаллақ бўшлиққа сингиб, изсиз йўқолди-ю яхмалакда тойиб кетаётгандай бўлдим, қандайдир тубсизлик шиддат билан мени ўз домига торта бошлади... Кейин нима бўлганини билмайман. Бир пайт кўзларимни очиб, маккажўхори поялари устида ётганимни кўрдим.

Шундай қилиб «Ҳандалак сайли» кунлари баҳайбат оқўрикнинг қил учидан қулаб, соғ-омон қолганим ҳақида уйимиздагилар анча вақт гапириб юришди. Ачахон бувимлар ҳам «Бу боланинг одами бор» деган Ҳолича ҳола гапини бот-бот қайтариб қўядиган бўлгандилар.

Мени энди яна бирон корҳол бўлмасин дея «Боғ»имизга камроқ олиб борадиган, олиб боришганда ҳам ҳар босган қадамимдан кўз-қулоқ бўлиб турадиган бўлишганди.

Бироқ, шаҳар ҳовлимизда қолган кунларим ҳам тинчгина ўтавермасди.

БЕДАНА КАВОБ

Наманганнинг «Тахта кўприк» маҳалласида жойлашган уйимиз бошқалардан ажралиб турадиган ўзига хослиги билан кўпчилик оғзига тушганди. «Арчали ҳовли» деса ҳеч ким адашмай шаҳарнинг нариги бурчидан ҳам бизникини топиб келаварди. Биздаги шарт-шароит, экиб ўстириш урф бўлмаган ғайритабиийроқ бўлган бу дарахтни ҳовлимиз яланглиги ўртасига ким томонидан, қачон ўтқазилганлигини ҳеч ким билмас, саксон ёшларни қоралаб қолган Ачахон бувим «Жуда қадим дарахт, ўз уруғидан униб чиққан бўлса керак» дердилар.

Гарчи шаҳарда яшасак-да, «Арчали ҳовли» мизнинг этаги катта мевазор боғ эди. У ердан ғуррак қушининг «ғур-р ғур-р»лаб кўйиши, дарахт пўстлоғини узун тумшуғи билан тешиб, қурт-қумурсқани олиш ҳаракатига тушган «Қизил-иштон»нинг «тақ-тақ-тақ»и ҳамда сайроқи майналарнинг овози тинмай қулоққа чалинарди.

Кўшнимиз Куронбой ота боғи билан бизнинг боғни ажратиб турувчи, ҳар қор-ёмғир ёққанда «уваланавериб» пастак бўлиб қолган қалин пахса девор бўларди. Унга ёнбошлаб икки туп танаси нақ одам белидай келадиган анжир дарахти тарвақайлаб ўсиб ётар, кузда уларнинг шох-шаббаларини ерга тираб, арқон солиб кўмишнинг ўзига ўн чоғли ҳашарчининг бир кун вақти кетарди.

Лекин, бундай оворагарчиликнинг гашти-ю роҳати ҳам бўларди: анжир шохларида «ҳоки» деб аталувчи нишона мевачалар қишдан эсон-омон чиқиб, йилт этган қуёш нури тушиши билан амалга кирар, баҳори гилослар ранг олмасдан уларга оғзимиз тегарди. Одатда бундай барвақт етиладиган меваларнинг мазаси саратоннинг жазирама иссиғини кўрмаганлиги учун унчалик яхши бўлмайди, дейишади. Бироқ, анжиримиз ҳосили пиша бошлагандан кеч кузгача қиём боғлаб ётар, ҳар донасини оғизга солганда асал чайнагандай бўлардингиз. Эгамберди опоқдадам «Бу эски пахса деворнинг зўридан» деб қўярдилар.

Ширин нарса кимларга ёқмайди дейсиз: анжирнинг серҳосил шоҳлари атрофида парранда-ю даррандаларнинг «анжирхўрлик базми» эрталабдан қоронғи тушгунча давом этарди.

Қуронбой отанинг ўртанча ўғиллари Тўраҳон ака армиядан хизмат бурчини ўтаб, бошига «чучвара дўппи» қўндириб, эғнида «мусича қамар» шим билан келганидан кўра сочни ўзи оладиган «машина»си борлиги маҳаллада кўпроқ овоза бўлди. Биз уни «машина» бўлгандан кейин тракторга ўхшаб тариллаб ишласа керак деб ўйлаб, кенг яланглик ҳовлига кириб, атрофга назар ташладик. Узунасига кетган баланд сўриток остида шотиси кўтариб қўйилган катта ғилдиракли «Кўқон арава»дан бошқа нарсага кўзимиз тушмади.

Кўп ўтмай маҳалланинг сочи ўсган жамийки боласи борки, Тўраҳон ака ҳовлига йиғиб, ёғоч курсига ўтказиб қўйиб сартарошлик қила бошлади. «Машина» — тоққайчидан каттароқ, ёш боланинг муштчасидай ялтироқ бошли, икки дастакчасини бир-бирига қаратиб боссангиз майда тишлари сочни беда ўрадиган «кесилка»дай олиб кетаверадиган оддийгина нарса экан.

Тўғри, баъзан устанинг тажрибасизлигиданми, сочларимиз ямланиб, бошимиз териси тортишиб қолар, лекин кўзларимиздан тирқираб ёш чиқса ҳам ўзимизни ўғилболача тутиб, чидашга мажбур эдик.

Менинг чап қулоғимдан тортганича сочимни ола бошлаган Тўраҳон ака нарироқда, айвон раҳида томошабин бўлиб ўтирган Ҳамидхон акамни гапга тутди:

— Бу дейман, анжир роса пишибди-да! Жониворнинг ҳар шохидан бир сават анжир чиқар!

— Лекин мазасини қушлар кўряпти, — деди акам қандайдир норози оҳангда,

— Бу қораялоқ дегани икки йилдан бери жуда кўпайиб кетди! Айниқса кечки пайт шундай ёпирилиб келадики, ҳайдасангиз ҳам кетмайди. Жуда очофат қуш бўларкан.

— Унинг гўшти жуда мазали, бедананикидан қолишмайди дейишади, — Тўраҳон ака қулоғим атрофидаги сочларни қитирлатиб оларкан, бир лаҳза тўхтаб, акамга маънодор қаради.

— Бир бедана кавоб қилмаймизми?

— Зўр бўларди-ку!
— Милтиқ жойидами?
— Жойида бўлганда қандоқ! Икки-учта сочма ўқли патрон ҳам бор, — Ҳамидхон акам қўлларини бир-бирига ишқаб, ўрнидан туриб кетди.

Тўраҳон ака кулоғимни қаттиқроқ чўзди, машинка бир тутам соч аралаш унинг четини ямлаб олди. Лекин чидадим.

Боши тап-тақир қилинган беш-олти бола маҳалла мачитидаги ҳовузда чўмилдик. Қорин-елкаларимизга санчилиб, ғашимизга тегаётган соч толаларини кўйлақларимиздан қоқиб туширдик-да, кийиниб уй-уйимизга тарқадик..

Боғ тўрини кушларнинг чуғур-чуғури босиб ётар, айниқса анжир теварагидаги «базм» авжида эди. Мен қораялоқларнинг қандай қилиб анжир ейишини томоша қилмоқчи бўлдим. Аста-секин дарахт остига келиб ўтириб олдим. Кулоқни қоматга келтирувчи шовқин-сурон салгина юқоридан, куюқ шапалоқ барглар қоплаган шохлар орасидан эшитилар, жониворлар шундай кўп эдики, қанотларини бир-бирига потирлаб урилишидан яқин атрофдаги унча-мунча шарпани ҳам сезишмасди. Қораялоқлар шундоқ қўл узатса етадиган жойда кўриниб турарди. Икки-учтасини билинтирмай оёғидан шаппа ушлаб олсам, қандай бўларкин деб ўйладим-да, худди қари мушугимиздай пайпасланиб анжирнинг ер бағирлаб ўсган йўғон танаси бўйлаб юқорига силжий бошладим. Кўйлақчан эмасманми, қорнимга нималардир қаттиқ ботиб, оғриқ турди. Унинг устига чумолилар «йўли»га тушиб қолган эканман, чунонан талай кетдики, асти қўяверинг. Бунга ҳам чидадим. Ниҳоят, қораялоқлар галаси томон яқинлашиб, улардан бир-икковини мўлжалга олиб, энди чанг солмоқчи бўлгандим, бурним қаваги томон ўрмалай бошлаган чумоли лашкарлари сабаб қаттиқ аксириб юбордимми, ёки уруш киноларидагидай осмондан бомба тушдими, билмайман «гумби-ир» этган овоздан ҳаммаёқ ағдар-гўнтар бўлиб кетаёзди. Мен анжирнинг силлиқ, йўғон танасидан жонсиз бўлиб, пастга қулаганимни, устимга таптап этиб сарғиш мевалар-у тўзиб кетган товуқ патларини эслатувчи қора нарсалар тушганини, юзим аралаш бўйинларим орасида иссиқ шилимшиқ нимадир оқа бошлаганини эслайман холос.

Бир маҳал тепамда эсхонаси чиқиб кетган, ранглари докадай оппоқ Тўраҳон, Ҳамидхон акаларим турганини кўрдим. Бундоқ бошимни кўтариб қарасам, жиққа қонга беланиб, жойишти ўртасидаги арча дарахти остига кўйилган кароватда ётибман. Шартта ўрнимдан туриб кетдим.

Бир қадамча нарида икки оғизли қўшотар милтиқ ётарди.

Тўраҳон ака менга анграйиб қараб турди-да, ҳаяжонланганиданми, суйиниб кетганиданми билмайман, қулоғимга чанг солди:

— Ҳой, шалпанқулоқ, тирикмисан?

Ҳамидхон акам шоша-пиша «қонга беланиб» ётган вужудимга кўл югуртиб чиқди, сўнг:

— Хайрият, яна бир худо асради. Энди умри узоқ бўлади, — деди-да, шартта кўтариб ҳовли яланглиги ёнидан оқиб ўтувчи ариқ сувига обориб пишди.

Лекин кўшоғизнинг сон-саноксиз сочма ўқларидан бири зое кетмаган, ўнга яқин қораялоқ қушлари қатори чап қулоғимнинг бир четини ялаб ўтган, қон оқиб турарди. Ярамга ўчоқдаги қозоннинг қора куясидан келтириб босишди.

Бу кўргилик уйимизда ҳеч ким йўқлигида, ҳамма ўша, шаҳардан четдаги «Боғ»имизга ўрик қоққани кетганда содир бўлганди.

Иккала «овчи» зираворлаб, ёғоч «сихлар»га тортиб ҳафсала билан пиширилган «бедана кавоб» билан мени хўп сийлашди. Кейин... «еган оғиз уялар» деганларидек, рўй берган ҳодиса ҳақида ҳеч кимга, ҳеч нарса демасликка сўз бердим-у... бари-бир оғзим бўшлиқ қилиб, Ачаҳон бувим қулоғингга нима бўлди, қаерда «илиб» олдинг, дея сўрайверганларидан кейин, оқизмай-томизмай айтиб қўйибман.

Бувим мени жуда яхши кўрардилар, еру кўкка ишонмасдилар.

— Вой, шўрим, — дедилар-да, нарироқдаги ишком остида энди нима юз беришини олазарақ бўлиб кутиб турган Ҳамидхон акамни кўлларидаги косов билан қувалай кетдилар. Акам бир лаҳзада боғ тўрига ўзини уриб, кўздан ғойиб бўлди.

Бувим ҳаллослаб ялангликка қайтиб келдилар. Саватдаги янги узилган нондан иккитасини дастурхончага ўраб, мени судрагандай кўча томон етакладилар.

Қаёққа кетаётганимизни дарров билдим: тўрт ҳовли наридаги ёлғиз ўзи яшайдиган кампир «Зеби йўйимчи»-никига. Кампир ўчоқдан пиёлага яримлатиб кул олади, чит рўмолга ўраб, бош-кўзларим, елкаларим узра аста уриб, айлантираверади, тўхтовсиз эснаб «Дўст-душмандан кирган бўлсанг, чиқ-чиқ, бало-қазодан кирган бўлсанг, чиқ-чиқ» дея қайтараверади ва ниҳоят пиёланинг бир четига уйилиб, тарам-тарам бўлиб қолган кулни бувимга кўрсатиб «тузук-кина кўз тегибди набирангизга, айланай» деб кўяди.

Бу сафар «йўйимчи» олдига нима учун кетяпмиз, у мени нима учун йўяди билмасдим. Ҳар қалай яна бир фалокатдан омон қолганим учун бўлса керак.

«ШАЙТОН МАЛАЙЛАРИ»

«ҲАЛАЛА ХҶП» АНСАМБЛИ

Университетнинг учинчи курс талабаси эдик. Курсдош оғайним Омонжон Ҳатамов иккимизни шаҳардаги махсус мактабга, ҳиндий тили мутахассислари етишмаётганлиги сабаблими, ўқитувчи қилиб юборишди. Тушгача домларимиздан сабоқ олардик, ундан сўнг ҳар куни болаларга тўрт-беш соатдан дарс бериб, ўзимиз домлалик қилардик.

Мактаб жамоаси жуда аҳил, бир-бирига меҳрибон зиёли кишилардан иборат экан. Директор Бўрихўжа Алимов деҳқонсифат, кўнглида кири йўқ, ҳаммага баробар одам. Гаплашганда ўзи йўқ қоринни намоиш қилгандай «кек-кайиб» турса-да, кичикка ака, каттага ука. Одам ажратмайди. Бизларни ҳам бағрига олди. Баъзан яқин ошна-оғайнилардай «сирлашиб» қолардик.

Ҳамманинг кўзи бизларда эди. Ўзимиз ҳам ёш, келишган йигитчалар эдик-да. Унинг устига ҳинд кино, кўшиқларига, бизнинг касб-коримиз — ҳиндий тилига ишқивозлик энг авжга чиққан давр эди.

Шаҳарнинг эски маҳаллаларидаги ҳаробгина ҳовлилардан бирида ижарага яшардик. Шунга яраша ҳаётимиз «Ит ётиш — мирза туриш» бўлса ҳам олифтагарчиликни ўрнига қўярдик. Доим пўрим кийинардик. Айниқса пойафзалларимизни эринмасдан ялтилатардик. Омон «Дўст бошга, душман оёққа қарайди» деб бежиз айтмасди. Ўзи ҳам жамоанинг учдан икки қисми хотин-қизлардан иборат, ошнамнинг гапига қараганда нақ «жаннатга тушиб» қолгандик.

Омон биринчи ойлигининг ўзига Югославияда чиқариладиган энг қимматли туфли ва галстук сотиб олди. Мен ҳам шундай қилдим.

Бундай пайтларда яна нималар қилгинг, ўзингни кўрсатгинг келиб қолади: қарасак, мактаб ўқувчилари ичида иқтидорли, санъатнинг турли соҳаларига қизиқадиганлар кўп экан.

Ўша пайтлар ҳаваскорлик тўғараклари кенг оммалашган, корхоналар, турли маданий-маърифий муассасалар, ташкилотларнинг таълим-тарбия соҳасида олиб бораётган ишлари уларнинг мана шу соҳадаги ютуқларига қараб баҳоланарди.

Биз ҳам ҳаваскорлик тўғараги тузмоқчи бўлдик. Бу фикр мактаб музика сабоғи ўқувчиси Фуломжонга ҳам маъқул тушди.

Тенгдошимиз бўлган бу йигит филармониянинг хор кафелло бўлимида солист бўлиб қатнашар, бизга ўхшаб ҳар куни бўлмаса ҳам, ҳафтада уч бор мактабга келиб, дарс берарди. Камина музика билим юртини битирганлардан эмасми, у билан осонгина тил топишиб олдик.

Фуломжон ҳазил-ҳузулни қойиллатадиган ўзимиз қатори шинаванда эди. Омонга ҳам ёқиб қолди.

— Филармонияда солист бўлсангиз, қайси кўшиқни ижро этасиз? — дея сўрадим бир куни ундан.

— «Ҳалала-ҳўп»ни!

— Бу нима дегани?

— «Ҳалала-ҳўп» деб туравераман. Битта мана шу «кўшиқ» билан телевизорга уч марта чиққанман. Э, сўрасангиз бунинг тарихи қизиқ...

Фуломжоннинг айтишича, у артист бўлиш орзусида Қашқадарёдан Тошкентга келади. Рус тилидан имтиҳон топширолмай «йиқилади». Олис қирлар ортидаги қишлоғига қайтиб боришдан номус қилади. Чунки, у мактаб саҳнасида қўйиладиган спектаклларда бош ролларни ижро этиб, ҳамманинг оғзига тушган, кўпчилик ҳамқишлоқлари қатори, албатта артистликка ўқишга кириши муқаррарлигига ўзи ҳам ишонганди-ю, орзулари руёбга чиқмайди... Шундай қилиб, катта шаҳарда қолиб гишт қуяди, ер чопади, сувоқчига ёрдамчилик қилади, хуллас ўнг келган ишни бажариб юраверади. Бир куни номи таниқли артистнинг шаҳар ташқарисидagi дала-ҳовлисига ер чопишга бориб, у киши билан танишиб қолади, ушалмай қолган орзусини айтади.

— Мен тинглаётган овозингизда қандайдир шира бор. Қани, манаву нақоратни қайтарингчи! — дейди-да, машҳур артист кўзларини юмиб, елкасини қоплаб олган сочларини силкитиб, бирам «Фигаро-о Фигаро-о»лаб, берилиб куйлаб кетадики, Фуломжон Саттор ака, Саттор ака деб, аранг уни ўзига келтириб олади.

Хуллас ўша кунги синов мардикор йигит учун унча қийин кечмайди — «Фигаро»ни овозини пастроқ қўйиб, куйлаб беради.

— Қадди-бастингиз жойида, овозингиз ҳам ничево, — дейди дала-ҳовли эгаси — машҳур артист ва қўшиб қўяди, — эртадан ер чопишни ташлайсиз, филармонияга борасиз, бичиқчилар сизга мослаб кийим тикишади. Қоп-қора костюмшим, оппоқ қўйлак унинг ёқасига капалакнусха «галстук» тақиб олсангиз, саҳнамининг юлдузи бўлиб порлайсиз!... О, азизим, «Фигаро»ни яна бир қайтаринг.

— «Фигаро-о — фигаро» дейвердим, бўлажак устозим узун сочларини силкитиб, бошини энгаштириб, сарак-сарак қилганича тинглайверди... Бундоқ қарасам, яқин-атроф қўшнилардан икки-учтаси девор оша бизга тикилиб турибди... Лекин бу қўшиқни ўшандан кейин бошқа айтмадим. Унинг ўрнини «Ҳалала-хўп» эгаллади. Яъни саҳна тўла қўшиқчи. Биринчи-иккинчи қаторда саф тортиб аввал аёллар, сўнг эркалар туришади. Улар асосий ижрочилар! Учинчи-тўртинчи қаторни биз эгаллаймиз. Кафелло жанрида музика оҳанглари ўрнини биз босамиз, соддароқ қилиб айтганда, оғзимиздан таралаётган товушлар бажаради: биринчи-иккинчи қатордагилар «Ле-энин партияси-идан миннатдо-ормиз» деса, бизлар «ув-ув»лаймиз-да, «Ҳалала-хўп» деб юборамиз. Хуллас, мана, тўрт йилдан бери шу «қўшиқ»ни қайтараман. Ҳозир янги бир ораторияни ижро этишга тайёргарлик кўрмоқдамиз. Ҳафтада икки марта машққа бориб келаман. Қолган вақтим мактабда ўтади. Катта илмий бўлим мудиримиз «Сиз республика филармониясининг солистисиз, тажрибаларингиз синфнинг ўзида қолиб кетяпти, мактаб саҳнасига олиб чиқинг, жамоат ишларида қатнашинг» дея дакки бергани-берган. Энди шу ишга биргалашиб қўл урсак яхши бўларди. Омборда бутун бир оркестрга етадиган музика асбоблари чанг босиб ётибди, — деб қўйди Фуломжон фикримизни қўллаган бўлиб.

— Музика асбобларининг нима кераги бор, кафелло тузамиз. Мана, ўзингиз «Ҳалала-хўп» деб турасиз!— ҳазиллашди Омон. Номини ҳам «Ҳалала-хўп» ансамбли деб қўямиз.

— Ким билиб ўтирибди, бу сўз нималигини, — дея мен кўшимча келдим.

Ўртада енгил кулги кўтарилди...

Мингдан зиёд юқори синф ўқувчилари орасидан йигирмага яқин энг иқтидорлисини танлаб олдик. Дастури байналмилал куй, кўшиқ, хандалардан иборат «Соз ва овоз» номли ансамбл туздик. Бу номнинг ўзимизгагина маълум — овоз сиздан, соз, яъни имо-ишора, ҳатти-ҳаракат биздан деган рамзий маъноси бор эди. Жумладан, қўлларида ростманасига чолғу асбоблари тутган «созанда» йигитлар магнит лентасидан таралаётган оҳангга «жўр» бўлиб куй, хонанда кўшиқ ижро этади. Рақсларда ҳам шу «услуг»дан фойдаланилади...

Дастуриimiz ўзининг ранг-баранглиги, кутилмаган «тасодифлар»га бойлиги билан ажралиб турарди. Сатирик «Табассум» радиоэшиттиришининг бош муҳаррири, кулги устаси Тўлан Қўзибоев томонидан тўрагимиз учун махсус ёзиб берилган қайнона-келин орасидаги можаро тафсилотини оппоқ дока рўмол ўраб, атлас кўйлак кийган... йигитлар ижро этишар, улар матнни ўзбек ҳамда ҳиндий тилларида қойиллатишарди. Хоҳ музика, хоҳ рақс бўлсин, ҳар бир «сахна» устида ойлаб эринмасдан машқ қилардик. Ҳаваскорлардан «профессионалик»ни талаб этардик. Камина ҳам анча «қаттиққўл» эди. Бундай томошани «сахналаштириш» ҳадисидан анча-мунча хабарим бор, мактабга келмасимдан аввал машхур Академик драма театрида бир неча йил рассом бўлиб ишлаган, таниқли режиссёрнинг янги спектаклни кўйиш пайтидаги артистларга берадиган танбеҳларини кўриб, эшитавериб кўзим пишиб кетганди.

Айниқса кўрсатиладиган ҳар бир сахна воқеасини «ҳаётий» чиқишига алоҳида эътибор берардик. Чунончи «Бобик» интервьюсидаги олифта қиз (Лола Хатамова) кучук етакласа, эчки соқол «шилқим йигит» (Нигмат Абдуллаев) ён кўш-ниси, чойхоначи Ҳошимжон аканинг эчкисини ўзи билан олиб чиқарди. «Каптарвоз» (Вакил Вахобов)да эса, ҳаммаёқни каптар босиб кетарди.

Фулумжон «Фигаро»ни ижро этиш учун филармониядаги қайсидир дирижёрга тор келиб қолган пингвиннусха либосни ўзига мослаштириб олганди. Машқлар кўпроқ шанба, якшанба кунлари мактабда қоровул Равшан акадан бошка ҳеч ким қолмаган кечки пайт ўтказилар, чол эшикларни тамбалаб кўйиб, зал этагидаги стуллардан бирига ўтириб олганича «томошабинлик» қиларди. Доим нимадандир норози, «тўполончи» болалардан ҳам, уларни тарбиялай олмайётган ўқитувчилардан ҳам хафалигини очик-ойдин айтаверадиган

феъли тор бу одам аввалига кўп ўтиролмас, зериккандан, залдан чиқиб кетарди... Бора-бора қоровулимизнинг чехраси очиладиган, курси суянчигига муштлаб, қаҳ-қаҳ отиб куладиган бўлди. Ҳатто бир куни бизга тан бергандай «Бу шайтон малайларидан ҳам артист чиқаркан-да! Уларни йўлга солган сизларга қойилман» дея илиқ гап айтиб қолди. Шу-шу бўлди-ю ансамблимиз пешонасига «Шайтон малайлари» деган ном думалоқлаб отилган лойдай ёпишди қолди.

Лекин биз уни ўз номи билан атардик.

«Соз ва овоз»нинг биринчи чиқиши Янги йил арафасида бўлди. Унга машҳур артист, Фуломжоннинг, устози Саттор ака ҳам таклиф этилди. У киши ўқувчиларимиз маҳоратига «Профессионал» дея баҳо берди.

Бундан яйраб кетган директоримиз саҳнага чиқиб, аввало вақт топиб, ташриф буюрганлиги учун кун ора радио орқали овози янграб турадиган таниқли артист Саттор акага мактаб жамоаси номидан миннатдорчилик билдирди, сўнг қоринни чиқарганча Ниғматга деди:

— Ҳой, Абдуллаев, бугунги тадбирда актив иштирок этганлигинг учун ўтган ҳафта «тарих»дан олган «2» баҳойинг «4» бўлди. Лекин тарихни яхши билмасанг, билиб қўй, яхши артист бўлолмайсан. Бошловчи Қорбобо ролини қойиллатиб ижро этган Ҳакима Ашурметовага яна битта беш. Лола Ҳатамовага иккита беш!

СИЁСИЙ ҒЎРЛИК

Ансамбль ўз дастурини бир неча бор намоёиш қилди. Ҳар сафар залга одам сизмай кетарди. Ҳатто бир марта ота-оналар учун ҳам алоҳида томоша кўрсатдик. Баъзи қизларимиз уялишди шекилли, ўзларига бириктирилган, айниқса салбий ролларни қойиллатиб ижро этишолмади.

«Соз ва овоз» ҳақида газеталар мақола босди. Унинг обрўи шаҳарга ёйилди. Пойтахтнинг гавжум истироҳат боғларидан бирида ўтказилган ҳаваскор ўқувчилар конкурсида иштирок этиб, биринчиликни олдик.

Ўзимизнинг концерт чиптамызни чиқардик. Шунда ҳам талабгорлар кўпайиб, мактабнинг икки юз кишига мўлжалланган зали торлик қилиб қолди.

«Болаларни пулга ўргатиш — улар тарбиясига салбий таъсир қилади» деган гап чиқиб, мактаб партия ташкило-

тининг каттиқ қаршилигига учрадик. Лекин биз тушган «маблағ»ни театрлардан сотиб олинадиган «реквизит»ларга сарфлаш, сахна безакларига ишлатиш ва ҳамма ҳаражатни тийинма-тийин ҳужжатлаб боришга ваъда бердик.

Мактабимиз «маҳсус ихтисослашган» мақомига эга бўлганлиги учун техник имкониятларга бой эди. Биз улардан унумли фойдаланардик. Ижрочилар, чолғучилар ўша пайтларда урф бўлган машҳур кўшиқ, куйларни шундай қойиллатиб «ижро» этишардики, ҳозирги замон тили билан айтганда бу «клип»лиги ҳеч кимнинг ҳаёлига ҳам келмасди... Дарвоқе, соз билан овозга қараб ҳатти-ҳаракат килиш усули 1964 йиллардаёқ бизнинг мактаб ўқувчилари томонидан қўлланганди. Ҳатто йирик сахна асари «Майсаранинг иши» операсини «клип» услубида қўйиб, Сулаймон Юдаковдай буюк композиторни қойил қолдирганмиз. «Мактаб сахнасида опера» деган сарлавҳа билан газеталар хабар босишган.

Бироқ, «техник сабабларга кўра» панд еган пайтларимиз ҳам бўлган: Самарқандга қилган сафаримиз чоғида йўл-йўлакай Ғаллаоролда тўхтаб, ўша ердаги 26-мактаб-интернат ўқувчиларининг меҳмони бўлганмиз. Кечкурун Сарибозор гузари клубида томошамиз энг авжга чиққан пайт электр ўчиб қолган...

Ўқувчилар, айниқса ансамблимиз дастурининг «Ханда» қисмида тақлид усулини қойиллатишарди: дастлаб ҳатти-ҳаракатлари, ўзларини тутишлари, дарс ўтиш йўриқлари билан бошқалардан ажралиб турадиган бир гуруҳ домла ва муаллималаримизни сахнага «олиб» чиқдик... Айниқса Нигмат Абдуллаевнинг директоримиз қиёфасида тарих дарсини «ўтиши» ҳаммани, ҳатто Бўрихўжа Алимовични ҳам шундай қойил қолдирдики, буни ўқитувчилар коллективи шаънига ҳурматсизлик деб баҳоламоқчи бўлиб турган Мансурхонов ҳам индаёлмай қолди... Сўнгра... машҳур «Чарли Чаплин» фильмидан олинган фюрернинг жазавага тушиб нутқ сўзлаш «сахнаси»га келганда партком ўзини тутолмади. Бақалоқдан келган дум-думалоқ гавдасини ўтирган жойидан шарт узиб олди-да, пилдираганича зални ташлаб чиқиб кетди.

Эртасига бўлди тўполон, бўлди тўполон! Масала фашистлар Германияси устидан қозонилган буюк Ғалаба арафасида Гитлердай одамни мактаб сахнасида «пайдо» бўлишига йўл қўйиб берган сиёсий гўр иккита студенту музика ўқитувчисига чора кўриш, ансамблни тарқатиб юборишга бориб тақалди.

Бироқ, Мансурхонов бизга нисбатан чора кўролмади — унинг «аъзоси» эмасдик. Тўғаракни тарқатиб юборишга эса, директоримиз йўл қўймади. Бизларни хонасига чақиртириб олиб, «рамкадан чиқиб кетманглар» деб насиҳат қилди. Чунки Бўрихўжа ака район маориф бошлиқлари учун тўғарагимиз балогардонлигини яхши биларди: ансамблимиз номи бадиий ҳаваскорликка қаратилаётган эътибор сифатида ҳисоботларда қайд этилар, маърузаларда тилга олинарди.

ҲАЗИЛДАН ЗИЛ ЧИҚДИ

Обрўйимиз чакки эмасди. Айниқса мактабга ташриф буюрган Ҳиндистон парламенти аъзоларига намойиш этган «ҳиндий дастур»дан иборат махсус программамиз ҳурматли меҳмонларни ҳам, маориф шуъбасидан уларга ҳамроҳ бўлиб келган ўзимизнинг мезбонларни ҳам беҳад хурсанд этди. Делегацияга бошчилик келган жаноб мамлакат маданият вазирлигининг масъулларидан экан, ансамблимиз гуруҳини Ҳиндистонга таклиф этиш ниятида эканлигини айтганда, юқори даражали меҳмоннинг бу сўзларини ҳамма гулдурос қарсақлар билан олқишлади. Ҳатто Мансурхонов бу катта сиёсий аҳамиятга молик масала эканлигини таъкидлаб қўйди.

Бизнинг «ижодий» сафар ҳақидаги янгилик кўпчилик оғзига тушиб кетди. Айни ўша пайтлар Ҳамза номидаги давлат Академик драма театри жамоаси томонидан Рабиндранат Тагорнинг «Ҳалокат» романи асосида саҳналаштирилган «Ганг дарёсининг қизи» спектаклини ҳам Ҳиндистон саҳнасида намойиш этиш ҳақида гап тарқалиб қолган, шунга тайёргарлик кетар, мени театрнинг собиқ ходими сифатида янгидан ишланаётган саҳна безаклари учун маслаҳатчи сифатида чақириб туришарди. Бироқ, «Соз ва овоз»нинг «гастроли» масаласида чатоқлик чиқди. Кўз тегдими, орага шайтон аралашдим, бир кечада ҳамма нарса ағдар-тўнтар бўлиб кетди: ҳазилдан зил чиқиб, икки-уч ҳамкасбимиз умрига зомин бўлай деганмиз. Ўшанда каминани яна бир ўлимдан Равшан аканинг... эшаги сақлаб қолган.

Хотин-қизлар байрами эди. Шу байрамга бағишланган махсус сценарий асосида тайёргарлик кўрдик. Ахир, жамоамизнинг кўпчилик қисмини ташкил этувчи опа-сингилларимизнинг йилда бир нишонланадиган байрамини эсда

қоладиган қилиб ўтказиб беришга астойдил бел боғлаган эдик-да!

Бошловчи телефонда гаплашмоқда:

— Безовта қилганимиз учун узр, домла! Ҳа, бутун мактабимизнинг хотин-қизлари кўзлари тўрт бўлиб кутиб ўтиришибди. Қаҳрамонингиз озгина нутқ билан кечани очиб беришлари керак эди... Ҳа-ҳа, э, раҳмат домла, раҳмат, — гўшакни жойига қўйиб залда ўтирганларга қарайди:

— Шу қутлуғ айёмда буюк ёзувчимиз Абдулла Қаҳҳор сизларни табриклаш учун ўзларининг машҳур «Нутқ» асарларидаги бош қаҳрамон ўртоқ лектор- жанобларини юборишга ваъда бергандилар. Ҳозир у киши ўз ёрдамчилари раҳнамолигида мактабимиз томон яқинлашиб келмоқда.

Олдинги қаторда ўтирган, катта папка қўлтиқлаб олган, тувак нусха «шляпа» (ҳинд тили ўқитувчиси Галина Николаеванинг қалпоғи)ни бостириб кийган пакана бўй «йигит» (Солиҳ) саҳнага чопиб чиқади-ю думалаб тушади. Ўрнидан базўр туриб, минбарни қучоқлаб олади, йиғилганларга мурожаат қила бошлайди:

— Ўртоқ хотин-қиз, қайнона-келин, жувон ва опалар ҳамда кампиру ҳолалар! Ҳаммангизга яхши маълум, бундай тигиз пайтда минбар ҳувиллаб қолмаслиги керак. Мен штатсиз, яъни жамоатчилик асосида иш юритувчи резервдаги лекторман. Ҳай-ҳай, бу минбар айнан биз боп, бемалол чиқиб ол-е-еб, нутқ сўзлайверадиган жой экан, — у бошидан қалпоқни ечиб, минбар устидаги чангни артган бўлади, яна кийиб олади, — Оҳ-оҳ, қандай мазза! Шундай қилиб, ҳозирги даврнинг энг актуал муаммоларидан бири — маккажўхоричилик ҳақида лекция бошлаймиз.

Бошловчи уни огоҳлантиради:

— Бугун ахир, саккизинчи март — хотин-қизлар байрами-ку!

— Именно, маккажўхорининг хотин-қизлар байрами учун фойдали томонлари ҳақида сўзлаймиз. Яъни масалан, унинг популарини солиб қайнатилган бир пақир сувда соч ювилса, ёки бир кун давомида ўша сувга солиб турилса, у шунақанги ўсиб ривожланадики, асти қўяверинг. Бу амалий тажрибаларда исботланган, синовдан ўтган! Лекин ўртоқ хотин-қизлар, маккажўхоричиликдай ўта сиёсий, муҳим масалага бизда панжа орасидан қараш ҳоллари ҳам йўқ эмас. Мана, жонли бир мисол: мактаб боғи деб аталмиш қарийб икки гектарли

томорқа этагига маккажўхори экилган. Унинг ҳузурини ҳаммага отнинг қашқасидай маълум ва машҳур Равшан акамизнинг эшаклари кўриб келмоқда. Бу ҳам етмагандек, бемалол дарахтларга суйканади, шундай йўл билан меваларни тушириб ейди. Истаса ерга думалайди, оёғини узатиб ётиб олади... Ҳурматли парткомимиз қаёққа қараяптилар?

Залда ўтирганлардан икки киши кетма-кет ўриндан туриб кетди. Бири Мансурхонов, орқароқда қўлини паҳса қилиб олгани эса қоравул Равшан ака эди.

Айни пайтда тантанали музика садолари янграйди. Саҳнага орқа томондаги эшикдан устига катта рангин чойшаб ташлаб филсифат қилиб безатилган Равшан аканинг мода эшаги қозондай қилиб салла ўраган, зарбоф тўнли «филбон» етовида кириб келади. «Фил» узун маккажўхори поясини судраганича ғажиб келмоқда.

«Ҳаваскор нотик» минбарни бўшатиб, кўздан ғойиб бўлади.

Шундан кейинги воқеалар Абдулла Қаҳҳорнинг машҳур «Нутқ» ҳикоясида тасвирланганидек давом этиши, лектор «уй хўжалигини бошқаришда «Ўртоқ хотин» томонидан йўл қўйилаётган «жузъий камчиликлар» ҳақида гапириши, ниҳоят, чидолмай жазавага тушиб минбарни муштлаб уриши, у портлаб, ичидан (қўлида супурги билан) ялмоғиз аёл (Зоҳид Собиров) чиқиши, «Шу байрам куни ҳам «Нутқ» ингизга нишон бўлдими» дея дод солиб, «эри»ни қувалаши худди спектакль томошасидай қилиб сценарийда ёзилганди.

Воқеалар айнан шу тартибда давом этар, биз Фуломжон билан қўлимиздаги қоғозга қараб, саҳнанинг қарама — қарши икки четидан туриб олиб «суфлёрлик» вазифасини бажарардик.

Шу орада кутилмаган воқеа рўй бериб қолди: прожекторлардан уриб турган иссиқ тафти таъсир қилдимиз, маккажўхорининг сўтали поясини тинмай кавшаётган эшагимиз бирдан думини хода қилганича полни хўлаб юборди. Бу ҳам етмагандек, бундоқ қарасам, саҳна тўридаги байрамни шарафловчи шиор ёнига қўйилган катта тувакдаги гулни паққос туширяпти, ҳароми! Шошиб, ўрнимдан турдим. Бир четдаги саҳна пардасини ёпиш учун ишлатиладиган арқонга қўл чўзишимни биламан... минбар «портлади» — бир- бирига омонат қилиб кашаклаб қўйилган «8 Март» ёзувли гулдор фанерлар тўрт томонга сочилиб кетди.

Қандайдир сочма ўқлар ёнимдан визиллаб ўтиб, яқиндагина мен ўтирган стулнинг орқа суянчигини майдалаб ташлади, сўнг 5-6 қадам наридаги саҳнанинг ён деворига бориб урилди. У ердан алибастр шувоқлар кўчиб тушди, чанг-тўзон кўтарилди. Кутилмаган ҳолат рўй бериб, жойимдан турмай, анову курсида ўтираверганимда аҳволим не кечишлигини тасаввур қилиб кўринг-га...

Саҳнада ҳам, залда ҳам қий-чув бошланганди...

Эшак-эшаклигини қилиб, қутурган қирчанғидай ҳангиллаб шаталоқ отар, саҳнанинг у томонидан бу томонига югуриб, ҳаммаёқни остин-устун қиларди... Минбар ичидан чиқиб келган «ялмоғиз»нинг башарасига қараб бўлмайди, қоп-қора. Милтиллаган кўзлари билан жиш бўлиб қолгандай қизғиш лаблари кўринади ҳолос... «Лектор»ни-ку, папкасидан сочилиб кетган қоғоз қуюнлари ичида бежо ҳатти-ҳаракатлар қилиб юргани залдаги йиғилганларда баттар ваҳима уйғотарди.

Аёлларимизни хурсанд қилмоқчи бўлибмиз-у уларнинг бундай кутилмаган воқеаларга бой, тала-тўпли томошага тайёр эмасликларини ҳисобга олмаган эканмиз. Бундоқ қарасам, биринчи қаторда ўтирган катта илмий бўлим мудиримиз Раиса Гиннатуллаевна, унинг ёнидаги ҳиндий тили бўйича директор ўринбосари Рева Израйловналар шилқ этиб, беҳуш ёнбошлаб қолишди. Ортиқхўжа ака деган жасади Алпомишдай адабиёт ўқитувчиси (юраги ёмонроқ дейишарди) кўкрагини чангаллаганича полга кулаб тушди... Бўйи нақ икки газ келадиган, оёқ-қўли енгилгина ҳам-касбимиз Галина Михайлова қалпоқсиз тўзиб кетган сочлари аралаш бошини чангаллаганича ташқарига чопқиллаб чиқиб кетди. Зум ўтмай каридор бурчагидаги «Ўт ўчириш анжомлари» ёзуви остига илиб қўйилган қизил ранг челақлардан бирини сув тўлдириб, кўтариб келди-да, ўзига келолмаётганлар юзига ҳовучлаб сепа бошлади.

Саҳнани қора-қурум қоплаб кетган, партияни шарафловчи «Ҳалала- хўп» ашуласини айтиш учун кийиб олган Фуломжоннинг пўрим оппоқ либоси ҳам расво бўлганди.

Ғала-ғовурни Мансурхоновнинг ер тепиниб айтаётган чинқириғи бузди:

— Ўртоқлар, бу нимаси! Совет лекторлари устидан кулиш мумкинми? Айниқса ҳозир маккажўхоричилик масаласига ўртоқ Хрушчёв бошлиқ партия-ҳукуматимиз томонидан катта эътибор қаратилиб турган бир пайтда, бу сиёсий

тадбирни юқори минбардан туриб тортинмай масхаралаш учун бу тирранчаларга ким ҳуқуқ берди? Унинг устига мана бундай портлашлар уюштириш — безорилик. Учта партия аъзосидан ажралай деб турибмиз!

Парткомнинг бу сўзларига орқа эшикдан ҳовлиқиб саҳнага кириб келган Равшан аканинг дашномли дағдағаси уланиб кетди:

— Эшакни едиларинг, эшакни! Бирон шикаст етган бўлса, учта ўқитувчи бир бўлиб товонини тўлайсанлар.

Хайрият, эшакка ҳам, бошқаларга ҳам бирон жиддий зиён-захмат етмаганди.

Лекин, тан олиш керак, катта хатолик ўзимиздан ҳам ўтганлигини ўша куниёқ сезиб қолдик: минбар ичига яшириб қўйилган «портловчи модда» вазифасини ўтовчи қўшоғиз милтиққа шошганда пахтавон патрон қолиб, «сочма» ўқлисидан бирини солиб юборган эканмиз... Бу сирдан ўзимиздан бошқа ҳеч ким воқиф бўлмади.

Бироқ, мактабда рўй берган ўша кунги ноҳушлик анча гап-сўзларга сабаб бўлди. Ҳатто шаҳар катталаридан Козимовнинг қулоғига ҳам етиб борибди. Ўрта бўй, сарғишдан келган, баджаҳлгина бу раҳбар шахсан ўзи икки-уч ўринбосари билан мактабимизга ташриф буюриб, таълим-тарбиявий ишлар анча бўшашиб кетганига сабаб бўлаётган камчиликларни дарров аниқлади: Совет жамиятига ноҳос «чет» ёзувларни ва шунга алоқадор суратларни битта қолдирмай олдириб ташлади. Директор Бўрихўжа ака гуноҳкорона бош эгиб тураверди. Рева Израйловна ҳам индаёлмади. Бечора Галина Михайлова «ахир мактабимиз чет тилини чуқур ўқитишга ихтисослаштирилган махсус мақомга эга маскан-ку» дея яна нималардир айтиб тушунтирмақчи бўлганди, бошлиқ шундай ўшқириб бердики... у тушунадиган одамлар тоифасидан эмасди...

Эртасига узоққа чўзилган партия мажлиси бўлди. Яна биз хом сут эмган бандаларини худонинг ўзи асради — партия аъзоси эмасдик. Махсус қарор билан ансамбль фаолияти тўхтатилди. Мактаб клубига кулф солиниб, калити ўзи ва эшаги шаънига танқид сўзлари айтганимиз учун ҳамон биздан хафалиги босилмай юрган Равшан акага топшириб қўйилди.

Лекин, инсоф билан айтиш керак, нима бўлганда ҳам унинг эшаги менинг ҳалоскорим эди.

«ОЙНАТОҒ» СЎҚМОҚЛАРИ БЎЙЛАБ

ТИНЧИМАСЛАРНИНГ ЯНГИ РЕЖАСИ

Совет тарғибот-ташвиқот русумининг бир маромда ҳаракатга солиб турадиган ғаройиб йўналиши бор: ҳар даврнинг ўз долзарб муаммоси ва унинг фидойи жонкуярлари «яратилиб» бутун диққат-эътибор, мақтов ўшаларни шарафлашга қаратилади. Бу «анъана» мамлакатга кўпроқ кўмир зарур бўлиб қолганда, Стаханов ва унинг издошларини кўтар-кўтар қилишдан бошланган бўлса ажаб эмас.

Олтмишинчи йилларнинг охирига келиб, мақтов шохсупасига космонавтлар, маккажўхори экувчилар, шу билан альпинистлар чиқишганди.

Маккажўхоричилик илғорлари ўз экинларини парваришлаб, икки метрдан зиёд ўстиришга қанча ҳаракат қилмасинлар, баланд тоғларга тирмашиб «Совет кишиларига хос матонат билан» янги чўққиларни кашф этаётганлар олдида ожиз эдилар.

Айниқса бир гуруҳ ёшлар олис Олтойдаги одам қадами етмаган тоғларнинг номаълум сўқмоқларида сирли суратда бедарак йўқолганлиги... уларнинг фидокорлиги ҳақида газеталар тинимсиз ёзар, радио гапирарди. Бунинг замирида ҳамма космонавт ёки маккажўхорикор бўлиши шарт эмас, ер билан осмоннинг ўртасида туриб ҳам ном чиқариш йўллари мавжуд деган ишора бордай эди. Бизлар энди мана шу ўрталик йўлни танлаб, Мансурхонов домлани доғда қолдирмоқчи, мактаб жамоаси олдида кимлигимизни яна бир бор кўрсатиб қўймоқчи бўлдик: Тошкентдан юз чақиримча нари Бўстонлиқ тоғлари орасидаги афсонавий Ойнатоғ чўққисини забт этиб, байроқ тикмоққа тайёргарлик кўра бошладик.

Ишимиз юришганини қарангки, тўғарагимиз фаолларидан бирининг отаси шаҳар Ўлкашунослар саройи

директори бўлиб чиқди. «Ёш альпинистлар» тўғарагига аъзо бўлдик ва кўп ўтмай Ойнатаоғга олиб борадиган сўқмоқ йўллари ҳаритасини чизиб, бизга раҳбар этиб тайинланган Раим Ноиловга тақдим этдик. Гуруҳнинг саккиз аъзоси (улар асосан битирувчи синф ўқувчиларидан иборат эдилар) учун зарур бўлган асбоб-анжомлар — сафар ҳалталари, кўрпа-қопчиқлар, иккита чодир, чангакли альпинистлар арқони каби лаш-лушлар билан йўлга тушдик. Хор капелло солисти Фуломжон билан Ўзбекистон ёзувчилари уюшмасининг фотографи Муҳаммаджон Тўйчиев ҳам бизга ҳамроҳ эдилар.

Сафар арафасида тўғарагимиз раҳбарининг қандайдир зарур иши чиқиб қолгани сабаб, Ойнатаоғни забт этиш бошқаруви менинг зиммамга тушди. Гап орасида Раим ака у жойлар сўқмоқларини яхши биларкансиз, Ойнатаоғ атрофларида ҳам кўп бўлгансиз, чоғи деб қўйганди.

Ҳа, қарийб ўн беш йилдан бери Бўстонлиқ тоғ-тошларини кезаман, оёғим етмаган жой қолмаган, ҳисоб. Бироқ, баланд тоғлар оралаб олис-олисларга чўзилиб кетган Пском водийсининг исталган еридан ярақлаб кўзга ташланиб турувчи Ойнатаоғ ва унга олиб борадиган сўқмоқлар менга яхши маълум эмасди.

Тўғри, бир марта нанайли Тиллахон бува билан шу афсонавий тоғ томон чўзилиб кетган Ахсарсой оқими бўйлаб эшак — отда кун бўйи юрганмиз. Ўшанда, оқшомги қуёш нурлари тоғнинг ойнадай ярқироқ бағрида ложувард камалак ёғдулар ҳосил қилиб, товганишидан ҳайратга тушганман.

— Ана, Ойнатаоғ ёнига ҳам келиб қолибмиз, — деганимда кўпни кўрган кекса отахон, — болам сенинг назарингда шундай яқинга ўхшаб кўринаверади, аслида унга етиш учун яна бир кун юришга тўғри келади, — деганди.

Ўша оқшом баланд қоя остидаги Унгур деб аталувчи каттагина қароргоҳ-ғорда тунаган, бир четдаги тошўчоққа олов ёқиб алламаҳалгача гурунглашиб ўтиргандик. Айниқса Тиллахон буванинг Ойнатаоғ ҳақидаги сўзлаган афсонаси менда катта таассурот қолдирганди.

(Кейинчалик шу ривоят асосида «Машина Кашмирга боради» номли ҳикояни ёзганман)

Мана, энди кўпдан бери диққатимни ўзига жалб этиб келаётган Ойнатаоғ чўққисига байроқ тикиш учун йўлга

тушганмиз. Маршрутимиз Ахсарсой дараси орқали эмас, Полвонак қишлоғи, сўнг Мулоладан бошланадиган тоғ сўқмоқлари бўйлаб тузилган.

Лекин мен альпинистларнинг асосий анжоми — арқон билан тоққа чиқишни ҳеч қачон ҳаёлимга келтирмагандим.

Сафаримиз уч кунга мўлжалланган, янги ўқув йили арафасида Ойнатоғ чўққисини забт этиб, «Дўстлик» номини бериб, байроқ тикишимиз, биринчи сентябрда шаҳарда бўлишимиз керак эди.

НАНАЙДАН МУЛОЛАГАЧА

Оқшомга яқин Пском дарёсининг кунчиқарида жойлашган Нанай қишлоғига етиб келиб, Тиллахон буванинг ҳовлиси этагидаги катта олмазор боғ ичига чодир тикдик.

Кампир ачамиз ҳайрон бўлиб, мендан сўрадилар:

— Вой, балам, бу қанақаси! Шунча уй-жой, кўрпак-тўшак туриб, далада ётишмоқчимиз, яна пақирлар осиб, нима қилмоқчи, баччаларингиз?

— Кўяверинг, ача, альпинист деганининг қондаси шундай — чодирда тунаб, пақирда овқат пишириб, ўшанда чой қайнатиб, ичмаса, бўлмас экан, — дедим.

Тиллахон бува биз танлаган Мулола орқали ўтадиган йўлни маъқул топиб:

— Яхши қипсизлар, Ахсарсойга сел келгандан бери унинг қирғоқлари бўйлаб юриш қийинлашиб қолган, — дедиларда, — сафарларинг бехатар бўлсин, — дея дуо қилиб, оқ йўл тиладилар.

Тонг саҳарда Нанайдан Қоронғитўқай яйловлари томон кетаётган колхознинг юк машинаси бизларни Псқомнинг чап қирғоғида жойлашган Полвонак қишлоғига ташлаб ўтди.

Атрофини қалин ўт-ўланлар қоплаган илон изи сўқмоқ бўйлаб пастликдаги омонат осма кўприкча томон эниб кетдик. Дарёнинг ўнг томонидаги унча катта бўлмаган гўшани Мулола дейдилар.

У баланд тоғ этагидаги ялангликка жойлашган беш-олти хонадондан иборат ям-яшил қишлоқча. Илгари одамлар вақтинча истиқомат қилиб турадиган мавсумий қароргоҳ бўлган — қиш-қировли кунлар бошланиши билан Полвонакка кўчиб ўтишган. Ҳозир аҳоли муқим яшайди.

Мулола кичкина маскан бўлса-да, табиати ғоят гўзал: тоғ томондан бир тегирмонча сув ҳайқириб оқиб келади, қишлоқча атрофини қоплаган қалин ёнғоқзор ичига сингиб, одам нигоҳидан ғойиб бўлади. Яна кўзга ташланади, далабоғ, парча-парча экин майдонлари оралаб ўтади, сўнг Пском қирғоғини ўраб турган баҳайбат ҳарсангларга бош уради, тўлқинларнинг майда зарралари терак бўйи атрофини қоплаб, ажиб манзара — қуёш нурларида товланиб турувчи рангин камалакчалар ҳосил қилади. Шу камалакчаларнинг тарам-тарам арқоғига ўралиб, шаршара ҳосил қилган сув ҳайқирганича элик-олтмиш саржин пастликдаги дарёга отилиб тушади.

Икки қирғоғи ваҳимали тик қоялардан иборат саркаш Пском устига қурилган кўприкча омонат — ўзини аранг кўтариб турганга ўхшаб кўринади. Унга узоқдан туриб назар ташласангиз увадаси чиқиб кетган арқонда нималардир осилиб тургандек таассурот қолдириши ҳам мумкин. Аслида у ёғоч аралаш шох-шаббалардан ўрама қилиб, боғлаб ясалган, эни бир қулочдан ошмаган, «марказ» қишлоқ — Полвонак билан мўъжазгина Мулолани бир-бирига боғлаб турувчи ягона воситадир. Ундан от ўтмайди — ҳуркади. Эшак устига анча-мунча юк босиб, миниволсангиз ҳам бемалол ўтиб кетаверади.

Осма кўприк исталган пайтда қор босиши ёки бирон корҳол рўй беришидан «тўкилиб» тушиши мумкин. Ана ундан кейин мулолалиларни дунё унутди дейверинг! Кўприкнинг бир амаллаб осилиб қолган трос симларига нималардир ташлаб, қайта «улаш»нинг ўзи минг азоб.

Кичкина маскан — Мулола аҳолиси тинч уйқуда, ундамунда хўрозлар қичқириб қўяётганини ҳисобга олмаганда, ҳаммаёқ жим-жит. Саҳархезроқ икки-уч аёл ўз «юрт»ларига бу қадар кўп «оломон» ёпирилиб келишини кутишмаган шекилли, бизларга ҳайрон бўлиб, қараб қолдилар.

Куз ҳавосидан ранги хира тортган ўтлоқ ва ёнғоқзор оралаб баланд тоғ томон кўтарила бошладик.

Биринчи довондан ошганимизда субҳидам қуёшининг шафақ нурларидан олисдаги тоғлар бағри қонталаш бўлиб, кўзга ташлана бошлади.

Учинчи довондан ўтгач, Ойнатоғ ярқираб қаршимизда намён бўлди. Бу пайт соат эрталабги ўнга яқинлашиб қолганди.

Гарчи тонг ёришмай нонушта қилиб, йўлга тушган бўлсак-да, очиққанамиз сезилди.

Атроф хазонрезги дов-дарахт, ўт-ўланлар билан қопланган, дўланаларнинг чўлтоқ шоҳларидаги шода-шода меваларга таъм кириб, сарғая бошлаганди.

Мен Бўстонлиқ тоғларини кўпроқ баҳор ёки айни ёз ойлари кезишга одатланганлигим учунми, шу куни вужудимда қандайдир ҳорғинлик сеза бошладим.

Энди фақат бир томонга — кўм-кўк осмонга мағрур бўй чўзиб турган Ойнатоғ тарафга қараб юришимиз, йўлдан адашмай, фақат юқорига интилишимиз кераклигини ҳаммамиз яхши англадик.

Ҳар довон ошганимизда Ойнатоғ қаршимизда янада салобатлироқ бўлиб кўринар, юрганимиз сайин у билан орадаги масофа қисқариб бораётганга ўхшарди.

Навбатдаги тоғ довонидан ошиб ўтиб, катта яланглик устидан чиқиб қолдик. У бир неча чақиримга чўзилган, адоғи кўринмас теп-текислик эди. Олис пастликда булутлар кезиб юрар, шу булутлар орасидан эса худди самовот юзида сузиб юргандай тоғ чўққилари кўриниб қоларди.

Негадир Ойнатоғ энди кўзимизга ташланмас, у булутлар қаърига сингиб кетгандай, биздан яшириниб олганга ўхшарди.

«ЁВВОЙИ ОДАМ»

Тоғ-тошлар оралаб ўтувчи анча уқубатли йўл азобига ўрганмаган шаҳар болалари роса чарчаб, толиқишган, ҳаммасининг юзида ҳорғинлик сезилар, елкаларидаги оғир қопчиққа бошларини кўйиб, оёқларини узатганча хордиқ чиқаришарди. Тушликни шу ерда қиладиган бўлдиқ. Кейин ҳосили ўриб олинган чексиз буғдойзор далага ўхшаш сайхонликни кесиб ўтиб, булутлар увадаси сузиб юрган унинг адоғига палаткаларни тикадиган бўлдик.

— Вой-бўй, у ерга эртага ҳам етиб боролмасак керак! — деб юборди кимдир.

Пақирда қайнатилган чойнинг мазаси бошқача бўлади. Айниқса, қалампир аралаш туз сепилган яхна гўшт билан бўлка ноннинг устидан ҳўриллатиб ичиб турилса!

Қаердандир ел эпкини учириб келтирган ўт-ўланларнинг ёқимли ҳиди димоққа урилди. Бундай пайтда ички бир

энтикишдан одам вужуди бўшашиб, ҳорғинликка мойил бўлиб қолади.

Яна ярим соатча хордиқ чиқаришга қарор қилдик. Кўпчилик мудрай бошлади. Фақат Муҳаммаджон сергак, аппарати «чиқ-чиқ» этиб қўяди. Фуломжон қандайдир куйни ўзича ҳиргойи қилмоқда. Собиқ ансамблимизнинг энг қув, шунга яраша ҳазилкаш аъзоларидан Нигматнинг оғзи гапдан бўшамайди:

— Ўзи, мана шу тоғлар пайдо бўлгандан буён бу ерларга одамзотнинг оёғи энди тегаётган бўлса керак, «Қор одам» деганларидай, ёввойи жонзотлар бормикан, бу томонларда? — деб турди-да, бирдан олисга тикилганича қотиб қолди, аста елкасини ердан узди, белини кўтарди ва кутилмаганда чинқириб юборди, — ҳалойиқ, ёввойи одам!!

Чинданам кенг текисликнинг пастга эниб кетган ён-бағирлик тарафидан бошида рўдапо бир нарса, юзларини қалин жун қоплаган одамга ўхшаш кимсанинг ярим гавдаси кўринар, у қуруқшаб қолган ўт-ўланларни босиб-янчиб, биз томон келарди.

Кенг айвонли поҳол шляпаси титилиб, бирон соғ жойи қолмаган, юзига кўпдан бери устара тегмаган, кийимлари ҳам бир ҳолатда, елкасида эски копчиқ осилиб турган бу одамни аранг танидим: табиат ошиғи, машхур биолог олимимиз эди.

— Э, Манноп ака, хорманг! — дедим у кишининг истиқболига пешвоз чиқиб.

— Саломат бўлинг. Ҳа, нима қилиб юрибсизлар? — деди у қопчигини ерга қўяркан, мен билан кучоқ очиб кўришди. Сўнг Муҳаммаджоннинг елкасига қўл ташлади.

— Ўғлим, уйлар тинчми?

— Ҳаммаси жойида, ада!

Мен ота-бола суҳбатига қўшимча қилдим:

— Муҳаммаджонга тоққа кетдик десам, ҳамма юмушини ташлаб йўлга тушаверди. Сизнинг ўғлингиз-да!

Манноп акага бу гапим ёқиб тушди шекилли, ҳорғин кўзлари чақнади, ажинлар из тортган юзлари очилиб:

— Яшанг! — дея менга бир қараб қўйди, кейин Муҳаммаджонга юзланди;

— Шаҳарда димиқиб юравериш йигит йигитга ярашмайди.

Манноп ака икки ҳафта давомида тоғ-тош кезгани, ниҳоят қачонлардир шу атрофга чорва ёядиган чўпонлардан эшитган, арчага ўхшаб ҳарсанглар орасида ўсадиган, сувсизликка чидамли, лекин ҳосили камроқ, пўсти юпқа, мағзи ширин ёнғоқ навини топганини шавқ-завқ билан сўзлаб берди. Қопчиғини очиб, ўша ёнғоқдан, майизак бўлиб қолган тоғнинг турли шифобахш меваларидан бир ҳовучдан қилиб улашаркан, таъкидлагандай деди:

— Буларнинг турган-битгани фойда! Бу тоғлар ичи инсон организми учун зарур бўлган табиий дармондори — мевачеваларга шунчалик бойки, булоқларининг суви шундай шифобахшки, эрта баҳор қишга уланиб то қалин қор тушгунича бу ерларда бемалол юравериш мумкин — ҳеч ким оч қолмайди.

Манноп ака ҳузурбахш бу сўзларидан кейин юрагимизга бироз гулгула соладиган гапни ҳам қўшиб қўйди:

— Очиқ ялангликда тунаманглар. Ҳозир қиш олдидан айиқларнинг хўрак бўлган пайти, улар кечалари дайдиб юриши мумкин. Тўғрига юриб, ҳов, баландликдан ошсанглар, худди мана шу ерга ўхшаш сайхонлик келади. Ўша ердаги теракзорнинг бир ёни эски қабристон, унинг этагида қўйчивонлар кўраси ҳамда олди очиқ даҳлизли уйча бор. Ўшанда тунанглар. Уйча яқинидан булоқ чиқади. Булоқдан нарироқда тарвақайлаган катта ток дарахти ўсиб ётибди. Сурхлари ўттиз-кирқ қулоч бўлиб, атрофга ёйилиб кетган. Ҳосили фарқ пишган. Лекин яқин йўламанглар, тагида илон уяси бор. Айтишларича ўша ер бир пайтлар Яккаток деб аталган обод кишлоқ бўлган.

Шундан кейин Манноп ака ўша кишлоқ номи билан боғлиқ, фаройиб афсонани шундай берилиб ҳикоя қилдики, биз кўпроқ ҳақиқатлигига ишониб қолдик.

Тоғлар орасидаги катта бир булоқдан сув ичиб, гуллаб-яшнаган қишлоқнинг кўп миришкор боғбону захматкаш деҳқонлари бўлган. Ўшалардан бири олис сафардан қайтаётиб, узум кўчати олиб келади. Қишлоқ аҳлининг оби ҳаёти бўлган чашма ёнидаги баҳаво дўнгликка ўтқазади. Ток тез орада улғайиб, ҳосил бера бошлайди. Унинг узумидан ҳамма баҳраманд бўлади. Бироқ, қишлоққа қаердандир келиб қолган бир бетавфиқ ўша узумлардан одамни маст-аласт қилувчи, имондан айирувчи ичимлик ясаб, кўпчиликни

йўлдан оздиради. Ток кўчатини яхши ниятлар билан келтириб эккан миришкор, бир пайтлар шарм-ҳаёли, инсоф-диёнатли бўлган ҳамқишлоқларининг айниган хулқ-атворини кўриб, эзилади. Бунда ўзини айбдор деб билади. Ўлими олдидан худога илтижо қилади: «Бандаларинг учун ўзинг инъом этган бу неъматингни мен фақат яхшиларга ризқ-насиба учун парваришлаб, кўкартиргандим. Унинг ширин-шакар ҳосилини заҳар-заққумга айлантирганларга ўзинг жазо бер. Гуноҳимни кечиргил!»

Қишлоқ аҳли боғбонни бир амаллаб дафн этади. Сўнг яна кайф-сафо бошланади. Шу билан кимки ток сурхларини ораласа, заҳарланиб, ҳаётдан кўз юмаверади... Ҳозир қишлоқдан қабристонун ўша баҳайбат узум дарахтигина қолган холос.

Манноп аканинг кутилмаган бу ҳикояси бизларни ўйлантириб қўйди.

— Яхшиси, орқага қайтиб, тинчроқ жойда тунни ўтказиб, кейин сафарни давом эттирсак қандай бўларкин? — деди Зоҳид ҳаммага бир сидра кўз ташлаб чиқиб.

Ниғмат сапчиб ўрнидан туриб кетди:

— Суп сенга. Ундан кўра ҳаммага гап-сўз бўлиб, шаҳарга қайтайлик деб қўяқол!

Зоҳид ҳам бўш келмади:

— Ваҳимани бошлаган ўзинг-ку! Энди тилинг чиқиб қолдими?

ХАТАРЛИ СЎҚМОҚЛАР

Гира-ширада чарчаб-ҳориб Манноп ака айтган манзилгоҳ қаршисидан чиқдик — қорайиб теракзор кўрина бошлади. Демак, Яккатокка етиб келдик. Чўпонлар қўналғаси ҳам, булоқ ҳам шу ерда.

Бетартиб ўсиб ётган тераклар катта майдоннинг бир томонини эгаллаган бўлиб, улар ниҳоятда баҳайбат, айрим шоҳлари синиб тушган, сийрак баргли қуриганлари кўп эди. Кечки салқин елвизакда титраётган япроқлар қуруқ хазонларнинг безовта шитирлашига ўхшаш овоз чиқарар, кўкимтир яланғоч шоҳлар бир-бирига ишқаланиб, ваҳимали инграрди... Лекин яқин атрофда юракка ғулу солувчи бу манзарадан бошқа Манноп ака айтган қабристондан бирон нишона кўринмасди.

Биз тераклар оралаб булоқ бўйига келганимизда осмон гумбазида ой балқиди. Унинг акси дошқозон оғзидек чашма юзида безовта титраб турарди.

Булоқдан нарироқда дўнглик бўлиб, атрофга шох отиб кетган ток сурхлари кўзга ташланар, у худди вақти-вақти билан тарашлаб туриладиган катта яшил доирани эслатарди. Илонлар ин қўйган Яккаток шу бўлса керак деб, унинг берирогидан четлаб ўтдик. Булоқ бўйидан юқорилаб кетган сўқмоқ олди даҳлиз, бир эшик, бир деразали пастаккина томидан тортиб, ташқи деворларигача сомон сувоқ қилинган уйча томон чўзилганди.

Бу кеча бизга бошпана бўладиган қароргоҳ рўпарасидаги хас-хашаклар сочилиб ётган ялангликка юкларимизни қўйдик.

Биздан олдин бу ерни макон қилганлар яқин ўртада кўчиб кетишган шекилли, тошўчоқ атрофидаги сомонли лой чапламанинг путури кетиб улгурмаган, бармоқ излари ҳам яққол кўзга ташланар, букчайиб қолган қори тол танасидаги мих-илгичда эса кир сочиқ осилиб турарди.

Ўтин ҳам тайёр экан — ўчоққа гуриллатиб олов ёқилди. Вакил эса «омбор — ҳалта» қопчиқдан масаллиқларни олиб, альпинистларнинг шоҳона таоми — «Пақиршўрва»га уннаб кетди.

Кимдир сув келтирди.

Фуломжоннинг илҳоми жўшиб, севган қўшиғини бошлаб юборди. Унинг овози ўзи зўрмиди ёки атрофни ўраб турган тоғлар акс-садо бериб «жўровозлик» қилдими, ҳаммамизга ёд бўлиб кетган «Фигаро» шундай жаранглаб эшитила бошладики, беихтиёр болалар ҳам «Ҳалала-хўп-ҳалала-хўп» дея унга оҳанг бахш этиб турдилар.

Қўлига иккита шамни тутиб олган Ниғмат эҳтиёткорлик билан даҳлиз ичига кириб, тўғридаги токчага шамлардан бирини қўйди.

Қачон, қаерда тўхталмасин жой ҳозирлаш вазифаси унинг зиммасида эди.

— Даҳлиз жойида. Ёнбошлаб олиб, овқатланаверса бўлади. Энди меҳмонхонани жиҳозлаш ишларини бошлаймиз, — деди-да, иккинчи шамни қўшни хона ичига тутиб, мўралади ва дам ўтмай ўзини ташқарига отди. Оёқларига нимадир ёпишиб олганми, депсиниб ботинкасини ерга урар, шим почаларини қўли билан силкитарди.

— Ҳа, тинчликми? Нима, ичкарида бирон нарса бор эканми? — деди Фуломжон қўшоғизни шошиб ғилофдан чиқараркан.

— Илон, илон! — Ниғмат уй ичкарисига ишора қилди. — Ташланиб, нақ шимим почасига кириб кетай деди. Бир қулоч, бир қулоч!

Муҳаммаджон электр фонарини ёқиб, ним қоронғи уй ичкарисига тўғрилади. Ҳаммамиз деразанинг ойнасиз кўзларидан ўша томонни кузата бошладик. Ҳеч вақо кўринмади. Даҳлиздан уйга кириладиган эшикнинг на ўзи, на кесақиси бор эди. Остонадан нарироқда эса, буралиб ётган ярим қулочча нимадир кўзга ташланди. Муҳаммаджон фонар ёруғи билан ўртада чўзилиб ётган нарсани ҳамон ёритиб тураркан, жони бўлса қимирларди деб қўйди.

Вакил қаердандир узун таёқ келтириб «илон»ни бир туртганди, букилиб, ёғоч учига илашиб қолди... Охир маълум бўлдики, бу эски қора пальтонинг бел қайиши экан...

Теракзор томондан катта бир ғулани топиб келтириб, яланглик ўртасига гулхан ёқдик. Милтиқ билан икки соатдан навбатчилик қиладиган бўлдик. Ўзи ҳам роса чарчаган эканмиз, пахта солиб тикилган юмшоққина қопчиқларга кириб олиб, донг қотиб ухлаш билан тунни ўтказдик.

Эрталаб қаршимизда бир томони тарашлангандай силлиқ, ялтироқ чўққисини кўкка чўзганича баҳайбат Ойнатоғ ўзини кўз-кўз қилиб турарди.

Мўлжал бўйича бугун тоғнинг этагига етиб бориб, палатка тикишимиз, ўша ерда тунаб, эрталабдан чўққига ҳужум бошлашимиз керак эди.

Бироқ, кун яримлаб қолганда Ойнатоғ яна кўзимиздан ғойиб бўлди, Негадир юқорилаш ўрнига пастлаб кетаётгандай эдик... Атрофи баланд мустақкам қалъа деворларини эслатувчи катта дара ичига тушиб қолдик. Дара бир вақтлар Тиллахон бува билан юрган Ахсарсойни эслатарди. Кейин бу фикрдан қайтдим: «Ахсарсой бўлганда ҳар қадамда булоқ учрарди, тўлиб-тошиб сув оқиб турарди».

Бу номаълум дара ичидан чиқиб кетолмай роса сарсон бўлдик.

Ниҳоят, кичик бир жарликда сўқмоқ кўринди. У совуқ шамол уфуриб турган, қовжироқ ўт-ўлан билан қопланган ялангликка бориб туташарди. Тўрт томон қибла деганларидек,

шу яланглик бўйлаб қаёққа кетаётганимиз ўзимизга ҳам номаълум бир ҳолатга тушиб қолгандик. Осмон булут. Кўёшнинг чиқиши, ботиши қаёқда, билиб бўлмасди. Бундай вазиятда бир жойда айланавериб ҳолдан тойиш, вақтни беҳуда ўтаётганини сезмай қолиш ҳеч гапмас. Лекин ўтириб олиб, ниманидир кутишдан ҳам фойда йўқ эди. Шунда биз ўзимиз билан компас олишни унутганимиздан афсусландик.

Юра-юра бир пайт худди кечагига ўхшаш бир қисми қуриб чўлтоқланиб қолган, айримлари чириб, ағанаб ётган файзсиз теракзор устидан чиқиб қолдик. Теракзор ораларидан ҳар томонга қараб илон изи йўл кетган, улардан кимлардир юриб турадиганга ўхшарди.

Жим-житликни Вакилнинг овози бузди:

— Ҳой, болалар! Ким свежий сут ичади, талабгорлар бўлса келаверсин. Фақат навбати билан, — у тўнқарилиб ётган йўғон бақатерак устига узун оёқларини чўзиб, ўтириб олган ҳолда шундоқ қаршисида ковш қайтариб ётган икки шохининг орасида оқ қашқаси бор қора говмиш сигирга ишора қилар, унинг шундоқ қўл узатса етадиган биқинига шаппатилаб қўярди. — Жонивор худди ўзимизнинг сигирга ўхшаш беозор экан. Бу қадам етмас жойларга қандоқ келиб қолдйкин!

Тўғриси, фараз қилганимизга нисбатан анча қийин кечаётган бу саёҳат давомида йўлдан адашганимизни гуруҳ аъзоларига сездирмасликка ҳаракат қилсам-да, мени ботиний бир ташвиш қийноққа соларди: шу томонларда туғилиб, вояга етганларнинг ўзи йўлдан адашиб, бир неча кун тоғлар орасида қолиб кетганлиги, баъзиларининг тақдири аянчли бўлганлиги ҳақида эшитганларим бор. Шунга эслаб, наҳотки бизлар ҳам адашдик, деб қўярдим ўзимга-ўзим.

Сигирни кўриб, кўнглим таскин топгандай бўлди:

— Бу яхшилик аломати. Демак, шу яқин атрофда чўпонлар кўналғаси бор. Улардан Ойнатағга элтадиган йўлни сўраб, билиб оламиз, — дедим овозимни баланд қўйиб.

Худди шу пайт шамол кўзголиб, қаердандир акс-садога ўхшаш «қарс-қарс» этган овоз қулоққа чалина бошлади.

— Кимдир ёнғоқ қоқяпти, — деди Ниғмат ҳушёр тортиб.

— Дўлана бўлиши ҳам мумкин, — унга қўшимча қилди Вакил.

Энг қизиғи, овоз эшитиларди-ю, у қай тарафдан келаётганлигини билиб бўлмасди. Сўқмоқлар эса сон-саноқсиз, ҳар томонга таралиб кетган.

Дарахт мевасини қоқаётганга ўхшаш шовқин қаёқдан келаётганини аниқлаш учун тўрт гуруҳга бўлиндик: Нигмат билан Зоҳид теракзорнинг чап томони, Нўъмон билан Талъат ўнг томонига қараб юрадиган бўлишди. Биз Солиҳ икковимиз пастга томон энамиз. Фуломжон, Муҳаммаджонлар шу ердаги катта ҳарсанг тош устидан кузатиб турадиган бўлишди. Ким биринчи бўлиб одам қорасини кўрса, ҳуштак чалиб, огоҳлантиради деб, келишиб олдик.

— Мен нима қилай? — ўтирган жойидан бизга ўгирилди Вакил.

— Сен жойингдан қимирламай, сигирга қоровуллик қиласан, токи бирон ёққа кетиб қолмасин, — дедим.

— Кетворсачи, арқони ҳам йўқ экан!

— Шунга ҳам ақлинг етмайдими, найнов, думидан маҳкам ушлаб ол. Ана, рўпарангда турибди! — ҳазиллашди Нигмат.

Ҳамма ўзига белгиланган сўқмоқ бўйлаб кетди.

Биз Солиҳ билан пастликка эниб борганимиз сари овоз аниқроқ эшитила бошлади. Назаримда тоққа ёнғоқ ҳосилини йиққани чиққан ўрмон хўжалиги ходимлари шу яқин атрофда ишга киришишганди.

Ниҳоят анча пастликда катта боғни эслатувчи қуюқ дарахтзор кўзга ташланди. Унинг нариги этагида тасмадай ёйилиб сой оқарди.

Бир пайт пилдираб олдинда кетаётган Солиҳ нимагадир тойиб кетиб, орқаси билан ўтириб қолди.

— Инсон зоти шу ерда ҳам бефаросат-а! «Ёзилган» жойини қаранг, — у ижирганиб қаддини ростлаб, оёқларини ўт-ўланга ишқалай бошлади, шимини қоқди.

— Солиҳ, тезда орқага қайтамиз, — дедим пастликдаги дарахтзор ичига ишора қилиб, — бу ерда инсон зоти йўққа ўхшайди. Сўқмоқ устидаги сен тойиб кетган манаву нарса «маймоқ» полвоннинг иши. Бу йўлак уники шекилли!

— Айиқ! — деб юборди Солиҳ бироз ваҳимага тушиб. Яна нимадир гапирмоқчи эди, жим бўл, ишорасини қилдим.

Биз кетаётган сўқмоқ этагида хазонрезги барглари тўкилиб, яланғоч шоҳларида сап-сарғайган мевалари кўзга

ташланиб турган катта ёввойи олма дарахтига икки оёғи билан «осилиб» олган кўнғир айиқ уни силкитар, ерга дув-дув тўкилаётган меваларни болалари талашиб-тортишарди.

— «Маймоқ полвон» олма қоқяптими? Вой, тавба, худди одамга ўхшаб-а! — Солиҳ ўз кўзларига ишонмагандай ҳайрон бўлиб қараб қолди.

— Юр, тезроқ. Бундай пайтда она айиққа яқинлашмаган маъқул. Улар жуда ҳушёр бўлади. Одам ҳидини сезиб қолса, болаларини қизғониб, ҳужумга ўтиши мумкин, — дедим-да, шоша-пиша келган изимиздан орқага қайтдик.

Вакилнинг олдига қандай келиб қолганимизни билмай-миз. Лекин унинг қаршисида ковш қайтариб ётган бояги қора говмишдан ном-нишон йўқ эди. Вакил ниманидир ҳаёлига берилиб, туллаб, суяклари кўриниб қолган мол-никига ўхшаш узун думни маҳкам чангаллаб олганича ўтирарди.

— Ҳой, найнов — «Ваққос Ваққосович» нималарнинг ҳаёлини суряпсан, ола қашқа говмишинг қани?— деди Солиҳ баттар ҳаяжонга тушиб.

Вакил мизғиб қолган-у сесканиб уйғониб кетгандай бўлди. Кўлидаги жунлари тўкилиб битган думни кўриб, ижирғаниб кетди ва шашт билан нарига отиб юборди-да, бизга олазарақ қараш қилди:

— Сигир қани? Кўрмадингларми? Қаёққа кетди?!— чинданам унинг кўзлари бежо эди.

Тепадан тушиб келган Муҳаммаджон термосдан совуқ сув олиб Вакилнинг юзига сепди, сал ўзига келтирди.

Солиҳ кўзларини пирпиратиб, бармоғини ён чакагига босди:

— Худо ҳаққи, кўрганларимга ишонмаяпман. Нималар бўляпти, ўзи!

Икки тарафга қараб кетганлар ҳам ҳаллослаб келиб қолишди, ҳаммамиз жам бўлдик.

— Энди нима қиламиз? — деди кўзларини катта очиб Ниғмат.

— Инсу жинслар маконига тушиб қолганга ўхшаймиз.

— Ҳа, бу ердан тезроқ кетишимиз керак! — деди Зоҳид Солиҳ гапини қўлагандай.

— Яна қаёққа? — жаҳли чиққандай тўнг овозда сўради Ниғмат.

Оғир табиат Нуьмон босиқ овози билан баҳсга чек қўймоқчи бўлди:

— Булар оч қориннинг васвасаси. Эрталабдан бери йўл қидиравериб, тамадди қилиш ҳаёлимизга келмади. Ҳолироқ бирон жойни топайлик.

Вакил ўзига келиб, тилга кирди:

— Тавба, қандай кўзим кетиб қолганини билмайман...

Сувни бежиз оби ҳаёт деб аташмаган. Сув бор жойда ҳамиша тириклик бўлган. Шунинг учун одамлар доим жилға, дарё ва кўллар бўйига интилиб яшаганлар, ватан қурганлар. Менинг назаримда ёввойи олмазор этагидан оқаётган сойлик кунчиқар томондаги қор ва чашма сувларидан ҳосил бўлиб, пастга, яъни Пском оқимига келиб қуйилмоқда. Демак, йўлни шунга қараб аниқлаш мумкин. Жилғанинг тоғ томондан бошланиш қисмини мўлжалга олиб кета бошладик.

Ҳориб -чарчаган болалар ҳам бирон нарсанинг хавфини сезиб қолгандек қадамларини тезлатар, ҳали ўзимиз учун номаълум бўлган бирон панароқ кўналга жойга қоронғи тушмай, етиб олишни ўйлашарди.

Ўта тежамкор «завхоз» Вакил ҳаммага икки бўлакдан сухари нон, бир ҳовучдан майиз, бир чақмоқ қанд улашди. Чойни эса, ёнбошлаб олиб, янги қароргоҳда ичасизлар деб қўйди... Энг қизиғи, Ойнатоғ ҳамон кўринмас, симобранг булутлар қошлаб олган тўрт томондаги тоғ ўркакларининг қай тарафида яшириниб ётганини билиб бўлмасди.

Аввал пастликка эниб, яна юқориладик. Баҳайбат қизил ҳарсанглар сочилиб ётган «Тошлар водийси»ни кесиб ўтдик. Чангалзорлар орасидан бир амаллаб чиқиб олдик. Ва ниҳоят, қаршимизда оппоқ қор билан қопланган, чўққилари кечки ботаётган қуёшнинг шафақ нурларида ёришиб турган, бошқаларга ўхшамас, этаklarини худди кўҳна кўрғон деворларидай қоялар қоπλαган улкан тоғ пайдо бўлди. Бир-бирига тиркалиб олисларга чўзилиб кетган «қалъа деворлари» этагида эса, худди шудгорлаб қўйилгандай теп-текис майдон ястаниб ётарди.

Атрофга кулранг ҳарир парда бўлиб ёйила бошлаган оқшом қоронғилиғи куюқлашиб борарди. Ўртадан борлиқни қоқ иккига ажратиб, илон изи сой оқиб келмоқда. Унинг баъзи ирмоқлари жилғаларга бўлиниб, ёйилма ҳалқоб ҳосил қилган.

Биз кечадан бери сувни тежай бошлаган, ниҳоятда эҳтиётлаб сарфлашга ўтгандик: Вакил ичишга ва қўлни ювишга киши бошига ярим стакандан қилиб белгилаб қўйганди. Шунинг учун ҳаммамиз сувни кўриб, шодлигимиздан «ура» деб қичқириб юбордик.

ОЛИСДАГИ ГУЛХАН ШУЪЛАСИ

Одатдагидек қўлига узун таёқ гавронни ҳасса қилганича барчамиздан оддинда кетаётган йўл бошловчи Вакил бирдан таққа тўхтаб, энгашиди, узоққа тикилиб қолди. Сўнг шошиб, қопчиқдан дурбинни чиқарди, Солиҳ зинғиллаб унинг ёнига келиб, кафтини пешонасига соябон қилди, кейин Вакилга ўгирилиб деди:

— Бўйгинангдан аканг «Ваққос Ваққосович» (у ижро этадиган миниатюранинг бош қаҳрамони) гулханни кўрибсан, гулханни! Кимдир олов ёқяпти.

Ниғмат кесатгандай деди:

— Балки ўша олов ёқаётган кимса палов дамлаб, кўзи тўрт бўлиб бизларни кутиб ўтиргандир! — Сўнг Вакилга ўгирилиб, сўзида давом этди. — Инсу жинслар қўлингга тутқазиб кетган думни унутма, найнов! Энди ҳар нарсага лаққа тушавермай, эҳтиёт бўлиш керак!

«Найнов» дурбиндан кўзини узмай, бепарвогина жавоб қилди:

— Йўлимиз порлоқ. Нима бўлганда ҳам олдинда чироқлар бор.

— Қойил «Ваққос Ваққосович!» — Солиҳ унинг елкасига қоқиб, Ниғматга ўдағайлади, — Сен ким билан ўйнашяпсан, «Совуқ»? Ўзингга маълум, бизнинг «Хўжайин» ёшликда машҳур шоир бўлганлар, «Жўққий» тахаллуси билан ёзган ғазалларини эшитиб, юм-юм йиғлагансан. Ўшанда шоншухратлари ошиб кетовурган-ошиб кетовурган, мен, шунча обрўни кўтариб юриш учун гавда ҳам керакда, деганман-у, қизиқ устида бўйимнинг ярмини бу акахонга тортиқ этиб юборганман! — Солиҳ ўзининг ихчамгина бўй-бастига ишора қилиб қўйди.

Вакил қаддини ғоз тутиб, белининг ярмида турган Солиҳнинг пешонасига нуқиди:

— Ана, гулхан атрофида бўладиган гурунгни қиздириш учун янги миниатюра тап-тайёр. Калланг яхши ишлайди «Ялтоқович!»

— Куллуқ-куллуқ, хўжайин! — Солиҳ унга таъзим қилди.

Ўртада одамни енгил торттирадиган кулги кўтарилди.

Қадамни тезлатиб, милтиллаб кўзга ташланаётган шуъла томон кета бошладик.

Етиб келган манзилимиз ўрта яшар чўпон кишининг вақтинча тикилган ўтов-қароргоҳи бўлиб чиқди. Соч-соқоллари ўсиб кетганидан чолларга ўхшаб кўринувчи қирқ ёшлар чамасидаги мезбон бизларни илиқ қарши олди. Қотмадан келган, қулоқларига жез балдоқ тақиб олган жувон тошўчоққа олов ёқар, қозонда нимадир билқиллаб қайнарди.

Эллик кадамча нарида тўлиб-тошиб жилға оқмоқда. Унинг ёйиқ суви юзида осмонга қалққан ойнинг нури билан ўчоқдан ловуллаб ўрлаётган олов учқунлари акси айқаш-уйқаш бўлиб кўзга ташланарди.

Қирғоққа туташ, атрофи тошлар билан омонатгина ихоталанган катта қўрада эса бир уюр қўй-қўзи ғуж бўлиб ковш қайтариб ётибди. Нарироқдан отларнинг кишнаши эшитилади.

Чўпон нанайли, Турсунбой ака деган киши бўлиб, Тиллахон бувамизга яқин қариндошлиги бор экан. Эрта баҳордан ёз бошларигача ўзига ажратилган отарни қишлоқ атрофидаги тоғ яйловларига ёйиб боқар, сўнгра подани олис бўлса ҳам серўт мана шу томонларга ҳайдар, Яккатоқда бир-бир ярим ой куним топиб, кузнинг аёзли кунлари бошлангач, кўч-кўронини йиғиштираркан.

— Бир ҳафтадан бери шу ердамиз. Энди бу ёғига чорвани ҳайдаб, қишлоқни қоралаб бораверамиз, — деди Турсунбой ака бизларни ўтов ёнига янги ёзилган катта қора кигизга ўтқазиб, кумғондан чой кўяркан.

Бизлар кун бўйи йўлдан адашиб юрганларимиз, икки шохининг орасида оқ қашқаси бор қора говмишнинг сирли ғойиб бўлиб қолиши, дарё соҳилида олма қоқаётган она айиқни кўрганимиз ҳақида гапириб берганимизда Турсунбой ака ҳайрат билан менга бир қараб олди-да, бошини сарак-сарак қилиб, шундай деди:

— Демак сизлар тўғри йўл бошқа ёқда қолиб, Оқтеракка бориб қолгансизлар. Ундан пастроқдагиси Қайроқсой. Олча, дўлана, ёввойи олмаларнинг кони. Шу яқин-атрофдаги айиқлар қишлайдиган ер. Улар ҳозирдан кела бошлаган бўлса, бу йил совуқ барвақт тушади... Анаву айтганларинг, икки шохи орасида қашқаси бор говмиш узоқ йили кеч кузда йўқолганди. Умидимни узиб, чорвани қишлоққа ҳайдаб келсам, Юсуфжон деган ўрмонбеги кўшнимиз сигирингиз Оқтеракда юрибди деган гап айтиб қолди. Эртасига гупиллатиб қор ёғиб берди. Шунга қарамай отни миндим-да, Ахсарсой бўйлаб йўлга тушдим. Кун кеч пешин бўлганда етиб келсам, узоқдан талашиб тортишиб ниманидир гажиётган бир гала бўрига кўзим тушган. Тахминан улар беш-олтита эди. От сезгир жонивор бўлади, ўзини орқага олаверди. Шундоқ ёнбағирликдаги сийрак теракзор ичида ола говмишимиз хомталаш бўлаётганини кўриб турардим. Юрагим жиз этди. Кўлимга қўшоғизни олдим, лекин ўқ узмадим. Булар иш бўлганди... Ўтган йили йўлим тушиб, унинг қолган-қутган суякларини ўша ағанаб ётган улкан терак танаси ёнига чуқур кавлаб кўмгандим, ҳайвон бўлсаям суяги хор бўлмасин деб. Демак, сизларга кўринган нарса ўша говмишнинг арвоҳи бўлиши мумкин.

Турсунбой ака бу сўзларни шундай табиий, ишона-веринглар, ҳеч ажабланадиган жойи йўқ, бу томонларда ҳар нарсани кутиш мумкин дегандай қилиб айтдики, орага бир лаҳзали жимлик чўкиб, ҳамма бир-бирига кўз ташлаб олди.

Сукутни одатдагидек Нигмат бузди:

— Эҳа, «Ваққос Ваққосович», арвоҳнинг думини тутган кўлингдан овқат еб юрган эканмиз-да! Тез-тез, ювиб турармидинг, ўзи?

Вакил ҳам бўш келмади:

— Сизларга сувни қултумлаб улашганим билан, ўзим ҳовучлаб ишлатардим, шундан билиб олавер.

Турсунбой ака маънодор қилиб кулумсираб қўйди-да, сўзини давом эттирди:

— Хуллас, кун бўйи тоғлар оралаб кезавериб, роса овора бўпсизлар — Ойнатоғ қолиб, Пском бўйларига бориб қолгансизлар. Аслида, юқорилаб юришларинг керак эди. Яккатоқ бу ердан бор йўғи бир соатли йўл. Ойнатоғ эса, манаву қорайиб кўриниб турган тоғнинг орқагинасида. Сув ёқалаб борилса,

тўғри унинг этагидан чиқилади. Ҳозир Ойнатоғ томонларга қор тушди, чўққига чиқишларинг анча қийин бўлар.

— Барибир забт этишимиз, у ерга байроқ тикишимиз керак, — дедим болалар руҳини туширмаслик учун.

Неъмат гапимни қўлаган бўлди:

— Ҳа, парком Мансурхонов домла бизга қойил қолиб, қандайдир безори болалар эмаслигимизни билиб қўйишлари керак!

— Мен эса, тарихий дақиқаларни суратга туширишим лозим. Чунки «Гулхан» журнали, яна иккита газетадан «буюртма» олганман, — деди Муҳаммаджон.

Вакил қўшимча қилди:

— Гудомжон ака бизга байроқ тикилган «Дўстлик» чўққисидан туриб «Ҳалала ҳўп»ни куйлаб беришга ваъда қилганлар!

Палатка ўрнатиб ўтирмай уйқу қопчиқларини кенг-мўлгина кигиз устига ёздиқ-да, ичига кириб, барвақт пинакка кетдик. Турсунбой ака азонлаб уйғотиб қўядиган бўлди.

СЎНГГИ СЎҚМОҚ

Ойнатоғ шундоқ қаршимизда экан-у бизлар уни қидириш билан бир кун вақтни ўтказибмиз. Уч соатга етар-етмас йўл юрганимиздан сўнг осмонга мағрур бўй чўзган, атрофида паға-паға булутлар гирдобга ўхшаб айланиб юрган чўққи қаршисига етиб келдик. Ҳақиқатан ҳам бу томонларга кунни кеча қор тушган, изғирин эсиб турар, одам вужуди жўнжикарди.

Режа бўйича шамолдан панароқ, икки бўйра ҳажмдаги ялангликка чодир тикдик. Ортиқча юкларни Турсунбой аканинг қўрасида қолдириб, унинг дороз, бақувват эшагига керакли ашқол-дашқоллар қатори бир боғ ўтин ҳам юклаб олгандик. Тўғрироғи, Турсунбой ака бу ҳали сизларга асқотади дея қуриган тўранғи навдаларини юкларимиз устига ташлаб қўйганди.

Орамизда яна бир ҳамроҳ, нақ эшак боласидай келадиган жунлари ўсиқ, кўкимтир Бўрибосар ҳам бор эди. У ўтовнинг бир четида эринчоқлик билан мудраб ётган жойидан эгасининг «Қани, меҳмонлар билан жўначи, марш!» деган буйруғини эшитибоқ дик этиб туриб, бизнинг гуруҳимизга

қўшилиб олган, худди қаёққа кетаётганимизни билгандай ўн беш-йигирма қадам олдинда сарбонлик қилиб келганди.

Бир амаллаб олов ёқдик. Ҳа, деганда чой қайнайвермади. Бизлар бунга юқорида ҳавонинг камлигидан деб билдик.

Чўққини забт этиш каби тарихий дақиқаларни муҳрлаш учун уч кундан бери илҳақ бўлиб юрган Муҳаммаджон негадир хомуш тортиб қолганди. Қайноқ чойдан вужудимизга бироз илиқлик югургач, уни четга имлаб:

— Кайфиятингиз йўқ кўринади? — деб сўрадим. Фотографимиз ойнадай ярқираб турган, атрофида қор тўфони авжга минган чўққи томон бир назар, ташлаб қўйди-да, оҳиста деди:

— Ойнатоғни бундай баланд-баҳайбат деб ўйламагандим. Унинг ҳов, чўққисидаги ғужғон ўйнаётган қорга қаранг, у ёққа чиқишимизга кўзим етмайди. Олиб келган арқонларимиз ҳам ҳеч нарсага ярамаса керак!

— Э, ошна, — дея унинг кўнглини кўтарган бўлдим, — чўққини олишда ҳарбий тактика йўлини қўллаймиз. Турсунбой аканинг айтишича, орқадан айланиб, чиқса бўладиган «сўқмоқ» бор. Болаларга анаву, альпинистлар қор бўронга учраганда тақиб оладиган қора кўзойнақларни тақдирамиз, белидаги қайишларга арқон боғлаймиз. Кейин унинг узун қисмини Ойнатоғнинг манаву силлиқ «юзи»га ташлаб, аввал пастга сирғалиб тушамиз, сўнгра арқонга осилиб кўтариламиз... Ана, сизга тарихий сурат олиш учун тарихий лаҳзалар!

Муҳаммаджоннинг қоп-қора, чўзинчоқ юзларига кулги балқиб, кичкина кўзлари чарақлаб кетгандай бўлди. Елкамга узун кўлларини ташлади:

— Айтганча, сиз бу томонларда кўп бўлгансиз, шарт-шароитни яхши биласиз!

— Отангиз Манноп аканинг шогирдимиз-да.

Ойнатоғнинг орқа томонидаги айланма йўлак деганимиз одам бўйидан баланд, бир-бирига мингашиб ётган ҳарсанглардан иборат нишабли ёнлама эди. Ўша ҳарсанг тошларга тирмашиб, йўл топиб кўтарилиш керак. Бироқ, қалин қор оппоқ кўрпага ўхшаб ёнбағрикни қоплаб ётар, у ер-бу ердан қорайиб, кўзга ташланиб қоладиган тош ўрқачларини демаса, мўлжални тўғри олиб, юқорилаб бориш анча мушкул эди. Болалар баъзан оёқни ножўя босиб,

қопқонга тушгандай қорға кўмилиб кетишар, шундай пайтларда арқонга жон-жаҳдлари билан ёпишиб, бир-бирларига ёрдам кўлини чўзишарди. Ҳаммасидан ҳам совуқ изгирин ўтиб тушди. У баданларимизга игнадай санчилар, панжаларимиз ҳеч нарсани сезмай, қотиб қолаётганга ўхшарди.

Муҳаммаджон Ниғмат билан Зоҳиднинг чўққига тирмашиб турган ҳолатдаги икки-уч суратини олди.

Мўлжалланган манзил-чўққига етиб боришимизга бир неча қадам қолганда Нуъмоннинг бир пой ботинкаси қоқ ярмигача сўкилиб, оёғи қорға беланиб қолди.

— Сенга айтгандим-а, кўшни маҳалладаги жуҳуд ямоқчи амакига олиб боргин, пулни кўпроқ олса ҳам ишни пухта қилади, деб. Пишиқсан ошна, пишиқсан, — Вакил синфдошига ҳазиломуз дакки берган бўлди совуқсаган кўлларини бир-бирига ишқаб.

Нуъмон қор уюмлари орасидан янги очилган «йўлак» бўйлаб пастга — гулханни гуруллатиб юборган Солиҳ томон тушиб кета бошлади.

Ниҳоят, Ойнатоғни забт этдик. Тинимсиз эсиб турган изгиринли шамолдан пана бўладиган жой — катта ҳарсанг орқасига ўтиб, бир оз нафасни ростлаб олдик. Мўлжалдаги асосий иш энди бошланиши керак эди.

АЖАЛ ЎПҚОНИ

Узун арқоннинг сиртмоққа ўхшатиб боғланган учини чўққидаги тошлардан бирига ташлаб, унга осилганча Ойнатоғнинг силлиқ, нишоб томони бўйлаб озгина пастга тушишимиз, шу туришда кўлимизда байроқ бўлиши лозим эди... Ахир, чўққини анча қийинчилик билан қаҳрамонона ишғол этилганлигини исботловчи далиллар бўлиши керак-да!

Йигитлар қор аралаш совуқ шамол таъсирида анча дағаллашиб қолган арқоннинг иккинчи учини пастга улоқтиришди. У Ойнатоғнинг қиялаб кетган «юзи» бўйлаб 15—20 қулочча сирғалиб тушди-да, кўйирокдаги дарз кетган ёриқдан ўсиб чиққан наматакка ўхшаш ўсимликнинг чайир шохларига илашиб қолди.

Арқонни яна пастроқга туширмоқчи бўлиб, уни ўзимга тортиб, қияликка оёқ тираганимни биламан... кутилмаганда мени кандайдир куч домига тортиб кета бошлади. Борлиқ

чаппасига айланиб, кўзим олди қоронғилашди. Нималар юз берганини англолмай қолдим...

Бир пайт кулоғимга алла қандай шовқин, бақриқ-чақриқлар эшитилгандай, улар ниҳоятда олис, ер қаъридан келаётгандай бўлди.

Бундоқ ўзимга келиб қарасам, икки тирсагим кип-қизил қон. Енгларим титилиб кетган. Қўлқоп ҳам йўқ. Альпинистларнинг қабариқли қора кўзойнаги резина бойлагичи билан даҳаним остида осилиб турибди. Совуқдан қотиб қолган қўлларим жонсиздай, қимирлатиб бўлмасди. Лекин оёқларимда қандайдир сезги аломатлари бор... Ойнатоғнинг қоқ ўртасидан иккига бўлгандай дарз кетган ёриғликдан ўсиб чиққан, бизга бутага ўхшаб кўринган ўсимлик икки шохдан иборат чайир арча дарахти экан, ўша жонимга аро кирганди.

Тепадан ҳеч кимнинг қораси кўринмас, фақат узук-юлуқ қандайдир овозлар эшитилиб қолар, пастда Солиҳ билан Нуъмон кафтларини «карнай» қилиб, нималардир дейишарди.

Қўлимга сал жон оралагандай бўлди. Назаримда оёқларим ҳам жойида. Бироқ, қимирлатишдан кўрқаман: жоним қил учида турган-у салгина қалтис ҳаракат қилсам, арчанинг шохлари шарт узилиб, жаҳаннам қаърига учиб кетишим муқаррарлигини билиб тургандайман.

Миямдаги қарахтлик тарқалиб, аста-секин ўйлай бошладим: арқон қўлимда турибди, демак узилмаган. Фақат ях тортиб, силлиқ бўлиб қолгани учун қўлларим ушлаб қололмаган. Арча менга балогардон бўлган.

Энди минг ҳаракат қилиб бўлса ҳам чўққига кўтарилиш бефойда. Пастлик эса, терак бўйи келадиган сип-силлиқ, кўзни қамаштирадиган даражада оппоқ тубсизлик. Яна унданда этакроқда қорайиб, палахса қирралари кўзга ташланаётган ҳарсанг тошлар... Ўртада омонат икки арча шохи орасида «илиниб» мен турибман. Бирон нажотдан нишона йўқ. Қуёш ҳам қибладаги тоғ ўрқачлари томон бўзариб бота бошлагани сайин, изғирин аралаш шамол авжга чиқмоқда. Юзларимни худди аёз пайти сув бетини ўрай бошлаган юпқа муз мисол «игналар» қошлаётгандай бўлди.

Энди фақат бир томондан-пастдан Солиҳ билан Нуъмоннинг элас-элас овозлари эшитилиб қолар, улар тартибсиз

сочишиб ётган улкан ҳарсанглар устига чиқиб олиб нималардир дея бақришарди.

Бундай беиложлик ҳолатига тушиб қолишни ҳеч кимнинг бошига солмасин. Миямга тахминан шу туришда ярим соатчага чидайман-у ундан у ёғига тарашадай қотаман деган фикр урилди.

Бир маҳал тепадан арқон бўйлаб нимадир сирғалиб тушиб кела бошлади, қарахтлик қоплаган юз-бўйинларим иссиқлик тафтини сезди. Кўзимни базўр очдим: Муҳаммаджоннинг қалин пахтали жигарранг пуфайкаси бошим аралаш ярим гавдамни ўраб турарди. Лекин бу ҳолатга яна қанча чидаш мумкин! Шом тушиб бормоқда, ҳали замон зулумот ҳаммаёқни ўз бағрига олади. Бу азоб исканжасидан қутулишнинг асло иложи бўлмаса керак.

Пастда яна баландроқ бўлиб ёна бошлаган гулхан шуъласи кўзга ташланди. Кимдир олиб келинган шох-шаббанинг сўнги бўлақларини олов устига ташлади, назаримда. Ажаб-ланадиган жойи шунда эдики, узоқда ёнаётган ўт тафти худди менинг ёнимда-ю вужудимга урилиб жон ато қилаётгандай туюлди, зирқираб оғриб турган баданларим барча азоб-уқубатлардан қутулган мисол енгил тортди. Мени ғалати бир сархушлик ўз оғушига олди. Мудроқ босиб, оппоқ парқу булутлар орасида кушдай ҳаракат қилиб, учиб юрган-мишман...

Ярим кечада Турсунбой аканинг ўтови ичида ўзимга келдим.

— Э, яшанг. Альпинистлик ҳам эви биланда! — деди у киши чироқ пилигини кўтариб, кўзим очилганидан хурсанд бўлгандай.

Айтишларича, ўзлари билан овора бўлган йигитлар Бўрибосар қасққадир ғойиб бўлганини сезмай қолишган.

Итнинг безовта бўлиб қўналғага келгани, фингшиб ер таталаганидан қандайдир ноҳушликни англаган Турсунбой ака отига қамчи босиб, Ойнатоғга етиб келади. Доим эгар қошига ташлаб қўядиган арқон ўрами асқотади: унга осилиб, менинг ёнимга тушади, бир амаллаб белимдан маҳкам боғлайди. Болалар кўпчилик бўлиб, мени юқорига тортиб чиқаришади.

Эртаси қозон куяси босиб, рўмол билан танғиб ташланган кўлларимга жон оралагандай бўлди. Яхши ҳам совуқ уриб

улгурмабди. Йўқса, Ойнатоғ сафари сизга қимматга тушиши мумкин эди деб, кўйди Турсунбой ака хотини ичкарига олиб кирган қайноқ сут тўла ёғоч косани олдимга кўяркан.

Кеч туша бошлаган бир пайт Ойнатоғ томондан ниманидир шовқин-суронли овози эшитил, бироздан сўнг қаршимиздаги ёнбағрлик устида вертолёт пайдо бўлди. Ҳаммаёқни болаларнинг қий-чуви босиб кетди.

Белгиланган кунда қайтмай, бедарак кетганлигимиздан ҳавотирга тушган Ёш ўлкашунослар маркази қидирув эълон қилган экан. Вертолётга ўтириб, эсон-омон район маркази — Ғазалкентга етиб келдик.

Орадан бир неча кун ўтгач, Тошкентдаги 144 махсус мактаб ўқувчилари томонидан Ойнатоғ чўққисига байроқ тикилиб, «Дўстлик» номи берилганлиги ҳақида радио хабар тарқалди. Телевидение орқали кўрсатув намойиш этилди. Ҳамма ўз бошидан кечирган тўрт кунлик воқеаларни, саргузаштли қийинчиликларни бироз бўрттириб ҳикоя қилиб берди. Муҳаммаджон Тўйчиев туширган суратлар намойиш этилиб, кўпчиликни ҳайратга солди.

Маориф вазирлигидан қайсидир раҳбар шу кўрсатувни томоша қилган экан, катта бир йиғилишда мана, ўзимиздан мақтаса арзигудай ёш альпинистлар етишиб чиқаяпти, балли уларга, дебди.

Шундан кейин обрўйимиз яна кўтарилиб кетди. Директоримиз ўз хонасига чақирди. У ерда район маорифининг бошлиғи Ўткир Саидович деган соддагина кийинган, қорачадан келган киши ўтирган экан. Барчамизни табриклади. Қандайдир «Фаҳрий ёрлиқ» билан мукофотлашларини айтди.

Бўрихўжа Алимов яйраб кетиб:

— Клубни очдириб бераман. Ансамбль фаолиятини қайта тикланглар. Лекин милтиқ отиш бўлмаслиги керак, — деди.

Афсус, ансамбль қайта тикланмади — дўстим Омон чет элга ишга кетди, мени эса обрўли журнал таҳририятига чақириб қолишди.

МЕНИНГ АЖОЙИБ ВА ФАРОЙИБ ОВУЛДОШЛАРИМ

УСТОЗ ЙЎЛЛАНИМАСИ

Буюк мусаввир, ажойиб Инсон, бутун умрини ўзбек тасвирий санъати ва ёшлар тарбиясига бағишлаган Чингиз ака Ахмаровнинг шоғирдлари сон-саноксиз эди. Расм чизишга меҳри тушиб қолган ёшгина мактаб ўқувчисидан тортиб, соқол-мўйлови силкиллаб турган кекса-ю қариягача у кишининг эшигини қоқиб келаверарди. Устоз устахонаси билан ўзи истиқомат қилиб турадиган хонадони олис Қорақалпоғистон-у Хоразм, Бухоро-ю Самарқанд, Қашқадарё-ю Сурхон, Фарғона водийси-ю Хўжанд, Чимкент-у Ўш томонлардан келган мухлислар билан доим гавжум бўларди. Деярли ҳамма у кишини устоз деб билар, ҳатто «рассомларнинг Абдулла Қаҳҳори» деган гап ҳам юарди.

Биз, уч йигитчага яъни Жавлон (Умарбеков), Баҳодир (Жалолов) ҳамда уларга эргашиб келадиган каминага Чингиз устознинг меҳрлари бошқачароқ эди. Гоҳ чет элга, гоҳ Москва ёки Ленинградга сафар қилсалар, албатта бизнинг кўнглимиздаги бирон нарсани совға тариқасида кўтариб келардилар. Бу совғалар буюк мўйқалам усталарининг альбомлари, санъатга оид нодир китоблар, турли қилқалам ва албатта энг сара буёқлардан иборат бўларди.

Бир куни устоз менга Ленинграддан мана-ман деган рассомлар орзу қиладиган, ҳали ўзларида ҳам йўқ сурат ишлайдиган рассомлик дастгоҳи — этюдник олиб келдилар.

— Рассом йигит ҳақидаги асарингни ўқидим. (Гап янги босилиб чиққан илк қиссам «Оқшом кўшиқлари» ҳақида кетмоқда). Тоғ манзараларини хўп келиштириб тасвирлабсан. Энди рассом сифатида маҳоратинг қай даражадалигини синаб кўрамиз. Сенда пейзаж жанрига мойиллик бор. Мана, сенга ичида турли мойбуёқлари билан этюдник. Ўша китобингдаги

воқелар баён этилган Қорабулоқ манзараларини чизиб келиб, кўрсатасан. Сенга вазифа шу!

— О, мазза-ку. Ундай бўлса биз ҳам Симла, Гулмарг (ўша пайтлар машхур бўлган ҳинд фильмларида кўп тасвирланадиган курорт шаҳарлар номи) ҳақида китоб ёзишга киришамиз, — деб Жавлонга қараб қўйди Баҳодир.

Албатта, бундай «топшириқ»нинг ёнида оз-моз «командировка» чиқими ҳам бўлар, устоз қўярга-қўймай чўнтакка пул солиб қўярдилар.

Эртасига шаҳарнинг шохбекатидан автобусга ўтириб, тоғли Бўстонлиқ районининг маркази Фазалкентга етиб келдим. Атрофи тоғ билан ўралган шаҳарча марказидаги мўъжазгина меҳмонхонага жойлашдим. Бироз дам олгач, яқин-атрофдаги манзарали ерларни кўздан кечириб, айланиб чиқдим. Ўз номига монанд, фазалларда куйласа арзигудай гўзал Фазалкентни Оқсоқота дарёси томонидан кўриниш манзараси ғоят чиройли эди. Эртага эргалабдан этюдникни ҳайқириб оқиб келаётган сув бўйига ўрнатаман-да, бу манзарани чизаман, кейин эса, Бўстонлиқ тоғлари ичкарисига — Қорабулоқ, Майдонтол, Пском томонларга кетаман дея, ўзимча режалар тузиб, меҳмонхонага қайтдим.

Район маркази билан атроф қишлоқларни боғлаб турувчи Оқсоқота дарёси кўпригини ўтган йили рўй берган баҳорги сел тошқини оқизиб кетган, унинг қаққайиб қолган бир нечта темир-бетон устунлари атрофидан сув гирдобга ўхшаб оқар, одамлар у қирроқдан бу қиргоққа шу устунларни мўлжалга олиб, тўпикдан сув кечиб ўтишарди.

Мен ҳам этюдникни авайлаб бошим баробар кўтардим, бир амаллаб кеча мўлжаллаб қўйган жой — «Фрунзе атиндаги колхоз» ёзувли катта тунука пешлавҳа ёнига чиқиб олдим.

«Менинг қўлим эмас, буюк Ўрол Тансиқбоевнинг қўли» дея иш бошладим. Чизишга шундай берилиб кетибманки, ёзнинг жазирама кўёши тиккага кўтарилиб олиб, елкаларимни қиздираётганини, орқамда пайдо бўлиб қолган кишилар нималардир ҳақида баҳслашаётганини сезмай қолибман.

— Тошна, настоящий художник манашу шикар!

Овоз келган томонга ўтирилдим, бири тўладан келган ўрта яшар, иккинчиси оқ-сарик рангпар, галстук тақиб, шляпа кийиб олганига қараганда каттароқ амалдорлиги сезилиб турган одамларга кўзим тушди.

— Бешов кунден сонг жаундан жувилиб кетпейдими? - деди-да, ўрта яшар киши битиб қолаёзган суратга йўгон бармоғини чўзганича суртиб кўрмоқчи бўлганди, нима қилиясиз ака, ҳали ранги қурмаган дея, уни шаштидан қайтардим.

Уларнинг оқ-сарикдан келгани билафонлик билан:

— Бол майли краска, маслянный, куриб қатқандан сонг бир неша жилгадейин тураберади, — деб шеригига тушунтириш берди. Кейин енгил шляпасини қўлига олиб, майда пуфакчаларга ўхшаб реза тер қоплаб олган ялтироқ бошини елпий бошлади. Мени имлаб, бу ёққа кел дегандай нари кетди-да, кўлини нуқиб сўради:

— Партийниймисен, ука?

Кутилмаган бу саволга нима дейишимни билмай тургандим, у кишининг ўзи мушкулумни осон қилди:

— Тоғри. Қазирша жассан, комсомол. Будущий партия! Энди сен бизге ярдам берувинг кирек. Жуқориден поручение бар. Партийний! Манов кўкенг, — дея этюдник ёнида турган кишини кўрсатди у, — не десенг, барлоғини ест қиледи. Ати Мирзали. Колхоз партия комитетининг секретари.

— Нима қилиш керак, кўлимдан келадиган ишми?— дея сўрадим қаршимда турган кишидан.

— Келади! — янги танишим Ғазалкентнинг дарё қирғоғи томонидан кўриниши ишланган суратга ишора қилди, — шундай зўр суратни ишлаганингдан кейин одам портретини ҳам чизсанг керак! Бизга срочно Фрунзенинг улкен суретини ишлов зарур. Янаги ҳафта бизге унинг родной қизи келяпти, — у бўйнини чўзиб, кўлини бигиз қилганича нарироқда турган парткомга уқира кетди. — Иккинши ўси пияниста қудожникка жумус бермейсенлар. Қолига ақша тусдиме, они қуритганша ишадиган болиб кетибди. Вапше райондан қуритув керек! — сўнг менга ўтирилди, — нарсаларингни йиғиштир иним, журши, колхозга кетдик! — шундоқ тепаликдаги йўл бўйида турган, эндигина Оқсоқота кечувидан ўтганлиги учунми, ҳали гилдиракларидан суви силқиб улгурмаган янги «Газик» томон ишора қилиб қўйди.

ОВУЛГА ТАШРИФ

Кунботар томонга қараб ястаниб ётган асфальт бўйлаб бир чақиримча юрганимиздан кейин ўнг томондаги текис майдон четида қад ростлаган оппоқ иморат кўзга ташланди. У яқиндагина қуриб битказилиб, янги фойдаланишга топширилган колхоз идораси экан.

Оҳори тўкилмаган жойнинг файзи бошқача бўлади. «Бухгалтерия», «Мажлислар зали», «Кутубхона», «Партком кабинети» каби ёзувли қатор хоналар ёнидан ўтиб, қаридор адоғида жойлашган «Раис қабулхонаси» қаршисидаги ўртамиёна ясатуғлик хосхонага кирдик. Негадир унинг эшиги устида ёзуви йўқ эди. Колхозга баъзан ташриф буюрувчи кўноқлар учун алоҳида жой, яъни мўъжазгина меҳмонхона эканлиги билиниб турарди. Тўрда телефон, тўрт оёқли катта «Ригонда» радиоси, унинг ёнидаги тўртбурчак кичикроқ стол устига телевизор қўйилганди.

— Бу меҳмонхонамизнинг биринчи кўноғи сиз бўлдингиз, — деб қўйди Мирзали ака мени ичкарига бошлаб кираркан.

Расм чизиш дастгоҳини хонада қолдириб, партком мени ўзи билан эргаштириб, раис ҳузурига бошлаб кирганида, юзлари думалоқдан келган, қорамағиз, эллик ёшлар чама-сидаги киши қўлидаги шапалоқдай катталикдаги Фрунзе фотосуратига тикилганича ўтирган экан.

Раис мени кўрмади. Лекин ҳузурига партком Мирзали ака кириб келганини аниқ сизди шекилли, фиғони чиқиб гапира кетди:

— Бу қудожник дегениде басга битген бала болди! Областденда қазир телефон қилишди. Жолдас Қойшимановнинг личний ози шуғулланиватир дедим.

— Суретшини тапдик, жолдас Разов. Ширшиққа борувни хожати жоқ!

Раис бошини кўтариб аввал парткомга каради, сўнг менга кўзи тушди. Иш осон ҳал бўлганлигидан хурсанд қиёфада жилмайди:

— Э-ҳа, бу жигит менга таниш, қаердадир кўргенмен, — деди-да, кўзойнаги устидан тикилиб қаради. — Тапдим, тапдим яқинда индияли бир жазувши адамга переводчилик қилиб, телевизорда шикдингиз, солайма?

- Тўғри, — дедим.
- Сурет салабересизбе?
- Қўлдан келади, раис бова!

Разов парткомга қаради:

— Район партия комитетининг идеология секретари лишний ози бу юмусга бас қосдим, барлиқ проблема ҳал болмасдан қолмайди, — раис бош бармоғини ҳаволатиб қўйди, сўнг мен томон нуқди. — бол укамди мен жақси биламан. Зўр жигит. Барша шарт-шароитни яратиб берув керек!

— Ест жолдас Разов! — Мирзали ака бажарамиз дегандай солдатчасига шитобли жавоб қилди.

«Юқорининг кўрсатмаси» бўйича саркарда портрета тепадаги гавжум кўчадан ўтувчилар, ҳамда ёнлама йўлдан идора томон кириб келувчилар кўзига ярқ этиб ташланиб турадиган ҳажмда ишланиши керак эди. Мирзали ака менга сурат ўрнатиладиган жойни кўрсатаркан:

— Бир ҳафта ичида бажарувимиз керак, — деб қўйди.

— Бу айтишга осон, лекин сурат учун фанер, тахта, анча-мунча бўёқлар зарур бўлади. Дурадгорлик ишлари дегандай...

— Кўнглингиз тўқ бўлаверсин, — гапимни бўлди Мирзали ака. — Сиз айтаётган барча нарсалар бор, дурадгорлар ҳам. Краскаларни кассир билан шаҳарга тушиб, олиб келасизлар. Мен ҳозир Асед Раметовични чақираман.

Орадан ўн минутлар ўтиб бўйи нақ икки газ келадиган, озгин, бироқ бўртиб турган юзлари ширмой нондай қипқизил, негадир шляпасини пешонасининг ярмига қадар бостириб кийиб олган, ўттиз-ўттиз беш ёшлар чамасидаги киши партком хонасига кириб келди.

Мирзали ака уни ўта расмиёна қилиб менга таништирди:

— Колхоз коммунистик партия ташкилоти секретарининг агитация-прапаганда жумусларига бойланишли жолдас Асед Раметович Кудайбергенов!

Асед Раметович шошиб, чап қўли билан шляпасини ечиб, ўнг қўлини менга узатди.

Танишиб олдик.

— Плотникларинг не жумус қиватир?

— Тавут жасаватир! — ўринбосар бу сўзни шундай бемалол, совуққина қилиб айтдики, гўё унинг «плотник» — дурадгорлари фақат шу касб билан шуғулланадигандай!

Мирзали аканинг пешоналари тиришиб кетди:

— Икки кунден бери тавутминен оворами, уларинг? Нима бало, овулнинг ҳар адамига битгадан тавут жасаватурми?

— Битген. Краскадан шигардик. — Асед Раметович иягини қашиб турди-да, — шалларга машина жубордим, келиб, қабул қилиб олуви керек, — дея сўзига қўшимча килиб қўйди.

Партком юзларига кулги ўрмалади:

— Э, шу шалларимиз ҳам ғалати-да! Бирон жайда бир жангиликди кўриб қолса-болди, шуни бизде ҳам амалга оширамиз деб туриб олади. Жоқ, деб кўрингши! — у стол устига бир чертиб қўйди.

Ўринбосарнинг ҳам юзларида ёш болаларга хос беғубор жилмайиш пайдо бўлди ва бошлиғининг сўзларига қўшимча қилди:

— Фазил ағада, бу «жангилик»ке қизиқиб қалган. Ҳар кўргенде «қарияларнинг закази не бўватир» деб сўрейди.

«Хўжайин»нинг боқишлари яна жиддийлашиб қолганини сезган Асед Раметович дарров жиддий қиёфага кирди.

Вазифаси «бош инженер» бўлган бу одам билан гараж орқасидаги «пилорама» — тахта тиладиган жой ва унинг атрофидаги бошқа дурадгорлик дастгоҳлари ўрнатилган бир неча хоналардан иборат устахона ҳовлисига кириб келиб, ўртадаги ялангликда турган бир тўп қарияларга кўзимиз тушди. Улар ниманидир муҳокама қилишар, ора-чира ўртада кулги кўтариларди.

— Ана, бу тинчимагурларнинг «комиссия»си ҳам кепти! — Асед ака шундай деб қўйди-да, эшиги устига «Цех» деб ёзиб қўйилган хонага кириб кетди.

Мен беихтиёр чоллар томон юрдим.

Улардан кимдир бақирди:

— Дусейн, тур энди, чўзиллип ётаверма, ҳали улгурасан. Ўзи ҳам сендақасидан бемалол иккитаси сиғадиган кенггина бўпти!

— Сен шу ердаям ўзингни ўйлаяпсанми. Кўрқма, шериклик қилишга ҳеч кимнинг кўзи учиб тургани йўқ.

Ўртада яна қаҳ-қаҳа кўтарилди.

Бундоқ қарасам, ўн чоғли қария ўраб олган янги товутдан жиккаккина чол чиқиб келяпти, атрофдагилар унинг ел-

касига қоқиб, гарданини уқалаб, қалай, маззами, деб сўрашяпти.

Жасади ихчамгина қария ҳам бўш келмади:

— Қанақалигини ростманасига ётганда биласизлар!

— Оба, зумрашаей, бу ёғини боплади-ку!

Ўртадаги гурунгга жон киритиб турган даврабоши-соч оқсоқоли барваста, қошлари қуюқ, ҳатти-ҳаракатлари эпчил олтмиш беш-етмиш ёшлар атрофидаги мўйсафид бас энди, овозларингни ўчир дегандай қўлини силкитиб, ҳаммани ўзига қаратди ва босиқ овоз билан гап бошлади:

— Хуллас, мана кўриб турибсизлар, дасталари бақувват, ҳадеб майишиб гижирлайвермайдиган, ўша шаҳарниқидан қолишмайдиган товутга эга бўлдик. Бунинг учун энг аввало дурадгорларга, колхозимиз раҳбарларига раҳмат айтишимиз керак.

Атрофдан унинг сўзларини маъқулловчи «Раҳмат, раҳмат» деган овозлар эшитилди.

— Энди, — дея сўзида давом этди мўйсафид, — бу бевафо дунё. Унга ҳеч кимни боғлаб қўймаган.

— Тўғри-тўғри, — кимдир хўнгилаб йиглаб юборди.

— Бу нимаси, ҳой Нишонбой! — сўзлаётган киши издихомли қараш қилди, — ҳозирдан мотамни бошлаб юборма. Жон ширин-а... Ҳа, ҳеч кимни шу бевафо дунёга сен умрбод яшайсан деб боғлаб қўймаган. Вақт соати келиб, ҳар ким ўз навбати билан мана шу «ёғоч дулдур»га миниб, дорулбақога рихлат этади. Бундан бирон бандаси қочиб кутулмаган. Шундай экан... бир рўйхат тузиб олсак деган маслаҳат бор. Мўмин-қобил, ҳар нарсага кўнаверадиған Дусенбой мана, тажриба учун бир марта тушиб кўрсатди. Унинг устига ҳаммамизнинг ичимизда энг ёш, хассакашимиз шу. Қолаверса, янги идоранинг қоровули — колхозга керакли одам... Айтбоев Ирисбой, фамилиянгни бош ҳарфи тўғри келяпти. Сени биринчи ёзайликми?

— Нимага энди мен биринчи бўлар эканман? - чийиллагандай овоз билан бақириб юборди сийрак соқол, ингичка бурни устига кўзойнак қўндириб олган қария.

— Очеред деган нарса бор. У кимдандир бошланиши керак-да! Ўзини гўлликка солишини қаранглар!

— Тўрт йил немис билан олишиб ўлмаган, энди ўламанми. Исмат, ўзингни ёздир, сенга бало ҳам урмайди.

Гавдангни қара! Қолаверса, шаҳар товути ундай бўларкан, бундай бўларкан, деб мақтайвериб кўймадинг!

— Мен сенларни ўйладим. Эҳ, яхшилиқни биламаганлар-ей. Хой, Фаффор, кейинги пайтларда нукул кампирингдан нолийдиган бўлиб қолгандинг, ўшани очередга кўйяликми?

— Нафасингни шамол учирсин. У ўлиб, бир қизим Чимкентда, ўғлим Тошкентда бўлса, ёлғиз ўзим нима қиламан, ҳайҳотдай ҳовлида! Яхши кўрганимдан кампиримни жиғига тегаман.

— Жиғига эмас, қитиғига дегин, — кимдир баланд овоз билан луқма ташлади-да, кўшиб кўйди, — қариганда суюлмай кет!

Хуллас ҳамма янги товутга «очеред» туришдан бош тортди.

Қариялар ичкарида дурадгорларни йиғиб, нималарнидир уқдираётган Асед акани чақириб чиқиб, ҳаққига дуо қилдилар. Бироқ у кўлларини фотиҳага очмай, қаққайиб тураверди — хўжалиқ партия ташкилоти раҳбарининг ўринбосари сифатида бундай қилиши мумкин эмаслигини ҳамма яхши биларди.

Оч ҳаворангга бўялган, ялтиллаб турган янги товутни кўтар-кўтар қилишиб машинага юклашди. Чолларнинг жўрабошиси ҳайдовчи ёнига ўтирди, бошқалар бир-бирларини тортиб, инқиллаб-синқиллаб тепага чиқишди, товутнинг икки ёнига тизилиб олишди. Машина аста юриб кетди.

Дурадгорлик устахонасидаги шарт-шароит, омборхонага босиб кўйилган тахта-фанерларни кўриб, кўнглим тўқ бўлди. Бир парча қоғоздаги қинғир-қийшиқ чизма бўйича қойилмақом товут ясаган бош дурадгор устага янги панно чизмалари тархини ҳам эртага азонда тайёрлаб топширадиган бўлдик.

Асед ака билан идора томон қайтарканмиз, қир бағридаги илон изи йўлдан юқорилаб кетаётган бояги товут ортган машинага кўзим тушиб, сўрадим:

— Қаёққа кетишяпти?

— Усе тепада қабристан, унинг ёнида масжид бор. Энди, эски товутни ташқарига отиб, бу янгисини кўйишса керак.

— Ажойиб, кувноқ қариялар экан!

Ҳамроҳимнинг чеҳраси очилиб, менга ўгирилди:

— «Чоллар бригадаси!» Уларнинг жўрабошиси Етмишвой оқсоқол «Менинг отлиқ кавалериям» деб бекорга айтмайди. Гараж орқасидаги қаторлаштириб боғлаб қўйилган отларга кўзингиз тушган бўлса, бари ўшаларники! Бундай қарасангиз, шуларнинг бори яхши. Овулқишлоқлардаги тўй-маъракаларга, районда ўтказиладиган йиғилиш-тантаналарга файз киритиб, келиб қолишади. Ёши бир жойга борганда ҳам қўйилмай ичкиликка берилган бир-иков қарияни ўз сафларига тортиб, тарбиялаб олишди. Битта ёмон томони шуки, улар кейинги пайтларда қабристон олдидаги эски масжидни супуриб-сидириб, ўша ерда намоз ўқийдиган бўлиб қолишди. Бурчмулладан бир муллани ҳам топиб келишибди. Яхшиямки мазор кўздан четроқ жойда. Йўқса «юқоридан», — дея Ғазалкент томонга ишора қилиб, сўзида давом этди у, — бизга гап тегиб қолиши мумкин эди.

— Ичиб, бекорчиликда беҳуда вақтларини ўтказгандан кўра, шундай савобли ишлар қилиб юришгани яхши эмасми? — дедим партком ўринбосарига ер остидан қараб.

— Шундайку-я! Лекин сиёсатга тўғри келмайди-да! Яна, улар ичида учта коммунистлари ҳам бор.

— Уларнинг бошлиғи Етмишвой ота дедингизми?

— Ҳа. Нимайки «иш» бўлса, ўша шоп мўйлов, тиниб-тинчимас «ветеран»дан чиқади. У районнинг обрўли кишиларидан. Узоқ йил колхозларда раис бўлган. Кўпчиликнинг юрагига йўл топишни билади. Бизнинг қорамозорли. Айтишларича таги Фарғона томонлардан — қачонлардир чорва орқасидан тоғ-тош ошиб келиб қолишган. Отасига бу ернинг ҳавоси ёқиб қолади шекилли, кўпдан-кўп қизлардан кейин етмиш ёшида тойчоқдай ўғил кўради. Отининг Етмишвойлиги шундан!

Асед аканинг сунъий жиддийлик ёғилиб турадиган қизғиш юзлари янада ёришиб кетгандай бўлди, гапини ушбу сўзлар билан яқунлади, — Қишлоқ ва овулларнинг шаҳардан фарқи қолмаслиги керак дея товут масаласини сиёсат даражасига кўтарган одам, шу!

РОСТМАНА ШАҲАРЧА ТОВУТ

Идора қоровули, боя устахонада чоллар даврасида кўрганим Дусейн ота диққат билан қарасангиз худди Чарли Чаплиннинг ўзи! Пешонасининг кенглиги, қошларининг бир тутамлиги, айниқса бурни остидаги мўйлови-ю, ингичка даҳани...ё, тавба, дунёнинг нариги бурчида яшаб ўтган артистга шундай ҳам ўхшашлик бўладими деб юборасиз. Фақат улар орасида битта фарқ бор, у ҳам бўлса Дусейн отанинг жағи остида бир тутамгина сийрак соқол диккайиб туради. Дастлаб унга қараган киши кўзларида маъно йўқ, фэйзсиз одам экан деб ўйлаши мумкин. Озгина ҳамсуҳбат бўлсангиз дилкаш инсонлигини дарров пайқаб оласиз. Ҳар гапининг бирида «Айналайин»ни кўшиб туриш одати бор.

Шу одамнинг зиммасига менинг илиқ-иссиғимдан хабар олиб туриш вазифаси юклатилди. Отахон кўпни кўрган, ҳимматпеша одам экан: тўрдаги стол устига дастурхон ёзиб, мева-чева, ширинликлар билан тўкин қилиб қўйди. Катта хумчайнакда чой дамлаб келди. Тез тил топишиб олдик.

Гап орасида мен бояги шерикларингиз хўп ажойиб одамлар экан, дея чолни қитиқлаб, гапга солмоқчи бўлдим.

Отахон ҳам дарров ҳозиржавоблик қила қолди:

— Э, айналайин болам, шундай қилиб бир-биримизни хурсанд этиб журамиз-да! Бу Етмишвойнинг иши — ҳамманинг бошини қовуштириб юради. Районда ҳурмати жуқори.

Суҳбатдошимнинг ҳикоя қилиб беришича қорамозор-лилар, шу билан бутун колхоз аҳли «бизнинг кадр» деб мақтаниб юрадиган, қаерга борса, омади келиб, ишлари юришиб кетаверадиган райондаги обрўли раис Етмишвойнинг ёши етмишга етай деб турганда «кўз тегаети»: оёғига бот келиб, юролмай қолади. Тошкентдаги касалхоналардан бирида хирург бўлиб ишловчи ўғли Қодиржоннинг кўрсатмаган дўхтири қолмайди, лекин нафи бўлмайди... Машҳур раисни пенсияга чиқаришади. Бир йилчадан сўнг фарғоналик бир табибнинг турли гиёҳлардан тайёрлаган дори-ларини ичиб, шифо топади.

Етмишвой ота тўшакка миҳланиб ётган кунлар мобайнида «агар худо дардимни енгил қилиб, оёққа туриб кетсам...» деган ният билан яшади ва ўша ниятини амалга оширди:

энг яхши кўрган оти-йўрға саманга минди-да, ўз ёши атрофидаги катта-кичик овул-қишлоқдош қариялар эшигини қоқиб чиқди. «Кампирингни қовоқ-тумшугига қараб, уйдан чиқмай, бижғиб ўтираверасанларми. Бўлди, от-эшагингни мин-да, эртага гузардаги чойхонага бор. Гап-гаштак устида маслаҳатлашиб оламиз. Шунча йил иш-иш деб елиб югурдик. Энди бундоқ, ўзимиз учун ҳам яшайлик!»

Табиатан ҳазил-мутоибага мойиллиги бор, озгина афандилиги ҳам йўқ эмас, доим элнинг назарида бўлиб келган Етмишвойнинг гапи кўпчилик тенгдошларига маъқул тушиб, умримизни яшаб, ошимизни ошаб бўлдик дея, тақдирга тан бергандай Қиртепа (мозор)га елкалаб чиқариб кўйишларини кутиб ётган қарияларни ҳушёр торттириб юборди.

Ҳар ким ўз топган бедовида колхоз марказидаги чойхона томон оқиб кела бошлади. Шу баҳона Етмишвой раис шифо топиб кетгани учун мол сўйиб кўпчиликка ош берди ва кечга томон йигирмага яқин ўз тенгдошлари билан давра гурунги ўтказди. Бир оғиздан «Оқсоқоллар бригадаси» тузишга қарор қилинди. Унга Эгем оқсоқолни қўшишмади. Сен ҳукумат одамисан, биз пенсиядаги фаҳрий қариялар жамоасимиз, ёрдам керак бўлса, ўзингга мурожаат этамиз дея, йўлини қилишди. Аслида, у сафимизга қўшилса, ҳаммамиз унга гапимизни уқдиргунча бақиравериб, томоқдан айриламиз деб хавфсирашганди.

«Бригада» тузилди-ю минг хил касал номини айтиб инқиллаб-синқиллаб остонадан нарига чиқолмай, кампирга «юк» бўлиб ётган чолларнинг оёғи чиқиб қолди. Ҳали палончининг тўйига, ҳали маъракага, ҳали маслаҳат ошига, ҳали чойхонага деб... ойлаб сартарош қайчиси тегмайдиган патак соқолларга оро кириб, момоларнинг кўнглига гулгула тушди. Кампиршолар «Ҳой, тинчликми! Атир ҳам сепдирибсизми?» дейишарди-ю, гапнинг қолганини айтишга андиша қилишарди...

Бироқ, умр абадий эмас, кимдир олдин, кимдир кейинроқ бу ёруғ дунёни тарк этаркан. Беш йил ичида «бригада» ўзининг беш аъзосидан айрилди, иззат-икром билан мусулмончилик қонун-қоидаларини бажо келтириб, Қиртепага олиб чиқилди.

Етмишвой ота бундоқ ўйлаб қараса, ичларида қадимдан мерос расм-русумдан боҳабар, икки калима Куръонни

кўнгилдагидай қилиб ўқий оладиган биронта одам йўқ экан. «Менку, давлат ишлари билан югур-югурдан кўлим бўшамасди. Сенлар шунча йил яшаб, нима қилдиларинг! Икки оғиз дуо-фотиҳа қилишни ҳам урдасидан чиқолмайсанлар!» деди бир кун у жаҳл билан гурундошларига. Шунда кимдир ярим киноя, ярим чин қилиб, кўпчиликни «оқлаган» бўлди: «Энди бу ёғига жаноза ўрнига музика чалинади, дуо ўрнига нутқ сўзланади, товут ўрнига қизил яшиқ кўтарилади деб янгича одатга кўникиб қолай дегандик-да!»

Оқсоқол Бурчмулладаги яқин оғайнисининг вафотини эшитиб, унинг фотиҳасига боради. Оддийгина кийинган, ўрта яшар киши сеҳрли оҳанг билан тиловат қилади. Бу ширали овоз одам вужудига худди ёруғ нурдай оқиб кириб, борлигини қандайдир хузурбахшлик қоплаб олаётганини Етмишвой ўшанда илк бор ҳис этади. Ёнидаги одамдан бу киши ким деб сўраган-да, ўрмонда қоровул деб, жавоб беради.

У ўрмончи «қори» билан қизиқиб қолади: Пском томонлардан экан. Ёлғиз онанинг ёлғиз фарзанди бўлганлиги учунми, кечроқ уйланади, тоғ беги бўлиб ишлар, ҳафта оралатиб уйига тушиб келаркан. Бир куни Алвастисой деган жойда ёшгина хотинини қишлоқ оқсоқолининг котиби бўлиб ишловчи йигит билан тутиб олади. Ёнидаги милтиқни шартта тўгрилайди-да, тепкини босади. Котиб юз тубан жарликка қулайди, лекин ўлмайди...У судланиб, Озодбошдаги қамоқхонада ўн йил ўтириб, сочларига оқ оралаган, руҳан ўксик бир қиёфада озодликка чиқади. Қишлоғига қайтиб бормайди, чунки онаси ҳаётдан кўз юмган, у ерда ҳеч кими қолмаганди. Бурчмуллада қолиб кетади. Тақдир тақозаси билан «ҳамхона» бўлиб қолган, машинасида одам уриб юборгани учун «кесилган» кекса маҳбус Носир қоридан олган дину диёнат сабоғига ўзини бағишлайди.

Шу одамни Етмишвой ўзи билан овулга олиб келади. Сафларига қўшади. Қаровсиз масжиднинг кичик бир ҳужрасини жиҳозлаб беришади. От совға қилишади...

«Оқсоқоллар бригадаси» аъзолари бошини кўпдан бери бир муаммо қотириб келарди. У ҳам бўлса ишлатилгач, масжиднинг орқа деворига тўнтариб қўйиладиган, шалоғи чиқиб кетган, елкага олиб кўтарганда гижирлаб асабингизга тегадиган, алмисоқдан қолган эски товутни янгилаш

масаласи эди. Кимдир ўзи яхши, номига яраша шундай бўлиши керак деса, кимдир майишиб, иккига бўлиниб кетишини кутиш керакми, марҳумнинг ҳам ҳурмати бор дерди.

Хуллас, товут масаласи Етмишвой Исмат чол билан етаклашиб, шаҳарни икки кун сайри томоша қилиб қайтишгандан сўнг қатъий қилиб қўйилди.

— Биздер бу жерде пайтавани судраб жураверибмиз. Тошкандинг барлиғи ўзгариб кетибди, — гап бошлади Исмат чол ҳаммани оғзига қаратиб. — Комилжоннинг уйи ҳов, товдей келадиган, биздинг барлиқ овул адамларигаде сиғса боладиган баланд имаратдинг энг жуқорисида экен. Арқан дейми, басқа биран нарсами, буралиб тусаверди, ўсенга асилиб шиқамизми десам, бир улкен сандиқ келиб, шундоқ олдимизде қапқағини ачса бўладиме. Шиқиб алдиқ. Сандиқ Жетмишвай эковимизди тартиб кетватир-тартиб кетватир, бир пайт дўп этиб тўхтағанди, шундоқ карсимизда жилмайиб ўзимиздинг Камилжан минен келин турибди. Дарров уйга баслаб киришди. «Балкон» деган ашиқ айванига шиқиб, бундақ атрофга қарасанг, фир-фир шабада, худди ўзимиздинг Оқсоқата бўйларида отиргандей боласиз. Барлиқ Тошкан шундай кўриниб туради. Пастга карсангиз, юрак шув этиб кетади.

Шеригини гапиртириб қўйиб, бир четда сипогина ўтирган Етмишвой луқма ташлади:

— Ҳой, Исматвой, одам бағрини хун қилиб юбординг-ку! Бу кетишингда ҳали памидор шарбати деб газ сувга ҳам туз аралаштириб ичганинггача гапирасан. Асосий муддаога ўт — анову кўшни одамнинг маракасида кўрганларингни сўзласангчи!

— Тўри оқсоқол. Ўша маракадан бошлайман: шундай қиб, эрталаб бўндов пастга қарасак, тўрт қаватли кўшни уйдинг янбашида одам тўпланиб турибди. Камилжондан нима гап деб сўрагандик, ҳамсоя чол каттиқ касал бўлиб ётганди, қайтиш қипти-да, деди-ю жумусга кетворди. Биз ҳарна қилса кўшни, мусулмон адам экан деб, нонуштадан сўнг биринчи қаватга тушдик. Тумонот одам йиғилди. Қора белбоғи бор автобусда келиб қолди. Ундан бир товут туширишди. Товутмисан-товут: нақш билан зеб берилган, атрофига чиройли арабча дуолар ёзилган. Ҳой, дедим

Етмишвойни туртиб, шаҳарлилар ўз қадрини билишаркан. Анаву бизнинг Қиртепадаги товутимиз аҳволини қара-ю манавуни қара, оқсоқол, дедим. Бир кунде мас бир кун раис Пазилдинг де тушадиган ери манашу ёғоч кажава бўлади, эртагаёқ овулга қайтиб, алдиға киремиз, партия жене окумет қишлақ-овул минен шаҳар оралиғидаги тафовитни жўқ қилувга байланишли қарорлар шиқараётган бир пайтда бизди шаҳарлилардан қай жеримиз кам дея, сиясат сўқамиз, жене керек болса, бақирақ Эгемниде аралаштирамиз, дедим. Тўғрими? — Исмат чол атрофи доим қизариб турадиган шилпиқ, кичкина кўзларини тикиб Етмишвойга қараганди, у жиддий қиёфада ҳазиломуз гап қилди:

— Айтганларинг тўппа-тўғри. Мана энди шу масалага бағишланган «қурултой» қатнашчилари жамоаси рози бўлса, муаммони Разов олдига кўндаланг қилиб кўямиз.

— Айяқачон шуни кўйиш кеякди, — деб кўйди Мўлдабой чол нос каппалаб олган кишидай чучук тилда. Аслида унинг оғзида икки донагина тиши қолганлиги учун гаплари шундай «яримта» бўлиб чиқарди.

— Қани омин, турдик бўлмаса! — Исмат чол кўлини потиҳага очди.

Шубҳасиз раис Фозил Разов чолларнинг гапини икки қилолмасди. Асед Раметович орқали қурилиш бригадасига зарур «буйортма» берилганди.

«ТАРТАР» ЧОЛНИНГ ҲИЙЛАСИ

Дусейн ота кўярга-кўймай томоқни бирга еймиз дея шундоқ идора ёнбошидаги ҳовлисига бошлади...

Мен ўз хонамга қайтганимда вақт алламаҳад бўлиб қолган, шунга қарамай ичкарида раис бирон иш билан машғул бўлиб ўтирибди шекилли, унинг хузурига кирмоқчи бўлиб, қия очиқ эшик ёнбошидаги деворга суяниб, кўлида бир парча қоғоз тутган ёши улуғроқ қария турарди.

Кечаси-ю кундузи ҳаммаёқни бирдай заптига олиб ётган жазирама саратон кунлари бўлишига қарамай, чол эғнига ёқалари қалин жунли сарғиш пўстин, бошига орқа «қулоғи» елкасига қадар осилиб тушган авра-астарли қалпоқ кийиб олгани мени ажаблантирди. Яна шуниси киши диққатини ўзига тортардики, бу одам ҳозирги

пайтда энг оммалашган ёзувчи Яннинг «Чингизхон» китоби муқовасига ишланган важоҳатли саркарда суратининг айнан ўзгинаси эди. Гуё бу ерга узоқ мозийдан қаҳри қаттиқ жаҳонгир ташриф буюрган-у, раис Разовни қандайдир фитна устида қўлга туширмоқчидай! (Қизиқ бир куннинг ўзида иккита тарихий шахснинг ҳамшаклларига рўпара бўлиб турибман).

Қарияга салом бериб, хонамга кирдим. Сумкадан «Ён дафтар»ни чиқариб, бир-биридан ғаройиб, воқеаларга бой бугунги кун тафсилотлар баёнини мухтасар қилиб ёзишга киришгандим, ичкарига чой кўтариб Дусейн ота кириб келди ва ўзига-ўзи гапиргандай:

— Ў-хў, чўлоқ «Тартар» кеп қопти-ғўй! — деди-да, менга ўгирилиб, паст овоз билан огоҳлантиргандай сўз қотди. — Худонинг балоси. Эшикни ёпиб ол, айналайн, болам!

Шубҳасиз бу гап ташқарида турган кишига қарата айтилганди. Демак, «Чингизхон»нинг бошқа лақаби ҳам бор экан.

Худди шу пайт раис хонаси томондан эшитилган шовқин аралаш «Пазил-Пазил» деган, худди икки одам бир-бири билан ёқалашганда пайдо бўладиган энтиқишли, хириллаган овоз ҳаёлимни бўлиб юборди. Унга жавобан Фозил аканинг «Шиқ-шиқ, жўқол суволиш» деган таҳдидли қийқириғи эшитилиб, ўз ҳузурига кириб келган «Худонинг бало»сини ҳайдаб чиқарди чоғи, бир лаҳзада орага жим-житлик чўкиб қолди.

Қия эшик тирқишидан шумшайганича деворга суяниб бояги жойида, бояги ҳолатда турган чолга кўзим тушди. Икки бармоғи орасида қаттиқ қисилган ўша бир варақ қоғоз осилиб турибди. Колхоздан нимадир ундириш илинжида ариза кўтариб келган шекилли.

Чамаси орадан ўн-ўн беш минутлар ўтгач, яна ўша тапур-тупур, «О-й, Пазил, Пазил», «Шиқ-шиқ, свовлиш» каби бир-бирини аямай фош этувчи сўзлар қайтарилди бошлади.

Ниҳоят, раиснинг паймонаси тўлди шекилли, мушукдай писганича оқсоқланиб учинчи маротаба ҳузурига кириб келган хира чолни итара-итара хонадан ҳайдаб чиқарди, чироқни ўчириб, шарақлатиб эшикни ёпди, каридорнинг нариги бурчагига қараб бақирди: Ҳой, Дусейн аға. Манавни қурутсангши, колхозди жиб битирадиғўй!

Бирдан чол чақмони чўнтагидан ҳилвираб сарғайиб кетган тўрт буклоғлик газетани шитоб билан чиқарди-да, раис томон силкитди:

— Ким, нени жиб, битириб жатқанини жорналист жолдас Нигмат Улуғжанов (Неъмат Улуғжонов — ўша пайтдаги «Совет Ўзбекистони» газетасининг масъул ходими, кўплаб танқидий мақолалар муаллифи, бир неча йил аввал раис Разов ҳам унинг таңқидига учраган) жақси билади. Мана бунде филатон болганингди унутдингба! Оси жолдас Улуғжановга жана бариб айтаман, жаз, дейман... Мен фронтовикди...

— Э, фронтди ортага кўсма. Озинг умрингде немисди корганмисен? Қай жерда болганингди ҳам озинг жақси билмовинг кереқ — каридор бўйлаб кетаётган Фозил аканинг овози борган сари пасайиб борарди.

... Сочлари типратиконникидай диккайган, ранги заҳил, дардманд кўринишли саркарда портрети «қоралама»си устида узоқ ўтирдим. Икки-уч кўринишда, ҳар хил рангда, ишлаб кўрдим.

Тинимсиз қулоғимга қуйишаётгандай суратни жуда катта ҳажмда — бўйини саккиз-тўққиз метр, энини беш-олти метр қилиб ишлашдан, кўнгилдагидай чиқишидан ҳавотирим йўқ эди. Чунки аввалроқ Ўзбекистондаги йирик санъат маскани Ҳамза номидаги Давлат академик драма театрида орттирган тажрибам бор эди. Ўшанда Рабиндранат Тагорнинг «Почта» асари саҳналаштирилиши муносабати билан «тилдан, ёзувчи асарларидан яхши хабардор мутахассис» сифатида (кейинроқ билдимки, устоз Чингиз аканинг тавсияси билан) «ёрдамчи рассом» ишига таклиф этишган, мен ижарага турадиган ҳовли шундоқ театр орқасидаги маҳаллада жойлашгани учун жон деб рози бўлгандим. Талабалик стипендиясига қўшимча равишда доврўгли ушбу даргоҳнинг буюк актёрлари қатори ойлик олиб турардим.

Икки йил давомида ғоят камгап, камсуқум бош рассом Конрад домлага ёрдамчилик қилиб, саҳнанинг у бошидан бу бошини эгалловчи осмон баробар матоларга сурат ишлаш ҳадисидан хабардор бўлгандим.

Портретнинг сўнгги қораламаси — бир томондан шафақ ёғдуси тушиб тургандай қилиб ишланган нусхаси ўзимга

ёқди. Саркарданинг заҳил афтига сал кўрим оралагандай бўлди. Уни этюдникдан чиқариб, киравериш кўринадиган жойга — дераза раҳига суяб кўйдим.

Шундан сўнг эртага қилинадиган ишлар режасини соатма-соат тузиб чиқдим. Вақт қисқа. Бир ҳафта давомида улкан суратни ишлаб битириш, ҳамда уни ўрнатиб, улгуриш керак. Чунки Ленингарднинг қайсидир Олий ўқув юртида олималик қилаётган саркарданинг арзанда қизи отаси номидаги колхозга келиб, унга кўрсатилаётган иззат-икромни кўриб, хурсанд бўлиши лозим.

Портрет учун ясаладиган улкан паннонинг катта-кичик чизгилари тайёр ҳам бўлдики, девор юзидаги капгурини чайқаб турган соат навбатдаги зангни урди: вақт тунги «12» бўлганди.

Чироқни ўчириб, каравотга чўзилдим.

Кўзим илиниб қолган экан, бир маҳал ниманингдир узук-юлуқ хириллаган овозидан уйғониб кетдим. Кулоқ солсам, жим-житлик. Ҳаммаёқ қоронғилик оғушига чулғаниб ётибди. «Туш кўрибман, шекилли» деган ҳаёл билан пинакка кетдим. Бироқ озгина вақт ўтгач, яна қандайдир гулдираган овоз эшитила бошлади. Каридор бўйлаб кимдир ғалтак аравани қалдирашиб ҳайдаб юргандай эди. Диққат билан кулоқ тутсам, ҳар хил мақомдаги дўриллатиб отилаётган хуррак экан. «Оба, отахон тушмагурей, ўзлари сурнайдек бўлсалар ҳам овозлари карнай экан» дея ўрнимдан туриб, хона эшигини зичлаб ёпиб кўйдим,

Аммо қани, энди уйқу келақолса. Хуррак дам пасаяр, дам баланд пардалар билан авжга минарди.

Этибор бермасликка ҳаракат қиламан, бошимни ёстиқ остига тикаман, бари бир иложсиз эдим. Гуё бор вужудим ягона кулоққа айланган-у каридор бўйлаб таралаётган шу ёқимсиз машмашани эшитишдан бошқага ярамай қолгандек. Хона димиқди. Терлаб пишиб кетдим. Ўрнимдан туриб, ташқарига чиқмоқчи бўлдим.

Хуррак мен ўйлагандек ҳов, идора эшиги ёнбошида жойлашган Дусейн отанинг кичкина, олди очиқ айвончадай хосхонасидан эмас, шундоқ бир эшик нари Мирзали аканинг кабинетига киравериш «дахлиз» ичидан эшитиларди. У ерда бошидаги қалин авра-астарли қалпоғини буклаганича «ёстиқ» қилиб, «Партком» ёзувли эшик остонасига бошини тираб,

узала тушиб, бояги жанжалкаш қария ётарди. Унинг тирсаги ёнида қалин матодан тикилган оғзи бугма толқон ҳалта турар, нарироқда эса суви яримлаб қолган шиша кўзга ташланарди. Демак, қария ейиш-ичишини олдиндан ғамлаб юрадиган уддабурролардан. Бу яқин атрофнинг одами эмас. Лекин нега диққи-нафас бўлиб бу ерда ётибди. Ташқарида қанча жой бор. Ҳеч бўлмаса, анави йўлнинг нариги томонидаги чойхонага ҳам кирса бўларди-ку! Ёки, сал ҳалигинақа... девонароқмикан! Боя Дусейн ота эшикни ёпинг дея, шунга ишора қилди, чоғи.

Хурракка авж берадиган бурундан ҳам худо берган экан, нақ қўшалоқ носқовоқнинг ўзгинаси. «Тартар» лақаби шунга ишора бўлса керак.

Барибир қарияга раҳмим келди.

Унга яқинроқ бориб:

— Отахон, отахон, — дея чақира бошладим.

Сергак экан, кўзларини пир-пиратиб очди-да, азот бошини кўтарди, нима дейсан дегандек тикилиб қаради.

— Оёқ остида нима қиласиз. Юринг, анови хонада каравот бор. Бемалол ётасиз. Чой ҳам ҳали совумаган.

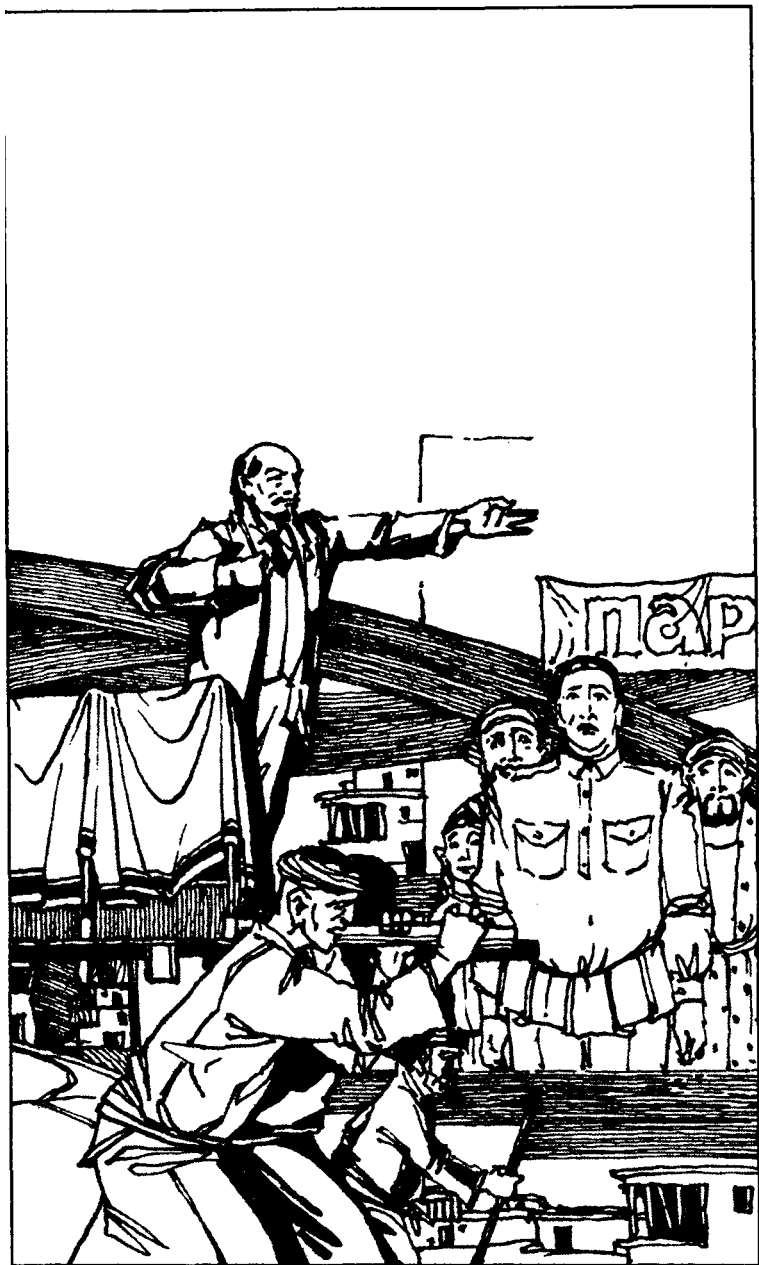
— Э, балам, сволиш Пазил «падпис» кўймади. Уч мартага довур жоқ деди, энди ўлиб қолсада, кўймай-ди. Парткомни кутама. Сен Ташкентли кўноққа ўхшайсан. Бизди эгнимизде пўстин, қалпақ болса бас, ўнг келген жай каравот. Бизга шай эмас, булақди сувиде бўлади. Фронтда ҳам шундай эди. Раҳмет, жақси жигит экансен, — қария тагин бошини «ёстиғи»га кўйиб, кўзларини юмиб олди.

Мен қанча ялинмай у ўрнидан туришни истамади, парткомди мана шу жерда кутамен дея эшик остонасига кўрсатгич бармоғи билан нуқиб кўйди-да, нариги томонга ўгирилиб олди.

Азонга яқин кўзим илиниб қолган экан, қий-чувдан уйғониб кетдим. Шубҳасиз бақриқ-чақриқ қария кўноқ топган «даҳлиз» томонда бўлаётганди.

«Партком» эшиги остонасига ўнг ёнбоши билан тиралиб, бир қўлида кечаги қоғозни тутганича, бор гавдаси билан йўлакнинг ярмини эгаллаган «Тартар» чол ётибди. Мирзали акани эшикка яқинлашишга кўймайди. У ҳезланиб чолнинг устига бостириб келади:

— Қош, эшикдан девотирман. Мен обкомнинг порученияси билан байланисли ўз жумусимни баславуим керек.

Ана, срочни қабар болуви мумкин, ишкариде телефон шалдираватир!

— Шалдирейверсин. Менда бекар жатқним жоқ.

— Сен агар коммунист бўлмаганингде, алла қашон милицияга айтиб, қуруттириб жуборардим.

— Жубаролмайсен. Менга партия билетине лишни жолдас Қойшимановнинг ози тапсирген...

— Эшикни очишга кўясанми, жўқми! Ҳой менга қара, бу жер сенинг катта шешингди уйи эмас, колхоз коммунисток партия аъзаларининг ханаси. Мен район партиялик комитети таманиден қойилган биринши секретармен.

Чол овозини янада баландроқ кўйиб, замзама қилди:

— Сен «Фрунзе»нинг Ленинди болсангда, бу ханага кирмейсан, — у қўлидаги қоғозни силтаб деди, — бунга падпис қоясанби, жоқми?

— Қоймиймен, — унинг сўзини шартта кесди Мирзали ака.

— Ҳа-а, қатинингди кўкаси баққан отарларди бўри «жейди», сел «ақизади», шақмақдан ҳуркеп «жарга кулейди» — «списат»га падпис қоясенлар. Бизга «жоқ» экенда!

— Сени нафсинг жаман, инсапинг жоқ! Эшикден қаш, болмаса башарангта мана шу аяғим минен бир тепаман! — партком бор гавдаси билан қариянинг устига ёпирилиб кела бошлади. Ичкарида кетма-кет телефон жирингларди.

Чол ора-чира сиёсат сўқиб, бир сўзни такрорларди.

— Менда совет коммунистимен. Фронтовой. Тепиб кўрши... Падпис кўясанби, жоқми? Барибир кўясен. Кўймасанг, сондай ятавераман. Обкомнинг биринши секретари келсада ятавераман.

Қарасам, чолнинг кўйнидан эски газетанинг бир учи кўриниб турибди, ҳали замон уни чиқаради-да «жолдас Нигмат Улуғжанов»дан гап бошлайди. Бунинг устига чоли тушмагур яқин ўртада ўрнидан турадиган ҳам эмас.

— Мирзали ака, — дедим парткомга яқинроқ келиб, — икки энлик ариза экан, қўл кўйиб берақолинг, отахон кечадан бери овора!

— Бўнинг ози бўриден бетер. Кўйларди жиб битирадиғой, ўғиллари номидан «Акт» язиб, «списат» этасанлар деб ҳар икки-уч ойда келаверади, келаверади.

Чол ердан гавдасини кўтариб ўшқирди:

— Сенинг одамларинг келмайдиме?

Мирзали ака бу сўзларни эшитмади гўё, қария кўлидаги қоғозни юлиб олди, жаҳл билан имзо чекди-да, башарасига урди.

— Кури, энди. Сволиш!

— Бу, басқа гап, — ниятига етган чол базўр ўрнидан кўзголиб қалпоғини кўлтиқлади, пўстини барларини судраганича хонадан чиқиб кета бошлади.

Вақт ҳали эрта, соат еттилар атрофида эди. Дусейн ота нонушта кўтариб кириб келаркан, яхши ухлаб турдингизми болам деб, ҳол-аҳвол сўраган бўлди.

— Э, нимасини айтасиз, «Тартар» деганингизча бор экан. Анову қария кечаси билан хуррагини тариллатиб чиқди. Лекин туган ерини узадиган, кўпни кўрган одамга ўхшайди.

— Ҳа, кўпни кўрган — билиб айтдингиз. Тегирмонга тушса бутун чиқади. Лекин унинг «Тартар» бўлиб кетишига бошқа қилмиши сабаб бўлган. Эшитиб, дам куласиз, дам ачинасиз. Ҳе, садқайи одам кет деб юборасиз. Кейинги йиллар ичида яна айниди.

— У одамнинг ўзига хос тарихи бордир, Дусейн ота, — дейман унга қизиқсиниб қараб.

— Колхозимизда бир-бировидан ҳангомали воқеаларни бошидан кечирган кишилар кўп. Ҳар бири ҳақида китоб ёзса бўлади. Ҳа, Эгем оқсоқол ҳақида ёзаман деб «Нурли жол» (Тошкентда чоп этиладиган газета)дан бир журналист келиб-кетиб юрди-ю кўринмай қолди.

— Балки «Тартар» чол ҳақида мен ёзарман.

— У қизиғар «Акт»га қўл қўйдириб олган бўлса, ҳозир отини елдириб, Фазалкентга етиб борди. Бўкиб ичади. Шундан кейин тоққа қараб йўл олади. Шу билан анча вақт қорасини кўрсатмай бадар кетади. Кечаси ўзини гапга солмабсизда, сизни зериктирмасди.

— Шундоғам уйқини қочириб «зериктирмади». Лекин ундай одамлар ҳақида бошқалардан эшитган маъқул. Айтганлари ҳолис бўлади. Нега «Тартар» дейсизлар отахон?!

Дусейн ота нон ушатиб, чойни қайтариб қуяркан, кулиб қўйди:

— Айтдим-ку, бунинг тарихи ҳам кулгили, ҳам ачинарли деб...

Колхозлаштириш авжга чиққан пайт. Овулда янгилик бўлиб, магазин очилади. Аввалроқдан шаҳар кўрган, абжирлиги билан ён-веридигилардан ажралиб турадиган Қоратой унда сотувчилик қила бошлайди. Катта-ю кичик «магазинчи» атрофида парвона. Турли матолар, кийим-кечаклар, рангдор қоғозларга ўралган ширинликлар, керосину шишали чироқларгача унинг кичкина дўконидан топилар, баъзан кўнглига ўтириб қолган овулдошларига насияга ҳам мол бериб юбораверарди.

Бир пайт қишлоқ-овулларни «маданийлаштириш» кампанияси бошланиб, аҳолини «маданий моллар» билан таъминлаш сиёсати авж олиб кетди. Аравада келтирилган янги истеъмол моллари қатори катта ёғоч бочкада «Вино» деган маданий «бўза» ҳам ташлаб кетишди. Қоратой уни юмалатиб, бир амаллаб ичкарига киритиб олади-ю на килолаб, на чўмичлаб сотишни билмай, боши қотди.

Нихоят, йўлини ҳам топгандай бўлди: магазин орқасидаги суви доим кўлоглаб ётадиган зах ариқда ўсувчи қамишлардан йўғонини танлаб кесди, узун найча қилиб, бўчка тешигига тикди, иккинчи учини оғзига тутиб бир сипқирганди, нимадир томоғидан ачиштиргандай бўлиб ўтди. Озгинадан сўнг вужудида ёқимли сархушлик сизди. Беихтиёр найчани яна оғзига тўғрилади... Алла маҳалда пойинтар-сойинтар қадам ташлаб уйига кириб келди. Умрида юзига кулги ораламаган одам нуқул хиринглар, қайсидир ўрисча куйни хиргойи қиларди.

Хотини:

— А-ай, сенга не бўлди? — дея ёқа ушлади. Қаратой шаҳар кезган бўлишига қарамай, қимиздан бошқа сархуш қилувчи ичимликни тотиб кўрмаганди. Ўқчиқ тутиб, хотинига ялтоқланди:

— Магазинга ўрисша «қимиз» келди. Эртага ҳаммага ичираман. Хотин, сенга ҳам!

Куз охирлаб йилқилар сутдан қолган пайт эди. «Янгича қимиз» овозаси тезда овулга ейилиб кетди. Ундан бир-икки бор тотиб кўрган ёш-яланглар чироққа талпинган парвонадай Қоратой атрофида ўралашиб қолди. Шунда у уддабурунлик билан «ҳар тортари бир сўм» дея эълон қилди.

Ишқивозлар аввал бир тортиш билан кифояланиб юрдилар. Кейинроқ «икки тортар»га чиқардим дея мақтаниб

юрадиганлар, кайфи ошиб, уйда тўс-тўполон кўтарадиганлар кўпайиб қолди. Овулда янги гап тарқалди, тўғрироғи, Қоратойнинг ўзи тарқатди: «Хукумат қимиз ичишни бой-феодаллик сарқити сифатида таъқиқлармиш, энди фақат «қизил қимиз» ичишга ўтилармиш...»

«Тортар»га отига қамчи босиб атрофдаги овул-қишлоқлардан келадиганлар кўпайди. Қоратойнинг ошиғи олчи эди. Шу билан у очкўз, хасис бўлиб борарди. Писиб, қимтиниб кириб келадиган «мижозлар» устида гўдайтиб туриб олар, ортиқчароқ тортиб юборганлардан қўшимча ҳақ талаб қиларди.

Бироқ, озгина ўтмай, ишнинг пачаваси чиқди: овулдаги янги уйланган думбулроқ бир тирранча Қоратойга панд бериб кўйди — ўша йигит табиатан бўш-баёв, аммо «тортар»дан сўнг шердай жангари бўлиб кетадиган, ўшанда хотинидан ҳам устун келиб қоладиган девор-дармиён кўшнисига ҳавасмандлик қилиб юрарди. Бир куни ўзи ҳам «шер» бўлиб, кейинги пайтларда менсимайроқ қолган янги келинчак хотинига кимлигини кўрсатиб кўйгиси келиб, Қоратойнинг олдига бир сўм ташлайди. Озгинадан кейин яна чўнтагидан иккинчи сўмни чиқаради... «Кайфи» ошиб уйига боради. Келинчакни имлаб олдига чиқаради-да, сенга мен кимлигимни кўрсатиб, қўяйми, деб чакагига бир мушт туширади. Бундай зарбани кутмаган бечора ёш келин галдиранглаб бориб, ўртада лоппиллаб ёниб турган керосин чироққа урилади. Бошу кийимларига ўт сачраб, ёна бошлайди. Уни яримжон ҳолатда қутқариб оладилар.

Йигит «мастликда билмай қопман» дея ўзини оқламоқчи бўлади. Бироқ, текширишганда ундан мастлик аломати аниқланмайди. Бир неча ҳафта олдин бўшаб қолган бўчқадан куруқ ҳавони «торттириб» алдоқчилик қилган Қоратойнинг найранги очилиб қолади. Уни милиция олиб кетади.

Овулда «Тортар» энди қилмишига яраша жазони тортар бўпти деган гап тарқалади.

Шундан кейин орадан йиллар ўтиб, уруш охирлай деб турган қиш-қировли кунларнинг бирида Қоратой оқсоқланиб, эски солдат кийимида овулга кириб келади. Ўзининг айтишича, қамоқ муддати тугаш арафасида уруш бошланиб қолиб, Белорус партизанлари билан немисларга қарши жанг қилган. Бу ҳақда аниқ бирон ҳужжати бўлмасда, кўпчилик шу гапга ишонди.

«Айтавереди. Қамоқ кўрган одамнинг сўзларига мингта гувоҳ керак. Яна аввалги «хунарини бошласая» дегувчилар ҳам бўлган. Бироқ Қоратой дўконда ишлашни ҳаёлига ҳам келтирмади. Сал оқсоқланиб қадам кўйишига қарамай, кексайиб қолган отасидан чўпонлик таёғини олиб, ўзи соғиниб келган бепоён тоғ яйловларига чиқиб кетмоқчи бўлди. Ёш-ялангни фронтга жўнатиб, чўпонлик касбини хоҳловчиларга анча муҳтож бўлиб турган колхоз учун бу айни муддао эди.

Қоратой азалий «боболар касби»ни яхши уддалаб оғизга тушди. Аввалги «камчиликлари» авф этилиб, партияга ҳам қабул қилинди.

«Тартар» деган ном эса бало-қазодай унга ёпишганича қолиб кетаверди. Баъзан «бевошлик» йилларини эслаб, ўзи бундан гурурланиб кўярмиш.

СИЁСИЙ ҲУШЁРЛИК

Келишилган вақт-соат тўққизларга яқин Мирзали ака ҳузурига кириб келсам, кечаги «товуткаш» қариялардан иккитаси партком қаршисига ўтириб олиб, жиддий «масала»ни муҳокама қилишаётган экан.

Мирзали аканинг кўзи менга тушиб, эшикдан киравериш томонга қаторлаштириб қўйилган стуллардан бирини кўрсатиб «ўтириб туринг» ишорасини қилди. Сўнг қарияларга қарата айтаётган сўзида давом этди:

— Бу серёзний, сиясий масала! Агар товутлар ёнбошларига арабча ёзув ёзиш одат бўлган бўлса, шаҳарда мумкин дир. Чунки у ерда нима ёзилганини ўқийдиган, тушунадиган одамлар бор. Бизда эса унақалар йўқ. Мана, ўзларинг ҳам билмайсизлар! Кўрганлар ҳар хил фикрга бориши мумкин. Ҳар ҳолда бу сиясий масала, ҳушёр бўлувимиз керак! Тушунган ветеранларимиздансизлар! Тоис, ўша арабча сўзларни ёзиш керакми-йўқми, жолдас Кўйшимановдан сўраб кўрамиз.

Худди шу пайт бурчақдаги радиодан таралиб турган куй охирлаб, дикторнинг «Соат тўққизда Москвадан эшитасиз» деган тантанавор овози янгради. Одатдагидек унга уланиб қандайдир тушунарсиз шовқин, машинадан тўкилган шағалнинг шалдирашидай овозлар, Кремль курантининг

даранг-дурунги эшитилиб турди-да, бирдан давлат гимни янграй бошлади.

Мирзали ака қутилмаганда шляпасини ечди, дик этиб ўрнидан турди, қаддини ғоз тутиб, сукут сақлаб қолди.

На ўрнидан туришни, на қимирламай ўтираверишни билмай, довдираб турган қарияларга:

— Турув керек! — деб кўйди.

Мен ҳам безрайиб ўтираверишни ўзимга эп кўрмай, ўрнимдан турдим. Аввал сезмаган эканман, оломон овоз бўлиб айтиладиган бу Иттифоқ давлат гимни бирам узун эканки, у тугагунча оёқларимга бир пуддан тош осилиб тургандай бўлди.

Ҳақиқатан Мирзали Қалбаевич партия топшириқларини сидқидилдан ижро этадиган жонкуяр одам экан. Кечанинг ўзидаёқ дурадгорлар панно учун зарур бўлган ёғоч-тахталарни айтилгандай қирқиб, тахт қилиб қўйишибди. Энди уларга сурп тортиб, елимли оҳак суртилади-да. бир-бирига ёнма-ён тираб қўйиб, ишни бошлайвериш мумкин. Улкан портрет икки-уч кун ичида тайёр бўлади. Қарабсизки парткомнинг райком олдида, райкомдагиларнинг обкомдагилар олдида юзи ёруғ. Олам гулистон! Бугун керакли ранг-бўёқарни Тошкентдан келтириб олсак бўлгани.

Мирзали ака билан қатта йўл бўйига чиқарканмиз, шундоқ идорага қарши кўча ёқасидаги панно — «Хурмат тахтаси»га, унинг ёнида эса қўлини қир томон азот кўтариб турган Ленин ҳайкалига кўзим тушди. Ажабланарли томони шунда эдики, кеча эътибор бермаган эканман, доҳийнинг яланғоч бошига теккудай қилиб, бир дона шифердан нишабли «соябон» ўрнатилган, уни кўтариб турган ингичка темир қувурчалар эса қизил рангга бўяб қўйилганди.

Партком ҳайкал томон қизиқсиниб қараётганимни ўзича тушунди:

— Зўр қиппизми? Иссиқ урмасин, ёғин-шашин тегмасин дедик-да. Кушлар ҳам «ўтириб» кетавериб, безор қилганди, райкомдан кўп гап эшитардик. Бу Асед Раметовичдан чиққан идея! — у қўлини бигиз қилиб ҳайкал томон ишора қиларкан, овозини баландроқ қилиб кўшиб қўйди, — настоящий қурувчи-инженер!

Мен аста кулиб қўйишдан бошқа бирон муносибат билдиришга ожиз эдим.

Гаражда юк машинаси билан кассир мени кутиб турган экан, керакли анжомлар олиб келиш учун шаҳарга жўнадик.

Тушга яқин қайтиб, колхоз идораси атрофларини, катта йўл бўйларини тумонот одам қоплаб ётган ҳолда кўрдик. Идора ёнбошидаги асфальтланган майдонда зулукдай қопқора машиналар саф тортган. Турли даражадаги раҳбарлар — жиддий қиёфали савлатдор амалдорлар, улар атрофида елиб-югуриб юрган, негадир тиржаяверадиган кишилар ниҳоятда кўп эди. Улар орасида раис Фозил ака билан мени кеча бу ерга келишимга сабабчи бўлган одам ҳам бор эди. Қўйшиманов шу киши бўлади дейишди. Қорачадан келган бу одам гавдали, бошқаларга нисбатан савлатдоргина, босиқ, нигоҳлари жиддий кўрингани билан ниҳоятда камтар экан. Дарров мени четга тортиб, қўлимни олди, аҳволлар қалай, деб сўради. Ҳаммаси сиз кеча айтгандан ҳам яхши, дедим. «Энди укам, топшириқни кўнгилдагидай қилиб бажарасан. Бизнинг ҳам «юқори»дагилар олдида юзимиз ёруғ бўлуви керак. Бу қўлингдан келади. Ҳазалкентнинг узоқдан кўринишини зўр қилиб ишлагансан-ку!»

Раис гуруннга қўшилиб район раҳбари олдида обрўйимни яна бир поғона кўтариб қўйди:

— Укамиз зўр переводчик ҳам. Телевидениеда индийскийда сўйлаб чиққан. Ўз кўзим билан кўрганман!

— Шундай, шундай! — Фозил ака сўзларини тасдиқлаган бўлди қаердандир келиб, ёнимизда туриб олган Мирзали ака.

Асфальтчи, телефончи-ю монтёргача ҳамма шу ерда. Майдонлар, кўча-куй тартибга келтирилмоқда. Нарироқдаги мактаб (албатта у ҳам Фрунзе номида) биносини оқлаб ётишибди. Мол туёғидан уйдим-чуқур бўлиб кетган ариқлар қавланиб, қирғоғига чим ётқизилмоқда. Яқин-атрофдаги жамийки дов-дарахтларни бел баробар қилиб, оқартиб қўйишибди.

Мирзали аканинг гапига қараганда «Биринши»нинг ўзи келиб қолуви мумкин эмиш. Демак, саркарданинг бу ерга ташриф буюрадиган қизини кутиб олиш маросимига жиддий сиёсий масала туси берилмоқда.

Ўртоқ Қўйшиманов чизиладиган портретнинг қоралама нухасини ўзидан каттароқ раҳбарларга бирма-бир кўрсатиб чиққач, менга:

— Маладец, чизувни башлайбер, — деди ва кўшиб кўйди, — улкан бўлуви керак!

Колхоз раҳбарлари ҳам суратни энг катта қилиб ишланишига ишқивоз эдилар. Шунинг учун идора ёнбошидаги клубнинг катта саҳнасини баҳорда қурт боқилган сўкичаклардан бўшатиб, суратни чизишга жой ҳозирлаш тараддуди кўрилди.

Менга ёрдамчи қилиб Дусейн отадан ташқари, қайсидир «слёт» қатнашчиси — ёш чорвадор, партия аъзолигига номзод Турамбай деган йигит ҳам бириктириб кўйилди.

Мирзали ака уни ҳузуримга бошлаб кираркан, шундай шарт кўйди.

— Агар шу улкен сиясий мерекада актив қатнашиб, ўзингни кўрсатсанг — номзодингни тиклаймиз. Тоис, ҳаммаси мана шу художник аканг партия аъзолигига лойиқ деб ёзиб берадиган ҳарактеристикага боғлиқ.

— Есть, жолдас Қалбаевич! — деди йигит гуноҳкорона эгиб турган бошини шарт кўтариб.

Аввало янги ёрдамчимнинг номи мени қизиқтириб қолди. Унинг айтишича Ҳасан-Хусан бўлиб туғилишган — у, ота-оналари Турамбой-Юрамбой деган ном билан атаб, шундай чақира бошлашган.

— Уканг Юрамбой қаерда? — деб сўрадим.

— Чақмоқ уриб қайтиш қилган! — у бу сўзни шундай оддий қилиб айтдики, мен ҳайрон бўлиб, яна саволга тутдим:

— Қандай қилиб, чақмоқ уради?

— Уради-да! Ўшанда биз ёш бола эдик. Отарни Майдонтол яйловларига ҳайдагандик. Юрам икковимиз шамол билан момақалдироқдан қочиб, ўтовга кирдик. Бир пайт пичоқдай ярақлаган нарса тепадан тушди-да, укамга тегди. У ўтирган жойида бир томонга ёнбошлаб қолди. Отам Булоқлига пода ҳайдаб кетганди. Онам боламизни чақмоқ урибди дея, йиғлаганини эслайман.

— Ёмон бўлган экан! — дедим-да, партком Мирзали ака олдидаги «гуноҳи» сабабини сўрадим.

— Э, — деди у қўлларини силтаб, — ҳамсоямиз тўй қилганди. «Қизил ту»лик бир йигит Сулувга гап отганди, мастлиқда дўппослаб кўйибман. Шундан бери Мирзали ога мени «хулиган» деб қўлини бигиз қилиб кўрсатади... Пар-

тияга кандидатликдан ҳайдайман деганди, яхши ҳам ўртага Эгем оқсоқол тушди. Мана, сиз келиб қолдингиз!

— Сулув ким?

— Муаллим Қалилбек кўканинг қизи, мактабни бирга битирганмиз. Партияга ўтиб олсам, уни олиб қочиб кетаман. Отаси индаёлмайди.

Демак, Турамбойнинг партияга ўтиш-ўтмаслиги, қолаверса уйланиши ҳам мен томондан бериладиган ёзма «Тавсиянома»га боғлиқ экан.

Йигит эртадан-кечгача ёнимдан жилмас, нима иш буюрсам сидқидилдан бажарарди. Бирдан-бир орзуси партияга ўтиб, йўлланма билан Чирчиқ ёки Тошкентга бориш, муаллимлик ўқишига кириш эди.

— Сулувчи? — дедим гап орасида. Турамбой муғомбирона жилмайди:

— Булар ҳаммаси бир-бирига боғлиқ масала. Қиз билан келишиб қўйганмиз...

Аввал елим, сўнг мойбўёқ билан ошланган матоли фанер-паноларни бир-бирига тиркаб, яхлитлаш анча қийин кечди.

Учинчи кун деганда саркарда портретининг хом-тахмин қораламаси тайёр бўлди. Негадир олдинги «Бўл-бўл»лар сусайган, колхоздан қадами узилмай қолган ҳар хил тоифадаги амалдорларнинг қатнови ҳам камайгандай эди.

Тўртинчи кун деганда раис билан партком клубга кириб келишди.

Фозил ака суратга қараб-қарамай:

— Ука, бунинг башарасини ўзгартирса бўладими? — деб сўради.

Ҳайрон бўлиб унга қарадим:

— Қанақасига?

— Ленинникига! Асли, ўшандан қўймасин!

Улар орқасида эндигина ичкарига кириб келган «Ветеранлар штаби» бошлиғи Эгем оқсоқол ҳам турарди. У қаддини ғоз тутиб, кўлини чўзгандай қилиб кўтарди-да, хўроз қичқирғига ўхшаш овози билан бақирди:

— Тўғри. Бизлар Ленин, Сталин учун перйўд деб жангга кирганмиз!

Мирзали ака оқсоқолга танбеҳли гап қилди:

— Сиёсатга амал қилув керак, Сталинни оғизга олманг!

Фозил ака мени «янгилик»дан хабардор этди:

— Фрунзенинг қизи келмайдиган бўпти!

— Ана, энди бизга жавоб экан-да, — дедим энгил тортиб.

Мирзали ака ўгирилиб, менга қаради:

— Нега жавоб бўларкан. Анча-мунча қилинадиган тарғибот-ташвиқотга оид ишларимиз бор. Рўйхатини тузиб қўйдик. Шуларни қилиб бермасдан ҳеч қаёққа кетмайсиз. Энг аввал бунинг устидан зўр қилиб Владимир Ильич Лениннинг суратини ишланг. Шундоқ катта кўчадан ўтаётганларга ҳам, бу ёққа кириб келаётганларга ҳам «Коммунизм йўлидан кетаяпсизлар!» дегандек қараб турсин. Тағроғига шу сўзларни ёзиб қўйсангиз ҳам бўлади! Тоис, тўхтанг, ёзиш-ёзмасликни жолдас Қўйшимановдан сўров керак!

Кўпчиликнинг гап-сўзидан билса бўлардики, Фрунзе қизининг келиш-келмаслигидан кўра, одамларни бошқа нарса кўпроқ хурсанд этганди. «Хайрият, баҳонада кўчаларга чироқлар ўрнатилди, йўллар асфальт бўлди, ҳаммаёқ тартибга тушди. Э, ўша аёл яна бир бораман, деб қолсайди»...

Шундай қилиб мен тарғибот-ташвиқот ишларига оид расмлар чизиш, шиорлар ёзиш билан машғул бўлиб, анча вақт колхозда қолиб кетдим. Шу орада Пском, Қорабулоқ томонларга ҳам ўтиб, манзарали суратлар чизиб қайтдим.

Саркарда портрети ўрнини «ҳаммабоп» Ленин эгаллаган, ўтган-кетганга шапкасини қийшайтирганича «Оғайнилар, тўғри йўлдан кетаяпсизлар» деётгандай қараб турибди. Унинг довуғи аввал колхозга, сўнг районга ёйилиб кетди: «Қаёққа ўтиб қарасангиз, ўша томонга ўгирилиб, сизга йўл кўрсатиб тургандай бўлади!»

Ўртоқ Қўйшиманов мажлисларда мени мақтабди. Икки-уч бор колхозга келганда, хонамга кирди. Чойлашиб, гурунглашдиқ Тасвирий санъат сирларини тушунадиган, қадрига етадиган зиёли раҳбар экан. Ўзи ёқтириб қолган «Фазалкент манзараси» суратимни совға қилдим. Беҳад хурсанд бўлди...

Бир куни эрталаб Ленин портрети атрофида кранли машина ҳамда қурилиш бригадаси пайдо бўлди. Асед Раметович нималардир дея кўрсатма берарди.

— Ҳорманг, тинчликми? — дедим, унга.

— Поручение бўлди, суратни икки тарафига сталба ўрнатиб, прожектор кўямиз. Сўнг тепага «навес» ясаб, шифр босамиз.

— Ким поручения берди?

— Парткомиссия. Правление! — қандайдир салобатли овоз билан жавоб қайтарди Асед ака.

— Шифрни ҳеч кераги йўқ, — дедим мен ҳам қатъий оҳангда.

— Нега, суратти ягин-шашиндан сақлов керак-ку!

— Сақланаверади. Қор-ёмғир ҳам, иссиқ-совуқ ҳам таъсир қилмайди. Гарантияси бор. Буни ўртоқ Қўйшиманов-да яхши биладилар... Қолаверса, бу портрет «соябон» остида қўлини чўзиб турадиган ҳайкал эмас. Шапкаси ўзида. Унга ортиқча «шапка» — «навес»ни кераги йўқ.

Асед Реметович охирги бу сўзларим нимага ишора эканлигига тушуниб етдими-етмадими, билмадим, бошини сарак-сарак қилганча нари кетди.

Ёлқич -айвон учун тайёрлаб келинган темир-терсак тахта-ёғочлар қайтадан машинага ортилди. Электрчилар симёғоч ўрнатишга уннаб кетишди.

Орадан икки кун ўтгач, Турамбой оғзи қулоғида бўлиб, район газетасини кўтариб келди. Унда «Ильич шуълалари» деган мақола чоп этилган, фрунзелиklar «Меҳнаткашлар онгини Ленинча таълимот асосида тарбиялашда» бошқаларга ўрнатилган бўлаётганликлари «бу кечиктириб бўлмас долзарб масалани оғишмай-нетмай амалга оширишда жонбозлик қилаётганлар орасида шонли партия сафига ўтишга номзод» Турамбой Аширбаевнинг ҳам номи тилга олинганди.

— Э-ҳа, «ҳарактеристика»нинг зўрини газетанинг ўзи берибди-ку, — дея Турамбойни табриқладим, — Энди шонли партия сафига ўтдим деявер!

Унинг юзлари ёришиб кетди:

— Шу ўтиб олган куним, Эгем оқсоқолнинг оёғига бир қўй сўяман. У одам бақироқ бўлгани билан «честний» коммунист.

Эгем оқсоқол овул-қишлоқ советининг раиси, шу билан колхоз «Ветеранлар штаби»нинг бошлиғи, «командири» ҳам дейишади. Унинг асосий иш жойи овул гузари марказидаги бинода бўлса ҳам, янги идорадан «Ветеранлар штаби» учун алоҳида жой ажратиб берилган. Шундоқ «Партком» рўпарасида.

Оқсоқол ҳафтада уч марта «Штаб»га келиб, зиммасига юклатилган иккинчи масъул вазифани адо этишга киришади. Хонасидаги соат роппа-роса «1»га занг ургунча ўтиради ва доим ўзи тузиб олган шу тартибга қатъий риоя қилади.

Уч кунлик «иш вақти» давомида бутун идора худди тинимсиз поездлар ўтиб турадиган темир йўл ёқасидаги кичикроқ станция биносига ўхшаб гулдираб туради.

Бир куни Дусейн ота унинг бобоҳўроздай бўлиб қичқиришларига ҳайрон бўлманг дегандек «шунақа бақироқнинг бўлгани яхши, одамларни ҳушёр тортириб туради» деганди.

Бугун Эгем оқсоқолнинг қичқириғи сахар-мардондан бошланди: «Бу сволиш яна ичиб олиб, тракторга ўтирибди. Инженер шикоят қилди. Газетага мақтаниб чиқим деб ичибдиймиш... Энди уни бу йўлдан қайтарувнинг бир йўли бор — «партийний виговор!» «Қандай виговор бериб жазолаймиз! Ҳозирча аъзо эмас-ку!» — Мирзали аканинг норози оҳангдаги бўғиқ овози эшитилди. «Именно, қабул этиб, сўнг жаъзолаш керак. Отни ҳам аввал эгарлаб, кейин минадилар. Владимир Ильиш, хў-ў, суратини ишлатиб қўйибсан, «Адин шаг перёд, два шаг назад» деган!» «Э, қўйсангишчи, у одам бўлмайди, баттар қутуради. Қўшни-сининг сиғири туғиб қўйса-да, ичади». Парткомнинг бу гапи Эгем оқсоқолга ёқмади шекилли, овозини яна бир парда кўтарди: «Эй, ука, сен ҳали ёшсан. Тарбиянинг ҳамма формасидан фойдаланувимиз керак деган Владимир Ильиш. Шу сволишди аввал партияга киритиб олиб, сўнг тарбиялаймиз. Ичса, ишибди-да! Ҳой, менга қара, ё сенинг ўзинг ичмаганмисан?! Ичмайсанми, а?!»... Партком секретари қийин аҳволда қолди шекилли, ундан садо чиқмади.

НОСҚОВОҚ ВА ЯГОНА ОРДЕН ҲАНГОМАСИ

Эгем Сарсенович Бейсенов узунбўй, қотмадан келган, айтишига қараганда Дусейн ота билан тенгдош киши. Доим икки ёнбоши шишиб турадиган тўқ жигарранг галифе шим, ялтироқ хиром этик кийиб юради. Сўзлари ҳарбийларга хос кескин. Овозини қаттикроқ чиқарса — паровоз чинқиригининг ўзи! «Будёновка» мўйлови эса, икки лунжи устида диккайиб, салобат кашф этиб туради. Биров билан сўзлашганда шу мўйловини тез-тез бураб қўйиш одати бор.

Аксар кўйлак ёқалари кирланиб кетса-да, галстук тақишни қанда қилмайди. Шляпа-ку доим бошида. Умуман бу ерда бирон амал соҳиби ҳисобланмиш раис, парткомдан

тортиб, бригадиру звеногача ўзини шу бош кийимисиз тасаввур қилолмайди. Шляпа — мартаба белгиси!

Ватан уруши қатнашчилари онда-сонда бош уриб келиб қоладиган «Ветеранлар штаби» эшиги ҳафтанинг сешанба, пайшанба, якшанба кунлари эрталаб, роппа-роса соат тўққиздан очилади. Каридор бўйлаб тантанавор давлат гимни янграйди. (Оқсоқол қаддини ғоз тутиб, ўрнидан турган ҳолатини кўз олдимга келтираман.) Ундан кейин қийқириқ бошланиб, тахминан ўн минут давом этади. Ҳа, ишонаверинг, росмана қийқириқ!

Эгем оқсоқолнинг телефон орқали бундай бақириб-чақириб, райижрокомдаги ўзидан каттароқ қайсидир идора ходимига ҳисобот бериши, яна ўзидан пастроқ амалдорга дўқнамо гап уқдириши одат тусига кириб, бу ердагилар кўникиб қолган чоғи, ҳеч ким, ҳатто раис Фозил Разов ҳам овозингни пасайтир демасди.

Оқсоқол энг аввало муомалани «Слуш!» — дейишдан бошларди-да, аввал қозоқча, кейин ўзбекча, охирида русчага ўтарди. Унинг ҳузурида ўтирганлар «О, ўрисшанида билади» деб ҳайратланишганини кўрганман.

Турамбой «Эгем оға бизнинг герой! Фронтда нимиснида қазахша суйлаб пленга туширган» дея мақтаниб қўйиши ҳам бежиз эмасди.

Оқсоқолни Дусейн отанинг кампири Перне момога қариндошлиги бор эди. Шунинг учун у билан яқиндан танишиб олганман. Баъзан қўли ишдан бўшаган пайтларда мени «штаб»га чақиртириб қолар ёки ўзи хонамга кириб келарди. Гурунглашардик. Мен кам гапирардим. Чунки ҳар бир гапни баландроқ қилиб айтмасам бўлмасди. У кўрган-кечирганларидан ҳикоя қилишни яхши кўрарди, мен жон деб тинглардим. Эгем Сарсеновичнинг ҳақиқатан овулдошлари орасида обрўйи юқори эди. Районда ҳам номи бор. Энг аввало ёшликдан улоқ чопиб кўпчиликнинг оғзига тушган. Яқин-яқингача у отини ўйнатиб майдонда пайдо бўлса, ман-ман деган чавандознинг шашти қайтиб, ўзини четга олган. Айтишларича, бир ҳайқирса, бутун майдон ларзага келган, чопиб кетаётган чуқур отлар тўхтаб қолган.

Ҳозир ҳам Фазалкентдаги катта-кичик бошлиқлар унинг овозидан, камчиликларни аямай аюҳаннос солиб айтиб ташлайверишидан ҳайиқишади, иш қилиб, минбарга

чиқмасин-да деб, ёқа ушлаб туришади. Чунки қулоғи оғир одамга гап чикора!

Дарвоқе, Эгем оғани кўнгилли бўлиб фронтга кетиб, битта орден билан «герой» бўлиб қайтгани, отамерос носқовоқдан қандай айрилгани ҳақида латифаномо талқинлар юради.

Носқовоқ ҳақида гап очсангиз, оқсоқол яйраб кетади. Бироқ, орден тўғрисида кўп гапиришни хоҳламайди. Қайсидир масъул одамга яйраб ҳикоя қилиб бергандан сўнг қаттиқ танбеҳ олган, ҳатто «шу сўзларингиз учун ордендан ажралиб қолишингиз мумкин» деган огоҳлантиришни эшитган дейишади.

Авалло Эгем Чавандознинг қулоғидан айб топиб, армияга олишмайди. Колхознинг иккита хўкиз қўшиладиган четан аравасини «Хўш-хўш»лаб ҳайдаб қишин-ёзин меҳнат қилади. Чорвага хашак- озуқа ташийди. Фалла ўрими палласи бошланиши билан «Заготзерно»га қатнайди. Йиллар ўтади.

Уруш охирлай деб турган кунларнинг бирида туш кўради: немислар Оқсоқота бўйларида от чоптириб, шаталоқ отиб юрганмиш. Эгембой «Э, шешингди...» дейди-да, бостирмада боғлиқлик турган қорабайирни миниб, уларга қарши солади. Бир нечасини ер тишлатиб, қутуриб оқётган дарёга улоқтиради. Қолганлари тум-тарақай бўлиб қочади.

Қони қайнаб турган кишини шу тушдан кейин ороми бузилади. Худди немислар Оқсоқота томондан овулга бостириб келаётгандай бўлаверади. Фронтга кўнгиллилар қатори юборишларини сўраб, ариза ёзади. Аризасини қабул қилишмайди. Район ҳарбий комиссари олдига киради, мен ўз овулимни душмандан ҳимоя қилмасам, буни не кераги бор дея партия билетини унинг столига қўяди. Комиссарга сен «патриот» эмас экансан дея бақиравергач, икки кун ертўлага қамаб, сақлашади. Шунда ҳам у тинчимайди. Ниҳоят «масала»га райком секретари аралашгач, «Бор-е, нима бўлса-бўлар» дея қулоғи қар «кўнгилли»ни фронтга жўнатиб юборишади.

— Сенга гапнинг тўғриси айтсам, қирқ тўртинчи йилнинг ноябрь охирларида райондан ўн уч йигит фронтга жўнадик. Улар ичида битта мен «добровольный». Бизнинг колхоздан қорамозорли Сотволди деган йигит ҳам бор эди. Иккимиз бир ҳалтачадан носвой олволганмиз, чунки

Сотволди фронтда нос қаххат экан деган гап топиб келганди. Қизил вагонда кетяпмиз-кетяпмиз, ҳукумат поезд йўлини ҳам кўраверган экан, қани энди адоғи бўлса. Янги йил келганини билмай қопмиз. Атроф яна ўша, бийдай оппоқ дала. Дунёни қор босиб кетган экан. Бу немис деганидан дарак йўқ... Ниҳоят, аввал қалъа бўлганми, овул бўлганми билиб бўлмайдиган ҳаммаёғи ёниб, кўлтепага айланиб ётган бир ҳароба жойда поезд тўхтади. Хайрият, унда-мунда одам қораси кўринди. Бизни шу ердаги мактаб ертўласига ўрнаштирдилар. Мактаб ҳам шунақа эди-ки, номи бор-у ўзи йўқ. Унинг ёнида улоқ чопса бўладиган катта майдон бор экан, полигон дейишди. Душманга тўқнаш келиб қолганда нима қилув керак, уни узоқдан кўрганда автоматни қандай тўғрилаб, қандай отув керак, барини ўргандик. Рафиқ деган бир татар командир бор эди. Ўзи ҳам тинмас, бизни ҳам тинчитмасди. Энг каттамыз Давиденко яхши одам эди. Ё чорвадор бўлган, ё деҳқондан чиққан бўлса керак деб ўйлардим, ўзимча... Бир куниде, алла маҳалда чарчаб-ҳориб ертўлага, уни «блиндаж» деб ҳам атардик, кириб келдик. Оёқлар тарашадек қотган. Сотволди билан темир бочка қорнини ёриб ясалган қўлбола печкага яқинроқ ўтириб олдик. Иссиқ бирам ёқарди-ки, бундай пайтларда кўнгиел неларни истамайди, дейсан! Нос отишни ҳам анчадан бери унутиб юборган эканмиз, мен ёнимни пайпослаб, раҳматли отамдан қолган носқовоқни чиқардим. Сотволди икковимиз бир кафтдан отиб олдик. Буни Давиденко кўриб турган экан, нима еяпсанлар деб, менга яқинроқ келиб сўради. «Насвай! Бастанликский. Газалкентский. Вах-вах. Кайф!» дедим кўзларимни сузиб, бошимни сарак-сарак қилганча. Катта начальнигимиз бундоқ қараса, Сотволди ҳам оғзини каппа-каппа очиб, печкага ўзини тоблаб ётибди. Давиденко бизларга ҳаваси келди шекилли, менга ҳам берчи дегандай қўлини чўзди. Кафтига бир чекимча солгандим, кўпроқ сол деди, овозни баландлатиб. Рафиқ командиримиз кимки ўзидан катта бошлиқ буйруғини бажармаса, ёки гап қайтарса трибуналга кетади деб кўп гапирарди. Давиденко сўзини икки қилолмадим. У ҳовучини носга тўлдирганича нари кетди... Айналайин ўзимизнинг носвойдан. Тилларим остини қиздириб, бирам элита бошладики, овулдошимга суяниб, кўзим илиниб қолганини сезмай қопман. Ўзи кун бўйи машқ

қилавериб, роса чарчагандик-да! Бир маҳал дегин, Давиденко қутурган буқадай ирғишлаб, устимга бостириб келиб қолди. Олган носвойини биратўла бизга ўхшаб каппалаганида томоғига кетиб қолганми, ёки чайнаб маза-сини тотиб кўрмоқчи бўлганми, қизариб кетган кўзларидан дув-дув ёш оқар, лунжининг икки тарафида молнинг суюқ тезагидай бўлиб кўпириб ётган «чиқинди» ярим юзи аралаш иягига чапланиб қолганди. У сўкинар, ҳар гапининг бирида «Басмачи, паразит» дея кирза этиги билан чунонам тепардики, бор кайфни ҳам бир пул қилди, баччағар. Бу ҳам етмагандай, қўлимдан отилиб ерга тушган отамиздан ёдгорлик носқовоқни оёғи билан босиб, янчиб, майдалаб ташлади. Шеригим Сотволди ҳам калтакдан қуруқ қолмади. «Нега тепасан, ўзинг сўраб олган носвойини чайнаганинг учун биз айбдорми!» деёлмасдик, «подчинённый» эдик. Рафикла одамгачилик бор экан, барибир мусулмон боласи-да. У ўртага тушмаганида, икковимиз ҳам адабимизни ердик... Раҳматли отамиздан қолган носқовоққа ишқивозлик қилиб, ёшлигимдан носвой отиб юрардим. Бир ёмонликнинг яхшилик томони ҳам бўлади деганларидек ўша воқеа сабаб бўлди-ю чекишни ташладим. Яхши қилган эканман, урушдан кейин районга янги секретарь келиб, носвойини феодализм қолдиги деб эълон қилди. Уни чеккан партия аъзоларига «виговор» берди. Чойхонадаги «Қизил бурчак»ларда «Нос чеккан кишини, уриб синдир тишини» деган шиор пайдо бўлди. Ўшандан кейин ҳамма мохорка чекишга ўтиб кетган... Энди у ёғи не бўлди, десанг укам, сенга ёлгон, ўзимга чин бизни яна вагонларга солиб, олиб кетишди. Овулдош оғайним Сотволди бошқа қисм, бошқа вагонга тушиб қолганди. Уларни ярим йўлда қолдириб, қаёққадир олиб кетишди. Узоқдан Сотволдининг қорасини кўрдим-у, хайрлашолмадим. Шу бўйи бечора дом-дараксиз кетди. Қорамозорга бориб ота-онасидан хабар олиб тураман. Отаси анча кексайиб қолган, лекин тетик, анаву Етмишвойининг «бригадасида!»

Эгем оқосоқол ҳикоя тугади дегандай жимиб қолди.

Мен уни яна суҳбатга тортмоқчи бўлдим:

— Олган орденингиз тарихи бунданам қизиқ дейишади?

— Э, ука, қўйсангши, бошқалар нима деб гапирса-гапираверсин. Мен ўзим бир марта сўйлаб «замечание» олганман.

Эгем оқсоқол ўзини қанчалик ботир тутмасин, оғзи қуйган, орден ҳақида гап очмаслигининг жиддий сабаблари борлигини билсам-да, бари-бир ҳоли-жонига қўймадим.

— Э, художник укам-ей, сени жолдас Қўйшиманов хурмет қилади, алдинга келиб, шайлашиб ўтиради. Раис Разов мақтайди. Менда хурмет қиламан. Майли, сўйлаб бераман. Лекин гап шу ерда қолуви керак. Хуллас сенга ёлғон, ўзимга чин йўл юра-юра «тил» — фронт орқаси деяр экан, биз ўша томонга ўтиб кетдик. Қани энди от минган биронта немис кўринса. Лекин у қизиталоқлар қалин ўрмонга туташ катта бир қишлоқда ўрнашиб олиб, жон ҳолатда қаршилиқ кўрсатаётган экан. Қишлоқни қуршовга олиш учун тайёргарлик кўраётган генерал Морозов дивизиясига ёрдамчи куч бўлиб қўшилишимиз керак эди. Ҳаммаёқ қор. Нақ одам бўйи баробар. Немис қайга яширингану, ўзимизникилар қаерда, билиб бўлмасди. Вужудни қақшатадиган изғирин шамол билан қоронғи туша бошлади. Жон сақлагудек бирон пана жой кўринмасди. Шу орада виззиллаб қердандир учиб келган ўқ икки йигитимизни қулатди. Омадимиз бор экан, пастқамлиқда қорайиб турган катта хандак устидан чиқиб қолдик. Бу ер қачонлардир ё немислар, ё бизникилар томонидан ташлаб кетилган кичик-роқ ҳажмдаги блиндаж бўлиб, атрофига йўғон тўсинлар қоқилган усти ёпиқ форни эслатарди. Тунни шу ерда ўтказдик.

Эрталаб қароргоҳни тарк этишдан олдин икки разведкачи йигит атрофдаги вазиятни аниқлаб келишга — кетди-ю қайтиб келмади. Шу орада қизиқсиниб, қорайиб турган ўрмон томонга қарамоқчи бўлган озарбайжон йигит ҳам бошидан ўқ еб қулади. Шундан кейин немислар қуршовида эканлигимиз маълум бўлиб қолди. Блиндаждан чиқолмай, икки кун қолиб кетдик. Егуликларимиз тугай бошлади, вазиятни аниқлаб келиш учун юборилган яна бир разведкачини дом-дараксиз кетиши командиримизни баттар ташвишга солиб қўйганди. Лекин, Морозов дивизияси шу яқин-атрофда эканлигини билардик. Нима бўлсада, қутилган душман хужумига шай ҳолатда навбатдаги кечани ҳам бир амаллаб ўтказишга қарор қилдик.

Ичимиздаги айрим солдатлар орасида қандайдир хасталик тарқалиб, ўзларини лоҳас ҳис эта бошладилар. Негадир

менинг ҳам қулдирай бошлаган қорним кечга яқин бирам бураб бердики, ўзимни қўйишга жой тополмай қолдим. Қани энди панароқ ер бўлса... Ўрис оғайниларда тортиниш деган нарса камроқ бўларканми, орқасини ўгириб олиб, хожатини чиқаравераркан. Биласан, бизда номус-кучли деган гап бор. Икки кўзим сал наридаги ўрмон томонда. Охири бўлмай кетди: товариш камандир, разреши туда деб ўша ёқни кўрсатаман, кейин афтимни буриштириб қорнимга ишора қиламан. Руҳсат этмайди, сволиш!... Яна ёнига чопиб келиб, чест бераманда «туда!» дейман. Овозим қаттиқроқ эшитилади чоғи, товушингни ўчир дегандай нақ гирибонимга ёпишади. Ота-онамнинг етти пушти қолмай сўкканини сал-пал эшитиб қоламан. Бир нарсага киришсам, амалга оширмасдан қўймайдиган одатам бор... Ниҳоят командирнинг ҳам жонига тегдим шекилли «Йўқол, кўзимга кўринма, итдай ўлиб кетсанг ўлиб кет» деди. Нафасингни ел ўчиргур бу қизиғарлар мен билан муомала қилишда ўзаро келишиб олганми, дердим ўзимча. Районимиз ҳарбий комиссари ҳам айнан шунга ўхшаш сўзлар билан армияга жўнатганди... Шундай қилиб, э, худо, ўз паноҳингда сақлагин, дедим-да, одамни кўмадиган момикдай қорни қулочқашлаб, икки томонга суриб, ўзимга йўл оча бошладим. Дарахтзорга етай деганимда немислар сезиб қолдим, автоматларнинг тириллаши эшитилди. Бир амаллаб қалин ўрмон ичига етиб келдим. У ёқ-бу ёқда таралиб кетган излар кўзга ташланди. Бу ўтган кунги ўзимизнинг изларимизми, бошқаниким билиб бўлмасди. Шу топда мени бу излар кимники эканлиги қизиқтирмасди, ҳам... Ўтириб, энди «и» деганимни биламан сенга ёлғон туюлиши мумкин, ўзимга чин ука, ғира-шира қоронгаликка чулғона бошлаган ўрмон сўқмоғининг у томонидан худди мени мўлжалга олиб, бир-бирининг пинжига тикилгандай учта немис келяпти! Тўғри гап, мен уларни киноларда кўп кўрган бўлсам-да, тиригига энди дуч келишим эди. Донг қотиб қопман. Яқинлашиб келяпти. Негадир олдингиси букчайиброқ олган, кийими ҳам бошқача. Кўзимга «иссиқ» кўрингандай бўлди.

Бир қадамча орқароқда келаётганлар негадир уни нишонга рўпара қилган-у шу билан ўзларини изғирин совуқдан паналагандай қўнишиб, бошларини ерга эгиб олгандилар...

Бундай пайтда дабдурустан пайдо бўлган қўрқув ўрнини кутилмаган сергаклик эгалларкан. Билдимки, улардан биронтаси шундоқ рўпарада, мен ҳалигинақа... ҳолатда ўтирганимни сезмаяпти, ҳаёлига ҳам келтирмаяпти! Бирдан ҳушёр тортдим. Тиззам кўзидаги қуролимни эсладим-у уни қўлимга олиб, шарт ўрнимдан турдим. Овозимни пастроқ қўйиб «Слуш немис, қўлингди кўтар» дедим. Бундай пайтда одам кўзига жон ширин кўриниб кетади, ҳар нарсага тайёр бўлиб қолади. Немислар қозоқчани биларканми, дарров қўлларини кўтарди. Улар мени ҳалигинақа... ҳолатда туришим-у, важоҳатимдан қўрқиб кетишди. Чунки тепкини босишга шай турардим. Букчайиб ўртада турган йигит бизнинг солдат кийимида бўлиб, қўллари орқага қайириб боғланган, ҳеч нарса кўринмасин учунми бошига қандайдир мато чирмаб қўйилганди. Кечаги резведкага кетган «ўзимизники»лардан бири эканлигини дарров сездим. Боз устига у букчайиб турган жойида оёғи билан немислардан бирини қарсиллатиб тепиб қолса бўладими. Душман умбалоқ ошиб тушишига оз қолди, лекин кўлини кўтарганича турарди. Тутқуннинг кўзига боғлаб қўйилган мато тушиб кетди, ҳақиқатан қаршимда ўзимизнинг йигит турарди. Мен унинг қўлларини ечмоқчи бўлгандим, қаршилиқ қилди: «Сен қуролингни маҳкам тут... Оҳо, туришинг ҳам ғаройиб-ку! Чидайсан энди, бошга тушганни — кўз кўрар. Анавулардан бирига айт-қўлларимни ечсин» деди. Немиснинг менга яқин турганига яна қозоқча сўйладим, кейин ўзбекча, ўрисчанида қўшиб қўйдим. Кўп тилни билув яхши экан. Айтганларимни қилди у... Энди, шеригим билан икковини биттадан эмаклатиб, блиндажга олиб борадиган бўлдик. Яқиндагина ўзим очган «окоп»дан ер бағрлаб судралиб, кетиб бормоқдамиз. Олдинда ўзим. Ўртада немислар. Орқада ҳозиргина тутқунликдан ҳалос бўлган ўзимизнинг солдат уларнинг қуроли билан қўриқчилик қилиб келмоқда. «Кун битган хўкиз болтадан тоймас», деганларидек ҳаромилар бирон ноҳўя ҳаракат қилиб қолишидан ҳавотирдаман. Унинг устига ҳамон иштонбоғ боғланмаган, шим қурғур «гармошка» бўлиб, этик пойлари билан тушиб қолай деб борарди. Яхшиям шинелнинг узунроғи менга теккан экан, йўқса бел аралаш музлаб бўлардим. Ўзимнинг аҳволим нима-ю бу ҳам етмагандек изимдан

судралиб келаётган немис, хиринглаб кулаётгандай бўлди, шу билан устимга енгил бир нарса келиб тушди. Хушёр тортиб ёнимга қарадим. Белимда жундан тўқилган жигарранг узун мато турибди. Уни боя немисларнинг бўйнида чирмаб олган ҳолда кўргандим. Белимга иссиқлик тафти ўрилгандек бўлди. Шубҳасиз ортимдан эмаклаб келаётган асирнинг аҳволимга ачиниб, менга кўрсатган меҳрибончилиги эди. «Сенларда ҳам одамгарчилик бор экан-ку!» деб қўйдим ичимда. Бир пайт минг азоблар билан икки кундан бери жон сақлаб келаётган қароргоҳимизга етай деганимизда, ўша томондан устимизга гувиллатиб ўқ ёғдириб қолишса бўладими. «Ай, суволишлар, отма!» деб бақирдим. Овозимни баландлиги фойда берди — отиш тўхтади.

Мен қўлга туширган асирларни ва ўзимизнинг солдат йигитни кўриб, командир ҳайратдан ёқа ушлаб қолди... Гапнинг индаллосини айтсам, сенга ёлғон, ўзимга чин ука, кечадан бери биз кутиб ётган разведкачимизни сўроққа олиб кетишаётган пайтда қутқарибман. Асирларимнинг иккови бири олиб, бири қўйиб немис кўшинлари жойлашган нуқталар, қуршовдан қандай чиқиб кетиш мумкинлиги ҳақида яхшигина маълумот бердилар. Уларнинг елкасидаги қопчиқдан ҳариталар чизмаси ҳамда зарур махфий ҳужжатлар чиқди.

Командир шу ернинг ўзида бу кўрсатган қахрамонлигинг учун сени орденга тавсия этамиз, ҳақиқий геройсан, Бейсенов! деб юборса бўладими. Блиндажни «Ура» садоси босиб кетди. Бу ўрис оғайниларнинг галати одати бор: қаердандир дарров ароқ топила қолади. Қўймай, менга ҳам ичиришди. Кейин бир нечтаси тизилишиб олиб мени кўтарганча юқорига отаверди, отаверди. Шим тамом ечилиб тушиб кетган, ялонғоч думбамга тинимсиз шаппатилаб уради, устимдан эса «виз-виз»лаб немис ўқи учиб ўтади, «Слуш, своличлар, тўхтат» дейман, қани гапимга қулоқ солса... Бир пайт осмонга кўтарилган манов қўлим «жиз» этиб қолди. Бундоқ қарасам, ўртадаги икки бармоғим йўқ, зирқираб қон оқяпти, — деди-да, оқсоқол чандир бўлиб из қолган уч бармоқли ўнг қўлини кўрсатди, — Шундай қилиб, ҳарбий госпиталда даволаниб чиққунимча уруш ҳам тугади. Овулга орден тақиб қайтганман.

ХОСИЯТСИЗ «ТОВУТ»

Эргалаб Дусейн ота одатдагидек қўлида янги дамланган чой кўтарган ҳолда Етмишвой ота «бригадаси»нинг икки аъзосини бошлаб, хонамга кириб келди.

— Э, чирогим, қайданам шаҳарлиларга ҳавас қилиб, янги товут ясаттирган эканмиз, — дея гап бошлади Исмат бобо эчкиникига ўхшаш бир тутам, лекин узун соқолини силкитиб, — хабаринг бўлса керак, озгина вақт ичида гап-гаштак қилиб, бинойидек юрган учта оғайнимиздан, яна бир кампирдан ажралдик. Энди даврабошимиз Етмишвойнинг ўзи ана кетдим, мана кетдим деб ётибди.

— Ҳа, у «кетиб» қолишим аниққа ўхшайди деб бизларни бу ёққа юборди, — шериги гапини қувватлаган бўлди иккинчи қария ва сал энгашиб, овозини пастроқ қилиб деди. — Фалати туш кўрибди: анову катта йўл бўйидаги ҳайкалга жон кириб, қўлини мозор томон чўзганича оломонни бошлаб кетаётганмиш. Одамлар елкасида лоппиллаб бораётган яп-янги товутлар... улар ичида Етмишвойнинг ўзи бошлиқ барчамиз ётган эмишмиз... Ҳозир бундоқ келиб, ҳайкалга разм солсак, шунча вақтдан бери эътибор бермаган эканмиз, нуқул Қиртепани кўрсатиб турибди. Домла ҳам марҳумларга жон кириб, бошқаларни етаклаб кетиши яхшилик аломати эмас, деди.

— Айналайин болам, — дея гапга аралашди бир четда индамайгина чойни майдалаб, хўплаб ўтирган Дусейн ота, — ўзинг ҳам Мирзалига ҳайкал билан сурат бир-бирига яқин бўлиб қолибди, катта йўл бетидагисини клуб ёки гараж олдидаги гавжумроқ ерга ўрнатиш керак дегандай бўлувдинг. Шу маслаҳатни кўпчилик бўлиб парткомга яна бир бор эслатсак йўқ демас!

Мирзали ака фикримизни диққат билан тинглади ва мушкул, ҳал этиб бўлмас муаммодан боши қотган-пешоналарини тириштириб, шундай деди:

— Доҳий ҳайкали жойини ўзгартиб, бошқа ерга ўрнатиш — сиёсий масала. Жолдас Кўйшимановга айтиб, райком бюросига қўюв керак!

Худди шу пайт доим қўйиғлик турадиган бурчакдаги радиодан Иттифоқ гимни жаранглаб қолди. Ҳаммамиз сукут сақлаганча, ўрнимиздан турдик.

Одатда девордаги осма соат пешин «1»га занг урар-урмас Дусейн ота қаерда бўлмасин (у кўпроқ вақтини идора атрофидаги экин далаларида ўтказарди) хонамга бирон иссиқ овқат кўтариб кириб келар, тушликни бирга қилардик. Бугун негадир вақт анча ўтиб боряптики, ундан дарак йўқ эди.

Хонанинг ланг очиқ дераза кўзларидан Қиртепа сўқмоғидан эниб келаётган қора ёлли от кўринди. Уни Дусейн отанинг ўн ёшлар атрофидаги ўғли Манноп миниб келарди.

Бола идора ёнбошидаги яланглик четида отдан тушди. Кўп ўтмай ичкарига кириб келди. Кўлида дастурхончага ўроғлик лаган бор эди.

— Бу худойидан сизнинг насибангиз. Отам бериб юбордилар, — деди у.

— Қанақа худойи? — деб сўрадим Маннопдан.

— Ҳов, Қиртепада чоллар қўй сўйиб, ис чиқаришди, кейин янги товутни ёқиб юборишди. Эскисини хандакдан олиб, ювиб, тозалашди. Яна аввалги жойига келтириб қўйишди.

— Ие, ғалати бўптику. Боя Қиртепа томондан бурқсаб тутун чиқётгандай бўлувди.

— Ҳа, шаҳар товути хосиятсиз экан.

Кечга яқин хонамда чойлашиб, гурунглашиб ўтирган Асед Раметович олдига омбор мудирини бир парча қоғоз кўтариб кириб келди.

Асед ака «Акт» ёзуви четига гажжакдор қилиб имзо чекаркан:

— Хўжалик ҳисобидаги ҳар бир коллектив мулкани мана шундай законний қилиб, документлов асосида олиб борув керак! — деди мудирга бармоғини қилич қилиб, ҳа-волатаркан.

Омборчи қорамозорли шекилли есть демади, балки кафтини кўкрагига босиб, хўп бўлади хўжайин маъносида таъзим этди.

Шундай қилиб, колхоз кирим-чиқим дафтарига тушган янги товут «яроқсиз»лиги учун қонуний ҳужжат асосида ҳисобдан чиқарилди.

ЧАҚМОҚЛИ КҮНЛАР

Бир ойдан зиёдга чўзилган сафаримни якунлаб, энди шаҳарга қайтишга ҳозирлик кўриб қўйганман. Лекин уч кундан бери колхознинг бош ҳисобчиси Тўлен ака райондан чақиртирилган қандайдир ҳисоб-китобни яхши биладиган мутахассис билан Ленин суратини метрлаб ўлчашади, шийпонларга бориб, у ерларга ўрнатилган «иш»ларим рўй-хатини тузишади, саҳифалари гиж-гиж саноқ сонларга тўла «Расценка» деган оқ муқовали китобга қараб нималарнидир ёзишади.

Ниҳоят, бир неча кишидан иборат «Комиссия» тузилиб, «Шартнома» ёзилди. Аввал раис икковимиз имзо чекдик. Кейин «бажарилган ишлар»ни мен «топширдим», «комиссия» аъзолари «қабул қилиб» олишди.

Шу расмиёна ёзув-чизувлардан сўнг кассир мени торгина ўз хонасига чақириб, «меҳнат ҳақи» ёзилган қоғозни олдимга қўйди. Яна имзо чекдим. Олам жаҳон ақчани санаб қўлимга тутди. Мен ҳеч қачон бу даражада «бойиб» кетаман деб ўйламагандим...

Мирзали акани районга чақиртиришган экан, у кишининг машинасида Фазалкентга ўтиб келадиган бўлдим.

Осмоннинг бир чеккаси ёришиб ётган бўлса-да, Оқ-соқота тоғлари томондан ғужғон ўйнаб паға-паға қора булутлар бостириб келар, борлиқда қандайдир безовта ҳавотирлик рўй бераётгандай эди,

Дарё кечувига етай деганимизда ҳайдовчи машинани тўхтатди. Мирзали ака дик этиб ерга тушиб, намтоб бедазор бўйидаги ариқчага кирза этикларини солиб чайди, тўғрироғи сув ялаб турган ажриқ ўтларга ишқалаб, лой юқтирди. Сўнгра жойига келиб ўтиргач, шоферга:

— Ҳайда! — деди.

Мен Мирзали акага қизиқсиниб қараб сўрадим:

— Нега оёқни лойладингиз?

— Э, ука, — деди у этикларига бир қараб олиб, — районимизга қишлоқ хўжалиги бўйича янги секретарь келган. Ҳар гапининг бирида «Мен этигини ялтиллашиб юрадиган олифта раҳбарларни эмас, рабочий классни ёқтираман» дейди. Даладан ёки шаҳардан келмоқдами, шуни билмоқчидай,

энг аввало оёққа қарайди. Шунга яраша муомала қилади. Ҳаққий «пролетариат».

Хуллас, Мирзали ака оёғида лойи билан «пролетариат» раҳбар ҳузурига кириб чиққунича «Райунивермаг»дан Дусейн отага, мени ўз ўғлидай кўриб қолган Перне момога ҳамда уларнинг болаларига кийимлик турли совға-саломлар харид қилдим. Ёрдамчим Турамбойга эса «Маданий моллар» бўлиmidан зўр қора шляпа олиб, чиройли картон қутига жойладим.

Мирзали ака райком биносидан кайфияти йўқроқ бўлиб чиқди.

— Ҳа, секретарга этигингиз ёқмадими? — деб сўрадим ҳазилга яқинроқ қилиб.

— Прогноз ёмон. Ҳаво айниб, сурункали жала қуярмиш. Сел келиш хавфи бормиш. Телефонограмма кепди. Энди тезда тоғдаги яйловларга чопар юбориш керак.

Дусейн ота аввал ўзига аталган совғани олишга кўнмай:

— Вой, айналайин болам, бу нима қилганинг. Ўз ўғлимиз бўлиб қолдинг-ку, қўйсанчи, — деб туриб олди.

— Мана, бир ойдан зиёд меҳмонингиз бўлдим....

— Менга қара, балам, — гапимни бўлди Перне момо, — бир ўғлимиз иков бўлди деб юрсак, сен ўзингни кўноқ деб ўйлаганмидинг!.. Майли, овора бўлиб, шунча нарсани харид қипсан, оламиз. Лекин, уйланганигда ўзингга тортиқ қилиб, олиб борамиз. Тўйга айтишни унутмасанг, бўлгани.

Дусейн ота мен совға қилиб келтирган папкага ҳавас билан қараб, жилдларини очиб кўраётган ўғлига дели:

— Абдуманнап, акангни сафари оёқлаган кўринади. Кўрадан анов қора кўчқорни олиб чиқ. Бугун бир бешбармоқ қилиб, едирайлик. Бизни узоқ эслаб юрсин! — у оқ яктаги энгларини шимариб, ичкарига кириб кетди. Кўп ўтмай қайроқтошга суркаб, пичоқ кўтариб чиқди.

Оқсоқота томондан гулдур этган овоз эшитилди. Чақмоқ чақинидан узоқларда ястаниб ётган тоғлар бағри ёришиб кетгандай бўлди. Перне момо қора булут қошлаб келаётган осмон юзига қараб:

— Эй, худойиме-й... Момақалди роқни қаранглар. Ёзда унга не бор? — деб қўйди ўзига-ўзи гапиргандай.

Бир пастда тиккага кўтарилиб, олов пуркаб турган қуёш ҳам кўринмай қолди — қора «парда» ортида қолиб кетди.

Қандайдир таҳликали жимжитлик ҳаммаёқни ўз ҳукмига олди.

Момақалди роқ овози тинган, аҳён-аҳёнда чақмоқ арқони симобранг булутлар ичидан отилиб чиқар, олисдаги Чирчиқ дарёси бўйларига қадар ёйилиб кетган кўм-кўк далалар юзини, этагидан қилич дамидай бўлиб катта йўл ўтган зумрад далалар ёнбағирликларини дапқур-дапқур ёритиб юборарди... Юқорилаб кетган қирликнинг илонизли сўқмоғи бўйлаб от чоптириб кетаётган икки-уч йигитнинг қораси кўринди. Олдиндагиси Турамвойга ўхшади. Ичкаридаги фермаларга, чўпон-чўлиқларга Мирзали ака айтган хабарни етказгани кетишяпти, чоғи.

— Этни ҳам қозонга солдик — дея юзида бироз чарчоқ аломати сезилиб турган Дусейн ота хонамга кириб келди, тўрдаги диванга чўкиб ўтирди.

— Кўйни дарров сўйиб бўлдингизми? — дедим отахонга қараб.

— Ҳар ким ўз касбининг устаси. Мана, сен болам, озгина вақт ичида шунча суратларни чизиб ташладинг. Бизга ҳам кўй сўйиш нима! Энди сен кетсанг, айналайин қоравуллик яна ўзимга қоларкан-да.

— Тез-тез келиб тураман.

— Ҳа, бизни унутиб юбормагин, одам-одамга ганимат, — Дусейн ота мен чой куйиб узатган пиёлани оларкан, очиқ дераза кўзларидан ташқарига қараб, ўзича гапиргандай деди. — Бедапоя этагидаги полизга сув очиб кўйгандим, ҳавонинг авзойи бузук, жала қуядиганга ўхшайди! — у ўрнидан турди, чойни бир сипқириб ичди-да, ташқарига йўл олди.

Мен бу одамнинг сурат ва сийрати ҳақида гапириб ўтгандим. Ҳа, отанинг гўзаллиги унинг сийратида — муомаласида, сермаъно сўзларида, ҳар қандай нозиктабиат кимсани ҳам ўзига ром этиб оладиган мулозиматли лутфида эди.

Турмуш ҳеч қачон бир текисда кечган эмас: оилада келишмовчилик, кишилар ўртасида ман-санга боришлар бўлиб туради. Албатта, овулдаги бундай икир-чикир муаммоларни ҳал қилиш расмий шахс Эгем оқсоқол зиммасида бўлади. Кўпчилик орасида «Оғир замбарак» деб аталувчи маҳаллий ҳокимият миқёсидаги бу усул ожизлик

қилиб қолса, ўрага биров жимлик чўкади. Оқ байроқ кўтарган ҳолис ният элчисига ўхшаб Дусейн ота пайдо бўлади. У беозоргина қадам босиб «рақиб»лар ҳузурига кириб келганида бир-бирини ғажийман деб турган қайнона- келин ҳам, эр-хотин ҳам мулойим тортиб «келинг-келинг»лаб қолишади. Мол талашибми, ер талашибми қирпичоқ бўлиб турган ака-укалар, кўни-кўшнилар ҳам дарров инсофга келақолади... Дусейн ота насиҳат қилмайди, балки гап билан ҳар қандай одамни элитиб кўяди, ҳатто бундай пайтларда қандайдир сеҳрли «дуолар» ўқийди дегувчилар ҳам йўқ эмас. У неча оилаларни бузилиб кетишига балоғардон бўлган. Кетаман деб кўч-кўронини ҳовлига чиқариб қўйган шаддот келинларни ҳовридан тушириб, юklarини уларнинг ўзларига ташиштирган. «Талоқ» дейман деб турган эркак астағфирулло деб, қалима келтириб юборган.

Ўзининг мана шу фазилатлари билан Дусейн ота яқин-атрофдаги овулларда ҳам кўпчилик ҳурматини қозонган, Эгем Серсенович қатори уни ҳам «оқсоқол» деб чақиришади.

Чирчиқ шаҳри бу ердан унча олисда эмас. Тепалироқдан қарасангиз корхоналарининг осмонга бўй чўзган мўриси шундоқ кўриниб туради. Дусейн ота ўтган кун ясан-тусан қилиб, ўша ёққа отланиб қолганини кўргандим.

— Ҳа, йўл бўлсин, отахон, — десам, савобли иш чиқиб қолди деганди, бирор хушхабар олиб келгани кетаётган одамдай хурсанд кайфиятда.

Бироқ Дусейн ота тушга яқин шаҳардан хомуш тортиб қайтиб келди, нимадандир сиқилаётгани сезилиб турарди.

Кечқурун гап орасида:

— Савобнинг таги тешик чиқдим, хафа кўринасиз, ота? — деб сўрагандим, тўлиб турган экан ёрилиб қолди: кўшни «Қизил ту» (колхоз)дан учта норасида боласини етаклаб бир аёл кепти. Эри Чирчиқга қатнаб анчадан бери химкомбинатда ишларкан. Комбинат ётоқхонасидан жой олибди-ю ҳафталаб, ойлаб болаларини йўқламайдиган бўлиб қолибди. У истаб-сўраб эрининг олдига борса, ёшгина бир жувон билан ҳамхона бўлиб яшаётганмиш. Бечора болаларим тирик етим бўлиб қолмасин, турмуш ўртоғимга бир насиҳат қилиб қўйинг, деб йиғлабди. Дусейн ота адрес бўйича йигит истиқомат қилаётган жойни топиб борибди. Эшикни афти-ангорини бўяб-бежаган малласоч аёл очибди, индамай

орқасига қайтибди. Кўп ўтмай ичкаридан норози оҳангдаги товуш эшитилибди: «Толик, овулингдан яна биттаси келди. Бу одамларинг мунча тасқара бўлмаса!»

— Сен айналайин болам, Қодирвойнинг ўғлисан-ку! Отанг яхши сувчи эди, бир ариқдан икки колхоз экинларини суғорардик. Раҳматлининг умри қисқа экан...

Йигит отанинг сўзларини охиригача эшитмайди.

Энсаси қотгандай:

— Сизам насиҳатвозлик қилгани келдингизми! Кўйинг, овора бўлманг. Сувчилигингизни қилаверинг,— дейди-да, шартта эшикни ёпади.

— Бундай қаҳри қаттиқ одамни биринчи кўришим. Ҳеч бўлмаса, болаларини ўйласа-чи! — деб кўйганди Дусейн ота оғир хўрсиниб.

Ҳа, у доим кимларнингдир ташвиши билан юрар, шунингдек тиниб-тинчимасди. Менинг вазифам фақат қоравуллик деб бамайлихотир ёнбошлаб ётганини бирон марта кўрганим йўқ. Доим кўлида кетмон билан экин далаларини айланар, қизларнинг сочидай қилиб, эгатларга сув тарарди. Унинг бу маҳоратига район катталари ҳам тан беришган, фахрий ёрлиқлар билан тақдирлашган.

Дусейн отанинг яна бир ажойиб одати бор; у ҳеч қачон меҳнат қуроли — кетмонини қаровсиз қолдирмас, ҳар доим даладан қайтгач, ярқиллатиб ювиб, ўз қоравуллик хонасининг тўрига, дастасини пастга қилиб осиб қўярди. Мен бунга кўриб темирчи Жўравой опоқдадамнинг (у киши баҳор бошлари — далаларда ишлар қизиган паллада кўпроқ кетмон ясарди) тез-тез қайтариб қўядиган «Кетмонини хор қилган деҳқоннинг уйида барака бўлмайди» деган ҳикматомуз сўзларини эслардим.

Ташқарида шамол кўзголиб, дераза қанотлари қаттиқ очилиб-ёпилди. Шамол турди, ёмғир ёғиши аниқ шекилли.

Шундай ҳавода полиз томон кетаётган Дусейн отани эсладим-да, балки ёрдамим керакдир деган ҳаёлда каридорга чиқдим. Идорага киравериш эшикнинг чап ёнбошидаги кичик уйча-қоравулхона тўрида кетмон осиелик турар, негадир Дусейн ота уни ўзи билан ола кетмаганди. Даҳана сувини тўсиб турувчи чимларни қўл билан олиб, осонгина зовурга ташлаб юбораман деб ўйлаган бўлса керак.

Безовта шамолнинг авжи зўрайиб борар, идора атрофидаги дарахт шохларини дам у томонга, дам бу томонга тортқилиб, бутун борлиққа ўз ҳукмини ўтказмоқчи бўларди.

Шундоқ бедазор устига ёпирилиб келаётган қорамтир булутлар бағрини тилка-пора қилиб, чақмоқ чақди, олов «арқон»лар оғзидан ўт пуркаган аждаҳодай олис-олисларда ястаниб ётган нилгун далалар устида ўйнади. Борлиққа даҳшат солиб гумбирлаган момақалдироқдан бутун осмон гумбази тарс ёрилиб кетгандай бўлди, йирик-йирик ёмғир томчилари тўкилиб, бирдан шаррос жалага айланди.

Қаердандир болаларнинг шодон қичқириви эшитилди: «Урре, бўри болалайди. Қирда кўзиқоринлар чиқади!»

Мен тор асфальт йўлак ёқалаб идора орқасидаги гулзор майдонча ўртасига қурилган, тўғрироғи саркарда қизининг кутиб олишга тайёргарлик кетаётган тала-тўпли кунлар қаердандир тайёр ҳолида келтириб ўрнатилган усти ёпиқ шийпонча ичига кирдим. Бу ердан қарич бўйига келиб қолган бедазор узра зумрад майса барглар безовта денгиз сувидай чайқалиб кўзга ташланар, нарироқда эса, турли резавор экинлар майдони полиз пайкалларига туташиб кетганди.

Яна олисроқда ёйилиб оқаётган дарё қирғоқларини қоплаб олган ўрикзор, олмазор боғлар... Ундан у ёғи Барраж станцияси. Станцияга бутун борлиқ олам билан ҳамоҳанг рангдаги кўм-кўк вагонларини судраб поезд кириб келмоқда.

Чақмоқ ўз ўтли қамчисини икки — уч бор ўша томонда ўйнатди, сўнг замбараклар наърасига ўхшаб момақалдироқ гумбирлади.

Бедазор билан полиз оралиғида моҳирона чизиб қўйилган суратмисол карам пайкали ястаниб ётарди. Бирдан унинг устига осмондан кукунранг парда ёйилиб тушди-ю гўё шамол гирдобига ўралиб қолгандай ҳилпирай бошлади. Шубҳасиз бу шаррос қуяётган жала аломати эди...

Еру осмон орасида бетакрор ҳаловатсиз, сеҳрли гўзаллик ҳукмрон эдики, қани энди табиатнинг илоҳий бу манзарасини тасвирлашга улгуролсам... Изимга қайтдим-да, ичкаридан этюдникни кўтариб чиқиб, шийпонча ўртасига ўрнатдим. Ҳаммаёқ тарамлаб қўйилган яшил рангларнинг ипак арқоғида муаллақ тургандай эди. Ҳатто ҳов олисдаги булут увалалари судралиб юрган тоғ-у қир этаклари ҳам.

Худди шу дақиқаларда борлиқда рўй бераётган сиру синоатларга заррача эътибор бермаётгандай узун ўқариқнинг кунчиқар бошида оппоқ либосдаги Бободехқон — Дусейн ота кўринди. У дала пайкаллари бўйлаб ичкарилаб кетар, узун яктаги барглари ни шамол тортқилаб ўйнамоқда эди. Табиат қанчалик кўркам ва мафтункор бўлмасин, барибир инсон унга башқача файз киритиб туради. Мен ўзида бир олам гўзалликни мужассам этган бу афсонавий манзарани тезроқ муҳрлаб олишга ошиқардим. Қандайдир ички бир туйғу бутун вужудимни эгаллаб олаётгандек ҳаяжонга солар, гуё ҳали замон борлиқ остин-устун бўлиб кетади-ю сураткашлиқдай касб-кор мени бир умрга тарк этадигандек...

«Ур-ре, бўри болалайди, қирда қўзиқоринлар чиқади» — энди бу шодон овозлар баланд қир этагидаги юқорилаб кетган сўқмоқ тарафдан эшитиларди.

Кўз олдимда намоён бўлган гаройиб манзарани чизиб олишга улгурдим. Устоз Чингиз ака кўриб хурсанд бўлишлари аниқ. Бироқ, дарров мақтаб, одамни талтайтириб юбормайдилар. «Ҳали ўз устингда кўп ишлашинг керак» дея одатдаги насиҳатни қиладилар ва албатта қўшиб қўядилар: «Сиз ёшлар дангасасизлар, мана, чизса бўларкан-ку!»

Ҳаёлимни зовур билан полиз оралиғидаги ўқариқ кесишган жой — даҳана бўйида турган Дусейн отанинг овози бузди. Шамол, ёмғирнинг шовқинидан у нима деётганини англаб бўлмасди. Лекин қулочкашлаб қилаётган ишорасидан англадимки, кетмонни олиб кел, деяпти. Афтидан зовур суви кўтарилиб кетган, сепоялар орасига босилган чимтўсиқларни қўлда олиб ташлашнинг иложи бўлмапти.

Қоравулхонадан кетмонни олиб, Дусейн ота томон чопдим. Ўқариқ бўйлаб кетган, тирғанчиқ бўлиб қолган ёлғизоёқ сўқмоқдан юриш анча қийин бўлди. Икки марта умболоқ ошиб тушдим, бир бор кетмоннинг дастаси пешонамни ғурра қилишига оз қолди. Бу ҳам етмагандек, жала яна авжга чиқ бошлаган, момақалди роқ гумбирлаб, чақмоқ худди ўқариқ бўйлаб мени таъқиб қилиб келаётгандай эди.

Дусейн ота ёнига яқинлашаётганимда яна бир бор тирганиб, суви тўлиб-тошиб оқаётган ариққа кулаб, шалаббо бўлдим.

«Айналайин болам-ов, шошмасангчи!» — Дусейн отанинг ҳеч кимникига ўхшамас, салобатли оҳангда меҳрибонлик билан айтган мана шу сўзларини эшитганимни, у кишига узатган ярқироқ кетмон юзидан ўт чатнаб, вужудимни қоплаб олгандай бўлганини эслайман ҳолос...

Бир пайт ўзимга келсам, даҳанадан икки-уч қадам нари бедазорда ётибман. Юз-кўзим аралаш савалаб қуяётган ёмғирдан ҳушёр тортдим. Ўрнимдан турмоқчи бўлгандим, худди шу пайт бутун борлиқни ларзага солиб, яна бир бор момақалдироқ гумбирлади, тигли олов биланглаб, ярқироқ найзаларини нақ менинг устимдан ўйнатиб ўтди.

Лаҳзали чақин нурлари нарироқдаги даҳана бўйнида худди ором олаётгандай ёнбошлаб қолган Дусейн отанинг бор гавдасини ёритиб юборди. Унинг оппоқ яктаги барининг бир учи юзининг ярмичасини беркитиб турар, кимдир атайин шундай қилиб қўйгандай эди.

Борлиқ кўзни қамаштирувчи оқлик пардасига чулганиб турди-да, лаҳза ўтмай яна ўз ҳолига қайтди. Мен ўрнимдан азот турдим, Дусейн ота томон чопдим. Ҳаёлимдан отахон эҳтиётсизлик қилиб, кулаб тушдимикан, деган ўй ўтди.

Аммо қариянинг нимжонгина гавдаси гўжанак бўлиб, янада кичрайиб қолган, қимирламас, яктак бари остида очиклигича қолган кўзларида маъно йўқ эди.

— Дусейн ота!

Овозим шаррос қўйиб турган жаланинг шов-шувига сингиб кетди.

— Сизга нима бўлди?

Унинг елкасидан туртмоқчи бўлгандим, садо чиқмади...

Отанинг бежон танасини ердан аста-секин кўтариб оларканман, даҳана сувидан чиқиб турган кетмоннинг қоп-қорайиб кетган дастасига кўзим тушди, «Чақмоқ» — ярқ этиб шу сўз миямга урилди.

Яланглик четидаги бостирма остида болалари билан ҳамир қориб ўтирган Перне момонинг кўзи менга тушди-да:

— Вой, худо! Бу не кўргилик — дея олдимга чопиб келди.

Ҳовлини бир пастда қий-чув босиб кетди. Кўшни аёллар чопиб чиқишди. Одам йиғилди. Раис, партком, Эгем оқсоқоллар қаердандир етиб келишди. Қиртепа томондан имом бошлиқ Дусейн отанинг гурундошлари- от минган

қариялар тушишди. Бардам-бақувват, ҳазил мутоибалари билан дунёда бирон ташвиши йўқдай кўринувчи бу муйсафидларнинг дол қадлари букилган, унсиз йиғи, андуҳли кўз ёшлари одам юрак-бағрини эзарди.

Табиат қилиб қўйган ўз қалтис ёвузлигидан пушаймондай сукут ичида қолди. Шаррос қўйиб турган жала тинди. Момақалдиروقнинг гулдираши ҳам тўхтади Барраж томондан паровознинг чўзиб – чўзиб чинқиргани эшитилди.

Кенг ҳовлини қоплаб олган аёллар айтиб йиғлашар, улар ичидан Перне момонинг овози алоҳида ажралиб турарди:

*Яқисин силеб тон кийген, бас эгем,
Ёлларин силеб тай минген, бас эгем.
Мейман келсе хос, деген,
Мейманқана бос, деген,
Самавари қайнаген,
Конгли жене яйраген,
Ой, шалимов,о, шалим.*

Кеч пешинга яқин Дусейн отанинг товутини кўтарган оломон илон изи бўлиб юқорилаб кетган йўлдан Қиртепа қабристонни томон силжиди. Олдинда Етмишвой бошлиқ отларини етаклаб олган қариялар боришарди.

Дусейн отани қабрга қўйишдан аввал Етмишвой йиғилганларга қараб деди:

— Мусулмонлар, Дусейнбой қандай одам эди?

Ҳар томондан садо янгради:

— Хўп яхши одам эди.

— Элнинг назаридаги инсон эди.

— Жойи жаннатда бўлсин!

— Худо раҳмат қилсин!

Мархум қабрга қўйилаётганда шивалаб майин ёмғир ёға бошлади.

Масжид имоми:

— Биродарлар, бу худонинг раҳмати! — деб қўйди-да, тиловат бошлади.

Асед Раметович аста парткомга қараб у бошьяланглигини кўрди-ю, шошиб шляпасини ечди-да, ғоз туриб олди.

Шомдан бошлаб шаррос қуя бошлаган жала туни билан тинмади.

Идорада бугун ёлғиз ўзим, ҳаммаёқ хувиллаб қолгандай эди.

Алламаҳалгача нима қилишимни билмай, гаранг бўлиб, бедор ўтирдим, бугунги рўй берган ҳодисаларга ишонгим келмасди. Худди эшиқдан қалай ўтирибсан, айналайн болам, деб Дусейн ота кириб келаётгандек бўлавереди.

Стол четидаги чироқ атрофида бир парвона тинимсиз айлана-айлана, ниҳоят унинг нозик қанотлари лампочканинг қизиб турган шишаси устига тегиб, қимирламай қолди, жонивор лаҳза ичида жизғанақ бўлиб, пастга тушди. Одам-зотнинг жони ҳам мана шу митти капалақ умридеқ киприкдаги ёш мисол омонат бўларкан-да, дея ўй суриб тургандим, каридор томондан кимнингдир оёқ товуши эшитилди. Кўп ўтмай ичкарига Абдуманноп кириб келди.

Бутун борлиқни қамчиси билан савалаб чиққан жала эрталабга яқин сал шаштидан қайтди.

Оқсоқота дарёси суви бир неча метрга кўтарилиб, кўп жойларни сел олганлиги, кечув орқали Ғазалкентга йўл беркилиб қолганини айтишди.

Чирчиқ дарёсининг чап қирғоғида жойлашган кўплаб қишлоқ-овулларни «ташқи олам» билан боғлаб турувчи Кўшқўрғондаги паромни ҳам тошқин суви ишдан чиқариб, тўнтариб юборибди. Демак, икки томондан йўл берк. Оқсоқотада сув пасайиб, кечув очилишини ёки паром ишга тушишини кутишдан бошқа илож йўқ.

Бир пайтлар рассомчиликка қизиққан, бироқ бошқа соҳадаги ўқишга кириб қолиб «чизишга вақт тополмаган» овулдаги мактабнинг математика фани муаллими Ҳалилбек аканинг айтган гапига қараганда, физика қонуни бўйича кетмонни узатиш пайтида менга ҳам чақмоқ тегиши аниқ бўлган-у, сониялар орасидаги вақт ҳаётимни сақланиб қолишига сабаб бўлган...

— Шундай ҳодисалар тез-тез рўй бериб турадими? — дея сўрадим муаллимдан.

— Ҳаво инжиқ, серёғин, мамақалдироқ билан чақмоқли келганда район бўйича уч-тўрт киши шундай ҳодисанинг қурбонига айланади. Айниқса, қизим Сулуннинг туғилган йили жуда ёмон бўлган. Бир отар чорвани, ўнлаб одамни тоғда пичан ўраётган жойида чақмоқ урган. Шу кечаги куннинг ўзида «Қизил ту»да ҳам бир чўпон қайтиш қилган.

Лекин раҳбарлар аҳоли ваҳимага тушмасин деб, овоза қилмаслик пайдан бўлишади. «Бахтсиз ҳодиса туфайли ҳалок бўлди» денглар деб тайинлашади. Катта раҳбарларнинг гапини икки қилиб бўлмайди. Сал «хато» кетсанг, партия билетини столга қўй дейишади.

Уч кун келди-кетди бўлиб, Дусейн ота ҳовлисидан одам аримади. Ниҳоят, бутун Бўстонликдаги катта-кичикни шошириб қўйган ёгин, у келтириб чиқарган селоб-кўчклар тўхтаб, чарақлаб қуёш чиқиб кетди.

Эртаси кун Оқсоқота кечувида сув пасайиб, район марказига йўл очилди. Машиналар қатнови бошланди.

Мен худо сизга сабр-тоқат берсин деб, Перне момо билан хайрлашдим.

У:

— Сени Дусейн оқсоқол ўз боласидай кўриб қолганди, доим мақтаб оғзидан бол томарди. Энди бизларни унутиб юборма, тез-тез келиб тур, болам. Мана шу ҳовли эшиги сен учун доим очиқ, — дея елкамга қоқиб, оқ йўл тилаб қолди. Унинг киртайиб қолган кўзларида ёш ҳалқаланди.

Бири Чирчиқ педагогика билим юртида ўқийдиган, бири мактабнинг битириш синфига кўчган опалари орасида мунғайиб турган Абдуманнопнинг қўлини олиб, қаттиқ қисдим:

— Энди сен хонадоннинг эркагисан, яхши ўқигин. Кечаги мен сенга берган адрес бўйича тез-тез хат ёзиб тургин, хўпми?

Бола тасдиқ маъносида бошини қимирлатиб қўйди.

Мирзали ака мени ўзининг «Газик» машинасига ўтқазиб хайрлашаркан, идора яланглиги ёнидаги дарахтга эндигина боғланган қулоқлари чимириқ отга кўзи тушди. Сўнг қўлида бир парча қоғоз ушлаб хиёл оқсоқланиб келаётган «Тартар» чолни кўриб, шундай энсаси қотдики... «ах, суволиш, жене келди, бу колхозди жиб битиради» деди-да, ўзини ичкарига урди.

БИЗКИМ, БОЙСУНЛИКЛАР...

*Оҳ, Бойсунжон,
Воҳ, Бойсунжон!
Усмон Азим*

ЁЗУВЧИЛИК МАКТАБИ

Ўзим талабаман. Китоб дўконлари, рўзнома шоҳобчаларида нилгун тоғ ёнбағридаги дарахтга суяниб, ҳаёлга чўмган қиз тасвири бор, номи ҳам шоирона — «Оқшом қўшиқлари» китобим сотилмоқда. У каминанинг ранго-ранг гуллар шодаси билан бурканган жўшқин орзулар беланчаги оғушида ёзган илк лирик қиссам! Ўн етти ёшимда қоғозга тушурганман! О, бу ёш кимни масту аласт қилиб, ҳаёлларнинг мавжли дунёсига олиб кирмайди, безовта юракда ҳар нарсага қодирлик ҳиссини уйғотмайди, дейсиз.

Ажабланарлиси шундаки, ўзим билмаган ҳолда ёзувчиликнинг машаққатли сўқмоғига қадам ташлаб, ҳавас учун «қоралаб» қўйган бу машқ асарим китобот бўлиши тушимга ҳам кирмаганди десам, ишонаверинг.

Бунинг тарихи қизик: ётоқхонамизда турадиган «қўшни» филолог қизлар қўлёзмамнинг қўлбола муқоваси устидаги қўшиқ куйлаб турган тоғли ҳурлиқонинг суратига маҳлиё бўлиб қолишди. Ҳали жанри ҳам номаълум бу ёзганларимни ўзимча китоб ҳолига келтирган, мазмунига мослаб бир нечта расмлар чизгандим. Шуларни «кўриш» учун бир кечага деб олинган «китобчам» ҳафта ўтди, ой ҳам ўтдики, қайтавермади. Мен ҳам сўраб-суриштиришни ўзимга эп кўрмадим. Орада ёзги таътил кунлари бошланиб қолди.

Аммо, «қўшни» қизларнинг сукут аломатида бошқа сабаблар бор экан. Буни янги ўқув йили бошланиши арафасида Ёзувчилар уюшмасидан камина номига келган хатдан билиб қолдим. «Оқшом қўшиқлари» асарим билан навбатдаги республика Ёш ижодкорлар семинари қатнашчиси бўлибман.

Айтилган кун, айтилган соатда Ёзувчилар уюшмаси жойлашган бинони топиб бордим. «Э, шоир, сизмисиз!» дея мени қарши олди сарғишдан келган, нўғай йигитларига ўхшаб кетадиган қадди расо киши. Ва мени ўзи билан эргаштириб бошқа хонага олиб кирди, у ерда картон папкалар — турли қўлёзмаларга қўмилиб ўтирган опахонга рўпара қилди.

— Анаву, рассом ҳақида ёзилган қиссанинг муаллифи!

Опа менга илиқ бир табассум билан қараб:

— Проза секциясига киринг, ҳозир муҳокама бошланади, — деди.

Семинар уч кун давом этди. Кўпгина таниш-нотаниш ижодкорларни шу ерда учратдим.

Менинг ёзганим ҳақида узоқ гапирилмади. Кўпчилик ёш қаламкашларни аямай савалашди. Агар ўшалар ичида мен ҳам бўлганимда, аллақачон кетворган бўлардим.

Семинар якунида биринчи келган куним рўпара бўлган опа — Саида Зуннунова «Оқшом қўшиқлари» ҳақида илиқ гаплар айтди. «Шарқ юлдузи»га тавсия этамиз, деди. Алоҳида китоб ҳолида босиб чиқариш вазифасини сариқ акахон — Носир Фозиловга юклади.

Хуллас, шу семинарда «иқтидорли икки ёш ижодкор» яъни самарқандлик Раим Фарҳодий ҳамда камина «кашф» этилгани ҳақида гап бўлди.

Мени кўпчилик табриклади. Жумладан биздан бир курс юқори ўқийдиган филолог қўшни қизлар ҳам. Бироқ, ёзувчилар қатори китобим чиқишига негадир ишонмасдим.

Саида опа мени олдиларига солиб, асарим қўлёзмаси билан «Шарқ юлдузи»га кўп марта келдилар. «Бўлим»-дагиларга ўқиттириб, маъқуллашдилар, айрим жойларини ўзлари таҳрир қилдилар. Аммо салмоқдор журналнинг бош муҳаррири хонасидан «лирик повест»им қайтиб чиқди. Урунишлар беҳуда кетди.

Хафсалам пир бўлиб турган кунларнинг бирида Носир ака қўлимга «Оқшом қўшиқлари»нинг оқ қоғоз варақларига босилган қоралама — «корректурасини тутди, устидан бир кўриб чиқ, деди.

Шундай қилиб, Саида опа айтган «ёшлар қизиқиб ўқийдиган» асарим сотувга чиққач, тезда қўлма-қўл бўлиб кетди.

Китобни босиб чиқарган нашриётнинг бўлим бошлиғи, ҳазил-мутоиба устаси Эркин Сиддиқовнинг гапига қараганда, мени йўқлайдиганлар — асосан «кетворган қизлар» эмиш. Бир куни Эркин ака «сенга айтадиган узрли гап бор» дея ўз хонасига бошлаб кириб кетди. «Китобингни камина қаламига мансуб деб, дастхат ёзиб бериб, ёши ўтиб қолган икки-уч қизни «айлантириб» юборибман. Тешик қулоқ дейдилар, эшитиб қолсанг — хафа бўлмагин» деди астойдил афсуслангандай кўзойнаги гардиши устидан думалоқ кўзларини «гуноҳқорона» тикиб... Кейин билсам, бу гап Эркин аканинг ўзига хос ҳазилларидан экан.

Чинданам нашриёт орқали менинг номимга китобхонлардан, хусусан ёшлардан кетма-кет хатлар келарди. Улар Ўзбекистоннинг турли бурчакларидан, ҳатто Тожикистон, Қозоғистон вилоятларидан бўлиб, ҳар хил савия, ҳар хил мазмунда эди. Кимдир «Оқшом қўшиқлари» қаҳрамонлари адресини сўраб ёзади, кимдир воқеа содир бўлган жой қаерда дейди, кимдир шу баҳонада ўзининг бошидан «кечаётган ишқ савдолари»ни қоғозга тушириб, маслаҳат сўрайди. Ҳатто ёзувчиликка ўқитадиган мактаб борми, унга қандай кирса бўлади деганлар ҳам йўқ эмасди.

Бироқ, узоқ Бойсундан келган бир хат анча пишиқ, пухта, бамаъни таҳлилли эдики, уни ўқиб, тагига имзо қўйган «8-синф ўқувчиси»ники эканлигига одамнинг ишонгиси келмасди.

— Ишонаверинг, бу Шукуржоннинг қишлоғидан бўлса, албатта ўзи ёзган! — дея кароватининг шундоқ бош томонига ёпиштириб қўйган журнал зарварағидаги суратга қўли билан ишора қилди бақалоқдан келган, салқи юзли ҳамхонам. Жўра ака деб аталувчи, ёши ўтинқираганроқ бу талаба киши билан бир йилчадан бери шаҳарнинг Чорсу майдонидаги ётоқхонада бирга турардик.

Жўра ака кўп болали уйдаи доим гавжум бўлиб турадиган хонамизга ким кириб келса, ўша суратни кўрсатар, кўриб қўйинглар бизнинг воҳадан чиққан ҳам ёзувчи, ҳам артист. Унинг бу расмини Москвадан келадиган журнал муқовасида босилган, дея мақтанаверар ва бундан ўзи завқланарди.

Ҳақиқатан бир четида «Художественная самодеятельность» битиги бор журнал муқовасида ингичка қилиб бўялган қошлари чимириқли, такаббуруна қарашли Гамлет

образидаги Шукур Холмирзаевнинг рангли сурати босил-ганди. Жўра аканинг дапқур-дапқур шу суратга қараб завқланиши, баъзан «Эҳ, Шукурчик, талант-талант» деб ўрнидан туриб кетиши, шундай одамга вилоятдош эканли-гидан беҳад фахрланиши ҳавасимизни келтирарди... Шу билан қўлма-қўл бўлиб ўқиладиган «Оқ отли», «Тўлқинлар» қиссаларининг муаллифи, нафақат буюк Абдулла Қаҳҳордай кишининг назари тушган ёзувчи, балки машҳур артист Шукур Бурхон шогирди, университет саҳнасида Шекспир-нинг Гамлет трагедиясидаги бош ролни ўйнаб номи шов-шув бўлиб юрган инсон тасаввуримизда бутунлай бошқача бўлиб гавдаланарди. Гўё, Шукур Холмирзаевни мана шу журнал зарварагидаги Жўра ака сифиниб ётадиган сурат-дагидек жиддий бир ҳолатда кўриш мумкин-у, ўзи билан учрашиш, мулоқотда бўлиш асло ақл бовар қилмас ҳолдай.

Бир куни менинг мана шу ҳаёлларимни чиппакка чиқарган воқеа рўй берди: ётоқхонамизнинг шундоқ ёнида сочлари ҳўрпайган, оддийгина макентош кийиб, унинг бар-ларини хирпиратиб келаётган, чимириқ қошли акахон на салом, на алиқсиз бирдан гап қотиб қолди:

— Сизни бойсунли бир укамиз — Эркинжон сўроқлаб юрибди. Қани, кетдик. Уйимиз анаву Тахтабозор ичида. Битта ош дамлаймиз, — дея кўлидаги тўрхалтага ишора қилиб қўйди.

Ундан қоғозга ўралган гўшт, сабзи-пиёз, ҳар хил кўкатлар — ош масаллиғи кўриниб турарди.

Мен йўли учун;

— Э, Шукур ака, ошни биз қилардик-ку. Кеп қопсиз, қани ичкарига марҳамат! — дедим-да, ётоқхонанинг баланд, икки қанотли эшиги томон ишора қилдим.

У қисқагина жавоб берди:

— Бошқа маҳал. Қани, юринг, кетдик!

Чорсудан трамвайга ўтириб «Студентлар шаҳарчаси» томон икки бекат юргач, пастликка эниб, ажриқзордаги сўқмоқ бўйлаб юрдик.

Суви қуриган сойлиққа ўхшаб буралиб кетган ивирсиқ шағал йўл исми-жисмига монанд ростмана «Тахтабозор»га кириб борарди. Кета-кетгунча йўлнинг икки томони симёғочдай узунасига тиклаб қўйилган эски тўсинлар, тахта-ю ёғочлар, тунука-шифрлар, эшиг-у дераза-ромлари билан

тўла эди. Ҳар ер-ҳар ерда уюлиб турган қамиш боғламлари, бўйра тахламларидан ташқари сотувга қўйилган қурилиш молларининг ҳаммаси эскилиги, айримлари чирий бошланглиги кўриниб турар, афтидан бутун шаҳар бўйлаб бузилган иморат борки, ундан чиққан яроғлик ашқол-дашқол шу ерга келтириб, кўтара савдога қўйиларди.

Бозор кўчасининг чап томонида ҳовличалар кўзга ташланиб қоларди. Шукур ака ана шулардан бирининг қаршисида тўхтади, икки қанотли узун тахта эшик юқорисидаги зулфунни туширди ва ўзига-ўзи гапиргандай:

— Эркин ҳали келмабди-да! — деб қўйди. Жойлашиши мўъжазгина ҳовлига кириб келдик.

Олди даҳлизли уй ҳам ўзига яраша ихчам эди. Ялангликнинг бир четидаги ўрик дарахти остида шолча, устидан кўрпача солиғели супа, нарироқда ўчоқбоши кўзга ташланарди. Супада тўрт ёшлар чамасидаги қоп-қора қош, тўлпоққина қизча пишиллаб ухлаб ётибди.

Шукур ака унинг ёнига келиб чўккалади, пешонасидан ўпиб:

— Анонайин, сендан! — деди. Сўнг менга ўгирилиб қўшиб қўйди, — Арзандамиз, Сайёра!

Тўрхалтадан масаллиқларни олиб, ош тайёрлашга киришдик, мен ўчоққа олов ёқдим, Шукур ака савзи тўғради.

Ҳадемай ош тайёр бўлди ҳамки, узун кўча эшик қанотлари очилиб, қорачадан келган, чуваккина юзли, ўртабўй йигитча биз томон шаҳдам юриб кела бошлади.

— Ҳа, уккағар, мунча кечикдинг, ўн иккига келмоқчи эдиг-ку! Сенга ишониб, болани ёлғиз ташлаб, бозорга ҳам чиқиб келдим, дарагинг йўқ, — дея уни кутиб олди ҳовли эгаси.

Бола ҳам бўш келмади, чапанича гап қилди:

— Э, ака! Шаҳрингиздан ўргилдим. Ҳаммаёқда ўчирад. Бир парча қоғоз олиш учун ҳам, уни топшириш учун ҳам соатлаб қақайиб ўчирад туриш керак. Ўша, эрталаб кетганимча, ҳужжатни энди топшириб келяпман! Бу, Жамил домла Бойсунни шаҳарга айлантириш курашини бошлаган, агар шунақа иш юритишга ўтиладиган бўлса, тинчгина юргани маъқул!

Шукур аканинг юзлари ёришиб, қандайдир шавқ билан йигитча гапига қўшимча қилди.

— У муаллим тушмагур, ўзи жўжабирдай бўлгани билан чайир! Бир ишга киришдими, канадай ёпишади. Кўймайди!

Мени сўроқлаб юрган, китобимни ўқиб мактуб йўллаган бу йигитча Эркин эканлигини эшикдан кириб келгандаёқ сезгандим. Дарров танишиб олдик.

— Ўқишга кириш ташвишида юрибмиз, ака, — деб қолди у гап орасида менга қараб.

— Киради. Шу Эркинвойга ўхшаганлар кирмаса, ким киради! — деб қўйди Шукур ака овозини баландлатиб.

— Шунақа-ю, бутун Бойсун ёпирилиб келган, бу йил! — Хомушгина бошини чайқади укамиз Эркин. — Ҳаммаси ё олим, ё инженер, ё прокурор, ё судья бўлмоқчи... Артист бўламан деганларининг ўзи ўнта эмиш!

— Илми яхши эгаллаган бўлса — қадини урсин. Бунинг нимаси ёмон! — дедим Эркиннинг кўнглини кўтарган бўлиб.

... Бошқаларни билмадим-у, бойсунли укам — Эркин чинданам билимларни пухта эгаллаган экан, ҳамма имтиҳонни «беш»га топшириб, университет талабаси бўлди.

Унинг муомаласи, гапириш оҳанги синашта бўлмаган одамга бироз тўпори, кўполроққа ўхшаб туюлиши мумкин. Бироқ, очиқкўнгил, мушоҳадаси кенг йигитлиги, тўғри ва соддалиги менга ёқиб қолганди.

Эркин шаҳарнинг Хадра мевзесидаги янги кўчиб ўтган ижара уйимга тез-тез келиб турар, ҳар келганда тажанг бир қиёфада нолиш қиларди:

— Бу шаҳрингиз менга ёқмади, ака! Кенглик йўқ. О, Бойсун! Тоғу қирларини, ўрмону боғларини, қирғоғи чимзор жилғаларини бирам соғиндим-эй, — ва бирдан дастлаб қараган одамга кўримсизгина туюлган юзлари ёришиб кетади, афсус дегандай бошини сарак-сарак қилади. — Эҳ, бизнинг Бойсунда бўлмагансиз-да!

— Шукур ака Холмирзаев ўз китобларида тасвирлаган жойларда! Бормаганман-у, худди кўргандайман.

— Кўз билан кўрган бошқа. Энди Шукур акага келадиган бўлсак, — бирдан Эркиннинг овози ўзгарди, — тасвирлашлари анча қуруқ, сунбийлик бор. Ҳақиқийси бошқа. Сизни бир кун олиб кетаман.

Бойсунлик укам билан қачон, қаерда учрашмайлик, албатта гап у туғилиб ўсган гўша ҳақида кетар, у ернинг гўзаллигини маромига етказиб мақтарди.

Хатто, эрта баҳор кунларининг бирида Абдулла Қаҳҳорнинг Дўрмондаги дала-боғида бўлган гурунгда ҳам укам тушмагур Бойсун адабий муҳити ва у ердаги «танги, мард тоғ кишиларининг ўзига хос характерлари очиб берилмаётган»лиги ҳақида куйиниб гапиргани, унинг бу сўзларини босиқлик билан тинглаган машҳур адиб, сиз буларни қаламга туширинг, ҳамма ўз киндик қони тўкилган тупроқ тафтини бунчалик юракдан ҳис этавермайди, дегани эсимда.

БОЙСУНГА УЧАЁТГАН САМОЛЁТ

Венгрияда коммунистик истибдодга қарши ғала-ғовурли кунлар бошланган, Совет танклари Чехословакияга бостириб кирган паллалар эди. Москвадан шоир Евгений Евтушенко келиб, Тошкентдаги «Билимлар уйи»нинг катта мажлислар залида ўтказилаётган ижодий кечада ҳукумат сиёсатдонларини аросатга, йиғилганларни ҳайратга солиб «Танки топтают Прага. Танки топтают «Правда» шеърини бор овоз билан ўқиётган бир пайт елкамга кимдир туртди. Бундоқ ўгирилиб қарасам, энгашиб, укам турибди.

— Кетдик. Кечикамиз, билет куйиши мумкин, — деди у овозини пастлатиб.

— Қаёққа? — шипшигандай сўрадим.

— Бойсунга-да! Кеча айтгандим-ку, уйдан билет жўнатишяпти, деб.

Ташқарига чиқиб Эркиндан сўрадим.

— Бойсунга самолёт учадими?

— Ана шуниси бўлмай турибди! Ҳа, энди, у ёққа ҳам учади... бир кунмас-бир кун. Ҳозир у ер шаҳар мақомини олиш арафасида...

Ниҳоят, афсонавий Бойсун томон учиб кетмоқдамиз. Тўғрироғи, самолётга қандай чиқиб қолганимни, у варанглаб, титраб-қақшаб осмонга кўтарилаётгандагина сезиб қолдим. Эркин иккимиз учун самолёт чиптасини олиб, кимдир орқали бериб юборишган экан. Масала шаҳар мавзелари бўйлаб қатновчи оддий автобусга ўгириб олишдай бу қадар тез ҳал бўлишини ҳаёлимга келтирмагандим. Бу иккинчи бор осмонга кўтарилишим эди.

Бир соатдан зиёдга чўзилган вақтни албатта бирор корҳол рўй беришини кутиш билан ўтказдим... Самолётда жуда

бошқача кийиниб олган қизлар егуликми, чанқоқбосди ичкиликми улашиб юрибди... Тиржайишига бало борми! Томоқдан шу топда овқат ўтармиди... Назаримда, одамларни беҳуда ҳаёллардан чалғитиш учун шундай қилишса керак! Нима бўлганда ҳам қизларини самолётда учириб қўйиб, уйда бемалол ўтирган ота-оналарга қойил эмасман.

И-и... ана, оёқ осмондан келиб, бош ерга тиралиб қолгандай бўлди-ю, ҳаёлларим майда думалоқ соққачалардай ҳар томонга сочилиб кетди. Бироқ, ақлу ҳушим жойида эди: томирларимда қон тўхтаб қолганини аниқ ҳис этдим. Тамом, деб юбордим. Овозимни чиқариб айтдимми, ёки миямга ўзидан-ўзи шу сўз келиб урилдими, билолмайман.

Бир маҳал вужудимга жон оралагандай бўлди. Оёқларим муаллақликдан яна ўз жойига қайтаётганини сездим... Бундоқ ёнимга қарасам, қорни устидан энли қайиш ўтказиб, ўриндиққа орқаси билан «қапишиб» олганича қандайдир китобни ўқиб келаётган Эркин мамнунлик билан илжайиб, менга ўгирилди.

— Ана, етиб келдик.

— Бойсунгами? — карахт бўлиб қолаётган тилимдан базур шу сўз чиқи.

— Ҳозирча Термизга қўняпмиз. Айтдим-ку, Бойсунга ҳам самолёт учадиган кунлар бўп қолади, деб, — Бамай-лихотир жавоб берди у ва бирдан башарамга тикилиб боқди:

— Рангингиз оқариб кетибди, бирон ерингиз оғрима-яптими, ака?

— Шунча вақт чидаб беришинг ўзи бўладими, ука! Тезроқ ерга тушиб олсайдик! — дедим сир бой бермасликка ҳаракат қилиб.

Шу пайт оёқларимиз остидан ниманингдир гуп этгани эшитилди-ю, самолёт қасир-қусур овоз чиқариб, бир сакраб тушди. Ҳамма ўтирганлар олдинга қараб мункиб, бўғир-соқдай думалашига оз қолди, чамамда.

Самолётда учадиганлар учун қоринбоғ-қайишларни ўйлаб топганларга минг раҳмат. Уни ҳар бир киши тепасига келиб, боғлатиб чиққан қизларга ҳам тасанно! Бўлмаса, кўрардингиз, томошани!

Кўнишга-қўниб олди-у, учоғимиз моторини ўчириб олиш анча қийин кечди шекилли, узоқ вақт яна осмонга кўтарилиб кетиб қоладиган важоҳатда варанглаб турди.

Ниҳоят, ваҳимали гуриллаш пасая бошлади, паррактарнинг айланиши ҳам секинлашди. Мен уни ёнимдаги кичкина думалоқ ликопчадай ойнадан аниқ кўриб турибман. Яна, катта иморат пештахтадаги «Термиз аэропорти» деган ёзувга ҳам кўзим тушиб қолди. Ҳозирча бу ердан Бойсунга самолёт учмаслигига минг бора шукроналар қилдим.

Бизни эсон-омон етказиб келган учоғимиз эшигидан ташқарига чиқиб «трап» деган темир нарвон зинасига оёғимни кўйишим билан, худди қизиган тандир тафтидай юзимга иссиқ ҳаво урилди. Саратон офтоби бутун борлиққа ўз олов селини ёғдириб турган айни чошгоҳ палласи экан. Жазирама ялангликдан икки юз қадамча нарироқдаги салқин жойга етиб олгунимизча бош қизиб, вужудимизни жиққа тер қоплади.

ЙЎЛДАГИ ГУРУНГЛАР

Аэропорт биноси олдидаги майдоннинг катта кўчага чиқвериш томонида бизларни эллик ёшлар чамасидаги бодомқовоқ, полвонсифат киши кутиб олди. Бошидаги шляпа, бўйнидаги сал уруниб қолган галстугига қараганда, амалдорга ўхшарди.

— Э, овора бўпсизлар-да, Турсун ака. Ўзимиз ҳам борардик. Бизнинг «бобой» яхшиларми? — деди Эркин у киши билан сўрашаркан.

— Нормат акам йигитдайлар! Энди, биз келсак кепмизда! Овораси борми. Меҳмон ҳурмати, — дея Турсун ака менга қўл узатди ва нарироқда турган «Газик» томон бошлади, — Қани жўнадик. Термиз роса исиб кетибди-ку!

Гап-сўздан маълум бўлдики, «бобой» яъни Эркиннинг отаси район раҳбарларидан бўлиб, бизларни кутиб олишга ўринбосарини юборган экан.

Машина қизиб ётган шаҳар кўчаларини ортда қолдириб, дов-дарахтлар билан қопланган четроқдаги бир чойхона қаршисида тўхтади. Бизни 25-30 ёшлардаги хушрўйгина киши кутиб олди.

— Областимизнинг таниқли шоири Теша Саидали? — дея таништирди укам Эркин. Бу ижодкор ҳақида кўп эшитгандим, ғойибона билардим ҳам.

— Қани-қани, ичкари салкинроқ. — Теша ака бизни пештоқли айвонга олиб борувчи йўлак томон бошлади.

«Ичкари» — орқа томондаги мажнунтолларнинг қалин шохлари соясига стол-стул қўйиб, дастурхон ёзилган жой эди.

Мева-чева, қўйилган турли ичимликларнинг ҳаммаси иссиқ, ҳатто нарироқдан шилдираб оқиб турган ариқча суви ҳам илиқ-милиққа ўхшаб туюлди, назаримда... Кетма-кет овқатлар келди.

Қани, энди иштаҳа бўлса!

Мен бироз лоҳас булаётганимни сезган Теша ака:

— Ўзи, икки-уч кундан бери кун жуда исиб кетди. Бизда буни «Авғон келди» дейдилар. Аслида «Афғон шамоли» дегани. Бунақаси тез-тез бўлиб туради, — деди-да, кўнглимни кўтармоқчидай қўшиб қўйди, — Бойсунга бориб олгандан кейин мазза қиласиз. У ернинг ҳавоси, табиати худди сиз китобингизда таърифлагандай соя-салқин, гўзал жойлар!

— О, Бойсунжон, — деб юборди шоферимиз қўлидаги дастрўмолни пилдиратиб, ёқавайрон кўкрагига ел ҳайдаркан ва энтиккандай қўшиб қўйди, — Сарин елларинг қадри мана шундай жойларга келганда билинади!

— Шоир бўп кетинг-е! — деб қўйди Теша ака унга ўгирилиб.

Эркин хо-ҳолаб, қўшимча қилди:

— Бойсундай жойда яшаб туриб, шоир бўлмай ўтиб кетишнинг ўзи катта гуноҳ!

Теша Саидали билан хайрлашарканмиз, у киши албатта вақт топиб, Бойсунга ўтаман, ўзи, анчадан бери йўлим тушмаётгани, деди.

Вилоятнинг бош шаҳри ҳам ортда қолди. Қарши томон тик кетган катта асфальт йўл юзи худди сув оқиб келаётгандай жимирлайди. Бу жазирама иссиқнинг ерга урилишидан ҳосил бўлган сароб. Сал кўз чалғиса, айниқса машинани бошқариб кетаётган ҳайдовчини алдаб қўйиши мумкин.

Юрганимиз сари атрофдаги дов-дарахтлар сийраклаша бошлади. Теп-текис, ўт-ўланлари қовжираб ётган дашт бағрига кириб кеддик.

Йўлнинг ўнг томонида қаққайиб, устига бетон плита ёпилган бекат кўринди. Нарироқда тўғрига «Шеробод», ўнгга

«Денов—Душанбе» деган кўрсатгич кўзга ташланарди... Кимдир йўлсозларнинг «хато»сини тўғрилаб, бўрда йўгон ҳарфлар билан «БОЙСУН» ёзувини ҳам қўшиб қуйибди.

Лекин, бунданам қизиғи биёбон дашт қўйнидаги бу танҳолик бекатида шляпа кийиб, семиз папка қўлтиқлаб олган, бўйи нақ икки газ чамасидаги озгин кишининг ҳайкалдай қотиб туриши эди. У атрофини ўз заптига олиб, оташ нафасини пуркаётган гармсел шамолидан роҳатланаётгандай, кўзларини узоқларга тикканди.

— Ие, бу домла Жамил-ку, — деб юборди Эркин машинанинг ойналари туширилган орқа эшигилан ташқарига қараб ва қўшиб қўйди, — Сахро қўйнида танҳо — фақат шу одам бўлиши мумкин!

Анчадан бери иссиқ элитганиданми, индамайгина келаётган «ўринбосар» ҳамроҳимиз мени ёнимга туртиб, гап қотди:

— Нормат акам «Дон Кихот» деб зап ном қўйганлар. Ҳамкасб, ёшлиқдан ҳазил-хузулкаш оғайнилари, шу одам!

Эркин:

— Йўл узоқ. Энди бора-боргунча зерикмай гурунглашиб кетадиган бўлдик, — деб секинлаб, йўл четида тўхтаган машинадан дик этиб, пастга сакради.

— Э, Эркинжон, бормисиз! — новча киши кучоқлашиб сўрашмоқчи бўлганди, қўлтиғига қистирган катта қора папка «тап» этиб ерга тушди...

— Об-бо-о, ёзишмалар шекилли! Бу савил мунча оғир, домла! — Эркин папка чангини қоқиб, ердан базўр кўтарди.

«Дон Кихот» бирдан жиддий тортиб, ўсиқ қошларини чимирди-да, қаддини ростлади, узун кўрсатгич бармоғини юқорига нуқди:

— Бу, минг-минглаб одамларнинг имзоси — Бойсуннинг келажаги — тақдирига алоқадор жонли ҳужжатлар!

Эркин домлани ҳайдовчи ёнига ўтказиб, ўзи бизнинг қаторимиздан жой олди ва бу янги ҳамроҳ билан мени таништирди:

— Бизнинг «бобой» билан бир партада ўтириб мактабни, кейин институтни битиришган. Бирга ўқитувчилик қилишган. Каминага беш йил сабоқ берганлар, Устоз жаҳллари чиқса, бизни шундай деб койирдилар: «Россиянинг алла қайси қишлоғидан Гагарин чиққан бир пайтда, Шукур Холмирзаевдай ёзувчини етиштириб берган Бойсундек

жойдан космонавт чиқмаслигига — сенларнинг дангасалигинг, берилган вазифаларни яхши бажармаслигинг сабаб!» Тўғрими, домла?

Домла:

— Ҳа, энди сенларни ўқисин деганмиз-да! — дея жилмайиб қўйди.

— Жамил акам, — сўзида давом этди Эркин, — ўз юртининг чин маънодаги «патриоти». Ҳозир назаримда, область пойтахтини Термиздан Бойсунга кўчириш масаласида ҳаракат қилиб юрибдилар! Кўрдингиз-ку, у ер чидаб бўлмас даражада иссиқ!

Жамил домла Эркиннинг ҳазиломуз айтган бу сўзларини жиддий деб тушунди шекилли, жасадига мос ингичка овоз билан ўзини оқлагандай, тушунтириш берди:

— Йўқ, укам, ундай эмас! Ҳозирча Бойсунни шаҳар қилиб олайлик... Аниқ тарихий маълумотларга қараганда Бойсун милоддан аввалги I асрдаёқ мустаҳкам қалъа деворлари билан ўралган шаҳар бўлган. Уни Бойсанд деб ҳам аташган. Қадимги Буюк Ипак йўли худди шу шаҳардан ўтган!

— Ана, кўрдингизми, — Эркин менга ўгирилиб, бошини сарак-сарак қилди. — «Ҳозирча шаҳар қилиб олайлик!» Ана, ундан кейин, кўрасиз!

Мен, «шаҳар» довуғини икки йилча аввал Шукур ака-никида эшитгандик, масала ҳали ҳам ҳал бўлмадим, дея Жамил домлани гуруннга тортмоққа шайлангандим, шофер эпчиллик қилиб қолди:

— Домла, светофорлар турибдими? Шаҳарни шаҳар қиладиган ўша чироқлар-да!

— Бўлажак шаҳримизнинг Владимир Ильич Ленин номидаги Бош магистрал кўчаси билан кесишган барча чорраҳаларга етадиган светофорларни келтириб қўйганмиз. Милицияхонада турибди, ҳар донаси ҳисобда! — кўнглингиз тўқ бўлаверсин, дегандай овозини баланд қўйиб, жавоб берди Жамил домла.

Йўл-йўлакай гурунгимиз қизигандан-қизиб бораверди. Аввал таърифини эшитганимдай, домла бир ишга тушса, охирига етказмасдан қўймайдиган куйди-пишди одам экан. Баъзи урунишлари зое кетган пайтлар ҳам бўларкан. Масалан: Бойсунда вилоят миқёсидаги Давлат драма театри ташкил этиш, ёки биронта Олий ўқув юрти бўлимини очиш...

Бу масалада Тошкентга бир неча бор бориб келган, баъзи амалдорлар унинг ҳафсаласини пир қилиб, жўнатишган... Мана, энди шаҳар масаласи ҳал бўлай деб турганмиш. «Аҳолининг сони» талабга жавоб бермайди деб, роса овора қилишибди. Бирма-бир имзо йиғишга тўғри келибди. Анаву, қора чарм папкада ҳам қарийб ўн минг одамнинг исми-фамилияси, туғилган йили, жойи, қаерда яшаб, нима иш қилишидан тортиб, жинсигача тасдиқловчи ҳужжатлар бор экан.

Жамил ака мени Тошкентдан, ёзувчи эканлигимни билгач, қўлини ташлаб, алоҳида сўрашди.

— Шукур Холмирзаевни билсангиз керак, мен ўқитганман, — деб қўйди, сўнг Эркинга тайинлади;

— Меҳмонга Бойсунни яхшилаб кўрсатиш керак. Таништириш шаҳар тепасидаги тарихий чинорлардан бошлангани маъқул!

— Домла, кўнглингиз тўқ бўлаверсин, ҳаммаси режалаштирилган, — деди Эркин.

— Шу режага Жамил аканинг қариндоши, Қамарованинг ошигу мошиғи бўлмиш Нодир бувани ҳам киритиш керак! — қўшимча қилди шофер киши.

— Э, — афтини буриштириб, қўл силтади домла Жамил, — қариганда суюлмай ўлсин, ҳаммага кулги бўлиб...

— Ундай деманг, ҳавасда! Кўнгил қаримас, дейдилар, — яна гап отиб қўйди шоферимиз.

БОЙСУН МАНЗАРАЛАРИ

Термиз-Қарши магистрал йўлининг паст-баланд жар тепаликлар оралаб ўтадиган қисмига келганда, машинамиз чапга бурилди.

Суви ёйилиб, илон изи бўлиб оқувчи сойлик ёқалаб кетган тасмадай асфальт йўл бир нечта қишлоқ, қирлик этакларида учраб қоладиган дарахтзор-боғлар оралаб ўтарди.

Ниҳоят, узокдан тоғ этагидаги кенг текисликда ястаниб ётган аҳоли манзилгоҳи кўзга ташланди. Унга яқинлашиб келарканмиз, беихтиёр;

— Бу қайси қишлоқ? — деган сўз оғзимдан чиқиб кетибди.

— Бойсун шу бўлади, ака! — деди Эркин ундовга қаттиқ ургу бергандай.

— Энди шаҳар деб бемалол айтаверинглар! — кўшимча қилди домла Жамил.

Ёнбағрликдаги «шаҳар»ни қоқ иккига ажратиб, илгарилаб кетган асфальт йўл билан кесишган, баъзиларига бир эшак арава аранг сигадиған, айримларига сигмайдиган тупроқли жинкўчалар кўзга ташланиб қолар, уларнинг юқорилаб кетган этаги бийдай қирликка туташган, пастга эниб тушган қисми эса, бир чақиримга етиб-етмас бўлиб, сойликдаги дов-дарахтлар ичига сингиб, ғойиб бўларди.

Атрофи пастак пахса девор билан ўралиб, узунасига чўзилиб кетган бу жинкўча — боғкўчаларни ўзига хос таровати бор эди: жоноқи олма, нок, шафтоли, ўрик, ғайноли каби мева дарахтларнинг кўчага қадар осилиб ётган серҳосил шохлари кўзга ташланарди.

Ҳаёлимдан ғимирлаб шофер кишини қизиқтириб қолган светофор-йўлчиروқлар мана шу кўчалар кесишган кичик чорраҳалар ёнига ўрнатилса керак деган фикр ўтди-да, Эркинни саволга тутдим:

— Ленин номидаги марказий магистрал кўча билан кесишган чорраҳалар кўринмайди-ку?!

— Марказда энг каттаси бор! — жавоб қайтарди у, шу ҳам савол бўлдими, дегандай.

Тахминан олти-еттитагача боғкўча қаршисидан кесиб ўтгач, Бойсун марказидаги кенг, гавжум майдонга кириб келдик. Ҳақиқатан бу ер марказий чорраҳани эслатар, ғала-ғовурлиги шаҳаркепата эди. От-эшак минганам, арава-велосипед ҳайдаганам, катта-кичик машина, кажавали мотоцикл ролини тутганам ҳар томондан ёпирилиб ётибди. Бир-бирига йўл берай демайди. Агар шундай қилса, ҳақи кетиб қоладигандек.

Бизнинг машина ҳам катта йўлдан би-битлатиб сигнал чалганича «оломон»ни ёриб, ўртага кириб келди-ю, таққа тўхтаб қолди. Қалами йўл-йўл матодан узун юпқа халат кийиб, ола-була салла ўраб олган қариянинг қирчанғиси бунақа аралаш-қуралаш гавжумлик ичига биринчи тушиб қолиши эканми, чол қанча ниқтаса ҳам юрай демас, оёқларини кашак қилганича тисарилиб, нақ биз тушган машина тумшугига орқасини тираб олди.

— Оббо қизиталоғ-ей, ҳозир ахлати билан капотни расво қилмасайди, — дея ҳайдовчимиз шундоғам хит бўлиб ётган

қарияга бақирди, — отахон, рўлни чапга булинг, чапга! — Шу пайт унинг нигоҳи биз томон яқинлашиб келаётган милиционерга тушиб қолди-да, ярим гавдасини эшик деразасидан ташқарига чиқариб, бақирди, — Инот, манаву эшшакни йўлдан олсанг-чи!

Инот милиция бундай пайтларда район раҳбарларига сидқидилдан хизмат кўрсатишнинг пири бўлиб кетган шекилли, чуриллатиб хуштагини чалганича ҳамманинг диққатини ўзига қаратди. Қўлидага ола таёқни шитоб билан осмонга қаратиб, нуқди. Сўнгра йўлимизга кўндаланг бўлиб олган эшшакнинг нуқтасига ёпишди. Бир амаллаб эгаси билан қўшалоклаб судрагандай қилиб, четга олиб чиқди. Йўлни бўшатди.

Мен Эркинга қараб гап қотдим;

— Чинданам бу ер Тошкентнинг Хадра майдонига ўхшаш гавжум чорраҳа экан. Беш-олтита светафор ҳам камлик қилади.

— Бугун якшанба, шунинг учун одам кўп, — деб қўйди шоферимиз машинага газ бераркан.

Бир амаллаб юқорига кўтарилиб кетган кичикроқ йўлга бурилиб олдик.

Сал нарироқдаги бозор дарвозасига қарама-қарши қилиб қурилган кино-театр олдида ёш-яланг тирбанд. Айримларининг эгнидаги кийимлари бу ерда урф шундай эканми, гулли чит сатиндан... Катта оқ матога маҳаллий рассом қўлида қонга беланган пичоқни кўтариб турган қариянинг важоҳатли суратини одам бўйича қилиб, хўп келиштириб ишлаб қўйибди. Пастроқда «Қутлуғ қон» ёзуви.

Шу реклама-суратнинг икки ёнбошига ўрнатиб қўйилган нақ сандиқдай ҳажмдаги қора овоз кучайтиргич — динамаклар бирдан вағиллаб ишлаб кетди-ю деҳқонсифат қария йўлни четлатиб, бамайлихотир ҳайдаб ўтаётган ўн-ўнбеш чоғли қўй-эчки хуркиб, ҳар томонга тум-тарақай бўлиб, тўзиб кетди. Чол қўлтиғидаги чопонни елкасига отди, қўлидаги таёқни ҳаволатганича, «ушла-ушла» дея улар орқасидан қувалашга тушди.

Бу манзарага завқ билан қараб турганимни кўрган Жамил домла;

— Меҳмон, ҳайрон бўлманг, Бойсун ҳозирча шунақа тартибсизроқ! Шаҳар қилиб олганимиздан кейин ҳаммаси

яхши бўлиб кетади, — дея аввал мен, сўнгра Эркин билан хайрлашди.

Адоғи бир чақиримча нарига чўзилган, икки томонини қалин дарахтлар қоплаган кўча бўйлаб юқориладик. Ўнгдаги биринчи жинкўча оғзига келиб, машинадан тушдик.

Тепаси болахонали ҳовли дарвозасидан олдинма-кетин икки қизалоқ чопиб чиқди.

— О, Гулбаҳор, Манзуражон сингилларим!-дея Эркин кучоғини кенг очиб, уларни бағрига босди.

Ҳожимўқондай забардаст гавдали, бурундор киши биринчи бўлиб мен билан сўраша кетди;

— Келадиган кунингиз бор экан-ку, меҳмон!

— Дадам! — деди Эркин менга қараб. Сўнг расмиёна оҳангда қўшимча қилиб қўйди, — Нормат Аъзамович.

Нормат ака район раҳбаридан кўра далада меҳнат қилиб, баданлари офтобда тобланган, Эркиннинг «бобой» дейишида ҳам жон бор ҳақиқий деҳқон бобога кўпроқ ўхшаб кетарди. Унинг салобатига хос дўриллаган овози ўзига ярашиб тургандай. Аксар амалдорларда бўладиган димоғдорлик асорати йўқ, очиқкўнгил одамлигини дарров пайқаб олиш мумкин.

Ҳовли кенггина саҳнли эди. Ялангликнинг кунгай томонини узунасига қоплаган ёғоч сўрига Гулбаҳор, Манзура қизалоқларнинг қирқ кокил сочларидай қилиб, ток сурхлари таралган, улар саргайиб пиша бошлаган хусайни узумининг йирик бошларини кўтаролмай, камондек эгилиб ётарди.

Олди баланд равонли айвон зинасидан истиқболимизга тушиб келган қишлоқ аёлларига... минг узур, Бойсун аёлларига хос соддагина кийинган чехраси очиқ онахон пешоналаримиздан ўпиб, бағрига босди. Дастлаб бизни кутиб олган Эркиннинг сингилчалари, мактабни олдинма-кетин битирай деб турган иккита укаси — Воҳид ва Фарҳодлар атрофимизни ўраб олишди. Қўни-қўшни, яқин-йироқ қариндошлар йиғилишди. Айвонга ёзилган дастурхон устида узоқ вақт гурунглашиб ўтирдик.

Менга дарвоза устидаги болахогани тартибга келтириб, жой ҳозирлаб қўйишган экан. Тўрда оппоқ чойшаб ташланган симкаравот, ҳарир парда тутилган дераза ёнида стол-стул, ёзув анжомлари кўзга ташланарди. Бир томонда токча

тўла китоб. Қаноти қия очик дераза кўзларидан гир-гир шабода уфуриб турибди. Ҳақиқий қароргоҳ, жоннинг ҳузури!

Бурчакдаги радиони тоққа улаб Тошкентдан ахборот эшитмоқчи бўлдим. Бироқ, «кулоғи»ни қаёққа бурамай ё «Деҳли», ё «Цейлон», ё «Азад Кашмир» «радио»си гапираётган бўларди. «Радио Мултан»дан Бадар Ризвон деган суҳандон Прага кўчаларида қонли жанглар давом этаётганлиги, Будапештда эса, коммунистларга қарши оммавий ҳаракат бошланганлиги ҳақида ахборот ўқиб эшиттира бошлади. Мен уни берилиб тинглаб ўтиргандим, остонда Эркин пайдо бўлди. Касб-корим Ҳиндустоний тиллари эканлигига ишора қилиб, деди:

— Дарров қардошларингизни топиб олибсиз-да!

— Шунча кулоғини бурадим, ўзимизникиларнинг гинг деган товушини эшитиб бўлмади-ку! Ёки бу ерга «Ўзбек радиоси»нинг овози етиб келолмайдими?

— Бизам шунга ҳайронмиз. Тоғлар ҳалақит берармиш. «Тошкент»ни фақат «Бойсун радиоси» орқали эшитиш мумкин ҳолос. Шунинг учун ҳар бир хонадонга сим тортилган!.. Қалай, бу жой Сизга ёқдими?

— Шоҳона. Ҳавосини айтмайсиз!

Эркиннинг юзи ёришиб кетди:

— Бу ер Бойсун-да, ака, Бойсун!

Бугунги бир кун ичида кечган воқеалар, олган таассуротларим оғушида ҳаёлга ботиб ётганимча, ухлаб қолибман. Шу бўйи эрталаб ёқимли бир кўшиқ оҳангидан уйғониб кетдим... Болаҳона ёнбошидаги улкан ёнғоқ дарахти шохлари орасидан ёғилаётган парча-парча куёш нурлари ҳарир дераза пардалари устида ўйнар, борлиқ чарақлаб кетганидан вақт алламаҳал бўлиб қолганини англаш мумкин эди.

Мен радиодан таралаяпти деб тахмин қилган кўшиқ бир авжга чиқди-ю, узилиб қолди, унга жўр бўлиб турган рубоб ҳам тиринг-тиринг қилганича тўхтади. Озгинадан кейин йўтал овози, сўнг «Э, оғайнижон, энди ҳаваскорликни йиғиштираверсак бўларкан, ёшликдаги товуш қолмабди» деган сўзлар қулоғимга чалинди. Бу, Эркиннинг овози эди.

Дик этиб ўрнимдан турдим. Болаҳонанинг ҳовли томонга қараган дераза қанотларини ланг очиб юбордим. Ишқом остидаги кўрпачалар тўшалган ёғоч каравотда Эркинбой ҳофизларга ўхшаб қўлида ликопча тутганича икки тенгдош

ўртоғи билан чордона қуриб ўтирар, унинг кенжа укаси Фарҳод эса, қўлидаги рубобни созлаш билан овора эди.

— Э, қойил укаҳон, шунақа овозингиз бор экан-у, яшириб юрганингизни қаранг — дедим меҳмонлар билан сўрашиб чиққач Эркинга яқинроқ ўтириб.

Тўрдаги кўрпачага чўккалаган йигитлардан бири Эркиннинг синфдошларидан бўлиб, Термизда ўқийдиган «маҳаллий талаба», иккинчиси эса шу яқин ўртадаги совхозда тракторчи экан.

— Овозини тариллатиб менга жўр бўлганидан сезгандурсиз, тракторга яқин юргандан кейин аҳвол шу-да! Оти Ҳолиқ. Илгари қизларникидай ёқимли эди, хов, анаву юқоридаги тўпчинор ёнига чиқиб олиб, ҳиргойи қилардик.

Ҳолиқ ҳам бўш келмай, Эркиннинг елкасига туртди:

— Ўзингни овозингчи, шаҳарда қаттиқроқ гапириб ҳам бўлмайди деб, нолирдинг, писиб юравериб, шаштинг қайтиб қопди-ку!

«Улфати чор» бўлиб, энди нонуштани қилиб бўлгандик, айвон рўясидаги телефон жиринглади. Фарҳод ким биландир гаплашди. «Ха-ҳа, кетишяпти. Тайёргарлик зўр!» дея гўшакни жойига қўйди.

Эркин менга ўгирилди, таъкидлагандай деди:

— Домла Жамил, эрталабдан бери учинчи бор телефон қилиши. Афтидан у киши ҳам «тайёргарлик» кўриб қўйган шекилли.

ЗИЁРАТ

Зираворлаб сихларга тортиб қўйилган кавоббоп гўшт масалиғини олиб, Бойсунтоғ этагидаги ҳар томондан баралла кўриниб турадиган бир жуфт чинор томон кўтарилиб кетдик. Эркин олдинда йўл бошлаб бораркан, қир бағридаги бу сўқмоқ юзида кўплаб казо-казо ижодкорлар оёғи изи борлиги, чинор остида ўтириб, шеърлар битишгани ҳақида сўзлаб турди-да, менга ғалати қараш билан, гап оҳангини бошқачароқ қилиб, қўшиб қўйди:

— Сизга ҳозир кўрсатиладиган «тарихий» чинорларнинг ўтқазилишига алоқадор шундай сир-у асрор борки, ўзингиз кейинроқ англаб оласиз... Бундоқ ўйлаб қарасанг, бойсундилар ўз юртларини жуда яхши кўришади. Мақтовни

бўрттиришга уста халқ. Баъзан эҳтиросларга берилиб кетиб, тўқиб юборган тарихий «кашфиётлар»га озгинадан кейин ўзлари ҳам ишониб қоладилар. Сизни ҳам ишонтирадилар. Бу борада агитация -пропаганданинг барча имкониятларидан унумли фойдаланишни ҳукуматимиздан ўрганишган.

Ёшига нисбатан анча оғир, ўзидан икки-уч кўйлакни ортиқча эскирганлар олдида одоб сақлаб, кам гапирадиган, гапирганда ҳам жиддий мавзулардан нарига ўтмайдиган Эркинни бундай очиқ, эмин-эркин ҳолатда биринчи кўришим эди.

— Йўғе, — дедим-да, муғомбирона жилмайиш акс этиб турган унинг юзларига кўз ташлаб кўйдим.

Умуман Эркин кечадан бери анча қувноқ, ҳазил-хузул-каш бўлиб қолганди.

Ниҳоят «зиёратгоҳ»га етиб келдик.

Тип-тиниқ сув қайнаб турган чашма ёнида чети попукли гилам дўппи кийган икки пионер бола ўтирар, улар оппоқ кўйлаги ёқасидан ўтказиб, галстук тақиб олганди.

— Ў-хў, тайёргарлик зўр-ку, — деди Эркин уларга бошдан-оёқ разм солиб, сўнг, — қани йигитчалар, манаву акахонингиз Тошкентдан, ёзувчи. Ҳақиқий бойсунлик бўлсаларинг, бу кишига чинорлар тарихини сўзлаб беринглар-чи, — деди.

Болалар ёнма-ён туриб, қадрларини ростлашди. Худди шеърни ёд айтаётгандай биринчиси бошлади:

— Бу азим чинорлар Ўзбекистонда босмачиларга қарши кураш авжга чиққан, гражданлар уруши қизиби кетган...

Иккинчи бола давом эттирди:

— Яъни, 1927 йил, 18 март куни республикамизнинг биринчи комсомоли Абдулла Набиев томонидан Шерободдан келтириб ўтқазилган.

Қаршимизда савлат тўқиб турган баҳайбат чинорларга оид қисқа ва лўнда «тарихий маъруза»га икки пионер жўр овоз бўлиб, яқун ясатишди:

— Чинорлар улкан сиёсий аҳамиятга эга бўлиб, Бойсун ўлкашунослик тўгараги аъзолари — аълочи пионерлар томонидан қўриқланади!

Болалар шунга ўрганиб қолишганми, ёки республика, область, район миқёсида тез-тез бўлиб турадиган расмий йиғилишлар бошланишидан олдинги аънавий «табриклаш»

маросимига тақлид қилиб, кимлардир ўргатганми, ҳар ҳолда улар ўз зиммасидаги вазифани сидқидилдан уддалади ва чопқиллаганча пастга қараб, эниб кетди.

Эркин болалар орқасидан:

— О-ба уккағарлар-ей, роса хадисини олибдику. Тўти бўлиб кетларинг-е! — деб қолди.

Ҳолиқ унга кўшимча қилди:

— Бойсун ватанпарварлари! Устози домла Жамил! Лекин бир нарсада сал хатолик бўпти. Нега энди ўртоқ Набиев чинор кўчатини Шерободдан олиб келиб ўтқазади! Бойсун ўрмон хўжалиги ходимлари шу ернинг ўзидан кўчат етиштириб беришлари мумкин эди-ку!

— Маҳаллийчилик эви билан-да, Шеробод ҳам Бойсунга қарашлигини унутмаслик керак! — деб қўйди Эркин сунъийроқ овозда энсаси қотгандай. (Ўша пайтлар Шеробод Бойсунга қарашли район бўлган)

— Агар масалага бундай ёндошиладиган бўлса, бу дарахтлар Сайробдаги чинорнинг шохларидан келтириб кўкартирилган дейвериш мумкин! — бўш келмади Ҳолиқ ва сўзининг охирига қўшиб қўйди. — Ана ундан кейин сайроблиларга худо беради — бизни кўз очирмай қўйишади.

Эркин қаҳ-қаҳ уриб кулиб юборди ва менинг елкамга қўлини қўйиб, ўртоғига ишора қилди:

— Ана, кўрдингизми, ака. Буларга қўйиб берсангиз йўқ нарсадан дунёвий муаммони яратиб олади-да, ўзининг ҳақлиги учун сиз билан ёқалашишга тайёр!.. Демак, сиз, ака, — дея у менга яқинроқ келди, — бугунги декломациядан билиб олаверингки, шу кеча-кундузда комсомол ўртоқ Абдулла Набиевнинг обрўйи жуда баланд. Ҳатто, Бойсун учун аҳамиятли бўлган шу масалани кўтариб берсан деб Жамил домла Шукур аканинг олдига ҳам бориб келмоқчи! Тўғрими Ҳолиқвой? Турсуной Охуновага ўхшаб илғор механизатор бўлиб кетсанг, сенинг номингни ҳам бир кунмас-бир кун шу чинорларга «боғлаб» палонча йил, палонча кун раҳматли ўтқазган деб эслаб юришса ажаб эмас!.. Қани, кўмирни ўчоққа қала, олов ёқ! Мана шу тарихий чинорлар соясида ўтир-е-еб бир кавобхўрлик қилайлик.

Булоқдан сал нарироқда ясси, йирик тошларни узунасига териб охурчага ўхшатиб қурилган қўлбола кавобўчоқ бор

эди. Ҳолиқ атрофда сочилиб ётган майда шох-шаббаларни йиғиб, ўт қалашга тутинди.

Мен Ўзбекистоннинг «биринчи» комсомоли, шу билан ёшларнинг намунавий қаҳрамони деб талқин этилаётган Набиев «ўтқазган» (балки бошқасидир) чинорларга, атрофдаги кенгликка узоқ тикилиб қарадим.

Ўзим Тошкентнинг шундоқ ёнбошидаги тоғли Бўстонликни кўп кезганман. Унинг кагта-кичик манзилгоҳлари, одам оёғи камдан-кам етадиган йўлу сўқмоқлари ёд бўлиб кетган. Ўнлаб қайнаб чиқувчи булоқ сувларидан ҳосил бўлган анҳор-жилға бўйларида тарвақайлаб ўсиб ётувчи, бир нечта одамнинг ҳам қулочи етмас азим чинор-у довдарахтларни кўрганман. Бироқ, ҳар жойнинг ўз ҳислати бор деганларидек, бу атроф манзаралари ҳам ўзига яраша мафтункор эди.

Чинор теварагига ёзиб қўйилган мовий гиламга ўхшаш чимзор устига чалқанча ётиб, тип-тиниқ осмонга тикилдим. Сўнг ёнбошлаб олдим. Шу ётган жойдан туриб, қаттиқ овоз берсангиз нариги этагидан акс-садо бўлиб қайтгудай Бойсун томон тикилганимча, кўзим илиниб қолибди.

Бир пайт «ҳавони қаранг тозалигини, ҳавони қаранг» деб «оҳ-оҳ»лаётган Эркиннинг овозидан уйғониб кетдим. Ҳолиқ «кавоб ҳам пишди, қани дастурхонга!» деб устимда турар, атрофни иштаҳани қитиқловчи хушбўй ҳид босиб кетганди.

ҚАМАРОВАНИНГ ОШИҚЛАРИ

Нафақат бутун Бойсунда, балки Ўзбекистонда номи машҳур бўлиб турган Шукур Холмирзаевдай ёзувчи юртида мендек ҳаваскор қаламкашнинг пайдо бўлиб қолиши ҳеч кимни қизиқтирмаса керак деб, ўйлагандим. Аксинча, бунинг тескараси бўлиб чиқди. Ўзим билмаган ҳолда номим «машҳур»лашиб қолди: район газетаси таҳририятида унинг ходимлари билан учрашув, Бойсун марказий кутубхонаси томонидан уюштирилган «Китобхонлар конференцияси», истаб-сўраб келувчи маҳаллий ижодкорлар билан гурунг ва ҳоказолар... Айниқса, Нормат аканинг хонадонига Тошкентдан ёзувчи келгани кўни-кўшнилари орасида овоза бўлган шекилли, қизиқувчилар, хусусан ёш-яланг қизлар оҳишта

ҳовлига кириб келишар, уёқ-бу ёққа ўгринча назар ташлашар, шунда Гулбахор билан Манзуралар юқоридаги менинг «қароргоҳим» томон ишора қилиб қўйишарди.

Бир куни қўшни қизнинг қўлида китобчамни қўриб қолдим. «Булар мунча китобхон бўлмаса!» деб қўйдим ичимда ва зинадан тушиб келдим-да, қизчани чақирдим: «Қани бу ёққа кел, китобингни берчи! Отинг нима?»

— Ситора, — деб қўйди-да, уялинқираб ерга қаради, сочларини майда уриб, елкаси оша ташлаб олган ўн тўрт ёшлардаги кўхликкина қиз.

Шу пайт Эркиннинг кичик синглиси Манзура қиқирлаганича, негадир тенгдошининг биқинига туртди, кейин менга қараб:

— Яна битта оти бор — Ўғилхон! — деб қўйди. Унинг икки юзлари қип-қизариб кетди, Манзурага ситамкорона норози қараш қилиб қўйди.

— Барибир Ситора яхши от экан! — деб қизча кўнглини кўтарган бўлдим-да, ўқишларингда омад, ҳаётингда бахт тилайман деган мазмунда дастхат ёзиб, китобчани эгасига қайтариб бердим.

Қизча худди қимматбаҳо нарса топиб олгандай, хурсанд бўлиб чопқиллаганича ҳовлидан чиқиб кетди.

Якшанба куни эди. Одатдагидек Нормат ака ишдан анча кеч қайтди. Кутиб ўтиргандик, овқатни бирга қилдик.

Гап орасида:

— Сиз билан бафуржа гурунг қилишга ҳам вақт бўлмаяпти! Ҳозир жун қирқими авжга чиққан палла, тоғма-тоғ кезиб, «ҳа бўл, ҳа бўл» демасангиз, иш юришмайди... Майли, озгина қолди, планни бажариб олайлик, ана ундан кейин тоққа чиқиб кетиб, тандир кавобни ўртага қўйиб олиб, адабиёт, янги чиққан китоблар ҳақида гурунглашамиз. Бу соҳадан анча узоқлашиб кетдим-ов, раҳбар бўлганингдан кейин вақтингни мажлис, иш олиб қўяркан, — Нормат ака бу гаплари билан асли касби адабиётчи, узоқ йил мактабда шу фандан дарс берганига ишора қилгандай бўлди-да, чой қуйиб ўтирган уй бекасига юзланди — Онаси, болахонада ҳамма нарса етарлими?

— Ёзувчи ўғлимиз камтомоқ экан, нимаики чиқарсам, ярим косаси қайтиб тушади!

Онахонимиз шикоят қилишга ўтгандилар, хайрият Эркин жонимга оро кирди:

— Акамни овқат ейишга вақтлари йўқ. Нукул қари-қартанглардан оғайни топиб олганлар. Нусрат сайроби, Файбулла буруғ, Нодир пўримлардан ортмай қолдилар.

Мен Эркиннинг гапини бўлдим:

— Нега энди «пўрим» бува билан ошна-оғайни бўларканман. Шунчайки бориб, салом-алик қилиб келдим. Кеч тушиши билан боққолчилик дўкончасини апил-тапил ёпарканда, уйига қайтаркан. Ясан-тусан қилиб, лўлабо-лишларга ёнбошлаб, телевизорда Қамарованинг чиқишини кутиб ўтираркан. Ишонмагандим, ўз кўзим билан кўриб келдим. Тошкентдан бўлсангиз, мана шу теливизорда чиқиб турадиган, бизнинг ишқивозлигимиз тушиб қолган аёлжонга саломимни айтиб қўйинг, деди.

Эркин дастурхони янги йиғиштириб олинган хонтахта устига кўли билан бир уриб:

— Иш қилиб акам, Бойсунда шунақа афандиномо одамлар яшаркан деб, китобга тиркаб юбормасалар бўлгани! — деб қўйди.

Мен ростданам баъзида зерикиб қолардим. Айниқса, узоқ-яқиндан Эркиннинг синфдошлари ёки таниш-билишлари келиб қолишса, улар озгина гап-гаштакдан сўнг бутун дунёни унутиб, шахматга берилиб кетишар, камина бу «ўйин»га унча ишқивоз бўлмаганлигим сабаб, ўзимни секин четга олар, китоб ўқишга берилар, яқин-атрофни айланиб келишга отланардим.

Нусрат Сайроби деганлари Ситоранинг отаси. Етмиш ёшлар чамасидаги миқтидан келган, чўққи соқол қария. Юзида «кулгич»и бор, доим жилмайиб, одамга шодон боқиб туради. Айтишларига қараганда шундай қилиб ёшини яширмоқчи бўлармиш, аслида тўқсонни уриб қўйган.

Бир куни у нақ боқувдаги отдай келадиган кўк ёлли эшагини ёнимда тўхтатиб:

— Меҳмон болам, зерикмаяпсизми? Китоб берган экансиз, қизимнинг оғзи қулоғида. Ҳаммага мақтаниб юрибди, — деб қолди. Кейин ёнбошлаб ўтирган жойидан эгарнинг орқасига ишора қилди, — Ўтиринг, тоғни айлан-тириб келаман. Бу ерда зерикиб юргандан кўра «Ўрих рўша»ни кўриб, дам олган яхши. У ердаги булоқ сувини ичмабсиз — дунёга келмабсиз, — деди.

Қариянинг таклифига жон деб рози бўлдим. Ҳозир чиқаман, дедим-да, жинкўча тўрига қараб чопдим.

Айвондаги хонтахта устига муккасидан тушиб, шахмат ўйинига берилганларга:

— Мен қўшни отахон билан тоғлар орасидаги қандайдир «рўша» деган жойга кетяпман, булоғининг суви «оби-зам-зам» эмиш, — дедим.

Эркин бошини ғоз кўтариб, менга ўгирилди;

— «Ореховый роща» денг! Нусрат бобо олиб кетаётган бўлса мазза қиласиз. Лекин, лаънати эшагига минакўрманг, устидан қулаган одам омон қолмайди, — дея огоҳдантирди.

Шу пайт тандирхонадан сават тўла янги узилган нон кўтариб чиқаётган онахон:

— Шошманг болам, шошманг, — дея мени тўхтатди. Белбоққа ўралган иккита жиззали нонни қўлимга тутқазди:

— Буни ола кетинг! Нон — ҳамроҳ!

Нусрат бува йўл олис, чарчаб қоласиз, мингашиб олинг деб қанча қистаса ҳам, мен пиёда юришга ўрганганлигимни айтиб, рози бўлмадим. Биз илон изи сўқмоқдан юқорилаб боравердик.

Икки қир ошиб ўтганимиздан кейин ўрқачли тоғ ёнбағрлари бошланди. Саёз бўлиб оқувчи сойлик бўйлаб узоқ юрдик.

Ҳаво салқинга ўхшаб кўринса-да, терлаб кетдим. Чарчаганлигим билинди. Ниҳоят бобонинг қистови билан эшакка мингашиб олишдан бошқа илож қолмади.

Кун ҳам терак бўйи кўтарилиб қолганди. Узоқдан тўпсадага ўхшаш шохлари қуюқ, тарвақайлаган бир туп дарахт ва унинг ёнига қурилган оппоқ иморат кўзга ташланди. Ўша томонни мўлжаллаб кетавердик. Негадир, ўзидан-ўзи уловимизнинг ҳам қадами илдамлашди.

Нусрат бобо қўлидаги қамчи дастасини узоққа қарата нуқди:

— Кўриниб турган бинони Тўлстўй мактаби дейишади. Атрофдаги яйловларга мол-ҳолини ёйган чўпон болалари от-уловда келиб, сабоқ олишади. Хў, ўша биз борадиган баландлик эса, — дея сўзида давом этди отахон, — Шаҳаншоҳ Бобур Афғонга кетатуриб, у ердаги катта булоқ

бўйига чодир тиккан жой дейишади. Сада дарахти ҳам ўша замондан қолган, деган гаплар бор.

— Ундай бўлса, «Бобургўша» экан-да!

Бобо ёнига ўгирилиб, менга қаради:

— Шундай деса ҳам бўларкан-а!

Кенг яланглик ўртасидан тошдан-тошга урилиб, каттагина жилга суви оқиб келар, унинг тепаликка туташ томони қалин дарахтзор, мажнунтоллар билан қопланиб ётарди.

Биз бۇ манзилгоҳга яқинлашиб келганимизда «ичкаридан» бир меъёрда тушаётган сувнинг шариллашига қўшилиб қандайдир ҳайвоннинг «хир-р хир-р»лаган пишқириғи эшитилди.

Откелбат уловимизнинг қулоқлари чимирилиб, сергак тортди, бутун вужуди таранглашгандай бўлди. Шитоб билан илдамлади.

— Иш-ш, иш-ш, жонивор! — Нусрат бобо тизгинни бир силтаб тортганди унинг боши чап томонга қайрилиб, тўхтаб қолди.

— Дарров тушинг, ўғлим. Ерга сакранг! Анаву томонда мочағар борга ўхшайди. Бу баттолнинг эркаклиги тутди.

Мен аввалига отахон нима деётганини англаб етолмадим. Лекин уловимизнинг важоҳати ёмон эди. Шу кетишда ерга қулаб тушмаслик учун гавдам оғирлигини бир томонга ташлаб, оёғимни пастга чўзгандим, кутилмаганда кучли силтов орқага суриб юборди. Осонгина сирғалиб, дўппайиб турган қум уюми устига ўтириб қолдим.

Бутун йўл давомида беозоргина юриб келган эшагимиз нима жин урди билмайман, телбаларча шаталоқ отиб, ўзини қалин толзор ичига урди.

Кўп ўтмай ўша томонда ғала-ғовур эшитила бошлади. Нусрат бобо ким биландир сан-манга бориб гап айтишарди:

— Одамни ҳар нарса бўлгани яхши! Ялпайиб ётишингни қара. Нима, шу жой менинг ҳовлимда йўқми-ди? Бир пиёла чой қилиб берардим.

— Ўн-ўн бешта қўй ҳайдаб тушгандим. Қизиқ устида тиливизор деган манов нарсани олиб қўйибман... Қара, ерга тушириб, яна юклаб қайта боғлашнинг ўзи бўладими!...

И-и, эшагингни юганидан торт, дабдала қилади. Нозик нарса-ку, кўриб турибсан!

— Ҳозир буни кўзи қонга тўлган, авайлаган матоҳингга қарайдими!

— Мунча тиранмаса, бу ярамас!

— Ўзингникичи? Суйкалишини қара, ўлиб турган экан. Ана... бўлар иш бўлди...

— Майли, шу харомидан бир насл қолса қолақолсин!

— Нега хароми бўларкан. Нозингни қара-ю, бунга хуштор бўлиб, очирад турганлар қанча! Ҳар қандай қаланғи-қасанғига ирғишлайвермайди.

— Жа-а, бозорга солдинг-ку... И-и, ҳозир боши билан уриб ойнасини синдиради...

Тепадан шовва бўлиб тушаётган сув атрофи қалин дарахтлар билан ўралган яланглик бўйидаги ҳовузчага куйилар, унинг ёнида туриб олиб, баҳслашаётган қариялар энди бир-бирлари билан омонлашишга ўтишганди... Нарироқда эса, дунёнинг ишларидан ҳафсаласи пир бўлган икки жонивор бошларини ерга қадар эгканича ҳорғин бир ҳолатда турар, бемаъни ҳатти-ҳаракатлари учун афсус-надоматлар чекаётгандай эди.

Устига арқон билан танғиб, телевизор ортиб қўйилган «мочагар»ни дарров танидим: эрталаб уни ҳозир Нусрат бобо ёнида турган қоп-қора соқолли қария лўккиллашиб бозор ичига ҳайдаб кириб кетаётган, янги «Таурас» телевизори эшак устидаги ола хуржун ичига жойлаштирилиб, ҳар томондан арқон билан кашаклаб қўйилганди.

Яқиндагина рўй берган «тала-тўп»дан бўлса керак, «ойнаи жаҳон» бир томонга сал қийшайиб қолганди.

Ўзимча бу «эшак минган телевизор» шу ерга келиб тўхтаган экан, демак анаву тепаликдаги «Тўлстўй (Толстой-дир) мактабига қарашли бўлса керак деб тургандим, тош сулпачага ўғирволишиб икки суҳбатдош орасида қайта бошланган «даҳанаки» гурунг бу фикримни чиппакка чиқарди.

Олдиндан шуни айтиб қўяйки, бир нарсага кўп мартаба амин бўлганман: тоғнинг олис-овлоқ гўшаларида яшовчи кишилар, айниқса қари-қартанглар «суҳбатихон» бўлишади.

Уларнинг гап-сўзлари узоққа чўзилиши мумкин, вақтнинг ўтганига ачинишмайди.

Авалло, Нусрат бобо эскидан ошна-оғайничилиги бор бу кишига мени таништираркан, Тошкандан, китоб битадилар, каттамиз — ҳамсоям Норматжоннинг меҳмонлари, деб қўйди.

— Э-ҳа, бу Тошкан Бойсундан катта бўп кетгандир-ов, мулло йигит? — қария кўзларини пирпиратиб, менга ҳайрат билан қаради.

Лекин жавобни гурунгдаши берди:

— Ҳой, мулла Рамазон, ўзингни гўлликка солма. Пронт кўрган одамсан, қанақа шаҳарлигини яхши биласан!

— Гапингни қара-ю, у кунлар ўтиб кетганига неча замонлар бўлди. Мана, ўзинг шаҳар кўриб юрибсан. Қизларинг кўп, ҳар ёққа тарқаб кетган, ўшаларнинг баҳонасида Тирмиз бориб турасан. Энди, биз... Гадойтопмас қишлоғ-у Бойсундан ўтиб қайга борардик.

— Нолимай кўяқол, сурув-сурув қўйларинг, йилқиларинг бор. Ҳукуматдан яшириб, тоғ ошдириб юборасанда, эллик-олтмиштасини кўрсатиб тураверасан. Номига жун топшириб қўясан.

— Хе, оғзингга қараб гапир, меҳмоннинг олдида...

— Кўрқма, бу йигит китоб ёзади, газитга ёзмайди. Хўш, манаву матоҳни нима учун олиб юрибсан? — ҳамроҳим Нусрат бобо эшак устида қийшайиб турган телевизорга ишора қилди.

— Энди, ишқивозлик-да! — бепарвогина жавоб берди мулла Рамазон.

— Ҳа, пули кўпайиб кетганлар «ишқивозлик»ка ўтади, оғайнинг зирворчи «Пўрим» боққолга ўхшаб...

— Нима қилай, ҳисори қўйларга бизнинг ҳаво ёқиб қолди, эгизак болалайвериб қўй-қўзи кўпайиб кетгани рост!

— Унинг ёнига Галакўтондан йиғиб оладиган зирани ҳам қўшавер! Бу йилгиси беш-олти қоп чиқар?

— Лекин азобини кўз олдинга келтирмайсан-да! Йиғиб олиш қанчалик машаққатли эканлигини билсанг эдинг. Унинг устига «Лесхўз»дагилар ҳам қараб туришмайди.

Нусрат бобо бўш келмай, гапга авж беради:

— Роҳатини пурим кўради. Сен ҳалталаб келтирасан, у чимдимлаб сотади.

— Кўй, ўшани гапирма, хафаман!

— Ҳа, ораларингдан ола мушук ўтдими?

— Ўзинг биласан, Бойсунга камдан-кам тушаман. Кун бўйи тоғдан сўқмоқ эниб келиш осонми! Ўтган гал уни йўқлаб кирсам, тиливизорда бир жувонни кўрсатяпти, ўзи жа, ҳалигинақа, кетворган. Оғайним оғзини катта очганча унга қараб қоган. Нос чеккан экан, яктагининг ёқасига оқиб тушиб,расво қилдиям,парво-ю палак.Ёнига аста юриб келиб,салом бердим,қани миқ этса! Бундоқ қайрилиб қараса!... Охир елкасига туртиб, мунча анқайиб қопсан, бу киминг бўлади десам «Қамарўва-Қамарўва-а» дейди. Сени шайтон йўлдан урибди, тамом бўпсан, ўқитиб юбориш керак дейишимни биламан, диккиллаб ўрнидан туриб кетди. Кейин билсам, шу жувонга кўнгиллари суст кетган экан. Туя ҳаммомни орзу қипти-да, дедим. Шунда кўлини бигиз қилиб «бу тилвизўр» мўъжиза, сен ўша қишлоқчангда мол-қўйларинг орқасида юравериб бескултур, пўстакмижоз бўп кетгансан деса бўладими! Ўзи, пронтда ҳам шунақароқ, маржаларни кўрса, иршаявериб, қўймасди! Тўхта, пўрим сатанг, дедим менам жаҳлим чиқиб, сен културний бўлдинг-у биз «пўстак» бўп қолдикми? Сен кўриб ўтирган бунақа «мўъжиза»ларингдан кўпини сотиб олишга қурбим етади, қирчанғи эшакка миниб олдингга келганим билан, бойваччаман. Шунақанги дулдур отларим борки, керак бўлса сенга бир нечасини миндириб юбораман деб, этагимни қоқиб, ҳовлисидан чиқиб кетгандим., Кеча қўй ҳайдаб тушдим, чойхонада тунадим. Азонлаб ўша катта магазинга бордим. Директурига учраб, мана қўй, истаганча санаб ол, битта тиливизўрингдан бер дедим. Инсофли экан, еттита қўйга манавуни эшагимга орттириб берди... Кейин, тўғри баққолнинг ёймачилик дўкончаси олдига келдим. Кўриб қўй, ўшанақа Қамарўванга ўхшаганлардан мингтасини мана шу эшагим устидан туриб кўрсатаман дедим. Одамларинг бекорчими, бирам текин томошага ўч-а, ҳамма атрофимни ўраб опти де... «Пўрим» кўзларини катта очиб, ҳайратланганича бақрайиб қолди. У кўрадиган тиливизўрнинг ойнаси манаву меникидан анча кичикроқ эди-да!

— Бойваччаман деб, ўзингни кўрсатмоқчи бўлиб, аччиқ устида бу матоҳни олибсан. Ҳай, энди ўзингни ҳам, эшакни ҳам қийнаб қаёққа олиб кетяпсан?

— «Гадойтопмас»га!

— Бошингга урасанми буни! У ерда электр бўлмаса! - Мулла Рамазоннинг қошлари чимирилди:

— Радийога ўхшаб ўзи ишлайвермайдими?

— Сен айтгандай, эшагингни устига чиқариб қўйиб, Камаровани кўрсатишинг учун, хў қўрангача мингта сталба ўрнатиб, сим тортиб боришинг керак. Буни тиливизўр деб қўйибди, ток деган нарсада ишлайди!

— Роса машмашаси кўп экан-ку! — иягини қашиди Рамазон чол.

Нусрат бобо бошини сарак-сарак қилиб унга ер остидан қаради:

— Ё, сен ростданам гўлсан, ёки ўзингни гўлликка соласан. Пул топгану, ақл топмаган деган гап бор...

— Э, менга қара, — Рамазон чол ёшига ярашмаган эпчиллик билан зип этиб ўрнидан туриб кетди, — шуни ҳам ўйлаб ўтирибсанми, кўрсатмаса кўрсатмас. Тўрдаги токчага қўйиб қўяман. Уйни безаб туради. Иннийкейин, яқин-атрофдаги тиливизўр деган нарсани кўрмаганлар кўради, ҳаваси келади.

— Суп, сенга-е, — Нусрат бобо ўтирган жойидан пастга тушиб, нарироқдаги эшаги томон йўналди-да, қўшиб қўйди, — гапниям роса чўзиб юбординг!

— Энди қолганини менинг қўрамга бориб гаплашамиз. Қани юринглар, меҳмонни тандир кавоб билан бир сийлай. Ҳозир қимизни ҳам роса шири олган пайти.

Нусрат бобо уловининг ерга тушай деб қолган тизгинини тўғриларкан, гурундошига ёнбоши билан ўгирилди:

— Бу гапинг яхши-ю, яна сен билан кечгача йўл юришга вақт қайда. Насиб килса, бошқа кунга борармиз... Энди меҳмонга ўрис чолнинг «рўша»сини кўрсатай.

— Уни шу кетганича дараги йўқми?

— Йўқ. Ўшанда, ўғлим қўймай чақиряпти, дарахтларга қараб тургин. Насиба узилмаган бўлса, келиб қолишим ҳам мумкин деганди. Дараги бўлмади.

Мулла Рамазон телевизорини «лўккиллатганича» сойлиқ бўйлаб ичкарилаган сўқмоқ томон кетди. Биз эса, қаршидаги даранинг ёлғизоёқ йўлига қараб юрдик.

ТОҒ САЙРИ

Дара бўйлаб ичкарилаб борганимиз сари атроф зерикарли манзара тусини ола бошлади. Шу кетишда қандайдир яшиллик олами устидан чиқишимизга кўзим етмас, гўё қақроқ даштга ичкарилаб кириб бораётгандек эдик. Бундай пайтларда одам ҳар хил ҳаёлларга берилади. Мен ҳам ўзимча ўйлаб кетмоқдаман: мулла Рамазоннинг сурув-сурув кўйлари-ю «инсон оёғи етавермайдиган» тоғлар орасидаги кичкина қишлоғини кўз олдимга келтирдим. Сан-манлаб гаплашадиган икки қария ораларида бўлиб ўтган гап-сўзларига қараганда Рамазон бобо жуда ҳам гўл эмас, «сиёсат»ни яхши билади: «катталар» кўзига тушавермаслик учун районга бирон юмуш ёки унда-мунда тенгдошлари билан бўлиб турадиган гап-гаштакка албатта, кўримсизгина бўлсада, суяги бақувват қирчанги эшагини миниб келади. Кийимлари ҳам оддийгина бўлади... Ҳозирги замоннинг энг ноёб мўъжизаси бўлмиш телевизорни эсон-омон «қўра»сига етказиб олса, авайлаб тўрдаги токчага ўрнатади. Балки «пўрим»га тақлид қилиб, ёнбошлаганича қараб ётар! Яқин атрофда палончиниқида телевизор бор дея овоза тарқалар... Мунча қўйи, мунча мол-у йилқиси бор дегандан кўра мана шу гапнинг ўзи афзалроқ-да! Ажиб одамлар... Қизик, Рамазоннинг оти ёнига нега «мулла»ни қўшиб айтишаркин? Манаву, ёнимда қайсидир қўшиқни мингиллаб ҳиргойи қилганча кетаётган Нусрат бобо нега «Сайроби»? Умуман Бойсунда бирон одамнинг алоҳида хусусиятларини бўрттириб турувчи лақаб билан чақириш одатми, дейман. Ишқилиб каминага ҳам шундай «нишон»лардан бирини «чаплаб» қўйишмаса бўлгани.

Дарвоқе, бадар кетган ўрис чол ким?

— Э, болам, — дея берган қатораси саволларимга бирма-бир жавоб беришга тушди Нусрат бобо. — Рамазон Бойсун атрофидаги тоғли қишлоқларда номи чиққан илми тариқатдан яхши хабардор бўлган муллолар авлодидан. Энди биздан сўрасангиз, бобомнинг оталари асли сайроблик бўлиб, Афғонда узоқ вақт тижорат қилиб, яшаганлар. Сўнг, тақдир тақозаси билан бувамнинг буваси замонида шу ерга келиб, туриб қолганлар. Лақабимиз шундан. «Сайроби»ни қўшиб айтмасангиз, ён девор қўшнимиз ҳам бизни танимайди.

Ситора қизимга келсак, у энг кенжа — «супра қоқди»си. Шунақа, худо бизга фақат қиз ато этаверган, — бобо ғалати қараш қилиб, кўзини олиб қочган бўлди. — Энди, у ёғини сўрасангиз, гап-гаштак қилиб юрадиган тенгдош оғайнилар бор. Улардан Мўмин чўтир дегани сал тили «қичикроқ» эди, жойи жаннатда бўлсин, раҳматлини. «Сайроби»ларнинг миждози султ бўладими дейман, мана, Нусратдан мисол» деб гап қилаверди... Хах, сенга кимлигимни бир кўрсатиб қўйай, ҳеч бўлмаса етгита қиздан кейин бу охиригиси ўғил чиқар, дегандим, яна қиз бўп қолди. Доя кампир иримига бориб, Ўғилхон деб ном қўйиб юборибди. Кейинроқ уни бошқача қилиб ўзгартирганмиз. Ана, «рўша»нинг суви ҳам кўриниб қолди! — бобо юқоридан оқиб келиб, даранинг ёйилма жойига қуйилаётган жилға томон ишора қилди.

Биз жилға бўйлаб борарканмиз, бир гектар чамасидаги кўм-кўк ўтлоқ майдон қаршисидан чиқдик. Бу ер кўргонни эслатар, атрофи одам бўйи чамасидаги тош девор билан ўралган бўлиб, унинг ташқи тарафини эса икки қатор қилиб экилган ёнғоқ дарахтлари қоплаб ётарди.

Бир четда бу томонларда қуриладиган иморатларга нисбатан пастроқ, оқланган деворлари хийла рангпар бўлиб қолган олди айвонли уйча. Булоқ яланглик четидаги кекса ёнғоқ, дарахти остидан чиқарди. Суви тип-тиниқ, муздай эди.

— Мана, «Ороҳи рўша», — деди бобо тахтадан ясалган эшик зулфунидан қулфни олиб, мени ичкарига бошларкан, — бу ерда урушдан кейин кеп қолган бир ўрис яшарди. Асал боқарди. Кўп меҳнаткаш эди. Мен унга ҳафта ора нон, сут, қатиқ келтириб турар, у асал, ёнғоқ, берарди. Мана шу атрофдаги ёнғоқ дарахтларини ўша одам ўтказган.

Кўргонча ўртасини катта бедазор қоплаб ётар, У етилиб ўримга келиб қолганди.

— Ҳақиқатан «рўша» экан, — деб қўйдим тарвақайлаб ўсиб ётган чор томондаги ёнғоқларга қараб.

Нусрат бобо очиқ айвонча устунисидаги мижда илиғлик турган қора кўмгонни олиб, сув тўлдирди, сомонли лой билан суваб чиқилган ўчоқ оғзига кўйиб, олов ёқди. Сўнг даҳлизга кириб қанд-курс, ёнғоқ, туршак аралаш қилиб ўралган тугунча кўтариб чиқди. Уни дастурхон қилиб ёзаркан, мендан сўради: — Бу «рўша» дегани нима ўзи?

— Ўрмон дегани.

Нусрат бобо соқолларини тутамлаб, устидан силаб қўйди.

— Вой-бўй, ўрмон..., — кейин ўйланиб деди, — йўғ-е, унга тўғри келмас, ўрмон ху, ичкари тоғларда бўлади.

— Сизнинг авлодларингиз авлоди яшаган Сайробдаги баҳайбат чинорга таққослаб айтадиган бўлсак, бу ерни жунгли-чангалзор ҳам дейвериш мумкин. Ҳар қалай, «рўша» дейишдан кўра осонроқ, жаранглироқ эшитилади.

Нусрат бобо кулиб юборди:

— Сиз Сайробдаги чинорни бориб кўрдингизми?

— Ҳа, кўрсатишди. Жамил домла олиб бордилар.

— У домласи тушмагур бало! Бойсунни шаҳар қиб бўлди-ёв. Энди районда пахта экдиармиш.

— Пахта? — дедим ҳайрон бўлиб, сўнг қўшиб қўйдим, — ҳозир ҳамма пахтадан безору!

— Энди, у одам кўп нарсани билади. Нега бошқа районлар пахта экиб, давлатга топширади-ю, биз экмаймиз! Юз-юз эллик гектар ерга бўлса ҳам экишимиз керак. Буни Бойсун учун сиёсий аҳамияти бор деб гапирганмиш, бир йиғинда минбарга чиқволиб. Айримларнинг гапига қараганда Жамилвойнинг ундан кўзлаган мақсади бошқа: 100—50 тонна пахта етиштириб, планни ҳаммадан олдин бажариб, кейин радио орқали Бойсун пахтакорлари биринчиликни қўлга киритдилар деб ҳаммаёққа жар солиш!..

Жамил домла келганимга ҳафта бўлмай «Қани меҳмон, бугунги кунни сизга ажратдим, дунёга машхур Бойсун ҳудудидаги чинорни зиёрат қилдириб келай» дея ўзи билан олиб кетди. У киши билан юрсангиз чинданам зерикмайсиз. «Тарихий манбаълардан» келиб чиқиб, лофни ҳам олади. Мақсади хайрли: келган-кетганларга Бойсунни кўз-кўз қилиш, кутилмаган янгиликлар билан уларни ҳайратга солиш. Ахир, ким ўз юртини мақтагуси келмайди, дейсиз... Лекин Жамил акадаги ҳислат шу Бойсунтоғ этагидаги гўшада яшовчи ҳар бир кишида мавжуд. Кимдадир жўшқинроқ, кимдадир ўрта миёна...

Ўшанда Жамил ака:

— Юринг, биз билан Сайробга, — дея собиқ ўқувчисига кичкинагина кўзларини тикиб, ер остидан қараганди, Эркин бетакалуфроқ оҳангда гап қилди:

— Мен Сайробга минг марта борганман, у ердаги чинор билан бозлик минг хил «тарих»ни эшитганман. Лекин бу акамга ҳақиқатга яқинроғини айтинг, «Тарихий манбаълар»нинг ҳам талқини минг хил бўлади.

...Ниҳоят, Термиз — Қарши магистраль трассасининг чап томонида жойлашган кичкина, чиройли қишлоқ — Сайробга етиб келдик. У ерда ўсувчи, баҳайбат чинор дарахти ҳақида ёзмаган республиканинг биронта газета-журнали қолмаган, десам ишонаверинг. Ўша афсонавий чинор ва унинг соясига жойлашган чойхонада бир лаҳза дам олиб ўтмайдиган йўловчининг ўзи йўқ. Айниқса, бу ер ёзнинг иссиқ кунлари ғоят гавжум бўлади. Булоғининг муздай суви жонга роҳат.

Чинор «дарвозаси» нима учундир берк экан.

Жамил ака Тошкентдан «нозик» меҳмон бор, дея «дарвозабон»ни қаердандир топдириб келди.

Энг «ишончли манбаълар»га кўра бу чинор аввал эскича мактаб вазифасини ўтаган, ўнлаб болалар сабоқ олган. Кейин Абдулла Набиев бир неча бор комсомол-ёшлар билан йиғилиш ўтказган... «Қизил армия» штаби бўлган. Колхозлаштириш даврида «МТС» идораси жойлашган. Яна озгинадан кейин «Қишлоқ совети» кўчиб келган...

Жамил домла берилиб сўзлаётган бу гапларга чинорни кўрмаган, фақат уни ақл бовар қилмас катталиқда деб фаразлаган лаққароқ одамгина ишониши мумкин эди. Аслида чинор ичи бир нечта одам сиқилишиб сиғадиган ковак.

Лекин мен домланинг ишонтира олиш санъатига қойил қолдим. Назаримда унинг олдида унча-мунча лофчилар ҳам ип эшолмасди.

Мана шунақа гаплардан кейин, албатта ўрис чолдан Нусрат бобога мерос қолиш эхтимоли бор бу «орих рўша» оддий дарахтзор эмас, чангалзор — жунгли бўлади-да!

Бедазорнинг уйча яланглигига яқинроқ қисмида уч-тўрт эгатдан тахта-тахта қилиб экилган сабзи, пиёз, картошка, ловия, маккажўхори каби экинлар баравж бўлиб ўсиб турарди.

Бобо бир даста макка думбулини қайириб келиб, лахча кўрга кўмди. Онахонимиз бериб юборган жиззали нон билан мазза қилиб едик. Ундан кейин хушбўй «тоғ райҳони» чойидан ичдик.

Нусрат бобо бироз сувсаб қолган экин эгатларига сув тараб қўйди-да, ўроқни қўлга олиб, сал юқорироқ, тоғ яланглигидаги белга ургудай бўлиб ўсиб ётган пичанзор томон кетди.

Ҳавонинг мусаффолиги элитди шекилли, супачага чўзилганим бўйи кўзимни уйқи элитибди.

Бугунги кун мен учун воқеаларга бой, ҳақиқий тоғ сайри бўлганди.

ОВОЗА

Кечкурун Эркиннинг оналари мени дарвоза олдида қарши оларкан, елкамга қоқиб:

— Қуллуқ бўлсин болам, янги китобингиз чиқибди, — дея пешонамдан ўпиб қўйди.

Бу камгап, лекин доим меҳр тўла кўзлари одамга тикилиб турадиган, кенг ҳовлида эрта-ю кеч нималар биландир банд бўлиб юрадиган тиниб-тинчимас аёлнинг оналарча қувончи беҳад эди. Худди биронта мартабага эришган ўз фарзанди билан гурурланаётгандек.

Лекин, мен қайси китобим чиққанига англаб етолмай бошим қотганди, онахон сўриток остидаги каравотда турган «Шарқ юлдузи» журналининг янги сонини қўлимга тутдилар:

— Идорага келган экан, Нормат акангиз бериб юборибдилар. Эркин билан Воҳид яна беш-ўнтасини олиб келамиз, деб почтага кетишди.

Журнал ўз саҳифаларида устоз Абдулла Қаҳҳорнинг қисса ҳақида айтган илиқ сўзлари билан янги асаримни чоп этганди.

Кўп ўтмай бир нечта журнални қўлтиқлаб, ака-укалар келиб қолишди.

— Буларни энг яқин кишиларга фақат дастхат билан тарқатамиз. Чунки, бу ҳам худди аввалги китобингиз каби Бойсун ҳақидаги асар бўпти — ўзингиз билмаган ҳолда биздаги тоғлар манзарасини қойиллатиб тасвирлагансиз! Қани, қўлёзма пайтидаёқ ўқиган, танқидий фикрлар айтиб, бироз жиғингизга теккан каминага дастхат билан совға этинг. Бошқалар чепуха!

Эркин журналлардан бирини олдимга қўйди.

Чинданам у иккинчи бу қиссамни ўқиб, фикрлар билдирган, Абдулла Қаҳҳордай одамга ҳам обориб берганимдан хабардор эди.

Мен журналнинг қисса босилган саҳифасига шундай жумлалар битиб имзо чекдим: «Укам Эркин! Бойсуннинг гўзал ўтлоқлари, баҳайбат чинорлари-ю ёнғоқзорлари, ўрмон-у жунглилари ушбу асарни битиришимга илҳомлантиргани минг бора тўғри ва ҳақиқатдир!»

Журнал кўлма-кўл бўлиб кетди.

Кечкурун Жамил домла менинг иккинчи қаватдаги «қароргоҳ»имга янги хушxabар билан кириб келди:

— Эртага Тошкент радиоси орқали бир ярим соат давомида «Бегона» радиодрамасининг примъераси бўлиши эълон қилинди. Ролларни Ҳамза номли Давлат академик драма театри артистлари ижро этишаркан. Бутун Бойсун радиоси уни олиб эшиттиришга тахт қилиб кўйилди.

— Домлажон, бу «тарихий манбаълар» асосидаги лоф эмасми? — дея қитмирлик билан сўради ёнимда ўтирган Эркин.

— Нега лоф бўларкан. Бор гап. Радиода эълон қилинди, ўз қулоғим билан эшитдим. Биринчи программа орқали ҳам Бойсун, ҳам Тошкент вақти билан кундуз соат ўн беш яримдан, ўн етtagача!..

Эртаси — якшанба кuni Жамил домла айтган вақтда «Бегона» қиссаси асосида режиссёр Жавлон Тошхўжаев тайёрлаган радиодрама примъераси бўлди. Уни симёғочларга ўрнатилган карнайлар орқали Бойсун кўчаларидан, майдонларидан ўтаётган-кетаётганлар, сим тортиб уланган динамиклар орқали хонадон ва ҳовлиларда яшайдиганлар эшитишди.

Орадан кўп ўтмай район газетасида «Бегона»га бағишланган маҳаллий мунаққиднинг тақризи босилиб, унда мен Бойсун ва бойсунлилар ҳаёти билан танишаётлигим ҳам кўшимча қилиб ўтилганди.

Бу ерлиларнинг радио эшитишдан бошқа ишлари йўқ эканми, кўп таниш-нотаниш кишилар мени кўрганда табриклашарди. Кўча-кўйда муҳлисларим кўпайди. Улар билан тез тил топишиб, баҳсга киришиб кетардик. Ҳатто айрим муҳлислардан дакки ҳам эшитдим:

— Радиода энг керакли жойини бердирмабсиз. Воқеанинг кульминацион жойи йўқ — тушиб қолган. Ахир, қиз

севиб қолган йигитининг ўша қалтис ҳатта-ҳаракатини кўриб қолгач, ундан бутунлай юз ўгиради — мана шунинг ўзи билан асарингиз номига хос «Бегона» эди-ку!

Бу фикрда жон бор, радиодрамадан нега энди ўша энг керакли, ҳам ҳаяжонли «саҳна» «узиб» қолдирилганига ўзим ҳам ҳайрон эдим. Ахир, сценарий бундай «тўмтоқ» қилиб ёзилмаганди-ку! (Кейинроқ маълум бўлишича ўрта миёна раҳбарлардан бири радио «асари»да бадий асарлардагидек ҳамма воқеани тўла айтавериш шарт эмас, тингловчиларнинг ўзи ҳам фикрлаб,ўйлаши керак деган сўзида қаттиқ туриб олибди. Режиссёрнинг са-ю ҳаракатлари зое кетибди. «Бегона» радиодрамаси узоқ йиллардан бери ўз кўйилган номига мутлоқ бегона, тушунарсиз бир ҳолда эфирда янграб келмоқда)

Менинг қароргоҳим — пашшахонали болахона (кейинги пайтларда қаердандир чивинлар пайдо бўлиб, унга қарши ҳимоя воситасининг энг синалган усули — пашшахонадан фойдаланишга ўтгандим) яқин-атроф хонадонларнинг ёш-яланглари назарига тушиб қолган, бурчак-бурчакда туриб олиб, нималар ёзаётганим ҳақида баҳс қилишар, овозлари баъзан қулоғимга чалиниб қоларди.

Об-бо-о, бу кетишда устоздан шогирд ўзибди деганларидай, Шукур ака ўз ҳампортлари назаридан тушиб қолса-я, деб ўзимча чодирҳаёллик ҳам қилиб кўярдим.

ТАНДИР КАВОБ

Жун қирқими тугаб, район режани ортиғи билан удалаган, Нормат аканинг анча қўли бўшаган дам олиш кунларининг бирида у киши бизни барвақт уйғотди.

Қир ва ёнбағирликлардан ўтувчи паст-баланд йўллارни писанд қилмайдиган «Газик»ка ўтириб, узоқ тоғлар ичкариси томон йўлга тушдик.

Бир неча довон, дара-ю сўқмоқларни ортда қолдириб, катта арчазор этагидаги ялангликка етиб келганимизда кун тиккага кўтарилиб қолганди.

Ўтов қаршисига кенг — мўлгина ерга гулдор кигиз ёзиб, кўрпачалар тўшалганди. Ўртада оқ дастурхон безатуғлик. Букчайиб ўсган қандайдир дарахтнинг тирсақдай туртиб чиққан шохига транзистор радио илинган, ундан ёқимли куй таралиб турибди.

Саратон қуёшининг оловли ҳарорати бу томонларни ҳам ўз забтига ола бошлаган, гўё атрофдаги тоғ-тошларгача қизиб кетгандай эди.

Ўрта ёшлардаги чўпон киши бизларни илиқ қарши олди.

Ўн-ўн беш қадам нарироқдаги булоқ сувига ташлаб қўйилган мешни кўтариб келди. Косаларга тўлдириб қимиз қуя бошлади.

Дастурхонга биз ўзимиз билан олиб келган қовун-тарвуз, мева-чеваларни қўйдик.

Лекин, бу ердаги ноз-неъматлар ичида негадир, тандир кавоб кўринмасди.

Бир пайт чўпон киши:

— Оқсоқол бова, фотиҳа беринг, танани ҳалоллай,— деди ва дастурхон четидаги катта пичоқни олиб, арчазор оралаб кетди.

Эркиннинг ишораси билан мен ҳам ўрнимдан турдим.

Дарахтлар орасида баҳайбат, кўкимтир, силлиқ тошлар ярим-ёрти ерга ботган ҳолда «сочиличи» ётар, улар атрофида худди шу ҳарсангларга ўхшаш, ковш қайтариб мудраётган қўйлар кўзга ташланарди.

Қўлида пичоқ, бир тутам арқон ушлаб олган чўпон улар оралаб нималардир изларди. Ниҳоят, пишиллаб нафас олаётган семиз, кора қўчқор тепасида тўхтади. Унинг олдинги оёқларидан ушлаганича четроққа судраб кета бошлади ва катта қора бир ҳарсанг ёнига келди. Лаҳза ўтмай қўйнинг оёқларини қўлидаги чилвир билан боғлади, пичирлаб нималардир ўқиб, юзига фотиҳа тортди. Эпчиллик билан жониворнинг бошини тиззаси кўзига босди-да, бўғзига пичоқ тортиб юборди. Бу кутилмаган ҳодиса бир неча дақиқалар ичида рўй бердики, мен турган жойимда қотиб қолдим.

— Ҳа, нима гап, ака, — деди Эркин елкамга туртиб.

— Қара, ука, анову атрофдаги қўйларга қарагин, шериги бўғизланяпти-ю пинагини бузмай ковш қайтариб ётибди-я! Биронтаси сесканмади ҳам!

У аста қўлини силтади:

— Энди, қўй-қўйда, ака! «Баран» деб қўйибди. Чўпон жуда чаққон экан, бир пастда чилвир билан боғланган қўйнинг оёғидан ҳарсанг ёнидаги арча шохига осиб, терисини шила бошлади.

Биз нари кетдик.

Қаердандир отда келиб қолган чўпоннинг катта-кичик икки ўғли ер тандирга ўт ёқишди. Қўй таналари зираворлаб, арча шохлари билан пишиқ ёғочларга боғланди. Аввалдан тайёрлаб қўйилган кўр тафтига қарата осиб чиқилди. Тандирнинг кичик оғзига яна арча шох-шаббалари ёпиб, устидан лой чаплаб, сувалди.

Чамаси икки соатлар вақт ўтгач, ҳаммаёқни иштахани қитиқловчи хушбўй ҳид қоплаб кетди... Хил-хил бўлиб пишган гўшт сопол лаганларга солиниб, дастурхонга тортилди.

Гап орасида Нормат ака номимни, кимлигимни айтиб, чўпонга таништирди.

— Э-э, — деди у мен томон ҳайрат билан қараб, — яқинда бу кишининг ёзганини радиода эшитгандик.

— Ана, — деди Эркин чўпонга ялт этиб қараб, — кимга атаб қўй сўйганингизни билиб қўйинг!

Мезбон қаддини ростлаган бўлди:

— Ёзувчи одам билан биринчи ёнма-ён ўтиришим.

— Шукур Холмирзаевни билмайсизми? — дея уни саволга тутдим.

— У киши номини эшитганман-у, ўзларини кўрмаганман-да! — жавоб қайтарди чўпон.

БОЙСУН МЕТРОПОЛИТЕНИ

Кейинги кунларда рўй берган энг шов-шувли воқеалардан бири Бойсунни шаҳар деб эълон қилиниши бўлди. Албатта, бу район раҳбарлари учун бироз ташвиш ортгирди. Нормат акани кам кўрардик.

«Марказ»га туташ яқин-атрофдаги катта-кичик қишлоқ аҳолисининг ҳаммаси ҳам «шаҳарли» бўлишни хоҳларди.

Қаерга борманг, гала-ғовур баҳс авжида:

«Анаву Жамил деган муаллим шаҳарли бўласан, мазза қилиб яшайсан деб, қўл қўйдирганди, энди қишлоқда қолиб кетаверамизми?»

«Шаҳарли дегани ҳукумат чиқарган эълон бўйича етти соатдан ортиқ ишламайди. Ишласа ҳам завод-фабрикаларда ишлайди. Қолган вақтини маданий хордиқ чиқариш билан ўтқазади».

«Шунча одам ишлайдиган завод-фабрика қайда, дейсан».

«Ўшаларни қурдириш учун раҳбарлар чоғиб юришганмиш-да!»

«Вой-бўй, унда ҳамма Нодир «пўрим» бўп кетса, чорвани ким боқади, далада ким ишлайди?»

«Қишлоқилар ишлайди».

«Нега энди биз эртадан кечгача қора терга ботиб ишлаб, шаҳарли бўлиб олганларни боқарканмиз. Йўқ, бунақаси кетмайди».

«Сайробни ҳам шаҳар қиламиз деётганлар чиқибди».

«Бўлмаган гап. Шаҳар номини олиш учун аҳолиси камида йигирма беш мингдан зиёд бўлиши керак экан. Жамил муаллим шунчага етказаман деб қанча овора бўлди-ку!»

«Энди Сайробилар ҳаммомни орзу қилмай кўяқолишсин!»

«Тўхта-тўхта, бу билан нима демоқчисан. Шаҳарли бўлиб, бизни назарлари илмай қолдими?...»

Жанжал ёқалашишга бориб етди. Ўртага қариялар тушиб, ажратиб қўйишди.

Қизиқ, бу ернинг кишилари бирдан лов этиб ёнишади, дарров мураса-ю мадорага ҳам келишади. Аксари аҳоли жиддий, худди сизни менсимаётгандай муомала қилади, овозлари тўнғроқ. Лекин, улар даврасида ўтириб, гурунгини тинглаб Шукур Холмирзаев ёзган «Тўпори сўзли, дангал ва мард, айниқса ўзидан пастроқларга шафқатли халқ» эканлигини дарров пайқаб оласиз.

Масалан: «Келинг, меҳмон! Ўтиринг!» — Сизни шундай кутиб олишлари мумкин, мулозимат кейинроқ, суҳбат асносида бўлаверади.

Албатта, Бойсун шаҳар мақомини олганлигининг дастлабки нишонаси ярқ этиб кўзга ташланди: ягона Марказий Ленин кўчасидан «шохлаб» пастга-юқорига қараб нечта жинкўча кетган бўлса, ўша ердаги чорраҳаларга қаққайтириб, йўлчиноқ яъни светофор ўрнатиб чиқилди. Бу юмушни бойсунли электрчилар, милиционерлар аҳолининг кўмагида сидқидилдан адо этдилар.

Бойсун радиоси орқали «гражданлар энди ҳақиқий шаҳарлиларга ўхшаб тартиб-интизомли бўлишлари, светофор қонун-қоидаларига оғишмай риоя қилиб, бойсунлиларга хос

ўз шарафли бурчларини адо этишлари» ҳақидаги Ички ишлар бошқармаси бошлиғининг суҳбати бир неча бор эшиттирилди.

Охирги этаги жуда борса, уч юз-тўрт юз қадамга чўзилиб тоғ ёнбағрининг сўқмоғига сингиб кетган тупроқли жинкўчани чангитиб, бир дунё пичан ортилган эшак тушиб кела бошлади. Тўсатдан йўл «беркилиб» қизил чироқ ёнди. Катта кўча одатдагидай бўм-буш. Бироқ, кекса бир киши улови нухтасини қаттиқ тортиб, шаҳарлиларга хос «ўз гражданлик бурчини» адо этиб турибди.

Арава, велосипед, ҳатто от минган бундай «интизомли ҳайдовчилар»ни ҳар чорраҳада учратиш мумкин эди.

Бойсунлилар чинданам ғалати «халқ». Гап-сўзлари, қилиқларидаги ҳазил ёки жиддийлигини тушуниб бўлавермайдиган мураккаб хусусиятлари билан бошқалар устидан, ҳатто ўзлари устидан ўзлари кулаётгандай туюлиши мумкин. Бу билан на Болгариянинг габроволик ҳазилкашларига, на ўзимизнинг Фарғонадаги содда ва Афандинамо повулғонлиларга ўхшашади. «Билса — ҳазил, билмаса — чин» кабилидаги қитмирлик ҳам уларга бегона эмас.

Шундай бўлмаса, «шаҳар»нинг шундоқ юқорисида ястаниб ётувчи Бойсунтоғ ёнбағридаги ўша машҳур икки туп чинорни «ўтқазганлар» сони бир неча йил мобайнида беш-олтитага чиқиб кетмаган бўларди.

Бойсунга қилган сафаримдан сўнг озгина вақт ўтгач, Ёзувчиларнинг Дўрмондаги ижод уйида синчков ва мулоийим, ҳалимтабиат болалар ёзувчиси Оқилжон ака Ҳусановни учратиб қолдим:

— Бойсунда бўлган экансиз, кўп эслашди, — деб қолди у киши. — Қаранг, қандай тарихий ва муқаддас жойлар кўп экан, у ерда. Шундоқ Бойсун устида Бобур Мирзо ўтқазган икки туп чинор яшнаб турибди. Тагида ўтириб дам олдик. Ҳозир бир нарса ёзишни мўлжаллаб юрибман.

Яна орадан бир йилча ўтгач, телевизор орқали машҳур ва жиддий адабиётшунос олимимиз Умарали Холматовнинг куйиниб гапираётганини кўриб қолдим: «Биз ҳали олис минтақалардаги буюк бобокалонларимиз номлари билан боғлиқ залварли тарихга эга зиёратгоҳ жойларни яхши билмаймиз, қадрига етмаймиз. Шундоқ Бойсуннинг нақ

тепасида Навоий бобомиз ўтқазган иккита баҳайбат чинор гуркираб ўсиб турибди. Яна, кўҳна манбаъларга таяниб айтишларича, икки буюк шахс — устоз, шогирд — Жомий ва Навоий ҳазратлари худди шу чинор остидаги булоқ бўйида учрашишган экан».

Тагин бир гап юради: Лениннинг юз йиллиги нишонланаётган кунлар бир ўқувчи бола Жамил муаллимдан сўрайди: «Домла, Ленин Бойсунда бўлганми?» Гап нозикроқ масалага бориб тақалишини пайқаган муаллим бошқачароқ жавоб қайтаради. «Тарихий манбаъларда бу ҳақда аниқ маълумотлар йўқ. Лекин, ўртоқ Каллелин Самарқандга Бойсун орқали ўтган бўлиши мумкин!»

Шундан кейин ўша машҳур чинорларни Калинин ўтқазганлиги ҳақида ҳам бир сидра гап чиққан дейишади.

Шу кеча-кундузда шоир Усмон Азимнинг узоқ ажлодларидан бўлмиш афсонавий Алпомиш Бойсунтоғнинг одам оёғи етмас олис бир жойида яшнаб турган икки чинорни кўриб, ҳайратга тушгани, Бойсунга кўрк бағишлаб турсин дея илдизи билан суғуриб, икки елкасига қўйганча келтириб шундоқ бағирли жойга ўтқазгани, кейинроқ унинг илдизларидан бири Сайробдан ниш отиб чиққани ҳақида ҳақиқатга анча яқин гап-сўзлар айланиб юрибди. Ҳатто кўпчиликнинг нигоҳига тушиб қолган шоир бу ҳақда дoston ёзишга киришганмиш.

Мен келтирилган ташбеҳлар қанчалик тўғри-нотўғри-лигини билмоқ учун устоз Шукур Холмирзаевга мурожаат қилдим.

— Биласизми, — дея гап бошлади акахон қулоқлар устида тўзиб ётган сийрак сочлар билан олди пўстимбадай ялтироқ бошга оро киритишга уриниб, — домла Чеховнинг «Тўй» деган асари бор. Ундаги юнон кишини эсланг: ҳар икки гапининг бирида эҳ, бизнинг Юнонистонда ундоқ, мундоқ деган мақтовли гапларни айтаверали... Тўй маросимларининг бирида ҳозир бўлган рус генералини ҳам назар-писанд қилмай, бизнинг юнон генераллари олдида бу киши нима бўпти деган мазмундаги гапни айтиб юборади. Бу ўз юртини ўта девонавор севганидан бўлса керак. Бизда ҳам шундайлар йўқ эмас-да! Уларнинг қонида ҳавасмандлик зўр! Хасад эмас,

беғубор ҳавасмандлик! Қаерда бирон янгиликни кўрсалар, дарров мияларига нега энди Бойсунда йўқ деган фикр урилади ва ўшани амалга ошириш пайдан бўладилар. Ўйлаб қарасангиз, нимаси ёмон!

Шукур аканинг бу сўзларини эшитиб:

— Бойсунда метро қурилганидан хабарингиз борми? — деб сўрадим.

Устоз бошни силаб, қошни чимирдилар:

— Анчадан бери у томонларга йўлим тушмади, лекин улар бир ҳаракатга тушишса, қуришлари ҳам мумкин.

Мен қулоғимга чалинган, ҳақиқатлиги нечоғлик тўғри-нотўғрилиги ўзимга ҳам қоронғи «Бойсун метро»си ҳақида гапириб бердим: янги шаҳар қурилиш мутасаддиларидан бири лойиҳа чизғиларини кўтариб, Тошкентга келади. У эндигина ишга туширилган метрополитенда сайр қилиб, жуда таъсирланади. Ўзимизда ҳам курсак бўларкан деган ҳаёл унга тинчлик бермай қўяди. Бойсундаги марказий чорраҳанинг у томони — бу томонини ўлчаб, ер ости текширувлари ўтказди, икки ишқивоз архитекторни ёнига олиб, мини метро лойиҳасини тузишади... Охир, майли ҳозирча поезди бўлмаса ҳам метронинг ўзини қиламиз, бир одамлар ҳайрон қолсин деган тўхтамга келишади... Шу кеча-кундузда марказий чорраҳанинг ўнг ва чап бетида иккита катта «М» белгиси ва «Метрополитен» деган ёзув пайдо бўлганмиш. Атрофдаги тоғлилар орасида эса, гап юрганмиш:

«Бу, метро дегани ўзимизнинг тоғларда бўладиган ғорга ўхшаркан-у, фақат юраверсанг-юраверсанг нариги томонидан чиқиб қоларкансан».

«Нега ғорга ўхшаркан? Чироқларини, ялтиллаган деворларини кўрмадингми?!»

«Айтишларича, Тошканда ҳам бор эмиш-у, одамларни у томондан бу томонга қалдиратиб поезд олиб юрармиш».

«У хатарли, худо кўрсатмасин, томи ўпирилса борми... Ўзимизникидан қўямасин!»

Бу сўзларни эшитиб, Шукур ака қах-қах уриб кулди. Лекин бирон сўз айтмади.

Назаримда ишонди-ёв!

БОЙСУННИ ТИТРАТГАН ЎН КУН

Сафаримнинг иккинчи ҳафтаси охирлаётган эди. Бойсунни шаҳарга айланиши билан мен учун қизиқарли бўлган барча воқеаларга нуқта қўйилган-у, энди бу ёғига ҳеч нарсанинг аҳамияти қолмагандек эди.

Ҳаммаёқни кўриб бўлдим, кўпчилик билан танишдим... Катта ва гавжум Тошкентни соғиндим. У ёғига ёзги таътил қилиб, Наманганга ҳам ўтиш керак-ку, ахир.

Эркиндан ўсмоқчилаб энг ишончли улов — поезд Тошкентга неча кунда олиб боради, деб сўрадим.

— Дарров кетмоқчимисиз? Нима, Бойсун ёқмаяптими, Сизга! — деди-да, тумсайиб олди укам тушмагур.

— Ажойиб кишилар макони — бундай гўзал жой нега ёқмас экан. Энди икковлашиб бизникига кетамиз, у ерда ҳам кутишяпти, — дедим.

— Бир ойсиз ҳеч қёққа кетмайсиз, — сўзимни шартта кесди Эркин ва кўшиб қўйди. — Кетма-кет иккита тўйга айтилганмиз. Ундан кейин Шерободга борамиз. У ёғига бир гап бўлар.

Мен эса кетишга астойдил аҳд қилгандим.

Бироқ, кутилмаган воқеа содир бўлди, бутун Бойсунни қиёмат қопди. Сайробли ўрта яшар киши тоғда бойсунлик чўпоннинг ўтовда ёлғиз қолган қизини отга ўнгариб олиб қочиб кетибди.

Кимдир кигизга ўраб олиб қочгани, яна биров оёқ-қўлини боғлаб, ўғирлаб кетгани ҳақида гапирарди.

Воқеалар шунақанги шиддатли тус олиб кетдики «Сайроби» ўша эркакнинг таҳқирли бу ҳатти-ҳаракатидан ғазоби жунбушга келган бир гуруҳ ёш-яланглар қарши Чоралар кўришга киришдилар. Бир-икки қишлоққа «хужум» бўлганлиги ҳақида ҳам гап тарқалди.

Кўпчилик бойсунликларнинг ғурурини таҳқирлаган «қиз ўғриси»ни тутиб, жазолашни талаб қиларди. Лекин қочқинлар чегу чегарасиз Бойсун тоғларининг қайси бурчагида, қайси ўнгурида яшириниб юрибди, билиб бўлмасди.

Воҳид билан Фарҳоднинг тенглош оғайнилари тоғлардан кесиб келтирилган бир боғ гавронни эслатувчи қатронғи наводасини ташлаб кетишди.

Навдаларнинг чопқида кесиб олинган томони қаттиқ қисилган одам муштирага ўхшаш чайир бўлиб, тўқмоқни эслатарди. Ака-ука икковлон қўлларида болта билан уларни йўниб калтак — «қурол» тайёрлашга киришдилар.

Афтидан Бойсунда яқин —ўртада юз бериб қоладиган «жанг»га тайёргарлик кетарди.

Онахон ўғиллари тепасига бостириб келиб:

— Ҳой, тирранчалар, ақлларингни едингми, бу нима қилиқ! Ҳозир даданга телефон қилиб, адабларингни бердираман, — дея уриша кетди.

Воҳид қаддини ростлади:

— Нима, бизнинг қизларни ўғирлаб кетаверса, индамай қараб ўтираберайликми! Эртага чўпонларимизнинг бошқа хотин-ҳалажлари бошига ҳам шундай кун тушиши мумкин.

— Ҳа-да, — дея бўйинларини чўзганча акасининг ёнини олган бўлди Фарҳод, — кўрсатиб қўямиз уларга қиз ўғирлаш қандай бўлишини!

— Сан жувонмаргларга ўзим кўрсатиб қўяқолай! — дедию онахонимиз қўлларига иккита гавронни олиб «тирранча»ларни қувадай кетдилар. Улар кўча томон қочиб қугулди.

Эркин Душанбе университетидега ўқийдиган бир дўсти билан унинг олисдаги қишлоғига кетган, билишимча, бу воқеалар акс-садоси ҳали қулоғига етиб бормаганди.

Кўчада Жамил домлани учратиб қолдим. У кишининг воқеаларга муносабати қуйидагича бўлди:

— Бу ўтмиш сарқити. Тарихий манбаълардан маълум бўлишича, илгари бой-феодаллар аҳолини табақаларга бўлиб, онгсизликка маҳкум этганлар. Натижада бунақа қарама-қаршиликлар тез-тез қайтарилиб турган. Сув, ер таллашиб биринчи қишлоқ билан иккинчи қишлоқ аҳолиси урушган, кўп қонлар тўкилган... Тўғри, ҳозирги кунда Бойсун қишлоқ эмас, мана шаҳар мақомини олгандан кейин бу ерда истиқомат қилувчилар маданийлашиб, турмуш ва онг даражаси ҳам юқорилашиб бормоқда. Мана, энди кўрмайсизми, битта одамнинг ахлоқсизларча қилган хатти-ҳаракати туфайли ҳаммаёқда миш-миш, безовталиқ...

Кечқурун Воҳид билан Фарҳодни «қароргоҳим»га чақириб «насихат» қилмоқчи бўлдим. Бироқ, улар аввалги мўмин-қобил болалар эмас, бутунлай ўзгариб қолганди:

— Э, ака, тоғликлар гурури қандай бўлишлигини билмайсиз.

— Сен билсанг айтчи, — дедим Фарҳоднинг сўзини бўлиб, — нима, сайробликлар тоғли эмасми?

— Бизга нисбатан анча пастда яшайди, шунинг учун паст кетган, — деди у пинагини бузмасдан.

Воҳид чурқ этмай ўтирарди.

Ваъзият жиддий тус ола бошлади.

Термиздаги армия бўлинмаси Бойсунга десант ташлади. Осмонда вертолётлар изғиб қолди. Қочқинларни кидиришаётганмиш. Улар қўлга тушмагунча Бойсун — Сайроб муносабатлари таранг бўлиб тураверади, деган сўзни эшитдим маҳаллий ёш ёзувчи, район газетаси ходими Исмат Норбоевдан.

«Америка овози» Чехословакия воқеаларидан кейин «Бойсундаги воқеалар» ҳақида хабар бера бошлабдиммиш... Кимдир «Бойсун» номи халқаро миқёсда жаранглаганидан мамнун эди.

Яна бир хабарга қараганда Нусрат Сайроби ўз қизи Ситорани олдига солиб, Термиздаги ўртанча куёвиникига кетганмиш...

Эрталаб кўча томондан кимдир менинг отимни айтиб чақиргандай бўлди. Бундоқ дераза қанотини очиб қарасам, Теша ака ёнида савлатдоргина бир киши билан қўл силкитиб туришибди.

Дарров пашшахонани йиғиштирдим, стол-стулларни тўғрилаб, югурганча пастга тушдим.

— Менгзиё Сафаров! — дея таништирди Теша ака ёнидаги шеригини.

Бу одам номини кўп эшитгандим. Воҳада танилиб келаётган ёзувчи, Шукур аканинг яқин қадрдони эканлигини ҳам яхши билардим.

Икковларини кўярда-қўймай болахонага таклиф этдим.

Жажжи Гулбаҳор, Манзураларнинг ҳар нарсадан кўз-қулоқ, зийраклигига қойил қоламан. Кимки менинг йўқлаб келса, нафасини ростлаб улгурмасдан улар пойгоҳда пайдо бўлиб, бийронлик билан «Ассалому алайкум!» дейишади. Албатта, бировининг қўлида чойнак-пиёла, нон ўралган дастурхон, иккинчисининг қўлида мева-чева, қанд-курсли паднис бўлади. Бу сафар ҳам Теша ака қизларнинг саломига

алик олди-да, Эркиннинг сингиллари эканлигини дарров таниди:

— Акаларинг қани? — деб сўради улардан.

— Келиб қоладилар, ўртоқлари билан тоққа кетгандилар, — жавоб берди Манзура.

Нонуштани учовлашиб бирга қилдик.

— Қани, юринг, энди «фронт»нинг нариги томонига ўтамиз. Машина тайёр, — дея пастга ишора қилиб қўйди Теша ака Саидали.

Гап қаерга боришимиз ҳақида кетаётганлигини дарров тушундим.

— «Чегара»дан ўта олармиканмиз? Ҳозир вазият анча мураккаб дейишади.

Менгзиё ака менга ўгирилди-да, хотиржам бўлаверинг, дегандай қўлини силкиб гап қилди:

— Биз бетараф элчилармиз. Элчига ўлим йўқ, — сўнг қўшиб қўйди.— Бугун у ерга Термиздан Ҳайитбой Азимов келар эканлар. Баҳонада кўришиб келасиз. У киши ҳам ижодкор одам, қолаверса ҳамшаҳарингиз!

Бойсунда тўполонлар бошланмасидан аввалроқ вилоят марказидаги қандайдир йиғилишга бориб қайтган Нормат ака вилоят партия қўмитасининг ташвиқот ва тарғибот ишлари бўйича котиби Ҳайитбой Азимовнинг менга айтган саломини, ҳамда қайтаётганида кўриниш бериб ўтсин, деган гапини етказган эди.

«Азимий» таҳаллуси билан ижод қилувчи бу одамнинг ғазаллари кўшиқ қилиниб, радиога бот-бот янграб турарди. Мен яна Ҳайитбой акани қатор вилоят театрлари саҳнасида асарлари муваффақият билан ўйналаётган драматург сифатида ҳам ғойибона билардим. Ижодкорларга ҳурмати баланд, ўта маданиятли одамлиги ҳақида Шукур ака Холмирзаевдан кўп эшитганман.

Сайробдаги қишлоқ совети биносининг олди машина-ю одамларга тўлиб кетган. Районнинг катта-кичик амалдорлари шу ерда. Милиция ходимлари билан унда-мунда ҳарбийлар ҳам кўзга ташланиб қолади.

Чинданам бу ерга Ҳайитвой ака ташриф буюриб, маҳаллий раҳбарларни ўз ҳузурига чорлаб, муаммони тезроқ ҳал қилиш борасида суҳбат ўтказаетган, Менгзиё аканинг таъбири билан айтганда «патини юлаётган» экан.

Қабулхона эшиги очилиб, озгин, қорачадан келган кўзлари жикқа ёш ўрта яшар жувон чиқиб келди.

Танидим — бу ўтган сафар Жамил ака билан Сайробга келганимизда кутиб олган қишлоқ совети раисаси эди.

Ундан кейин кирганлар: колхоз раиси, милиция бошлиғи, хўппа семиз бозорқўм ҳам терлаб-пишиб шу аҳволда чиқишди.

Ўзимизнинг Нормат акамиз деҳқонона салобат-у вазмин босиқлик билан «бошлиқ» ҳузурига кириб, қорачадан келган юзлари оқаринқараган, катта, пўрсилдоқ бурунларининг усти тердан ялтиллаб кетган ҳолда бошларини сарак-сарак қилганча чиқиб келдилар.

Маълум бўлдики, ичкарида «тоғорага орқаси сиққанга ҳам, сигмаганга ҳам бир танга» қабалида иш бўлмоқда. Мўлжалланган учрашувдан бизлар ҳам обрў тополмас-лигимизни сезиб, орқага қайта қолдик.

МУАММОНИНГ ЕЧИМИ

Ниҳоят, бир ҳафта давомида бутун район аҳолиси асабини жунбушга келтириб турган қочқинлар топилди — қиз билан эркак олис тоғ қишлоғидаги бир кампирникига ярим тунда силла-мадори қуриган ҳолда кириб келибди.

Энди бир муаммони жамоатчилик олдида очиқ-ойдин ҳал қилиб олиш масаласи турарди: қиз ўз розилиғи билан кетганми, ёки эркак уни мажбурлаб олиб қочганми?

Чунки бу борада кейинги пайтлар бойсунликларни доғда қолдирувчи гаплар кўпайиб қолганди: «Қиз ўзи аввалдан ишва қилиб юраркан. Фунажин кўзини сузмаса, буқа ипини узармиди?» «Ҳамма бало ўша қизнииг ўзида!»

Муаммони «суд» одилона ҳал қилиб берадиган бўлди.

Бунинг учун район маданият уйига қарашли катта мажлислар зали танланди. У ерда одамлар ўтирадиган курси вазифасини бир йўла етти-саккиз кишига мўлжалланган йўғон, вазмин тахталардан ясалган узун скамейкалар ўтарди.

Ўртада қолдирилган бир қулоч кенгликдаги очиқ йўлак зални қоқ иккига ажратиб турарди.

Қарама-қарши томондан тенг сонли вакиллар таклиф этилиб, бойсунликлар чап, сайробликлар ўнг тарафда

ўтирадиган бўлишди. «Суд» белгиланган кун, белгиланган вақтда бошланадиган бўлди.

Маданият уйи директори танишлигимиз ҳурмати (ҳаваскор шоир) «бетараф» кузатувчи сифатида қатнашмоқчи бўлган камина учун шундоқ эшикдан киравериш йўлак бошига кабинетидаги ўзи ўтирадиган қизил духоба қопламали шоҳона курсини қўйдириб берди.

Ўртадаги йўлакни, саҳна олдини кўлида автомат тутган бир нечта десантчи ўрис йигитлар эгаллаган. Улар оёқларини кеганича қутилмаган ҳар қандай фавқулотда ҳолатга шай бўлиб, хушёр туришибди.

Саҳнада аввал, кун ниҳоятда иссиқ бўлишига қарамай қора костюм-шим кийиб, галстук тақиб олган, пахмоқ сочли, ўрта яшар «судья» пайдо бўлди. Унинг икки ёнига қўйилган курсиларга Сайроб ва Бойсундан биттадан вакил — сочсоқолини қирдириб олдиртирган, сарғишранг ипак кители устидан шалдироқ орденлар таққан «ветеранлар» ўтиришди.

Милиционер йигитлар ўрта яшар кишини, сўнг бошига оқ узун рўмол ташлаб, юзини яширган қизни бошлаб кириб, қарама-қарши қўйилган курсиларга ўтқозишганда зал ув тортиб, бир чайқалиб кетгандай бўлди. «Судья» кўлидаги кўнғироқчани жиринглатиб, залда ҳозир бўлганларни тартиб сақлашга чақирди.

Савол аввал қизга берилди. Ундан садо чиқмади. Хун бўлиб йиғларди, чоғи... Эркак эса, нимадир деб жавоб беришга улгурдимми-йўқми билмайман, чап тарафдан «Ёлғон-ёлғон» деган қичқириклар янгради. Шуларга аралашиб, кимнингдир «У-урр» деган бўғиқ овози эшитилди.

Тўс-тўполон бошланиб кетди.

Ўртани иккига ажратиб турган солдатлар қуроолларини кўкракларига маҳкам босганча чопиб бориб, саҳна олдини ўраб олишди.

Бундоқ қарасам, нақ тўсинбоп тахтадан ясалган зилзамбил ёғоч скамейкалар одамлар устида ўйнаб юрибди, Кимдир баланд дераза ойналарини уриб, синдириб ташқарига қочган, кимдир эшик томон ўзини урган. Яна кимлардир ёқалашиш билан овора. Бир барзанги шундоқ қаршимдаги узун скамейкани даст кўтарди-да, кимларгадир отди.

Мен бу ерда ҳазилакам «жанг» кетмаётганини пайқаб, хушёр тортдим. Негадир ўзим ўтирган қизил духоба қоп-

ламали шоҳона курсини қўлимдан чиқармай (ахир у директорнинг омонати эди-да!) ув-увлаб ётган оломон орқасидан чопдим. Югурганча кенг каридорнинг ҳолироқ жойини мўлжаллаб кетаётгандим... қарасам, важоҳати ўта кўрқинчли, бутун афғи-башарасини соқол босган айиқсифат бир кимса япанглаб, йўғон қатронғи гавронини айлангириб, бошимни мўлжаллаб келяпти. Тўқмоқли дўнгалаги билан каллам тугул елкаминг бирон ерига туширса, майдалаб омон қўймайдиган важоҳати бор эди бу баттолнинг.

Кўрқув одамни хушёр тортириши аниқ, лекин куч-қудрат бахш этиб юбориши ҳам мумкин экан. Зил-замбилдай қизил духоба қопламали шоҳона курсини бошимга «қалқон» қилиб, қандай кўтариб олганимни билмайман... Худди шу пайт нақ қора чойгумчадай келадиган гавроннинг тўмтоқ чангаги курсига тегиб, унинг тўртта оёғини учуриб юборди. Иккинчи зарба яна баттароқ бўлишини сездим-да, дабдаласи чиққан шоҳона курси остидан бошимни чиқариб «Мен Сайробимас, Тошканди-Тошканди» дея ҳимоянинг сўнгги имкониятини қўллаб бошладим.

Бироқ, бу рақибим ўлгудай ичиб олганми, кўзлари қонсирагандай қип-қизил, боқишлари ваҳшиёна эди. У гавронни яна айлангириб, устимга бостириб кела бошлади. Энди тамом деб ўйладим, ичимда.

Аммо ўша пайт, сарвари оламнинг мендай бандасига кўрсатган марҳаматига тасаннолар бўлсин, қаердандир пайдо бўлиб қолган Воҳид жонимга оро кирди, шердай учиб келиб, мени гаврон зарбидан сақлаб қолди: «Танимаяпсизми, полвон ако, Тошканлик меҳмон-ку!»

Бекордан-бекорга асфаласофинга жўнатиб юбориши ҳеч гап бўлмаган полвон дарров ғазабидан тушиб, жўлмайиб қўйди, мени таниди шекилли! Мен ҳам энди уни танигандай бўлдим — кўпчилик «Девонаполвон» деб атайдиган, чинданам савдойироқ одам шу эди...

Кечкурун «Сайроби қиз ўғриси»ни олиб Термиз томон йўлга тушган махсус милиция автобуси Бойсундан чиқаришдаги чорраҳада тошбўрон қилинди. Кўриқчи солдатлар автоматлардан осмонга қарата ўқ бўшатишга мажбур бўлдилар. Машинанинг тунока «томи» бироз пачоқ бўлганини ҳисобга олмаганда, ҳеч ким шикастланмади.

Фақат шаҳарга кираверишдаги биринчи чорраҳага ўрнатилган светофор — йўлчиروқнинг икки кўзидаги ойна тўкилиб тушгани бойсунликларни бироз ташвишга солди, Жамил ака яна қаерларгадир югурадиган бўлди.

ХУЛОСА

Мен шоҳона курсини сақлаб қололмаганлигимга афсусланиб, унинг эгасидан кечирим сўрадим.

Пешонамнинг чап томонида пайдо бўлган ёнғоқнинг ярим палласидай ғурра билан Девонаполвоннинг калтак зарбидан омон қолганлигимга шукроналар қилиб, масжидга хайри-эҳсон бердим.

Яна, кулоққа чалиниб қолган миш-мишларга қараганда «Америка овози» «Варшава шартномаси»га аъзо мамлақатларда Кремль ҳукмронлигига қарши кураш авжга чиқаётгани, Бойсунда эса аҳвол мўътадиллашиб бораётгани ҳақида гапирганмиш...

БУХОРО ТОМОНЛАРДА

«ҚАЛАНДАРХОНА»

Эрталаб шаҳар марказидаги «Ёзувчилар уйи»да жойлашган хонам кўнғироғи жиринглади. Остонада ҳар доимдагидай чиройли кийинган, ман-ман деган йигит ҳавас қилгудай қад-қоматини расо тутиб, устоз Шуҳрат ака турарди. Қўлтиқларида юпқа жигарранг папка, қўлларида тандирдан янги узилган бўрсилдоқ нон.

— Шуҳрат ака, — дедим нонни оларканман, бироз ҳижолат тортгандай, — Сизни йўқлаб туриш биздан лозим эди. Овора бўлиб...

У киши сўзимни кесди:

— Ундай дема. Энди Абдулла ака йўқ, ота-онадан узоқдасанлар, бир ўзларинг бевош бўлиб кетмагин дейманда! — туфлини енгилгина ечиб, бир варақайига ётоқ, меҳмонхона, ижодхона вазифасини ўтовчи уйчамнинг кенг, ёруғ хонасига кирдилар, атрофга назар ташлаб, — нечук «Қаландархона» бўм-бўш, дедилар.

— Кунлар исиб, тут пишиғи бошланди. Шерикларим «кашкул»ларини тўрва-ҳалталарига солиб, ҳар қаёққа тўзиб кетишди, — дедим ҳазиломуз оҳангда устознинг жилмайиб турган юзларига қараб.

Биз зумрашалар у кишига бундай ҳазил-мутоиба гаплар айтишга журъат этардик, чунки ўзлари бошлаб берардилар.

Ивирсиб ётган стол устини тартибга соларканман, Шуҳрат ака менга жилмайиб қарадилар:

— Овора бўлма, сендан гина қиладиган ҳеч ким йўқ. Келин келганда ўзи тартибга солиб олади. Ҳозирча ўзинг — хон, ўзинг — бексан. «Қаландархона» ҳам ўз номига яраша бўлиши керак-да. Демак, қоғоз-китобларга қараганда ўқияпсан, нималарнидир қоралаяпсан!

Ижодкор ёшларга, айниқса вилоятлардан келиб умргузаронлик қилиб юрган камҳаржроқ, ота-онасидан узоқ-

ларга ҳар томонлама ёрдамани аямайдиган, саҳоватпеша бу одам Абдулла Қаҳҳор сабаб бўлиб, ушбу бошпанани олганимдан кейин бир уйча-ю ошхонадан иборат «хонадон»имга бир неча бор келган, ҳатто уйингни кўрманиси — ўзинга ёққанини сотиб ол, дея китоб жовонига пул ҳам бериб кетгандилар.

Совуқ кунлар бошланиб, шаҳар боғларидаги чойхоналар, соя-салқин оромгоҳлар хувиллаб қолгач, қишки адабий гап-гаштак менинг «кулбам»га кўчарди: Миразиз Аъзам, Рауф Парфи, Мурод Хидир, Зоҳир Аълам, Абдулҳай Носир каби бир нечта ёр-дўстлардан иборат «Адабий тўгарак» аъзолари ойда икки марта йиғилардик, янги ёзган асарларимизни ўқиб, муҳокама қилардик, баҳслашардик. Худди футбол «жиндилари»га ўхшаб тарафма-тараф бўлиб, адабиётнинг келажаги ҳақида, гўё, шу масъул вазифа бизнинг гарданимиздаги ишдек қайғурардик, тортишардик.

Шундай жиққа-муштли навбатдаги гурунларимиз устига Шухрат ака келиб қолгандилар. У киши ҳам «баҳс»га араллашиб, янги оқим — «сюрреализм»чиларга ўз фикрлари — «адабиёт ҳар қандай зм-зм»лардан ҳоли, ҳамма тушунадиган, умуминсоний бўлиши керак»лигини сингдиролмай кўп хуноблари ошган, охир сен «қаландар»ларга тенг келиб бўлмас экан, дея даврдан чиқиб кетгандилар. Шундан бери саккизинчи қаватдаги бошпанам барча таниш-билишлар орасида «Қаландархона» номи билан аталиб кетганди.

Ошхонага чиқиб, газга чой қўярканман, Шухрат аканинг «бевош бўлиб кетмаслик» ҳақидаги гаплари менга таъсир қилди: бундан уч йилча аввал меҳрибон, шу билан адабий «тарбия»да ўта қаттиққўл устоз Абдулла Қаҳҳор қазо қилиб, биз ёшлар суянчиқсиз, етимлардай бўлиб қолгандик. Лекин домланинг энг содиқ ва вафодор шогирди Шухрат ака у Буюк Инсонга содиқлигича қолди. Москванинг зах серёмғир, тароватсиз тунд ҳаволи кунларида унинг ташна юрагига Ўзбекистонимизга хос чарақлаб турган баҳорий илиқлик нафасини бахш этиб, бошида ўтирди. Устоз шундай шогирди борлигидан рози бўлиб, унинг қўлида жон берди.

Ана шундан кейин Шухрат ака бизларни ўз ҳолимизга ташлаб қўймади. Ҳар биримиздан кўз-қулоқ. Янги асарлар ёзишга ундайди, ёзганларимизни ўзи биринчи бўлиб ўқийди, журнал таҳририятига олиб кетиб, бостиради. Кимларгадир

ота ўрнида ота, сарф-ҳаражатнинг бир томонини кўтариб, тўйига бош-қош! Шогирдларига омад кулиб боқса — қувонади, омадсизлар кўнглини кўтариб, суяйди.

Айтишларича, ўша Москва беморхоналаридан бирида юрт соғинчи билан ўлим тўшагида ётган Абдулла Қаҳҳор «Шуҳрат, шу болаларга қараб туринг, бевош бўлиб кетмасин, бошини қовуштирган» дея васият қилган экан.

Чой қайнади. Нонуштани бирга қилдик.

Шуҳрат ака думалоқ столнинг бир четида турган устод Садриддин Айнийнинг кўп жилдли оч сиёҳранг сайланма асарларидан бирини қўлга олиб, менга ўтирилди:

— Уқияпсанми? Тарихга қизиқиб қолдингми?

— Ҳа, — деб қўйдим-да, камтарликни ҳам йиғиштириб, бор гапни айтиб қўяқолдим. — Амир Олимхон ҳазратлари ҳақида каттароқ асар ёзиш ниятидаман.

— Яхши ўйлабсан, — деди Шуҳрат ака мени қувватлаган бўлиб қўлларидаги китобга ишора қилдилар, — Мана шу жилднинг ўзи Бухоро тарихига оид жуда катта хазина. Бир неча китобга мавзу. Ҳа, тарихий асар ёзиш қизиқарли, машаққатли ҳам! Фақат ўқиш эмас, кўпни кўрганлар ичида юриб, ўрганиш ҳам керак... «Қаландархона»да қамалиб ўтиравермай, бир айланиб, Бухорога бор. У ерда Амир хонадонига алоқадор одамлар кўп. Улар ғанимат. Айниқса, олис қишлоқларда киши билмас яшаб юрганларидан анча-мунча нарса билиб олиш мумкин. Шаҳардагилари айтишдан қўрқишади. Телевидениеда ишлаб турибсанми?

— Ҳа. Апрель бошларидан бир ойлик меҳнат отпускамни Бухорода ўтказиш ниятим бор. Утган йили «иш» билан бир ҳафта бўлгандим.

— Ундай бўлса, — Шуҳрат ака бармоқлари билан стол четига «тақ» этиб уриб қўйдилар, — Элбекка айтиб қўяман, командировка беради.

Телевидение «Ёшлик» студиясининг бош муҳаррири Элбек Мусаев телефон орқали мени ўз ҳузурига чақирди. Икки ҳафталик «Командировка» қоғоз билан Бухорога учувчи самолёт чиптасини топширди. Кейин:

— Шуҳрат ака «Шарқ юлдузи» редакциясида кутяптилар. У кишига учрашинг, — деди.

Бухорои шарифга қиладиган ижодий сафарим журнал ҳисобидан яна ўн кунга чўзиладиган бўлди: мен кутмаган

ҳолда, ҳали хомтахмин режаси пишиб етилмаган тарихий мавзудаги янги асаримга журнал таҳририяти томонидан «буюртма» берилибди. Кассадан мўмайгина пулни олиб, масъул котиб Шухрат ака хонасига кириб келганимда, у киши бир ўзи ўтирган экан.

— Ҳа, ҳисоб-китоб қилдингми? — дедилар. Мен бироз ўнғайсизланиб:

— Шухрат ака, — дедим қўлимдаги бир даста пулни кассамга солишга ийманиб, — ҳали у китобни ёза оламанми, йўқми...

У киши нима демоқчилигимни дарров тушунди, кулиб юбордилар:

— Ҳа, пул кўплик қияпти деб чўцияпсанми! Энди, қўлингга олдингми қайтариш йўқ. «Буюртма»ни бир йил ўтар, икки йил ўтар бажарарсан, шошилтирмаймиз. Хурсанд бўлсангчи, қаландар, Ҳамид (Фулом —бош муҳаррир)ни кайфияти яхши экан, дарров кўндирдим, — деди-да, сўнг кўшиб қўйди. — Дарвоқе, Неъмат Аминов сени кутиб олади, телефонда айтдим. Унинг янги чиққан «Қирқ учинчи почча» китобини ўқидингми?

Чайналиброқ:

— Ҳали сотувга чиққани йўқ, шекилли, — дедим. У киши ёнидаги стол тортмасидан ихчамгина китобни олиб менга узатди:

— Бухорога боргунча кўздан кечириб чиқ. Ижодкор одам бир-бирининг ёзганларидан бохабар бўлиб туриши керак. Яхши китоб. Менинг номимдан табриклар қўй, телефонда айтишни унутибман.

УЧИНЧИ ПАРВОЗ

1970 йилнинг 12 апрели. Айни баҳор. Бутун борлиқ гуллар оғушида. Дарахтларнинг барглари нилгун осмон билан баҳслашаётгандай тип-тиниқ мафтункор яшилликка бурканган. Атрофга боқаман-у тўймайман.

Гулзордаги турли-туман гулларни сўнгги бор... кўраётгандайман. Улар ҳам... мен билан абадул-абад хайрлашаётгандай.

Ўйламай дейман, барибир ҳаёл қурғур чалғиб кетаверади.

Баногоҳ қаршимдан боягина «Бухорога самолёт соат нечада учали?» деб сўраган ўрта яшар, зиёлинамо одам чиқиб қолди.

Энди мен уни саволга тутдим:

— Биласизми, Бухорога неча соатда етиб борамиз?

— Икки соатлар ичида! — деди у қуруққина қилиб.

Ана, ҳолос, сочининг ярми оқариб бўларканда. Шунча вақтга чидаб бориб, яна Тошкентга қайтиб келадиган учувчиларга беш кетасан, киши!

Хуллас, бу самолёт деган ваҳиманинг уясида яна бир бор учиш пешанада бор экан.

Шу пайт радио карнайидан «Бухоро рейси» деган овоз эшитилиб қолди... Бундоқ қулоқ тутсам, учиш уч соатга кечиктирилади дётган экан. Хайрият, умуман қолдирворса ҳам майли эди!

Уч соатни ичкаридаги скамейкаларга ўтириб олиб «Қирқ учинчи почча»ни ўқиш билан ўтказдим. Яхши бўлди. Самолётда китоб кўнгилга сиғармиди. Қизиқ асар экан.

Ниҳоят, радиокарнайларга яна жон кириб, Бухорога учадиган самолётларга пассажирлар қабул қилинмоқда, дея жар солди.

Об-бо, барибир учадиган бўпмиз-да!

Одамлар икки ёни темир панжара билан ўралган дарвоза қаршисида турна қатор бўлиб туришибди. Кимдир ҳовлиққанича олдинга интилади. Хомсут эмган бандаси-ей, шу ерда ҳам тинчимайди. Ҳеч бўлмаса, калима келтирсачи.

Офтобда қолиб, қовжираб кетган эски ёғоч каравотдай, қадам қўйганинг сари ғижирлайдиган темир — ту누ка нарвон зиналаридан кўтарилаётганларни кўриб, юрагим увишиб кетди. Самолётнинг афти-ангори ҳам шунга яраша — олд ғилдирагининг ели сал чиқиб қолган эканми, иккита устанамо киши унинг ёнида бошини қимирлатиб тургандай бўлди. Ниҳоят, бўлаверади, дедими, улардан бири кўлини силтаб нари кетди. Ана, ҳолос, бу томони ҳам пачавага ўхшайди!

Одамлар автобусга чиқаётгандек бепарвогина самолётга чиқишмоқда, гўё осмону хафтинга кўтарилиб олгач, ҳеч қандай корҳол юз бермаслигига мутлоқ кафолат олгандай...

Мен шалоқ нарвон зинасига яқинлашганда, оёғим тортмай, шайтон васваса қилдими, шартга орқага бурилиб кетмоқчи бўлгандим... бир пайт кимдир, чиқинг, нега ўйланиб қолдингиз дея қўлтиғимдан олиб юборди. Бундоқ

ёнимга ўгирилиб қараб, ширакайф, ҳозирги пайтда ёшлар ҳаётидан олиб ёзилган саҳна асарлари билан номи чиқиб турган драматург Максим Каримовга кўзим тушди. У киши билан Дўрмондаги ёзувчиларнинг ижод уйида бир неча марта бирга бўлганмиз.

— Йўл бўлсин, ака!- дедим,

— «Дийдор»ни Бухоро театрида қўйишаётган экан, қақиртиришганди...

Самолёт ташқариси ночорроқ бўлгани билан ичи дуруст экан.

Бирга учадиган таниш, унинг устига ҳамкасб-ижодкор топилганидан хурсанд бўлиб, Максим ака билан йўл-йўлакай гап-гаштак қилиб, вақт ўтказишга умид боғлагандим, у киши чарчаганми ёки кайф устида мени унутиб қўйдими, қўлидаги папкани кўкрагига босганича олдинлаб, кўздан ғойиб бўлди. Мен одамлар орасидан туртиниб-суртиниб Максим акани излай бошладим. Ниҳоят, топдим: олдинги қатордаги ўриндиқлардан бирига ўтириб олибди — хавфсизроқ жой шу томонларда бўлади шекилли. У киши кўзлари юмуқ, оёқлари азот узатилган, ўриндиқ суянчиғига орқасини тираб олган ҳолатда эди.

Мен икки маротаба — бир Наманганга, бир Бойсунга учаётганда кузатганман: самолётга чиққанларнинг кўпчилиги ўзларини шундай тутишади, бу заминни коинотнинг сарвари — Оллоҳ номини ёд этиб, тақдирга тан беришлик аломати бўлса керак.

Мен ҳам бошимни ўриндиқнинг орқа «ёстиқча»сига қаттиқ тирадим, кўзларимни чирт юмиб олдим. Самолёт ҳозирча қилг этмай турибди. Демак, мотор ўт олдирилмаган... Ишқилиб ҳайдовчиси тажрибалироқ бўлсинда! Маҳаллий рейсга бўлаверди деб янги ҳайдашга ўргангани ёки ичиб, қовун тушириб юрадиган бирон сўтакни рулга ўтқазиб юборишса борми, ана томоша!

Худди шу пайт юзимни майин соч эпкиними, ёки унинг ўзими сийпалаб ўтгандай бўлди. Бундай пайтларда одам ўзини чалғитиш учун ҳаёлларнинг учқур отига эрк беради: «ёнимдаги бўш ўринга кетворган хоним келиб ўтирди. Сумбул сочларидан хушбўйлик анқиб турибди. Ёшроқмикан! Жуда қовоғидан қор ёғадиган танноз бўлмаса, гапга солиб, вақт ўтганини ҳам сезмай, Бухорога етиб олиш мумкин.

Қани, ўзи йўқ чақалоққа чакмон тикавермай, аввал бир кўриб кўяйчи...» Юмилган кўзларимдан бирини аста очиб, ёнимга қарадим. Ҳамроҳимнинг сарғиш, қалин сочлари патила-патила бўлиб, бутун бошини ўраб олганди... Юзларининг бир томони аранг кўринар ва... мўйловлари борга ўхшади. Хушёр тортиб, дурустроқ ўгирилдим-у, ҳангу манг бўлиб қолдим: биқинимда Жавлон ўтирарди!

Ҳа, ўша Баҳодир Жалолов, камина — «Уч оғайни»нинг ўртанчаси, қарийб ўн йиллардан бери устоз Чингиз Ахмар устахонаси чангини ялаб, рангтасвир сирларини ўрганиб юрган Жавлон Умарбеков эди.

У кейинги йилларда соч ўстириш-у мўйлов парваришига эътиборни кучайтириб юборган, баъзан бу хусусда устоз Чингиз ака овозни пастлатиб, ўзларига ярашган беғубор оҳангда ҳазил-мутоиба гап қилиб қўярдилар: «Кеча устахонамга бир хоним кириб келди. Сочлари бўйнидан юқорироқ қилиб қирқилган, Жавлоннинг сочидан нақ икки баробар калта. Муҳлисингизман, суратимни чиройли қилиб ишлаб берсангиз деди. Мен, «ундай бўлса, аввало кўлингиздаги сигаретани ташлашингиз, сочингизни узун қилиб ўстиришингиз керак бўлади, кутаман дедим». «Рўзи Чориев — плагиат, кўчирмачи: соч қўйишни Жавлондан, соқол-мўйловни Марксдан, нимча кийиб, галстук тақиб юришни Лениндан ўрганган».

Жавлон билан анчадан бери кўришмаган эдик. Мана энди тасодифан учрашиб ўтирибмиз. Бухорода янги фильм суратга олинаётган экан, рассом сифатида чақиртиришибди.

— Нечук, бир ўзинг! Баҳодир қани?

— Янги ижодий режалар билан овора.

— Яхши. Бирга учарканмиз. Бундай пайтда яқин ошнанг ёнингда бўлгани яхши-да!

Жавлон нима демоқчилигимни тушундим, йўқми билмадим. Индамади.

Бир пайт ойнали юмалоқ туйнукчага яқинроқ келиб ташқарига қарасам, темир-тунука нарвон филдираганича анча нарида кетиб боряпти. Оҳиста икки томондаги дунгалакка ўхшаб чиқиб турган мотордаги чархпалаклар айлана бошлади. Вариллаган шовқин-сурон авжга чиқди.

Ана, «темир тойчоқ» титраб-қақшаб ўрнидан силжиди ҳам. Энди бир амаллаб ердан «оёғи»ни узиб олса, у ёғига

бир гап бўлар!.. Дарвоқе, қўниши ҳам осон эмас. Мана шундан камина юрак олдириб қўйган. Иккинчи маротаба самолётга чиқмасликка онт ичган. Лекин хом сут эмган бандамиз!

Ҳа, ўшанда илк бор фазога космонавт учган паллалар эди. Ҳаммаёқда шов-шув! Шундай кунларнинг бирида ҳамшаҳар, маҳалладошимиз Олимжон деган йигит «зарур иш чиқиб қолди, олинган чипта қўймасин» дея мени судрагудай аэропортга олиб келди. Хуллас, ҳаётимда илк бор осмонга кўтарилиб, Наманганга қараб учдим.

Мен шунақанги баҳайбат самолёт деган нарса қанча одами билан ердан кўтарилиб олишига кўзим етмай турганди... Бир пайт қарасам, булутлар орасида сузиб кетяпмиз. Стипендиянинг ойлик пулига келган «Победа» соатига қараб, ҳар дақиқаларни кузатиб боряпман. Бир соатдан зиёд учяпмиз. Айтишларича қирқ беш минутдан кейин ерга қўнишимиз керак эди. Бироқ, баъзан шаҳар устида, баъзан далалар тепасида айланаверамиз-у, пастга тушишдан дарак йўқ.

Одамлар орасида ҳар хил гап тарқалди. Кимдир шаҳарни булут қоплаган экан, учувчи аэропортни тополмаяпти деса, бошқаси филдираги қотиб қопди, тушмаётганмиш деб ваҳима қиларди.

Бир пайт самолёт кўм-кўк денгизга ўхшаб мавжланиб турган кенг яланглик пахтазоргами, бедазоргами пастлаб кела бошлади, сўнг нимагадир урилгандай чайқалиб кетди. Ҳаммаёқни ваҳима, бақириқ-чақириқ босиб кетди. Назаримда самолёт тумшуғи билан ерга урилгандай бўлди.

Аммо, парвардигорнинг марҳаматини қарангки... варанглаб яна тепага кўтарилиб кета бошладик.

Салкам икки соат деганда бир амаллаб ерга кўндик. Ичкаридаги-ку, одамларни қўяверинг, самолётнинг ўзига қараб бўлмасди, худди балчиқдан чиқариб олингандай: ҳамма ёғини— қанотларидан тортиб, юмалоқ кичкина ойналаригача доғ-дуғ бўлиб, лой чапланиб ётарди.

У ер-бу ери лат еб, шикастланган бир аёл, икки эркак ичида мен ҳам бор эдим. Шай турган докторлар дарров кушеткага ётқизиб, тирсагимдаги тангадай шилинган жойни дорилаб, ваҳимали қилиб боғлаб қўйишди.

Ўша кунлар «айрипортини йўқотиб қўйиб» ерга қўнолмай юрган «айриплон» ҳақида Наманганда дув-дув гап тарқалганди.

Уйдагидар яна бир бор жонимни «худо қайтариб» берганлиги шукронасига қўй сўйиб, маҳаллани чорлаб худойи қилиб юборишган, мутлоқ энди самолётда учмасликни кулоғимга қўйишган, айниқса Райимберди тоғам сени иккинчи ўша «шайтон арава»га ўтирганингни кўрсам, адабингни бераман, Тошканингга юбормай, темирчихонада босқон урдираман деб қўрқитганди.

Бироқ, ҳар доим ҳам одам ўз гапининг устидан чиқавермас экан. Термизга учаётган самолётга иложсизликдан, қандай ўтириб қолганим олдиндан ўзингизга яхши маълум...

Шундай қилиб, Бухорога учиб кетяпмиз. Мени безовта қилаётган нарса шу эдики, бу қурғур худди ўша — Наманганда аэропортни тополмаган самолётнинг айни ўзгинаси — кўримсиз, анча ранги кетиб қолган, эски эди! Бояги филдираклари жойидамикан? Эй, парвардигор, ўзинг асра!

Айтишларича аллома Ғафур Фулом ҳам самолётда учишни унча хуш кўравермас экан. Шунинг учун ёнидаги ҳамроҳини тинимсиз гапга солиб, ўзини чалғитиш пайидан бўларкан... Менинг ёнимдаги шеригим Жавлон эса, атайин қилгандай, пинакка кетган. Максим ака-ю, самолётнинг «ғўнғир-ғўнғир»ига омухта қилиб, хурракни отиб ётибди.

Бирдан учоғимиз «дўқ» этиб, нимагадир урилгандек, қаттиқ силкиниб кетди. Филдираклар тош ётқазилган йўлга тушиб қолдим, қалтираган овозлар чиқа бошлади. «Бошланди» деб қўйдим ичимда.

Кутилмаганда шувиллаб пастга оғиб кета бошладик. Самолётни муаллақ ушлаб турган парашют иплари бирдан узилиб кетгандай бўлди. Эркакшода стюардесса аёлнинг гапига қараганда «ҳаво бўшлиғи»дан ўтаётган эканмиз.

Ўн минутга яқин «бўшлиқ»да гўё чархпалак паррагига илиниб қолгандай чайқалиб юрдик. Агар бу ҳолат яна ўн минутча давом этганда, билмадим, ҳолимиз не кечарди.

Хайрият, «упқон»дан эсон-омон чиқиб, аэропортга ҳам қўниб олдик.

Бухорога ҳар биримиз ўз соҳамиз бўйича ижодий сафар билан келаётган биз уч киши, яъни Максим Каримовни вилоят театри ҳамда комсомол вакиллари; Жавлон Умарбековни киночилар; каминани ҳамкасбимиз Неъмат Аминов, Фулом Шомуродовлар кутиб олишди.

БУХОРОИ ШАРИФ... НУРХОН

Эшиги ёнбошига «Радио» деб ёзилган мошранг «Газик»да кетиб борарканмиз, шаҳар марказидаги меҳмонхона томон юрмай, чапга жинкўчага бурилдик.

— Мен борадиган жой у ёқда қолди-ку, — дедим бир Неъмат акага, бир Фулом акага қараб.

Улар тенгига:

— Эҳе, қаяққа бормоқчисиз? — деб юборишди, сўнг Неъмат ака мени саволга тутди;

— Ўтган йили Бухорога келганингизда биздан яширинча ўзингиз учун қандай «жой» топиб олганингиз, билсак бўладими?

— Нега бўлмас экан — «Бухоро» мусофирхонаси-да! — дедим.

— Ундай бўлса бултур телевизорчилар билан келганингиз. Дурустроқ гаплаша олмагандик. Энди бизнинг меҳмонимиз бўласиз!

— Ҳа, мусофир қилиб қўймаймиз, — деди Фулом ака Неъмат аканинг гапини давом эттириб. Сўнг таъкидлов оҳангида қўшиб қўйди, — Сизни болахонада бобокалон кутяптилар. У кишини маҳкам ушлайсиз, Сиз учун энг зарур одам. Бухоронинг жонли тарихи!

Менинг ёнимда гап бериб кетаётган баландбўй, савлатдор киши Ўзбекистон радиосининг Бухоро вилояти бўйича муҳбири Фулом Шомуродов эди. У ўзининг яхши шеърлари билан матбуотда ҳам тез-тез кўриниб турарди. Неъмат ака эса, вилоят радиоэшиттириш қўмитасининг бош муҳаррири. Радио, телевидениенинг идораси бир, шунинг учун учовимиз «ҳамкасб» эдик.

Ичкарилаб анча юриб, маҳалла гузарига етганимизда машина тепаси кенг болахонали дарвоза қаршисида тўхтади.

Ҳовли яланглиги унча катта бўлмаса-да, саришта, ба-тартиб эди.

Бақувват, пишиқ тахтадан мустаҳкам қилиб ишланган зинапоялар орқали юқорига кўтарилдик. Остонада бизни бошидаги ихчам салладан тортиб, кийган либосигача қордай оппоқ, қарашлари тийрак, иссиқ чехрали қария қарши олди. Энг аввал мени бағрига босди. Сўнг атрофига кўрпачалар тўшоғлик дастурхон юқорисига тақлиф этди.

Фотиҳа ўқилгач, отахон ўринларидан туриб, қўлларини кўксига қўйганча:

— Хуш кўрдик, болам! — дедилар.

Неъмат аканинг падари бузруквори бўлмиш бу нуроний қария менинг Жўравой опокдадамга касбдош, отахон ҳақида эшитганим бор эди. Энди ҳамсуҳбат бўлиб ўтирибман.

Отахон бироз гурунг бергач, бизларни ҳоли қолдириб, пастга тушиб кетди.

Тева болахона ичи кенггина бўлиб, унинг ярмини каравот, стол-стул эгаллаганди. Олди очиқ айвондан атрофга қарасангиз бутун маҳалла кафтда тургандек одам кўз олдида намоён бўлади: сип-силлиқ қилиб сувалган томи-ю деворлари бир-бирига уланиб кетган уйлар, чамандай гулга кириб, ҳовли рўяларини тароватли гўзалликка чулғаган ўриклар, кичкина кошоналарни бўлакчаларга бўлиб, ҳар томонга шох отиб кетган жинкўчалар... Мен бу манзарани кузатарканман:

— Худди эртақлардагидай, — деб қўйдим.

— Шу болахона сизники. Қўлингиз бўшаган пайтда қўшимча маълумот учун бизнинг отахон билан гурунг қиласиз, — деди Неъмат ака қия очиқ турган айвон эшиги томон бошларкан. Кейин у ердаги йиғма курсичаларга ўтириб олиб, ўзича тузиб қўйган кундалик «ижодий режалар» тартиби билан мени таништирди.

Шу режага кўра тўрт кун Бухорода яшаб, шаҳарнинг қадимий қўлёзмаларга бой кутубхонасида бўлишим, кўпни кўрган зиёлилар ҳамда ёш бўлса-да билимдон, кўҳна Бухоро тарихидан яхши хабардор шоир Садриддин Салим билан учрашишим керак. Ундан кейин Ромитанга жўнаймиз. Йўл-йўлакай ота Шариф (Нурхон) ҳузурларига кириб, «бир чимдим» ширингина суҳбатларини оламиз... Ва ниҳоят, Сайид Олимхон ҳазратнинг жуфти ҳалолларидан бири бўлмиш «пошшоҳотин» истиқомат қилувчи, қўшни райондаги олис қишлоққа кўп кунлик сафарим бошланади.

Режа менга ёқди, у пухта ўйлаб тузилганди.

Кутубхонада кун бўйи қолиб кетаман. Ўта зукко, билимдон, ўз касбининг жонқуярлари бўлган у ердаги ходимлар суҳбатини тинглайман, ҳар кимга ҳам айтилавермайдиган янги маълумотларга эга бўламан. Ниҳоят, иш тугаш пайти пайдо бўладиган Неъмат аканинг хизмат машинасида

қароргоҳим — болахонага қайтаман. У ерда кечки овқатни бирга қилиш учун ота-бола кутиб ўтиришган бўлади.

Сафаримнинг учинчи куни якшанбага тўғри келди. Отахон билан бафуржа гаплашиб ўтирардик. У киши «Большавойлар айриплонлари» Амир саройи ва унинг атрофидаги масжидлар, хонадонлар устига «бўмба»лар ташлагани, ҳаммаёқ олов-аланга ичида қолгани ҳақида гапириб тургандилар... бирдан аёл кишининг чинқириғи аралаш бақирган овози эшитилиб қолди:

— Вой-дод, мусулмонлар, уйимга ўт кетди-и!

Шошиб айвон саҳнига чиқиб, шундоқ бир девор кўшнининг бостирмаси гуриллаб ёнаётганини кўрдик.

Пастда кўча яланглигида ғала-ғовур бошланиб, одам йиғилганди.

Отахон уларга:

— Ҳой, нега гангиб қолдинглар, сув ташийдиган нимаики бўлса, қўлларингга олинглар! — деди-да, чаққонлик билан зинадан туша бошлади. Мен у кишига эргашдим.

Неъмат ака ҳовлининг бир бурчига ўрнатилган умивалникка энгашиб олиб, бутун юз-даханига кўпиртириб совун суркаш билан овора эди. У киши ҳам шоша-пиша ошхонадан иккита пақирни кўтариб чиқди. Ҳовлини дарангдурунг, ҳар ёқдан чопиб келган одамларнинг чопди-чопдиси босиб кетди.

Бир пайт бундоқ қарасам, вилоят бўйича телемухбиримиз Муҳсин Файзуллаев тап тортмай, тўс-тўполонни суратга тушириб ётибди. (У бир соатча аввал каминани йўқлаб сим қоққанди) Мен Муҳсинжоннинг ёнига чопиб келдим-да «Почча»ни олинг, «Пачча»ни дея икки юзига чаплашиб қолган совун кўпиклари билан девор оша кўшниникига челақда сув узатаётган Неъмат акани кўрсатдим.

Ҳамсоя аёл тандир қизитаман деб оловни баландроқ гуриллатиб юборган экан, унинг «тиллари» ғўзапоя босилган бостирма томига илашиб кетибди.

Хайрият, тандирхона ҳовли четроғида бўлгани учун ўт бошқа ёққа тарқамай, тез ўчириб олинди.

Шундай қилиб, устоз Айнийчасига «Бухоро тарихига оид материаллар» дея муқовасига ёзиб қўйилган қалин дафтар саҳифалари тарихий, шунингдек замонавий воқеалар тафсилоти билан тўла борди.

«Режа»га кўра тўртинчи куни эрталаб Ромитанга жўнадик. Йўл-йўлакай Неъмат ака кўп таърифни қилиб берган кекса боғбон шоир Шариф Нурхонни зиёрат қилиб ўтдик.

Гоят хокисор, суҳбатихон, мўйсафид ёшига бориб қолган бўлсада, кўнгли баҳор осмонидай беғубор бу Инсоннинг ўзи ўқилмаган бир китоб экан. Тожики оҳанг билан соф ўзбекчада шундай чиройли, бийрон гапирадик, эшитиб, энтикиб кетасиз, сўз сеҳрининг қудрати олдида лол қоласиз. Аввал бахшиёна бир шингил сўз айтади, сўнг ўз газалларини кўзни юмиб олганча тебраниб, ёддан ўқийди. Тинглаб, вужудингизга мусаффо бир руҳ ёғду бўлиб сингаётганини ҳис этасиз... Ёшлигида севиб қолган қўшни қиз Робияни ҳамон интиқлик билан эслайди:

*Ўн саккиз ёшга кирди, севгилим кўзи хумор,
Бир ўзида ўн саккизта навбаҳорнинг ҳусни бор.
Севгини пинҳон тутишга ҳеч иложим етмади,
Ишқ ғолиб чиқди мандан — қилди элга ошикор...*

Неъмат ака:

— Энди отахон, бу меҳмонга устоз Айний ҳақларида ҳам гапириб берсангиз, — деб қолди.

— Ҳай, жойлари жаннатда бўлсин, ул зоти шарифнинг! Гапирайми? — деди ота Шариф ҳамроҳимдан изн сўрагандай.

— Гапиринг! — деди Неъмат ака.

— Шу десангиз меҳмонжон, мен устознинг муридлари эдим. Ул зот мани жуда яхши кўрардилар. Мен ул ҳазратнинг доим хизматларида эдим. Бир куни устоз Айний жума номозига таҳорат олмоқчи бўлдилар. Мен одатим бўйича қумғончани олиб, қўлларига сув қуяр эдим. Шунда устоз:

— Шариф! — дедилар.

— Лаббай, тақсир!— дедим.

— Сен — латтасан, — деб айтдилар.

Мен у кишининг гапларига шак келтиришни одобсизлик деб билардим. Бошимни эгиб, индамай турабердим.

Шундан кейин устоз мани жуда хафа қилиб қўйгилари келмади, шекилли:

— Сен керакли латтасан, — дедилар.

— Қуллуқ, қуллуқ, тақсир!— дедим.

«НОМИ БИР ҚУЛОЧ, ҶЗИ БИР ҚАРИЧ» ГАЗЕТА

Ромитанга тушга яқин етиб келдик. Бизни районда чоп этиладиган «Коммунистик мўл-кўлчилик учун» газета муҳаррири Наби Очилов, думалоқдан келган, ҳаракатлари чаққон, номи анча танилиб қолган шоир Хидир Муродлар кутиб олишди.

Тўғри таҳририятга бордик.

— Газетанинг номи мунча бир қулоч? — дедим ҳазилга йўниб, муҳаррирга.

— Э, унданам узун эди, курашиб ётиб охиридаги «кураш» сўзини аранг олдириб ташлаганмиз, — жавоб қилди Наби ака.

Унинг гапига қараганда, район янги ташкил этилгач, газета ҳам «ташкил этиш» вазифаси вилоят идеологларидан бирига топширилади. Махсус чақирилган йиғилишда газетага кўйиладиган ном муаммоси пайдо бўлади. Мажлис аҳли бош «идеолог»нинг оғзига қарайди — ҳеч ким юрак ютиб, бирон нарса дейишга ботинолмайди. Шунда раҳбар ўрнидан сапчиб туради-да, «ҳаммамиз нима учун курашиб ётибмиз, нима учун тер тўкяпмиз, нима учун шу ерга йиғилиб ўгирибмиз?» дея кўзини лўқ қилиб, йиғилганларни саволга тутади. Яна ҳеч ким юрак ютиб, бирон сўз айтишга ботинолмайди. Шунда у, эҳ, сиёсий саводсизлар дегандай муштини столга бир уради: «Коммунистик мўл-кўлчилик яратиш учун курашяпмизми?» деб юборади. Ҳамма бирдан хушёр тортиб «Тўғри-тўғри!» дея маъқуллашга тушади. «Демак, масала ҳал: газета номи «Коммунистик мўл-кўлчилик учун курашайлик» бўлсин! Ким қарши?» дейди «идеолог» рўпарасида лўққайиб ўтирганларга бирма-бир қараб. Шубҳасиз, «қаршилар» топилмайди... Орадан озгина вақт ўтиб «курашайлик» «кураш» сўзи билан ихчамлаштирилади... Ниҳоят, бир неча йил аввал узоқ тортишув, муҳокамалардан сўнг «кураш»ни ҳам олиб ташлаш ҳақида бир қарорга келинади.

Неъмат ака муҳаррир Наби Очиловнинг гапига:

— Шунинг учун ҳам бу район газетаси «Номи бир қулоч, ўзи бир қарич»лиги билан машҳур! Иложи бўлса яна унга икки-уч сўз қўшиш керак, — деб ҳазил мутоиба билан яқун ясади.

Шухрат ака мени нима учун бу томонларга йўллагани, ижодий сафардан кўзлаган мақсадим муҳаррир Наби акага олдиндан маълум шекилли, ўз ходими Хидир Муродга «Қани тузиб қўйган режангиз билан меҳмонни таништирингчи» деганди, у ён дафтарини варақлаб, «топиб қўйган» кишилари, номи, адреси, учрашув қачон, қай соатда бўлишигача хижжалагандай ўқиб берди. Охирида «Барча тadbирлар учун жавобгар ўзим» дея кўкрагига уриб ҳам қўйди.

Бу ерга ташриф буюришимизни яна бир сабаби бор эди. Эртага район кутубхонасида «Қирқ учинчи почча» китоби ва унинг муаллифи ижодига бағишланган адабий кеча ўтказиш мўлжалланган.

Шу муносибат билан «Коммунистик мўл-кўлчилик учун» ўзининг икки саҳифасини Неъмат Аминов ижоди ва ҳаётига бағишлаётган экан, Наби Очиловнинг илтимосига кўра мен ҳам «Саҳифа» учун «Адиб ҳақида икки оғиз сўз»имни ёзиб бердим.

ХИДИР МУРОДНИНГ ХУРРАГИ

Хидир Мурод бутун вужудидан эҳтирос ёғилиб турувчи ҳақиқий ижодкор. Кўп нарсани билади. Тинимсиз ўқиб, уқиса ҳам керак. Айниқса, Тагорнинг девонавор муҳлиси. Унинг лирик, фалсафий шеърларидан, ҳатто шоирона руҳда битилган ҳикояларидан парчалар ўқийди, ўқиганда ҳам кўзларини юмиб, ёддан ўқийди! Шундай берилиб ўқийдики, мижжаларида ёш пайдо бўлганлигини кўрасиз... Шу билан адабиётга кириб келаётган янги оқимлар-у фалакиёт сирларидан тортиб, ҳозир жаҳон айвонида кечаётган сиёсий жараёнларгача хабардор. Истаган мавзуда баҳслаша олади. Фикри кенг қамровли. Бу жиҳатлари билан Тошкентда яшаб, ижод қилувчи «адабий гурунг»имизнинг бош «ҳаками» номдош-адаши Мурод Хидирга ҳам ўхшаб кетади. Фақат Ромитаннинг Янгибозоридан бўлган Хидир ака сергапроқ. Латифагўй. Бир қоп ёнғоқ.

Хуллас, ёнида юрсангиз асло зерикмайсиз. Ҳар гапининг бирида «аҳволлар қалай, кайфиятлар яхшими?» деб сўраб туради.

Шу одамнинг дафтаридаги қатъий қилиб, ёзиб қўйилган режа бўйича меҳмонхонага жойлашдик. Тушлик қилдик.

Сайид Олимхон Бухорони ташлаб чиқиб кетаётганида уни ўз кўзи билан кўрган, ҳатто «ёрдамлашиб» юборган, иккита «ветеран» билан гурунглашишга улгурдик.

Собиқ сорбозникига (унинг ўғли Х. Муродга танишлиги бор экан) кечкурун қоронғи тушганда борадиган бўлдик.

Неъмат ака радиодаги ишларни «бир ёқлик» қилиб, эртага тушга яқин қайтиб келадиган бўлди. У машинага ўтираркан Хидир Муродга тайинлади:

— Меҳмонни зериктириб қўйманг-а! — сўнг қўшиб қўйди, — Яна, Янгибозорга, келиннинг олдига жўнаворманг!

— Кўнглингиз тўқ бўлаверсин, бир қадам ҳам олдиларидан жилмайман!

Етмиш ёшлардан ошиб қолган, ҳали тетик гап-сўзлари чақмоқдай «сорбоз» Тошкентдан келганлигим учунми, аввал мендан чўчиброқ турди. Бироздан кейин ўглининг оғайниси — шоирнинг мақтовли гап-сўзлардан эриб кетиб, икки-уч пиёла винодан отиб олгач, Чапаевча (ўзи ҳам ўхшаб кетарди) мўйловларини бураб, бир сайраб кетдики, баъзи аниқликлар киритиб олиш учун сал секинроқ сўзланг, дея илтимос қилардик.

Ярим кечада меҳмонхонага қайтиб, каравотларга чўзиларканмиз, шоир «Аҳволлар қалай?» деб сўради.

— Э-э, зўр-е! Яшанг. Мен бундай ўтмишнинг жонли гувоҳи бўлган кишилар билан учрашаман деб ўйламагандим.

— Эрта-индин унданам зўрлари бор — рўпара қиламан. Энг антиқаси қўшни райондаги узоқ бир қишлоқда яшайди, тирик тарих. Пошшооим, «Пошшоотин» ҳам дейишади. Неъмат ака топиб қўйган, ўзлари олиб бориб, учрашдирадилар. Қани, ухлайлик. Телефонлаб қўйиш ҳаёлга ҳам келмабди — бугун Янгибозордагилар бироз ҳавотир оладиган бўлди.

— Келинойимми? — деб сўрадим кийимини ечишга тушган ҳамроҳимдан.

— Ҳа, бола-чақа дегандай.

— Сиз мени деб овора бўлдингизда!

— Нега овора бўларканман. Сиздай меҳмонни ёлғиз ташлаб кетиб бўладими!

— Ҳар ҳолда... Майли, яхши ухлаб туринг, Хидир ака.

— Ўзингиз ҳам! — у бирдан менга ўгирилиб, огоҳлан-тиргандай қўшиб қўйди. — Сал уйқум «бежороқ». Тортинмай уйғотаверинг, ёнбошлаб оламан.

Шоир хуррак отаркан-да, деган ҳаёлга бордим-у, юрагим шув этиб кетди.

Ёшлиқдан қуш уйқусиман, қалт этган овоздан уйғониб кетаман. Талабалигимнинг биринчи йили, биринчи ойини ётоқхонада бедор ўтказганман. Ҳамхоналаримдан бири хуррак отарди. Мутасаддиларга ялиниб-ёлвориб, бошқа хонага ўтиб қутулганман.

Бурни каттароқларнинг хурраги ҳам шунга яраша бўлади, дейдилар. Аста Хидир аканинг бурнига қараб қўйдим. Кичкина, чўзинчоқ памидордай қизғиш тортиб турибди. Бу ичкиликнинг таъсири бўлса керак! Ўзимга-ўзим тасалли бердим: жуда варанглатиб овоз чиқарадиганга ўхшамайди.

Бироқ, ўйлаганларим тескари бўлди. Кўзим уйқуга кетиб, чала-чулпа туш кўра бошладим: осмонни сон-саноксиз варраклар қоплаб кетганмиш... Орадан кўп ўтмай улар Фрунзе ҳайдаб келаётган «айриплон»лар шаклига кириб, ҳаммаёқда бомба ёғдираётганмиш. Тандирга ўт қалаётган қўшни аёл қўлидаги косовни осмонга отиб, ер муштлаб қарғаётганмиш... Шу «шовқин-сурон»дан уйғониб кетдим. Тушимдаги кечмишларнинг барига ҳамхонам сабабчи бўлаётган экан. Унинг хуррак отишини-ку, қўяверинг, дапқур-дапқур жўжахўроздай қичқириб қўйиши ортиқча. Қўлларини боксчилардай ҳаракатлантириб, нималарнидир мўлжалга олади, «уҳ -уҳ» деб ҳужумга ўтади.

Бир пайт қарасам, каравотдан тушиб кетадиган. Ўрнимдан туриб, унга яқинроқ келдим. «Ҳой, шоир ака!» дея аста туртиб, ўзига келтирмоқчи бўлдим. Уйғондимми -йўқми, билмайман. Худди, боя айтганидек ёнбошлаб олди. Тинчгина ухлай бошлади. Кутиб турдим, ҳеч қандай ортиқча овоз чиқмади, қўлларини кўкрагига босиб, чалиштириб олганди.

Бундай «безовта» бўлиш қусури борлигини билиб, бекорга огоҳлантирмаган экан, деб қўйдим ичимда.

Яна жойимга чўзилдим.

Қанча ухлаганимни билмайман. Уйғониб кетдим: хуррак авжга чиқа бошлаган, ҳали қийқириқ, «бокс ўйини» бошлангунича йўқ эди. «Хавф» олдини олмоқ учун ҳамхонамга яқинроқ келиб, елкасига туртдим.

У ёнбошлаб олди.

Шундай қилиб, мен туртавердим, у ёнбошлаб олаверди, охир тонг отди...

— Нега хомушсиз? — деб сўради Хидир Мурод ёстикдан азот бош кўтариб, гўё кечаси билан ҳеч нарса бўлмаган-у, менинг бедор кечани ўтказганимдан мутлоқ хабари йўқдай.

— Янгибозор тушимга кирибди, — дедим жиддий қиёфада.

— Демак, кечқурун бизникига кетамиз, — ҳамроҳим дик этиб ўрнидан тураркан, қўшиб қўйди. — У ер ҳам зўр жойлар, ҳавоси тоза!

— Иккита фарзандингиз борми? — дедим бепарвогина.

— Топдингиз!

— Келинойи уларни етаклаб, сизни излаб юрганмиш, тушимда.

— Ана, ҳолос. Безовта бўлишган. Бу сизга аён бўпти, Ҳозироқ телефон қиламиз. Кейин... режа бўйича нонушта. Ўндан сўнг «мингбоши» билан учрашув. Кўп нарсани билади, қария. Фақат сал қўрқоқроқ, ҳар гапни айтавермайди, бир-икки гапириб, юрак олдириб қўйган. Бироқ, йўлини қиламиз, — у кўзларини ўйнатиб, муғомбирона жилмайиб қўйди.

Хонага «Номи бир қулоч...» газетани кўтариб Наби ака кириб келди. «Саҳифа» камина қаламига мансуб «Сўз боши» билан бошланарди: *«Менимча ҳозирги замон ўзбек адабиёти сатирик проза жанрида Абдулла Қаҳҳор классик бўлса, ундан кейин Саид Аҳмад туради. Бу икки ижодкор икки хил ҳажв устаси: Абдулла Қаҳҳор ўз ўқувчисини зарҳархандалик билан писмайтириб кулдирса, Саид Аҳмад китобхонни ошкора-ичак узди қилиб кулдиради, Ёш сатирик ёзувчи дўстимиз Неъмат Аминовнинг ютуғи шундаки, устозларнинг ҳар иккисидан ҳам сабоқ олади. Улардан бирини пирим деб билса, иккинчисини эса, устоз. Шунинг учун ҳам бир йўла «Қирқ учинчи почча»нинг жияни бўлган ёзувчи ҳикояларини ўқиган одам дам писмайиб кулади, дам ўзини туюлмайд қах-қах отади»,*

Газетанинг шу сонида Хидир Муроднинг «Ҳамро бувининг хушпалаги» номли машҳур Бухоро кулолчилик халқ амалий сатыати устаси, кекса момо ҳақидаги мақоласи ҳам босилганди.

Мен мақоланинг қойилмақом номига ишора қилиб, муаллифга;

— Номи шоирона бўлибди-ку! — дедим.

— Ҳа, энди қўлдан келганича...

— Газетанинг навбатдаги сони учун яна бир «хушпалак»-дан ҳам зўр хажвия ёзиб бераман.

— Э, яшанг, — севиниб кетди Хидир Мурод, — тезроқ қоғозга туширинг. Ё айтиб туринг, ўзим ёзиб оламан. Келгуси сонига чиқариб юборамиз!

— Лекин, — дея унинг гапини бўлдим, — сарлавҳаси бошимни қотириб турганди, мана энди, у ҳам ҳал бўлди: «Хидир Муроднинг хурраги!»

У нимага ишора қилаётганимни тушунди ва ўзини тутолмай кулиб юборди-да, бир менга, бир муҳаррирга қараб деди;

— Беринг, шу асарингизни, босмаган номард!

Ёзувчи Неъмат Аминовнинг янги китоби ва ижодига бағишланган конференция жуда қизиқарли ўтди: катта зал одам билан лиқ тўла, минбарда район раҳбарлари ҳам ўтиришарди. Янги хажвий асар ва унинг муаллифи ҳақида кўп яхши гаплар айтилди.

Менга ҳам сўз беришди. Адибнинг «Қирқ учинчи почча»си ҳақида устоз Шухрат домла айтиб юборган табрик ва таҳсинли сўзларни кўпчиликка етказдим.

Шундан кейин мушоира бошланди. Ироқи дўппи, ўзига ярашиғлик атлас кўйлак кийиб олган кўҳликкина ёш шоира Муҳсина Бобоевани, кўзлари жовдираб турувчи, сочлари патила-патила, келишган қад-қоматли йигит Жамол Камолни шу йиғилишда биринчи марта учратдим. Биттадан шеър ўқишди. Қандайдир дардли шеърлар...

ОЛИС ҚИШЛОҚДА

Неъмат аканинг хизмат машинасида кун ора Тошкент радиоси орқали овози жаранглаб турадиган Гулом Шомуродов билан қўшни Свердлов райони томон бормоқдамиз. Мени шу томонларга «бадарға» қилиш режалаштирилган, яъни чет қишлоқда Амир Олимхон ҳазратларининг тан маҳрамларидан бири «киши билмас» умргузаронлик қилади. Хидир Мурод ўтган кун айтган Пошшоойим ўша бўлса керак.

— Манаву пўрим кийимларингизни одмигина қилиб, алмаштириб оласиз. Тошкентдан эканлигингизни сезиб қолса,

ҳеч қандай маълумот ололмайсиз, — уқтириб боради Неъмат ака.

— Иложи бўлса, соч-соқолни ҳам қиртишламай, колхозча форма бўлиб юраверинг, — қўшимча қилди Фулом Шомуродов.

Неъмат ака гап уқтиришда давом этди:

— Момодан гап олиш осонмас, дейишади. Фақат синашга одамларга юрагини ёзиб қоларкан. Сизам ишончини қозонишингиз керак. Кампир ҳар куни эрталаб, кечқурун идора олдига сув олгани чиқади. У ердаги водопроводга ўхшаш қувур дўнғалагига ўрнатилган темир дастакни босиб-кўтариб ҳаракатга келтирилса, шовуллаб сув тушаверади. Момога аввал сув чиқаришда ёрдамлашиб юборасиз. Кейинроқ, пақирни кўтариб ҳовлисига элтиб берасиз... Бир кунмас бир кун сиздай мусофирга раҳми келади-да, шоҳона кулбасига таклиф этади. Шундай қилиб, танишиб оласиз. «Қаерлисан, балам?» деб сўраши мумкин. Колхознинг Чўли Малик бўлимидан ер олиб, ҳар хил экинлар экиб деҳқончилик қилмоқчи эдик, шерикларимни кутяпман деб жавоб қайтарасиз. Хуллас, бу ёғига сал артистлик қиласиз. Лекин ўсмоқчилаб гапга солишда эҳтиёт бўлинг!

Шундан кейин Неъмат ака латифанамо воқеани айтиб берди. Район радиоси мухбири «Мана, Ленин юзга кияпти. Сизам шу ёшга яқинлашяпсиз...» деб гапга солмоқчи бўлибди. Шунда момо «Ҳали у тирикми! Сен зумраша ўшанинг олдидан келдингми?» дея уйидан ҳайдаб чиқарган экан.

Район марказида бироз тўхтаб, мен кўним топишим лозим бўлган қишлоққа томон йўлни давом эттирдик. Ниҳоят, кечга яқин етиб келдик. Йўл четидаги «Калинин номидаги колхоз» деб ёзиб қўйилган кўрсаткичдан ўнгга бурилиб, узун яланглик бўйида тўхтадик. Бир-бирига ёнбошлаб қаторасига қурилган иморатларнинг катта кўча томондаги қисми идора, унинг ёнида клуб, омбор яна қандайдир хосхоналардан иборат эди. Асфальт ётқизилган яланглик этаги эса қийғос гулга бурканиб ётган ўрикзорга туташганди.

Идорада миқтидан келган хўжалик раиси, кўзлари картайган, ранглари бироз синиқ, ўрта ёшлардаги партком кутиб ўтиришган экан.

Раис хонасида бироз чойлашиб, гурунглашгач, ташқарига чиқдик. Йўлак ёқалаб, ўрикзор томон кетдик.

Боғнинг қоқ ўртасига олди айвонли, ихчамгина қилиб қурилган уй-меҳмонхона кўзга ташланди. Менга ундан жой ҳозирлаб қўйишган экан.

Атрофдаги сарамжон-саришталик, кафтдакгина яланглик атрофига янги ўтқазилган турли-туман райҳон, гул кўчатларига қараганда, бу ернинг қаровчиси Шариф Нурхон бобога ўхшаш нозиктаъб, уддабуро одамлигини дарров пайқаш мумкин эди.

Чаман бўлиб гул билан қопланган навдаларини ям-яшил барглар бодроқдай ўрай бошлаган ўрикзорнинг таровати бошқача эди.

Раис меҳмонни зериктириб қўймаймиз, кўнгилларинг тинч бўлаверсин дея Неъмат ака билан Фулом акаларни кузатиб қолди.

Меҳмонхона мутасаддиси ҳамда шу ўрикзорнинг боғбони Омон ака билан озгина гурунг қилиб, яқиндан танишиб олдик. Ҳовлиси боғни ўраб турувчи пахса девор ёнбошида экан.

Катта кўчадан ўрикзор томон шох отиб кирган жинкўча беткайидаги сув кўтаргич кран шундоқ кўзга ташланиб туради. Дапқур-дапқур ўша томондан гийқиллаган овоз эшитилиб қолади. Демак, кимдир темир дастакни ҳаракатга келтириб, сув чиқармоқда. Неъмат ака айтган водопровод шубҳасиз, мана шу. Момо ҳам шу яқин атрофда. Балки, Омон акага қўшнидир.

Эрталаб «қудуқ» (бу ерда уни шундай дейишаркан) томондан келаётган овоздан уйғуниб кетдим. Ўша ёққа бориб, ювиниб келиш учун сочиқни қўлимга олгандим:

— Меҳмон, — дея жилмайиб, қаршимда қўлида чилопчин тутган Омон ака турарди. Овора бўлманг деб қанча ялинмай, йўқ, меҳмон отадай улуғ, ука, дея туриб олди. Қўлимга сув қўйди.

Нонуштани бирга қилдик.

«Пошшоойим»ни бу ерда «Канизак момо» дейишаркан. Уни дастлабки кунлар учратолмадим. Негадир эрталаб ҳам, кечқурун ҳам «қудуқ»қа сув олгани келмади.

Бутун жинкўча аҳли ва идорадагилар хожатини чиқариш учун қурилган сув кўтаргич-краннинг темир кулоғи гийқиллаши билан сергакланиб, ўша томон юраман, аста назар ташлайман. Кийимлари ранг-баранг, бошига гулли рўмол

ташлаб олган қишлоқ хотин-қизлари ёки бола-бақраларни кўраман ҳолос. Энг қизиги, бир неча кун давомида кўлида челақ кўтариб сувга келган бирон эркак зотини кўрмадим. Тўғри, бундан Омон ака мустасно... У ҳар куни иккита сирли сатинни кўтариб, тўрт-беш мартта «қудуқ»дан сув келтирарди.

Канизак момога нима бўлдийкин! Бетобмикан? Ҳол-аҳвол сўраб борайми? Ҳовлисини билиб олганман, беш ҳовли нарида. Томи лойсувоқ, олди айвон анча қаровсиз ҳолга келиб қолган уйда яшайди. Лекин, бу уй қачонлардир анча ҳашамли бўлганлигини бир қарашдаёқ сезиш мумкин.

Ёнғоқ, дарахтидан нақшинкор қилиб ясалган, қанотлари вазмин дарвоза доим қийшайиб, очиқ туради. Занг босиб, узилиб тушай деб қолган зулфунлар ҳам аллақачон ўз вазифасини ўтаб бўлган.

Момо ҳақида Омон акадан сўрай дейман-у, режамиз бузилиб қолишидан хавфсираб, индамайман. У ҳам мен нима иш билан келганман, қаерданман, касб-корим нима, сўрамайди, қизиқмайди ҳам. Раис бу одамнинг иззатини жойига қўйган-у, ўзи билан ишинг бўлмасин деб тайинлаган, шекилли.

Орадан тўрт кун ўтди Лекин мен ҳамон бу ерда ҳеч ким билмас бегонаман. Соч-соқол олинмаган. Чинакам «қаландар» қиёфасига киргандайман. Зерикишга вақт йўқ. Йиғилиб қолган журнал-китобларни бир жомадон қилиб олиб келганман. Ўқийман, ёзаман. Кейинги кунларда олган маълумотларни тартибга солиб, бўлажак асарим режасини тузаман, толиққан пайтларимда эса, ўрикзор оралаб кезаман.

АТРОФИМДАГИ КИШИЛАР

Свердлов — Ромитан районларини бир-бирига боғловчи асфальт йўл катта қилиб қурилган, текис-ровон бўлса-да, машиналар қатнови кам, ахён-ахёнда автобус пайдо бўлиб қолади. Ундан икки-уч одам тушади, шунчаси чиқиб, ё у ёққа-ё бу ёққа кетади.

Йўлнинг кунботар томонида атрофи қўрғонга ўхшатиб баланд девор билан ўралган сарой кўзга ташланади. Колхознинг барча техникаси — машина-тракторлари эрталаб шу ердан чиқиб кетади, кечқурун бирин-кетин қайтиб келади.

Саройнинг этагида темирчилик устахонаси бор. У идора яланглигидан яққол кўзга ташланиб туради. Ҳар куни эрталаб буклама дарвозага ўхшаш эшик қанотлари икки ёнга қийшайтириб очиб қўйиладиган темирчихонага сарой девори ёнидаги тошлоқ йўл бўйлаб айланиб борилади. Бироқ, кўпчилик пиёдалар учун пахтазор оралаб ўтган ёлғизоёқ йўлак орқали бориш қулай ва осонроқ.

Эртадан кечгача устахона тарафдан темирчиларнинг ўз касбига хос даранг-дурунг овоз эшитилиб туради. Ўрганмаган кулоққа бироз нохуш туюлувчи бу шовқин-сурон менга таниш ва ёқимли эди. Оёғим ўша томонга тортаверади. Ахир, колхозда донғи чиққан, «умрини темир-терсакка тиккан» темирчи устанинг набирасиман-да!

Идоранинг кенггина офтобрўй яланглиги доим сукутда бўлар, одам қораси кам кўринарди. Аксар жойларда бўладиган гавжумлик сезилмасди. Раис, партком, умуман раҳбарлар жуда кам кўринишарди. Улар эрталаб жуда барвақт саройда бўлишади, ўша ердан нари далаларга тарқаб кетишади. Омон аканинг гапига қараганда «ҳозир ишнинг энг қайнаган пайти, ҳамма далада».

Лекин сербар эшиги устига «Бухгалтерия» деб ёзиб қўйилган катта хонага эрталаб роппа-роса соат тўққиздан бир нечта эркак, икки-уч аёл келиб олишади-да, тиним билишмайди. Ҳов, наридаги темирчихонадан келаётган овозга басма-басига шақир-шукур қилиб чўт қоқишади. Ҳеч ким билан ишлари йўқ. Ажабланмайман. Одатда бу касб эгаларининг фикри-ёди минг хил ҳисоб-китоб рақамлари билан банд, камгап, одамови, шунга яраша ранглари ҳам синикроқ бўлади.

Боққа, мен жойлашган меҳмонхонага келавериш йўлакнинг чап томонида ҳайҳотдай омборхона бор. Унинг дарвозаси шунақанги бесўнақай, каттаки, нақ паровоз кириб-чиққудай. Дарвоза қанотлари ҳар куни гийқиллаб, анча барвақт очилади.

Дум-думалоқдан келган, юрса бўғирсоқдай юмалаб кетаётганга ўхшаш, қоринчаси туртиб чиққан, япасқи кўзойнак тақиб юрадиган, бир «чимдим» мўйловли омборчининг эски столи қаршисида оқ ҳалатли бир нечта аёл тизилишиб туради. Озгинадан кейин кичкина бидон, ҳалта-хулталарда нималардир кўтариб, тезда кўздан ғойиб

бўлишади. Булар яқин-атрофдаги болалар боғчаси ходималари бўлса керак.

Омон акани ҳам баъзан шу ерда кўриб қоламан.

Омборчи апил-тапил ишини бажаради-да, улкан чархпалакдай лапанглаб турувчи дарвоза қанотларини бир-бирига зичлайди. Кетма-кет учта бурама қулф солади. Калитларни яғири чиқиб кетган костюмининг ички чўнтагига жойлайди, сўнг устидан калта панжалари билан пайпаслаб кўяди. Бир четга буриб қўйилган кажавали мотоцикль вариллаб ўт олади, зум ўтмай кўздан ғойиб бўлади.

Омборхона билан идора ўртасида жойлашган «Клуб»нинг ҳаворанг салобатли эшиги ҳам «Бухгалтерия» билан кетма-кет очилади. У ернинг мудирини ёшгина, ёқимтой Эшпўлат деган йигит. Кираверишдаги катта зал қизил алвонли шиорлар, туника-фанерларга ҳаваскорлик даражасида ишланган суратлар билан тўлиб кетган... Йигитча ўз ишига сидқидилдан берилганлигини шундан билиш мумкинки, қачон қараманг шиор ёзади, колхозчиларни пахтадан мўл ҳосил етиштиштириб, Ватан олдидаги шарафли бурчларини адо этишга чорловчи расмлар ишлайди. Бўёқларни аямай суртади.

Бир куни омборхона ичидан Эшпўлат билан омборчининг қизишиб гаплашаётган овозлари эшитилиб қолди:

— Нима, қаскани еяпсанми? Бунақада колхозни хонавайрон қиласанку?! Кечагина бир пақир оҳак олгандинг!

— Партком айтдилар: Май байрамига ҳар бир дала шийпонига биттадан сурат ишлаб, иккитадан шиор ёзишим керак. Яна, Ленин суратини ишляпман. Қаска бермасангиз чизмай кўяқоламан.

Клуб мудирини омборчининг «нозик» жойидан тутгани учунми, у индамай қолди.

Бироздан сўнг Эшпўлат бутун колхозни бир сидра сурат-шиорлар билан тўлдириб ташлашга етадиган бир нечта қути ранг-бўёқ, катта пақир тўла ниманидир кўтариб, клуб томон кетди.

Йигитча маданий оқартув техникумини Тошкентда бир йил аввал битириб, ўз қишлоғига йўлланма билан келган маҳаллий кадр экан.

— Мабодо зерикиб қолсангиз, клубимиз мудирини олдига кириб, гурунглашиб турунг. Тошкентда ўқиган, шаҳар кўрган йигит-да! — деб қўйганди партком гап орасида.

Шу баҳона Эшпўлат билан танишиб олганман. Яқин сирдош ҳам бўлиб қолдик. Бир куни ўсмоқчилаб Канизак момо ҳақида сўрагандим, қаттиқ бетоб, қўшни кампирлар бошида ўтиришганмиш деб қолди... Ана, ҳолос. Яна қанча кутиш мумкин!... Бироқ, ёзув-чизув билан кунларим бесамар ўтмаётганлигидан кўнглим тўқ эди.

— Ленин суратини чизмоқчимисан? — деб сўрадим рангларни қутидан олиб, хилма-хиллаб териб чиқаётган Эшпўлатдан.

— Э, ака, бир ойдан бери хунобман. Партком қаердадир кўриб келган экан, бизнинг клуб эшигини ҳам икки ёнбошига мана шу сўзлар билан Ленин суратини чизасан деб, қистагани-қистаган! — Эшпўлат олдимга бир парча қоғозни қўйди. Унда «Меҳнатсиз турмуш ўғирликдир, санъатсиз турмуш ваҳшийликдир. Ленин» деган сўзлар битилганди.

Мен уни овоз чиқариб ўқидим-да, йигитга ўгирилдим:

— Бу сўзларни Ленин айтганмикан?

У елка қисди:

— Қайдам. Партком айтди-ку!

— Ленин суратини чиздингми, ўзи? — яна уни саволга тутдим.

— Шиорни яхши ёзаман-у, одам суратига келганда, ўхшатолмайман. Ҳа, Ленинни катакларга олиб, чизиб кўрмоқчи бўлдим. Оғзи, кўзи ўхшамай қолаверди. Қийин экан! — у стол тортмасидан қандайдир байрам муносабати билан «откретка» қилиб чиқарилган доҳий суратини олиб, қўлимга тутди.

— Шунини ишлаш керакми?

— Ҳа-да! — Эшпўлат нимадандир умидвор бўлиб, менга қаради.

— Бир пастда қойиллатамиз. Анаву фанер устига сурп елимлаб, оқ рангга бўяймиз-да, ишни бошлаймиз!

— Сиз сурат ишлашни биласизми?

— Оз-моз.

— Ленинни-я?

— Худди ўзини. Қараб турасан, оёғимда ишлаб ташлайман!

Эшпўлатта бу сўзларим бошқача таъсир этди шекилли, бир қалқиб тушгандай бўлди.

Кейин уни сал ҳовридан туширдим:

— Ҳайрон бўлма, кўлда ишлаймиз, кўлда!

Дарвоқе, кейинги йилларда Ленин суратини ишлаш бўйича устаси фаранг бўлиб кетгандим. Қаерга бормай, тарғибот-ташвиқот ишларига масъул амалдорларнинг жонини киритардим. Бу йўналишдаги «ижодим»нинг бир-икки намунасини кўрган устоз Чингиз Ахмаров овозларини пастлатиб «Бошқалар доҳийга бир марта салом берса, сен юз марта салом беришинг керак, чунки у сенга илҳом манбаи бўлиб хизмат қиляпти» дейдиган бўлгандилар.

«Оёқда ишланган сурат» ҳақида гапирадиган бўлсам, у ҳамон кўпчилик диққатини тортиб турибди. Қаерда дейсизми, Тошкентдан эллик чақиримча нари «Сўқоқ» дам олиш уйининг катта сайлгоҳ майдони четида! Уни Эркин ака (Воҳидов) билан биргаликда ишлаганмиз.

Суратни чизилиш тарихи бундай бўлган: бир ҳафталик йўлланма билан тинч жой қидириб, дам олиш уйига келгандик. Шоирликка ишқивоз директор биздан хабар топиб, кўп ҳиммат кўрсатди, ижод учун алоҳида хона билан барча қулайликни яратиб берди... Йўлланма муддати тугаб, бир неча кун «Сўқоқ»да қолиб кетдик. Лекин, бекордан-бекорга «еб-ичиб ётавериш» бизга эриш туюлар, директор эса, на янги йўлланма чиптаси сотиб олишимизга, на уйга кетишимизга қўярди. Ижод ҳам баракали бўлди: Эркин ака янги дoston ёзиб тугатдилар. Шуларнинг эвазига дам олиш уйи учун ўша пайтда ҳамма жойларда урф бўлган Ленин суратини ишлаб, эсдаликка қолдириб кетмоқчи бўлдик.

— Сиз суратам ишлайсизми? — деб сўраганди директор мендан.

Эркин ака камина учун жавоб бераркан:

— Нима деяпсиз, бу Чингиз аканинг шогирди-ку! Агар мен бўёқ суртиб, қарашиб турсам, оёққа ишлаб ташлайди, — деди.

Директор ишонмади. Мен ҳам Эркин аканинг гаплари рост, деб туриб олдим.

Ниҳоят, баҳс бойлашдик, агар суратни ўхшатиб ишласам, битта қўй сўйиладиган, ўхшатолмасам, дам олиш уйида яна бир ҳафта қолиб кетадиган бўлдик.

Завхоз қалин сурп, ранг-бўёқларни келтириб берди.

Мен кўпчилик гувоҳлигида «иш» бошладим.

Ярим тунга бориб сурат битди. У «айнан ўзига ўхшаш» шу билан — жуда жонли чиққанди. Унинг паст қисмига қийшайтириб, ўз имзоимни қўйдим. Унинг остида Эркин аканинг «Э, Воҳ» ёзувлари пайдо бўлди...

Лекин, биз Эшпўлат билан дохий суратини сидқидилдан қўлда ишладик.

Кечга яқин клубнинг кенг табақали эшиги тепасида бир томондан шафақ нурлари уриб турган, ёруғ чехрали Лениннинг катта сурати пайдо бўлди. У одатдагидай чақноқ нигоҳи билан шиддатли тикилиб турибди. Суратга ҳамоҳанг қилиб, эшикнинг икки ёнига меҳнат ва санъат ҳақидаги шиор ёзилган паннони ўрнатдик.

Кутилмаганда пайдо бўлиб қолган бу суратлар раис билан парткомни қойил қолдирди. Иккови бири олиб, бири қўйиб, бунақа касбингиз бор экану, айтмайсизам-а, дея таҳсинлар ўқишди.

Омборчи атайин менга эшиттириб, Эшпўлатга гап уқтирди:

— Сурат ишласанг, ана шундай қилиб, ишлагин! Кетган краскасига одам ачинмайди!

Катта кўчанинг нариги томонидаги янги танишларим ота-бола темирчилар ҳам «томоша»га келиб кетишди.

— Бобонгизда темирчиликдан ташқари сураткашлик илми ҳам бўлган шекилли!— ҳазил-мутоиба қилишди улар.

ШОИРНИНГ МУҲЛИСЛАРИ

Бир ёнбошига тўқ жигаранг пол бўёқда бесўнақай қилиб «ИНВ-90» (хатлов сони бўлса керак) деб ёзиб қўйилган меҳмонхона телефони кун ора жиринглайди. Неъмат ака, Фулом ака, Муҳсинжонлар ҳол-аҳвол сўрашади, зерик-маяпсизми, ишлар қалай, дейишади. Дуруст дейман-да, нолимайман.

Бари бир улар омадим чопмаётганидан хабардор шекилли, кеча Неъмат ака шундай деди:

— Ҳозирча момони учратолмаётган бўлсангиз, ўкинманг! Қизибини зиёрат қиласиз. Эртага азонлаб олдингизга шоир кетяпти. Чўлу Малик ажойиботларини томоша қилдиради.

Чинданам саҳар-мардонлаб эшик тақиллади, ичкарига жилмайганича Хидир Мурод кириб келди. У афти-ангоримни кўриб қаҳ-қаҳ отиб кулди:

— Ҳақиқий Мажмуннинг ўзи бўпсиз. Қани туринг, дашту саҳроларга бош олиб кетамиз, — деди. Сўнг стол устида саҳифалари очиқ турган Тагорнинг «Ҳикоялар» китобига кўзи тушиб, ҳаяжонли оҳангда, артистона шавқ билан сўзида давом этди, — «Ташна тошлар!» О, бу ҳикоя эмас, шеъринг дoston! «Мавж уриб жўшган, бироқ қондирилмаган истакларнинг алангаси, жафокаш вужудларнинг оху зори, қарғишлари ҳамда бажо келтирилмаган хоҳишлар» ҳақида битилган буюк қасида! Ўқиган сайин худди шу ҳикоядаги девона Алидай жинни бўлиб қолай дейман...

Мен ўрнимдан туриб:

— Ҳақиқатан тенги йўқ асар! — дедим-да, сочиқни елкамга ташлаб, ташқарига чиқиб кетдим.

Ювиниб, қайтиб кирсам, Хидир Мурод хонанинг ўртасида тик туриб олганича артистларга хос виқор, Шукур Бурхонча салобатли говуш билан монолог ўқимоқда: «Хоналардаги фавворалардан атиргул сувининг муаттар ҳиди анқирди. Ҳар томонга сачраган биллур томчиларнинг оромбахш ҳавоси уфуриб турган хос хоналардаги мрамар зиналарда ўтирган Эрон қизлари чўмилиш олдидан сочларини ёйиб, гул баргидай нозик оёқларини фавворалардан тушаётган зилол сувларга тутиб, тиззаларига сетор қўйиб чалар, даврада газалхонлик авж оларди!»

— Яшанг, шоир! Сиз ёд айтаётган бу ажойиб жумлалар ҳикоянинг учинчи саҳифасида битилган. Тўғрими! — дедим ичкарига кирасолиб Хидир Муродга хос оҳанг ва ҳатти-ҳаракат билан, ўнг қўлимни унга нуқиб.

— Воҳ, мен бугунги сафарни режалаштириб хато қилмаганлигимга яна бир бор амин бўлдим. Кўнглимиз, фикримиз муштарақлигини қаранг! Уйлайманки, кўҳна Қизбиби саройи-ю Варахша ҳаробалари бир умр эсингизда қолади, юрагингизни ўртаб юради. Буни ҳар қандай одам ҳам ҳис этавермайди. Қани кетдик. Режа бўйича... — у бирдан тўхтаб, қўлидаги ён дафтарни варақлади, керакли саҳифани топиб, менга рўпара қилди, — Режа бўйича ҳозир соат олти ярим, йўлга тушишимиз керак. Ташқарида «Досааф»-нинг «вездеход» машинаси кутиб турибди.

— Ҳой, шоири замон, мана, юзни ювиб олдик. Энди, бир кўришиб олайлиқ— дея унга қўлимни узатгандим, Хидир Мурод ҳали сўрашмадикми, деб қучоғини очди.

— Нонуштани бирга қиламиз, энди, — дедим. У йўқ дегандай бошини чайқаб:

— Бизни Чўлу Малик ўрмончилари кутишяпти, — дедида, қўлидаги соатга ишора қилди, — ропа-роса «саккиз»да ўша ерда бўлишимиз керак. Сахро бағрига кирдикми, ҳар дақиқа ҳисобли, у ердаги шарт-шароит билан ўйнашиб бўлмайди.

Омон ака тайёрлаган нонушта қолиб кетди. Йўлда тамадди қиларсизлар деб бериб юбормоқчи бўлган егуликларни ҳам олмадик.

Орқасида икки қатордан гилдираги бор баҳайбат машинанинг кенгина кабинасига жойлашдик. Ҳайдовчи гувиллатиб моторни ўт олдирди. Асфальт йўлга чиқиб олдик.

Мен бироз хижолат чеккан бўлиб.

— Шундоқ катта машинани овора қиладиган бўпмизда! Кичикроғи ҳам бўлаверарди, — деб ҳамроҳимга қарадим.

— Бундай машинасиз Чўлу Маликка ичкарилаб бўлмайди. Ҳали кўрасиз, — деб тушунтириш берди Хидир Мурод.

Бир чақиримча юрганимиздан сўнг қишлоқ тугади. Яккам-дуккам дарахтзор, сувсизликдан бўлса керак, учлари қувраб қолган, лекин баҳорнинг ҳаётбахш ҳавосидан жонланиб, пастки навдалари хандон писта мағзидай кўм-кўк баргчалар билан безана бошлаган қатронғи, туронғи каби чўл дарахтлари кўзга ташлана бошлади.

Яна озгинадан кейин чапга —тупроқли йўл томон бурилиб, сахро бағрига кириб кета бошладик... Ниҳоят, Чўлу Маликнинг чегарасиз сарҳадлари бағрида саксовул уруғини сепиб, ўрмон яратувчилар қароргоҳига келиб тўхтадик.

Ўрмончилар бизни яхши кутиб олишди. Уларнинг кўпчилиги янгибозорлик Хидиржоннинг ҳамқишлоқлари экан. Дастлабки гурунгда ноқ маълум бўлдики, хизмат юзасидан ойлаб сахро бағрида қолиб ишловчи бу кишилар, айниқса ёш-яланглар ўз шоирлари билан фахрланишар, ҳатто айрим шеърларини ёддан билишаркан.

Хидир Мурод бирдан илҳоми жўшиб, теварақдаги қум барханлари юзини чучмўмалардай қоплаб олган сарғиш, нилгун ранг лак-лак гулларга қараб:

*Чўл эмас бул,
Гулистон эрур.*

дея янги шеър тўқиб юборди.

Даврадагилар «Баракалло-баракалло»лаб, уни олқишлаб туришди.

Қумлик майдон юзига гиламдай тўшалиб ётган барра ўт-ўланлар устига шолча ёзиб, атрофга кўрпачалар ташланган, ўртадаги дастурхонга қанд-курс, косада қаймоқ билан не ажабки, сурхидан янги узилгандай сарҳил узум бошлари қўйилганди. Татиб кўрдик, ҳар донаси тилни ёргуудай ширали эди.

— Ҳалиги шов-шув бўп кетган узумдан-ку! — деб қўйди Хидир Мурод.

Шундан кейин «тупидан янги узиб олинган» бу узумларнинг миришкори ким-у, қандай сақланганлиги ҳақида ҳикоя қилиб беришди: ўрмончилардан Абдураим деган киши ўз қароргоҳи атрофига ишқивозлик учун ўттиз-қирқ туп ток қаламчаси экиб, парвариш қила бошлайди. Эшакларига бидон ортиб, сув келтириб қуяди. Яхши амал олган сурхлар биринчи йилиёқ нишона кўрсатади. Тотиб кўришса, мазаси ҳар қандай узумникидан кам эмас. Учинчи йили Чўли Малик узумига кўпчиликнинг оғзи тегади, ҳатто уч-тўрт хуржуни район бозорига чиққанлиги ҳақида ҳам гап тарқалади. Бироқ, ўрмончи Абдураимнинг янги боғига «кўз тегади» — кетма-кет ёгин-сочинсиз келган икки йил давомида тоқларнинг қарийб ярмидан кўпи қовжираб қолади. Лекин, табиат ўз «синов»идан ўтказган тоқларга саҳоватини ҳам аямайди. Бултурги серёгин келган мўтадил ҳаво сурхларни қайта яшнатиб юборади. Ҳар тупдаги ҳосил бир замбилдан чиқар деб чамалайдилар. Бироқ, кеч кузга келиб, боғбон доғда қолади. Бир кечада бўрон аралаш кўтарилган куюн тоқзорни кўмиб ташлайди. Унинг ўрнида баланд қум бархани пайдо бўлади... Яқинда эса, март ойининг охирларида бош кўтарган бўрон Абдураимнинг тоқзорини худди аввалгидай ўз ҳолига келтириб қўйибди. Тоқлар, унинг сурхларидаги шигил ҳосил кузда қандоқ бўлса, шундайлигича турганмиш. Ҳатто, барглари ҳам рангини ўзгартирмабди... Бу каби чўл мўъжизаларининг кўплаб гувоҳи бўлган ўрмончилар бундан ажабланишмаган.

Мана, энди Абдураим табиатнинг беминнат марҳамати билан қумлар орасида сақланиб қолган ўз пешона тери маҳсулини ҳамкасбларига, таниш-билишларга, ҳатто шаҳардаги катта идора бошлиқларига тарқатиб, ҳамманинг олқишига сазовор бўлиб юрганмиш.

— Ҳа-да! — деди Хидир Мурод бир шингил узумни олиб оғзига соларкан, — бу сукут ичида ётган, сизу бизга файзсиз бўлиб кўринадиган саҳронинг саҳовати ўзгача. Унинг бағрида битмас-туганмас хазина яшириниб ётибди. Инсон ўз меҳнати билан бу ерда ҳам жаннат яратиши мумкин.

Эрталабки қуёш аста кўтарилиб, атрофни қоплаган ёш саксовулзор орасига тарам-тарам нурларини соча бошлаганда Қизбиби иншооти томон йўлга тушдик.

ҚИЗБИБИНИ ИЗЛАБ

Мотор бир меъёрда гувиллар, ўркакч-ўркакч қум барханлари худди тўлқинга ўхшаб чайқалиб турган денгиз узра сузиб кетаётгандай эдик. Фақат бир томонга — улкан баркашдай осмон сатҳида ловуллаб турган қуёшга қараб борардик. Биз қанча олдинга интилмайлик, у нигоҳимиздан шунча олислаб кетаётгандек эди. Саҳро адоқсизга ўхшарди.

Узоққа чўзилган бу сафар мен учун зерикарли туюлди.

Хидир Мурод ҳам қандайдир ҳаёллар оғушига гарқ бўлган, одатдагидек шавқ-завққа тўлиб гапирмас, сукут сақлаб борарди.

Икки соатлар чамаси юрганимиздан сўнг тўрт томони яйдоқ қум барханлари билан ўралган яланглик устидан чиқиб қолдик. Ҳаммаёқ тап-тақир. Бирон туп гиёҳ, ўт-ўлан, тирик жондан нишон йўқ эди. Тўрт томон — қибла деганлари шу бўлса керак.

Бундай пайтда одам қаердан келдиг-у, энди қаёққа юриш керак деган саволга жавоб тополмай ожиз бўлиб қолади.

Саҳро ўзгарувчан, йўли ҳам, сўқмоғи ҳам омонат дейдилар. Шунинг учун унда адашиб, мўлжалдан чалғиш ўлим билан баробар.

Таҷрибали сарбонгина фақат ўзига маълум, ўзи «очган» йўлдан юриб адашмаслиги мумкин.

Бизнинг ҳайдовчимиз озғиндан келган, чайир, кўри-ниши, муомаласи «ўрисча»роқ олтмиш ёшлар нари-

берисидаги Рифат амаки бу ерларнинг қарийб қирқ йил чангини тўзитиб, кезиб чиққан. Ҳамроҳимнинг айтишича ер тагида илон қимирласа билади — кумлар остида кўмилиб ётган ўн йил бурунги сўқмоқларни адашмай топади. У аввал шу сахро бағрида яширинган қандайдир ҳарбий машқ полигоида ҳайдовчи бўлиб ишлаган. Урушдан кейин Россиядан келган археологлар Варахшани кавлатиб, текшира бошлаганда, бир неча йил улар хизматида бўлган.

Қазиш ишлари тўхтатилгандан сўнг, ўрмон хўжалигида ишлаган. Нафақага чиққач, шунча дайдиб юрдим, энди етар, бола-чақам олдида бўлай деб шоферликни янги иш жойида давом эттираётгани экан.

— Бу кишини бекорга олганимиз йўқ. Унча-мунча одам Қизибига ҳам, Варахшага ҳам йўл топиб боролмайди, — деб қўйди Хидир Мурод қуёш тафтидан қизий бошлаган чўл бағрига кўзларини қисганча боқаркан.

Рифат амаки машинани бўкиртирганича ғайритабиий манзараси билан одам юрагига ваҳима солувчи юзаси қатқалоқ «Жунун водийси» яланглигига бостириб кирди. Филдираклар остидан энди чанг-тўзон кўтарилмас, «қарс-курс» этган овоз эшитилар, худди сон-саноксиз сопол идишлар чилпарчин бўлиб, синаётганга ўхшарди.

— Ҳозир биз кетаётган жой вақти-вақти билан юзага кўтарилиб, яна ер қаърига шимилиб кетадиган кўл ўрни. Бу жойлар гилтупроқли бўлганлиги учун сув қочғач, тарашадай қотиб, ёрилиб кетади. Ҳозир ўша кўл устидан ўтпимиз, — тушунтириш берди ҳамроҳим.

Ниҳоят «сув ҳовзаси»нинг нариги қирғоғи — оппоқ қордай шўр босиб ётган кумтепадан ҳам ошиб ўтдик. Машина энди Чўлу Маликнинг теп-текис, баъзан яйдоқ бий дала, баъзан ўт-ўлан қоплаган адоғи кўринмас бағрига кириб борар, бехосдан пастликка шунғиб кетар, кумларни шопуриб юқорига ўрмалаб чиқар, кутилмаганда қаршимизда кўҳна қалъа деворларига ўхшаш бархан буюмлари пайдо бўлиб қоларди. Уларни бир «ҳамла» билан ёриб ўтардик. Ортимизда эса, худди фаввораларга ўхшаб кум тўлқинлари осмонга сапчирди.

Аҳён-аҳёнда олдинги икки оёғини кўкрагига босиб, қаддини фоз тутганча, атрофга жонсарак қараётган юмрон-қозиклар, қаёққадир имиллаб йўлга тушган оғирқарвон

тошбақалар кўзга ташланиб қоларди... Ана, пилдираганича бир-бирини қувалаб иккита типратикон кетмоқда. Демак, сахро мудроқ эмас, унинг қўйнида ҳаёт аввал ҳам гавжум бўлган, ҳозир ҳам шундай.

Камгап Рифат амаки бепарво. Қўллари рулни маҳкам тутган. Кўзларини олдинга тикканича миқ этмай боради. Баъзан қутилмаганда тормозни босиб, тезликни кескин пасайтиради. Ана шундай пайтда, албатта қум уюмлари орқасида «яшириниб» ётган жарлик ёки ўпирилган катта хандакка дуч келамиз. Ҳайдовчи бунин олдиндан қандай кўра қолади, ақлим етмасди.

Қанча жарлик, шамол ўпқон қилиб ўйиб ташлаган чуқурликлардан эсон-омон чиқиб олдик. Филдираклар ботиб, қум кабина эшикларигача чиқиб борарди. Шундай пайтларда беихтиёр ҳаёлимдан «худо кўрсатмасин, бир кор — ҳол бўлиб машинамиз бузилиб қолса-ю, наҳотки. уни шу қумлар домига ташлаб, чексиз сахрода Қизбиби қайдасан дея пиёда йўлга тушамиз» деган ўйлар гимирлаб ўтарди-да, ҳайдовчимизнинг жиддий юзларига нажот излагандай зимдан назар ташлаб олардим. Ўша-ўша хотиржамлик. Хидир Мурод ҳам бундай сафарда бўлавериб ўрганиб кетгандай, чеҳрасида табассум билан атрофга шодон қараб борарди, худди «Водийларни яёв кезиб» юрган шоирдай!

Демак, дейман ўзимга-ўзим тасалли бериб, Қизбибига етиб олишдан умид бор. Варахшани ҳам зиёрат қилармиз... Қайтиш бир гап бўлар. Ҳар ҳолда, самолётда эмас, ерда кетяпмиз-ку!

Бирдан, тўрт томонини қум саҳроси ўраб ётган катта бир яланглик ўртасида ғуж-ғуж дов-дарахт ва улар ортида кўкка бўй чўзган кўҳна қаср пештоқлари кўзга ташланди.

Мен аввал бу сароб эмасмикан деб, ўйланиб тургандим, ҳаёлимни Хидир Муроднинг овози бузди;

— Ана, ниҳоят етиб келдик — сўнг тантановор қилиб кўшиб қўйди, — Қизбиби саройи! Фалакнинг саккизинчи мўъжизаси. Оҳ, мен бу ерга келсам, юракларимда гурур ва алам туғён уради. Бир неча кун ўзимга келолмай, паришон ҳаёллар оғушида юраман. Ёлғизликни қўмсаб, йиғлагум келаверади.

Қарасам, шоиримиз шундоғам паймонаси тўлиб турган юрак-бағримизни эзиб юборадиган. Унинг жўшқин эҳтиросини сал босмоқчи бўлдим:

— Бу, дейман илҳом парилари елкангизга чиқиб олди, чоғи! Шеър тўқияпсизми?

У сўзларимни эшитмади. Ўзича нималардир демоқда эди. Кўзларида ёш кўргандай бўлдим.

Кувноқ, бирон ташвиши йўқ, фақат бахт кулиб боқадиган одамдай армонсиз кишини бирдан бу даражада девонасифат тортиб қолиши қизиқ бўларкан.

Рифат амаки тезликни пасайтирган, машинани ортиқча зўриқтирмай ўз ҳолига қўйганича яшиллик олами томон аста яқинлашиб кела бошлади.

Биз худди «Минг бир кеча» афсоналаридаги малоикалар қароргоҳига аста бостириб келаётган шубҳали кишиларга ўхшардик.

Қаршимизда қандайдир сокинлик ҳукм сурар, дарахтлар қилт этмас, гўё бутун борлиқни осуда қоронғулик қоплаб олгандай эди.

Биз танаси ғадир-будир, баргидан кўра файзсиз қурушқоқ шохлари кўпроқ букчайган кекса қатронғи дарахти ёнига келиб тўхтадик.

Кўз ўнгимизда узоқ мозийнинг қорамчил пардаси ҳилпирар, бизлар эса ўтмиш ва бугуннинг ҳайрат остонасида саргардон кишилардай лол турардик.

Икки қадам нарида олис йилларнинг бешафқат куюнлари ўз асоратини қолдирган қадимий заранг дарвоза Қизбиби ҳаробаларини қўриқлаётган содиқ посбон каби кўкка бўй чўзиб турарди. Дарвозанинг ўнг ва чап ёнбошида қалин деворлари майишиб ётган ясавулхона кўзга ташлаңар, ичи қоп-қоронғи, худди зиндонга ўхшаш ваҳимали эди. У ердан ичкарилаб кетган узун йўлак адоғида пештоқ ва хонақоҳлари дуруст сақланган Қизбиби иншооти савлат тўкиб турар, қачонлардир беҳад салобатли ва кўркам бўлганлигини бир қарашдаёқ англаб олиш қийинмасди.

Пастак тош зинапоялар туташган кираверишдаги биринчи саҳн ниҳоятда катта бўлиб, икки томони тепага бўй чўзган бир нечта мустаҳкам ва азамат устунлар билан ўралганди. Қуббасимон шу устунлар ушлаб турувчи юқори қаватдаги хоналар қулаган девор-у сочилиб ётган ғишт парчалари билан

кўмилиб, вайронага айланиб ётарди. Атрофни ёй шаклида ўраб турган сон-саноқсиз нимқоронғи хужралар мунгли нигоҳлари билан одамни таъқиб этаётгандай. Айримларининг олди турли гиёҳлар билан қопланиб кетган, яқинлашиб бўлмайди. Деворлари зах тортиб, тўкилиб тушай деб турган бўлса-да, яхши сақланган хужралар ҳам анчагина. Улар ичига сербар «мусулмон» гиштларидан дид билан ишлов берилган: бўртма кенг токчаларни, ихчам қуббали чироқдонларни кўриш мумкин. Айримларида ҳатто қачонлардир ёқилган шам пилигидан таралган ис доғлари сақаниб қолган. Эшиқдан киравериш гиштин пойгоҳ ёнбошида оташхона — ўчоқ ҳам бўлган шекилли, деворда элас-элас тутун қолдиқлари кўзга ташланади,

Хуллас, кимсасиз саҳро кўйнидаги бу муаззам, сокин ва бўм-бўш иншоот одамда ғалати ҳис-туйғулар уйғотар, ҳаёлни бедов тулпорлар каби аллақасқларга учириб кетарди.

Хидир Муроднинг айтишича мўғул истилочилари Бухорои шарифни талаб, ўт кўйганларидан сўнг бу томонларга ҳам от елдирган. Гуллаб турган шаҳар-қишлоқлар олов ичида қолган. Дарё ва каналлар қурийди, хонавайронлик бошланади. Одамлар ҳар қаёққа тўзиб кетади. Кўпдан-кўп иншоотлар, масжиду мадрасалар, илм-маърифат даргоҳлари ҳувиллаб қолади. Йиллар ўтиши билан нураб, қумликлар остига сингиб кетади. Чўлу Маликнинг сон-саноқсиз майдон ҳамда тепаликларида сочилиб ётган сопол, гишт парчалари ўшалардан нишона. Баъзан бўрон кўтарилиб, ястаниб ётган қум барханларини тўзитиб юборади, унинг ўрнида баҳайбат қалъа, турли иншоотлар пайдо бўлиб қолади. Навбатдаги қуюн эса, улар устига бостириб келиб, одамлар кўзидан яширади...

Қизбиби иншооти қандайдир мўъжиза билан сақланиб келаётган ўша даврнинг ягона ёдгорлиги. У қизлар дорул-фунуни бўлиб, Ҳинду Миср, Эрону Яман, Шому Боғдоддан келган толибалар яшаб, билим олишган. Анову, ўртадаги қум босган яланглик ўрнида шаффоф сувли фавворалар отилиб турган. Унинг атрофида хиромон кезган нозик оёқ товушлари, жарангдор кулгулар бу ерга бошқача файз кашф этган. Боғлардан булбулу сайроқ қушларнинг чақ-чақи аримаган... Ҳозир, ўтмишнинг ўша шодумон дамларининг бари ҳар йили қаҳратон қиш, эрта баҳор паллалари кўтарилиб

турадиган беҳаловат бўронлар тўзони остида кўмилиб ётибди. Бу гавжум сурурли ҳаёт ҳар қирқ йилда бир (айтишларича, лайлатулқадр кечаси) баъзан пайдо бўлиб қолармиш, фавворалардан сувлар отилиб, унда чўмилаётган париваш қизларнинг қий-чуви ҳаммаёқни босиб кетармиш. Ҳатто, буни ўз кўзи билан кўрганлар, ақл-ҳушидан айрилганлар ҳам бор: урушдан кейинги қийинчилик йиллари Варахшада қазилма ишлари кетаётганидан хабар топган бир нечта янгибозорлик ёш-яланг ишга ёлланиш мақсадида йўлга тушишади. Бир неча кун саҳрода кезиб, ниҳоят, Қизбиби қалъасига етиб келишади. Улар қанчалик чарчаб ҳолдан тойишган бўлмасин, кечаси билан мижжа қоқмай чиқишади. Турли шарпалар, сувнинг шариллаши, қандайдир қах-қаҳалар аралаш ингроққа ўхшаш оҳ-воҳлар уларга ором бермайди. Ҳарбийдан соғ-омон қайтган забардаст йигитлардан бири мажнун сифат бўлиб қолади, шерикларидан ажралиб, саҳрога бош олиб кетади. Кейинроқ ҳамқишлоқлари орасида Қизбиби хонақоҳларини супуриб-сидириб юрганмиш деган гап тарқалади.

Бу ҳикояни мухтасаргина қилиб айтиб берган Хидир Муродга ўгириламан:

— Демақ сиз шоири замон, бу томонларга бекорга талпинавермас экансизда! Бироқ, шуни билингки, ўша айтаётган париваш қизларингиздан биронтаси Сизга ҳалақит беролмайди, бир кечага ҳам чидолмай қулоғини чангаллаб қочади.

Гурунгодошим гап нимага ишора эканлигини дарров фаҳмлаб, қорнини чангаллаганича кулиб юборди.

Қизбиби саройининг кунботар томонини қоплаган қуюқ дарахтзордан одам баҳри-дилини очувчи салқин ҳаво уфуриб турарди. Чунки у ерда кичик сардобани эслатувчи қудуқ бор экан.

Қудуқ қаердалигини йигирма қадамча нарида кўзга ташланаётган пакана қатронғи шоҳида илиғлик турган сопол кўзадан билса бўлади. Кўзанинг бандидан қора бир нарса пастга қараб осилиб турарди. Қайиш ё арқон бўлса керак! Ўша тарафга илон изи сўқмоқ кетганди.

Биз ундан юрмоқчи бўлиб, икки-уч қадам ташлагандик Рифат амаки:

— Шошманглар, — деди, атрофда сочилиб ётган япалоқ гишт парчаларидан бирини олиб, кудуқ тарафга улоқтирди. У мўлжалга аниқ бориб тушди шекилли, бироз вақт ўтгач, шалоп этган бўғиқ овоз эшитилди. — Демак сув бор! Ҳар доим бўлган, бўлади ҳам. Бу худонинг марҳамати! — деб қўйди ҳайдовчимиз бизларга мамнун қараб ва кутилмаганда ниманингдир судралишидан чиқаётган шарпага ишора қилди. — Ана, илон бор экан, йўлдан қочди. Энди бемалол юравериш мумкин.

Билинар-билимас йўлак устига тушиб турган майда шох-шаббалар остидан судралиб кетаётган нақ билакдай илоннинг қорамтир ялтироқ гавдасига кўзимиз тушиб қолди. Шеригим икковимиз орқага чекиндик.

— Майли, шу булоқ сувидан ичмасак-ичмадик. Унинг ўрнига термосдаги чой билан тушлик қиламиз, — деди Хидир Мурод.

— Ҳа, иссиққина чойга не етсин! — дедим уни кувватлаб.

Бахшиёна ҳис-туйғуларга тез берилувчан шоиримизнинг айтишича сабоқ соатларидан сўнг, етти иқлим толиба қизлари давра гурунгининг жонли гувоҳи бўлган кекса дарахт соясида ўтириб, тушлик қилдик.

Чинданам сахро қўйнидаги сеҳрли мўъжиза деб айтишга лойиқ бу кўҳна иншоот одам юрагида ботиний ҳайрат ва маюслик ҳисларини уйғотувчи жонли мавжудодга ўхшар, унга боққанинг сари одамни ўзидан нари итараётгандай бўлаверарди. Мен буни бу ерга келганимиздан кейин озгина вақт ўтгач, сезиб қолдим. Хидир Муроднинг бояги кайфияти менда такрорланаётгандай эди: кўзларимга ёш келди.

ВАРАХША СИРЛАРИ

Қизбиби саройидан Варахшагача бўлган масофани икки соатларда босиб ўтдик. Йўл-йўлакай гишт парчалари, турли сопол синиқлари (улар ичида ўз шакл-шамоили ва ганж-корлик услубида чизилган сурат қолдиқларигача қараб, қандай буюмлигини ажратиб олиш қийин бўлмаганлари ҳам учраб қоларди) сочилиб ётган бир нечта тепаликларга дуч келдик.

Демак, боя шоир ҳамроҳимиз айтганидек, бир пайтлар шу чўлу сахролар қўйнида серфайз шаҳару қишлоқлар гуллаб-яшнаган, боғ-роғлар барқ урган.

Кўҳна Варахша шаҳристонида ҳаёт мўғул босқинчилари келмасдан анча олдин сўнган. Бу сувсизлик оқибатида келиб чиққан, аёвсиз қумлар тўзони бутун борлиқни ўз домига ютган.

Варахша қадимий юртимиз заминида ҳукм сурган буюк ва доврўғли салтанатнинг қароргоҳи ҳисобланган. У энг кўркем ва маҳобатли қасру қошоналар мажмуасидан иборат бўлганлиги қадим манбалардан маълум. Ҳатто унинг қайта тикланган айнан ўша пайтлардаги кўриниш тархи тарих китоби саҳифаларини безаб турибди.

Бу кўҳна иншоотни қачонлардир мустаҳкам посбон бўлиб ўраб турган баҳайбат деворлар атрофини айланаркансиз, ҳувиллаб ётган биноларнинг хосхоналари, катта-кичик йўлаклар адоғи бориб туташган майдон ҳамда ялангликлар бўйлаб айланаркансиз, худди минг йиллар қаъридан эсиб келаётган хазин шабада юзингизни сийпалаб ўтгандай бўлади. Ўй-ҳаёлларга чулганасиз: қадим ажодларимизнинг ақлу заковатига, бунёдкорлигига лол қолиб, ҳайратга тушасиз.

Муҳташам сарой марказидаги ҳаммом қолдиқлари ҳали ўз қиёфасини йўқотмаган. Унга тортиб келтирилган сув шохобчалари — сопол қувурлар изи кўзга ташланиб турибди. Ҳар томонга шох отиб кетган катта кўча ва йўлакларни кейинги ўн йиллар ичида қум уюмлари босиб улгурмаган. Баланд деворлар ҳам шаҳристон ҳаробаларини ҳозирча «кўриқлаб» турибди.

Хазинахона саройнинг хилваттоҳ, назардан анча йироқ қисмига чуқур ер ости йўллари орқали бориладиган жойга қурилган. Бобокалонларимиз ўз давлатлари бойлик заҳирасини эҳтиётлаб сақлаш сирларини яхши билишган кўринади.

Бироқ XX асрнинг ўрталарига келиб, Варахша «хазинаси» узоқ шимолдаги олимларни қизиқтириб қолади. Бундан уларнинг асл мақсади қадим Бухоро заминида қад ростлаган ажодларимиз заковатининг маҳсули бўлмиш кўҳна иншоотни кўз-кўз қилиш эмас, ваҳоланки, талон-тарож этишдан иборат бўлган.

Варахша атрофини оқ кител, оқ шим, оқ шапка кийган, аксари ойнаси думалоқ кўзойнак таққан, индамас, камгап кишилар босиб кетди. Улар чодирларда яшаб, нималарнидир

режасини тузардилар. Озгина вақт ўтгач, қазилма ишлари бошлаб юборилди. Бунга яқин-атрофдаги манзилгоҳларда яшайдиган аҳолини ишчи кучи сифатида жалб этилди. Ишчиларнинг вазифаси замбилда, кўлбола ғалтак араваларда қум-тупроқ ташиб, «тарихчи» олимларга қўмак беришдан иборат бўлган. Ўша давр ўлчови билан ҳисоблаганда ишга жалб этилган маҳаллий кишиларга дурустгина ойлик тўланган.

Уларнинг кўпчилиги ҳозир йўқ, бандачиликни бажо келтирган. Борлари кўрган-кечирганлари ҳақида индамасликни афзал кўришади. Чунки Варахша «сирлари»ни ҳеч кимга очмаслик ҳақида ёздириб олинган «Тилхат» «Темир дафтар»да сақланади деган гаплар юради.

Лекин, ойна этак билан ёпиб бўлмас, дейдилар. Варахша ҳаробалари остидан, қум босиб ётган хоналардан чиққан турли зеби-зийнатлар ичида нималардир бор, зил-замбил, оғир хум-кўзалар, айниқса ярим тун — қоронғилигида учиб келган «айриплон»га ортиб, ими-жимиди олиб кетилган шохдор олтин кўчқор ҳайкаллари ҳақида ҳам гап-сўзлар тарқалган... Яна, миш-мишларга қараганда, ўша ҳайкаллари беҳосдан кўриб қолган тупроқ қазувчи айрим ерли кишилар бир-икки кун ичидаёқ «безгак касаллиги»га чалиниб, ҳаётдан кўз юмганлар. Бу «мардикорчилик»ка ёллашиб ҳар қаёқдан келган содда қишлоқ одамлари орасида ваҳима туғдирган; нимаики ялтироқ нарса кўринса, ҳамма ўзини четга олган... Ишнинг қолганини олимлар давом эттиришган...

Бизлар хазинахонанинг бўм-бўш, ҳувиллаб ётган бўлмалари қаршисида турибмиз. Хидир Мурод менга ўгирилиб, пичирлагандай дейди:

— Йигирманчи аср ўрталарида сўнгги бор, сўнгги бойлиги ҳам вахшийларча талон-тарож қилинган Варахшани энди ҳеч кимга кераги йўқ...

Улкан мис баркашдай бўлиб, Ғарб томон ёнбошлаган қуёш ўзининг лаъл-лаъл нурларини бепоён саҳро устига сеппиб юборди. Тўғонни бузган саркаш дарёдай ўркач-ўркач югурик «тўлқинлар» Варахшанинг баҳайбат деворларига бошини урди, бутун борлиқ шафақ ёғдуларга қўмилиб кетгандай бўлди.

Биз орқамизга қайтарканмиз Чўли Маликнинг бир этагида қуёшдан нур эмиб, ўзини кўз-кўз қилаётган

Варахша ҳаробаларига яна бир бор маюс қараб қўйдик. Кунлар ойларга, ойлар йилларга, йиллар асрларга уланиб ўтаверади. Варахша эса бундай «ўткинчи» даврларнинг кўпига бардош бериши аниқ.

Вақт алламаҳал бўлганда чарчаб-ҳориб меҳмонхонага кириб келдик.

— Қалай, зерикмадингизми? — деб сўради Хидир Мурод.

— Асло, янги бир дунёни кўргандай бўлдим. Айтганингиздек Қизбиби қасри, Варахша ҳаробалари бир умр эсимда қолади, юракларимни ўртаб юради.

— Бизга рухсат этинг, энди, — шоир ўрнидан турди ва менга тикилиб, қувлик билан жилмайганича деди, — ё, қолайми?!

— Бугунги ажойиб сафаримиз эвазига бир ой бўлса ҳам мижжа қоқмай, тунларни бедор ўтказиб, Сизга ҳамхона бўлишга розиман!

Хонани Хидир Муроднинг жарангдор кулгуси босди, кейин камтарона бош чайқаб, таъзим қилгандай деди:

— Йўқ, қололмайман. Уйда келинингиз ухлолмайди. Каминага ўрганиб қолган.

КЎРГИЛИК

Чўли Малик сафаридан қайтгач, шундай кутилмаган воқеалар бўлдики, таърифига қалам ожиз. Аввало Эшпўлат Канизак момо эшигига қулф тушганлиги, кўшни қишлоқдан аёллар келиб, уни қайсидир табибникига олиб кетишганлигини, энди бир-икки ҳафтасиз қайтмаслигини айтди. Бу ҳам етмагандек кечқурунги «Ахборот»дан сўнг ўша пайтлар эл оғзига тушиб турган суҳандон Қамаровадан ҳам номи «машҳурроқ», телевидениедаги кундалик штатсиз ходимимиз Тоштемир Тойлоқов одатдагидек нимтабассум билан яқин кунларда рўй бериши кутилаётган об-ҳавонинг феъл-атвори ҳақида маълумот бериб турди-да, Бухоронинг чўл зоналарида қаттиқ изғиринли шамол эсиши, ер усти музлаши мумкин деворса бўладими?! Бу кўёш чарақлаб турган тип-тиник осмон юзида чақмоқ чақиб, гуппиллатиб қор ёғади деган билан баробар эди... Зеро, шу кунларда ҳаммаёқ исиб ётар, дала боғларга саратон ҳовури уфуриб қолганди. Яна, ким билади дейсиз: телевизорга чиқиб олиб, айтгани-айтган бўлиб

турган, парвардигори олам гўё фалакиётда рўй берадиган ҳар- бир ҳодисани шу акахонимиз билан бамаслаҳат амалга оширадигандай, ҳамма кўзини тўрт, қулоғини динг қилиб, унга қараб қолган пайт!

Хуллас, мен ҳавонинг кескин ўзгаришига унчалик ишонмагандим. Бироқ, эрталаб туриб, ташқарига чиқсам, баданни жунжиктирувчи изғиринли шамол ҳаммаёқни ағдартўнтар қилиб ётибди. Хоналар совуқ.

Омон ака пахтали пуфайка билан қулоқчин кийиб олибди. У ичкарига бир қучоқ ўтин кўтариб кириб келди, тунука қопланган узун қора печкани ёқишга киришди.

Ҳаво кечга бориб баттар совуди. Ер устини юпқа муз қоплади. Кўп дарахтларнинг гулини, ёзила бошлаган куртакларини қовжиратиб кетди.

Бу томонларда табиатнинг бундай инжиқликлари тез-тез такрорланиб турар, шунинг учунми, кишилар боғдорчиликка унчалик қизиқмас, колхоз эса, бор эътиборни пахтага қаратаркан.

Ниҳоят, икки кун деганда шамол аралаш совуқ изғириннинг шашти пасайиб, илиқ кунлар бошланди. Мен дераза кўзларини катта очиб, субҳидам қуёшининг тароватли нурлари ёруғида Чўли Малик таассуротларини қоғозга тушириб ўтиргандим, остонада Эшпўлат пайдо бўлди. Негадир йигитчанинг кулгичли юзлари бироз солинқираган, қоғоғидан қор ёғарди.

— Ие, кел оғайни, ҳа тинчликми? — дедим.

— Сизни клуб олдида катталар қақирешяпти! — деди у саволимга жавоб тариқасида синиқ овоз билан.

Клубга киравериш эшик қаршисида раис, партком яна бир четда дўмбоқ қоринчаси устига дўмбоқ қўлчаларини чалиштириб омбор мудури турар, дороз бўй, шляпа кийиб, галстук тақиб олган нотаниш одам икки қўлини орқасига чалиштириб олганича нукул у ёқ-бу ёққа юрарди. Мен танийдиган колхоз «аҳли» бирон мусибат рўй бергандек, гуноҳқорона бошларини ҳам қилганча сукутга чўмган эдилар. Ҳатто Эшпўлат билан қорама-қора етиб келганимда ҳам менга қиё боқиб қўйишмади.

Йигит:

— Манаву киши... — дея нотаниш шляпали одамга мени рўпара қилиб қўйди-да, ўзи четроққа чиқиб олди.

— Бу суратни сиз чиздингизми? — деди шляпали аввал менга, сўнг эшик тепасига ўрнатиб қўйилган Ленин расмига кўрсатгич бармоғини бигиз қилиб.

— Ҳа, мен чизганман, — дедим.

— Қани ҳужжатингиз? — дўқ ургандай ўқрайиб қаради у.

— Қанақа ҳужжат?

— Доҳийлар суратини чизишга ҳуқуқингиз борми? Ана, ўша ҳақида ҳужжат!

Омбор мудирининг бир тутамгина соч силкиллаб турган боши қалқиб кетгандек бўлди. Юпқа лабларини ямлагандай майда сариқ тишлари орасига олди-да, клуб мудирини Эшпўлатга ана, кўрдингми, сен тирранча ўзингдан-ўзинг доҳий суратини чизмоқчи бўлиб, қанча буёқларни бошига етдинг-а, дегандай калласини қимирлатиб, дашномли қараб қўйди.

Мен кўриниши бинойидек нарироқда турган оппоқ «Волга» машинасига қараганда ё райком ёки вилоят «катта»-ларидан бўлган бу одамга бирон жўяли гап айтиб, ўзимни оқлашга мажбур эдим:

— Доҳийлар суратини ҳар ким, агар қўлидан келса, чизиши мумкин. Бунинг учун махсус рухсатноманинг бўлиши шарт эмас!

Бу «катта» учун унинг гапларига шак келтираётгандай бўлиб туюлди шекилли, бирдан туюқиб кетди:

— Ўнг келган одам чизавериши мумкинми? — пўписа билан қадамларини тезлатиб рўпарамга келди. — Сизнингча, шу баҳонада сиёсий хато қилавериш мумкин! Шундайми?

— Қандай сиёсий хато? — мен ҳам овозимни сал кўтариб унинг юзига тик қарадим ва бирдан нигоҳим парткомга тушиб қолди. Унинг кўзларини пирпиратиб қилган ишорасидан гап қайтарманг, деётганини англадим.

Аммо шляпали одам ўта принципиал раҳбарлардан экан, яна гапни чўзиб юборди:

— Қандай сиёсий хатолигини анаву чизган расмларингизга қараб аниқланг. Яхшилаб қаранг! — деди шапалоғини бир менга, бир суратга нуқиб.

— Назаримда суратда ҳеч қандай камчилик ҳам, сиёсий хато ҳам йўқ, — дедим ўзимни бир мунча хотиржам тутиб.

— Йўқми?

— Йўқ! — дедим.

— Яхшилаб, икки кўзингиз билан қаранг деяпман, сизга!

— Мен-ку, қараяпман. Агар сиз кўраётган бўлсангиз, айтинг, — дедим яна босиқлик билан.

— Айтайми? — у менга яқинроқ келди, овозини пасайтириб деди, — Доҳийнинг ўнг қулоғи қани? Шундай камчилик билан сурат ишлаб, халқ йиғиладиган жойга илиб қўйиш сиёсий хато бўлмай, нима?!

Энди бу «етук» билағон раҳбарга ўнг томондан соя тушиб турганлиги учун ўша кулоқ кўринмаяпти дея, жўнгина қилиб тушунтиришнинг ўзи ортиқча эди.

Мен сизнинг гапингиз тўғри дегандай бошимни қимирлатиб «тан беришга» мажбур бўлдим.

Раҳбар ўз сўзини ўтказолганидан кўнгли ўрнига тушди чоғи, елкамга қўлини қўйиб, тиржайди:

— Доҳийлар билан ўйнашиб бўлмайди. Ҳали ёш экансиз!

Бундоқ қарасам, бошқаларнинг юзларида ҳам чароғон табассум балқиб турибди.

Сурат тезда кўздан нари — пана жойга яширилсин дейилди. «Каттакон»нинг амри вожиб — ўша заҳотиёқ кўчириб, клуб ертўласига ташланди.

Дарвоқе, бир пайтлар ҳам доҳийга «элакишиб» адабимни еганман — пешонамнинг бир четида унинг «турткиси» ёдгорлик бўлиб қолган.

Биз сабоқ оладиган музика билим юртининг дарвозаси рўпарасида пештоқини тўртта баланд устун кўтариб турадиган кўнгирадор айвонли колхоз идораси жойлашган эди. Унинг олдидаги куббага ўхшатиб кўтарилган гулзор ўртасидан ўтган-кетганга ўнг қўлини чўзиб, Ленин ҳайкали турар, хўжалик расман «Ильич» деб аталса-да, кўпчилик орасида «Ҳайитвой оқсоқолнинг колхозии» деб юритиларди.

Биз «оқсоқол»ни кўрмагандик. Лекин номини эшитган заҳоти ҳар қандай одам бир ҳушёр тортиб кетишини билардик. Чунки, Ҳайитвой оқсоқол ўша пайтларнинг энг донгдор раисларидан бўлиб, радио кун ора уни мақтарди, газеталар суратини чоп этарди. Яна уни «Қамчисидан қон томадиган одам» деб таърифлашарди.

Бир куни фортопиано сабоғи бўйича домламиз, шу билан билим юртининг парткоми Евгений Шварц мени ҳузурига чақириб:

— Юр, сени колхоз катталари йўқлашвотти, — деб қолди. (Бу киши бошқа ўқитувчиларимизга нисбатан ўзбекчада кўпроқ сўзлар, сўзлаганда ҳам соф Тошкентча шевада қойиллатиб гапирарди)

Мен домлага эргашдим.

Негадир гулзор ўртасидаги Ленин ҳайкали атрофига ёғоч тахталардан ҳавоза ясалиб, сарғиш бўз мато билан ўралган, энг қизиғи ҳайкалнинг бошига алоҳида чит рўмол ташлаб, унинг учлари чирмаб қўйилганди.

Идорага киравериш айвон рўясида фанер ҳамда тахта бўлақларидан ясалган парранда уясини эслатувчи бир нечта эски яшикчалар қалашиб ётар, улар ёнида эса, иплари чувалашган узун лангарчўп ёғочлар кўзга ташланарди.

Биз ушбу лаш-лушларни четлаб ўтиб, ичкарига кирдик. Ҳаёлимдан «наҳот, мени Ҳайитвой оқсоқол йўқлаган бўлса! Бирон нарсадан гумон қилиб, қамчилаб колса-я» деган ҳавотирлик нари кетмасди... Эшиги устига «Партком» деб ёзиб қўйилган кенг хонага кириб келганимизда бу жойнинг соҳиби, ўрта яшар, миқтидан келган киши бир йигит билан сўзлашаётган экан;

— Хўш комсомол, буйруқ ижроси қандай бўляпти?

— Яқин-атрофдаги ҳовлиларни текшириб чиқдик.

— Нималар аниқланди?

— Учта хонадонда ашаддий каптарвозлар бор экан. Ҳаммаси мактабда комсомол аъзоси. Ҳар бири тахминан ўн беш-йигирматадан каптар боқиши аниқланди. Уяларини бузиб, келтирдик, Энди каптарвозлик қилмаслик ҳақида мактаб директори билан ўшалардан «Тилхат» ёздириб олдик, — йигит уч варақ қоғозни партком қўлига бердида, рухсат сўраб, хонадан чиқиб кетди.

— Ўртоқ Қобил Хусанович! — деди домла Шварц қовоғи уюқ кишига яқинроқ келиб, — бизга бириктирилган рассомнинг иш куни ҳар жума, шанбага деб белгиланган. Сиз зарур иш деяпсиз. Уни манаву ўқувчимиз ҳам уддалай олади. Деворий газетага суратларни қойиллатиб ишлайди. Ҳам ўша бизга келадиган рассомимизнинг шогирди.

— Эплай олармикан? — партком бошини бир ёнга кийшайтирганча менга қаради, сўнг савол назари билан домлага ўгирилди.

— Эплайди, тиришқоқ бола! — деди домламиз ишонаверинг дегандай овозини баландроқ қўйиб.

— Бу сиёсий масала. Райкомдаги ўртоқлар билан маслаҳатлашиб кўрамиз, — дея Қобил Хусанович ўрнидан турди.

Партком ташқарига чиқиб, қўлини пешонасига «соябон» қилганича сурп-парданинг очик жойидан ҳайкалнинг орқасига узоқ тикилиб турди. Домла Шварцнинг азалдан бир нарсага диққат билан боқадиган бўлса, кўзларини қисиброқ қараш одати бор эди, у киши ҳам парткомга тақлидан шуни қайтарди.

Қобил Хусанович катта йўл бўйидаги тол соясида турган «Победа» машинасига ўтираркан, кўрсаткич бармоғини бигиз қилиб, домлага деди:

— Болани ҳеч қаёққа юбормай туринг. Вақт зиқ!

Мени тушдан кейин яна колхоз идорасига чақиртиришди. Зиммамга «масъулиятли иш» юкланадиган бўпти. Уни ҳеч кимга айтмай, эҳтиёткорлик билан «комсомолчасига» сидқидилдан бажаришим керак... Омборчи Фатхулла акада ҳамма керакли ранг-бўёқ ва бошқа зарур нарсалар бор. Тайёрлаб қўйилган. У кишининг ўзи менга қарашиб юборадиган бўлди.

Сал ҳазилкашроқ омборчининг айтишича, яқинлашаётган Биринчи Май байрамига тайёргарликни текшириб юрган райком секретари идорадан чиқатуриб бироз қаровсиз қолган дохий ҳайкалига, сўнг унинг шапкасиз бошига ўтириб олиб, бир-бирига суйканаётган иккита каптар-у... пастроқ гарданида дўппайиб турган уларнинг чиқиндисига кўзи тушади. Раисга «каптар боқадиган жойларинг шу ер бўлдим, бўяб-таъмирлаб қўйсаларинг бўлмайдим» деб издиҳом қилади. Раис парткомга ёмон қараш қилади. Идора қоровулини чақириб, каптарларни ҳайдашга буюришади. Бироқ у жониворлар яна қайтиб учиб келаверади. Ҳозир қишлоқдаги каптар боқувчиларнинг ҳолига вой эмиш. Колхозга келиб-кетиб юрадиган корейс рассом икки пақир алюмин ранг билан ҳайкалнинг у ер-бу ерини пардозлаш учун алибастр тайёрлаб қўйган экан, велосипеда келаётса, машина туртиб юборибди. Касалхонага тушганмиш. Хуллас унинг чала қолган ишини давом эттириш менга юкланди.

Таъмирлашни эртаси кун— якшанба азондан бошладик Фатхулла ака қўйиб берган ёғоч нарвоннинг юқори қисми доҳийнинг нақ икки елкасида турибди.

Энг аввал қўлимдаги теша билан бетавфиқ қаптарларнинг нажосатини кўчириб олиб ташламоқчи бўлдим. Бироқ, қотиб, шундай заранг бўлиб кетган эканки, урганинг билан теша худди тошга теккандай сапчийди.

Фатхулла ака омбордан ўт ўчирувчиларнинг қизил дастали темир чангаги билан болға кўтариб чиқиб, қўлимга тутди. Бир йўла бош томондан бўяб туша қоласан деб, алюмин краска тўла пақирни доҳийнинг чўзилган қўлига тирсагидан қилиб, илиб қўйди.

Мен нарвон шотисига тиззаларим кўзини қаттиқ тираб, мувозанатни сақлашга ҳаракат қилиб, чангакнинг учли тишини қотиб қолган нажосат устига тўғрилаб, болға билан ура бошлагандим... бир пайт ҳайкалга жон киргандай, «юриб» кетса бўладими... Оёғим остидаги нарвон бир томонга майиша бошлади. Жон ҳолатда ўзимни орқага ташламоқчи бўлдим. Фатхулла аканинг нималардир деб бақириб юборгани, пақирнинг бўғиқ тарақлагани чала-чулпа қулоғимга чалинди. Шундан кейин кўзим олдида қизил алвонлар жимир-жимир ҳилпираб, вужудимга чўяндай оғир суюқ нарсалар қуйила бошлаганини биламан ҳолос...

Омборчи Фатхулла ака мени яқиндагина кўлоплатиб сув қуйилган гулзор пушталари орасида юзи билан ботиб ётган зил-замбилдай ҳайкал устидан беҳуш ҳолда кўтариб олибди. Афтимга қараб бўлмасмиш...

Уч ҳафтани мактабимизнинг «Изолятор» деган даволаш хонасида ўтказдим. Белим бироз лат ебди. Пешонамнинг бир четини «тикиб» қўйишибди. Чап қўлим гипсда.

Яхши ҳам ҳайкалнинг остига эмас, устига тушибман. Йўқса... Оллоҳга минг бора шукроналар бўлсинки, яна унинг ўзи асрабди.

Ўшандан кейин «Ҳайитвой оқсоқол колхозини» идораси олдидаги ўтган-кетганга қўлини чўзиб турувчи Ленин ҳайкали кўринмай қолди. Ҳайкални кўрсам, четлаб ўтадиган бўлдим.

АГРОНОМНИНГ УСТАРАСИ

Канизак момодан ҳамон дарак йўқ, эшигидаги кулф осиклигича турарди. У билан бўладиган гурунган умидимни уздим.

Бироқ, бу ерга келиб қанча турган бўлсам, вақтим зое кетди деб нолимайман. Кўп ажойиб кишилар билан танишдим. Қизбиби, Варахша ёдгорликларини зиёрат қилиб, ўзим учун номаълум бўлган кўҳна тарихимиз зарварақларига назар ташлагандай бўлдим.

Хидир Муроднинг ён дафтаридаги режа бўйича эртаиндин мени бу ердан олиб кетгани Неъмат ака билан Фулом акалар келиши керак.

Энди росмана «қаландар» бўлиб юравериш ҳам жонга текканди. Ярим ойчадан бери устара кўрмаган соч-соқолимни олдириб, бир енгил тортай дедим-да, идора ёнидаги катта кўча беткайига қаққайтириб ёғоч-тахталардан қурилган кичкина уйча — «Сартарошхона»га бордим. Бир киши аранг кириб-чиқадиган унинг майишиқ эшиги аҳён-аҳёнда очилиб қоларди. Ҳар тугул уста шу ерда экан. У икки-уч марта «хизматингизда бўлай, меҳмон», деб мулозимат қилган, ўшанда, ҳузурингизга ўз оёғим билан келаман, соч-соқолимни ёппасига қиртишлаб ташлайсиз дегандим.

Мана, энди сартарош олдида эскигина айланма курсига чўкиб ўтирибман. Фаладон тўла устара экан. Сартарош улардан бирини танлаб олди, обдан қумқайроққа суртиб чархлади, сўнг қора чарм қайишнинг ойнадай ялтираб кетган юзларига тифини ишқаб, тобига келтирди. Унгача электр чойнакдаги сув ҳам қайнаб қолди.

Энг қизиги, бу сартарошхонада мижознинг рўпарасида турадиган одатдаги ойна йўқ эди. Унинг ўрнига турли журналлардан қирқиб олинган хотин-қизларнинг сон-саноксиз рангли суратлари ёпиштириб ташланган, баъзилари ҳаёлни олиб қочадиган даражада эди. Сипогина кўринган бу устаси тушмагурда «шоирлик» аломатлари йўқ эмас шекилли.

Аввалига у индамайгина касби тақоза этадиган ишларни бажариб турди-да, бошим узра устара ўйната бошлаганда, бирам сергап бўлиб кетдики, асти қўяверасиз! Сартарошлик ота касби эканлиги, армияда ҳам шу хунар орқасидан хор

бўлмагани, 'не-не командирлар унинг олдида бош эгиб ўтиргани қолмай гапира кетди.

— У ёғини сўрасангиз, меҳмонжон, кўшни қишлоқдаям шунга ўхшаш дўконча очиб қўйганман. Кун ора велосипедда бориб тураман. Одамлари зиқна, тажангроқ. Шунинг учун кўпчилиги кал. Кўсалари ҳам бор. Уларнинг устараси алоҳида бўлади. Одамига қараб, танлаб қўяман. Масалан, ўзимизнинг раисга алоҳида, партком, омборчига алоҳида қиб!... Айниқса, озгин, нимжонсочли кишиларнинг кўнгли нозик бўлади. Агроном Алижон шундай эди. Ҳа, сиз уни танимайсиз. Ҳамшаҳрингиз — тошканли эди. Бир неча йил бизда ишлаган. Кейинчалик янги раис Элов билан чиқишолмай кетиб қолган. Анаву сиз турган ўрикзор боғни ўша агроном устида туриб бәрпо этган. Унинг ҳам устараси алоҳида эди... У ёғини сўрасангиз, меҳмонжон, сартарошликдан ташқари зиммамизда бошқа вазифалар ҳам бор. Яқин атрофдаги қишлоқ «тўйбола»ларини кўрпага ётқазиб, иштонини тушириб, ҳалиги жойини «чилпиб» қўйиб дегандай... Суннат тўйи қилган номдорроқ кишиларни эскича фиёдал деб газетада «уриб» чиққанларидан сўнг бизнинг бу касб бироз касод бўлиб, озгина вақт ўтгач, яна авж олиб кетаверади. Тагин, кўнглингизга келмасин, укам, «чукки устараси» деймиз, у бошқача, ихчамроқ бўлади. Алоҳида сумкада юради. Мана бу сизнинг сочингизни олаётган қайчи ҳам яп -янги. Яқинда ўғлим Бухородан келтириб берган. Ҳа, у ерда медтехникумда ўқийди. Боласи тушмагур, биздан бунақа одам чиқмаганди-ю, мол дўхтири бўлмоқчиймиш. Вой дейман, одамларга қарайдиган дўхтирнинг ўзи анқонинг уруғи бўп турганда, молга бало борми.

Хуллас, бошимдаги сочни тарошлаш узоқ давом этди. Уста гап орасида билибми-билмайми, ора-чира сал қуюшқонга тўғри келмайдиган гаплар айтиб юборса ҳам кўп нарсдан хабардор, сиёсат бобида «етук», «Ўртоқ Брежнев»ни бот-бот қайтариб, салланнолар айтиб турадиган одам экан. Бироқ, баъзида ҳашаки саволлар ҳам бериб қўярди:

— Бу Тошкан томонларда «истилагалар» пайдо бупти, соч-соқолини олдирайми юрармиш, тўғримми?

— Соқолини олдиради. Сочини ўстириб, елкасига тушириб юради. Ҳозир айрим ёшлар орасида шунақа урф пайдо бўлган.

Уста гижингандай деди:

— Ўшалардан биронтаси менинг қўлимга тушсайди, соч олдирмай юриш қанақалигини кўрсатиб қўярдим.

Кўз олдимда беихтиёр Жавлон гавдаланиб кетди. Бечора дўстим, бу томонларга асло йўлинг туша кўрмасин!

Навбат соқол-мўйловга келгач, қора чарм ғилофдан ялтиллаб турган алоҳида устара олинди. Сартарош унинг ўткир тигини кафти устига сал тегизиб қўйди ва менга қарата деди:

— Алижоннинг ўзи Тошкентдан келтириб берганди. У томонларнинг моли асл бўлади-да! Озгина ишлатилган холос.

Шундай қилиб, бир неча йил бу томонларда агроном бўлиб ишлаб кетган нозиктаъб ҳамшаҳрим Алижоннинг устарасида соқол олдириш менга nasib этди. Бу жараён унча узоққа чўзилгани йўқ.

Соч-соқол олингач, қоидасини келтириб, юзимга упа сепилди. Ҳиди сал бошқачароққа ўхшаб туюлди. Бунинг сабаби дарров маълум бўлди: шундоқ қаршимда турган упадон устидаги ялтироқ қоғозда яланғоч, орқасини ўтириб, масхаралаётгандай жилмайиб турган чақалоқ суратига, ундан пастроқдаги «Болалар кетлиги учун» жумлаларига кўзим тушиди... Булар иш бўлганди, сир бой бергим келмади.

Бошим бирам енгил тортдики...ғоз юриш қилиб, қа-роргоҳим томон кетдим.

— Э-ҳа, ҳақиқий ўзимизнинг бўз йигитлардай бўлиб қолибсиз-ку! — сал ғалатироқ жилмайиш билан кутиб олди Омон ака.

— Ҳа, энди бу ёғи ёз, бошни ҳам шамоллатиб туриш керак, — дедим ҳозиржавоблик билан.

Аммо ичкарига кириб ойнакка қарадим-у, қангу манг бўлиб қолдим. Устаси тушмагур бекорга бир соатдан зиёд менга ваъз айтиб, устимда гирдиқапалак бўлмаган экан. Бошимда пешонам устига ёш боланинг кокилидай силкиллаб тушиб турган бир тутам сочдан бошқа ҳеч вақо қолмабди. Мўйловни ҳам қартишлаб ташлабди: нос чекишда ўта тежамкор адиб Зоҳир Аълам тупурган нушхурддай ола-куроқ бўлиб, аранг кўзга ташланиб турибди. Соч билан мўйлов «андоза»сини омборчидан олганга ўхшарди.

Жаҳл билан сартарошхона томон кетдим. «Манаву кокилингиз ўзингизга буюрсин, бутунлай олиб ташланг»

демоқчи эдим, «дўконча» ёнида суёғлик турган велосипед йўқ, эшик қулф эди. Омон ака ҳам бинойидек уста экан, «кокил — соч»ни аввал қайчида қартишлаб чиқди, сўнг соқол қирғични ишга солди.

Бироқ, ҳамма кўргилик эрталабдан бошланди. Уйғонсам, юз аралаш иякларим ости шундай ачишяптики, чидаб бўлмайди. Шошиб яна ойнага қарадим. Устара теккан жой борки, майда қизил нарсалар тошиб, мўматолоқ бўлиб кетибди.

Энди сафарим қарий деганда бу ташвиш бормиди, дейман ўзимга-ўзим жаҳлим чиқиб.

Омон ака қишлоқнинг нариги этагидаги мактабда жойлашган «Амбулатория» врачини бошлаб келди.

— Инфекция, — деди у, ва қўшиб қўйди. — Бунинг бирдан-бир давоси йод. Афтингизга шуни суриб чиқамиз, уч-тўрт кунда тузалаб кетасиз!

Шифокор бутун башарамга йод эмас, «зелёнка» суртиб ташлади. Илож қанча. Бу аҳволда қаёққа ҳам бора олардим.

Вилоят радиоқўмитасига сим қоқиб, Неъмат акага «Режа»га қўшимча равишда сафарни яна бир неча кунга чўзишга тўғри келаётганини айтдим, зарур ишлар чиқиб қолди дедим.

Улар ҳафтанинг охирига келадиган бўлишди.

Эртасига партком райондан мутахассис шифокорни бошлаб келди.

У ҳам:

— Инфекция тушибди, соқолни ёмонроқ устарада олган бўлсангиз керак, — деди.

Тасдиқ маъносида бош қимирлатдим, лекин собиқ агрономнинг устараси ҳақида ҳеч нарса демадим.

Райондан келган доктор жомадончасидан суюқ-қуюқ дорилар олиб юзимни обдан артиб чиқди. Кейин ачиштирадиган сиқма дори сурди, устидан упага ўхшаш нарса сепди.

Мен энди ёш болаларнинг назари тушса ўтакаси ёриладиган эртақлардаги ялмоғизнинг ўзгинаси бўлиб қолгандим. Иложи борича одамларга кўриниш бермай, меҳмонхона тутқинлигида бир неча кунни ўтказишдан бошқа чора қолмаганди.

Ниҳоят, тўрттинчи кун ташқарига чиқиб, ўрикзорни айланиб келдим. Довуччаларга ўша кунги совуқ таъсир қилмаган экан, чигитдан каттароқ бўлиб қолиб-ди. Бир-икки донасини узиб, оғзимга солдим.

«Тақа-тақ, тақа-тақ»... Қулоғимга таниш бу товуш темирчихонадан келяпти. Бобомнинг ҳамкасблари темирни лахча чўгга айлангириб, босқон билан уриб, шакл беришяпти. Кетмон ё теша ясашяпган бўлишса керак. Балки, қурт боқувчилар учун тут новдаларини кесадиган чопқига шакл беришаётгандир...

Кунни-кеча ота-бола темирчи усталар иккита жиззали нон кўтариб келиб, ҳол-аҳвол сўраб кетишган, анча тузалиб қопсиз, ўтиб боринг, гурунглашамиз дейишганди.

Улар бир-бирларидан ширинсўз, сертакалуф одамлар. Мана шу жиҳатлари билан опоқдадам билан Райимберди тоғамни эслатиб юборишарди.

Беихтиёр устахона томон кетдим.

СЎНГИ ЎҚ

Кунлар исиб қолган, осмонга қарасангиз юзга саратоннинг тафти урилади. Бир ҳафтагина олдин этларни жунжиқтириб, борлиққа игна санчган изғирин совуқдан номнишон йўқ. «Тез ўзгарувчан иқлимли манзилгоҳлар» дегани шу бўлса керак.

Кекса темирчи кирланиб кетган катта чит рўмол билан кенг пешонасидаги реза-реза терни сидириб, артиб олади-да, менга ўгирилади:

— Тошканда ҳам шундай иссиқ бўладими?

— Бўлади, — дейман ва қўшиб қўяман, — Лекин бу ерларда бирдан совуб, бирдан исиб кетаркан.

Темирчи отахон бошини қимирлатади:

— Бизлар шундоқ Чўли Малик ёнида яшаймиз-да! Иссиқни ҳам, совуқни ҳам кони ўша ерда! — у узун кискич билан оташхонадан лахча чўгга айланган кафтдек темирни олади-да, сандон устига қўяди, кўриниши девдай забардаст ўғли пешма-пеш унга босқон ура бошлайди. Атрофга йилтиллаб кўмир аралаш учкун гардлари сочилади, санокли лаҳзалардан сўнг теша шаклига кириб, қорая бошлаган темир

яна повуллагиб сувга пишилади. Қайтадан оловга қўйиб, дам босилади.

Беғубор болаликни эслатиб юборувчи бу манзара менга таниш: Жўравой опоқдадам мени эшакка мингаштириб, канал бўйидаги колхознинг катта саройи ёнбошида жойлашган устахоналарига олиб кетардилар. Дам босишиб юборасан, дердилар. Лекин мен бир соатга аранг чидардим. Узун лўкидонли сим тутқичдан тортиб, қурбақага ўхшаб кетадиган қора чарм дамлагичга бир маромда ҳаво тўлдириб, унинг ёрдамида оташхона ўртасига уйиб қўйилган кўмирни «пуф-пуф»лаб алангалатиш осон эмасди-да!

Бир нарсани баҳона қилиб, тупроқли йўлдан уйга жўнаб қолардим.

Шунда Райимберди тоғам:

— Дада, бундан темирчи чиқмайди — қилтирикқигини қаранг! — дерди-да, таҳдидномо овоз билан орқамдан кичқирарди, — Ҳа-а, самар! (Бу сўз уруш йилларидан қолган «сўкиш»нинг бир тури бўлиб, «Самарский» маъносини билдирган. Д. Н.)

Ширин ҳаёлларимни темирчи чол ишни тўхтатиб, бўйинини чўзганича дала ўртасидаги ёлғизоёқ йўлга қараб «Милица!» деб юборгани бузди.

Унинг ўғли ҳам қўлидаги босқонни елкаси баробар кўтарганича:

— Тинчликмикан? — деб қўйди.

Мен бепарвогина улар тикилиб турган томонга қарардим. Йўлакнинг нариги бошидан устахона томонга қараб шаҳдам қадамлар билан бир милиционер келарди.

Тартиб-интизом учун масъул бундай кишиларни қишлоқда пайдо бўлиши камёб ҳодиса шекилли, ота-бола бир-бирларига маънодор қараб олишди.

Ниҳоят, ёшгина милиционер йигит темирчихона олдидаги кичкина ялангликда тўхтади. Қўлидаги чарм папкани қўлтиғига қистирди-да, синчковлик билан ичкарига назар ташлади.

— Ассалому алайкум! Кел болам, қани ўтир, чойлашайлик! — деди отахон менинг ёнимдаги наматча тўшалган ёғоч курсига ишора қилиб.

— Ўтиришга вақт йўқ, — деди милиционер чўрткесарлик билан ўзини ғоят жиддий иш юзасидан келгандай қилиб кўрсатиб.

— Тинчликми? — овозини пасайтириброк сўради темирчи отахон.

— Бу саволни сизларга бериш керак! Анаву ўтирган ким? — бирдан милиционер кўлини бигиз қилиб, мени кўрсатди.

— Меҳмон! — дейишди ота-бола бирваракайига.

Милиционер йигит сакраб ичкарига кирди ва кутилмаганда менга ўрисчалаб деди:

— Документ покажи!

Мен аста ўрнимдан турдим. У дарров бир қадамча орқага чекинди, яна «документ» талаб қила бошлади.

— Хўп, ҳозир кўрсатаман. Меҳмонхонада. Олиб келайми?

— Нет. Пайдум!

Бу осойишталик посбонининг ҳатти-ҳаракати, муомаласи ўта жўн, шу билан бироз кулгилироқ бўлса-да, ўзимни тутдим. Индамай, меҳмонхона томон йўлга тушдим. У орқамдан изма-из эргашди. Сезиб турибман, бир қадам ҳам олдинроқ қўйиб юборгуси йўқ. Секин юрсам, секинлайди, тез юрсам қадамини тезлатади.

Ўзимча ўйлаб боряпман; бу, анаву кунги райкомдан келган «каттакон»нинг иши. «Документ»ини бир текшириб қўй деган бўлса, йигит буйруқни сидқидилдан адо этипти. Ушандаги «масъул» ходимнинг иззат-нафсига тегувчи гапларим ҳали ҳам унга тинчлик бермаяпти, шекилли! Шунини айтадиларда «Ўйнашмагин арбоб билан, арбоб урар ҳар боб билан» деб.

Катта кўчани кесиб ўта бошладик. Сартарош омборчининг сочини қиртишлаётган экан. Икковлон очиқ деразадан бош чиқариб, ҳайрат билан бизга қараб қолишди.

Сезяпман: омборчи ана, ҳолос, дегандай калласини сараксарак қилиб, сартарошга зимдан қараб қўяпти.

«Бухгалтерия»нинг ялангликка қараган очиқ ойна кўзларидан ҳам кимларнингдир шарпадек гавдаси кўринди.

Қувишмачоқ ўйнаётганлардай ўрикзор ёқалаб, меҳмонхона айвонига ҳам етиб келдик. Эшик қабзасидан ушлаб, тортсам, очилмади. Берк. Баъзан қоровул Омон ака мен йўқлигимда эҳтиёткорлик қилибми, хонани қулфлаб, ка-

литни тепадаги даразача раҳига «яшириб» қўяр ёки ўзи билан олиб кетарди.

Юқорига қўлимни чўздим, ҳеч нарса илашмади.

— Калит анаву қоровулникида! — дедим-да, боғ этагидаги кичкина эшик очилган пахса девор томонни кўрсатдим. — Ҳозир олиб келаман.

— Виместа пайдум! — деди милиционер, ҳамон ўрисчалаб, мени таъқиб этишни қўймай.

Ўрик дарахтлари оралаб кетган сўқмоқ бўйлаб юрдим. У ҳам орқамдан тушди. Тезроқ юрдим. Қадамини тезлатди. Йўлимни ўзгартирдим — эшик томон қолиб, бир текисда қилиб экилган ўрик дарахти қаторлари оралаб юқорига юра бошладим. У ҳам орқамдан қолмади... Шунда шайтон васвасага солдими, билмайман, шу изкуварни бир бопламайманми, деган фикр миямга урилди. Ва шарт бурилиб, иккинчи қатор ўрик туплари орасига ўзимни урдим-да, қоча бошладим.

Шу пайт қутилмаганда:

— Последни пула, буду истерилат. Рука верх! — деган қичқариқ эшитилса бўладими.

Бундоқ орқамга ўгирилиб қарасам, уч-тўрт қадам наридаги йўғон ўрик танаси ёнбошидан мен томон ўқталиб, тўппонча тутган қўл кўриниб турибди.

Аввалига эътибор бермасликка ҳаракат қилдим. Бироқ қуролнинг аниқ пешонамга қаратилган совуқ оғзи юрагимга ваҳима солди. Тўппончанинг пастдаги тепкиси тортилиб, отиш учун шай ҳолга келтирилганлигини аниқ кўрдим.

Ўрикнинг қорамтир танаси орқасидан яна таҳликали овоз янгради;

— Рука верх! Рука верх!

Бу кетишда ҳазилнинг таги зил бўлиши аниқ! Ростданам нишонда турибман. Сал ўзимни ундан чалғитмоқчи бўлсам, тўппонча оғзи ҳам ўша томонга бурилади. Рақибимнинг ўзи аниқроқ кўринмаётган бўлса-да, мўлжални беҳато олаётгани, сал қалтис ҳаракат қилсам, пепонамдан дарча очиб, асфаласофинга жўнатиб юбориши ростга ўхшаб қолди.

Беихтиёр асирга тушганлардай икки қўлимни кўтардим.

Милиционер йигит яна ўрисчалаб, алла нималар дея буйруқ бера бошлади. Тушунмадим. Панадан ўртага-очик жойга чиқ деяпти шекилли. Чиқмоқчи бўлдим. Чиқдим

хам.Бироқ, ўша пайтлар урф бўла бошлаган туркларнинг кенг қора шарварининг почаларидан бир томони ўрик остидан ўсиб чиққан қандайдир тиконли алаф бутоғига илиниб қолиб, унинг резина иштонбоғини бўшатиб юборса бўладими... Кулгили, шу билан ҳаддан ташқари шармандали ҳол рўй бериб турган шу пайтда милиционер йигит шитоб билан дарахт панасидан отилиб чиқди-да, мен томон ташланди. Бечора шошдим, ўзини йўқотиб қўйиб, тажрибасизлик қилдим, ўртада жилдираб сув оқиб турган, атрофи майсазор ариқча ичига оёғи тойиб, умбалоқ ошди, гавдаси тирсаги аралаш ерга урилди-ю, қўлидаги тўппонча баданглаб отилиб кетди.

Номус кучли эмасми, мен ҳам пайтдан фойдаланиб, бир қўлим билан шарвар почасини шохдан бўшатиб, юқорироқ кўтариб олишга улгурдим.

Кутилмаган бу ҳатти-ҳаракатим рақибимда пайдо бўлган шубҳаларни баттар алангалатиб юборди чоғи, бундай хавfli вазиятда тақозо этиладиган тезкорликнинг бор имкониятларини ишга солиб, сакраб ўрнидан турди. Лой, балчиқ аралаш сувга ботиб, шалаббо бўлган шим почаларини силкитиб, мен томон шердай сапчиди, орқага ўтди:

— Ха-ха! Шпик! — дея ҳайқирди-да, қўлидаги тўппончани нақ бўйнимга тиради. «Ғий» этган бўғиқ овозни аниқ эшитдим. Демак, яна тепки тортилди — қурол жантовар ҳолатда. Унинг совуқ стволи бош суягимга ботиб, оғриқ уйғота бошлади. Бунга ҳам чидаш мумкин. Бироқ, бир нарсадан хавфсираш мени безовта этарди — ишқилиб бу зўраки изқувар қизиқ устида тепкини босиб юбормаса бўлгани!

Яхши сўзга илон инидан чиқади деганларидай шунга амал қилиб, балонинг олдини олмоқчи бўлдим:

— Ҳой ука, жон ука, нима десанг розиман. Фақат илтимос — тўппончангни бошимдан нарироқ олгин, уволимга қоласан! Мен сен ўйлаётган шпион эмасман.

Ҳар тугул у айтганимни қилди: елкамга қуролнинг тошдай оғир стволи билан бир уриб:

— Верх-верх! Баландга! — деди.

Қўлларимни яна баландроқ кўтардим.

Энди тўппончанинг оғзи орқа қовурғаларим орасига тиралиб, суякларимни баттар зирқирата бошлади. Шу

туришда бу лаънати отиладиган бўлса, нақ юракни тилка-пора қилиши аниқ. Шунинг учун қимирламай, тек туришга ҳаракат қилардим.

Милиционер шарварнинг олди-орқасидаги қўшалок чўнтаклар (у курғур тўртта эди)га қўл солиб, нималарнидир излай бошлади. Қаппайиб турган кенг поча ичларини ҳам пайпаслаб чиқди. Баттолнинг қўли темирдай қаттиқ экан, билиб-билмай баъзи жойларимни ўйиб олгандай бўлди. Иложсиз эдим. Чидадим.

Йигитча шубҳали бирон нарса тополмагач, биқинимга туртиб «Перўд» деб меҳмонхона тарафга ишора қилди.

Ўрикзор оралаб кетяпман-у миямда яна шу фикр чарх уради: ўша саводсиз «каттакон»нинг қулоғига доҳийнинг сурати «оёқда» ишланганлиги ҳам етиб борган бўлса-я!... Майли, бошга тушганни кўз кўрар.

Ўрикзордан чиқиб, меҳмонхона яланглигидан ўтаётганимизда қадамимни секинлатиб, ён томонга хиёл қараб қўйгандим «перўд» деган буйруқ билан биқинимга қаттиқ туртки урилди.

Омборхона олдида калта қўлларини биқинига тираб, ажиб томошадан ҳузур қилаётгандай заҳархандалик билан иршайиб турган омборчига кўзим тушди. Нарироқда эса сартарош билан «бухгалтерия»нинг икки-уч ходимлари қўнишиб олиб, ниманидир баҳсини қилишарди.

Биз яқинлашиб келганимизда улар ўзларини четга олдилар.

Эндиги фикру ҳаёлим бу «шпионтутар» сўтак шу кетишда мени каёққа олиб бормоқчи, нима қилмоқчи, бу шармандагарчилик яна қанча давом этади, деган саволларга жавоб излаш билан банд эди.

Шу билан бунақа «асирлик»да юришга ўрганмаганлигим учунми, қўлларим толиқиб, елкамда чидаб бўлмас даражада оғриқ турди. Паймонам тўлди. Яқин-атрофимда одамлар борлиги далда бўлдими, шартта қўлимни тушириб, улар ичига ўзимни урмоқчи бўлгандим, милиционер яна ҳушёрлик қилиб қолди: шартта тўппончани манглайимга тиради:

— Последни пула! Рука верх!

Парвардигори оламнинг мендай ожиз бандасига кўрсатган марҳаматини қарангки, худди шу пайт катта кўча томондан биқинига «Радио» деб ёзилган таниш мошранг «Газик» кириб келди-да, бизнинг рўпарамизда таққа тўхтади.

Сўнг кетма-кет эшиклар очилиб, икки томонга Неъмат Аминов билан Фулом Шомуродовлар сакраб тушишди.

— Э, нима гап, ука? — биринчи бўлиб милиционер йигит олдига радиомухбир Фулом ака чопиб келди.

— Сени нима жин урди, ақлинг жойидами, Тошпўлат! — уни инсофга келтирмоқчи бўлди Неъмат ака.

— Бирон тушунмовчилик бўлган шекилли, қўлидан пистолетини олинглар! — дедим овозимни аранг чиқариб.

«СЎНГГИ ЎҚ»ҚА СЎНГГИ СЎЗ

Қайсидир чет мамлакатда чоп этиладиган хорижий журналда «Бухородай шаҳри азим атрофидаги қишлоқларнинг ночор аҳволи» ҳақида фотосуратлар билан хабар босилади. Уни «шпион мухбир» бемалол қишлоқма-қишлоқ юриб «тайёрлаган»лиги, суратларга туширганлиги кимларгадир маълум бўлади.

Шундан сўнг мактаб ўқувчилари билан комсомол ёш-яланглари ҳушёрликка чақирувчи йиғилишлар ўтказилади. Кимда-ким шубҳалироқ одам пайдо бўлиб қолганини сезса, дарров милицияга хабар қилиши зарурлиги айтилади.

Гарчи бу уч-тўрт йил аввал амалга оширилган «тадбир» бўлса-да, шу кунга келиб, мен шубҳа остига олинганлардан бўлиб чиқибман.

Бу «операция»ни амалга ошириш бир йилча аввал Тошкент Олий милиция мактабини генерал Тожиддин Жалиловнинг шахсий «раҳматнома» ёрлиги билан битириб келган, шу яқин-атрофдаги қишлоқларга тартиб посбони сифатида юборилган комсомол аъзоси Тошпўлат зиммасига юкланади.

У топшириқни қиёмига етказиб бажараётган экан.

Тошпўлат менинг бу ерда меҳмонлигимни билгач, узр сўради. Кўп ҳижолат чекди. Қўярга-қўймай ўша куни кечқурун қўшни қишлоқдаги ҳовлисига олиб кетди. Тўкин дастурхон ёзди.

Ўта адабиёт муҳлиси экан, дастхат ёзилган китобларимиздан инъом этдик.

Гап орасида Неъмат ака:

— Тошпўлатжон, нега энди «Последний пуля!»ни қайтаравердинг? — деб сўради.

— Гапнинг тўғриси айтишимиз, — кўзларини жовдиратиб, Тошпўлат ҳаммамизга бир қараб олди, — яна ҳазилхузул қилиб бирон ҳикоями, ҳажвиями ёзиб юбормайсизларми?

— Йўқ, йўқ, ёзмаймиз, — дедик бараварига.

Неъмат ака қўшимча қилиб қўйди:

— Ёзсагам, сени «қаҳрамон» қилиб ёзамиз.

— Тўғриси, — соддалик билан сўзида давом этди мезбонимиз, — сал ваҳимага тушиб, эсанкираб қолганимдан «Последний пуля» дейверибман. Аслида «Сўнгги бор огоҳлантираман!» деб айтишим лозим эди. Бу акомнинг кўришлари ҳам ҳеч ёзувчига ўхшамасди-да!

Ҳаммамиз кулиб юбордик.

Меҳмондорчилик ярим кечагача давом этди. Тошпўлат ётиб кета қолинглар деб кўп ялинди. Эртага зарур ишлар борлигини айтиб, Бухорога қараб йўлга тушдик.

Дарвоқе, Май байрами яқинлашиб келмоқда эди. Омонлик бўлса, Тошкентга қараб учушим керак. «Қайданам «командировочний» — текин экан деб, шу самолёт чиптасини олақолдим-да!» — юрагимга яна ташвиш оралай бошлади.

Атроф сутдай ойдин. Анаву йўл бўйларида кўзга ташланиб қолаётган дарахтлар шафтоли ёки беҳи бўлса керак. Улар кечроқ гулга киради. Худди ҳарир либос кийиб, бошига шол рўмол ташлаб олган келинчаклардай... Борлиқ бирам гўзал, тароватлики... Айтганча, Жавлон бир ҳафтадан кейин қайтиб кетаман деганди. Тўй ташвишида юрибди — уйланмоқчи! Эсон-омон етиб олдимикан!

ЯПОН ТОВУҒИНИНГ ЎЛИМИ

ҲАЙДОВЧИЛИК СИРЛАРИ

У пайтлар машина олиш ҳар кимга ҳам nasib этавермас, машинаси бор одам салкам подшо саналарди.

Қаламқаш тенгдошларимиз орасида Аблай Фозил биринчилар қатори шу бахтга муяссар бўлганини эшитиб, ажабланмадик. Гапга чечан Тоҳир (Малик) пиликдай қошларини чимириб, кўпни кўрган донишмандларга хос босиқлик билан «Ана, тома-тома кўл бўлур деган пишиқлиг-у тежамкорликнинг натижаси бу» деб қўйди.

Ўша кунидеъ дўстимизни табриклашга бордик.

Машина дарвозадан кираверишдаги яланглик четида турар, устига тўқ жигарранг брезент ташлаб, ҳафсала билан тўрт томони боғичлаб қўйилган экан.

— Бу туришда чириб қолиши ҳеч гапмас, ёпинчигини олинг, озгина юргизиб, оёғини кўрайлик, — деди Тоҳир орқа қанотининг бир томони хиёл кўзга ташланиб турган кўкранг «Москвич»га ишора қилиб.

Аблай ошнаимиз сал норози бўлгандай иккиланиб турди, ичкари уйга кириб, анча йўқ бўлиб кетди, ниҳоят, кўлида йўғон қизил ипга ўтказилган калитни кўтариб чиқди.

Ҳаддан зиёд молни авайловчи, Тоҳирнинг таъбири билан айтганда «Ботинка пошнаси ейилмасин деб қадамни ҳам авайлаб босадиган» ўртоғимизни таклифимизга кўнақолгани катта гап эди.

Жуда эҳтиётлаб боғичлар ечилди. Ҳайдовчиликни Тоҳирнинг ўзи амаллайдиган бўлди.

Кўчага чиқдик. Юз қадамча нари қўшнилардан бири йўлнинг белига ариқча тортиб қўйган экан, аввал олдинги филдирак, сўнг орқадагилар ўша ерга тушиб «гуп-п-гуп» этган бўғиқ овоз чиқди. Унга қўшилиб ҳайдовчи ёнига ўтириб олган Аблайнинг «у-уҳ-ҳ» тортиб юборгани эшитилди.

Аксига олгандай кўчага асфальт ётқизилмаган, шунчайки бир сидра шағал тўкиб қўйилганлиги учун ўйдум-чуқур жойлар анчагина экан. Дам машина гуппиллаб ўшаларга тушади, дам филдираклар остидан потирлаб тош отилади. Дўстимиз эса кўзлари ўйнаб, худди кимдир бирон ерини ўйиб олаётгандай «у-ух-х»лашини қўймасди.

Ниҳоят, у чидаб туролмади:

— Шу кўчамизнинг нотекислиги учун машинани уйдан чиқармаётгандик. Бунақада балонлари титилиб кетади-ку!

Тоҳир бу иддаога жавобан маънодор қилиб сўз қотди:

— Менга қаранг, шоир! Айтингчи, машина, хотин нима учун олинади?!

Бечора Аблай «э-э» деб бошини қимирлатиб гудурланди-да, индаёлмай қолди.

Мол аччиғи-жон аччиғи деганларидек ошнализни тинимсиз «ух-ух»латиб маҳалла кўчалари бўйлаб анча айландик. Катта асфальт йўлга чиқишга юрак бетламади — Тоҳирнинг ҳайдовчилик гувоҳномаси йўқ эди. Умуман у пайтларда машиналар нисбатан камлигиданми, бу «масала» аҳамиятсизроқ саналиб, «қўлбола» ҳайдовчилар топилиб турарди.

Кичик жинкўча орқали қайтаётгандик, кутилмаганда икки-уч товук бир-бирини қувалаб йўл ўртасига чиқиб қолди. Тоҳир ҳаваскорлигига бориб, тормоз ўрнига бошқа жойни босди шекилли, машина силкиниб, олдинга сапчиди. Товуқлардан бири филдирак остида қолаёзди... Ҳайрият, бирон корҳол бўлмади чоғи, ҳовли дарвозаси ёнида турган ўрта яшар кўк бахмал дўппили киши бир ўшқирмоқчи бўлди-ю, кейин ўзини босди.

Лўппи юзлари қип-қизариб, пешоналарига тер чиқиб кетган Аблай Тоҳирни туртди:

— Бўлди қилақол, ҳозир «пахан»нинг ишдан қайтадиган вақтлари бўлди. Ошни ҳам дамлашаётгандай эди.

Тоҳир унга савол назари билан ўтирилди:

— Ҳали бу машина «пахан»никими?

— Ҳа-да, бизга йўл бўлсин! — кўзларини олиб қочди Аблай.

— Омонат бўлганлиги учун «ух-ух-ух»лаб бизни юрак ўйноғи қилаётган экансиз-да!

Мен гапга кўшилдим:

— Эҳ, шуни яхши эшитиб кўйларинг: биринчи бўлиб ўзим машина оламан. Бирон марта «уҳ-уҳ»лаган, тепиб-тепиб минмаган номард!

— Ҳозир ошдан кейин фотиҳани Аблайннинг ўзи беради, айтганларингиз ижобатга ўтса, ажаб эмас! — деб кўйди шоферимиз салмоқдор овоз билан.

Ростданам орадан кўп ўтмай ниятимга етиб, машинали бўлдим.

Бироқ, арининг уясидай гувиллаб турадиган шаҳар маркази ҳисобланмиш бизнинг мавзеда машина ҳайдаб, кўчага чиқиш ҳазилакам иш эмас, ҳар муюлишда ола таёқли милиция. Хужжат талаб қилиб қолиши мумкин. Хужжатга эга бўлиш учун эса, «ДОСААФ» деган жойда уч ой ўқиш керак. У ерга киришнинг ўзи бир азоб, қанчадир қоғоз тўплаб, навбатда туриш, ундан кейин сабоқ олиш... охирида имтиҳони ҳам бор!

Ўша кунлар улов муборак бўлсин деб уйга Аблай дўстим келиб қолди.

— Э, оғайни, машина эмас, ортиқча даҳмаза олибман. Сизлар кўчани асфальт бўлишини кутгандай, менам гувоҳнома олиш учун ярим йил вақтни ўтказаман шекилли! — дедим.

У айвончаси тўмтоқ шапкани кўлига олди. Эпчил бармоқлари билан сочи сийрак тортиб қолган бошини силаркан, менга ўгирилди:

— Водийда Мансурхўжа, Салимжон ака деган танишбилишларингиз сон мингта. Бориб, тўғрилаб келинг. У ерда биздагидай шоферликка талабгорлар кўп эмас!

Ялт этиб кўз ўнгимда Қўқоннинг шундоқ ёнбошидаги район раҳбарларидан бири Раҳмонжон Сафаров гавдаланиб кетди.

— Қойилман. Тоҳир сизга бекорга «Афлотун» унвонини бермаган. Бошингиз фақат яхши ҳикоялар эмас, ажойиб фикрларнинг ҳам хазинаси! Эпчил бармоқларингизга-ку, гап йўқ: давлат банки ходимлари ишини бир неча бор енгиллаштиришга қодир — янги пул санаш машинасининг ўзгинаси.

Бундай ҳазил-хузул, айниқса пул хусусидаги гаплардан ошнам хузур қилади, юзлари ёришиб кетади.

Ҳозир ҳам шундай бўлди, майда тишларини кўрсатиб жилмайди. Кўзойнаги остидан мўралаб:

— Олинг-а, олинг! — деб қўйди.

Учкўприкка қўнғироқ қилдим. Раҳмонжон ака «Ҳе, куллуқ бўлсин. Машинани ўзингиз билан олиб келиш учун одам юборамиз» деди.

Эртасигаёқ район «ДОСААФ» идан ҳайдовчи вакил келди.

Осонгина «Хаваскор автомобил ҳайдовчилари» курсига аъзо бўлиб олдим... Шундай қилиб, йўл белгиларини ўрганишимга ҳафта кетди. Ундан кейин «ҳайдаш машқи»ни бошладик.

Учинчи ҳафтага ўтгач, ёнимда ўтириб олиб, йўл-йўриқ кўрсатадиган «ДОСААФ» ходими — устозимнинг зарурати бўлмай қолди. Машинани мустақил бошқаришга ўтдим. Қўқон билан Учкўприк райони атрофидаги катта-кичик қишлоқларнинг мен чангини чиқармаган кўчаси, дала-дашт йўллари қолмади ҳисоб.

Назаримда ҳайдовчиликнинг энг машаққатли томони машинани орқасига юргизиш эди. Бир амаллаб унинг ҳам ҳадисини олдим. Бу «усул» уловни қайтариш зарур бўлиб қолса, қўл келаркан.

Мени биров шошириб қўядиган вазиятлардан бири — қаршимда пайдо бўлиб қоладиган, устозим тили билан айтганда «транспорт воситаси» эди. Ўшанақа пайтларда ўнг-чапнинг фарқини ажратолмай, шошиб қолардим. Кўзни чирт юмиб, таваккалига кўчанинг қайси бети кенгроқ кўринса, машинани ўша ёққа солиб юборардим... Айниқса, орқасида тиркамаси бор тракторларга рўпара келишдан худонинг ўзи асрасин. Нақ босиб-янчиб ўтгудай бўлиб, устинга бостириб келаверади. Мен шундай тракторларнинг қорасини узоқдан кўришим билан, уловимни тўхтатиб, ўтиб кетишини кутиб турардим.

Бир марта «тажриба» сифатида тўхтамадим, ёнидан ўтмоқчи бўлдим. Қарасам, тракторчи тезликни оширяпти. Мен ҳам газни босдим. Тўқнашиб кетишимизга бир баҳя қолди. Рул чамбарагини чирпиратиб айлангиргандим, машина ўқдай отилиб, йўлнинг ўнг томонидаги бедазорга кириб кетди... Тўхтатиб қолмоқчи бўламан-у, қани тезлиги пасайса! Мотор баттар вариллайди, гўё капотини ёриб чиқиб кетмоқчидай... Бир амаллаб яна рул чамбарагига ёпишдим.

Ўртамиёна ариқ устидан сакраб, даланинг аввалги тупроқли йўлига тушиб олганимни, еру осмонни тутиб кетган чанг-тўзондан сезиб қолдим... Лекин, бу қурғур машина нега секинлай демайди, бирон ишқаллик юз бердимикан? Ана, чап томонда ястаниб ётган пахтазор ҳам тугаб боряпти. Ундан у ёғи қишлоқ. Шубҳасиз, кўчада болалар, хотин-ҳалаж бўлиши аниқ! Муфтани шунча босаман, нега тормоз ишламайди-а! Шундай ҳаёллар билан бундоқ оёғим остига қарасам, тормоз қолиб, газни босиб ётган эканман. Ҳайрият, қишлоққа яқинлашай деганимда машина жловини кўлимга олиб, бир четда тўхтатдим. Кийимларим жиққа хўл бўлиб кетибди. Пастга тушиб, иссиқ саратон шабадасига ўзимни тутдим. Кўлларимни белга тираганча, тажрибали ҳайдовчилардай баллонларга оёғим билан тепиб кўйдим.

Район марказидан анча четроқда жойлашган Полохон гузаридаги чойхона тушга бориб хўрандалар билан тўлиб-тошади. Бу ернинг хушхўр, серқалампир қилиб ёпиладиган думбали сомсаси, қайнатма шўрваси оғизга тушган.

Мен ҳам бир ҳафтадан бери от айланиб қозигини топар деганларидай, қаерда бўлмайин айланиб, шу ерга келардим. Ичкарига кириб, кўрпачалар ёнига ташланган лўлаболишга ёнбошлайман. Чаққон йигитчалар дарров қанд-курс солинган паднус, чойнак-пиёла кўтариб келиб, дастурхон ёзишади, истаган таомингизни муҳайё қилишади.

Бугун мен чойхонада ажойиб гурунг устидан чиқиб қолдим: тўрдаги катта каравотдан жой олган хўппа семиз бир киши ҳаммани оғзига қаратиб гап беряпти. «Омалай, машина ҳайдашда тошқанлилар олдига тушадигани йўқ. Кеча «Кўриқ»нинг йўлида «ТН» нўмирли машина олдимдан чиқиб қолиб, шув этди-ю, самалўтдай кўздан ғойиб бўлди. Тракторимни аранг бир четга буриб қолдим. Бундоқ қарасам, ҳов, Яккатут қишлоғи йўлида учиб боряпти!»

Унинг сўзларига дуриллаган овозли ўрта яшар киши кўшимча қилди: «Ҳозир бу томонларда Тошканни бир машинаси пайдо бўлиб қолган. Айтаётганинг ўша бўлса керак».

Гапни катта пиёладаги чойга сомсани солиб, ивитиб ўтирган қария илиб кетди: «Учкўприкка тушгандим. Қишлоққа қайтай деб автобус кутиб турсам, «Жигули» ёнимга келиб тўхтади. Шопири ўтиринг отахон, элтиб қўяман, деди. Гапидан бу ерликка ўхшамовди, ўтиришимни биламан,

шанақангисига ҳайдаб кетди-ҳайдаб кетди, қани энди секинроқ юр болам, деган сўзимни эшитса! Полохонга етиб келгунча, соқолимнинг ярми оқариб кетди, чамамда... Лекин, пул берсам, олмади».

Қизигандан-қизиби бораётган бу «ҳамду-санолар» шубҳасиз камина тўғрисида эди, Ҳайдовчилик бобида озгина вақт ичида шунчалик «донг» таратиб юборганимдан ўзим ҳам ҳайратда эдим.

Хуллас, сал кам бир ой деганда шоферлик сирларини икир-чикиригача билиб олдим. Ҳатто, Раҳмон Сафаровни Фарғонадаги қандайдир раҳбарлар йиғилишига обориб келиб, «имтиҳон»дан ҳам ўтдим.

Янги ҳайдовчилик гувоҳномаси билан Тошкентга қараб Хўжанд орқали катта, текис-равон йўлдан жўнайдиган бўлдим.

Устозим — милиция капитани ҳайдовчиликнинг но-расмий «сир-асрори»дан мени воқиф этаркан, гувоҳномам қатига битта уч сўмликни солиб, тушунтирди: «Мабодо, йўл қоидасини бузсангиз-у, машинангизни назоратчи тўхтатса, қаттиқ гапирманг. Балки, ўзингизни хурсанд киши қиёфасида қилиб кўрсатинг-да, ҳужжатни топширинг. «Бсайб — парвардигор, хатолик биздан ўтган бўлса кечиринг» денг, кейин яқинроқ келиб «Атаганимиз шунинг ичида» деб шивирлаб қўйинг. Жуда гапга кирмайдигани бўлса, бошқача муомала қилишга тўғри келади; ўзингизни таништириб, ёзган китобингиздан бирини совға қилинг. Ахир, улар ҳам мактаб кўрган одам...»

ШОИРНИНГ ЖИАНИ

Кўкон ортда қолди.

Бешариқдан чиқиб, икки республиканинг бир-биридан ажратиб турувчи чегара ҳисобланмиш поезд йўлидан ўтиб, Конибодомга кириб келдим.

Тасмадай ястаниб ётган теп-текис асфальт йўлдан юрган сари юргинг, машинани ўз эркига қўйиб, навбатдаги манзилга тезроқ етиб олгинг келади.

Қароқчиқум шаҳарчасини кесиб ўтаётганда тезлик «100» километр атрофида эди. Йўлнинг ўнг томонида Автомобил назорат маскани бор экан. Чопиб чиққан милиция ходими ола таёғини силкитиб, тўхтатмоқчи бўлди. Бундай жойлардан

ўтиш тезлиги 30 чақиримдан ошмаслиги керак. Демак, қоидани кўпол равишда буздим. Гувоҳнома ичидаги уч сўм билан иш битмайди. Яхшиси, кетаверганим маъқул, қувиб ўтирармиди дедим-да, яна газни босдим.

Орқада ҳеч қандай машина қораси кўринмас, кўнглим тўқ эди. Атрофи яйдоқ, биёбон текисликни иккига бўлиб, қилич дамидай кесиб ўтган асфальт йўлдан кетиб бормоқдаман. Назаримда ғилдираклар ердан кўтарилаётгандай.

Ана, қаршида бир томонини паст-баланд қирлар қоплаган Нов шаҳарчаси кўринди. Бу ер аҳоли истиқомат қиладиган манзилгоҳ, шунинг учун йўл қоидасига риоя этиб ўтиш керак. Тезликни пасайтирдим.

Бироқ, худди шу пайт ҳаммаёқни ағдар-тўнтар қилиб, қандайдир шовқин эшитила бошлади. Аввал сон-саноксиз пойгачи мотоцикллар бир-бирини қувалаб келяпти деб ўйлаб, орқага ўтирилиб қарадим. Йўл бўм-бўш эди.

Бирдан қаршидаги қовжироқ ўт-ўлан босган дашт яланглигида пирпираб улкан соя пайдо бўлди-да, қорамтир пардасини ёзиб, машина устига яқинлаша бошлади... Ҳожиакбар Шайхнинг шу кунларда шов-шув бўлиб юрган «Рене жумбоғи» асаридаги сир-синоатга тўла воқеалар мен бечоранинг бошидан кечаётгандай эди...

Айни чоғда «Гражданин... уловингизни йўл четига олиб, тўхтатинг!» деган овоз янграй бошлади. Қарасам, элликолтмиш қадам наридаги «кўланка» кичрайиб, унинг ўрнида парраклари «чув-чув» этиб айланиб турган вертолёт пайдо бўлди. Ярим очиқ «эшикча»дан бошини чиқариб олган милиция формасидаги йигит кўлидаги мегафонни менга тўғрилаб, тинимсиз буйруқ бермоқда: «Гражданин...»

Мен боя қоидани бузиб ўтган Қароқчиқумдаги постнинг орқа томонида улкан қиличдай эгилиб турган вертолёт парракчалари кўрингандай бўлувди... «Оббо, келиб-келиб энди шоферликни бошлаганимда қувалашнинг янги усулини ўйлаб топишибди-да. Бу ёғи энди қанчага тушди!»

«Жигули»дан кичикроқ келадиган осилиб турган «қорни»га «ГАИ» ёзуви битилган кичкина вертолёт йўл четидеги тошлоқ ялангликка қўнди. Атрофни чанг-тўзон қоплади.

Кўлидаги апаратини худди қуролдай ўқталган милиционер мен томон чопиб кела бошлади. Унинг важоҳати бошқачароқ эди.

Лекин устоз Эркин Воҳидовнинг дунёни қилич билан эмас, қалам билан забт этилгани ҳақида шеъри бор. Ўша эсимга тушди. Яхши ҳам папкада янги чиққан «Осмон устун» асаримдан бир нусхаси турарди. «Беайб — парвардигор» дедим-да, китоб билан «рақиб»га қарши чиқдим. Аввал у ким билан муомала қилаётганига ишонмади. Китоб зарварағидаги суратга кўзи тушгач, жиддий чеҳраси ёришиб кетди:

— Ие-ие, домулло, Сизмисиз! Орқангиздан қувалаб бекор қилмаган эканмиз. Китобингизни эсдаликка ёзиб берасиз, энди. У ёғини сўрасангиз, бизнинг ҳовли мана шу кўриниб турган Нов райони марказида! — У бир чақиримча наридаги кўм-кўк дарахтзорга бурканган шаҳарчага ишора қилиб қўйди, сўнг, — Тошкентдан бўлсангиз, тоғамиз шоир Назарматни танисангиз керак? — дея савол аломати билан қаради.

— Албатта, у киши устозимиз бўладилар, — дедим худо ишни бундай тез ўнглаганидан яна хурсанд бўлиб.

Погонида лейтенантлик белгиси бор милиционер йигит дастхат ёзиб берган китобимни олиб, қуюқ хайрлашаркан:

— Ака, анча тажрибали шофёрга ўхшайсиз-у, лекин секинроқ ҳайдайверинг. Тез юриб, ҳеч ким фойда кўрмаган. Хўп хайр, тоғамизга жиянингиз Қодирмат кўпдан-кўп саломлар айтиб юборди, Сизни кутишаётган экан денг, - деб қолди.

Ўртага тушиб, бир танишидан ушбу уловни олиб берган, мен ҳадеб йўлиқаверадиган ақл бовар қилиб-қилмас ҳодисаларга ишониб-ишонавермайдиган Эркин ака (Воҳидов) бир ойча муқаддам Қўқонга кузатиб қоларкан:

— Ишқилиб, бу машинанинг боши тошдан бўлсин. Ҳар қандай саргузаштлардан узоқроқ олиб юринг, — дегандилар.

Мана, ўз-ўзидан саргузашт ҳам бошланди. Шоир Назармат аканинг Тожикистонда яшайдиган милиционер жиянига машинанинг орқасидан вертолётга ўтириб қувала деб мен айтибманми!...

Дарвоқе, бу қувалаш ҳукуматга жуда қимматга тушган чоғи, орадан кўп вақт ўтмай «назоратни вертолётларда амалга ошириш тажрибаси» барҳам топди, катта йўллар бўйидаги «ГАИ» постлари ёнида парракларини йилтиллашиб кўзга ташланиб қоладиган «учар машина»лар кўринмай қолди.

Хўжанд — Тошкент оралиғидаги масофани эл қатори, бирон тасодифатсиз босиб ўтдим. Бироқ, йўлнинг анчагина қисми дабдала бўлиб кетган экан. Ҳар жой-ҳар жойда ўйилиб, дўппайиб қолган асфальт уюмларига дуч келавериб, безор бўлдим. Агар ёнимда Аблай дўстим бўлганда борми, «уҳ-уҳ»лайвериб, ярим йўлдаёқ мени юрак ўйноғи дардига мубтало қилиши аниқ эди.

САРГУЗАШТНИНГ ДАВОМИ ЁКИ БИРИНЧИ ЖАРИМА

Эртасидан бошлаб мавзеимиз яқин-атрофидан ўтувчи катта-кичик йўллар билан «танишиб» чиқдим. Қаерда қандай белгилар бор, қай томонга бурилиш мумкин, қай томонга мумкин эмас, шунисига эътибор бердим. Назаримда кўчадаги машиналар анча кўпайиб кетганга ўхшаб туюлди. Анови, бир-бирига тумшуғини тираб, қаторлашиб кетаётганлари орасига тушиб олсанг, эсон-омон чиқиб кетишинг маҳол.

Учкўприкли устозим «Энг аввал тезликни оширмай, дадил бўлиб рулга ўтириш... у ёғига янги ўргамчикни тажрибали шофёрларнинг ўзлари йўлга солиб оладилар» деганди. Шунга амал қилиб, бир неча кун мавзеимизнинг иккинчи даражали кўчалари бўйлаб юриб кўрдим.

Ниҳоят, бир ҳафта деганда катта чорраҳалардан ҳам бемалол ўтадиган, ҳатто қайрилиб оладиган бўлдим.

Еттинчи куни ростмана шоферлигимни билдириб, дўстим Аблайни хурсанд этай дея, машинани тўғри унинг маҳалласи томон ҳайдадим.

Кўча ҳамон асфальт қилинмаган, ўнқир-чўнқир, «Москвич» устидаги ёпқични эса, бир энли чанг босиб ётарди.

Аблай ҳайдовчилик ҳужжатимни қўлига олиб кўрди, сўнг чўнтагидан учта бир сўмлик чиқариб, унинг қатига соларкан «кўрманаси» деб қўйди.

Эртасига эрталаб Адабиёт газетасида босилаётган «Меҳмон» деган ҳикоям корректурасини ўқиб беришимни сўраб, телефон қилиб қолишди. Таҳририят шаҳар марказидаги «Ҳиёбон» айланма йўлининг нариги ёғида эди. Ўша томонни мўлжаллаб машинага ўтирдим.

Катта кўчадан ҳиёбоннинг айланма йўлига келдим-у қаёққа бурилишни билмай, гангиб қолдим. Мотор ҳам ўчди. Худди шу пайт орқа томондан эшитилган сигнал овози мени баттар эсанкиратиб қўйди. Шошиб, машинани ўт олдирдим, газни босиб, ўзимга ўнгайроқ бўлган чап томонга юриб кетдим. Бундоқ қарасам, менга қарама-қарши икки-уч қатор бўлиб, машиналар босиб келяпти. Ҳаммаси кетмакет сигнал чалиб, ҳайдовчилари қандайдир имо-ишоралар қилади. Аввал англаб етолмадим. Кейин «оқим»га қарши кетаётганимни сезиб қолдим-да, машинани тратуар ёнбошига чиқариб, юришда давом этдим... Бир кўзим йўлда, бир кўзим ярим гавдасини ён ойнадан чиқариб, менга нимадир демоқчи бўлаётган ҳамкасбларим-ҳайдовчиларда. Уларнинг бири афтини буриштириб, бошини сарак-сарак қилар, иккинчиси пешонасига қўлини «соябон» қилиб, ҳов анаву ерда «шапкали», яъни милиционер турибди дегандай орқани кўрсатар, яна бирови манглайига кўрсатгич бармоғини тираб, эсинг жойидами дегандай тиржаярди... Лекин, шу топда чорасиз эдим. Яқинлашиб қолган «Курант» айланасига бориб, ўша ердан бурилиб олишни мўлжаллаб кетаётгандим.

Ҳайдовчиларнинг бир-бирига бирдамлик туйғуси бу қадар алангали бўлишини кўриб ҳайратландим, шу билан уларни ҳайрон қолдириб, кўзлаган манзилимга ҳам етиб келдим. У ерда ола таёғини ўйнатиб, шопмўйлов, кексароқ милиционер отахон турган экан. Аввал мени кўриб, ўз кўзларига ишонмагандай, бир дақиқа бақрайиб қолди. Сўнг «Стоп» деган ишора билан қаттиқ хуштак чалди.

Мен машинани йўлак ёнбошига тираб, аста ташқарига чиқдим. Отахон тез юриб, олдимга келди. Гуё, одам зотини биринчи кўраётгандек менга бошдан оёқ назар ташлаб чиқди.

Сўнг:

— Бу томонларда нима қилиб юрибсиз? Ўзи, машина ҳайдаганмисиз? — деди.

— Ҳайдаяпман, — дедим гуноҳқорона овозимни пастлатиб.

— Права-мрава деган нарса борми?

— Бор-да, — ёнимдан гувоҳномамни чиқариб узатдим ва қўшиб қўйдим, — Беайб — парвардигор, бошқа хатолар

бўлмайди... Шунинг ичида, ҳалиги «жаримаси» дегандай, атаганимиз бор.

Назоратчи милиционер елкасида осиглиқ турган узун қайишли қора чарм папка оғзини очиб, астойдил нималардир ёзмоқга чорланганиди, гувоҳнома қатидаги битта уч сўм, учта бир сўмликка кўзи тушди-да, аввал менга, кейин ён-верига аланглаб қаради:

— Шунақами-а! Ҳа, майли. Ҳаваскор шопур экансиз, бу сафарча кечирамиз. Йўлга тушириб қўйсам, қайтиб кета оласизми? Ҳовли қаерда?

— «Марказ бир»да. Ана, кўриниб турибди, — дедим иш осон ҳал бўлганлигидан хурсандлигимни яширолмай.

Тушунган одамни садағаси кетсанг арзийди-да!

Милиционер ҳужжатни қўлимга қайтарди, қалин, шу билан гажжакдор мўйлови орасидан аранг кўриниб турган оғзига ҳуштакни тиқиб, қаттиқ чуруллатди. Бир лаҳзада ёпирилиб келаётган машиналар оқими тўхтади. Шундан кейин ола таёқни мен томон чўзиб, қайтаринг ишорасини қилди.

Йўлда кетяпман-у ҳаёлан ўйлаб борардим: наҳотки, бу отахон янги ҳайдовчилигимни назарда тутиб жарима олмади. Раҳми келгандир, балки... Бироқ, машинани баланд иморатимиз ёнидаги майдончада қолдириб, гувоҳномани очиб қараганимда, у ердаги ақчалар йўқ эди — кўқонлик «устоз»нинг уч сўми билан Аблай ошнамнинг «кўрманаси»дан иборат биринчи жаримани ҳам икки ҳисса қилиб тўлаганим маълум бўлди.

Кўп вақт ўтмай шаҳарнинг марказий кўчаларидан тезликни пасайтирмай бошқаларни қувалаб ўтадиган маҳорат даражасидаги ҳайдовчилардан бирига айландим. Бундайларни «Ас» деб аташаркан.

Тўғри, «беайб — парвардигор» — баъзан йўл назоратчилари қўлига тушиб турардим. Тез-тез Аблайга учраб, пулларни майдалатиб, уч сўмликларни ғамлаб олардим. Дўстим машинани ҳадеб чопқиллатавермай, асранг дейишини қўймас, мен эса унга «Машинани нима учун олинади?», «уҳ-уҳ»лайверманг энди деб, ҳазиллашардим.

Бироқ, бир кун не машаққатлар билан асраб-авайлаб келаётган ҳайдовчилик гувоҳномадан ажралиб қолай деганман. Ўшанда сентябрь ойининг бошлари, ҳали саратон ҳарорати босилмаган якшанба оқшомларидан бири эди. Шаҳарнинг «Чорсу» майдонида кўндаланг бўлиб, бир автобус турибди. Назоратчилар таёқларини кўтариб, ҳайдовчиларга «шу ерга бир кириб ўтинглар» ишорасини қилишмоқда.

Мен ҳам кирсам-кирақолай деб шу машина остонасига қадам қўйишимни биламан, милиция кийимидаги киши узун шиша найчани оғзимга тўғирлаб «уф»ланг деди. «Уҳ-уҳ»ладим.

«Уҳ-уҳ» эмас, «уф»ланг деди энди қаттиқроқ овозда. «Уф»лагандим юпқа шиша ичи қизғиш ранг тортиб қолди.

— Ҳа, отибдилар-да! Қани юқорига! — эшик «оғаси» буйруқнамо оҳангда гапирди, қўлга тушдингми, дегандай.

— Бу қанақаси. Мен умуман ичмайман! — ўзимни тутолмай, унинг юзига тикилдим.

— Ҳа, укам, сизга ўхшаганларнинг кўпини кўрганмиз. Ҳеч ким бу «тахтиравон»га ичдим деб, ўз оёғи билан кириб келмайди. Бу ерга келтирилади! Маст ҳолда транспорт бошқариш қандай бўлишлигини яхшилаб тушунтириб, ҳайдовчилик ҳуқуқидан маҳрум қилинади. Қани, ҳов анавуерда сизни кутиб қолишди, борақолинг!

Милиционернинг бу кўпол муомаласи менга бир пайтлар кекса фаррош аёлнинг ҳеч эсдан чиқмайдиган қилиб айтган ҳақоратомуз сўзларини эслатиб юборди: тўнғич фарзандимиз туғилганлиги муносибати билан табриклаб, уйимизга қаламкаш дўстлар ташриф буюришмоқчи эди. Эрталабдан тайёгарлик кўриб, стол ясатдик. Шунда дастурхонда нимадир етишмаётгандай бўлаверди. Тарки одат қилиб, номига бўлса ҳам бир шиша ичимлик қўядиган бўлдик.

Кўчанинг нариги бетидаги озиқ-овқат дўконига ўтдим. Турли ичимлик шишаларини кираверишдаги полкаларга алоҳида қилиб, ҳафсала билан териб қўйишибди. Бу касофатларнинг тури кўп бўларкан, ҳар қандай одамни ҳам кўзини ўйнатарди.

— Ҳой, синглим, бу ёққа қараб юборинг! — дедим нарироқдаги сотувчи аёлга.

У энсаси қотгандай:

— Бўлим яна икки соатдан кейин очилади, — деди.

— Бўлимингиз билан нима ишим бор, менга бир шиша бериб юборинг анаву зормандалардан, — дедим бироз жаҳлим чиқиб.

— Саводингиз борми, ўзи. Ҳов, пешонангиз устидаги ёзувни ўқинг, — деди сотувчи ҳам чийиллаган овоз билан заҳардайгина қилиб.

Мен «спиртли ичимликлар соат 11 дан кейин» сотилиши ҳақидаги эслатмани биринчи кўришим эди.

Аёлга яқинроқ келиб, ялинишга тушдим:

— Синглим, бир шиша бериб юборақолинг. Меҳмонлар келмоқчи эди.

— Бошланди..., — икки ёнбошининг пастроғига қўллари билан шаппатди аёл, — энди биттасидан қутулгандим, — кўзларини ола-кула килиб менга каради, — нима, милиция чақирайми?!

Қаердандир пайдо бўлиб, пол артишга тушган алпомишдай гавдали кампир ижирғандай юзимга қараб қўйди-да, тўнғиллади:

— Саҳарнинг калласидан томоғи қақраб келиб олади, заҳар ютгурлар. Ҳаммасини милицияга топшириб юбориш керак! — унинг важоҳати жуда ёмон, қўлидаги бир учига латта ўралган фаррошлик таёғи билан бошимга тушириб қоладигандай эди...

...Мана, энди айнан милицияга ўз оёғим билан келиб ўтирибман. Улар тўрт киши, иккитаси формада, иккитаси оқ ҳалатли бўлиб, машина салонининг тўридаги ёзув столига кўкрагини тираган ҳолда лўққайиб ўтирибди. Улардан бировининг қўлидаги ручка ёзувга шай, ҳаммаси ҳукм чиқаришга тайёр. Айниқса бундай пайтда «Хатга тушдинг — ўтга тушдинг» деганлари минг бора ҳақ бўлиб чиқади. Ҳозир буларнинг биронтасидан мурувват кутиш дўстимиз Аблайдан еб кетарга пул сўраш билан баробар эканлигини сезиб турардим.

Ён қўшнимиз Абдулла акадай шоирни ҳам аяб ўтиришмаган. Ҳайдовчилик гувоҳномасини қайтариб олиш учун не-не идоралар, казо-казолар ўртага тушмади. Охир «афсус,

протоколь тузиб қўйилган экан, иложи бўлмади. Нега ўша заҳотиёқ келиб айтмадингиз» деганларини ўз қулоғим билан эшитганман. Икки йилга ҳайдовчилик «хуқуқидан» маҳрум қилишганди. Ўшандан кейин зарурат туғилиб қолган пайтларда у кишига қарашли тўқ қизил ранг «Жигули»ни ҳам ҳайдаб тураман... Наҳот энди менинг бошимга шу кун тушса! Ичганим рост бўлса, гўрга эди!.. Бу чўзинчоқ шиша ё нотўғри ишляпти, ёки булар ноҳақ мени жазолашмоқчи! Ичмаслигинг, умрингда шишага яқин юрмаганлигингни бу «ҳакамлар»га исботлаш, ҳатто кулгили.

Энди бир йўли бор: ҳозир ҳужжатларни машинадан олиб келаман деб бу «қопқон»дан тезроқ қочиб, мен учун ҳар нарсага балогардон Эркин акамни кига бориш! Ҳовлилари ҳам бир-икки чақирим нари — шу яқин-атрофда.

«Тахтиравон»дан пастга тушдим-да, шундоқ рўпара келиб қолган таксига ўзимни урдим:

— Жон ака, Хувайдога ҳайданг, тезроқ! — дедим. Ҳайдовчи ҳам ниманидир сизди шекилли, вағиллатиб газни босди. Назоратчилар ҳатто ҳуштак чалишга улгуролмади. Машинам эшиги ярим очиқ ҳолда йўл четида қолаверди.

Эркин ака қаердандир қайтиб, ҳали шляпани ҳам ечиб улгурмаган эканлар. Бўлган ҳодисани лўнда қилиб тушунтирдим.

— «Уф» — денгчи, дедилар менга яқинроқ келиб.

Айтганларини қилгандим, афтларини буриштирдилар:

— Отибсиз, шекилли!

— Сизам ишонмасангиз, энди нима қилишим керак?

— Ўзи, одам ишонмайдиган ишлар қилиб юрасиз-да.

— Лекин мен умримда ичмаганман, ичмайман ҳам, буни яхши биласиз...

Бир куни эрталаб Эркин ака икковимиз Дўрмондаги ижод уйига кетаётганимизда, бир милиция худди мени ҳозиргина тутишган жой — Чорсуда Эркин акани тўхтатиб «уф» дедирмоқчи бўлган, ўшанда у киши ҳазил аралаш «тўғрисини айтайми, кеча Хадрада бир кружка пиво ичгандим, кечирақолинг» деган, назоратчи ҳам зийрак киши экан, шоирни таниб қолиб «Эркин ака, Сизга оқ йўл, у ичганингиз пива эмас, ярми кўпик, ярми сув-ку» дея лутф қилганди.

Ҳозир ҳам таксида кетяпмиз-у ўша воқеани эслаб, ҳаёлимда бир фикр чарх урарди: иш қилиб, у ерда ўтирганлар

Эркин акани танисин-да. Ўлдими, тўрттасидан биронтаси танимаса!

Биз ичкарига киришимиз билан тўрда савлат тўкиб ўтирган подполковник ўрнидан сакраб туриб, Эркин ака истиқболига пешвоз чикди:

— Ие, қадамларингизга ҳасанот! — Кучоқ очиб кўришиб кетишти.

Бошқалар ҳам ўринларидан туриб, меҳмонни иззат-икром билан тўрга ўтқазишти. Пиёлага нимчорак қилиб кўкчой қуйилди. Гап орасида «айбнома» тўлдирувчи — қаламини шайлаб ўтирган «эксперт» врач ҳувайдолик — маҳалладош чиқиб қолди.

Подполковник шоиртабиатроқ киши бўлиб, шаҳар автоназорат Бошқармасининг таълим-тарбия ишлари бўйича бошлиқ ўринбосари экан.

Шоирнинг ташрифи муносибати биланми, бу «тахтиравон»га дамба-дам кўтарилиб «уф»лаб чиқиб кетаётган ҳайдовчилар сони камайди. Ҳатто, йиғлағудай бўлиб ўзини оқлаётган ёшгина ҳайдовчи йигитнинг гувоҳномаси қайтарилиб, «гуноҳи» кечиб юборилди.

Нихоят, суҳбат мавзуи айланиб, асосий нуқтага боғланди: бир четда гуноҳқордай қимтиниб ўтирган каминага Эркин ака ишора қилди:

— Бу менинг укам. Ҳаммамиз гувоҳлигимизда шишага «пуф»ласин. Агар ичгани тасдиқланса, бир йўла учта ҳайдовчилик «вазифа»сидан маҳрум қиламиз. Чунки, шу кунларда ўзиники билан Абдуллажон Ориповни ҳамда менинг машинамни ҳайдаб юрибди. Лекин ёшлигидан биламан: шу кунгача бир қултум пива ҳам ичмай келарди.

Ўша лаънати узун найча шишага «уф» дегандим, не кўз билан кўрайки, унинг ичи яна қизғиш тортиб қолди.

— Ие, — деб юбордилар Эркин ака бир менга, бир атрофдагиларга қараб, — келиб-келиб шундай иссиқ кунда-я! Неча стакан ичдингиз?!

Шу сўз менга далда бўлди:

— Икки стакан. Пешинда шу ердан ўтаётиб, анаву Кў-калтош мадрасаси қаршисида морс сотишаётган экан, ўшандан ичгандим.

— Ҳа, шундай денг! — столга кафти билан бир уриб, ўртага чўкиб қолган жимликни бузди полковник. — Ахир у

нашватидан қилинган шарбат-ку! Ичиб олиб, бир соат қоринни офтобга тоблаб ётилса бас — у ёғи кайф! Демак укамининг ичгани рост...

Лекин ҳеч қачон шаропхўрликка ружу қўймаганлигим, спиртли нарсалар истеъмол қилмаганлигим ҳисобга олиниб «гуноҳим»дан ўтилди. Фақат бир шарт қўйилди: янаги ойнинг бошларида шаҳар автомобиль назорати ходимлари билан Эркин аканинг «Адабий учрашув кечаси»ни ташкил этиб беришим керак.

Мен ўз сўзимнинг устидан чиқдим — Бошқарманинг катта мажлислар залида Тошкент шаҳар ДАН ходимлари билан ўтказилган адабий кеча жуда қизиқарли ўтди, таниқли хонандалар ижросида Эркин ака ғазалларига басталанган куй ва қўшиқлар янгради. Шеърхонлик бўлди. Мен ўзимнинг ҳайдовчилик «фаолиятим»да содир бўлиб турадиган воқеалардан сўзлаб бердим.

Учрашув сўнггида бошлиқнинг ўзи Эркин ака икковимизга биттадан назоратчилик ола таёғини тақдим этди. Бу фахрий аъзо бўлиб, улар сафига қўшилганимиз белгиси экан.

ДОВУД ПАЙҒАМБАР

Аблай ошнамнинг маслаҳатларига қарамай, мен машинани аямасдан минардим. Дарвоқе, Тоҳир айтганидек «Машинани... нима учун олинадилар?» Миниш учун-да!

Талабаликда курсдошларим олдида қасам ичгандай аҳд-паймон қилганман. Бунинг сабаби бор эди: биз билан Бахтиёр исмли бола ўқир, уни қайсидир министрнинг ёлғиз фарзанди дейишарди. Ўқишга «Победа» машинасини ҳайдаб келар, қайтишда биронтамизни йўл-йўлакай ётоқда ташлаб ўтай демасди. Биз қиш-қаровли кунларда Чорсудаги гўшамизга етиб олиш учун трамвай кутиб, қолиб кета-верардик.

Бир куни менга жуда алам қилди:

— Ҳой, Бахтиёр, ҳеч бўлмаса манаву иккита курсдош қизларимизни олакет, йўлинг-ку! — дедим.

У ўзини эшитмаганга солди.

Эртасига йўлини тўсдим:

— Аравангни мунча авайлайсан, ейилиб қоладими?

— Аввал ўзинг аравали бўл, ана ўшанда биласан,— деди у менга беписанд қараб. Заҳархандалик билан тиржайган юзларида ҳали велосипедли ҳам бўлолмайсан деган маъно бор эди.

— Зиқна, — дедим-да, унинг ёқасидан олиб, ўқиш хонасида ёлғиз қолган курсдош йигитларга рўпара қилдим, — Мана шулар гувоҳ, билиб қўй, сен орзу қилиб ололмай юрган машинани оламан. Сендай молпараст бўлмайман. Энг аввало ошна-оғайниларни йўлда қолдирмайман. Кўча бўйида турган оппоқ соқолли қарияни, болали аёлни кўрсам, албатта манзилига етказиб қўяман, дуосини оламан! Сени шу фельу атворинг учун худо бирингни икки қилмайди...

Ўшанда қизиқонлик қилиб, бор йўғи тўрт йигитдан иборат курсдошларимдан бири Бахтиёрнинг кўнглига қаттиқ ботадиган гаплар айтиб юборганимни ҳали-ҳали юрагимда оғриқ билан эслаб юраман. Ўқишни битирганимиздан кейин уни бошқа кўрмадик. Дом-дараксиз кетгандай эди... Худо бирини икки қилдими, йўқми билмайман. Бироқ, мени парвардигорнинг ўзи қўллади — нима ният қилган бўлсам — эришдим. Шу билан ўшанда курсдош дўстларим, Тоҳир билан Аблай олдида берган сўзимда ҳам собит турибман.

Уловимни ҳеч қачон кўзини тўрт қилиб, йўлга тикиб турганлар олдидан қалдирадиб ўтиб кетолмайман Баҳоли қудрат улар манзилени яқин қиламан. Раҳмат-у миннат-дорчилик кексаларнинг алқов-у дуоси мен учун энг катта инъом. Шу юракдан айтилган сўзларни эшитсам, яйраб кетаман, вужудимда чароғон енгиллик ҳис этаман.

...Қахратон қиш кунларининг бирида икки айиқ бир-бири билан ҳаёт-мамот жангига киришди. Уларнинг ваҳшиёна ўқириги бутун дунёни босиб кетди. Ниҳоят қизил айиқ енгди — ҳокимиятни қўлига олди. Мана шу кунни эллик бешинчи марта нишонланаётган эди. Кечга томон нима иш биландир Эркин ака чақириб қолдилар. Машинани ҳайдаб кўчага чиқдим. Ҳаво совуқ, изғирин аралаш қор билан муз ёғарди.

Шундоқ чорраҳадаги автобус бекатида қозоқи пўстин кийиб, бошига қалпоқ бостириб олган чўққисоқол қария турган экан, машинани тўхтатдим. Ўтиринг отахон, совуқ қотиб қопсиз-ку, дедим олдинги эшикни очиб.

Қария «қел широғим» деди-да, нарироқда турган ўрта яшар аёлни чақирди. Унинг ёнида уч-тўрт ёшли қизчаси ҳам бор экан.

— Қаерга борамиз, оқсоқол? — дедим уловни жилдирарканман.

— Отабойга! — деди чол худди ўзи олиб берган машинага ўтириб олгандай.

— Отабой қаерда?

— Шимкент жотида, ҳайдайберсенгши! — буйруқнамо гап қотди отахон.

Ноилож, рулни Эркин аканинг маҳалласи Хувайдо қолиб, Қозоғистон тараф бурдим.

Шундай совуқда, мен бошқа ёққа кетяпман деб уларни ёш бола билан тушириб юбориб бўладими!

Кўнгилчанлик курсин, уч соатдан зиёд йўл босиб, қария, жувон ва унинг боласини қор бўрон уфуриб ётган чўл-биёбондан ўтиб, манзилига ташлаб қўйдим. Бора-боргунча улардан бирон садо чиқмади. Фақат машинадан тушишгач, чол қора сатиндан тикилган пахтали шими чўнтагини узоқ ковлаб пул чиқарди. Олмадим. Бир дуо қилиб қўйсангиз бас, оқсоқол дедим.

— Жахси жигит экансан, атангга раҳмет. Бола-шақангни арзусини кўр. Кам бўлмагин. Сени машиналар пири Довуд пайғамбар қўлласин! — дея узоқ алқади.

Шу соддагина кўринган, чўққисоқол отабойли қариядан биз ҳайдовчиларнинг пиримиз Довуд пайғамбар эканлигини билиб олганимдан хурсанд бўлиб кетдим. Қушдай енгил тортиб, орқага қайтдим.

БАЙРАМ КЕЧАСИДАГИ ЁНҒИН

Эркин аканикига кириб келганимда кечки соат ўнларга яқинлашиб қолганди. У киши мени айтилган вақтдан икки-уч соат кечикиб қолишимга кўникиб қолган. Албатта йўлда «кутилмаган бирон тасодифий ҳодиса рўй берган бўлиши мумкин»лигига бирда ишонади, бирда ишонмайди.

Алламаҳалгача гурунглашиб ўтирдик.

Ниҳоят, ярим тунда уйга қайтаётиб, маҳалла кўчасидан катта марказий йўлга бурилишга келганда, бир гуруҳ кишиларни у ёқдан-бу ёққа чопиб юришганини кўрдим.

Улардан кимдир «Ўт ўчирувчиларга хабар қилиш керак, кимнинг телефони бор?» дея овозининг борича қичқиради. Катта «Озиқ-овқат» дўкони ёнидаги иморат гувиллаб ёнар, беш-олти ёш-яланг унинг кўчага қараган дераза ойналарини синдириб, йўгон темирдан ясалган панжарани суғуриб олишга уринарди.

Кўз олдимда шундоқ Дархон маҳалламиз ёнгинасида доим машиналарини ялтилатиб ювиб, шай ҳолда турадиган ўт ўчирувчилар гавдаланиб кетди. Машинани қуюндай елдириб, ўшалар томон ҳайдадим.

Навбатчи шоша-пиша ёнгин чиққан жой адресини, менинг исми-шарифим ва турар-жойимни яна алланималарни ёзиб олди. Учта ўт учириш машинаси кетма-кет йўлга тушди.

Мен машинани одатдагидек ҳовлимиз майдончасида қолдириб, саккизинчи қаватга кўтарилдим. Анчагача уйқум келмади. Темир панжарани суғуриб олишга урунаётган йигитларнинг «ичкарида болалар бор» деётган овози кулоғим остидан нари кетмасди. «Кутқариб олишдимикан, ёнгин кўшни хонадонларга ўтмадимикан?» Шундай саволлар миямда тинимсиз айланаверарди. Охир, ўрнимдан турдим. Аёлим, тинчликми адаси, деб бошини кўтарди. Ҳозир келаман дедим-да, ташқарига чиқиб кетдим.

Менинг «ҳозир»им баъзан кунларга чўзилиб кетишини у яхши билади, на кечаси, на кундузи демай беҳаловат юришларимга ўрганиб қолган, бечора.

Ёнгин «Озиқ-овқат»лар дўконига ўта бошлабди. Ҳамма-ёқда қий-чув. Ўт ўчирувчилар ўз иши билан овора. Деярли ёниб бўлган уйнинг хувиллаб қолган очиқ деразаларига ва берирокда ётган темир панжарага кўзим тушди-да, болалар кутқариб олинбди, деб сал кўнглим таскин топди.

Шу пайт катта йўл четидаги бетон ариқ ичидан қандайдир шарпа ва ҳиқиллаган йиғи овози эшитилгандай бўлди. Яқинроқ келиб қарасам, бир-бирининг пинжига кириб олган саккиз-ўн ёшлардаги иккита бола ҳамда қизалоқ титраб-қақшаб ўтирибди. Юпқа ички кийимлари узилиб тушай деб турибди. Учовининг у ер-бу ери куйган. Афтидан болакайларни кутқаришга кутқаришган-у, ҳамма ёнгин билан овора бўлиб, унутишган. Болалар қўрқув ва жон аччиғида совуқ изриғиндан панароқ жой — бетон ариқ ичига ўзларини уришган, чоғи.

Мен дарров машинани яқинроқ келтирдим, болаларни бирин-кетин кўтариб, ичкарига киритдим, нарироқда дарвозалари ланг очиқ ҳовлилардан бирига олиб келдим. Қўшни аёллар жабрдийдаларни зудлик билан ўраб-чирмаб ичкарига олиб кириб кетишди.

Қўшимча ўт ўчирувчилар машинаси келди. Ўнг томондаги дўконга, қўшни хонадонларга хавф солиб турган олов шашти қайтарилди.

ҲАЗИЛКАШ ЎҒРИЛАР

Мен уйга келганимда соат тунги тўртлардан ошганди. Чарчаб, кўзим илиниб қопти.

Бир маҳал эшик кўнгироғи чалингандай бўлди. Рафиқам ўрнидан туриб, йўлакка чиқди:

— Ким? — деди.

— Биз, милициядан, — ташқаридан эркак кишининг овози эшитилди.

Эшикни ўзим очдим. Рўпарамда бири формали, иккинчиси фуқаро кийимдаги кишилар туришарди, Менинг машинам рақамини айтиб, ўша машина сизникими, дейишди.

— Ҳа, — дедим, — Тинчликми?

— Уни қаерда қолдиргандингиз? — сўради милиционер.

— Пастда!

— «Жигули»нгиз ўғирланган, биз билан юришингизга тўғри келади.

Ҳаёлимда, машина ҳам ўғирланарканми, деган савол кечди-да, апил-тапил кийина бошладим.

Чинданам пастда машина йўқ эди. «Тавба, калит мендаю, қандоқ ҳайдаб кетишдийкин!» Негадир кўнглим тўқ, ўзимни хотиржам тутардим. Шунга қарамай, фуқаро кийимидаги ўрта яшар киши менга таскин берган бўлди;

— Ҳаяжонланманг, машинангиз ушланган. Милиция-хонада турибди.

Биқинига «Милиция» деб ёзилган машинага ўтирдик.

Йўл-йўлакай бир соат нари-берисида рўй берган воқеа тафсилотини гапириб беришди; ўт ўчирувчилар Ҳувайдо маҳалласида чиққан ёнғинни ўчириб қайтишаётганда, консерватория биноси рўпарасидаги кўчадан ўқдай отилиб «Жигули» машинаси чиқади. Ўртада тўқнашув юз беришига

оз қолади. Олдинда кетаётган ўт ўчириш машинаси шоферининг кўзи таниш «Жигули» ва унинг ичидаги шубҳали йигитга тушади. Рулни шартта орқага буриб, қувалашга тушади. «Нотаниш ҳайдовчи» тезликни ошириб, қоча бошлайди. Бироқ, бу қувишмачоқ узоқ давом этмайди. «Магнитогорск» кўчасида ўғри қўлга тушади.

— Киноларда ҳам бунақаси бўлмайди, тўғрими ака?— дея менга қараб қўйди милиционер бўлган воқеани лўндагина қилиб тушунтириб бераркан, қўлидаги папкага кафти билан уриб қўйди:

— Ҳаммаси манавуерда ёзилган. Қалами ўткирроқ журналист учун «Байрам кечасидаги ўғирлик» деган мақолага тайёр мавзу!

— Чинданам яхши мавзу, — деб қўйдим-да, суҳбатдошимни саволга тутдим. — Ҳозир мен милицияхонага бориб, нима қиламан, иш вақти бўлмаса!

Ёнимда индамайгина келаётган формасиз киши менга қараб кулиб қўйди;

— Бизда иш вақти деган нарсанинг ўзи йўқ. У ерда сизни кутиб туришибди. Манаву папкадаги укамиз томонидан ёзилган ўғирлик «баённомаси» билан танишасиз. Ариза ёзасиз. Расмийлаштирамиз. Қўл қўясиз. Улар қўл кўяди.

— «Улар» ким? — дедим.

— Ўғрилар! — деди-да, сўнг менда рўй берган ғалати ўзгаришни сизди шекилли, қўшиб қўйди, — ҳавотир олманг, ертўлада ўтиришибди. Кўринишидан жуда ўғриларга ҳам ўхшамайди. Бир соатлардан кейин машинангизни ҳайдаб кетаверасиз. Ўзи ҳам шаҳар тарихида биринчи машина ўғирлиги сизнинг «Жигули»нгиздан бошланди чоғи...

Уловим бошига тушган навбатдаги бу кўргиликни эшитган Эркин ака қулдилар:

— Уйни, квартирани ўғирлаш мумкин, буюмни ўғирлаш мумкин. Машинани ҳам ўғирлайдими! Ҳа, ўғрилар сиз билан ҳазиллашиб кўришган...

Аблай ошнам бу воқеадан хабар топиб, кўнгил сўрагани келди:

— Бир худо асрабди, мен сизга айтгандим: ўзингиз ҳов, саккизинчи қаватга чиқиб оласиз, машина пастда қолиб кетади, қулфини икки-учта қилиб қўйинг, деб. «Жигули»

ҳазилакам пулми! — Бирдан иримчилиги тутиб, маслаҳат беришга тушди.

— Янги нарса олгандан кейин, жонлиқ сўйиб, қон чиқариб юбориш керак.

— «Жонлиқ»қа товуқ ҳам бўлаверадими?

— Шуни айтаманда-а! Бўлаверади.

— Янги «Москвич» олганда ўзингиз «қон» чиқарган-мидингиз? — уни саволга тутдим.

— Аввало, машина меники эмас, қолаверса ўша, Тоҳир билан борганларингда ош бўлганди-ку! — бўш келмади дўстим...

Ҳар қалай «ҳазил-ҳазил» билан шундан кейин Тошкентда машина ўғирлаш авжга чиқиб кетди.

ИҚТИСОД САБОҒИ

Кўпдан бери Аблай ошнам билан водийни айланиб келиш режасини тузиб юрардик. Бироқ у «куруқдан-куруққа борамизми, бошлиғимиз (Эркин Малик)ни кўндирсам, ўзим айтаман» дея сафарни орқага суриб юрарди.

Бир куни тўсатдан кўнғироқ қилиб қолди;

— Водийга борамизми?

— Нима, «хўлладингизми»?

— Шунга ўхшаб турибди.

— Неча кунга?

— Аранг бир ҳафтага кўндирдим. Биласиз-ку, «акангиз» жуда қаттиқ одам!

— Олинг-е, Сизнинг «юмшоқ»лигингизга беш кетдим. Қачон жўнаймиз?

— Эртага десангиз — эртага.

Соат ўнда «Радио уйи» олдида учрашадиган бўлдик.

Дўстим, вақт масаласида ҳам жуда ҳисоб-китобли. Соатдай тўғри ишлайди. Бошқалардан ҳам шуни талаб қилади. Келишилган пайтда етиб келдим. Лекин, тарки одат деганларидай Аблайдан дарак бўлавермади.

Пайтдан фойдаланиб оғайнимизнинг қулоққа бироз ғалатиноқ чалинувчи номи, тўғрироғи таҳаллуси ҳақида тўхталиб ўтсам. «Аблай» — турли сабаблар билан айқаш-уйқаш бўлиб келаётган ошнам номининг сўнги «атамаси». Чақалоққа Абдулқайом деб от қўйишади. Бироқ, гувоҳнома

ёзувчи ўрис аёл бунақа номлардан беҳабар эканми, ёки бадхатроқ бўлганми «қ» ўрнига «х» қўйиб «Абдулҳаюм» деб ёзиб юборади. Бунга аввал эътибор беришмайди. Кейинроқ ўша биргина ҳарфни алмаштириш учун бутун оила овора бўлади. Натижа чиқмайди: «темир дафтар»га тушган нарсани ўзгартишга ҳеч кимнинг ҳаққи йўқ экан... Аммо ошнамитиз балоғат ёшига етиб, паспорт олган кун не кўз билан кўрсинки, номига бемалол ўзгартиш киритиб «ю»нинг ўрнига нима сабабдандир «й»ни ёзиб қуйишибди: «Абдулҳайм». Жаҳди чиқади, кимларнидир овоз чиқармай сўкади. Энди бу «Пўлат дафтар эди — бирон нуқтани ўзгартиш ўлимдан ҳам қийин Такдирга тан беришдан бошқа иложи йўқ. Лекин қаерга борса, шу ғалати ном «тақ» этиб пешонасига урилгандек бўлаверарди. Бирон ҳужжат тўлдирганда ҳам, қалам ҳақи олганда ҳам...

Ҳар доим ҳозиржавоб, зукко Тоҳир навбатдаги гурунглاردан бирида дўстимизга янги таҳаллус қўйиб, унинг мушқулини осон қилмоқчи булди:

— Олтой деган шоир ўтган. Ўзбеклардан чиққан. Шунга ҳурмат юзасидан ўртоқ Фозиловга Облой Фозил таҳаллусини берсак!

Бу гап ҳаммага маъқул тушди.

Дўстимиз «ие-ие» деб чайналганича қолаверди. Нима ҳам деяоларди, гурунгдош кадрдонлари, уларга қарши туриб бўладими!

Шу-шу «Облой» ҳам озгинадан сўнг «Аблай» бўлиб чалкашиб кетди. Ҳозир радио, газеталар ҳам расман шундай деб эълон қилади.

Бир соатлардан кейин Аблай Фозил ичкаридан чиқиб келди.

— Узр, бухгалтерни кутиб қолдим, — деди у қўлидаги бир парча қоғозга ишора қилиб.

— Бу нима? — деб сўрадим.

— Командировка қоғози.

— Демак бухгалтердан ақча ундирибсиз-да!

— Ҳа, энди бекор юрма, бекор ишла деганларидек манавуни ҳам олиб кетяпман, — у, қўлидаги ихчамгина чарм сумка — диктофонга ишора қилиб қуйди.

— Бошлиғингизни қийратибсиз-да, тўғрими?

— Нега қийратарканман, — астойдил жаҳли чиққандай, норози оҳангда гапирди Аблай. — Пул у акахоннинг чўнтагидан кетяптими! Баҳонада туркум эшиттиришлар қилиб келамиз. Ўзи, кейинги пайтларда вилоятлардан эшиттиришлар кам деб танқид қилишгани-қилишган эди.

— «Туркум»нинг номини ҳам қўйиб бўлгандурсиз?

— Эркин аканинг ўзи қўйиб берди: «Водийларни яёв кезганда».

— Э, буёғи қанақа бўлди?. «Алдагани бола яхши» эканда! Менинг машинамда кетяпсиз-у, «яёв кезиш»га бало борми!

Дўстимизнинг соддалиги ҳам бор эди. Бундай пайтларда худди бир ножухия иш устида қўлга тушиб қолган одамдай, қизариб-бўзариб «ие-ие» деб тили калимага келмай қоларди.

Бу сафар уни ўзим хижолатпарастликдан чиқардим:

— Айтмайсизми, у ерга бориб олгандан кейин яёв юрамиз, деб.

— Ўзингиз биларкансиз-ку, — ҳамроҳим кузойнагини бурни устидан юқорироқ кўтариб, менга қараб қўйди.

Янги ўзлаштирила бошлаган Оҳангарон қирлари бағридаги экинзорлар, боғ-роғлар ўртасидан қилич дамидай чўзилиб кетган тоғ довони орқали Фарғона водийсига элтувчи йўлдан борарканмиз, иккимиз ҳам ҳаёлларга берилиб, ўртага жимлик чўкиб қолди.

Сукутни яна ўзим буздим:

— Ёндаги «савил»нинг чўғи мўдроқ бўлдимми?

— Нимани?

— Командировка пулини дейман!

— Ҳа, энди чидаса бўлади, — кўзларини олис-олисларга тикканича кетаётган ҳамроҳим бошқа индамади.

Ҳамма бир хил эмас. Агар шундай бўлганда, ҳаётнинг қизиғи қолмасди. Шунинг учун бўлса керак, Олло таоло ўз бандаларининг бирини ундоқ, бирини мундоқ қилиб яратган.

Доноларни жоҳиллар ҳушёр тортириб тургани каби, пала-партиш кишиларни босиқ, интизомли одамлар йўлга солиб турадилар. Талабалик йиллари Муҳаммаджон Қодиров деган кўқонли ҳамхонамиз бўларди. Доим чўнтагида ихчам брезент ҳалтача олиб юрар, унга нуқул бир кунда «орттирган» чақаларни солиб қўярди. Бу деганимиз овқатдан,

бозор («Чорсу» шундоқ ёнгинамизда эди) ҳарж-хуржидан чегириб қоларди: биз ёпган нон сотиб олсак у буханка ноннинг арзонини сотиб оларди, ош есак у карам шўрва ичарди. Помидорнинг баҳоси ўрта ҳисобда беш тийин бўлса, Муҳаммаджон деҳқон билан ёқалашиб ётиб, уч, икки ярим тийинга тушириб оларди ва «ортган» кундалик тийинларни ҳисоблаб, ҳалтачага соларди... Ҳали-ҳали эслаб юрамиз: бир куни нима бўлди-ю, шу ҳалтача йўқолиб қолди. Ҳамхонамиз «ким ўғирлаган бўлса буюрмасин, олган қўллари синсин, фақат ёмон кунларига ярасин» дея мингиллаб қарғайди, овқат емайди, сув ичмайди. Ҳар куни кечкурун жиринглатиб, тийинларни санаши ҳам йўқ! Адойи тамом бўлган одамдай чўзилиб, ётиб қолди... Ўртада биз хижолатдамиз. Кўнглини кўтарайлик десак, қилгуликни қилиб қўйиб, энди орқамга пахта қўяяпсанларми, деб қоладигандай. Шу ҳалтачанинг дардида оғайнимиз сочларининг ярми оқариб кетганини гувоҳи бўлганмиз... Тўртинчи кунга ўтар кечаси «чақа ҳалта» унинг каравоти орқасидан чиқиб қолди, нима бало бўлиб, ўша ерга тушиб кетган экан... Ана ўшанда унинг ранг-рўйи очилиб, оёқ-қўллари ҳам чаққонлашиб кетганини кўриб яна бир ҳайратга тушганмиз... Хуллас, курсдош ҳамроҳимизнинг пулга, уни иқтисод қилишга муносибати бошқача эди. У ўзининг шу «ҳислати» билан ҳеч қачон мухтожлик нима-лигини билмасди. Эрта-индин олиб қоладиган стипендия ҳисобидан бошқалардан қарз сўрамасди, ваҳоланки «ирими»га деб бир сўмига бир тийиндан устама қўйиб, пул улашар-ди... Унинг бирдан- бир орзуси 40 (қирқ) минг пул йиғиш ва кассага қўйиш эди. «Ойига уч фоиздан «туғиб» турса, бир ўқитувчининг ойлигига тенглашиб қолади, шунинг ўзи умрбод менга етади» дерди ҳар гапининг бирида.

Биз унга аслида иқтисодчи бўлишингиз керак эди, деганимизда узун бармоқларини бигиз қилиб, осмонга нуқб, қошларини чимиради, «молиявий ҳисоб-китобнинг чегараси йўқ, у ҳар қандай одам учун ҳаётий заруратдир» дерди.

Кассага орзу қилган миқдордаги пулни йиғиб қўйганми-йўқми, билмаймизу Муҳаммаджон бойваччалардай турмуш кечиради. Ҳозир ҳам яшаш шароити чакки эмас, катта ҳовлиси бор. Мободо, у билан бирон жойга бормоқчи бўлсангиз, «Волга»сини ўт олдиришдан аввал «бориб-келиш

масофа тахминан неча километр чиқади, балки, метро арзонроқ тушар» дейишини қўймайди.

Айтмоқчиманки, биздай ҳисоб-китоб меёрига рию қилавермайдиганларни йўлга солиб турадиган Муҳаммаджон-у Аблайдек дўстлар зарур. Улар ҳар қандоқ хонадон бекаси орзу қиладиган келажак кишиларидир! Дарвоқе, бир ҳафталик сафардош ҳамроҳим Аблай ҳақида гапираётгандим. Бу ошнамнинг мен учун қадрли бўлган бошқа фазилатлари ҳам бор. Мўмин қобил, асаби жойида, бамаъни одам. Айниқса, узоқ йўлга бирга чиқсангиз асло зерикмайсиз.

Бугунги саёҳатдан мақсадимиз водийдаги ака-укалар, таниш-билиш, ёру биродарлар билан дийдор кўришиб, бироз хордиқ чиқариб қайтиш. Унинг ёнига «Яёв кезиш» каби вазифа ҳам қўшилган.

Наманганда яшовчи тўрт укамнинг ўртанчаси, район маиший хизмат идорасининг бошлиғи Содиқжон ҳам «иқтисодлаш амалиёти»га қизиқиши билан бошқалардан ажралиб турадиган фазилатга эга. Аблай икковларининг «юлдуз»лари дарров бир-бирига тўғри келиб қолди.

Улар ёнбошлашиб олиб, ўз мавзулари атрофида гурунгни авж олдиришди. Меҳмонни кўпроқ бу ердаги нарх-наво қизиқтирар, укам қўлидаги «счёт» соққаларини у ёқ-бу ёққа уриб, эринмасдан алланималарни тушунтирарди. «Ишлаб-чиқариш сарф-ҳаржи, провард товар қиммати», «Бозор иқтисодиёти» ҳақида гап кетар, назаримда Маркснинг «Капитал»и ҳам четда қолмасди.

Бундоқ қарасам, Аблайнинг қўлидаги диктофон ишлаб турибди.

— Нима, «ижод»ни бошлаб юбордингизми? — дедим унга қараб.

— Хизмат сафаридамиз-ку! Менимча, болалар учун «Иқтисод сабоқлари» жуда зарур. Уларни ҳозирдан тарбиялаб боришимиз лозим! — ошнам калта, қалин, сарғиш қошларини чимирди-да, қўшиб қўйди, — укангиздай уddaбуронлар эфир орқали ўз тажрибаларини сўзлаб беришлари керак.

— Бундан чиқди, болаларни ҳам «пишиқ» бўлишга ўргатаркансизлар да!

Улар индашмади.

Эртаси кун эрталаб «иқтисодчилар» бозор айлангани чиқиб кетишди.

Мен уларга эргашмадим. Укамнинг мол эгаси билан эринмасдан савдолашишлари юрагимни эзиб юборарди.

Икковлари кеч пешинда қайтишди. Аблайнинг юзларига қизиллик югурган, кайфияти чоғ эди.

— Бизнинг Содиқвой бозор айланса, уч-тўрт деҳқонни юрак уйноғи қилиб кўяди. Кўнглингиздаги одам, — деб кўйдим унга қараб.

— Қойил! Астойдил ҳаракат қилиб, давлат дўконларидаги маҳсулотнинг ҳам нархини туширса бўлади, дейдилар! — Аблай бурни учига илиниб қолган кузойнагидан бир менга, бир укамга қараб, кулиб кўйди.

Ошнамнинг «анъанавий» қитиқ патига тегиш учун яна бир савол бердим:

— Шунча қолиб кетдинглар, товуқ бозорида юрибсизлар деб ўйлагандим. Арзонроғидан ҳарид қилмадингларми?

Аблай ҳам бўш келмади:

— Шу ҳафтанинг охирида ўғлим Нодир туғилган кун. Аслида бир нечта товуқ керак эди. Олмадим. Сизнинг кечаги йўлда келатуриб айтган Бешариқ милицияси бошлиғи оғайнимнинг қўлбола фермаси бор — товуқ текин бўлади, деган гапингизни эслаб, олмадим.

— Оббо, ҳали ўшандан умид қилиб юрибсизми!

Дўстим менга жиддий қараш қилди ва деди:

— Айтилган гап — отилган ўқ!

ТЕКИН ТОВУҚ

Намангандан Бувайда орқали Учкўприкка ўтдик Ҳайдовчилик устозим меҳнат таътилига чиқиб кетган экан, учрашолмадик. Бир кеча Раҳмонжон Сафаровнинг меҳмони бўлиб, Сўх дарёси бўйидаги соя-салқин оромгоҳда хордиқ чиқардик, балиқхўрлик қилдик.

Эртасига Бешариқда бўлдик. Район раҳбари Салимжон Марасулов Шаварда даштларида барпо этилаётган ўрикзор боғларни кўрсатди. Абдулатиф ота деган уруш қатнашчиси, бир кўли, оёғи ногирон бўлса ҳам тиниб-тинчимас миришкор билан учрашдик. Баланд қамиш чайланинг устига чиқиб олиб, сарсар эсан шабодага бағримизни тутиб, ширин-шакар қовунлардан тотиб кўрдик.

Аблай оғайнимга бу ерда ҳам мавзу топилди: деҳқон бобо Абдулатиф ота билан «дашт болалари» — унинг икки набираси овозини диктафон тасмасига ёзиб олди.

Район милицияси бошлиғи Содиқжон ака қадди-басти келишган, қирқ ёшлар атрофида бўлса ҳам сочларига ўзига ярашурлик оқ оралаган, юзи иссиқ, чеҳрасидан табассум балқиб турадиган киши Кўп ўқийди. Адабиёт, шаърият ҳақида яйраб гапиради. Унинг овга, табиат ва ҳайвонот оламига қизиқувчанлик одати бор. Ҳисори қўй, Ангори эчкиларни излаб топиб, парваришлайди.

Ҳовлиснинг орқа томонида ўз таъбири билан айтганда кичик паррандачилик «хўжалиги» бор. Кўпчиликнинг оғзига тушган. У ерда турли хил товукларни кўришингиз ва улар ҳақида батафсил маълумот олишингиз мумкин.

Бултур эрта баҳорда Содиқжон ака мени ўз «фермаси» билан таништирган, бир жуфт чиройли япон товугини кўрсатиб:

— Хўжандлик бир кишидан ялиниб-ёлвориб сотиб олганман. Яқинда саккизта жўжа очиши керак, янаги келганингизда сизга ҳам бериб юбораман, — деган, мен эса унга:

— Бизнинг қаватли бетон уйларда яшолмасо-в, бунинг қадрига етадиган оғайним бор, унга совға қиламиз, — дегандим.

Мана, энди ўша «оғайним» — Аблай билан Содиқжонни кига кетмоқдамиз.

Бешариқ осойишталик посбонлари бошлиғи истиқомат қиладиган ҳовли марказдан четроқ, пахта тозалаш корхонасига яқин ерда жойлашган бўлиб, у ёққа кичик рельсли темир йўл ёқалаб бориларди.

Аблай бир этаги корхонанинг икки қанотли дарвозасидан ичкарилаб кетган рельсларга кўзи тушди-да, мендан сўради:

— Бешариқда трамвай борми?

Дўстимиз сарф-ҳаражатда пухта бўлгани билан соддадилроқ эди, жиддий туриб айтилган ҳар қандай гапга дарров ишонақоларди. Тоҳир унинг мана шу «нозик» жойини ушлаб олиб, кўп чув туширарди. Мен ҳам шундай қилмоқчи бўлдим:

— Аввал трамвай юргизиб кўришди. Йўловчи етишмай, ўзини оқламади. Ҳозир троллейбусга сим тортишаётганмиш.

Ҳамроҳим таажжуб дегандай бошини қимирлатиб қўйди. Машинамиз сигналини эшитиб, қанотлари ярим очик ҳаворанг эшиқдан Содиқжон ака чиқиб келди.

Аблайнинг касб-корини айтиб, таништирдим:

— Ўзбекистан радиоси болалар учун эшиттиришлар редакцияси бошлиқларидан. Бешариқ паррандалар «дунёси» ҳақида эшиттириш тайёрлаш учун Бош муҳаррирнинг махсус йўлланмаси билан келди. Жумладан Сизнинг мана шу «хўжалигингиз» фаолияти хусусида радиорепортаж тайёрлаши мумкин.

— Майлику-я, лекин ҳозирча ишларимиз мақтовли даражада эмас, — деди Содиқжон ака бир менга, бир Аблайга қараб.

— Аввал кўрайликчи, танқид ҳам қилаверамиз, — мезбонга ҳожиржавоблик билан сўз қотди «радио-мухбир».

Гуруннга мен қўшимча қилдим:

— Лекин, Аблай дўстим ҳам сизга ўхшаш товуққа ишқивоз. Агар, аввал айтган гапингизда турган бўлсангиз, япон товуғидан биттасини қўлтиқлатиб юборсангиз — олам гулистон. «Еган оғиз уялар» дейдилар. Танқиддан қутуласиз.

Содиқжон ака кулиб юборди:

— Энди милициядан ҳам олсалар, роса бўлган экан-да!

Ҳовли орқасидаги уч сотихча майдоннинг атрофи ғиштин девор. Устига баланд қилиб, кўринар-кўринмас симтўр тортилган.

Кичик темир дарвоза очилиши билан, узун бетон йўлакча охиридаги шаршара кўзга ташланади. Ўртада катта тош ҳовуз. Турли-туман сайроқи паррандаларнинг овози ҳаммаёқни тутган.

— Бу ерда, анаву катаклардаги ҳар хил қушлардан ташқари чет эл ва ўзимиздаги хонаки товуқларнинг ўн саккиз тури бор, — тушунтириш беради Содиқжон ака. — Анаву тўстовуқларни яқинда Чиноздан бир ҳамкасбимиз юборди. У Сирдарё бўйларидаги қамишзорларда яшайди. Ҳозир овчиларнинг дастидан камайиб бормоқда... Энди, табиатнинг манаву мўъжизасига қаранглар: зимистон тунда ғўзапояни гуриллатиб ёқиб қўйиб, томоша қилганмисиз: худди ана ўша оловни эслатади, — у ҳовузча атрофида ёйилиб юрган патлари шафакранг товуқчаларга ишора қилди ва таъкид овозида деди, — Буларнинг ватани Япония!

— Ўша ердан келтирилганми? — диктофонни яқинроқ тутиб суради Аблай.

— Келтириб, ўзимизда хонакилаштирилган,

Содиқжон ака қўлларини бир-бирига уриб, нимадир ишора қилганди, товуқчаларнинг биттаси сакраб унинг билагига кўнди, иккинчиси... ҳеч қутилмаганда Аблайнинг елкасини мўлжалга олди.

Мезбон ҳайрон бўлиб, бизларга қаради:

— Қойил. Бу жониворлар ҳеч қачон елкага кўнмаган. Айниқса нотаниш кишилардан нарироқ юрарди.

Мен Содиқжон аканинг гапига изоҳ тариқасида қўшимча қилдим:

— Ажабланманг, аввало бу дўстимизнинг йили ҳам, мижози ҳам товуқ! Қолаверса, боя айтганимдай, ишқи-возликда сиздан қолишмайди.

— Эҳа, ундай бўлса, — деди Содиқжон ака, — мана шу бахт қушидай бўлиб, елкаларига кўнгани ўзларига совға! Бу ҳазилаками эмас. Ҳар куни тухум қилади. Фақат репортаж мақтовли бўлса бўлгани.

— Ие-и-ие, — Аблай шоша-пиша ишлаб турган диктофон тугмасини босди...

Ҳамроҳим икки кундан бери хиққилларди:

— Бунақа юришимизда қолиб кетамиз шекилли. Ўғлим Нодирнинг туғилган кунига етиб боролмаймиз!

Бугун ҳам аста биқинимга туртиб, шуни эслатганди, унга жиддий қараш қилдим:

— Командировкани бир ҳафтага деб ёздириб, пулни ҳам шунга яраша қуртдай санаб олгансиз. Кечалари шарварнинг ён чўнтагига солиб, ўнг тарафингиз билан маҳкам босиб ётасиз! Вақтлироқ етиб борсак, радиодаги ҳамкасбларингиз олдида нима деган одам бўласиз? Ё, келин кутяптиларми?!

Индамай турган дўстим дарров тилга кирди:

— Нимага кутарка-а-ан!

— Ҳа, кутмаётган бўлса, «яёв кезиш»да давом этамиз. Бугун бўлмаса, эртага Тошкентга етказиб бораман. Қўқонда Чархий домлани зиёрат қиламиз. Ундан кейин йўл -йўлакай кеча Раҳмонжон Сафаровникида кўришган Мансурхўжа аканинг олдига кириб ўтишга ҳам ваъда берганмиз. Йўқса, у одамдан балога қолиш мумкин!

— Унингиз жуда ғалати одам-ку, ўзини тутуши, гап-сўзларидан умуман райисполком раисига ўхшамайди.

Аблай менга норози қараш қилиб қўйди.

— Сизга биринчи кўринишда шундай туюлган бўлиши мумкин. Лекин, ўзи зўр одам, ҳазилкаш, — дедим-да, қўшиб қўйдим, — Қўқонлилар шунақа бўлишади.

Бир кеча Содиқжон аканинг меҳмони бўлиб, эртаси барвақт Қўқонга жўнадик.

Орқа ўриндиқда чиройли қафасга солиб, совға этилган япон товуғи келмоқда. Бир ойга етарли емиши ҳам ўзи билан.

— Худо деган одамсизда, — дейман ёнимда ўтириб кетаётган ошнамни аста туртиб, — ўғилнинг туғилган кунига совгани ҳам ўзи етказди. Бир неча ойдан кейин бу жониворнинг тухумидан жўжалар очдирсангиз, бутун маҳаллани япон товуғи босиб кетади. Ўзи донаси ҳам палон пул тураркан, бойиб кетасиз!

— Аввал болалайверсинчи, ўшанда энг аввал сизнинг саккизинчи қаватдаги балкониғизни товукқа бостириб юборамиз.

«Саёҳатнома» миз режасига мавлона Муқимий ҳужрасида у кишининг чироғини ёқиб ўтирган шоир Чархий домлани зиёрат этишни ҳам киритгандик.

Оппоқ, покиза либосли ул зот бизни бағирларига босиб, кутиб олдилар. Шунда кўз олдимда беихтиёр Шариф Нурхон ҳазратлари гавдаланиб, ҳаёлимдан хокисор, нозик таъб инсонлар қанчалик бир-бирларига фикран, жисмонан яқин бўлишади-я деган фикир «йилт» этиб ўтди.

Ҳужра четидаги декчада кобули шўрва қайнаб турган экан... Дастурхон устида мезбоннинг янги ғазалларидан эшитдик. Албатта, Аблай қўлидаги диктофон ишлаб турди.

Ниҳоят, оқ фотиҳа олиб, саратон қуёши тиккага келганда йўлга тушдик. Данғара район марказига яқинлашиб келарканмиз, ўнг тарафдаги райижроқўм биноси томондан бир милиция машинаси чиқди-да, йўлимизга кўндаланг бўлди.

— Ие, бу нимаси? — менга ҳайрон бўлиб қаради Аблай.

— Қўрқманг, Мансурхўжа аканинг одамлари, бизни кутиб туришган экан шекилли, — дея уни тинчлантирдим.

«БИОЛОГИК КУРАШ»

Қабулхонадаги навбатчи йигит кўк чой қуйиб беравериб, бизларни роса бўктирди. Мансурхўжа ака ҳозир келиб қоладилар деганига ҳам бир соатдан ошяпти. Қарасам, ҳамроҳимнинг диққати ошиб, безовта бўлмоқда.

— Мансурхўжа ака шу яқин ўртада бўлсалар, бирров олдиларига ўтиб келақолайлик,— дедим, навбатчи йигитга бироз шошиб турганимизни айтиб.

— Ўрмон хўжалигининг «Теракзор» бўлимидалар. Янги экилган кўчатзорга эчки оралаб, анча жойни ғажиб кетибди. Агар истасангиз, олиб боришади. Ярим соатли йўл, — деди у қанотлари ланг очиқ деразадан кўриниб турган «милиция» машинасига ишора қилиб.

Район марказидан уч-тўрт километр юргач, ўнгта бурилдик. Кўм-кўк дала-боғлар, ҳақиқий водийга хос тароватли манзара бутун борлиққа кўрк бағишлаб турарди. Текис асфальт йўл қутилмаганда... чўл-сахрони эслатувчи, паст-баланд қум барханларидан иборат яйдоқлик қаърига кириб борди. Менинг кўз олдимда Чўли Малик манзаралари гавдаланиб кетди.

— Қум сахроси-ку, — деб қўйди Аблай ўз ҳайратини яширолмай, атрофга ҳайрат билан назар ташларкан.

— Бундай қумзор барханлар районимизнинг анчагина қисмини қоплаб ётади. Бу ерларга бирон «ўзгартиш» киритиб бўлмайди, ЮНЕСКО назорати остида туради. Лекин, шамол «қўзғолганда» кўчиб юриб, баъзан йўлларни босиб қолувчи бу қора қумлар қақроққа ўхшаб кўрингани билан таги нам, бошқа жойлардагига нисбатан бу ерда ҳаво салқин, мўътадилроқ бўлади. Чунки хов анаву ерда оқиб ётган дарё сувининг шабадаси уриб туради, — тушунтириш берди милиционер йигит.

Ниҳоят узоқда кўриниб турган сув ҳавзаси қирғоғидаги кенг яланглик устидан чиқдик. Унинг бир томонини қоплаб ётган қамишзор оралаб ичкариладик. Қаршимизда чек-чегараси йўқ, навниҳол теракзор майдон пайдо бўлди.

Теракзорга ёнлатиб қурилган қароргоҳ — чиройли шийпон қаршисига келиб тўхтадик. Кўрпачалар тўшалган каравотда дастурхон ёзуғлик, нарироқда катта мис самоварда чой қайнаб турибди. Лекин бирон одам қораси кўринмасди.

Ялангликни айланиб шийпоннинг орқа томонига ўтдик. Узоқда куйманаётган кишиларга кўзимиз тушиб, ўша ёққа юрдик. Ажабки, уларнинг биронтасидан садо чиқмас, ҳатто биз келганимизга ҳам парво қилишмас, тўрт-беш киши темир кўчма ўчоқда осилган қозон остига олов қалар, анчагина нарида бир гуруҳ одам, ўрмон ходимлари бўлса керак, қимир этмай тек турар, ўртада эса Мансурхўжа ака асабий бир ҳолатда у ёқ-бу ёққа бориб келарди.

Қозон ичига бир боғлам қилиб тол навдаси солиб қўйилган, унинг оғзидан аччиқ дуд бўрқсир, айрим «гўлоҳ»ларнинг кўзлари ёшдан шилпиқланиб қолганди.

Бундоқ қарасак, майдонда яна бир гуруҳ жонзот кўзга ташланди: улар ўн беш-йигирма чоғли очофат эчкилар бўлиб, одамнинг бели баробар ўсиб қолган ниҳолларнинг нозик баргларини шундай иштаҳа билан чилпишардики, атрофда нималар бўляпти парво ҳам қилишмас, ҳатто район раҳбари бошчилигида ўзларига қарши қандайдир жаъзо чоралари қўллаш учун тайёргарлик кетаётганидан ҳам беҳабар эдилар.

Мансурхўжа аканинг кўзи бизга тушиб, секин бош қимирлатиб қўйди-да, индамади.

Ҳар нарсага қизиқувчан, синчков ҳамроҳим нималардир қайнаётган қозонга яқинроқ келган заҳоти ўзини орқага олди.

Ундан сўрадим;

— Ҳа, сумалак пиширишяптимикиан?

Аблай кўзойнагини бир қўлига олиб, аччиқ дуддан ачиша бошлаган кўзларини дастрўмол билан артаркан;

— Қайда, совун аралаш қалампир қайнаяпти. Анаву даста қилиб солиб қўйилган ёғочларнинг бариси учига латта ўралган. Нима қилишаркин?- деди.

Шу пайт Мансурхўжа ака юришдан тўхтади, теракзор бўйлаб унинг буйруқномо овози янгради:

— Қани, бошладик азаматлар!

Кўчатзорнинг нариги этагида ўнга яқин эркакнинг қораси кўринди. Уларнинг ҳар бири қўлида биттадан узун гаврон. Балиқчиларнинг эски-туски тўри ҳам бор экан, новниҳол теракзорнинг қоқ ўртасига ёзиб, тўсиқ ҳосил қилдилар. Ва қўлларидаги таёқларни ҳаволатиб, шовқин-сурон кўтардилар.

Қозон атрофида ўзини паналаб турганлар ҳам шоша-пиша ҳаракатга тушиб қолишди. Билқиллаб қайнаб турган сув ичидан ёғоч дасталарни олиб, эчкилар томон чопдилар. Жониворлар аввалига нималар бўлаётганига фаҳми етмади, сергакланиб, бир жойга ғуж бўлиб олди... Буғи кўтарилиб турган қайноқ ола-була латталар диккайиб турган думлари остига урилгач (эпчил чапдастроқ бир йигит икки таканинг орқа икки оёғидан маҳкам ушлаб олганди), қийчув бошланиб кетди. Эчкилар ўзларини кунчиқар тарафни эгаллаб ётган қум барханлари томон урмоқчи бўлдилар, бироқ таёқ тутганлар-у тўр тортиб ясалган «тўсиқ»га рўпара келдилар. Улардан айрим шайтонроғи жон-жахти билан осмонга сакраб «қуршов»ни ёриб ўтди, буқала бўлган новвосчалардай шаталоқ отганча қаёққадир кетиб борарди.

Қочиб кетолмаганлари роса таъзирини еб «ма-а-ма»лар, теракзорни қиёмат қоплаган, шу тўполонга аралашиб, Мансурхўжа аканинг қичқириғи эшитилиб қоларди:

— Йўл бошловчи серкасини бошлаб адабини беринглар, думи остига латтани боғланглар!

Бизларни бу ерга олиб келган ҳайдовчи милиционер тинимсиз қаҳ-қаҳ урар:

— Бунақа янги кашфиётлар фақат бизнинг оқсоқолимиздан чиқади, — деб қўярди.

Ўрмончиларнинг ҳайқириғу, ҳай-ҳайлари, эчкиларнинг жонсарақ маърашлари ўн беш минутлар атрофида бугун борлиқни тутиб турди-да, кейин ҳаммаёқ сув сепгандай жимжит бўлиб қолди... Сакраб-сакраб қум барханлари ичига сингиб кетаётган сўнги улоқчанинг ҳам қораси кўринмай қолди.

Мансурхўжа ака қандайдир ҳарбий машқни уддабуронлик билан бошқарган қўмондондай қаддини ғоз тутиб, ҳаммани ўзига қаратди:

— Ҳой, менга караларинг! Буни ўсимлик дунёси зараркунандаларига қарши курашнинг энг самарали усули — «Биологик кураш» деб айтадилар, Шунча ҳаракат қилиб эпломадиларинг! Энди эчки зоти бу томонларга ўйлаб қадамини босади! — деди-да, кутилмаганда бизга пўписа қилишга тушди. — Қаерларда қолиб кетдиларинг? Эрталабдан бери қутаман!

Мансурхўжа ака билан сўрашарканмиз мен гап орасида;
— Сизни идорада кутиб ўтирибмиз. Ўзингиз бунақа «операция» билан банд экансиз! Шу райижрокум раисига лойиқ ишми? — дедим,

— Э, нимасини айтасизлар. Манаву ерлар шўрҳок бўлиб ётарди. Кум-тупроқ тўкиб, эпақага келтиргунча она сутимиз оғзимизга келган. Булар қашқар тераклари. Шу ерга чидамли, тез ўсади. Қаламчасини етиштиришга ҳам қанча меҳнат сарфладик. Теракзор бўлиб, энди кўзга ташланиб қолганда, анаву зараркундаларни кўрмайсизми! Яқин-атрофдаги бир икки қишлоқнинг эчкилари-да! Неча марта айтдик, тушунтирдик бўлмади. Қоравулам эплолмади, бир гектарча теракзорни қайратиб кетди... Мана, жазоси бир пақир қалампиру ўн дона кир совуни бўлди...

Мансурхўжа аканинг кўзи Аблай қўлидаги диктофонга тушиб, сўзлашдан тўхтади.

— Гапираверинг, бу айтганларингиз ҳам туркум эшиттиришларга бир мавзу бўлса ажаб эмас, — дедим.

— Менинг сўзларим радиога тўғри келмайди. Эй оғайни, — у Аблайни туртиб қўйди, — манаву, лўккидон-микрофонингизни оғзимга тутаверманг!

Мажнунтол соясидаги ёғоч каравотда ўтириб, бир пиёладан чой ичдик.

Кўк чой ичакларни шилиб, иштаҳани очиб юборди чоғи, Аблай дастурхондаги янги ушатишган пўрсилдоқ нонга энди қўл узатганид, Мансурхўжа ака кутилмаганда унинг билан гидан тутди:

— Э, шоир, иштаҳани бўғманг! Бунинг ўрнига Ҳайдар буванинг паловини еймиз, увол бўлиб қолмаслиги керак! — Сўнг тушунтира кетди, — у одамдан ош ундириш, йўлбарс оғзидан луқма олиш билан баробар. Тошкентдан нозик меҳмонлар бор деб буюрганман. Ўшанда ҳам бир килодан ортиқ гуруч солдирмаган бўлса керак. Жуда тежаб-тергашга уста, бобой тушмагур!

«Миллионер» деб номи кетган катта хўжаликка қарийб қирқ йилчадан бери раҳбарлик қилиб келаётган Ҳайдар бува ҳақида кўп эшитганман. Юртнинг машҳур кишилари Ҳамид Олимжондан тортиб Фафур Фулом, Ойбек, Абдулла Қаҳҳоргача унинг қўлидан чой ичишган дейишади. Лекин, бироз «тежамкор»лик ҳислати борлигини энди эшитишим.

Биз Мансурхўжа аканинг оқ «Волга»сига ўтирар эканмиз, Аблай ошнам аста ўша ерга бормасакчи, деб зуғумли қараш қилди.

— Энди, кутишаётган экан, ўша машҳур раисдан балки интервью оларсиз! — дедим.

Ошнамнинг пешонаси тиришди. Сездимки, жаҳли чиқяпти. Ҳозир тўнғиллаб бир нима дейди-да, юзини тескари буриб олади. Айтганим бўлди.

Бир пайт ўзига-ўзи гапиргандай деди:

— Бу юришимизда товуғам очдан ўлади, шекилли.

— Ўлмайди, — дедим унинг сўзини бўлиб, — текинга тушган нарсанинг жони қаттиқ бўлади.

ҚОВУН САЙЛИ

Тўлиб-тошиб оқаётган Сирдарё ёқалаб анча юрдик. Бир пайт димоғимизга ананас қовунларнинг муаттар ҳиди урилди. Улар катта полиз пушталарида новвотрантга кириб, уюлиб ётарди. Худди кимдир эринмасдан териб чиққандай ниҳоятда кўп эди.

Сув бўйига қурилган дала шийпонида бизларни бош агроном Абдумўмин ака деган киши кутиб олди.

Ош ланж бўлай деб турган экан, дарровгина сузилди.

— Энди бу Ҳайдар буванинг ошлари бўлади, табаррук! — деди Мансурхўжа ака сопол лагандаги гуручлари диркиллаб турган половга ишора қилиб, — охиригача еймиз. Кимки биринчи бўлиб қўлини тортса, гуваладай қилиб ошатаман.

Бир пайт Аблай бошини қимирлатди, хийла дўппайиб қолган қорнига ишора қилиб, қулоғимга шивирлади:

— Бўкиб ўламиз-ку!

Бошқа илож йўқ дегандай, елка қисдим.

Ҳайдар буванинг «иктисодчилиги»га тасаннолар бўлсин. Йўқса, ошни охиригача еймиз деб ҳолимиз танг кечарди. Шунда ҳам Аблайга қийин бўлди. У ўрнидан туриб кетди... Бир маҳал қарасам, Мансурхўжа ака полиз пушталари оралаб дўстим бечорани қувалаб юрибди. Қўлида каттагина ошам-луқма. Ниҳоят, тарвуз полизи томон тортилган ўқариққа етганда, меҳмон оғзини очишга мажбур бўлди...

Аблай силласи қуригандай беҳолгина келиб, ёнимга ўтираркан:

— Бу ўртоғингиз район оқсоқоли эмас, фирт ҳалигинақа-ку! — деб қўйди паст овоз билан.

— Шунақаси ҳам керак-да. Кўп келинли қайноталарга ўхшаб, ҳамма раҳбарлар жиддий бўлаверса, ҳаётнинг қизиғи қолармиди, — дейишимни биламан, кутилмаганда орқадан Мансурхўжа аканинг ҳайқириқ кулгиси аралаш:

— Ҳа, энди Аблайжон, бизни Мансурхўжа Хўжаевич Хўжаев деб қўйибди. Бир эмас, икки эмас, уч карра «ХЎЖА»миз! У ёғини ўзингиз билиб олаверинг, — дегани эшитилди.

Ошнамнинг юзлари бўғирсоқдай қизариб кетди:

— Об-бо-о, эшитиб турган экан-да. Бу ёғи чатоқ бўлди-ку!

Мезбонимизнинг сезгир қулоғи шипшитиб айтилган бу сўзни ҳам илиб олди шекилли, босиқроқ овозда:

— Чатоқ бўлгани йўқ! Бизга келган меҳмоннинг сўккани — сўк оши, ургани — ун оши! Қани энди қовунга қаранглар. Агар тилими тилни ёрмаса, бошқасини сўйдирамиз, — деди.

«Ананас», «Амири», «Шакарпалак» қовунларидан алоҳида-алоҳида ҳар кишига биттадан «коса» қилиб қўйилганди. Бир-биридан ширин экан. Қизиқ устида анчадан еб қўйибмиз.

Озгина вақт ўтгач, Аблай дўстим лоҳас бўла бошлади. Силлиқ, дўнг пешонасини йилтироқ тер доначалари қолади, кўзлари бежороқ эди.

Мажбуран едирилган девзира гурунч оши, ундан кейинги қовунлар «оғирлик» қилдимми, Аблай ўзи бир пайтлар болалар учун ёзган шеърда таъриф этган «Мешполвон»га айланди қолди. Қорни устини калта бармоқлари билан силаб, мен томон бошини эгиб деди:

— Нафси ёмон — тўйда ўлибди деганлари шу-да!

— Аблайжон, — дея унга сўз қотди Мансурхўжа ака, — ҳали Данғара деган юртда Ҳайдарбуванинг ошини еб, палончи киши бўкиб ўлибди деган гап тарқалмаган. Ки-йимларни сал енгиллатиб, дарё сувига бир шўнғиб чиқсангиз, ҳаммаси хазм бўлиб кетади. Кунам роса исияпти!

Аблай аста ўрнидан турди. Машинадан доим ўзи билан кўтариб юрадиган жигаранг сумкани олди..

— Меҳмонни ҳам, ҳеч эсидан чиқармайдиган қилиб адабини бердингиз. Овқатни танлаб, меёри билан ейдиган

чимтомоқ одамга сизнинг ошатишларингиз тўғри келмайди. Энди кийизга ўраб юмалатамиз шекилли, — деб қўйдим шийпон ортини мўлжаллаб кетаётган ошнам орқасидан қараб.

Лўлаболишга ёнбошлаб, кичкина чўп билан майда тишларини кавлаб ётган Мансурхўжа ака бепарвогина қўл силтади:

— Ничево, яна икки пиёла аччиқ чой ичириб, дарёнинг муздай сувига босамиз... Шоир бу кетишда нима қилмоқчи?

— Кийимларни енгиллатиб ол, дедингиз-ку! Шими қорнини анча сиқиб юборди шекилли, кенгина юпка сатиндан шарвари бор. Алмаштиради, энди...

Бир пайт Мансурхўжа ака ёнбошлаган жойидан бўйнини чўзиб, чағир кўзларини тикканича, шийпоннинг орқа тарафига қараб қолди, мени аста туртди:

— Аблай Фозил пул санаяптими, мен берганим йўқ эди-ку!

— Ҳайрон бўлманг, либосни алмаштиришдан олдин албатта чўнтагидаги пулни санаб, бошқасига солиб олиш одати бор. Бу ёққа келаётиб радиодан каттагина командировка пули ундирган.

— Ё, тавба, бу шоиру замон гавдасининг миқтилигию, бармоқларининг эпчил ҳаракати нега Ҳайдар бувага ўхшаш десам... Қара-қара...

— Э, оқсоқол, — дедим бепарвогина, — қарамасам ҳам биламан, йигирма йиллик оғайним, — Ўрганиб қолганман. Нима қилай! Шунақа қўндоқда теккан эҳтиёткорлик одати бор.

Ҳа, ҳар кимнинг ўз ҳислати бор деганларидай дўстим «Ўзингга эҳтиёт бўл — қўшнингни ўғри тутма» деган ҳикматта қаттиқ амал қилади. Шу сабаб мана, беш кунки кийим алмаштириш пайти пулни обдон санаб, ёнига жойлаштириб олишининг мен учун ажабланарли жойи йўқдай бўлиб қолганди. Синчков Мансурхўжа ака дарров эътибор берганини қаранг!

— Э, шарварлар муборак, шоир! Ўзи саратоннинг иссиқ кунлари мана шунга етмас экан, кенг, атрофидан ғир-ғир шабада уриб, баданни яйратса керак. Иложи бўлганда, манаву тор шимни менам шарварга алмаштириб, кийиб юрган бўлардим.

Ичимда Мансурхўжа аканинг Аблайга қараб айтаётган бу «ҳамду сано»сида бир гап бор деб қўйдим, Ўзини бироз энгил ҳис этаётган соддадил дўстим:

— Бу эски-ку! Лекин, яхшиликка-яхши, — деб шарварига ишора қилиб қўйди.

— Билиб турибман, лекин ўзи ҳам роса менинг размеримда экан. Сотмайсизми?

Мезбоннинг кутилмаган бу таклифи Аблайни эсанкиратиб қўйди. Ғалати жилмайиш билан бир менга, бир «харидор»га қаради. «Нима қилайлик!» демоқчи. Назаримда дурустроққа «кўтарса» сотиб юборишга тайёр.

Ўртага ўзим тушдим:

— Аввало, бу матоҳ кийилган. Қолаверса «омонат» — ўғли Нодиржонники. Сизбоп яхшисини юборамиз.

Мансурхўжа аканинг шашти қайтгандек бўлди.

Ботаётган кечки қуёш нурлари мавжли Сирдарё тўлқинлари узра жило ура бошлаганда, орқага қайтдик. Машина ичини қовунларнинг хушбўй ҳиди тутиб кетганди.

— Бу йил ҳам Тошкентдаги талабаларга «Қовун сайли» қилиб берсангиз, бизларни унутманг, — деб қўйдим Мансурхўжа акага орқадаги қовунларга ишора қилгандай.

— «Қовун сайли» куздан бошланади. Ҳозир у «бевабечоралар»нинг ҳаммаси таътилда. Оёғини узатиб ётибди, «Студентлик — олтин даврим» деб! Машинадагилари сизларга, олиб кетасизлар. Таниш-билишларга ҳам беринглар. «Мансурхўжа Хўжаевни полизидан» дейсизлар.

— Худди ўзингиз парваришлаб етиштиргандай гапирасиз! — унинг қитиқ пастига тегмоқчи бўлдим.

Мансурхўжа ака қўли билан елкамга шаппатилаб

— Ҳой, шу районнинг каттаси мен бўлгандан кейин, шундай дейманда! Ўзингиз-ку шаҳарлиман деб, мевадан тортиб, сувгача пулга сотиб оласиз. Бергандан кейин индамай олавермайдим. Умуман, бу ижодкор халқи қизиқ бўларкан, ҳали устингдан ёзиб ҳам юбориши мумкин. Талабалардан қўймасин.

Катта шаҳарда «сувни ҳам бепулга топиб бўлмаслиги» ҳақидаги гап Мансурхўжа акадан чиққан. Унинг қизиқ одатлари бор: Қўқондан, Данғарадан бориб Тошкентда ўқиётган талабалар рўйхатини олади. Камҳаржроқ оиладан чиққанларни алоҳида белгилаб, яшаш жойини аниқлайди.

Тошкентга бирон мажлис ёки йиғилиш сабаб бўлиб, борадиган бўлса, машинаси орқасига сиққанча қовун бостиради. «Сенлар энди сувни ҳам пулга олиб ичиб, мусофирликда юрибсанлар, манавуни дўстларинг билан баҳам кўрларинг» деб тарқатади. Айримларининг ёнига «Оз бўлса ҳам кўп ўрнида кўр. Лекин билим олишга сарфла» деб пул солиб кўяди.

Булардан энг қизиғи Мансурхўжа аканинг Тошкентга ишга «кўтарилиб» келган шогирди билан боғлиқ. Оқсоқол орадан озгина вақт ўтгач, ўз «кадри»дан хабар олгани келади. Аввал «Чўнтакнинг аҳволи қалай?» деб сўрайди. «Дуруст» деган жавоб эшитади.

«Ёлғон гапирма, сен бу ерда янгисан. Шаҳарда қандай яшаяптийкин, сувни ҳам пулга сотиб олса деб, кечаси билан ўйлаб чиқдим. Энди манавуни олиб қўй» дейди... Эртасига устоз билан хайрлашгани меҳмонхонага келган шогирд Мансурхўжа акани асабий бир ҳолатда кўради ва унинг:

— Чўнтакда аҳвол қалай?— деб берган саволини эшитади.

— Аҳвол, яхши. Кечаги берганингиз...- дейди шогирд.

— Ҳа, қизиқ устида бор-будимни бериб юборибман, сенам индамай олаверибсан, номард! Энди озгинасини қарзга қайтар, меҳмонхона ҳақини тўлаб, самолётга билет олайлик. Соат ўнга мажлис чақириб қўйганман, — дермиш.

Айтишларича Мансурхўжа ака олган «қарзи»ни эртасигаёқ шофёри орқали бериб юборган экан.

Мен бу одам ва унинг ғалати одатлари ҳақида кеча йўл-йўлақай Аблай дўстимга гапириб бергандим.

Барибир у ишонмагандай гап қилганди:

— Чинданам ғалати одам экан, ҳозир бировга текиндан-текинга пул берадиган замонми!

Мен бўйинлари аралаш юзларига қизиллик югуриб, чехрасидан хотиржамлик аломати сезилиб турган Аблайни чап елкам билан туртдим:

— Қалай, қовун сайли таассуротлари яхши бўлди-ми? Хурсандмисиз?

— Энди, эсон-омон уйга етиб олсак бўлгани. Нодиржонинг туғилган кунику бугун.

— Менга қаранг ошнам, нега ўғлингизни ўйлайверасиз. Товуқ ҳаёлингизга келмаяпти. Бечора «О, Япония — ватаним маним» деб иссиқдан бўғилиб, фиғони чиқаётгандир.

— Бўгилмайди, — деди ошнам бепарвогина, — ҳавотир олманг, машинангизни орқа ойнасини ярим қаричча тушириб қўйганман.

Ё ШЕЪР, Ё ШАРВАР

Райижроком биноти олдига келиб, машинадан тушдик.

— Бугун дам олиш куни. Гурунглашиб, гап-гаштак қилиб ётамиз. Уй-музейни бир томоша қиласизлар!

— Қанақа уй-музей?— деб сўрадим Мансурхўжа акадан.

— «Мансурхўжаевнинг «Минг бир хил кўрғазмали уй-музейи» — дея жавоб қайтарди у.

Аблай дўстим энди буниси ҳам бормиди, дегандай энсаси қотди, норози оҳангда деди:

— Бугун қайтишимиз керак. Биласиз-а!

— Биламан. Балки, кечки салқинда йўлга тушармиз.

Мансурхўжа ака мендан машина калитини олиб, ўзи рулга ўтирди, шоферига орқамдан ҳайдайвер дея, ишора қилди.

Ҳадемай шаҳар ташқарисидаги маҳалла кўчаси оралаб, икки қанотли дарвоза қаршисига келиб тўхтадик. Машина ичкарига кирди.

Баланд ишқомларда сарғайиб ранг ола бошлаган узум бошлари солланиб ётган кенг ҳовлининг икки томонига узунасига қилиб, ойнаванд ровонли уйлар солинганди.

Биз тўрдаги нақшинкор эшикдан даҳлизга кирдик. Тўғрида кенг, улкан хона кўзга ташланарди. Чап томон девор юзига учта гилам қоқилган. Уларда сон-саноксиз, ҳар хил шакл-шамоилли пичоқлар осиглик турибди. «Чуст пичоқлари» бутун бир гиламни эгаллаган. Ўзбекистоннинг турли вилоят ва минтақаларида ишлатиладиган «ошпичоқ»-нинг тури мингтадан зиёд... «Қоссоблик», «Совға» пичоқларининг ҳам хилма-хиллиги кўзни қамаштиради. «Болтиқ-бўйи пичоқлари», «Кавказ пичоқлари...» Қачон, қаердан олинган, ёки ким томонидан совға қилинган, булар ҳақида ҳам Мансурхўжа ака соатлаб ҳикоя қилиб бериши мумкин.

Деворнинг қарши томонини тоқчага ўхшатиб, ўйиб ясалган ойнаванд темир зирхли шкафлар эгаллаган. У ерга турли номдор кишиларга, саркардаларга қарашли бўлган

қиличлар осилган. Ҳар бирининг ўз тарихи бўлиб, кўп марта қонга беланганлари ҳам бор.

— Мана бу қирқ йил ўтда тоблаб ишлов берилган энг кескир қилич. Бармоқ йўғонлигидаги темирни бир уришда иккига бўлиб ташлаши мумкин. Қўқон хони тақиб юрган. Кейин руслар қўлига тушган. Скоболовнинг уйдан йўқолган. Ниҳоят, йигирманчи йилларда номаълум одамлар икки яшиқ ароққа сотиб юборишган. Сўнг қандай қилиб бу ерга келиб қолган, айтмайман, бу сир! — Мансурхўжа ака муғомбирона жилмайиб қўйди.

Бу «уй-музей»да рус зобитларидан, Қўқон мухториятининг кушандалари бўлган «Дашноқюн» жангариларидан тортиб олинган қиличлар ҳам анчагина эди.

Аблай учун яна бир энг қизиқарли мавзу топилганди. У эринмасдан шунча «бойлик»ни йиғиб, асраб-авайлаб сақлаётган Мансурхўжа аканинг иштиёқмандлигига қойил қолди. Бир нечта қизиқарли саволлар бериб, ҳаммасига батафсил жавоб олди. Сўнгра таъкидлаб қўйди:

— Тайёр китоб экан, ёзинг. Радио орқали парчалар бериб борамиз, — Салгина олдин норози кўринган дўстимнинг чеҳраси очилиб, кайфияти яхшиланиб борарди.

Айниқса Мансурхўжа ака:

— Бу «мозор босди» пичоқлар, ўтган йили Болгариядан олиб келгандим, — деб биттадан тақдим этгач, яна хурсанд бўлиб кетди.

«Музей» билан танишиб, айвон орқали меҳмонхонага ўтдик. У ерда, узун стол устидаги катта лаганда ҳоври чиқиб, янги қоврилган товуқ, ҳамда балиқ гўшти турарди.

Мезбон Аблайни қўярга-қўймай тўрга ўтқазди.

— Тагин овқат еймизми?

У қорнини силаб менга қаради.

— Бу луқмаи ҳалол — балиқ, озгина товуқ гўшти. Овқат алоҳида бўлади, — изоҳ берди мезбон.

— Энди, бу хонадонга бафуржа ётиб кетадиган бўлиб келамиз,— дея гап бошлади Аблай. — Бугун Тошкентда бўлишимиз керак. Ҳалиги уйда...

Мансурхўжа аканикидан тезроқ чиқиб кетиш илинжида, оғайним мушкулени осон қилиш учун, унинг гапини давом эттирдим:

— Ҳа, уйда кутишяпти, бугун туғилган куни!

Дўстим ҳушёр тортиб менга бир қараб олди-да, «ўғлимини» деган сўзи оғзида қолиб, хонани Мансурхўжа аканинг қаттиқ овози тутиб кетди:

— Ундай демайсизми! Шоир юбилейини худди мана шу ерда нишонлаймиз. Бошқа гап бўлиши мумкин эмас.

Ана, ҳолос, рўқач қилган баҳонам бутунлай тесқари аксадо беради деб ўйламагандим.

Ташқарига чиқиб кетган Мансурхўжа ака бироздан сўнг чопон, белбоғ, Фарғонача тўрт гулли дўппи кўтариб кириб келди:

— Қани, турингчи ошна, бизнинг бу хонадонда бундай тантаналарнинг кўпи нишонланган!

Сарпо кийдирилаётган Аблай ошнам қизариб-бўзариб нукул «и-е и-е и-е» деб ғудранар, менга қарар, туғилган кун меники эмасди-ку, демоқчи бўларди-ю, айтолмасди.

Мен унга тасалли бердим:

— Тортинманг, бўлар иш — бўлди, энди!

— Ҳа, бўлар иш — бўлди, — дея сўзимга қўшимча қилди Мансурхўжа ака шкафнинг пастки ғаладонидан турли ичимлик шишаларини оларкан, — керак бўлса келинга ўзим телефон қиламан, кутманг, юбилей бизникида ўтяти, деб!

Улар бир-бирларига узоқ умр, соғ-саломатлик, ишда, ижодда зафарлар тилаб, дастлабки қадах уриштирадилар, (Икковлари ҳам менинг ичмаслигимни яхши билишарди).

Шундан кейин ўртада ҳамду саноли маъруза бир-бирига уланиб кетаверди.

Мен учун энг азобли дамлар бошланганди: шахматвозлар ҳамма нарсани унутиб, индамаслик дунёси фарқ бўлишлари мени қанчалик зериктирса, ичиб турадиган таниш-билишларимни мастоналикда ўта сергап бўлиб кетишлари ҳам шунчалик ғашимга тегарди.

Аблай дўстгинамни ичкиликдан бу даражада яйраб, «очиқиб» кетишини бугун биринчи бор кўришим. Лўппи юзлари бобоқ хўрознинг тожидай қил-қизариб, шунақанги сухандон бўлиб кетдики, аскияга яқинроқ сўзлар билан «ҳамшиша» рақибини бир неча бор мот ҳам қилиб қўйди.

Кейин шеърхонлик бошланди. Мансурхўжа ака ҳаваскор эди. Ўзи ёзган «машқ»ларидан тўрт-бештасини ўқиди. Дурустгина шеърлар. Аблайга ҳам маъқул бўлди.

— Болаларбоп шеърларингиз бўлса, менга берасиз. Радио орқали ўқиттириб юборамиз, — деди.

Мансурхўжа ака гап қистарди;

— Қалам ҳақининг чўғи алангалироқ бўлса, шу мавзуда ҳам ёзиб, конверт орқали ўзингизга жўнатиб юбораман...

Ниҳоят, навбат шахматга келди.

Ора-чира қадахлар бўшатилиб турарди.

Мен ичкарига солиб қўйилган ўринга кириб ётишдан аввал, ҳовли яланглигини бироз айланиб келиш учун ташқарига чиқдим. Ток сўрасига илиб қўйилган япон товугидан хабар олган бўлдим. Мудраб ётган экан, чўчиб тушди.

Бир маҳал ичкарига кириб келганимда, Аблайнинг кетмакет қўли баланд келган чоғи, Мансурхўжа ака унинг мақтовини келтириб, шарт қўйиб турган экан:

— Сиз шахматда ҳам бало экансиз. Энди «куруқ» ўйиннинг қизиғи бўлмайди. Пул билан ўйнаш — яхши эмас! Менинг бир таклифим бор.

— Нима экан?— сўради Аблай кулоқларини динг қилиб.

— Шу, бизнинг хонадонда сиздан бир эсдалик қолиши керак.

— Қандай эсдалик?

— Мен ютқазсам яна бир сидра сарпо кийдираман. Белбоғи қатида оз-моз «гонорар»и ҳам бўлади.

— Мен ютқазсамчи? — астойдил иштиёқ билан сўради меҳмон.

— Йўли осон-шу ерда янги зўр бир шеър ёзиб, дастхати билан ўзимга қолдирасиз. Лекин, янги бўлиши керак!

— Энди-и, — чайналгандай гапира бошлади дўстим, — зўр шеър ҳар доим туғилавермайди. Ўзингиз ҳам ижодкор одам экансиз, яхши биласиз.

— Яхши шеър бўлмаса, бошқача йўлини тутамиз, қани олдин манавуни бир кўтариб юборайлик! — улар кичкина қадахни уриштириб «кўтаришди». Мансурхўжа ака сўзида давом этди. — Сизни ютолмаслигимга кўзим етиб турибди. Мабодо ютиб қолсам... шарварингизга жуда ишқивоз бўп қолдим.

Аблай мастона кўзларини ўйнатиб:

— И-е, и-е бу қанақа бўларкин, — дея талмовсираб Мансурхўжа акага қаради.

— Битта шарвар одамни ўлдирибдими, — бўш келмади уй эгаси. — Э-ҳа, бу ерда эсдаликка нималар қолиб кетмаган: Чархий домланинг эски калишлари, Эркинжон Воҳидовнинг шляпаси, Озод ака Шарафиддиновнинг Қўқон китоб дўконидан сотиб олинган бир боғлам китоби, Маҳкам Маҳмудовнинг қўлёзма тўла папкаси, Аҳмаджон Мелибоевнинг Қўқон шамоли ҳақида ёзган мақоласининг қўлёзмаси, Турсунбой Адашбоевнинг қирғизча қалпоғи, манаву, на ичишга, на шахматга қизиқиши бор оғайнингизнинг кўз-ойнаги, яна шоир Азиз Абдураззоқ томонидан қорнидаги ёрлиғига имзо чекилган Қўқон арағ заводи маҳсулоти — вино шишаси... Айтаверсам жуда кўп. Ҳаммасини «инвентаризация» қилиб, рақамлаб, рўйхатга киритиб қўйганман. Экспонатлар сони беш юзтадан ошса, музейнинг янги бўлимини очиш ниятим бор...

Бироқ, оғайним анойилардан эмас, ўзини у ёқ-бу ёққа ташлаб рози бўлгиси йўқ эди:

— Агар, ютқазсам кийдирган сарполарингизни қайтарсам-чи?

— Мен берган нарсамни қайтариб оладиган номард эмасман. Ўзингизга буюрсин...

Аблай тез-тез ҳаракат қилиб шахмат доналарини тера бошлади.

Вужудимда чарчоқ сезиб, ухлашга кириб кетдим.

Ярим кечаси кимдир аста туртгандай бўлди. Уйғониб, бундоқ кўзимни очсам, устимда будда қоҳинларига ўхшаб, яланғоч қорнини чиқариб Аблай ошнам турибди. Ранги салқин бир ҳолатда. Ҳаммомдан чиққан одамдай, оқ чойшабни белидан пастга боғлаб олган.

— Ҳа, тинчликми? — дедим бошимни ёстиқдан сал кўтариб.

— Тинчлиг-у... бу қанақа жой, ўзи?

— Ҳа, нима бўлди?

— Нималигини кўриб турибсиз-ку!

— Тушунтириброк гапиринг. Нима, ҳаммомга тушдингизми?

— Қайда ҳаммом! Аҳволни қаранг, — у қорни устидаги чойшаб қатини сал очгандай бўлиб деди;

— Шарвар йўқ!

— Шарвар йўқ!? Кийиб ётганмидингиз?

— Эгнимда эди, яхши эслайман.

— Бошқаси жойидами?

— Жойида!

Мансурхўжа аканинг яқин ёр-дўстларига қиладиган бундай ҳазил-хузул шумликлари ҳақида эшитгандим. Демак, дўстим бечорани ҳам роса туширибди... Лекин доим эҳтиёткор ва зийрак Аблайдай одамдан шарварни қандай ечиб олганини тасаввур қилолмасдим.

Боши қотган одамдек оёғимни осилтириб, ўтириб олдим.

Аблай ҳамон қаршимда тек турар, мендан бирон маслаҳат чиқишини кутаётгандай эди.

— Ўйинда ютқаздингизми? — дедим бошимни кўтармасдан.

Аблай мингиллаган бўлди:

— Аввал ютиб тургандим... Кейин нима бўлди-ю...

— Демак, шарвар билан унинг чўнтаги қатида командировка пуллари ҳам кетибди-да!

— Шунга ўхшайди.

— Мана, сизга ичкилиг-у, қимор ўйнашнинг оқибати.

— Қанақа кумор! — астойдил жаҳли чиқиб гапира бошлади Аблай, — шахмат ўйнадик-ку!

— Шарварни тикканингизни эслайсизми?

— Мен шунчайки ҳазил деб ўйлагандим.

— Райижрокомнинг раиси, раҳбар одам ҳазил гапирмайди. Энди шарварингиз «эскпонат»лар қаторига кўшилиб кетмасдан олдин, уни қайтариб олишнинг бир маърифий йўли бор.

Ўртага узоқ жимлик чўкди. У чурқ этмасди.

— Нима, деб сўрамайсизам-а!

Аблай товушини димоғидан чиқаргандай:

— Нима экан? — деди.

— Билишимча, Мансурхўжа ака иккита шарт қўяётгандай бўлувди, ё шеър, ё шарвар! Ҳа, энди яхши шеър туғилавермайди демасдан, бир ўтирволиб каллани ишлатинг. Туғилиб қолса ажаб эмас... Кейин, Мансурхўжа акани кўндириш мендан, қоғоз, қалам берайми?

Аблай худди аразлаган ёш боладай:

— Ўзимда бор, — деди-да, кўшни хонага чиқиб кетди...

Бир маҳал кўзимни очсам, аллақачон тонг отиб, куёш атрофга ўз сепини ёпдириб ётган экан.

Кираверишдаги меҳмонхонада «мушоира» давом этар, Аблай дўстим овозини баланд қўйиб, қироат билан шеър ўқирди:

*Ёрга зор бўлган куним,
Ёр мани зор айлади.
Ёр зор айлаб, кўп маним,
Кўп хори зор айлади.*

— Тўхтанг, энди! — бирдан хонадон эгасининг буйруқ-номо овози эшитилди, — менинг бу даргоҳимда сиздай шоирдан ёрга зор айлагувчи шеър туғилмаслиги керак. Унинг давоми мана, бундай бўлсин:

*Ва лек, Хўқанди латиф манга
Ёрни бисёр айлади.*

Аблай иккиланган бўлиб, хонадон эгасига қаради:

— Бу қандай бўларкин! Норбой Худайберганов деган танқидчилар бор — уларга худо бериб, кўпхотинликни ташвиқ қияпти деб, эртага газитга уради.

— Урмайди, унга ўзим айтаман! Сиз шоирларга бўла-веради. Биз раҳбарларга қийин...

— Қойил-қойил, Мансурхўжа ака, Сиз баҳона бўлиб, бу кутлуғ хонадонингизда ажойиб шеър туғилибди. Икковларингизга кутлуғ бўлсин, — дедим уларга яқинлашарканман.

— Дояси ўзимда! — деб бир қўлини кўкрагига уриб қўйди мезбон.

Янги шеър қизларнинг хатидай чиройли қилиб оққа кўчирилди. Муаллиф яхшилаб имзо чекди. Нонушта дастурхони устида хонадон эгасига топширди.

— Аблайжон дўстим, — деди Мансурхўжа ака шеърни қабул қилиб оларкан, — Қарасам, ҳазилбоп одам экансиз, бир шайтон васвасага солди-да! Хафа бўлмайсиз энди. Лекин ҳазилнинг охири бахайр бўлди — ижодингизнинг энг яхши намунаси хонадонимизга эсдалик бўлиб қолмоқда.

Мен луқма ташладим:

— «Эсдалик буюмлар» ичига янги экспонат бўлиб қўшиларкан-да!

Мансурхўжа ака ҳозиржавоблик қилди:

— Ҳар қалай, шарвардан кўра шеър яхшироқ, тўғри эмасми!

Кун терак бўйи кўтарилиб қолганда Кўқон—Тошкент йўли бўйлаб Қамчиқ девони томон кета бошладик.

Кетма-кет ичкилик, унинг устига уйқусизлик таъсириданми, хомуш тортиб келаётган Аблайнинг кўзлари бирдан катта йўлнинг Данғарадан чиқавериш қисмидаги қум тепалар устида шаталоқ отиб юрган икки-уч эчкига тушди-да:

— Қаранг, анавулар — кеча Мансурхўжа акадан таъзирини ёган эчкилар-ку! Бу... дўстингиз ажойиб одам экан, — деб қўйди.

Мен унга ўгирилиб, саволга тутдим:

— Нега фақат менинг дўстим бўларкан! Энди сизнинг ҳам дўстингиз бўлди.

— Тўғри айтасиз.

ҲАЙДОВЧИЛИКНИНГ СЎНГГИ СИРИ

Аблай Фозилнинг ҳақиқатан ҳам кайфияти чоғ эди. Бу ижодкорга хос ҳислат: кўнглига ёққан асар туғилса, ўзида йўқ хурсанд бўлади, кўзига чўлу биёбон ҳам гулистон бўлиб кўринади, ҳар қандай дилсиёҳлик юрагини тарк этади.

Одатда ҳар бир шоирнинг шундай сарбаланд «чўққига» кўтарилган санокли шеърлари бўлади. Ҳамма ёзганлари «аъло» деб баҳоланувчи ҳеч бир ижодкор зоти йўқ.

Чинданам, Аблай ошнам бугун ижодининг гултожи бўлгудек шеърлардан бирини яратганди. Мамнунлиги шундан! Қолаверса, ёнидаги магнит тасмаларида ўнлаб турли мавзудаги радиоҳикояларга «ҳамиртуриш» бўладиган суҳбат, шарх, репортаж, интервьюлар муҳрланган. Бу томондан ҳам радиодаги бошлиқлар олдида юзи ёруғ.

У ширин ҳаёллар оғушида орқа ўриндиқда келаётган кафас ичидаги патлари чўғдай товланувчи япон товуғига қайрилиб қараб қўяр, табиат маҳорат билан яратган жонли мўъжизадан ҳайратга тушарди. Бу рангин жилвагарни ҳовли яланглигига қўйиб юборса, болалари қандай хурсанд бўлишини кўз олдига келтириб, жилмайди. Яна, қовоғи солинди. Балки, курк бўлганда баджаҳл кучукка ўхшаб қоладиган, ўнг келган ҳамжинсларини қувалаб, ерга

пуйпайверадиган бир девор қўшнисининг товуғини эслаб қолгандир.

Мен унинг оромини бузгим келмай индамас, машинани бир маромда ҳайдаб борардим.

Катта йўлнинг кунботар томонидаги баҳаво тепаликка қурилган «Чодак» колхозининг идораси қаршисидан ўтаётганимизда, яланглик четидаги ёғоч билан тахтадан зеб бериб ясалган шийпончага кўзим тушди. Унда оёқларини осилтирганича бир киши ўтирибди. Дурустроқ қарадим — шу хўжаликнинг раиси, кўп йиллик оғайнимиз Ашурали! Шийпонча ёнидаги мажнунтолларнинг кизлар сочидай тарамтарам баргли навалари шабодада чайқалиб, ҳовуз сувини тўлқинлантираётган бўлса ажаб эмас... Тунги бедорликданми, бироз хорғин тортиб бораётган ошнамни ўша ерда ярим соатгина дам олдирсамчи! Қолаверса, Ашуралини кўриб турсам-у, ўзимни кўрмаганга солиб, ўтиб кетверишим яхши эмас.

Машинани юқорилаб кетган кичкина асфальт йўлга бурдим.

— Тошкент тўғрида шекилли! — Аблай ҳушёр тортиб, менга қаради.

— Ҳа, тўғрида! — дедим таъкид оҳангида, — Лекин анаву шабодагоҳда озгина тиниқиб олайлик. Сизам мазза қиласиз. Энди шошиб қаерга борардик. Туғилган кун нишонланди, ўтиб ҳам бўлди-ку!

Ашурали радиотелефон орқали кимгадир овозини қаттиқ қўйиб, гапирарди:

— Чегарада машинанинг борти узилиб кетибди деяпсанми?! Ҳа, энди қўни-қўшничилик ҳурмати деб сомон берсак, транспортини ҳам берсак, ортганда — икки машинага юк бўладиганини бир қилиб! Усталар биласан, тоғда, ғалла билан банд. Биттаси кечга томон келмоқчи эди, ўшани жўнатамиз.

Раис телефон гўшагини жойига қўйди-да, бизга пешвоз чиқди...

Мен сарҳовуз бўйида қолдим.

Аблай бир зумда Ашурали билан тил топишиб, диктофонни елкасига осдида «Газик» машинада қир этагидаги вилоятда биринчи бўлиб ғалла планини ошириб бажарган бўлим томон кетишди.

Вақт чошгоҳдан ошганда Тошкентга қараб йўлга тушдик.
Бир ярим соатдан кейин Қамчиқ довоининг кўрсатғич белгиси қўйилган энг юқори чўққисига чиқиб келдик.

— Машинангизга қойил, тинмай юради-я! — деб қўйди ҳамроҳим иссиқдан бўғриқиб кетган юзлари аралаш бақбақаларини оппоқ дастрўмол билан артаркан.

— Мингандан кейин юради-да! Бир жойда тураверса сув ҳам айнийди. Машинангизни кўриб, Тоҳир нима деганини эслайсизми?

— Пули куймагандан кейин айтаверади. Бизам уни жа, қантариб қўймаганмиз. Анча-мунча юриб қўйдик. Яқинда қарасам, йигирма уч минг километр бўпти!

— Саккиз йилда-я! Қойил, — дедим.

Машинамиз довондан ошиб ўтгач, илон изи йўлдан физзиллаб пастга эниб кета бошлади.

Дўстим ибодатга берилган одамдай қўлларини қорни устига босганча ўриндиққа орқасини бериб, чурқ этмай борар, кескин бурилиш жойлар келганда атрофга чарсиллаб шағал тошлар отилар, шунда у қўнишиб, кўзларини чирт юмиб олар, қўрқа-писа менга гап отиб қўярди:

— Кечиксак ҳам майли, секинроқ ҳайдайверинг!

... Аввалига уловимни секинлатишга уруниб, индамайгина кетдим... Тўхтовсиз тормозни босаман, қани энди ишласа! Бундай ҳодиса бир пайтлар Учкўприкнинг Полосон йўлларида содир бўлганлигини эслаб, пастга — газ ва тормоз муфтгалари томон бир назар ташлаб қўйдим. Ўнг оёғим тинимсиз тормозни босмоқда. Лекин урунишларим бефойда кетаётганди. Буни пайқаб қолган ҳамроҳим сергакланди, овозини қаттиқ қўйиб;

— Ёнингиздаги қўлтормоз муфтасини тортинг! — деди.

— Тортганман. Ўчиккандай троси чўзилиб, ишламайдиган бўлиб қолганди лаънатини!

Аблай шундоқ энгашиб, ўнг ёнимдаги қўлтормоз дастаги тортилган ҳолда турганини кўрди-ю, бошини чангаллаб «у-ув» тортиб юборди.

Машина тушовини узган аргумоқдай, дақиқа сайин тезлиги ошиб борарди.

Тошкентга олиб борувчи бу йўлнинг Қамчиқ довоидан ошгандан кейинги нишаблаб кетган бир неча ўн километрлик қисми сон-саноксиз хавфли бурилишлари,

жаханнамдай ўз қаърига тортишга тайёр қўрқинчли тик жарликлари билан ҳар қандай тажрибали ҳайдовчини ҳам шошириб қўйиши аниқ эди.

Шундай экан, каминанинг аҳволи қай даражада эканлигини сезиб турган бўлсангиз керак. Қаршимиздан чиқиб қоладиган машина ҳайдовчиларининг чапдастлиги учунми ёки худонинг марҳаматими, уларга урилиб кетишимизга бир бахъя қоларди-ю, яна тўғри йўлга тушиб олардик.

Кескин бурилишларнинг бирида машинамиз ўнг қаноти билан йўл четидаги дўнгликка қаттиқ урилди. Шеригимнинг нола тортгандай «Э, худо» дегани эшитилди. Шу билан тарақа-туруқ овозлар қулоққа чалина бошлади: пўлат симдан тўқилган қафаснинг оғзи очилиб кетдими, ёки тагдони-фанер узилиб тушдими, ичкарини қиёмат қопди: товуқ дам орқа, дам олдинги ойнага ўзини уриб, безовталанар, патини тўзитиб қанотларини қоқар, худди бир корҳол рўй беришни сезгандай жон талвасасида Аблайнинг боши атрофида гир айланарди. У эса «қасофат, энди сен бормидинг» дея худди дарёга тушиб кетган, чўмилишни билмайдиган одамдек қўлларини телаватескари ҳаракатга келтириб, товуқни ўзидан ҳайдамоқчи бўларди.

Ҳар қандай ваъзиятда ҳам одамнинг фикрий тушунчасида умидворлик учқуни милтиллаб тураркан. Аблай дўстим энди бу дўзах азобидан қутулиб чиқишдан умидини узиб «Э, худойим» деб талвасада япон товуғи билан олишиб ётибди-ю, негадир менинг қўнглим хотиржам, қандайдир мўъжиза рўй беришига ишончим комилдай эди.

Ҳар тугул анча хатарли бурилишлар ўйдум — чуқурликларни ортда қолдириб, энг сўнгги нишабликдаги айланмага яқинлашиб кела бошладик. Шу ердан ўтиб олсак, у ёғи Оҳангаронсой. Ёзда сойнинг суви камайиб, шағал аралаш қумлар босиб ётадиган кенг ялангликлар бошланади. Қум ҳар қандай нарсани чиппа ушлайди, тезликни домига ютади. Демак, машинани Оҳангаронсой ёқалаб кетган йўл четлатиб, ўша ёқда буриб юбориш мумкин.

Сўнгги хатар айланасидан ҳам бурилиб олдик. Машинамиз «Олтин водий» чойхонаси мижозларини танг қолдириб, милтиқнинг ўқидай учганича ярим чақиримча наридаги бетон кўприк томон яқинлаша бошлади.

Юқорида кўтарилаётган чанг-тўзонни кўриб, Наманган—Тошкент вилоятлари чегара постидаги милиционерлар аввалроқ хушёр тортган эканми, улардан бири қўлидаги таёғи билан йўл бўйига чопиб чиқди. Тўхта, дегандай ишора қила бошлади. Қани энди шунинг иложи бўлса!

Бундоқ карасам, иккита енгил машина аранг сиғадиган бетон кўприкка бўкирганича «Камаз» юк машинаси кириб келяпти. Милиция тинимсиз ҳуштак чалиб, таёғини силки-таётганини кўряпман. Аблай «и-ий»лаб нималардир деётганини эшитяпман. Лаънати товуққа яна жон кириб қиёмат бошланганини сезяпман. Лекин, миям карахт, оёқ-қўлларимда қон тўхтаб қолгандек эди...

Бир пайт қандайдир кўринмас куч юзимга бир пиёла муздай сув сепиб юборди-ю, ўзимга келиб, рул чамбарагини шитоб билан чап томон бурдим. Шунда не кўз билан кўрайки, йўлнинг кенгроқ қисми четида тоғдай уюлиб сомон гарами турарди, машинамиз қутурган буқачадай шох уриб, унинг ичига кириб кетди. Шу дақиқалар орасида даҳаним аралаш бўйнимга димоқни беҳузур қилувчи шилимшиқ илиқ нарса урилди. Ёқамдан ичимга ўрмалай бошлади. «Аблайга бир нима бўлди!» — қилич дамидай йилт этиб, миямга шу фикр урилди. Машина зарб билан бир нарсага тегди, мотор ўчди. Ҳар қалай тўхтагани. Ҳаммаёқ сомон билан тўлди. Ҳамроҳимнинг отини айтиб чақира бошладим. Сомон уюмлари орасидан боши кўринди, айна пайтда яна «и-ий»лагани эшитилди. «Ҳа, нима гап?» дедим. «Машина ёняпти!» деди-да, силтаниб ёнидаги эшикни очмоқчи бўлди. Бироқ, иложи йўқ, эшикларни ҳар икки томондан сомон уюми қисиб турарди. Димоққа тутуннинг аччиқ ҳиди урилди...

Одам йиғилган чоғи, ташқаридан ғала-ғовур эшитила бошлади. Қандайдир машинанинг вариллаган овози қулоққа чалинди. Қаршимиздаги «тўсиқ» олдинга қараб силжий бошлади. Кейин ёруғлик пайдо бўлди ва бир неча одамнинг қораси кўринди. Улар шошиб биз томон чопиб келишди-да, сомон уюмларини ҳар қаёққа суриб, машина эшикларини очишди.

Кимдир қўйлақдаги қон изларига кўзи тушиб «Аптечка» излаб кетди.

Атрофдан:

— Бирон жойларинг лат емадими? — деган сўровлар эшитилди.

Аблай елкасига ёпишиб қолган сомон қипиқларини қоқаркан:

— Ҳавотир олманглар, бу анаву товукнинг қони, — дея нарироқда қанотлари хурпайиб, боши бир томон қайрилиб қолган жониворга ишора қилди.

Йўл четида тўхтаб қолган сомон ортган машина (шуб-ҳасиз «Чодак» колхозига қарашли)ни нарироқда судраб борган «Камаз» шофёри — ёшгина йигит бошини сарак-сарак қилди:

— Узоқдан бежо келишларингни кўрибоқ, тормоз ишламай қолган бўлса керак деб ўйлагандим, — дея гилдиракнинг ялтироқ қопламаси атрофида ёпишиб қолган сомон парчаларига кўзи тушиб, энгашди, унга кўлини тегизмоқчи бўлди-ю, тезда тортиб олди ва менга ўгирилди. — Тормоз калоткалари ёниб кетай дебди. Тезликни ошириб кўйиб, оёқни ишга солавергансиз, шекилли!

— Нима қилишим керак эди? — дедим кўзимни лўқ қилиб.

— Ана, ҳолос. Хабарингиз йўқми: Қамчиқ довонига ўхшаш тик қия йўллардан, айниқса ёзнинг бунақа жазирама кунлари фақат иккинчи тезликда, иложи борича оёқ тормозини ишлатмай тушилади.

— Э-ҳа, ҳайдовчиликка ўргатишаётганида бу сирни айтишмаганди. Кўқонлик устозим мени фақат текис йўлларда юради деб ўйлаган бўлса керак!

Милиционер гапга аралашди:

— Яхши ҳам ҳушёрлик қилиб, рулни манаву сомон ортган машина томон буриб юбордингиз. Бир худо асради. Энди тормоз калоткаларини обдан совутиб, кейин йўлга тушинглар. Яхши ҳам машинангиз бут-бутун қолди.

— Шу машинада Тошкентга етиб олса бўладими? — бироз ҳавотирли оҳангда сўради шеригим.

Милиционер:

— Нега бўлмас экан. Ҳали кўп йиллар юриши мумкин, — деди-да, машинанинг у ёқ-бу ёғига кўз ташлаб, мақтовини келтириб ҳам кўйди. — Мотори кучли!

Ҳайдовчи йўл бўйидаги булоқдан челақда сув олиб келиб, машинамиз гилдираклари устига сепа бошлади. Ялтироқ туника қалпоқчалар повуллаб овоз чиқарар, сув худди лахча чўр бўлиб турган темирга урилгандай буғланиб, атрофга сачрарди.

«КаМАЗ» эгаси жуда шинаванда чиқиб қолди. Машинамизни у ёқ-бу ёғини қараб, тормоз калотқалари совиб, жой-жойига тушдими-йўқми, текшириб берди. Сўнгра менга қараб:

— Кўл тормозсиз юриш хавфли! Мана, кўрдингаз. Энди, албатта тросини янгилашиб олинг, — деб тайинлади.

Кейин милиционер йигитнинг гапини қайтаргандай.

— Ҳали «тойчоғингиз» бақувват. Тепиб-тепиб беш-олти йил миңасиз! — деди.

Аблаи унга тикилиб қаради-да, зорлангандай гап қотди:

— Ука! Шу гапингизга «эҳтиётлаб мининг» деган сўзни ҳам қўшиб қўйинг!

Машина юкхонасидаги кечаги қовунлардан иккитасини олиб, милиционерга бердим.

Аблаи ошнам ёнбошимга келиб, паст овоз билан деди:

— Биттасини берсангиз ҳам бўларди.

«КаМАЗ» шофери олмади:

— Э, акалар, Чодак даштида полизим бор. Яхшиси, вақт топиб, қовун сайлига ўзларинг келинглар, — деди-да, менга бироз тикилиб сўз қотди, — э, ака, сизни танидим. Раис Ашурали аканинг ёзувчи оғайнисисиз, колхозимизга Эркин Воҳидов билан келганингизда кўрганман...

Машинани ўт олдириб, йўлга тушишдан олдин Аблаи дўстим олтинранг сомон уюмига ўралиб, кечки қуёш нурида янада бошқачароқ жило билан товланаётган нимжонгина товуқ жасадига яқинроқ келди ва овозини пастлатиб деди:

— Умри қисқа экан. Кўрқоқлиги бошини еди. Жон ҳолатда ўзини ташқарига урмаганда, балки, омон қолармиди.

— Ҳаммасига сабаб кечаги ичкилик бўлди. Ўшанинг касофатига шу товуқ билан қўшмозор бўлишимизга оз колди.

Ошнам бу сўзларимни эшитмагандек, чурқ этмай ёнимга ўтирди.

Анча жойга борганда ундан садо чиқди:

— Шу туғилган кунни айтмаганингизда, балки кечаёқ кетворган бўлармидик...

— Майли, ўтган ишга саловот. Бир ёмоннинг яхшилиги бор деганларидек зўр шеър ёзилди-ку! — унинг кўнглини кўтарган бўлдим-да, яна тил қурғур бошқа ёққа айланиб кетиб қолди, — Текин товуқ, текин совға-саломлар бўлиши мумкин, лекин текин ичкиликдан тийилмаслик яхши эмас!

Менинг шу гапларим таъсир қилдими, ё худонинг ўзи инсоф бердими, кўп ўтмай оғайнимиз ичкиликни буткул тарк этди. Икки-уч бор уни Тоҳир билан жума номозида кўриб қолдик.

ҲИНДИСТОН МИНГ ЙИЛДАН СЎНГ

ДЕБОЧА

Тақдири азал ҳукмими, чархи кажрафторнинг тақозоси шундай эканми «Ҳинд сори юзланган» бобокалонларимиз ҳоки-пойи олис сарҳадлари узра қоришиб кетган афсонавий бу мамлакат тилини ўн икки-ўн уч ёшимдан ўрганишга киришганман.

Биринчи устозим озғиндан келган, баланд бўй, хабашдай қоп-қора, узунчоқ боши сочлари йўқлигидан декчанинг орқасидай ялтиллаб турадиган ғоят меҳрибон инсон Мадан Моҳан Ҳардат бўлган. У киши урушдан сўнг ҳақиқат излаб Афғонистон орқали СССРга келади, «шпионлик» айби билан ҳибсга олинади. «Сталин қамоқхоналари»да узоқ ўтириб, шахсга сиғиниш танқид остига олинган йиллар озодликка чиққач, Тошкентнинг Чилонзорида яшарди.

Бир куни Мадан соҳиб Ҳиндистонда чоп этиладиган «Милаал» газетасини кўрсатиб қолди. Унинг биринчи саҳифасида бош муҳаррир Рамбир Сингнинг камина ҳақида мақоласи босилганди.

Кўп ўтмай бизнинг маҳаллий газеталар мендек тил ўрганишга «ишқивоз» ҳақида суратим билан хабар чоп этишганини эслайман. Ҳатто ўта аҳамиятли ҳисобланувчи расмий «ТАСС ахбороти»да ҳам номим зикр этилди: 1956 йилнинг ўрталарида Ҳиндистоннинг биринчи Президенти Ражендра Прасад жаноблари Тошкентга ташриф буюрганида у кишининг ўзим чизган портретини совға этган, аэропортда мўътабар меҳмон мени биров «гапга солганди»... Яна шуни айтишим керакки, университетнинг Шарқ куллийетига осонгина қабул қилинишимга мана шу воқеалар «туртки» бўлган.

Тил ҳақида мукамалроқ сабоқни иккинчи ўқитувчим, Деҳли университети профессори Қамар Раис соҳибдан олганман.

Талабаликнинг биринчи таътил йили уйга борганимда Ачахон бувимнинг айтган гаплари ҳеч эсимдан чиқмайди:

— Ҳиндилар тилини ўрганияпсанми? Яхши қипсан! Улар жуда машшоқ, ўйинчи халқ бўлади. «Тоғорани чалса ҳам ҳинди чалсин» деган гап юрарди. Менинг тўйимда сурнай, ноғораларни чалиб, роса томоша кўрсатишган. Аёлларининг пешонасида ҳам кўзи бўлади, деб кўрқитишарди. Ўзлари қозонкуядан қўйиб оладиган ҳол экан, ўшанда кўриб қолганман.

Ҳовлимизнинг этагидаги уйчада бир ўзи умргузаронлик қиладиган сочлари қордай оппоқ Холида ачам қўшимча қиларди:

— Эсингиздами, айланай, савдогарлари карвон бўлиб шаҳарга кириб келарди. Узоқдан туяларининг кўнғироғини эшитиб, кўча ўртасига бўр билан чизиқ тортиб қўярди. Улар ўтиб кетолмай, бошларини сарак-сарак қилиб, ўз тилида қўшиқ бошларди. Қўшиғи бирам бошқача бўларди-да! Кажаваларидан сим рўмол, шохи матолар олиб бергандан кейин чизиқни ўчириб ташларди, ўтиб кетишарди. Қизиқ даврлар эди. Олов эдик.

Тахминимча анча кексайиб қолган бувижонлар аср бошидаги воқеаларни эслашарди.

Ҳа, ўшанда, менинг замонавий тенгдошларим тасаввур ҳам қилолмайдиган «кизиқ давр»лар бўлган — турли мамлакатлар билан ўзаро савдо-сотик алоқалари қизиган, туя карвонлари бемалол келиб-кешиб юрган...

Мен кейинчалик Ҳиндистон тарихи, маданияти, фалсафасига, ҳамда ҳаётига оид адабиётлар билан ўзбек, ҳинд, рус тиллари орқали кенгроқ танишдим.

Буюк ҳамюртимиз Абу Райҳон Берунийнинг «Ҳиндистон», тарихчи олим Пальм Даттнинг кўпроқ марксистик бирёқламалик руҳида ёзилган «Ҳозирги Ҳиндистон» китоблари доимий ҳамроҳим бўлиб қолди. Қизиғи шундаки, Берунийнинг Ҳиндистон ҳақидаги биринчи китоби 1030 йилда, Даттнинг иккинчи китоби эса 1940 йилда ёзиб битказилган, улар оралиғини роппа-роса 910 йиллик вақт ажратиб туради. Демак, менинг бобокалонларим минг йиллар олдиноқ Ҳиндистонга кизиқишган, унинг ўша давр ҳаётини тарих зарваракларига бошқалардан аввал, ҳаққонийроқ қилиб битиб кетишган.

«ҲИНДИСТОН» — X аср бошларидаги ҳиндистонликларнинг кундалик турмуши билан боғлиқ ижтимоий ҳаёт тарзи; тўй, маърака маросимлари, кийиниш маданияти, нишонланадиган диний ҳамда анъанавий байрамлар, суд ишлари, мулкдорлик ва меросхўрлик билан боғлиқ қонунқондалар батафсил баён этилган, шунингдек мамлакатнинг жўғрофий минтақаларга бўлиниш, йирик сув ҳовзалари, дарёларнинг мавсумий ҳолати, сувга бўлган илоҳий эътиқод, ерларнинг унумдорлик даражаси, йирик шаҳарлар тарихи ва уларни бир-бири билан боғлаб турувчи йўллар аҳволи, оралиқ масофаси, турли қавм (каста)ларга мансуб элатларнинг турмуши, ўзаро муносабатлари ҳақида батафсил баён қилинган улкан қомусий асардир.

Ҳинд мунаққидларининг таъкидлашларича, Берунийнинг «Ҳиндистон» китоби ёзилгунга қадар ҳиндистонликлар ҳақида қатор ёзма асарлар мавжуд эди. Бироқ, улар мантиқан бир-бирига зид бўлган, ўқиган кишилар орасида ҳиндларга нисбатан шубҳа билан қараш кайфиятини уйғотган.

Беруний бу афсонавий юртга 1022—1030 йиллар мобайнида бир неча бор сафар қилиб, қадимий Ҳинд тили-санскритни ўрганади. Шу тилда битилган қўлёзмалар билан танишади. Олимлар, уламо-гурулар даврасида ўтказиладиган илмий мунозараларда иштирок этади.

Шулардан хулоса чиқариб ўз китобининг дастлабки саҳифаларида қуйидаги жумлаларни ёзади: «Бу китобни кўрган-кечирганларим, ҳиндистонликларнинг ўзларидан эшитганларим асосида ёздим. Токи уларнинг илму амалларига қизиқувчиларга, ўрганишга хоҳиши борларга дастур амал бўлиб хизмат қилсин». Ва алоҳида таъкидлайди: «Мен бу китобда иложи борича мунозара, баҳсларга берилмасликка ҳаракат қилдим».

Охириги бу жумлалар алломанинг энг ҳалол йўл — холисоналикка амал қилганлигига ишорадир.

Берунийнинг оламшумул бу буюк асари негадир узоқ вақт номаълум сабабларга кўра олимлар назаридан четда қолиб келди: қўҳна Ҳиндистон ўтмишига тааллуқли манбаъларда, солномаларда эсланмас, ундаги ҳаётий далил-ашёлар тилга олинмас, олинган тақдирда ҳам юзаки, енгил-елпи бўларди.

«Ҳиндистон» асари 1887 йили арабшунос олим Эдвард Захау томонидан Лондонда араб тилида, бир йил ўтгач, инглиз тилида босилиб чиққандан сўнг Фарб дунёси олимларини ҳайратга солди, илми нужум аҳли орасида катта шовшувга сабаб бўлди.

Машхур шарқшунос олим В.Р. Розен «Ҳиндистон» китобини «Қадимги ва Ўрта аср Фарб ва Шарқ адабиётида мисли кўрилмаган нодир ёдгорлик» деб баҳолайди. «Беруний — деб ёзган эди машхур Ҳинд тарихчиси С.К. Читтержи, — биринчи ҳиндшунос олим бўлиш билан бирга, барча давр ҳиндшуносларининг энг буюк устози ҳамдир».

Афсус, бу акс-садолар бизгача етиб келгунича анча вақт кутишга тўғри келди...

Ҳарқалай, кўҳна Ҳиндистон учун яратилган Тож Маҳалга қиёс қилгудек, унданда залварли, унданда кўҳнароқ иккинчи мўъжизанинг ҳам меъмори менинг бобокалоним эканлигига тарих шоҳид! Демак, мен ўшалар авлодиданман.

Улар бу юрт сарҳадлари бўйлаб ой-йиллар давомида йўл босишган. Мен ўша масофани арзимас соатлар ичида босиб ўтиб, Беруний бобомизга монанд ҳолисона назар билан «Бутунги Ҳиндистон»нинг айрим гўшаларида кечаётган ҳаётга югурик нигоҳ ташлаб, бу азим юртга қилган аввалги сафарим таассуротларининг давоми сифатида «қораламалар» ёзиб юрибман.

Боболарнинг оламшумул салоҳияти билан фахрланиб, фарзандлар ҳамиша уларга эргашганлар. «Орзуга айб йўқ» деганларидек, мен ҳам Беруний ҳазратларига ҳавасмандлик қилсам, ул зотнинг муборак этакларидан тутсам, шаккоклик бўлмас, худонинг ўзи кечирар деб ўйлайман.

Зеро, бу «машқ»ларим яхши ният билан кўнгилга тугилган эзгуликнинг дебчаси бўлса ажаб эмас.

СЎНГГИ САФАР КИШИЛАРИ

Учаверсанг тақдирга тан бериб, ўрганиб қоларкансан. Самолётда бамайлихотир кетмоқдаман. Ўзи ҳам кейинги ўттиз йил мобайнида бу ўттизинчи маротаба фазога кўтарилишим бўлса керак.

Бундай пайтда илгари фикри-зикрим бирон фалокат рўй бериши-ю дов-дастгоҳни қўлга олиб, шу ердан нари арши-

аълога рихлат қилиш ташвиши билан банд бўларди... Мотор қандай ишлаяпти, самолёт бир маромда кетяптими, ён-веримда мўлтиллаб ўтирганлар юзида безовталиқ аломатлари йўқми, қизиқмай қўйганман. Энди бемалол газета-журнал ўқийман. Йўл жуда чўзилиб кетадиган бўлса, мизғиб оламан. Бироқ бундай хордиқ узоққа чўзилмайди, кўз энди илинди деганда стюардесса қизлардан бири егулик солинган елим паднусчасини тумшуғингизга тираб, келиб қолади.

Дарвоқе, шу кетишда ҳозир Ҳинд элининг Керала деган музофоти томон учмоқдамиз.

Бу сафарда одатдагидек ёлғиз ўзим эмасман. Бутун бир жамоа-ўттизга яқин ҳамроҳларим бор. Кўпчилиги хотин-қизлардан иборат бу гуруҳ Михаил Гарбачовнинг қайта куриш деган демократик тамойиллари авжга чиққан, авомни қаттиқ исканжада ушлаб келган «темир қўллар» тузалишдан умиди йўқ бемор авзойидай жонсизланиб бораётган давр фаоллари — Шўро комсомол-ёшларининг сараланган вакиллари ҳамда бир пайтлар шу ташкилотга хизмати сингган эллик ёшлар нари-берисидаги, минбарга чиқарилавериб овози дўриллаб қолган эркакшода фахрий аёллардан ташкил топганди.

Камина ҳам шулар сафида! Аслини олганда комсомол учун бирон хизмати синиши у ёқда турсин, шу ташкилотнинг университет бўйича сардори Шухрат Жалиловдай одам ҳам ялиниб-ёлвориб ўз салафлари қаторига аъзо қилиб ололмаган мендай масъулиятсизни нима сабабдан шу гуруҳ орасига қўшиб юборишган, ўзим ҳам билмасдим.

Лекин Москвага қандайдир расмий делегацияга аъзо қилиб жўнатишаётганда масъул лавозимли бир танишим шипшигандай «Интернационаллик нуқтаи назаридан баъзида бизларни ҳам эслаб туришади. Йўқ демай яхши қилдингиз. Ҳаммаси бепул — давлат ҳисобидан! Иш, оила ташвиши ҳеч қачон тугаган эмас. Бир айланиб келинг, ижодкор узоқ-яқиндаги ҳаётни кўриши керак-ку» деганини эсласам, мен бу гуруҳда «байналмилал»чилик мувозанатини сақлаб туришдек масъул вазифани бажараётган одам эканлигимни фахмлаб қолардим. Ва шунча кунлар кезиб юрганимиз — тили, буюк маданияти ҳамда залварли тарихи менга яхши таниш, кўп дўстларим бор Ҳинд юртидаги сайри-саёҳат, энг қимматли меҳмонхоналарда яшаш, ресторанларда шоҳона

Ўтиришлар, зиёфатлар, тантанали қабул маросимлар-у, совға-саломларнинг барчаси ҳукумат ҳисобидан эканлигини кўриб, биринчи марта бундай текин имтиёздан фойдаланаётганим учунми, ўзимни ноқулай ҳис этардим, худди дўкондан нарса олиб, пулини тўламай чиқиб кетаётган кимса аҳволига тушардим.

Шунча одам (ичимизда яқинда қўлига никоҳ узуги таққан келинпошша ҳам бор эди) ўтаётган кунлар давомида бу ерда фойдали нима қаромат кўрсатишди, умуман ташрифдан мақсад нима, билиб бўлмасди.

Ёшгина келин боланинг бир ҳафтагина муқаддам бўлиб ўтган тўйи муносибати билан (негадир куёвтўра кўринмасди) унга бахтли ҳаёт, янги оилада тотувлик тилаб, қадах уруштириш сафарнинг биринчи куни самолётдаёқ бошланиб кетганди. Шундан кейин кайф-сафо тинмади ҳисоб... Йигит-қизлар кечқурунлари ичишар, алламаҳалгача мастона кўшиқ айтишар, ёзилган дастурхон устида валдирашлар... билмадим, бундан «номи жаҳон узра мағрур жаранглаб» турувчи Совет Иттифоқи деган мамлакат қанчалик манфаат кўряпти!

Расмий «Ёшлар делегацияси»ни қабул қилиш муносибати билан уюштирилган зиёфатларнинг бирида Узоқ шимолий минтақадаги областнинг ёшлар сардори каттиқ кайф устида учинчи марта сўз олиб, юрагидаги бор гапни билибми, билмайми айтиб юборди:

— Ўр-ўртоқлар! Ме-ени яхшилаб тинглашларингизни сўрардим. Ти-ише, деяпман! Ортиқча гап бўлмасин. Атрофга қаранглар, бу иссиқ юртлар қандай яхши-я! Ҳозир Москвада ўттиз градус совуқ. Бу ерларда бўлишимизни буюк Пётр Биринчи ваъсият қилган! У тутқаноқ, яна аллақандай, одамларни яланғоч қилиб савалаш дейсизми... дардига мубтало одам бўлса-да, калласи яхши ишлаган, хумпарни! Биз бўлмоқчи эдик. Афронлар ҳалақит берди. Мен уч йил қон кечиб, жанг қилиб, улар қандай «душман»лигини яхши биламан. Фирт ёввойи!.. Энди бу жойларга оёғидаги солдатча кирза этигини денгизларнинг иссиқ сувларида ювиш мақсадида ўртоқ Жириновский ташриф буюрмоқчи эмиш. Бу ҳақда китоб ҳам чиқарибди. У жаноб қандай касалга мубтало, ҳали маълум эмас!

Гуруҳимиз раҳбари, ёши ўтинкираб қолган Савицкая деган аёл инграгандай «Ми-и-ш» дея зугумли қараш қилди. «Нотиқ» сал ўзини тутиб, қаддини ростлаган бўлди:

— Маъзур тутасиз, онахонимиз Раиса Михайловна, сал сиёсат томон «ўтлаб» кетиб қопман. Лекин, бечора раҳбарларга ҳам оз-моз ошкоралик, демократиядан фойдаланишга ижозат беринглар, бизам одам!.. Хо-ой, Толи-иқ дўстим, ўзингни тут, гуруҳимиз маликаси, якка-ягона келин болага ёпишаверилмасин. Мен ҳали қадахни кўтарганимча йўқ. Сўзимда давом этаман, ўртоқлар! Яъни айтмоқчиманки, ҳозир замон ўзгариб кетди. Биров-бировни тингламайди. Ҳамма ўзига хон-ўзига бек, анаву Толикка ўхшаб! Келин болага тегилмасин... Ха-ҳа, ҳозир ёшлар бизга қулоқ солмай кўйишди. Масъулият деган нарсани ҳис қилишмайди. Хуллас, бу кетиш бўлса, бизнинг ҳам керагимиз бўлмай қолади, шекилли. Нима демоқчи эдим... Ҳа, балки бу бизларнинг шундай афсонавий ўлкага қилаётган сўнгги сафаримиздир... Ҳозир Москвада қаҳратон совуқ... Охириги қадахни шунинг учун кўтаришингизни сўрайман, хоним ва жаноблар!

«Онахон»лар ҳам, гуруҳга аралашиб қолган икки-уч «отахон»лар ҳам қадах уриштирдилар. Ёшларни бошвоқсизликдан тийиб туриши лозим бўлган кўпни кўрган бу «фаҳрийлар»нинг ўзлари кўнгилхушликка анча мойил эдилар.

Очигини айтганда, мен «делегация» аъзоларига бегонадай эдим, одамови кишилардек улардан ўзимни четроққа олардим. Чунки ичмас, гала-ғовур баҳсларга ҳадеб кўшилавормасдим ҳам.

Бу баъзи бировлар орасида шубҳали тахминлар келтириб чиқарди: билинтирмай «чет»дан ташланган «қуда» томоннинг «одами» деб уйлашди чамамда: иложи борича мени ўз эркимга кўйиб беришар, ўзаро кичик даврадаги «гурунг»ларига таклиф этишганда бироз ишим борлигини айтсам, ортиқча зўрлашмас, мамнунлик билан, қаердан билақолишган, ўзимга қоронғи «тушунамиз, ижодкор одамсиз» дея райимга қарашарди.

Раиса Михайловна кейинги пайтларда паспортим бўйича отим ёнига «Эгамбердиевич»ни кўшиб мурожаат қиладиган бўлган.

Мен ҳам бир ойлик меҳнат отпускасини кўнгилли хордиқ чиқариш билан ўтказиш мақсадида «делегация» бўлиб сафарга чиққан гуруҳдошларга нисбатан жиддий муносибатда бўлавермасдим. Йўл-йўлакай ҳазил-хузул гаплар қилар, латифалар айтардим. Ўз «эрк»ларига қўйиб берардим.

Мени истаб-сўраб келган таниш-билишлар билан уларнинг она тилида, таржимонсиз гаплашишим, обрўйимни яна бир поғона кўтариб юборди.

Вақт-бемаҳал бирон муаммо туғилиб қолса, чопиб олдимга келишар, мен масалани маҳаллий таржимон (у ҳар доим ҳам бизлар билан бирга бўлавермасди) дан ҳам тезроқ ва аъло даражада ҳал қилиб берардим.

Ёшгина «гид» йигитнинг ўз Ватани тарихий обидалари билан боғлиқ тушунчаси чалкашроқ экан. Йил — саналарни тахминича айтиб юбораверар, мен уни баъзан «тузатиб» қўйишга мажбур бўлардим.

Агра шаҳрида гуруҳимиз аъзоларига тарихий мавзуда бироз воизлик қилишга тўғри келди. Чунки «гид»имиз кўполроқ қилиб айтганда, яна бир «қовун туширганди».

У делегациямиз аъзоларини Тож Маҳал мақбараси билан таништираркан:

— Бу баҳайбат иншоот босқинчи мўғуллар ҳукмронлик қилган даврдан қолган. Ўшаларнинг подшоҳи курдирган, — дея ҳаммани оғзига қаратди.

Шунда кимдир:

— Мўғулистонлик мўғулларми? — дея савол ташлади.

— Ҳа, ўшалар... бўлса керак! — деди йигит чайнализброқ...

Раиса Михайловна ҳайратлангандай бошини қимирлатиб:

— Мўғуллар ҳам хўп қурувчи бўлган экан-да! — деб қўйди.

Унга узоқ сибирли ёшлар сардори қўшимча қилди:

— Бир пайтлар бутун дунёни титратган халқ-да! Чингизхон, Цеденбалларнинг авлод- аждодлари!

«Келинпошша» астойдил ўкинч билан деди:

— Нега бундай гўзал қасрни ўз юртларига қуриш-мадийкин!

«Баҳс»га аралашишга мажбур бўлдим:

— Улар ўз юртлари Самарқанд-у Бухорога бир-биридан гўзал иншоотлар қуриб қўйишган. «Тож Маҳал»ни мўғул биродарларимизга ҳеч қандай алоқаси йўқ. Бутун дунё

биладики, Бобурийлар қуришган. Аслида Муҳаммад Заҳируддин Бобур Мўғулистонда эмас, гўзал Фарғонада туғилиб, бу ерда подшоҳлик қилган, Бобурийлар салтанатига асос солган. Шунинг учун уни мўғул деб аташ нотўғри! Қолаверса, Бобурдан анча аввалроқ Ҳиндистонга ҳукмронлик қилган Шамсуддин Элтутмишнинг ҳам тағи-тахти ўша Водийдан бўлган. Бу турли мақсадларга йўналтирилган сиёсий талқинларга қарамай, Ҳиндистон — Ўзбекистан алоқалари, қолаверса, ўзаро мамлакатларимиз орасидаги алоқалар ўта қадимийлигини билдиради.

Гуруҳимиз аъзолари бу сўзларимни қизиқиш билан тинглашди. Бироқ, ҳеч ким чурқ этиб муносабат билдирмади.

Фақат Тож Маҳал зиёратидан қайтаётганимизда Илларион деган ўта камгап, камсуқум «ветеран» мендан оҳиста сўради:

— Сиз бу ерликлар билан бемалол гаплашяпсиз. Ўзингиз ҳам ўхшайсиз. Мободо Бобурийлар авлодидан эмасмисиз?

Мен ҳам:

— Ҳар қалай Чингизхон авлодидан эмасман, — дея товушимни пастлатиб жавоб бердим.

...Самолёт ҳамон учиб турибди. Яъни Керала томон парвоз қилмоқдамиз.

Мумбай (Бомбайни ҳозир шундай деб, қадимги номи билан аташмоқда) даги «Хоризонт» меҳмонхонасининг зиёфатлар залида бўлган меҳмондорчиликдан бироз «қизишиб» чиққан йигитлар онахон Раиса Миҳайловнанинг 56 ёшли туғилган кунини қандай нишонлаш ҳақида узоқ тортишишди. Ниҳоят, бир тўхтама келишди чоғи, овозлари эшитилмай қолди... Шу ерда яна бир нарсани айтиб қўймоқчиман, гуруҳи-миздагиларнинг деярли барчаси «қиш бекорчилиги»да туғилган эканми, кун ора «байрам», кўпчилик ўз жомадонида фақат арақ кўтариб келган эканми, ичкилик эди.

Самолётда вақт ўтказишнинг яна бир қулай йўлини топиб олганман: қизиқарлироқ китоб, газета ёки журнални ўқий бошлайман.

Бу сафар негадир «Ҳиндистон минг йилдан сўнг» деб ёзиб қўйилган қалин ёндафтарни варақлай бошладим. У кейинги икки ҳафта мобайнида кўрган-кечирган таассу-

ротлар ҳамда кичик ҳикоябоп «Чизғилар» билан тўлай деб қолган, айримларига сарлавҳа ҳам қўйилганди.

«ТЕКИН ТОМОША»

Деҳлидаги савдо расталари билан тўлиб-тошган «Палика базар» ерости шаҳарчаси жинкўчалари бўйлаб айланиб юриб, одам ғуж яланглик устидан чиқиб қолдим.

Нарироқдаги кичкина дўкон қаршисида икки киши санманга бориб, даҳанаки «жанг» қилар, улар ҳали ёқалашинишга бориб етганларича йўқ эди.

Ажабки, баҳс авжга минаётган томондан «кур-р-е кур-р-е» деб қир бағрида пода ҳайдаётган чўпонларнинг овозига ўхшаш дағалроқ таниш оҳанг қулогимга чалиниб қоларди.

Қалами матодан бизнинг яктак-иштонни эслатувчи дхотий кийган иккита «томошобин»нинг бир-бирига айтаётган сўзларини эшитдим: «Хой-хой! Бало экан. Бошидаги дўпписига қараганда бу ерликка ўхшамайди. Лекин, бемалол Ҳиндустонида гапиряпти!» «Э, Лаллужи, қизиқ экансан. Либосини ўзгартиб олиб, минг қиёфада товланиб юрувчи лўттибозлар камми, бизда. Савдогар билан ўзимиз баҳс-лашолмаймиз-у, чет элликка йўл бўлсин!»

Уларнинг бу гаплари мени қизиқтириб қолди, одамлар оралаб олдинга юрдим.

«Ана, яна битта дўппили! Энди жанжал авжга чиқади. Сардаржининг аҳволига вой!» — бу сўзларни баралла овоз билан ҳозиргина гап суқишиб турган кишилар орқамдан айтиб қолишди.

Ҳақиқатан бақир-чақир авжга минган ерга яқинлашарканман, аввал тўрт гулли дўппи кийган кишининг бошига, сўнг бесўнақай гавдасига кўзим тушди.

У сал бир томонга ўгирилганди, не кўз билан кўрайки, ўзимизнинг ватандош, бироз довдирроқ, шу билан ўта қайсар Мухтор Шапсанов! Бу томонларда қандай пайдо бўлиб қолди деган савол ўрнига «бу ерда ҳам ҳақиқатни қарор топтиришга киришибди-да» деган фикрга бориш тўғрироқ бўларди.

Шапсанов билан курсдош эдик. Ёши биздан улғувроқ бўлиб, армиядан тўғри университет қабул ҳайъатининг ҳузурига кириб келган-да, ҳужжат топширган. Икки йилча ҳарбий кийимини ечмай ўқиганди. Лекин ўзини катта

тутмас, ҳаммамиз билан тенгдошларча муносабатда бўлар, «сен»лаб гапиришимизни ёқтирарди.

Мухтор ҳеч тортинмасдан «Сталиннинг ўғлиман» дейверарди. Шунда биз унга қараб, «Э, у одам қишлоқларингда яшаганми?» дердик. Эътибор бермасди. Даладаштининг далли йигитларидан эди.

Айтишига қараганда ўттиз йилча чўпонлик қилиб, жамоанинг чорвасини боққан отаси қазо қилгач, касалманг онаси колхозга чиқиб ишлолмайди. Раис уларнинг томорқасини «қирқдириб» олиб қўяди. Шундан кейин «қурт маҳали пилла планини бажаролмай қолган кишиларнинг ҳовлисига бостириб кириб, мол-ҳолини етаклаб чиқиб кетаверадиган» раис ва унинг ҳамтовоқлари устидан «Ҳақиқат борми?» деган хат ёзиб, Москвага жўнатади. Кўп ўтмай Сталиндан «жавоб» келади. Колхоз «катталари» қамалади, ишдан ҳайдалади. Район раҳбарлари ҳам жазодан қуруқ қолмадилар. Усмон Юсуповнинг ўзи келиб, Мухторнинг елкасига қоқади, «шундай ҳақиқатчи бўлиш керак» дейди. Мактабни битирган йилиёқ уни партиёга қабул қиладилар.

Шунинг учун факультет миқёсидаги ҳар қандай катта-кичик йиғилиш-мажлисларда у, албатта минбарга чиқарди, сўз беришмаса, ўзи чиқиб оларди.

— Мен ўн саккиз ёшимда ҳақиқат учун курашаман деб, шонли партиё сафига кирганман, — дея сўз бошларди курсдошимиз Мухтор...

Кейин нимаика камчилик бўлса, олди-кетига қарамай, очиб ташлайверарди. Унинг танқидидан на университет, на факультет раҳбарларига омонлик бор эди.

Партия ташкилотининг секретари, юзининг бир томони шикаста — уруш ногирони Соколов деган киши Мухторни хуфёна «Қизил таёқ» дерди. Биз эса «Шап-шапов» дердик. У бундан асло хафа бўлмас, балки бўз йигитларга хос беғуборлик билан ках-қах урганича шанғиллаб куларди.

Ҳозир ҳам Шапсановнинг «жарангдор» овози усти ёпиқ шаҳарчанинг тор йўлаклари, расталари бўйлаб янада баландроқ эшитилиб турибди.

У савдолашишда ўта паст кетиб, бошига салла ўраган қоп-қора соқол-мўйловли дўкондорни ранжитган шекилли... устарада кириб сочи олинган, офтобда қолган пўстимбадай қорамтир тортиб қолган бошидан чуст дўпписини сидириб

ечди-да, уни бир қўли билан кафти устига қарсиллатиб урганча, сафсатанинг янги саҳифасини очди:

— Мен сенга ўхшаб фақат ўз ҳамёнимни ўйлайдиган одам эмасман. Топган-тутганимни йиғиб, биласанми, Қашқадарё деган воҳа бор, Амир Темур деган бобомизнинг киндик қони тўкилган юрт, ўша ерга болалар учун Индира Ганди номли мактаб қурмоқчиман.

Дўкондор Сардаржи (панжобли синхлар шундай деб аталади) ҳам сиёсат бобида рақибига нисбатан бўш келадиган одамга ўхшамасди... Ўртага тушишга мажбур бўлдим...

«Томоша»нинг қизиғи пасайди, йиғилганлар тарқалишди.

Ниҳоят «савдо» дўкондорлар расм-русумига кўра Сардаржининг бир пиёла чойини ичиш билан тугади. У билан қуюқ хайрлашдик. Ҳатто Мухтор Шапсанов унга янги чуст дўпписини совға қилиб юборди.

«ҲИНДИСТОНЧА КОРРИДА»

Деҳли-Агра магистрал йўли қарийб икки юз чақирим масофани ташкил этиб, кўплаб шаҳарча-ю қишлоқлар оралаб ўтади. У жуда гавжум. Фир-фир елиб турган машиналарнинг кўпчилиги туристларга хизмат қилади. Чунки қадимий Аграда Бобурийлар салтанатининг гултожи бўлмиш, дунёнинг еттинчи мўжизаси деб ном олган Тож Маҳал мақбараси жойлашган. Узоқ-яқиндан Ҳиндистонга қадами теккан одам борки, шу гўзал обидани зиёрат қилмасдан кетмайди.

Лекин, ҳозир гап Тож Маҳал ҳақида эмас, унга элтувчи йўл ҳақида: шу магистрал бўйлаб бораркансиз, ўзингизни яқинда испанларнинг кўпроқ бир томоннинг фожеаси билан тугайдиган коррида «ўйини» бўлиб ўтган, ҳар жой-ҳар жойда яраланиб, узала тушиб ётган буқалар ёнидан ўтаётгандай ҳис этасиз. «Буқалар» — бу пачоқланиб ерга тиралиб ёки йўл бўйидаги бирон дарахтга «шоҳ уриб» ётган ҳар-хил русумдаги машиналар. Рикшалар ҳам бор.

Уларнинг эгалари шубҳасиз «учар» ҳайдовчилар бўлишган... ёинки ҳозир қаерлардадир оҳ-воҳлаб ётишибди.

Ҳа, бу ердаги ҳар чақиримда бўлмаса ҳам, ундан олисроқ масофаларда рўй бериб турадиган, оддий ҳодиса сифатида қаралувчи машиналарнинг бундай урди-сурдисини тасвирлаш учун олди-қочди воқеалар орқасидан кувалаб юрадиган ҳис-ҳаяжонга берилувчан қаламкаш бўлиш керак.

«МЕРОС»

Шу кунларда Ҳиндистон-Покистон адабиётининг буюк намоёндаси деб тан олинган Мирза Ғолиб вафотининг 120 йиллиги муносабати билан мамлакатда кўплаб ёдномалар кечалари, йиғин ва адабий анжуманлар бўлиб ўтмоқда. Ҳар куни телевидение аллома шоир ҳаёти ҳақида суратга олинган кўп серияли «Мирза Ғолиб» бадиий фильмини намойиш этаётир. Унинг таъриф-тавсифи кўпчилик оғзига тушган.

«Агра» меҳмонхонаси олдидаги китоб дўконида шу фильм, қолаверса Мирза Ғолибнинг отаси Қўқонбекхон ким-у, унинг насли-насаби қаерданлиги ҳақида баҳс кетарди. Биров «Афғон» дерди, бошқаси «Эрони» деб ўз фикрини айтарди. Мен гуруннга қўшилишга мажбур бўлдим: Ғолиб бир эмас бир неча бор «туркзодаман» дея Самарқанд яъни Шаҳрисабзга «Деҳқон қароғидан» эканлигини таъкидлаб шох байтлар битган, дедим. Улардан айримларини мисол тариқасида ёддан айтиб бердим.

Аввал мени пойтахтдан келган урду адабиётининг жонкуяр мунаққидларидан бўлса керак деб фарозга бориб турган баҳсдошларим, Бобур Мирзо юртидан эканлигимни эшитиб, ҳайратдан «Вах-вах»лаб юборишди.

Ўрта яшар дўкандор киши Ғолибнинг янги куллиёти билан мен сотиб олмоқчи бўлиб турган Бобурийлар салтанатининг Ҳиндистондаги сўнги ҳукмдори, нозиктаб шоир Баҳодир Шох Зафарнинг ғазаллар девонини совға қилди.

Пул бердим, олмади:

— Авлодларингиз руҳлари ҳурмати, уларда қолган қутлуғ бу мерос сизга эсдалик бўлсин, — деди.

ҒҲАРАПУРИ ОРОЛИДА БИР КЕЧА

«Ҳиндларнинг ақлга сиғадиган ва сиғмайдиган таълимотлари ҳақида» — Абу Райҳон Берунийнинг ҳозирги «Ҳиндистон» китоби дастлаб шундай ном билан аталганлиги кўпчиликка маълум. Дарҳақиқат «Ғаройиб хусусиятли» кишилар яшайдиган заминнинг ғаройиботлари ҳам кўп бўлади.

Шулардан бири Мумбай (Бомбай)дан бир неча мил нари, поёнсиз уммон ўртасида жойлашган Гҳарапури оролидир. Орол (уни «инглизча» Элэфанта деб ҳам атайдилар)да Ҳиндуизмнинг асосий уч худоларидан бири бўлмиш эрхотин Шива-Парватиларнинг ишқий кечинмалари билан боғлиқ ибтидоий давр ёдгорликларига тўла қаср ва саройлар кўп. Улар қарийиб бир ярим минг йил бурун гранит қояларни ўйиб, ўта моҳирлик билан барпо этилган. Яхлит тошлардан ясалган турли шакл-шамоилдага ҳайкалларни, улкан залларни бошдан-оёқ қоплаган деворий баральефлардаги бетакрор гўзал чехраларни кўриб, инсоннинг бунёдкорлик заковати бу даражада чексиз эканлиги олдида, одам ҳайратга тушади, ақли шошиб қолади.

Асримизнинг энг замонавий шаҳарларидан бўлган Мумбай билан Гҳарапури оролини бир-бири билан боғлаб турувчи ягона транспорт воситаси — кичик ҳажмли моторли қайиқлардир. Уларни машҳур «Ҳиндистон дарвозаси» арки олдидаги кичик бандаргоҳдан «такси» сифатида ёллаб, арзимас пул эвазига Элефанта ёдгорликларини томоша қилиб келиш мумкин.

Мен Оролнинг тош ётқизилган жинкўчалари, уммон қирғоғи бўйлаб ястаниб ётган сўқмоқлари бўйлаб кезарканман, ёймачи китобфурушнинг ерга ёзилган буйрадай матодан иборат «дўкони» қаршисида тўхтаб қолдим. Диққатимни «Афсунгарлик» («Жадду гаари») деган китоб тортди.

Эгаси айтган нархга — 25 рупия бериб, сотиб олдим.

— Тўхтанг, — деди озғиндан келган, қирқ ёшлар чамасидаги сотувчи мен узатган пулдан 5 рупиясини қайтараркан. — Савдолашмадик-ку! Меҳмонга ўхшайсиз, манаву ортиқчасини олиб кўйинг!

— Бизда берилган нарсани қайтариб олинмайди. Розиман, — дедим.

— Қаерликсиз? — саволга тутди у.

— Ўзбекистондан!

— О, Тошкент, Самарқанд, Бухоро...У шаҳарлар тарихини эшитганман.

Ёллаган қайиқчим кеч соат бешларга қайтиб, қуруқлик томон олиб кетиши керак эди. Негадир кўринмасди. Соатга қарасам, беш яримдан ўтиб қопти. Бошқа қайиқлар сайёҳларни олиб, кетиб бўлганди.

Нима қилишимни билмай, бошим қотди. Сув юзида бирон қайиқ қораси кўринмас, куёш ботиб борар, унинг шафақ нурлари уммон тўлқинлари узра шохи атласдай тарам-тарам бўлиб ўйнади.

Борлиқни осмон қоронғуси қоплаб ола бошлади.

Бир пайт орқа томондан:

— Ҳа, меҳмон, кайиқдан қолиб кетдингизми? — деган овоз эшитилди.

Ўгирилиб, бояги китоб сотувчига кўзим тушди.

— Кўрмайсизми, — дедим ҳафсаласи пир бўлган одамдай, — киракашга ишониб.

— Энди қайиқлар келмайди. Эртага эрталаб кетасиз. Қани юринг, менинг кулбамга.

Унинг кулбаси баланд тош деворли кўҳна ибодатхона-нинг орқа томонидаги текис майдончага тикилган қалин бўз мато — чодирдан иборат эди.

Яқин атрофда палахса-палахса бўлиб, бир қарашда англаб бўлмас шакл-шамоилли ҳарсанг тошлар сочилиб ётар, афтидан бу ер қачонлардир емирилиб, текисланиб кетган кўҳна иморат ўрни эди.

Ичкаридаги жиҳозлар бир кишилик чорпоя, унинг устига ташлаб қўйилган одеял, газчироқ, қорайиб кетган керегаз ҳамда қаҳва тайёрланадиган идишлардан иборат эди. Қайрилиб очилиб- ёпиладиган чодирнинг олд томонидаги «эшиги» ёнбошида бир жуфт қорни япалоқ, оғзи ингичка, чўзинчоқ сопол кўза турар, устига латта ташлаб қўйилганди. Сувдон бўлса керак.

Мезбон қопчиққа ўхшаш нарсада орқалаб келган «мол»ларини бир четга қўйди-да, эпчиллик билан дастурхон «тузатиш»га киришди: тўрт бурчак темир сандиқчани чорпояга яқинроқ суриб, унинг ичидан сал уруниб қолган банан, мандарин, папая мевалари, шакар идиш, қошиқчалар олди. Ўзи билан келтирган елим ҳалтадан бизнинг қатламага ўхшаш серёф «чапати» олди, оғзи бурама идишдан кичкина сопол пиёлаларга сут қуйди. Унгача мўл-кўл чой солиб, керегаз устига қўйилган мис идишдаги сув ҳам қайнаб қолди.

Қаҳва ичиб, аччиққина хушхўр қатламадан еб, гурунглашиб ўтирдик. Ҳинд афсунгарлиги ва у ҳақида бизнинг ватандошимиз Беруний бундан салкам ўн аср бурун ёзиб

қолдирган «Ҳиндистон» китоби борлигини гапириб бердим. Устозимиз бўлган деҳшлик профессор Қамар Раис (у киши кейинчалик ҳам Ўзбекистонга келиб, узоқ йил ишлади, яқинда Ўзбек-Ҳинд адабий-маданий алоқалари ривожига қўшган улкан ҳиссалари учун Ўзбекистон Фанлар Академиямининг фахрий докторлик унвонига сазовор бўлди) соҳибнинг таъбир айтиш хусусияти ҳақида сўзлай туриб, қўшиб қўйдим:

— Сен бой бўласан, лекин қўлингда ҳеч қачон пул турмайди, деганди у киши бундан йигирма беш йил аввал. Айтганлари тўғри чиқяпти!

Мезбон жилмайиб, менга ўтирилди:

— Бугунги савдо қилишингиздаёқ мен шундай эканлигингизни билиб олгандим. Қани кафтингизни кўрсатингчи, балки янада бойиб кетишингиз эҳтимоли бордир!

У кўлимни олиб, лампа ёруғига тутди ва бирдан деди:

— Ёшингиз нечадалигини айтиб берайми?

— Қанийди, энди! Туғилганлик ҳақида гувоҳномам йўқолиб қолгач, ёшликда қазо қилган марҳум акам гувоҳномасидаги йилни нима фарқи бор дея паспортимга ёзиб юборишган экан... Бир марта бувим раҳматлидан сўраганимда «Маҳаллада керосин дўкони очилган йили туғилгансан» дегандилар.

— Биласизми, — чап кафтимдан нигоҳини узмай, ниманидир ўқиётгандай пичирлади мезбон, — маҳаллада керосин дўкон тахминан қирқ етти йил муқаддам, дарахтлар гуллай деб турган эрта баҳор палласи очилган. Яна учта фарзандингиз бор: икки қиз, бир ўғил. Кенжаси тахминан беш ёш. Тўғрими, айтаётганларим? — у кўзларини менга тикди.

— Қойил. Ўзингиз ҳам таъбирчи экансиз-ку!

— Бу кўҳна қасру иншоотлар ва улар ичидаги «мавжудодлар», — суҳбатдошим ярим очиқ «эшик» дан юракка ваҳм солиб турган ташқаридаги қоп-қоронғиликка ишора қилди, — тирик организмдай одам вужудига сингиб, руҳиятни ўзгартиб юборади. Ҳаёлингизда пайдо бўлувчи ўй-кечинмаларни илоҳий бир куч бошқараётгандай бўлаверади. Гапимга ишонсангиз — умрингиз зиёда бўлади, — у бироз сукут сақлаб, яна башорат қилишда давом этди. — Лекин, бир нарсадан огоҳ этиб қўйишим керак. Хоҳлайсизми?

— Мен сафардаги одамман. Юракка гулу тушадигани бўлмасин-да.

— Ҳар ҳолда, қўлингизни олдимми, айтиб қўймоқ — вазифам. Ўн йиллардан сўнг хонадонингизда сиз кутмаган йўқотиш — энг яқин одамингиздан айрилиқ бўлиши мумкин.

Мен аслида башоратчиликка ишонавермасдим. Умуман бизнинг авлод бундай «Марксистик материализм таълимоти»-га зид олди-қочди алдовларга ишонмаслик руҳида тарбия топан.

Чунончи бундан минг йилча олдиноқ аллома Беруний ҳам «Ҳиндистон» китобида «Афсунгарлик — ҳақиқий муҳитдан ажралиб қолган томонлардан бирига таъсир ўтказиш воситасидир... Уни илм-фан билан ҳеч қандай боғлиқлик жойи йўқ» деб ёзган.

Қаранг-а, боболаримиз биздан анча олдинроқ илғор фикрлар айтишган экан!

Шунинг учун мезбонимнинг гапларига:

— Худо асрасин. Фақат яхши кунлар умиди билан яшайлик, — дея муносабат билдириш билан чегараландим.

Сухбатимизнинг навбатдаги мавзуси қурраи замин узра кечаётган шу кеча-кундуздаги ҳаловатсизликлар, айрим йирик давлат арбоблари орасида авж олаётган ўзаро тушунмовчиликлар ва шунинг охир-оқибатида рўй берадиган уруш-жанжал, тартибсизликлар хусусида давом этди.

Гурундошимнинг на фақат ғайб «илми»да, балки ҳозирги даврда кечаётган замонавий сиёсат хусусида ҳам гоят теран фикр ва чуқур таҳлил қилиш салоҳиятига эга эканлиги мени ҳайратга солди. Анча баҳсли тортишувлар қилдик.

— Ҳўш соҳиб, — дея ниҳоят тун яримдан оққан бўлса ҳам давом этаётган машварага нуқта қўймоқ учун унга якунловчи саволни бердим, — Сизнингча келажақда инсониятни нималар кутмоқда? Шундоғам ўз меҳвари атрофида омонат айланиб турган бу қўҳна заминимизда тинч-тотув ҳаёт ҳукм суришидан умид борми?

— Ҳозирча йўқ, — деди мезбоним чарчоқли кўзларини менга умидсизлик аломати билан тикканича, бошини сарак-сарак қилиб, — яқинлашаётган йигирма биринчи аср анча таҳликали ҳодисаларга бойлиги билан ажралиб туради. Унинг бошланиши қиёматдан дарак бўлиб, кўпларни эсанкиратиб

қўяди. Мамлакатлар, қавмлар, динлар орасида адоват олови авжга чиқади. Бундан айрим давлат тепасига келиб қолган шуҳратпараст, жангарифеъл, аламзада йўлбошчилар усталик билан фойдаланиб қолишлари мумкин. Узоқ Шимолия давлати тепасига фикри-ёди одамларни бир-бирига ёвлаш билан улар устидан ҳукмронлик қилиш илинжида яшайдиган, қўлига қонли шамшир тутиб, бошқаларга ўз ҳукмини ўтказишга жон-жаҳти билан ҳаракат қилиб, ҳеч нарсадан тоймайдиган безорисифат кимсалар келиб қолиши эҳтимолдан йироқ эмас. Энг ёмони улар ернинг ости-устидан тортиб, осмон сатҳигача тўлдириб ташланган, замин юзидаги бор мавжудодни бир неча маротаба қириб ташлашга етиб-ортадиган қирғин қуролиларини мисли кўрилмаган даражада кўплаб ишлаб чиқариш ҳаракатига тушадилар. Яна, ачинарлиси ўша кимсалар алданган оломон қаҳрига учраб, ўзлари яратган ёвузлик сиёсатининг қурбонига айланмагунча шу жафоқаш замин бўйлаб қонли жанггоҳлар кенгайиб, беғуноҳ қурбонлар сони ҳам ортиб бораверади...

Кичкина орол ҳавоси Мумбай (Бомбай) дагидан фарқли ўлароқ мўтаъдил ҳамда салқин эди. Бу ҳар тарафдан эсиб турувчи уммон шабадасининг шарофати бўлса керак.

Мезбон чорпояга жой қилиб берди. Ўзи ерга, шолчага ўхшаш наमत устига чўзилди.

Алламаҳалгача уйқим келмай, кўнглим ғаш бўлиб ётдим. Эсимга етмишинчи йилнинг айни ёзида Тошкентдан олтмиш чақиримча нари Чинозда содир бўлган, кўпчиликни бир қалқитиб юборган воқеа тушиб кетди: Қамар соҳиб бир неча йил бизга сабоқ бергандан сўнг юртига қайтадиган бўлди. Шу муносабат билан у кишини яқин танишимиз, райондаги илғор Оҳунбобоев номидаги колхоз раиси Маҳмуд ака Пўлатов меҳмонга чақирди. Сирдарё яқин эмасми, қайиқларда сузиб, балиқ овладик. Полиз бошидаги чайлада ўтириб, янги пиша бошлаган қовунлардан тотиб кўрдик.

Кечқурун меҳмондорчилик раисникида давом этди... Бир маҳал ҳовлига қоп-қора соқолли, норғул, ўрта яшар бир киши кириб келди-да:

— Раис, — деди хонадон эгасига рўпара бўлиб, — Ҳамма рози. Колхозда қолиб ишлайдиган бўлдик. Саройга кўчиб ўтамиз. Омборчига айтинг, озгина қарашиб юборсин.

— Бўпти. Эртага идорада гаплашамиз, — дея Маҳмуд ака кутилмаган меҳмонни кузатиб қўйди ва бизга қараб изоҳ берди, — Ялламага бир гуруҳ лўлилар чодир тикишганди, ўшаларнинг «оқсоқоли». Пол очиб, ўтган-кетганни лақиллатавериш жонларига теккан шекилли, энди ишлашмоқчи. Кўрамиз!

Мен раисга ўтирилдим:

— Маҳмуд ака, бўлажак колхозингиз аъзоларининг очадиган поли қай даражада тўғри чиқишини билмадим-у, лекин Қамар соҳибнинг Ҳиндистондан олиб келган «Таъбирнома» китоби бор. Полни ўша китоб асосида кафтдаги чизиқларга қараб очадилар. Тўппа-тўғри чиқади, — дедим.

Шундан кейин илтимосчилар кўпайиб, меҳмонга пол очдириш бошланиб кетди. Қамар соҳиб кимнинг ёши нечада, қачон туғилгани, қаттиқ бетобликка чалинган йили, нечта фарзанди... ҳатто колхоз омборчисининг иккита хотини борлигигача тўғри айтди. Албатта кўпчиликнинг «узоқ йиллар» яшаши ҳам башорат қилинди.

Хонадон эгасининг раҳматли биринчи хотинидан нечта фарзанд қолгани, иккинчи келинойидан туғилган болалар ҳақида сўзлаб турган Қамар соҳиб, бироз сукут сақлаб... менга қаради, ҳиндийчалаб бир гап чиқиб қолди, кейин айтаман дегандай ишора қилди...

Хайрлашиб, Тошкентга қайтдик. Йўлда ҳеч нима айтмади.

Устозга Маҳмуд ака ҳақида бир нарса демоқчи эдингиз, дея икки-уч бор эслатдим. Индамади.

Июль ойининг бошларида Қамар соҳибни кузатиб қўйиш учун кўплаб таниш-билиш, шогирдлари аэропортга чиқдик.

Бир маҳал соҳиб мени четга тортди:

— Айтмоқчи эмасдим-у, лекин гайб илмига ҳам ишониш керак. Энг аввало Маҳмуд аканинг умрларини худо зиёда қилсин. Башоратим башорат эмас, ғалат бўлсин... Лекин у одамнинг ҳаёт чизиғи қирқилган. Яқин орада бирон корҳол бўлмасайди...

Шу гаплар айтилганига бир ой бўлар-бўлмас Чиноздан шум хабар келди. Эрталаб суғорилаётган ғўза пайкаларини кўздан кечириб юрган пайт, қалин пахса девор орқасидаги ҳосили пиша бошлаган шолিপояга ёпирилган қушларга

қарата отилган сочма ўқлардан бири раиснинг қоқ юрагига келиб теккан...

Ҳаёл оғуши билан кўзим илиниб қопди.

Одатда янги жойга кўникавермасдим, яхши ухлабман. Эрталаб тиниқиб уйғондим.

Бироқ, мезбон кечаси безовта бўлиб чиққанини айтиб, яна ғалатироқ гап қилди:

— Сиз келган мулкнинг олис бир минтақасида безов-талиқни кўрдим. Тоғлар қулади. Қурбонлар кўп бўлди.

Ичимда, «Об-бо-о, ваҳиманинг уяси-ку, бу одам» деб кўйдим. Ва шу заҳоти ҳаёлимдан, яна ким билади, бу ҳиндистонликларнинг «ақлга сиғиб-сиғавермайдиган» хусусиятларига тушуниб етиш қийин деган фикр ўтди.

Бир пиёладан чой ичиб, ташқарига чиққанимизда унча олисда бўлмаган кайиклар қўналғаси томондан моторларнинг тариллаган овози эшитила бошлади.

«Э, ДИЛИ НАДА-АН»

«Э, ДИЛИ НАДА-АН» — ўзимизча айтадиган бўлсак — «Эй, дили нодон». Бу Ҳиндистонда бир неча йиллардан бери тилдан тушмай концерт заллари, тўй-томошалар, кўча-куйларда айтиб келинаётган энг машхур кўшиқнинг номи. Розия бегум кўйлаган кўшиқ...

Мумбай шаҳрининг бир томонини илиқ сувли уммоннинг ўркач-ўркач, саркаш тўлқинлари ювиб туради.

Шу тўлқинлар бош ураётган қирғоқда «Хоризонт» меҳмонхонаси жойлашган. Унинг ёнбошидаги кичик майдонни чиройли, саришта қаҳвахона эгаллаган. Ёғоч каравотлар, унга ёзилган кўрпача-ю ёстиқларни кўриб, Фарғонадаги чойхоналардан бирига кириб қолгандай бўласиз. Балки андозасини ўзимиздан олишгандир.

Тўрдаги саҳна вазифасини ўтовчи ихчам каравотга ўтириб олган иккита созандага жўр бўлиб, чиройли бир хоним кўшиқ айтмоқда. Унинг «Э, дили нада-ан» деб тортган ноласи ўтирганларнинг чексиз таҳсинига сазовор бўлар, чойхўрлар ғазал мисралари авжга чиққанда «ҳой-ҳой» деб завқларини яширолмай, ҳайратли олқишлар билан «Разия-Разия» деган номни ҳам қайтариб кўйишарди.

Бу билан Султон Розия бегум назарда тугтилмоқда.

Дарвоқе, бу аёл ким, ўзи? Ҳиндистонда қарийб чорак аср (1211—1236) давомида подшолик қилган, асли фарғоналик Шамсиддин Элутмишнинг қизи! Отасининг вафотидан сўнг тахтга ўтириб, бир неча йил давлатни бошқарган. Султон подшо унвонига сазовор бўлган аёл. Ҳинд киночилари «Разия Султана» деган ажойиб фильм ҳам яратишган. Бош ролни машҳур кино юлдузи Хема хоним Малини ижро этган. «Ҳаризонт» меҳмонхонаси ёнидаги чойхонада янграётган «Э, дили нада-ан» кўшиғи ўша фильмдан эди.

Қизиқ муганосиблик: Фарғона чойхонаси, узоқ йиллар қаъридан «дашту саҳролар узра» («Дашти саҳраи мэ» — кўшиқ сатри) акс-садо бўлиб келаётгандай хазин ва залварли куй, шавқ-завқ билан уни ижро этаётган хонанда Розия бегум қиёфасида кўз олдимда гавдаланиб кетди...

«Э, дили нада-ан» — кўшиқ такрор-такрор ижро этилар, уни одам эшитган сари эшитгиси келар, тингловчилар олқиши ҳам бир-бирига уланиб кетарди.

Мен хонанда аёлга Фарғонача ироқи дўппи ҳамда лаъл-лаъл ёниб турувчи Марғилон атласидан совға қилдим. Созандаларга сарпо кийдириб, белбоғ боғладим. Атрофни яна шавқ-завққа тўла таҳсинли олқишлар босиб кетди. Вақт ва масофа нисбийлиги ўртадан кўтарилган-у, олис Фарғонанинг бир парчаси бу ерга кўчиб келгандай эди.

...«Э, ДИЛИ НАДА-АН» Тасодифни қарангки, самолётдаги телевизор экранларида сараланган фильм куйлари асосида яратилган кўнгилочар видеотасма намойиш этилар, қаршимизда Розия бегум куйлар, ҳамроҳларим ўзлари билан ўзлари овора, бу аёл кимлиги уларни қизиқтирмасди ҳам. «Э, дили нодон!»...

«ҚИЗИЛЛАР» ВА «КОКОС ПАЛМАЛАРИ ЮРТИ»

— Керала Ҳиндистоннинг сиёсат майдонида маълум даражада таъсирга эга партиялардан бири — коммунистлар раҳбарлик қилиб келаётган штат эканлиги кўпчиликка маълум.

Бу ердаги оддий «меҳнаткаш-пролетариат» халқнинг турмуши анча фаровон эканлиги ҳақида бизда кўп ёзишади, кўп ўқиганмиз.

Икки кунчадан бери сафардошларим оғизларидан Керала тушмайди. Ҳар кимнинг фикри ҳар хил: «У ерда ҳаёт

бошқача, ҳар қадамда чопиб келадиган тиламчи-гадолар, кўчада ётиб кетаверадиганлар йўқ бўлса керак. Коммунистлар тартиб ўрнатиб қўйишгандир!» «Одам кўп бўлгандан кейин ҳар қандай тартиб ҳам ожизлик қилиб қолади». «Хитойда тартиб ўрнатишган-ку!» «У бошқа масала...»

Хуллас, бизлар қандайдир кўтаринки кайфиятда энг яқин дўстлар ҳузурига меҳмонга кетаётгандай ҳис этардик, ўзимизни.

Менинг кўз олдимда ҳатто ҳозир анча сусайиб бораётган «советча» анъанага кўра музика, қизил байроқлар билан кутиб турган дўстлар, оташин, табриклар нутқи янграйдиган минбар гавдаланиб кетди. Ана, кўкракларимизнинг чап томонига қизил ленталар тақишмоқда. Лента ўртасидаги илгакда осилиб турган кимнинг сурати бўлдийкин... Ҳозир «қардош партиялар» орасида «маҳаллий доҳий»лар шу даражада кўпайиб кетганки, «жаҳон пролетариати»га ким бошчилик қилаётганини ҳам билолмай қоласан. Лениннинг обрўйи бироз тушиб кетган дейишади.

Стюардесса қизнинг радио динамикалар орқали янграган Тривандрам аэропортига қўнаётганимиз, бел қайишларини боғлаш кераклиги ҳақидаги чақириқлари ҳаёлимни бўлиб юборди...

Самолётдан чиқаётганимизда шом тушиб қолган, ҳаво ниҳоятда дим ҳамда оғир эди.

Аэропорт биносидаги бетон устунларга ўрнатиб ташланган сон-саноқсиз электр йилпиғичлар вариллаб айланиб ётганига қарамай, ичкари ҳаммом пархонасидай кўнгилни беҳузур қиладиган даражада иссиқ эди.

Катта очиқ турган эшиклардан ўзимизни ташқарига урдик. Худди шу пайт бир гуруҳ майиб-мажруҳ (улар орасида оёқ-қўли бир-бирига ёпишиб, чангак бўлиб қолган, ер бағирлаб судралиб келаётган бир жонзот ҳам бор эди) бизга қараб талпинди. Озгин, кир-чир қўлларини чўзиб «бахшиш» сўрай бошлади. Уларнинг қоронғида милтиллаб турган кўзларига қарашнинг ўзи жуда кўрқинчли эди.

Шу вазиятда хайр-эҳсон улашиш асло ақлга сифмайдиган иш эканлигини уларнинг ўзлари тушуниб турган бўлсаларда, нимадандир умидвор эдилар.

Биз ҳам қўйни-қўнжи ақчага тўла, танти бойваччалардан эмасдик, шунга қарамай ҳамроҳларимиздан бири, бу ернинг

удумини олдиндан биледи чоғи, овозини баланд кўйиб оғоҳлантирди: «Бирон чақа ҳам беракўрманглар!»

Бир амаллаб бизни кутиб турган автобусга ўтирдик. Жомадонларимизни унинг «томи»даги очиқ «юкхона»га жойлаштиришди. Бахшишдан умидини узган оломон орқамиздан увиллаб қолди...

Шаҳарнинг гира-шира қоронғи тор кўчалари бўйлаб бормоқдамиз. Кеч тушиб қолганига қарамай йўлнинг икки томонида одам қайнайди. Ўртада қулоқни тешиб юборгудай сигналлар чалиб, машиналар ўтиб турибди. Ҳа, бу ерда агар сигнал чалинмаса, қайнаб, оқиб турган одамлар «тўлқини» дарров йўлга чиқиб, уни тўлдириб юбориши, машиналар бутунлай тўхтаб қолиши ҳеч гапмас.

Бизнинг ҳайдовчимиз сигнал чалиш вазифасини ёрдамчиси бўлган косовдай қоп-қора, чайир йигитчага топшириб қўйган чоғи, у очиқ кетаётган автобус эшигининг олдинги зинасига ўнг оёғини қўйиб, бир қўли билан ичкаридаги темир дастакдан тутганича, иккинчи оёғини силкитар, ёш болаларча шодон овоз билан нималардир деб қичқирар, «ҳай-я ҳай» дер, ора-чира қўлида ўйнаб кетаётган ихчамгина ялтироқ мис карнайчани чалиб қўйишни ҳам унутмасди. Карнайчанинг овози шунақанги ўткир, чийилдоқ эдики, автобусга қапишиб келаётган йўловчилар беихтиёр ўзларини четга олиб, йўлни кенгроқ бўшатишга мажбур бўлишарди.

Бу ерга хос яна бир нарса, машиналар чироғи нурида кўзга ташланиб қолувчи қизил алвон байроқ, шиорларнинг кўплиги эди. Чинданам «Қизиллар штати» деб бежиз айтишмас экан.

Аломат сарбоннинг сайи ҳаракати билан эмин-эркин силжиб бораётган машинамиз бир соатча юргандан сўнг таққа тўхтаб қолди... Чунки олдимиздаги катта чорраҳани кесиб, ҳарбий қадам ташлаётган эгнида фақат қизил трусикдан бошқа ҳеч вақоси йўқ, бир қўлида чамаси икки қулоч келадиган билак йўғонлигилдаги қип-қизил таёқларни кўтариб олган, баданлари қоп-қора, озғин, баландбўй, сон-саноқсиз ёш-ялангларга кўзимиз тушди. Улар икки ёнда таёқсиз, лекин бошдан-оёқ ҳарбийларникига ўхшаш форма кийган зобит етакчилигида саф тортиб, ўтиб борар, узоқдан қараган кишига бу ҳарбий парадни эслатариб юборарди.

Ҳаёлимдан бир пайтлар уруш ногирони домла Соколов курсдошимиз Шапсановга нисбат бериб айтган «қизил-таёқ»лар кони шу ердага ўхшайди деган фикр ўтди.

Ниҳоят, осмонга бир хилда кўтарилган ўрта асрлардан қолган қўлбола қурол минг-минг тигсимон таёқларнинг қизғиш «оқими» қоронғиликка сингди-ю, кўринмай қолди. Бироздан кейин машинамиз силжиди.

«Йўлбоши» йигит энди «ҳай-я ҳай» демас, оёғини ҳам силкитмас, фақат карнайга авж берарди.

Яна, бир соатлар юриб, чарақлаган ой нурида безовта тўлқинлар шов-шув овоз чиқариб, қирғоқда урилиб турган уммон бўйидаги оромгоҳга етиб келдик.

Бу гўша мамлакатда намунали ҳисобланувчи, Ҳалқаро туризм ассосацияси рўйхатидан жой олган «Ковалам» хордиқ чиқариш қароргоҳи эди.

Бизларни олдиндан белгилаб қўйилган алоҳида коттежларга жойлаштиришди...

«Ҳиндистоннинг маъмурий ҳудудий бўлиниши» деган китобда мавжуд ўттиз битта штат ҳукуматлари, марказга бўйсинувчи мухториятларнинг ҳар биридаги сиёсий, иқтисодий ҳамда ижтимоий ҳаёт ҳақида тўлиқ ва мукамал маълумот берилган. Унда ёзилишича, Керала мамлакатни Араб денгизи сувлари ювиб турувчи жанубий-ғарбий қисми бўйлаб узунасига 575 чақиримга чўзилган масофани эгаллайди. Эни 20—100 чақирим атрофида бўлиб, қуруқлик томондан Анамури, Нуқури, Нилгири тоғлари ўраб туради. Бу Ҳиндистоннинг энг аҳоли зич жойлашган (ҳудуди 38864 кв. км. аҳоли нуфузи 26 млн), шу билан худо ўз саховатини дариг тутмаган штатлардан биридир. Керала — «Кокос пальмалари ўсадиган юрт» деган маънони билдириб, ҳақиқатан «хазиналар кони» — шу дарахтлар ватанидир. Кералалилар унга «Калпаврикша» — яъни «нима тиласанг, шуни муҳайё қиладиган илоҳий дарахт» дея бежиз ном беришмаган.

Бутун мамлакат жаъми аҳолисининг 83 фоизи индуизм динига мансуб деб ҳисобланса, Кералада бу 60 фоизни ташкил этади ҳолос. Қолгани мусулмон ҳамда насронийлардан иборат.

Чинданам бу штат учун табиат ўз инъомларини аямаган: йил бўйи ҳарорат 21—27 даража атрофида сақланиб туради.

Ҳавонинг намлиги 70—90 фоиз. Ерининг тўртдан бир қисми қалин ўрмонлар билан қопланган. Бу ерда Ҳиндистон учун энг катта офат ҳисобланувчи «қурғоқчилик» деган таҳдидли сўзнинг ўзи йўқ. Кераланинг қиру далалари, ўрмонлари, тоғу тошлари оралаб, ҳар бир гўшага оби ҳаёт улашиб, қирқта дарё оқади, уларнинг адоғи денгизга бориб қуйилади. Шунингдек бу ерда одамларга, атроф-муҳитга кўпдан-кўп зиён-заҳмат етказувчи тошқин балоси ҳам тез-тез рўй бериб туради.

Штатнинг мўътадил об-ҳавоси, серунум ерлари турли тропик ўсимликлар етиштириш учун қулайдир. Қора мурч, ҳар хил зираворлар, чой ва кофенинг анчагина қисми Кералада етиштирилади. Кокос плантациялари эгаллаган ер ҳажми жиҳатидан штат Ҳиндистон, Филиппин, Индонезиядан кейин учинчи ўринда туради. Бутун мамлакатда етиштириладиган шу маҳсулотнинг етмиш фоизи Кералага тўғри келади.

Чет элларга экспорт қилинадиган балиқчилик ҳамда денгиз маҳсулотларининг 25 фоизини ҳам шу штат беради. Айниқса, гўштидан ўта тансиқ таомлар тайёрланувчи Керала қурбақалари Франция, Англия, АҚШ каби мамлакатларга жўнатилиб, катта даромад олинади.

Саноат ҳам ривожланган. Биргина Квиллопа шаҳарчасида қишлоқ хўжалик маҳсулотлари, кокос ёнғоғи, турли мева-сабзавотларни қайта ишловчи, чой ва кофе қадоқлаш каби 150 та кичик корхона жойлашган. Турли ҳажмдаги кемаларни таъмирловчи замонавий устахона ҳам ишлаб турибди.

Кочин шаҳри ўзининг нефтни қайта ишлаш корхонаси билан машҳур.

Кераланинг тўлиб-тошиб оқувчи саркаш дарёлари энг арзон электр қуввати манбаи ҳисобланади.

Каттаям шаҳри яқинидаги тоғ ёнбағрини қоплаган қалин ўрмон ва унинг бетакрор манзараси, кўм-кўк ўт-ўланлар билан қопланган қоялардан шовва бўлиб тушиб ётган жилғалар одамни лол қолдиради. Энг тепадаги махсус томошагоҳ майдондан туриб пастга қарасангиз, кўзингиз ўнгида рангин ажиб бир гўзаллик намоён бўлади. Бироқ, мана шу чегу чегарасиз зумрад олам остида яшириниб ётган XX асрнинг энг ноёб мўъжизаси ҳам борки, уни Идукки ерости гидроэлектростанцияси деб аташади. Ҳа, бу ГЭС

мавжуд табиат оламининг асрий қиёфасига зарар етказмаслик учун юқоридан оқиб келувчи дарё сувини жуда катта сарф-ҳаражат эвазига қазилган икки чақиримли ерости туннелига йўналтириш орқали барпо этилган.

Борлиқни, ўсимлик оламини асраб-авайлаш бундай бўпти!

Жаҳон бозорида ғоят қадрланувчи қовурилган ёнғоқ маҳсулотининг бутун Ҳиндистон бўйича 90 фоизи Керала озиқ-овқат корхоналарида ишлаб чиқарилади.

«Кокос пальмалари юрти» деб аталувчи штатда бу «илоҳий» дарахтдан олинадиган фойданинг ўзи ўта беқиёсдир.

Шуларга қарамай Кералада иктисодий аҳвол, оддий халқнинг яшаш турмуши анча ночор. Киши бошига тўғри келадиган даромад умумҳиндистон миқёсига солиштириб кўрилганда энг паст босқичда туради. Ишсизлик юқори даражада. Аҳолининг 16 фоизигина шаҳарда яшайди, ҳолос.

Қишлоқларда аҳвол ниҳоятда оғир, ғариблик ҳар жойда кўзга ташланиб туради.

Демак «Қизиллар» биз тасаввур қилганимизчалик Кералани жаннатга айлантириб юборишмаган кўринади.

КОВАЛАМ ОРОМГОҲИДА

Роса чарчагандик. Кўпчилик атрофи пальма дарахтлари билан ўралган очиқ майдондаги ошхонага боришга ҳам эриндик. Хизматкорлар егуликларни хоналарга келтириб беришди.

Бу томонларда ҳам ҳаво иссиқ, дим эди. Озгина тамадди қилгач, ташқарини бир айланиб келдим-да, муздай хонага кириб, каравотга чўзилдим. Донг қотиб, ухлаб қолибман.

Бир пайт... пўрим кийиниб, сочни силлиқ тараб, Тошкентнинг Чилонзор даҳасида юрганмишман. Кечки пайт. Ҳаммаёқ чароғон. Тўрт қаватли янги қурилган гиштин иморатлар оралаб ўтган кўча бўйларида тўп-тўп маст-алас эркак-аёл қандайдир ашулани баралла айтиб, ер тепиб, ўйинга тушиб юрганмиш. Мен улардан ўзимни четга оламан деб қоқилиб кетдим... Бундоқ, кўзимни очиб қарасам, каравотимдан пастга тушиб кетаёзибман...

Кондиционер ғир-ғир ишлаб турганига қарамай, хона ичи димиқиб кетган, бошим сал оғирлашиб қолгандай

туюлди. Ўзи шундай, бевақт ёки нотўғри ётиб қолсам, бирон нарсадан қаттиқ таъсирлансам, албатта алжанг-балжанг туш кўраман.

Тушимга бир пайтлар «Тошкент Черемушка»си деб довруғ солинган ҳозирги Чилонзорнинг олтмишинчи йиллари кирибди. Бекорга кирмабди: ташқаридан худди ўша даврнинг қийқириқ аралаш мастона «частушка»си эшитиларди.

Демак, Раиса Михайловнанинг 56 ёшлигини нишонлаш бошланибди-да!

Ҳовлига чиқиб, уммон тарафдан эсаётган муздай шабодадан баданларим яйраб кетди. Бундан бир неча соат аввалги беҳузур, дим ҳаводан нишон қолмабди.

Ҳамроҳларим бекорга ўз хоналарини тарк этиб, кўнгилхушликни ташқарида давом эттиришмаётган экан.

Улар шу алпозда кўшиқ айтиб, оёқ дўппиллатиб, тентираб чиқишди, азонга яқин овозлари ўчди. Кейин алламаҳалгача бош кўтармай ухлашди.

Туш маҳали ошхона хизматчиларидан бир нечтаси радио карнайига яқин келиб олиб, қандайдир ахборотни тинглашаётганини кўриб қолдик. Уларнинг нигоҳи бизга тушдида, бошларини сарак-сарак қилиб, афсус дегандай ҳамдардлик билдиришди. Аввал нима гаплигини тушунолмадик... Дикторнинг «Қурбонлар жуда кўплиги ҳақида хабарлар олинмоқда. Ахборот тафсилоти билан яна бир бор таништириб ўтамыз» деганини эшитиб қолдим... «Рэдийо Деҳли» Арманистонда рўй берган қаттиқ zilзила оқибатлари ҳақида гапирарди.

Ярқ этиб кўз олдимда Элефанта зиёрати ва ўша китоб сотувчи киши гавдаланди. Унинг азонда туриб айтган гаплари башоратми ёки тасодиф эдими билолмай қолдим... Ҳамсафарларим мени ўраб олиб, радио хабарини таржима қилиб айтаётган ҳар сўзимни ҳаяжон билан тинглашарди...

Ўрта ёшлардаги баландбўй, қарашлари тийрак бу кишига пальмазор оралаб ўтган сўқмоқ йўлакда дуч келиб қолдим. У инглизчалаб, бизлар жойлашган коттежлар томон ишора қилиб, нималардир деди.

Мен ҳиндустони тилда «афсус, инглизчадан яхши хабардор эмасман» дедим.

Унинг карашларида ҳайрат аломати сезилди:

— Сиз бизнинг тилни қаерда ўргангансиз?

— Бизда шу тил ўқитиладиган махсус мактаблар бор.

— Москвадами?

— Йўқ. Тошкентда!

— Шабаш! (Қойил!) Бу мен учун янгилик бўлди... Аслида Сизларга ҳамдардлик билдириб қўйиш учун келгандим. Арманистонда ер силкиниб, ёмон бўпти-да! Табиатнинг иложсиз инжиқликларидан бири бу. Тошкентда ҳам бир пайтлар шундай зилзила рўй берганидан хабаримиз бор.

— Лекин, бизнинг Ўзбекистонда бу даражада ҳалокатли бўлмаган.

Гап-сўзларидан шу Ковалам оромгоҳига алоқадорлиги сезилиб турган янги таниш билан гурунглашиб, йўлда давом этдик.

Бизнинг пастак, бир қаватли, асосан бир одамга мўлжалланган коттежлар уммон киргоғидаги пальмазор ичига каторлаштириб қурилган бўлиб, атрофи тош-девор билан ўралганди. Унга факат битта йўл — темир дарвоза орқали кириларди ҳолос.

Шу дарвозадан ташқарига чиқавериш яланглик майдонча ўртасида ҳиндча чолвор — дҳотий кийган қирқ ёшлар нариберисидаги бири озгину ниҳоятда дороз, шериги бақалоқ, бўйи паст — икки киши бир-бирини аранг суяб турар, новчанинг кўзи ғилайроқ эканми, шубҳали қарашлар қилиб, косовдай қоп-қора, узун қўлидаги «Водка» шишасини зўр бериб, яктагининг осилиб турган узун этаги остига яширмоқчи бўлар, шериги эса, гап уқдирарди:

— Юр-юр, тезроқ кетайлик бу ердан. Анаву полис соҳибнинг туришларини кўрмаяпсанми! Тартиббузарлигинг учун таёқ еб қ-қ-олишинг, мумкин, — у бир ўқчиб қўйди-да, қўлларини белига тираганича ўзлари томон кўз тикиб турган дарвоза ёнидаги полициячига ишора қилиб қўйди.

Кўчадан ўтиб турган йўловчилар худди дайди масҳаравозлар томошасига ўхшаб кетувчи бу манзарага эътибор беришмас, лекин қизиқувчан ёш-яланглар ҳам йўқ эмасди.

Нарироқдаги қатор газмоллар дўкони эгалари, кашмирли йигитлар пештахталардан сакраб тушиб, қаторлашиб олишган, бир-бирининг пинжига кириб, қизиқ томоша рўй беришини кутаётгандай эдилар.

Худди шу чоқ ғилай эҳтиётсизлик қилдими, липпасига қистармоқчи бўлган ароқ шишаси кенг чолвар почаси ичидан сирғалиб асфальт юзига тушди-да, «пақ» этган овоз чиқариб, чилпарчин бўлди. Атрофда кулги кўтарилди.

— Э, шапкур, шуни ҳам эплломадинг! — деди унинг шериги чайқалиб, енгил зардузи шиппак кийган оёғини ҳалқоп жойдан четга тортаркан. Сўнг, чўнтагидан кичик елим стакан олди, шиша синиқлари устига ташлади ва жиғи бийрони чиқиб деди:

— Эссиз, шунча шароб! Ичиб ҳам улгуролмадик!

Ғилайнинг кўзлари баттар олайиб кетди. Бошини қийшайтириб, калла қўймоқчидай ёмон қараш қилди:

— Менинг ғилайлигимни манаву, ҳамманинг олдида юзимга солиб, ҳақорат қилма, Вишвам. Агар сен касофат йўлдан урмаганингда...

Вишвам қийқириб, кулиб юборди:

— Ие, сен ҳали ноз-қарашмали, анаву кинолардагидидай кетворган қизболамидинг, мен йўлдан ургани!

— Ҳақорат қилма, деяпман. Агар сен шайтонга йўлиқ-маганимда, шу дарвозадан, — у қўлини биз томон силкиб қўйди, — ичкарига санғиб кирмаган бўлардик. Мен бу савилга кетган рупияларимга бола-чақамга егулиб олиб, улар олдида ўтирган бўлардим.

— Энди, Муншижи ўтириб бўпсан! Ўтган сафаргидай хотининг оёғидаги чаппали билан бошингга тушириб, кўчага ҳайдайди. Меникига келаверасан.

Атрофда яна кулги кўтарилди.

Бу ҳақиқий масҳаравозлар томошасига ўхшарди.

«Томоша»га диққати кетиб қолган полициячи кутилмаганда дарвозадан чиқаверишда мен билан ёнма-ён турган шеригимга кўзи тушиб қолди-да, дарров ўзини тутиб, қоматини ростлади. Оёғидаги ботинка пошналарини ёни билан бир-бирига қаттиқ урди, кафтларини манглайига тираганича нимадир дея честь берди.

Бу мамлакатда бундай «салом»лашиш эҳтиром юзасидан фақат катта лавозимли амалдорларга берилади.

Янги танишим менга кулимсираб қаради:

— Сизлардан... «Рошн» (Россия демоқчи)дан туристлар келганини мана шундайлар, — у ҳалиги кишилар кетган

кўча томонга ишора қилиб қўйди, — ҳатти-ҳаракатидан билиб қоламиз. Илгарилари кўп келишарди. Билсангиз керак, бу ердаги ҳукуматнинг сиёсий қарашлари сизларга яқинроқ эди... Дарвоқе, ичувчилар Сизларда ҳам кўп бўлса керак?

— Ўзбекистонни назарда тутаётган бўлсангиз, бир пайтлар кўпайиб кетганди. Дуо, фотиҳани ҳам қадаҳ устида бериш одатга айланай деб қолувди. Ҳайрият, ҳозир камайиб бормоқда.

Суҳбатдошим кутилмаганда:

— Рабиндранат Тагорни эшитганмисиз? — деб мендан сўраб қолди.

— Албатта, — дедим ўзимни қандайдир енгил ҳис этиб, — ул зотнинг китоблари кириб бормаган хонадон бизда камдан-кам топилади. Саккиз жилдлик сайланма асарлари ўзбек тилида босилган. Аллома Тагор «ҳаётдаги ҳар қандай беъманиликлар илдизи маърифатсизликка бориб тақалади» деб бежиз айтмаган.

— Сиз, жаноб иккинчи маротаба мени ҳайратга солаётирсиз. Буюк Гуру (аллома)нинг айнан шу сўзларини сизга айтмоқчи эдим.

— Демак, қарашларимиз муштарак. Биласизми, Шўро ҳукумати одамларни юз фоиз маърифатли қилди, деган гаплар бор. Бироқ, бу «маърифий» галаба одам онгини фақат бир қолипга солиб қўйиш орқали амалга оширилганлиги, бунинг оқибати эътиқодсизликка, сўнгра маънавий-ахлоқий емирилишга олиб келганлигини буюк адиб ярим аср олдиноқ ташвишланиб башорат қилган ўзининг машҳур «Россиядан мактублар» асарида!

Бир-бирига уланиб кетган суҳбат асносида шу нарса маълум бўлдики, адабий мушоҳадаси кенг, бироз шоиртабиат бу жаноб Сужит Мужимдар бўлиб, Ковалам оромгоҳи мажмуасининг бошлиғи ҳамда буюк Тагорлар авлодидан экан.

Чинданам ундаги салобат, кўзларидаги тийраклик алломага хос яқинликни эслатиб турарди.

Биз жойлашган «сектор»дан нарироқда деразалари уммонга қаратиб қурилган бир нечта кўп қаватли иморатлар саф тортиб турарди. Уларнинг шинам, барча қулайликлар муҳайё хоналари мижозлар билан тўла. Оҳиста таралаётган

музыка оҳангларини ҳисобга олмаганда сокин-осойишталик ҳукмрон.

Ичимда ҳамроҳларим бунчалик шарқона маъсумликка чидолмай, ёрилиб кетишган бўларди, деб қўйдим.

Мени ўз «хўжалиги» билан таништириб юрган Сужит соҳиб ҳам дилимдан ўтганини сезгандай:

— Сафардошларингиз бемалолроқ, яйраб хордиқ чиқаришсин деб, алоҳида коттежларга жойлаштирдик, — деди-да, қўшиб қўйди, — Агар истасангиз Сизга шу томондан хона ажратиб берамиз.

— Қайтиш чоғида дўстларимдан ажралиб яшамай! — дея ташаккур айтдим. Атрофида гуллар барқ уриб ётган кичкина йўлак орқали анча юриб унинг этагидаги бир қаватли оппоқ иморат қаршисида тўхтадик. Бу Сужид соҳибнинг уйи экан.

Остонада бизни ўттиз ёшлар чамасидаги хушрўйгина жувон қарши олди.

— Шамлина, — дея таништиради Сужид соҳиб ва қўшиб қўйди, — рафиқам — кулбам бекаси!

Шундан кейин хонимга мени хўп таърифимни келтириб мақтади. Сўнг қўшиб қўйди:

— Гуру бобомиз ҳақида бизлардан кўра кўпроқ биладиган одам!

Ёзилган дастурхон атрофида алламаҳалгача суҳбатлашиб ўтирдик. Бобурийлар сулоласи, шоҳ Бобурнинг ўзи катта шоир бўлганлиги, Мирза Фолиб, Назрул Ислонлар ҳақида гурунглашдик. Гап айланиб, яна Тагорга бориб тақалди. Унинг ижоди билан ўзбек китобхонларини илк бора йигирманчи йилларда Бобур юрти — Андижондан чиққан машҳур шоир Чўлпон таништирганлигини айтиб бердим. Сўнг олтмишинчи йилларда ажойиб ижодкор, олим Тўхтасин Жалолов домланинг ўзларидан эшитган Тагор асарларини таржима қилиш пайтида қандайдир «сеҳр олами»га тушиб қолиб, икки-уч кун ундан «чиқолмай» юришлари; бухоролик девонавор муҳлис Хидир Муроднинг ўзим гувоҳ бўлган ҳис-ҳаяжонлари ҳақида ҳам сўзладим.

Сужид соҳиб аста ўрнидан туриб мени китоб жовонлари билан тўла қўшни хонага бошлади ва тўрдаги сейфни очиб ундан салмоқдоргина китобни қўлига олди:

— Бу «Полулок чоча» — Гуру бобомизнинг ўлимдан олдинги васиятлари, ҳамда машҳур бўлиб кетган яқинлари

руҳи билан қилган мулоқатлари ёзилган китоб. Ҳали ҳеч қаерда эълон қилинмаган. Лекин, вақти келиб, эълон қилинади.

Мен китобни оҳиста варақлаб кўрарканман, ҳали тушунчамиз бовар қилмайдиган сир-асрорга тўла тилсим қаршисида тургандай ғалати бўлиб кетдим. Китоб бенгалида эди. Таъсирланиб кетганимдан, ўзим билганимча «қофия»-сини келтириб, ҳиндустонида қуйидаги жумлаларни айтдим: «Шу чоққача бизлар оламда қандай сир-синоатлар борлигини билмай, бамайлихотир яшаб келган эканмиз... Еру кўкда кўп гаройиботлар бор, Горацио дўстим, аммо улар ҳақида сизнинг газеталарингизда ҳеч қандай ахборот берилмайди».

Шамлина хоним қойил-қойил дегандай чапак чалиб юборди.

Сужит соҳиб унга қўшимча қилди:

— Бу машҳур «Ташна тошлар» ҳикоясидаги поездда «йўлиқиб қолган, ҳар нарсадан бир муносибат топиб, ўз билимдонлигини намойиш этувчи ғайри табиий йўловчи ҳамроҳ» кишининг монологи! Мени учинчи маротаба қойил қолдирмоқдасиз, Горацио қадрдоним! Бу қутлуг кунни муносиб тақдирлашимиз керак. Токи бобомизнинг руҳлари шод бўлсин!

Хонадон соҳиби уйнинг бир томонини эгаллаган жовондаги буюк адибнинг кўпдан-кўп асарлари орасидан ўзи учун энг қадрли, босилиб чиққан йил Ҳалқаро Нобел мукофотига сазовор бўлган «Гитанжали» — «Бахшида кўшиқлар» китобнинг ягона нодир нусхасини дастхат ёзиб, менга тақдим этди. Чуқур эҳтиром баён қилинган жумлалар остига Шамлина хоним ҳам имзо чекди.

Китоб бенгал тилида эди — мен яхши тушунмасдим. Бироқ, Тагор жамийки Инсоният учун тушунарли, қалбан яқин, буюк аллома. Унинг қаламига мансуб ҳар бир асар мен учун жавохирот хазинасидай қадрли, сеҳрли эди. (Ҳозир шу китобча китоб жавонимнинг энг фахрли жойидан ўрин олган. Уни кўз қорачуғидай сақлаб келмоқдаман)

Вақт алламаҳал бўлганда мен кетиш учун ижозат сўрадим.

Шамлина қўшни хонага чиқиб, телефон орқали кимнидир чақирди.

Кўп ўмай остонада бизнинг «сектор» дарвозабони, таниш полициячи пайдо бўлди.

Сужит соҳиб унга қарата буйруқ оҳангида деди:

— Чопра Чандр, меҳмонни кузатиб қўй. Бу жаноб бизнинг яқин одам, кўзкулоқ бўлиб тур.

— Жи, сэр! — честь берди у новкарларга хос ҳозир-жавоблик билан.

Шу-шу посбонимиз бўлган бу жаноб мени ҳар кўрганда дарвозадан чиқсамам, кирсамам честь бериб, қаршилайдиган бўлди.

Мен бир нарсага ҳайрон эдим: мана, келганимизга уч кундан ошяптики, сафардошларим кўп умид боғлаган қардош партиянинг вакиллари коммунист «ўртоқлар»дан дарак йуқ эди.

КУГИЛМАГАН МЕҲМОНЛАР

...Яна эшик таққиллади. О, булар жонимга тегиб кетди. Бундоқ дам олишга ҳам беришмайди. Эрталабдан бери «Рошн водке ес?» деб мени безовта қилаётган кимсанинг бу олтинчиси бўлса керак. Нима бало, ҳаммаси ўтган кундаги Муншижигга ўхшаб, хотинининг ғазабига дучор бўлиб, уйдан қувилмоқчими!

— Коун? (ким?) — деб қўйдим норози оҳангда эринибгина эшик томон қараб.

— Узр сўрайман, сэр! — эшик тирқишидан Чопра Чандрнинг ярим гавдаси кўринди ва шошиб честь берди-да, сўради, — Сизни сўраб келишган экан, киритаверайми?

— Яна «Водке» дебми?

— Йўқ — бошқалар. «Камред» оғайнилар! — шошиб-пишиб жавоб берди Чопра.

Бу ерда, умуман компартияга алоқадор кишиларни «камред» деб аташади.

«Нега анаву оташин ғоялар яловбардорлари -қўшнилари қолиб, мен билан учрашмоқчи бўлишдийкин?»

Ҳозирча ортиқча ўйлаб ўтиришнинг вақти эмасди. «Меҳмон отанглай улуғ» дейдилар. Эшикдан нари қайтариб бўлмайди.

Тез ўрнимдан туриб:

— Киришсин, — дедим.

Остонада новчадан келган, одатий либос ўрнига почалари тиззаси кўзидан келадиган шортик билан қизил майкали икки киши пайдо бўлди. Чопрадан ҳам чаққонроқ ҳаракат билан тенгига честь бериб «салом»лашишди.

Кейин олдимга бир парча қоғоз қўйиб, муддаони маҳаллий малаями билан ҳиндустан тилларининг қоришмаси асосида тушунтиришди: «Қардош Совет Иттифоқи коммунистларига алангали салом»ни ўрисчада ёзиб беришим керак экан.

— «Совет коммунистлари» кўшни коттежларда, — дедимда, улар яшайдиган хоналардан иккита-учтасининг рақамини ёзиб кўрсатдим.

Меҳмонлар бош чайқашди:

— Шерикларингиз аҳволи ҳароб. Сизга юборишди. Илтимос, шу сўзларни ёзиб беринг, камред! — дея мўлтиллаб туриб олишди. Уларнинг бу ҳолатини кўриб, ҳар қандай одам ҳам сўзини ерда қолдиришни ўзига эп кўрмасди. Билганимча ёздим. Ҳар эҳтимолга қарши текстни «9»нчи рақамли коттеждаги «камред мадам»га бир кўрсатиб олинглар, дедим.

Улар ниҳоятда сертакаллуф, одобли одамлар бўлиб, эгниларидаги камзулга ўхшаш майкага туширилган ўроқболга рамзига қараганда, шу ердаги партия гуруҳининг фаолларидан эдилар.

Эртасига яна Чопра Чандр одатига кўра чапдастлик билан «салом» берганича ҳузуримга кириб келди:

— Сизни дарвоза олдида меҳмонлар кутишяпти, — деди.

Кечаги текст ёздириб кетган танишларимдан бири эскигина «Жип» машинасидан сакраб ерга тушди, ўзини камред Манмоҳан деб таништирди-да;

— Биз билан юрсангиз, шаҳримизни бир айлантириб, кўрсатиб келсак. Партиямизнинг навбатдаги сеъздига катта тайёргарлик кўрмоқдамиз, — деди.

Рози бўлдим. Кечаги «хизматим»га миннатдорчилик билдиришмоқчи шекилли.

Қисқа вақт ичида яқиндан таниш бўлиб қолган кашмирли дўкандор йигитлар ўринларидан туриб «хой-хо-ой» дея қўл силкиб қолишди. Чопра бир нималар деган шекилли, улар ҳам менга честь берадиган одат чиқаришганди.

Иккита машина аранг сигадиган асфальт йўлнинг чап тарафи паканабўй дов-дарахтлар билан қопланган. Саваннани эслатади. Баъзи-баъзида ғуж бўлиб кўкка бўй чўзган, юқори қисми улкан соябонга ўхшаш пальмалар кўриниб қолади.

Ўнг томон текислик. Унда-мунда бир амаллаб тиклаб олинган ҳароба уйлар, қизғиш тупроқли яйдоқ далалар орасидан кўкимтир шоли ёки буғдойзор пайкаллар кўзга ташлади. Афтидан, янги ўзлаштирилаётган ерлар шекилли... Одам диққатини йўлнинг кета-кетгунча ҳар ер-ҳар ерига тўплаб қўйилган ҳарсанг тош уюмлари-ю улар ёнига чўккалаб олиб қўлида чўқмор болғачалар билан уларни майдалаётган хотин-қизлар, бола-бақраларнинг кўплиги тортади. Бу авом кечаси ҳам шу ерда тунаб қоладими ёки куёш жазирамасидан сақланиш учунми йўл четига эски матодан чодирлар тикиб олишган.

Яна, кўча бўйига қаторасига териб қуйилган майда тошларга тўла, хивичга ўхшаш қандайдир дарахт новдаларидан тўқилган четан саватчаларнинг кўплигини айтмайсиз! Бу манзара худди ҳаридорига мунтазир касод моллар бозорини эслатарди.

— Саватдагилар нима? — деб сўрадим ёнимда индамайгина кетаётган «ўртоқ»дан.

— Тош. Қурилишда ишлатилади. Ҳали замон машиналар келиб ҳаммасини олиб кетади, — жавоб қайтарди у ва қўшиб қуйди, — хотин-қизларнинг бир қисмини шундай йўл билан меҳнатга жалб қилганмиз.

Аёллар учун тош майдалашдай машаққатли иш бу даражада касб-корга айланиб кетганлигини мен тушуниб етолмадим.

Ниҳоят, шаҳарга яқинлашдик чоғи, йўл бўйларига осилган ҳар турли шиорлар, алвон байроқлар кўзга ташлана бошлади.

Бир пайт ўн қулочча баланд қилиб, катта кўчанинг ўртасига тортиб қўйилган узундан-узун қизил матодаги ёзувга кўзим тушди: «Паламенный привет коммунистов из СССР!»

«Жип» тўхтади.

— Қалай, яхши чиқибдими? — дейишди.

— Хўп, яхши, — дедим.

Бироқ ёзувда грамматик хатолар борлиги, менинг хатоларим ёнига кимдир, балки ушбуни ёзган рассом ҳам

Ўзининг ҳиссасини кўшганлиги шундоқ кўзга ташланиб турарди. Афтидан «9»нчи коттеждаги мадам» кўриб бермаган шекилли.

Шаҳарнинг кичкина исқирт кўчаларидан бирига кириб борарканмиз, Манмоҳан қандайдир гурурли овоз билан:

— Бу ер ишчилар маҳалласи! — деб қўйди.

Жинкўчалар туташган кенгроқ майдонли чорраҳа устидан чиқдик. У бизлардаги гузарга ўхшарди. Кичкина дўкончалар қатори бир четда емакхона бор эди. Тамадди қилиш учун ичкарига кирдик.

Бу жой аслида емакхона эмас, Ўзбекистонда русум бўлган 50- йиллардаги «қизил бурчак»ли чойхонани эслатар, деворда Лениндан тортиб Хо Ши Мингача бўлган барча жаҳон пролетариати доҳийларининг портретлари осиклиқ эди.

Ҳаммаёқ, столларнинг пештахтасигача қип-қизил.

— Кечқурун ишчиларимиз фабрикадан қайтишганда бу ер жуда гавжум бўлиб кетади, — деб қўйди Манмоҳан соҳиб чойхонада одам йўқлигига меҳмон ҳайрон бўлмасин дегандай.

«Чойхоначи» ҳам калта шортик, ўроқ-болға рамзи туширилган қизил майкали — ажаб товар либосдаги қилтириқ чол эди. У қўлидаги қора резина шипилдоқ билан стол устига ёпирилиб ётган пашшаларни ура-ура биздан нари ҳайдади. Қаҳва билан ҳолвага ўхшаш ширинлик келтирди. Бироздан кейин қаердандир ялтироқ мис ликопчаларда масаллиғи алоҳида қоврилган товуқ гўшти олиб келишди.

— Овқатга қаранг. Тушлик ҳам бўлиб қолди. Кечки тамаддини бош қароргоҳда — партиямизнинг шу музофот бўйича масъули камред Пурумбилавил билан қиладиган бўлдик. Анаву, суратдаги ўша киши бўладилар, -Манмоҳан шундай деб доҳийлар портретидан сал нарироқдаги 50 ёшлар чамаси Сталинсифат мўйловли одам суратига ишора қиларкан, қўшиб қўйди, — Шахсан ўзлари сизни қабул қилишга розилик билдирдилар. Ҳозир иш жуда кўп. Сизга айтганимдек, партиямизнинг навбатдаги қурултойига тайёргарлик кўрмоқдамиз.

— Шиорларни ўрисча ёзилгани ҳам шунгамиди?— деб сўрадим.

— Ҳа, ундайлардан яна икки-уч жойга илдик.

— Бошқа мамлакатлардан ҳам меҳмонлар таклиф этилганми?

— ...Нима десам экан, мана, СССРдан вакил сифатида ўзингиз қатнашиб берсангиз, зўр бўларди-да, партиямизнинг фахрий аъзолигига қабул қилардик.

Мен бу янгиликни эшитиб, ҳайрон бўлиб сўрадим:

— Нега энди, мени?

— Ахир сизни буюк мамлакат — Ленин ватанидан коммунистик партиянинг вакили сифатида қурултойимизда иштирок этишингиз биз учун, ўзингиз учун фахрли-ку! Ё, сиз буюк коммунистик мамлакат фуқароси эмасмисиз?

Беозор одамларга ўхшаш, фақирона мўлтираб турадиган бу «камред» Манмоҳан бирдан сиёсат сўқиб, шундай гаплар қилдики, мен индаёлмай қолдим. Коммунист ватан-парварларнинг энг зўри Коваламда ўтирибди, бу йиғилишларингга ўшаларни таклиф қилақолинглар дейишга ҳам тилим бормади.

Девордаги Пурумбилавил «ўртоқ» бургут қараш нигоҳларини менга қадаб «Ҳа, сотқин, қўлга тушдинг-ми?» деётгандай бўлди. Ленин эса ер остидан хўмрайиб, еб юборгудай бўляпти! Сталин қўлида трубкаси билан истеҳзоли жилмайганича турибди. Бу сирли, фосиқона жилмайишдан битта маънони ўқиш мумкин: «Йўқ қилиб ташланглар!»...

Доҳийларга бас келиб бўлмагани каби, ҳозир Манмоҳанга ҳам бирон сўз айтиш ортиқча эди.

Шаҳар сайридан кеч пешинга яқин қайтдик.

Мезбоним:

— Кечқурун соат еттиларда учрашамиз! — деди-да, честь бериб, машинага ўтирди.

Дарвозабон Чопра жаноблари ҳам мени шундай иззат билан қарши олди, эшикни очиб, ичкарига марҳамат, деди.

Бошим ғовлаган бир ҳолатда «б» рақамли хонамга кириб, каравотга чўзилдим. Ўзимча ўйладим: «Нега булар билан ўралашиб юрибман, бошимга ташвиш орттириб! Бўлди, энди келса хонамдан чиқмайман, ҳеч қасрга бормайман ҳам! Мазам йўқ дейман!»... Кўзим илиниб, бир пайт... рўпарамда ҳарир парда ҳилпирайверди. Тушимми, ўнгимми деб унга тикилаяпман-тикилаяпман, ниҳоят, оппоқ кийимда, нуроний қиёфа кўринди. У тиниклашиб, устоз Абдулла Қаҳҳор сиймосига айланди. Юзларида ним табассум билан

одатдагидек босиқ овозда дермишлар: «Мен айтган эдим-ку, ижодкор зарур бўлса, айланиб турган чархпалакка осилиб, бошқалар эътибор беравермайдиган, унинг ўқидан чиқаётган гижирлашни ҳам тинглаб кўриши керак деб. Сиз эса, дарров ўзингизни четга тортмоқчисиз».

Кўшни коттеждан эшитилаётган ҳамроҳларимнинг гала-фовури... туш, ё ҳаёлмиди, ўзим ҳам фарқига боролмай қолган бир ваъзиятда бошимни бир силкитиб ўрнимдан туриб кетдим.

Дарвоқе, устоз нимага ишора қилиб ўтдийкин?

НОХУШ УЧРАШУВ

Хуллас, ўртоқ Манмоҳан келишилган вақт, атрофга кечки оқшом *ғира-шираси* оралай бошлаганда келиб, мени ўша шалоғи чиққан «Жип»да қаёқадир олиб кетмоқда. Бу шўрлик бошимга яна қандай савдолар тушади, ўзим билмайман. Ҳар қалай чархпалакнинг парраклари билан шаррос оқиб турган сувга шўнғиб, бир «пишилиб» чиқсам керак.

Машина эрталаб юрган йўлимиздан шаҳар томон кетиб бормоқда.

Тош майдаловчи аёллар бола-бақралари билан ирkit чодирлари ичига кириб олишган шекилли, на уларнинг қораси, на ҳафсала билан майда тошлар тўлдириб, қаторлаштириб қўйилган четан саватлар кўзга ташланарди.

Атрофни қуюқ тропик қоронғилик қоплаб олган пайт кичкина чорраҳага етиб келдик. Энди йўл бўйига кўрсатгич қилиб «Тируванантапурам» (Тривандрам) деб ёзиб қўйилган томонга эмас, чапга бурилиб, қизғиш тупроқли кичкина йўлдан ичкарилаб бордик.

Саваннини эслатувчи сийрак дарахтли атрофдаги қирдалага ўхшаш текисликлар бирдан ўзгариб, қуюқ доводарахтлар билан қопланган ўрмон бошланди. Назаримда Керала учун хос бўлган, кўпчилик худудини эгаллаб ётувчи ёввойи жунгли қўйнига кириб келардик.

Йўл-йўлакай ҳароба беш-ўнта кулбадан иборат, одам яшайдими йўқми, билиб бўлмайдиган манзилгоҳлар, баъзан кичик қишлоқчалар учраб қолар, уларда тўхтамай ўтиб кетардик.

Туш вақтидаги гурунгимиздан кейин анча жиддийлашиб қолган, ҳозир ёнимда бирон сўз айтмай ғоз ўтириш қилиб кетаётган Манмоҳанни гапга солмоқчи бўлдим:

— Қароргоҳ бундай шаҳардан чет жойларда бўлса, кўпчилик омма билан ишлашда қийинчилик туғдирмайдами? Камред Манмоҳанжи, сиз бунга қандай қарайсиз?

— Бизнинг шиоримиз штат аҳолисининг қарийб саксон фоизини ташкил этувчи оддий меҳнаткаш-деҳқонлар синфи ичига кириб бориш, улар онгини инқилобий ғоялар билан қуроллантириш! Зеро, доҳийларимиздан бири инқилобни қишлоқдан бошламоқ керак дея бежиз шиор ташламаган! — дунёқараши етук кишиларга хос босиқлик билан жавоб қайтарди Манмоҳан.

Бир-бирига қапишиб ётган томи поҳолданми, қандайдир ўсимлик поялариданми тикка, нишабли қилиб ёпилган кулбалар оралаб ўта бошладик. Бу ерда одамлар яшаётганлигини онда-сонда милтиллаб кўриниб қоладиган чироқ шуълаларидан билса бўларди.

Бу «ғарибхона»ларни ҳам ортда қолдириб, кутилмаганда оломон билан гавжум ғала-ғовур катта яланглик-гузарга ўхшаш жойга кириб келдик.

Бир томонда кўзга ташланиб турган, оппоқ қилиб бўялган учта иморат (бу ўзига тўқ турмуш кечирадиган кишиларга қарашли гўша бўлса керак)ни ҳисобга олмаганда, яқин атрофдаги манзара олдинги кўрганларимиздан фарқ қилмасди. Фақат бу манзилгоҳ каттароқ қишлоқ марказини эслатарди ҳолос.

Ялангликнинг аллақасерида тариллаб, ишлаб турган моторнинг овози эшитилиб турибди. Шода-шода электр чироқлари нуридан ҳаммаёқ ёп-ёруғ.

Атрофига қизил байроқлар осилиб, ўртасига ўроқ-болға рамзи ўрнатилган юк машинасининг борти саҳна вазифасини ўтар, олдинроққа чиқариб қўйилган минбарда ёши анча ўтиб қолган, сочлари калта қилиб тарашланган қария хириллаган овоз билан ваъз ўқирди.

Нотиқнинг икки ёнида ҳарбийчасига виқор билан бир нечта ёш йигит саф тортиб турибди. Улар қўлидаги қип-қизил рангга бўялган тигли таёқлар найзаси негадир оломон томон қаратилганди.

Машинамиз майдоннинг одамлардан ҳоли бир четида тўхтади.

Мен, оббо, бизни кутаётган ўртоқ мободо, мана шу ерда эмасмикан деб тургандим, Манмоҳан минбарга ишора қилиб:

— Қурултойимиз очилиши олдидан кенг халқ оммаси орасида инқилобий тушунтириш ишларини авж олдириб юборганмиз. Бу ўртоқ партиямизнинг кекса аъзоларидан. Совет Иттифоқида кўп бўлган, — деб қўйди-да, ёнидаги шоферга, — қани кетдик, ҳайда! — деди.

Машина эркак-аёл, майда-чуйда бола-бақраларни четлаб ўтиб олгач, тезлигини оширди.

Қишлоқдан чиқаверишда пода бўлиб кезиб юрган, баъзан қоронғиликда йўлни кесиб чиқиб қоладиган чўчқалар кўп эди.

Яна, бир соатдан зиёд юряпмиз-у бирон йўловчи, бирон улов ёки машина қораси кўринмаётганлиги мени ҳайратга соларди... Беихтиёр одам ҳаёлида бу қанақа йўл, қаёққа олиб боради деган савол пайдо бўлиши табиий эди.

Бир маҳал узоқдан чироғини ёқиб келаётган энгил машина кўринди. У ҳам «Жип» экан. Ичи тўла одам. Бизга яқинлашганда салом дегандай сигнал чалганича ўтиб кетди.

Ниҳоят, ўрмон ичидаги атрофи қуюқ дов-дарахтлар билан ўралган қароргоҳга кириб келдик. Бу ердаги манзара анча бошқача, шаҳарникига ўхшаб кетарди. Симёғочларда чироқлар пориллаб ёниб турибди, ҳарбий казармани эслатувчи томи черепицали иморатлар кўзга ташланади.

Ўртадаги кенг майдонда биринчи келган кунимиз штат пойтахти Тируванантапурам (Тривандрам) кўчаларида кўрган қизил-таёқли сипоҳиларга ўхшаш эллик-олтмиш ёш-яланг саф тортиб, юриш машқини ўтказар, улар ўз қадамини шундай аниқ ва бир хилда ташлар эдики, оёқларининг товуши билан осмонга шаштли кўтарилган таёқларнинг «шув- шув» этгани бемалол эшитилиб турарди.

Манмоҳан уларга ишора қилиб, менга деди:

— Бизнинг жанговар отрядларимиз!

Партиянинг марказий қароргоҳи унча катта билмаган олди очиқ айвонли уйда жойлашганди. Бурчакда икки қанотли улкан эшик бўлиб, ичкаридаги хоналарга ўша орқали кирилар, айвоннинг очиқ рўяларида эса, ола-байроқ пардалар осилиб турарди.

Тўрдаги девор юзини «кизил чойхона»дагидек доҳийларнинг портрети қоплаган, негадир «маҳаллий йўлбошчи»ларнинг сурати жаҳоншумул мавқега эга бўлган «доҳий»ларникидан ажралиб турадиган қилиб, алоҳида юқорироққа ёпиштирилган эди.

Биз айвонга кўтарилиб, бамбук пояларидан тўқилган суянчиқли курсиларга ўтирдик.

Ўртадаги узун стол устида тартибсиз қолиб кетган қаҳва идишларини букчайганроқ, озғиндан келган чақидар (хизматкор) чол йиғиштириб ола бошлади. Боя йўлда «Жип» машинасида бизга «салом» бериб ўтган кишилар қайдайдир муҳим йиғилиш ўтказиб, шу ердан чиқиб кетишгани билиниб турарди.

Бир пайт бурчакдаги эшик қанотлари ланг очилди, бўйбаста, кийган либосларигача бир хил икки киши чиқиб келди. Улардан Сталинсифат мўйловдорини дарров танидим: Пурумбилавил жаноблари эди. Расман қўл узатиб сўрашди.

Қаердандир пайдо бўлиб қолган фотограф шу дақиқаларни эпчиллик билан расмга туширди.

Айни пайтда Манмоҳан туман котиби деб таништирган, ялонғоч боши жиш бўлиб ялтиллаб турган киши бўйнимга гулчамбар осиб, кўкрагимга беш доҳийнинг тасвири зарб қилинган оғир тақинчоқни қадаб қўйди. Яна фотоаппарат чироқлари кетма-кет чақнаб ўчди.

Ана, ҳолос, ишнинг бу томони жиддийлашиб кетди-ку! Эртага Совет Иттифоқи коммунистик партиясининг вакили... деб газеталар жар солса-я!

Қўллари бироз титраб турувчи чақидар елим паднисда қаҳва келтирди. Қаерга ичганимни билмайман. Чап кўкрагимдаги анавуларнинг куйма тасвири босилган тақинчоқ қизиб бораётган темир парчаси-ю, вужудимни куйдираётгандай эди.

Миямда нукул бу учрашувдан муддао нима, деган савол айланади. Ва ўзимни овутган бўламан: мен оддий бир ижодкор сифатида сафарда юрибман. Ҳар хил дунёқараш, маслакдаги кишилар билан учрашиш, мулоқотда бўлиш-касбим тақозоси!

Ниҳоят, муддао ҳам ойдинлашди: «Қизил чойхона»да Манмоҳан томонидан маслаҳат тариқасида айтилган гаплар партия раҳбарияти томонидан расмиёна баён қилинди.

Қўшимча янгилик шу бўптики, мени меҳмон сифатида қурултойда иштирок этишим тасдиқдан ўтибди.

Ана, сизга дам олиш учун сафарга чиқиб, ўтаётган кунларни кайф-сафосиз, ўйин-кулгисиз, кўпчиликдан ажралиб, ўзни ўту чўққа уриш билан ўтказишнинг оқибати!

Шу дақиқаларда Ковалам оромгоҳида бақириб-чақирибми, юмалаб-думалабми юрган ҳамроҳларим кўзимга энг бахтли, ҳеч нарсадан ташвиши йўқ эркин, бахтиёр одамлардай туюлиб кетди. Уларга ҳавасим келди.

Энди бўлар иш бўлганди. Мезбонларга бор гапни айтиб, орани очиқ килишдан бошқа чора қолмаганди.

— Ўртоқлар! Совет Иттифоқидан келган ҳар бир киши ҳам у ердаги ягона партия-коммунистлар партиясининг аъзоси дегани эмас. Масалан, мен умуман шу партия сафида турмаганман. Ҳозир бизда турганларнинг ҳам кўпи аъзолик билетини топшириб, партия сафидан чиқиб кетяпти. Шундай экан, сизларнинг бўлажак қурултойларингда иштирок этишга менинг маънавий ҳаққим йўқ, — дедим-да бўйнимда осиглик зебигардонига ўроқ-болға рамзи туширилган гулчамбарни, кўкрагимдаги доҳийлар «тақинчоғи»ни олиб, аста столнинг бир четига қўйдим.

Камред Пурумбилавилнинг кўзлари бежо жовдираб, мўйловининг икки учи титраб кетгандай бўлди. У аввал менга, сўнг ўтирган ерида бир ҳовучгина бўлиб, ранги бўздай оқариб кетган Манмоҳанга ёмон қараш қилди.

Туман бошлиғи ҳам дик этиб, ўрнидан туриб, қош қўяман деб кўз чиқарган бечора менинг «камред»имга беписанд назар ташлаб қўйди-да, жаҳл билан ўрнидан кўзғолган бошлиқ орқасидан эргашди. Бир лаҳзада очиқ айвон ҳувиллаб қолди. Шўппайиб бир ўзим қолдим.

Шу дақиқаларда бу кишилар эътиқод қўйган ймондай муқаддас тушунчаларини шаккоқлик билан беҳурмат қилганимни англаб қолиб, ўзимдан-ўзим хафа бўлиб кетдим.

Энди уларга эргашиб чиқиб, узр сўраш ортиқча эди.

Қаҳва келтирган қария ваъзиятни тушунган шекилли, «чойи» ичилмай ярим-ёрти қолиб кетган ликопча-пиёлаларни йиғиштираркан, ўкинч билан менга қараб қўйди, сўнг косовдай қоп-қора озғин қўлларини силкитиб, қўча томонга ишора қилди: тезроқ бу ердан жўнаб қол, хўжайинларнинг авзойи бузуқ демоқчи бўлди, шекилли.

Дарвоқе, энди мен бу ерда ортиқча эдим...

Юқоридан шундоқ кўзга ташланиб, майдоннинг бир бурчида турган «Жип» ҳам вариллаганича кўздан ғойиб бўлди.

ЗУЛУМОТ ТУН ҚАЪРИДА

Бир амаллаб тезроқ бу ердан кетиб олишни ўйлардим. Негадир биронта машина учраб қолишидан умидим бор... Ҳеч бўлмаса одамлар билан гавжум, йўлдаги митинг ўтказилаётган қишлоққа етиб олсам, у ёғи бир гап бўлар, дердим.

Бутун борлиқ зулумот пардасига чулганганди. Фақат кўкда ҳаддан зиёд равшан нур сочиб, юлдузлар чарақлайди ҳолос. Зимистонлик орасида зўрға кўриниб турган кўча бўйлаб кета бошладим.

Қароргоҳдан узоқлашганим сари атроф ваҳимали сукутга чўкиб бораётгандай туюларди. Бироқ, бу ҳолат узоққа чўзилмади. Қуюқ дарахтзордан қандайдир қушнинг бойўғлинигига ўхшаш юракни орзиқтирувчи у-ув у-увлаши эшитилди. Унга турли хашоротларнинг жўр овози қўшилиб, дақиқа сайин сукутга чўмиб ётган ўрмон қўйнида гавжум ҳаёт ҳукм сураётганлигидан дарак бера бошлади.

Узоқда қарсиллаб дарахт шохлари синди. Сўнг сувнинг шариллагани, унга қўшилиб ингичка ўкирик овозлар эшитилди. Демак, шу яқин атрофда сув ҳовзаси бор ёки ёйилиб бирон дарё оқади. Ёввойи филлар унга тушиб олиб, тумшуғидан ўзларига сув пуркамоқ-да, баъзилари шох-шаб-балар билан овқатланмоқда.

Йўл четида ястаниб ётган қалин чакалакзор безовта шитирлаб қолди. Қандайдир қора шарпалар жон-жаҳт билан кувалашиб, шундоқ оёғим остидан йўлни кесиб ўтди. Назаримда ёввойи мушук ёки шунга ўхшаш бирон жониворни жайра таъқиб қиларди. Гира-шира кўзга чалиниб қолган ҳурпайган найзалар ва улардан чиқаётган қуруқ қамиш пояларининг бир-бирига ишқаланишига ўхшаш овоздан шундай фараз килиш мумкин эди.

Беш-ўн қадам наридаги дарахтзор ичидан мушукнигига ўхшаш жон ҳолатдаги биғиллаш эшитилди. Демак, ўлжа кўлга тушди. Юрагимни ваҳима босди.

Бу ҳам ҳолва экан. Ичкарилаб борганим сари одам вужудини орзиқтирувчи, чақалоқнинг йиғисига ўхшаш товушлар, ёқимсиз чийиллашлар йўлнинг ҳали у томони, ҳали бу томонидан эшитилиб қолар, қандайдир ёввойи ҳайвонлар тўдаси атрофимни ўраб олиб, таъқиб этиб, мен билан изма-из бораётгандай эди.

Аста-секин бутун борлиқни олислардан келаётган мотамсаро йиғига ўхшаш овозлар қоплаб олди. Назаримда шу тун қоронғилигининг қаеригадир мусаввир дўстим Исфандиёр Ҳайдаровнинг саксонинчи йилларда чизган асарларига хос кулбамисол ҳароба уйлар яширинган-у, у ерларда истиқомат қилувчи бахти қаро аёлларнинг ноласи эшитилаётгандай эди.

Юрагимни ваҳима босди. Бир пайтлар Ҳинд матбуотида шов-шувли хабар тарқалган, мен уни таржима қилиб, ҳатто ўзимизнинг газеталардан бирига тавсия этгандим: ўрмонга яқин жойлашган қишлоқлардан бирининг аҳолиси унча олис бўлмаган булоқ сувидан баҳраманд бўлиб, тинчгина яшаб келарди. Лекин қутилмаганда уларнинг ороми бузилади. Бир кун одатдагидек кўзчасини бошига қўйиб, сувга кетган ёшгина қиз ўрмондан қайтиб келмайди. Озгина вақт ўтгач, икки аёл ҳам дом-дараксиз йўқолади. Одамлар булоқ атрофида ағанаб ётган кўзадан бошқа ҳеч нарсани топмайдилар. Шундай бахтсиз ҳодиса яна қайтарилади. Охир, ўрмонда одамхўр йўлбарс пайдо бўлганлиги ҳақида гап тарқалади. Қишлоқ аҳли кўрқув ва таҳликали кунларни бошидан кечира бошлайди. Бироқ ҳеч ким чексиз ўрмон қўйнига кириб одамхўрликка ўрганиб қолган йиртқич билан рўбарў келишга юраги бетламайди.

Ниҳоят, тажрибали бир кекса овчи йиртқич изидан тушиб, уни даф қилади. Штат ҳукуматининг катта инъомига сазовор бўлади. Кейин ҳимматли овчи ўша инъом пулларини қишлоқ аҳолиси учун сарфлаб, водопровод тизими тушириб беради... Шу воқеани эслаб, бу ерда ҳам одамхўр ҳайвонлар бўлсачи, балки шунинг учун бундай бемаҳалда юришни бирон киши ўзига эп кўрмас деган ҳаёл бошимда айланарди.

Бирдан қаттиқ ўкирик овоз ҳаммаёқни тутиб кетди. Фил кўтурса ёки шикаст еган ери тузалмас ярага айланиб, азоб бера бошласа шундай оҳ-фарёд чекади, аламзадалиқда бутун борлиқни остин-устун қилиб ташлайди деб, эшитганим бор эди.

Кўрқа-писа қадамимни секинлатдим. Атрофга диққат билан кулоқ тутдим. Қумтупроқ аралаш йўл юзидан таралаётган «шип-шип» этган қадамим шарпасидан бошқа садо эшитилмасди. Бир лаҳза ичида ҳаммаёқ сукут пардасига ўралиб қолганди. Гўё бутун жонзотлар талваса ичида шошапиша инларига кириб яширинган-у, энди нималар бўлишини жон ҳовучлаб кутиб тургандай.

Бироқ, бу сукунат борлиқ узра қанчалик кутилмаган лаҳзаларда чўккан бўлса, шунчалик тез тарқалиб кетди. Энг биринчи ҳашоротлар «бош кўтарди». Уларга чақалоқнинг биғиллашига ўхшаш «йиғлоқи» чиябўрилар «жўр» бўлди.

Борлиқни аввалгидек ҳаловатсиз гавжумлик қоплай бошлади.

Мен эса, кадамимни тезлатиб, иложи борича тезроқ бояги электр чироқлари порлаб турган қишлоққа етиб олишга ошиқардим. Учиккандай ўша манзилнинг ҳеч бўлмаса милтиллаган нишонаси бўлиб заррача учкун кўзга ташланавермас, йўл эса адоқсиздай эди.

Қилт этган шабада йўқ. Иссиқ, намтоб ҳаводан кийимларим жиққа хўл бўлиб борарди.

Ниҳоят, қаршимда пирпираб нималардир кўрингандек бўлди. Базўр нур сочиб турган чироқчага ўхшаб кетарди. Ҳар қалай олдинда сўниқ бўлса ҳам, йилт этган шуъла борлиги аниқ эди. Худди миниб кетаётган велосипеди ёки бошқа улови бузилиб қолгану, уни тузатаётган одамга йўлиқгандай эдим. Негадир шундай бўлишини жуда-жуда хоҳлардим ҳам. Бироқ, хира нурли «чироқлар» кўпайиб, бир жойга гуж бўлиб олди. Ўша томондан ёқимсиз, чийиллашга ўхшаш овозлар эшитила бошлади.

Яқинлашиб билдимки, йўл бўйида узала тушиб ётган ёввойи тўнғиз боласининг чала жон танасини бир нечта чиябўрилар хомталаш қилмоқда экан... Машҳур овчи, устоз Мавлон Икромдан бир пайтлар шундай гапни эшитгандим: ҳар қандай ҳайвонга ўлжа устида яқинлашиб бўлмайди, ёмон оқибатларга олиб келиши мумкин.

Шу пайт қўлимга қурол сифатида бирон таёқ олволмаганлигимдан афсусландим. Бироқ, мени бехосдан пайдо бўлиб қолишим туллаган лайчалардай хунук шу билан чайир ва ҳамлакор чиябўрилар орасида саросима туғдирди. Улардан икки-учтаси кўкка бўйинини чўзганча увлади, менга ташлан-

моқчи бўлди. Бундай чоғда чўкаётган одам сомон чўпидан ҳам умидвор бўлгани каби кўлига илинган ҳар қандай нарсадан фойдалангуси келиб қолади. Менинг «қурол»ларим Коваламдаги «б» хонамнинг узун, бесўнақай, бир учида катгароқ ёнғоқдай чўян зўлдири бор калити-ю, ҳар эҳтимолга қарши деб бир кўлимда олиб келаётган ясси тош эди. Шуларни ишга солишга шай эдим.

Лекин шуни билардимки, «рақибларим» кўп, қарши ҳужумга ўтиши мумкин, «тактика» йўлини тутиш керак: кўчанинг нариги тарафидаги яланглик орқали қочиб қолишни эп кўрдим.

Мен интилаётган манзил-қишлоқдан ҳамон дарак йўқ эди.

Беихтиёр Тагорнинг қуйидаги мисралар билан бошланувчи шеърини эсладим:

*Уйимдан сен учун чироқ келтирдим,,
Қоронғини этайин деб чароғон.
Чунки, мени сенга айтар тилагим:
Йўлинг бўлсин бехатар ва равон.*

Бир пайт қоп-қора осмон гумбази узра кўтарилиб чиқа бошлаган ой акси каттагина ҳалқоб сув юзида жимирлаб, кўзга ташланди. Яқинроқ келдим. Чинданам йўл бўйида суви димиқиб турган кўлча бор экан. Ундан бадбўй ҳид анқиб турибди. Кўлчанинг нариги томонида қандайдир жонзотларнинг қўпол ҳаракатидан вужудга келган сувнинг шалоплаб чайқалиши, сўнг ёқимсиз хуриллаган овоз эшитилди. Ҳаёлимга адашиб, бошқа йўлга тушиб қолмадиммикан деган шубҳа тушди. Кўлимдаги тошни сув чайқалиб турган томонга отдим. Тош ҳам учиё бориб, «гуп» этган бўғиқ овоз чиқариб, мўлжалга тегди шекилли, чийиллаганича жон ҳолатда иккита чўчқа сувдан отилиб чиқди-да, бир-бирини қувалаб, қалин дарахтзор томон ўзини урди. «Наҳот, булар ҳам ёввойи бўлса!» деган ўй ўтди ҳаёлимдан.

Тўғри кетган йўл бўйлаб унча кўп юрмагандим қоронғилик қаърига сингиб ётган қулбаларнинг сояга ўхшаш шакл-шамоиلى кўзга ташлана бошлади. Улар янада зичроқ, устма-уст қапишиб олгандай эди. Чап тарафда бир нечта оппоқ иморат. Қандайдир таниш жойга ўхшаб туюлди.

Бояги электр чироқлари ёруғида митинг ўтказилаётган қишлоқ майдони эмасми?!... Йўғ-е, бунчалик файзсиз ҳувиллаган жой эмасди-ку! Анаву саҳнали машина, қизил таёқли йигитлар қайга ғойиб бўлишди?... Худди шу пайт орқа томондан қандайдир оёқ товушлари эшитила бошлади. Ўгирилиб қарасам, нарироқда гира-ширада кўзга ташланиб бир баҳайбат махлуқ гавдаси турибди. Қўлидаги узун таёқнинг найзасимон учини менга қаратган. У дастлаб мен ҳаёлимга келтирган махлуқ эмас, одам эди. Ҳамма қирилиб кетгандай ўлик сукунат қўйнида бўкиб ётган бу даргоҳда биринчи учратаётганим шу бўлганлиги учун унга қараб юрдим.

Бундоқ яқинроқ келиб қарасам, одам дегулик эмас: сочлари ўсиб елкасига тушиб турибди. Юз-бетлари аралаш кўкраklarини жун босиб кетган. Бўйи нақ икки газдан юқори. Оврати устида осилиб турган бир парча қизил лунгини демаса, қип ялонғоч.

У тилга кириб, одам наслидан эканлигини намоёиш этгандай, бўкирганича «Ҳаммаёқни бузаман, ер билан яксон қиламан...Бу дунёга ўт қўяман. Дарёлар қип-қизил қонга тўлиб оқади...» дея қўрқинчли панжаларини ёзиб, мен томон ташланди: «Йўқсиллар душмани — сенларни йўқ қилиш керак!»

Бу жонзот шундоқ кўз ўнгимда ҳақиқий махлуқ қиёфасига кириб борарди. Унинг таъқибидан ўзимни четга олмоқчи бўлгандим, худди шу заҳоти узун бомбук таёғининг зирхлангандай кескир учи нақ томоғимга қадалди. «Қўлга тушдингми, сотқин, иблис. Энди мендан ҳеч қачан қочиб қутулолмайсан. Ҳозирнинг ўзида қоннингни ичаман!»

Бўғилиб, беҳушликдан йиқилишимга оз қолди. Ҳаёлимда томирларимдан биттаси ёрилган-у, кўкрагим устига иссиқ қон оқиб туша бошлагандай бўлди. Қаршимда туриб олган одам қиёфасидаги махлуқнинг кўзлари катта-катта очилганича ваҳшиёна жазавага тушаётганини кўрдим-у, миямга нима қилиб бўлса ҳам бунинг чангалидан тезроқ қутулишим керак, бошқа чораси йўқ, ҳар бошга бир ўлим деган фикр урилди.

Тисарилай десам, орқада ҳам кимдир борга ўхшади. Тамом, икки ваҳший махлуқ ўртасида хомталаш бўларканман-да, деб ўйладим.

Бироқ ортиқча ҳис-ҳаяжон мени қўрқув аралаш ваҳималар гирдобига тортганини сездим: орқада турган нарса

пальма дарахтининг сип-силлик, йўғон танаси экан. Жонимга шу дарахт оро кирди. Шартта ўғирилдим-да, унинг ортига ўтиб, ўзим учун паноҳ топдим. Зарб билан отилган бамбук таёғининг ўткир тиғи пальма танасига санчилиб қолди...

Жон ҳолатда майдон бўйлаб чопа бошладим. Қани энди бирон пана жой топилса. Орқамдан шипиллаган оёқ товуши эшитилмоқда. Яна қандайдир таёқ отилди. У даранглаб овоз чиқариб ёнгинамдан ўтиб кетди...

ХУДО УРГАН КАДДУ

Қандай қилиб ялангликнинг нариги томонига етиб келганимни, паст-баланд ҳароба кулбалар орасига ўзимни урганимни билмайман.

Рўй бераётган бу ҳодисалардан бирон одам зоти хабар топсачи! Бирон кўппак аккилласачи! Яқин-атрофда бирон милтиллаган чироқ кўринсачи! Бу ерда одам зоти борми, ўзи! Уларга нима бўлган? Ҳамма-ҳаммасини қоронғилик ўзининг ғафлат домига ямлаб-ютиб юбордимикан! Бояги жонзот-тўнғизлар ҳам қаерга даф бўлдийкин?!

Бир пайт мен яшириниб турган жойдан салгина нарида ярим очиқ эшик тиркашидан сарғиш чизикдай бўлиб, чироқ шуъласи тушиб турганини кўрдим, ичкарида одам гавдаси ҳам кўрингандай бўлди. Аввал, кўзларимга ишонмадим, бу мўъжизага ўхшаб туюлди. Аста ўша томон юрдим. Кулба соҳиби шу яқин орада рўй бераётган таҳликали воқеалардан бутунлай беҳабар ҳолда ялтироқ тунука устига чўккалаб олганича нима биландир машғул эди.

Олтмиш ёшлар чамасидаги эғнидаги либосидан тортиб, калта қиртишланган соқолигача ҳаддан зиёд оппоқ, гавдаси ўзига ярашган ихчамгина қария тунукадан турли буюмлар ясовчи мисгар эканми, қўлидаги темир болғача учини учқунлаб турган лаҳча кўмир чўғида қиздирар, сўнг эриган кўрғошин билан буклаб бириктирилган тунука устидан юргизарди. У ўз ишига шундай берилиб кетгандики, остона хатлаб устига бостириб келганимни ҳам сезмади.

— Салом, чача жи! (Амакижон)

Кутилмаган бегона овозни эшитиб, у азот бошини кўтарди, елкаси оша мен томон қаради. Ҳайрон бўлгандай

кичкина кўзларини пирпиратди. Чайир тирсакли кўлларини ерга тираб, қаддини ростлади.

Шикаст еб қонталаш бўлиб қолган томоғимдаги оғриқни энди сеза бошладим. Шунинг учун кафтимни иягим остига босиб олгандим.

Ўзимдан кўра мана шу ҳолатим чолни ҳайратга солди шекилли, бироз ўзига келгач:

— Ҳа, нима бўлди? — деб сўради соф ҳиндустионида.

— Бир ўлимдан қолдим, чача жи. Анаву ташқарида учи зирхли қизил бамбук таёғи тутган қип-ялонғоч бир баҳайбат кимса юрибди!

Чолнинг кўзлари катта-катта очилиб кетди. Шошиб чорпоя остидан узун дастали болтага ўхшаш кескир чопқини олиб, эшик ёнбошига қўйди.

«Эшик» деганимиз бир-бирига киришиб ёпиладиган буклама узун тунука бўлақларидан иборат эди. Қария унинг бир четидаги тутқичидан ушлаб, куч билан итарганди, гийқиллаб ёпилди. Темир зулфуннинг шиқирлаган овози эшитилди. Кичкина уйча ичи баттар зимистонга айланиб қолди. Фақат бурчакдаги ўчоқда милтиллаётган кўмир учқунлари кўзга ташланарди ҳолос.

Мен девор деб фараз қилган кулбанинг орқа томониям буклама «эшик» экан. Чол тимискиланиб ўша ёққа ўтиб, уни очиб юборди. Қаршида худди театр саҳнасига тортилган парда очилгандай ажойиб манзара пайдо бўлди: юлдузлар билан тўла қоп-қора осмон гумбази томон тўлин ой кўтарилар, унинг сутдай ёғдуси ҳаммаёққа таралиб, борлиққа осуда бир гўзаллик бахш этарди.

— Демак, Каддунинг касали яна кўзғабди-да! Қайдан кеп қолдийки, у касофат. Чинданам бир ўлимдан қолибсан, болам! — деди қария кулба (бу ер устахонага ҳам ўхшарди) орқасидаги кичик ялангликка чиқаркан.

У баркашдай тўлишган ойга бир лаҳза қараб турди-да, кўздан ғойиб бўлди.

Бироздан сўнг қўшни кулба эшигини кимдир қоқа бошлади. Шубҳасиз бу чол эди. Унинг «Кадду Кадду!» деган ҳаяжонли овози ҳам қулоққа чалиниб қоларди.

«Кадду, Кадду!» («Кадду» — ҳиндустионида қовоқ дегани. Аслида Каллу бўлса керак) бу сўз яқин-атрофдан акс-садо

бериб эшитила бошлади... Унга каердадир баданглатиб чалинаётган нофоранинг таҳликали овози қўшилиб кетди.

Лаҳза ўтмай маст уйқуда ётган бутун кишлоқни қиёмат қопти — ҳамма оёқда турди. Одамлар йиғила бошлаган майдон томондан хотин-ҳалажнинг гала-говури эшитилар, кимдир овозининг борича бақриб буйруқ берарди: «Ёш йигитлар, эркаклар олдинга ўтсин! Ҳеч ким ёлғиз юрмасин. Ҳамманинг қўлида таёғи бўлсин. Аёлларнинг бари, болалар хатарсиз жойда бўлсинлар!»

Овруполиклар Шарққа тушуниш қийин деб нолийвер-масалар бўлади. Биз баъзан ўзимизни ўзимиз ҳам тушуниб етавермаймиз. Жумладан, инсон қадами ҳов, анаву Ойга бориб етган бир пайтда камина кўз ўнгида рўй бераётган ақл бовар килмас манабу манзарани қаранг! Гўё Боғдоднинг хатарга тўла қоронғи жинкўчаларида юрагимни ҳовучлаб юрибман-у, «Минг бир кеча»даги Алиф Лайло афсоналари мен бахти қоронинг шўрлик боши узра кечаётгандай эди.

Отахонга эргашиб майдон тарафга юрдим. Яқиндагина хувиллаб ётган кенг ялангликни тумонот одам қоплаган, юз чоғли катта-кичик эркак қўлларида таёқларни тик ушлаб, нимагадир ҳамлавор шайланиб туришарди. Улар атрофида тўп-машғала кўтарганлар ҳам анча-мунча эди.

Чапдастроқ ёш-яланглардан тузилган гуруҳ ўлжасини таъқиб қилаётган йўлбарсдай писиб, қишлоқнинг нариги томонидаги майдонни мўлжаллаб кета бошлади. Кўп ўтмай қоронғилик қўйнига кўринмас соялардай сингиб, кўздан ғойиб бўлишди.

Оломон донг қотиб қолган, бутун кишлоққа сув қуйгандай жим-житлик чўккан, ҳамма бор вужудини қулоққа айлантириб, нималардир бўлишини кутарди.

Ниҳоят, сукунатни тилка-пора қилиб, тарақлатиб чалинган ноғора овози эшитилиб қолди. Бу «душман қуршовда, хатарнинг олди олинди» дегани шекилли, кимдир катта машғалани ловуллатиб, ўша тарафга қараб чопди. Икки-уч гуруҳга бўлиниб, саф тортиб турган кишилар шоша-пиша унинг орқасидан югурдилар.

Кекса-ю ёш хотин, бола-бақраларнинг олдига гов бўладиган ҳеч ким қолмаганди, улар ҳам таёқчилар кетидан қоқилиб-суқулиб чопдилар. Буларни кўпроқ навбатдаги рўй берадиган воқеа қизиқтирарди, чамамда.

Ўртада ҳар тарафдан ўқталган сон-саноксиз таёқ тигларига нишон бўлиб Кадду турарди. У қуролсизлантирилганлигига қарамай, таслим бўлиш нияти йўқ, қутурган фил сингари ўкирар, тажовузга шайланар, бироқ қуршов исканжасида ожиз эди,

Кимдир давранинг у томонидан қарши тарафга қаратиб арқон отганди, уни чаққонлик билан илиб олишди. Арқонлар сони бир нечтага етгач, икки учидан тутиб турганлар тез ҳаракат қилиб, карама-қарши томонга юрдилар. Кадду ўзи кутмаган ҳолда қаттиқ тортилган арқонлар ўровида қолди.

Шундан кейин оёқ-қўли чирмалган Кадду гурсиллаб ерга йиқилди. Атрофни шодон қийқириқлар босиб кетди.

Негадир Каддуга ачиндим.

Уни судрагандай қилиб, майдон четидаги боя менинг жонимга оро кирган катта пальма дарахти ёнига олиб келдилар. Қаердандир йўғон занжир ҳам топилақолди. Банди этиб, бир неча йигитни қоровулликка қўйдилар.

Ҳамма тарқала бошлади.

Бир пайт орқамдан кимдир келиб, елкамга қўлини қўйди. Бундоқ карасам, мисгар чол. У мени кулбаси томон бошлаб кетди.

— Чинданам ҳушёрлик қилиб, бир ўлимдан қолибсан, — деди қария яна бояги гапини қайтариб, ташлаётган қадамига монанд вазмин оҳангда. Сўнг қўшиб қўйди, — Унинг қўлидан ҳеч ким омон чиқмаган.

— Кадду ўзи ким, отахон? — дея қизиқсиниб сўрадим ундан.

— Қарғиш теккан банда! Авваллари тўппа-тузук йигит эди. Паҳлавон деган номи борди. Қишлоқнинг ўн йигити унга бас келолмасди. Боши айланиб, шаҳарга кетди. Саркас (цирк)да ишлаётганмиш деган гап тарқалди. Кейин чет элда эмиш деб эшитдик. Беш йиллар ўтгач, қайтиб келди. Бутунлай бошқача одам бўлиб қолганди. Ҳаммани ўз ҳукмига бўйин синдирмоқчи бўлди. Унинг атрофига уюшган нодонлар ҳам топилди. Улар учун муқаддас нарсанинг ўзи йўқ эди. Ибодатхона, муқаддас жойлар — мандиру масжидларни зимдан бузишар, нимаики бўлса «эскилик сарқити» деб йўқ қилишарди. Кўпчилик улардан юз ўгирди. Унинг ўзи биргина парвардигорнинг эмас, бошқа худоларнинг ҳам ғазабига

учради: девонасифат бўлиб қолган. Йиллаб кўринмай кетади. Одамлардан йироқда, кўп вақтини ҳайвонларга ўхшаб жунглида ўтказди деб эшитамиз. Шаҳарда ҳам дайдиб юради дейиша-ди... Бу томонларда аҳён-аҳёнда пайдо бўлиб қолади. Айниқса ой тўлишган кунлари касали кўзгаса, унга бас келиб бўлмайди. Каддунинг пайдо бўлиши одамлар бошига кўп кулфатлар солган. Шунинг учун яқин-атрофда яшовчи қишлоқлар аҳолиси ҳам унинг номини эшитган заҳоти бир қалқиб тушади.

Мен майдон томон ишора қилиб сўрадим:

— Энди у қачонгача боғлиқ туради?

— Икки-уч кундан кейин ўзига келиб қолади-йиғлай бошлайди, ялиниб ёлворади. Егулик, сув сўрайди. Ана ундан кейин занжирни бўшатиб, арқонларни ечамиз. Бинойидай юради. Кейин бирдан ғойиб бўлиб қолади.

Кулбага орқа томондан кирдик. Ҳали сўниб улгурмаган кўмир лахчалари атрофга хира нур сочиб турар, хона ҳаддан зиёд димиқиб кетганди. Чол ҳам буни сизди шекилли, «эшик»ни каттароқ қилиб очди. Ичкарига салқин шабода оралагандай бўлди.

Қария бурчакда турган чироқ пилигини кўтарди. Шунда девор юзидаги таниш чеҳра Мирза Фолибнинг сиймосига кўзим тушди. У қайсидир рўзноманинг бир саҳифасини эгаллаган аллома шоирга бағишланган нақшинкор йилномаси эди. Яна, қизиги кулба эгасининг мош-гурунч, қалин, калта соқолларида Фолибга ўхшашлик аломатлар ҳам йўқ эмасди. Чолга разм солиб, уни бу ердаги қорачадан келган аҳолидан мутлоқ фарқ қилувчи, мамлакатнинг шимолий минтақаларда яшовчиларга хос оқишдан келган киши эканлигини пайқадим.

Унга қизиқишим ортди. Суҳбатга тортмоқчи бўлдим:

— Мендан кимсан, ярим тунда бу томонларда нима қилиб юрибсан деб сўрамадингиз ҳам, чача жи.

— Аввало сўрашнинг ўзига вақт бўлмади. Қолаверса, биринчи бор кўрибоқ бу ерларнинг одами эмас, мусофир эканлигингизни сезгандим, — чол ёнимга — чорпояга чўкиб ўтириб олди. Кейинги ўн йил нари-берисида бошидан ўтган савдоларни кискача қилиб, сўзлаб берди: номи Муҳаммад Салим Кашмирий экан. Бир пайтлар Кашмирда донғи кетган

совға буюмлар ясовчи уста бўлган. Унинг устахонасида ўнга яқин шогирдлари бўлган. Бироқ, уруш туфайли бир кечада хотин-бола чақасидан айрилади. Кўп ўтмай устахонаси ёниб, кул бўлади.

— Ҳамма нарсадан ҳафсалам пир бўлиб, мана шу овлоқ жойларга келиб қолганман. Онда-сонда кашмирлик ватандошларим излаб келиб қолишади, мендан хабар олиб туришади. Улар Кералада кўп. Турли сабаблар билан, савдогирот баҳонасида келиб қолишган. Яхши, оқибатли йигитлар.

Қариянинг охириги бу сўзларини эшитарканман, оромгоҳга киравериш йўл беткайидаги дўкон эгалари — доим юзидан табассум ёғилиб турадиган кашмирлик йигитлар кўз олдимда гавдаланиб кетди.

Мен ўзим ҳақимда бирон нарса айтиб беришга улгуролмадим. Кўча томондан кимларнингдир гала-ғовури эшитилди. Кўп ўтмай, эшик безовта тарақлай бошлади.

Чол кўрқа-писа ўрнидан турди:

— Ким? — дея овоз берди эшикка яқинроқ келиб.

— Оч, эшикни, — ташқаридан эркак кишининг буйруқномо товуши эшитилиб, эшик қанотлари тарақлай бошлади.

Чол қандайдир кўрқув аралаш менга қараб кўйди. Бирон нарса деб садо беришдан ҳайиқарди, чамамда.

— Меҳмон шу ердами? — сал юмшоқлик билан айтилган бу сўз кулба эгасини бироз ўзига келтиргандай бўлди, хотиржамлик оҳангида саволга савол билан мурожаат қилди:

— Ким бўласизлар?

— Меҳмон соҳибнинг одамлари!

Бу овозни танигандай бўлдим. Сакраб ўрнимдан туриб кетдим.

«Эшик» аста очила бошлади. Энг биринчи қўлидаги резина таёқни кафти устига уриб, ўйнатиб турган «кўриқчим» Чопра Чандрни кўрдим.

У ичкарига шашт билан кириб келди-да, мезбонимни лол қолдириб, қаддини ғоз тутганича каминага ҳест берди. Остонада яна бир кишига -«камред» Манмоҳанга кўзим тушди.

Ташқарига чиққаннимизда чироқлари бутун майдонни ёритиб, ўн-ўнбеш қадам нарида турган енгил машина

қайрилиб, биз томон кела бошлади. У ёнгинамизда тўхтагач, эшиклар очилиб, Сужит билан Шамлиналар тушишди.

— Нима қилиб юрибсиз, бу томонларда, соҳиб? — деб сўрашди тенгига.

Мен ҳозиржавоблик қилдим:

«— Еру кўкда кўп ғаройиботлар бор, Горацио» дўстларим!

Ўртада енгил кулги кўтарилди.

Мен жонимга оро кирган отахон Муҳаммед Салим билан қучоқлашиб хайрлашарканман, миннатдорчилигимни қандай изҳор этишни билмасдим.

— Албатта, Коваламдаги дўкандор ажойиб йигитлар - ҳамюртларингизга саломингизни етказаман,- деёлдим холос...

Маълум бўлишича, кералалик машҳур тагоршунос олим мен билан учрашиш ниятида Сужит соҳибниқига келиб, узоқ вақт кутиб ўтирибди....Вақт алламаҳал бўлганда гуруҳимиз раҳбари ҳам ҳавотирга тушиб, оромгоҳ маъмуриятига мурожаат қилибди.

Соат ўн иккилардан мени қидира бошлашибди. Энг аввал Чопра Чандр шаҳардаги арзон сигареталар ишлаб чиқарувчи фабрика жойлашган маҳалладан Манмоҳанни топиб келтиради...

Ўзини инқилобий қарашларнинг содиқ тарғиботчиси деб биладиган, шу билан туман миқёсидаги ишчилар фаолияти билан боғлиқ қандайдир лавозимдан умидвор бўлган ўртоқ Манмоҳан энди юввош тортиб қолган, йўлда борарканмиз, зўр бериб мени ёлғиз қолиб кетишимга сабаб бўлган воқеалар тафсилотини гапириб ўзини оқлашга урунарди:

— Кутилмаганда камред Пурумбилавил тезроқ кетиш истагини билдириб қолдилар. У кишини шаҳарга ташлаб қўйгач, меҳмонимизни олиб кетиш учун қайтиб келмоқчи эдик. Аммо, машинамиз бузилиб қолди...

Манмоҳаннинг бу гаплари ростми-ёлғонми, биронтамизни қизиқтирмасди, энди.

Машинамиз оромгоҳ дарвозасига яқинлашиб келганида, осмон юзи ёришиб, тонг ота бошлаганди.

Бу Кералада ўтказган сафаримнинг охирги ва унутилмас куни эди.

ХОТИМА

Тарихий манбалардан маълумки, ҳамюртимиз Абу Райҳон ал-Беруний ўша пайтдаги нотинчлик, ҳокимликларга бўлиниб кетган маҳаллий рожаларнинг ўзаро қарама-қаршиликлари сабаб Ҳинд элининг бир қисминигина кезиб чиқишга муваффақ бўлган. Шунга қарамай бутун Ҳиндистон ҳаётини қамраб олган беназир асарини ёзган.

Камина шунга ишора тариқасида залварли ном қўйиб, XX аср тараққиёт поғоналаридан жуда юқорилаб кетган ҳозирги Ҳиндистон ҳақида асар ёздим деган даводан йироқман.

Зеро, мазкур қораламаларни жаҳонгашта аллома бобомизнинг муборак этақларидан тутиб, сафарга отланган тажрибасиз мусофирнинг таассуротлар дебочаси ўрнида қабул этишларини истардим.

ҲАЛОВАТСИЗ «ЖАННАТ» САФАРИ

КОЛОМБО КЎЧАЛАРИ БЎЙЛАБ

Шри Ланкали дўстим Аскар Мусажининг меҳмони бўлиб келганимга бир ҳафтадан ошяпти. Шу кунлар мен учун фақат азобнинг ўзгинаси бўлди: хизматкор, тўғрирори менинг доимий ҳамроҳим бир минут ҳам ҳоли қўймайди. Овқатланишга ўтирмасимдан аввал стулни тўғрилаб туради. Тарелкаларга бир чимдимдан минг хил масаллиқ солиб, қошиқни олдимга кўяди. (Сал қўйиб берсам, едириб қўйишга ҳам тайёр) Кейин ёнимда гўдайиб туриб олади. Ҳар дақиқа қоғоз «сочиқ»ни қўлимга тутишга шай.

Кўчага чиқсам, соядай орқамдан эргашади. Тез юрсам, қадамими тезлатади, секинласам-секинлайди. Йўлимиз офтоброқ жойга тушиб қолса, қўлидаги соябонни шилқ этгизиб очиб, тепамга тутаяди. Тўғри, жазирама қуёш нуридан пана қилгани яхши. Лекин мен қаяққадир қочиб қоладигандай қадамими шундай яқин ташлайдики, узун шим почалари елпиб чиқараётган «шабада»ни аниқ ҳис этаман, оёғимни қайсинисидир босиб олиб, бир корҳол чиқармасайди деб юрагимни ҳовучлаб юраман.

Гапнинг очиги, дўстимни тушуниш мумкин: иззат-икром юзасидан бегона юртда қийналмасин деб шундай содиқ, чаққон ва чапдаст ҳамроҳни менга боғлаб қўйибди.

Лекин, бахти қаролигим шунда эдики, Жаянта исмли мўйлови эндигина сабза ўра бошлаган бўлса ҳам гавдали, норғил бу йигит сингал тилидан бошқа бирон тилни билмасди. Ҳиндустани (бу ердаги анча нуфузга эга мусулмон аҳолининг деярли барчаси биладиган тил) да ёки чала-чулпа қилиб инглизчада бирон калом айтсам, бошини сарак-сарак қилганича «Жи сэр» дерди-да, мўлтиллаб қараб тураверарди.

Мен унга кўп овора бўлаверма, қачон керак бўлсанг, ўзим чақиртираман деб қандоқ тушунтирай! Дарвоқе, имошора билан мақсадимни англатмоқчи бўлдим. Бироқ, бу

«тил» ҳам биздай соппа-соғ одамларга бегона эканлиги дарров билиниб қолди.

Пойтахт Коломбони дурустроқ томошолаш сайрига ушбу доимий ҳамроҳим билан чиқадиган бўлдим...

Аввало Шри Ланканинг бундан салкам минг йил аввалги сурат ва сийрати ҳақида мухтасар маълумот бериб ўтган аллома Берунийнинг «Ҳиндистон» китобидаги «Ер қуббаси» деб машҳур бўлган Ланка ҳақида» номли боб хусусида бирров тўхталиб ўтишга тўғри келади.

Юртдош бобо калонимиз Шри Ланка(ҳозир «сувга тушган ёқут узук», «Будданинг кўз ёшлари» деб ҳам юритадилар) ни ўтовга ва тепа қисмини унинг қуббасига қиёслайди, Ланка мамлакатига «Шунинг учун «қубба» атамаси берилган» деб ёзади.

Ланка давлатининг ўша пайтдаги жуғрофий жойлашиши билан бир қаторда худудининг ҳажми ҳақида ҳам китобда «Ердан баландлиги ўттиз жўжана, яъни саксон тош: Шарқдан Фарбга қараган узунлиги юз жўжана, яъни икки юз эллик тўрт тош, Шимолдан Жанубга қараган кенглиги ҳам баландлиги каби ўттиз жужана — саксон тошдир» деб аниқ маълумотлар бериб ўтилган.

Беруний «Ланка» номини келиб чиқиши ҳақида ҳам ўз тахминини ўртага ташлаб, шунингдек ўша даврдаги савдо-сотик ишлари амалиёти хусусида қуйидагиларни ёзади: «Ланка» номидан ҳаёлимга шундай фараз келади — калампирмунчоқ Ланка деган жойдан олиб келиниши сабабданми, «Лаванг» деб аталса керак... Денгизчиларнинг сўзларига қараганда, кемаларда ўша ерга олиб бориладиган юклар ичида Мағрибнинг тоза олтинлари, шол, белбоғ, туз кабилар кўпроқ бўлган. Улар чарм қоғларга солиниб, денгиз бандаргоҳига келтирилгач, эгаларининг исмлари ёзиб қўйилган идишларга ағдарилар экан. Идиш эгалари у ердан нарироқ кетиб, кемалар ёнига бориб турар эканлар. Маълум вақт ўтгач, идишларига солиб кетилган молнинг ҳажми ва қимматига қараб, қалампирмунчоқ тўлдириб қўйишар экан...»

Шри Ланка ҳозир қай аҳволда? Бу ҳақда қисқача қилиб шуни айтиш мумкин: майдони 65,6 минг кв. км бўлиб, 80 фоизи пасттекисликлардан иборат, 15,5 миллион аҳолиси бор. Шулардан 74 фоизини сингаллар, 12 фоизини тамиллар

ташқил этади. Тамиллар Шри Ланкага IX—XIII асрлар мобайнида денгиз орқали Ҳиндистондан келиб қолган. Уларнинг иккинчи оқими XIX аср ўрталари XX аср бошларига тўғри келади. Тамиллар «ерли» ҳамда «янги келганлар» гуруҳига мансуб бўлиб, асосан ҳиндуизм динидагилардир. «Янги келганлар» ичида насронийликни қабул қилганлар кўпчиликни ташқил этади... Шунингдек мамлакатда ярим миллиондан зиёд мусулмонлар истиқомат қилади.

Шри Ланка 1947 йили мустақилликка эришган. Унинг худуди ўз-ўзини бошқарувчи 25 туманга бўлинади. Ҳозирги пайтда Жанубий Осиёдаги бошқа давлатларга нисбатан фаровонроқ ҳаёт кечираётган мамлакатлардан бири. Мактаб бепул. Ҳатто болаларга дарсликлар бепул тарқатилади.

Биз сайр қилмоққа отланган мамлакат пойтахти Коломбода 1,5 миллион аҳоли яшайди. Унинг диққатга сазовор замонавий ҳам кўҳна тарихий жойлари кўп.

Бу гавжум шаҳар марказида жойлашган улкан ёдгорлик комплекси киши диққатини дарров ўзига тортади. У ерда Цейлон (ҳозирги Шри Ланка) нинг биринчи Президенти Синекайтенинг маҳобатли ҳайкали бор.

Сал берироқда Соломон Бандранайке номидаги халқаро анжуманлар ўтказиладиган улкан конференц зал биноси кўкка бўй чўзиб турибди. Унинг рўпарасида Будданинг баҳайбат ҳайкали кўзга ташланади. Ҳайкални чирмовиқ ўтлар босган.

«Хилтон» меҳмонхонасининг оппоқ биноси Коломбонинг ҳамма жойидан бемалол кўриниб туради. Шу ном билан юритилувчи компания ўзининг туристларга хизмат кўрсатишга мўлжалланган аъло даражали меҳмонхоналари билан бутун дунёга донғи кетган.

«Хилтон» Ҳинд океани бўйидаги собиқ порт ҳаробалари ёнида қад ростлаган. Бу портни XVI асрда Португаллар барпо этганлар. Кейинроқ нима сабабдандир ўз ҳолига ташлаб қўйилган. Ҳозир ўша даврда қурилган иморатлар ўрнида ўпирилган хандаклар, емирилиб тушган тош девор ҳаробаларигина сақланиб қолган. Улар устини тропик ўсимликлар қоплаган. Узоқ-яқиндан келиб, меҳмонхонада қўним топган бой-бадавлат туристлар одам ҳаёлини узоқ мозийга олиб қочувчи мана шу ҳаробалар оралаб ўтган, атрофи замонавий экзотик русумдаги электр чироқлари билан безатилган йўлак орқали ўз хоналарига кириб борадилар.

Денгиз қирғоғидаги ўнлаб мустақкам тош супалар устига қачонлардир ўрнатилган замбаракларга кўзингиз тушмай иложи йўқ. Уларнинг оғзи уммон томонга, тез-тез шаҳарга бостириб келиб қоладиган қароқчи кемаларга қарши қаратилган. Ҳозир замбараклар вақт ўтиши билан чириб, занглаб ётган бўлса-да, мамлакат мудофаасининг тарихий рамзи сифатида ҳамон сақланиб турибди.

Бир пайтлар инглизлар қуришган парламент, сенат бинолари ва бошқа қатор иншоотлар ҳамон шаҳарнинг диққатга сазовор ёдгорликларидан ҳисобланади.

Коломбонинг энг баланд тепалик қисмида баҳайбат иморатлар комплекси парку булутлар орасида муаллақ тургандек кўз ўнгингизда намоён бўлади. Бу собиқ Англия Бош губернаторининг қароргоҳи бўлган. Ҳозир у атрофи соя-салқин пальмазорлар, сунъий денгиз — баланд тош қояли чўмилиш бассейнларига эга меҳмонхона вазифасини ўтамоқда.

Машҳур «Маунт» оромгоҳи ҳам шу ерда жойлашган.

Коломбода биздагига ўхшаш маҳалла кўчаларини эслатувчи мавзелар анчагина. Ҳатто гузарлари ҳам бор. Шу жойлардан юраркансиз, йўлнинг икки томонига қурилган олди дарвозали бежирим ҳовлиларга кўзингиз тушади. Уйларнинг томи бир хил қилиб, черепица билан ёпилган. Мевали дарахтлар кўп.

Ҳаво шу даражада беғуборки, хизматкор ялтиллашиб артиб, кийдириб қўйган туфлингизга кун бўйи юрсангиз ҳам гард юқмайди.

Ҳар бир ҳовлининг дарвозаси ёнида албатта турфа гуллар экиб, атрофи ҳафсала билан тарашлаб қўйилган майсазор майдонча бор. Девор четлатиб экилган икки-учтадан пальма дарахтлари, албатта бўлади. Диққат қилиб қарасангиз, уларнинг осмонга бош олиб чиқиб кетган тарам-тарам қуюқ шохлари орасида сарғайиб пиша бошланган меваларига кўзингиз тушади. Бундай жойларда осойишталик ҳукмрон.

Бироқ, савдо-сотик расталари билан тўлиб-тошган шаҳарнинг Петтаха сингари мавзе кўчаларига кириб қолсангиз, бошингиз айланиб қолади. У ердан чиқиб кетишингиз амри-маҳол. Сотувчи-олувчи, ҳаридору бекорчининг кўплиги, йўллар бўйига уйиб ташланган турининг сон-саноғи йўқ мева-чева, сабзавот маҳсулотлари, Япония, Америка,

Филиппинда ишлаб чиқарилган радио-аудио техник асбобларидан тортиб, юзлаб хил Тайван-Хитой кийим-кечаклари... қаёққа қараманг, кўзингизни олгудай ҳинд кинофильмларининг рангин рекламалари, улар орасида гангиб юраверасиз.

Коломбо кўчалари бўйидаги яна бир нарса одам диққатини ўзига тортмай қолмайди. У ҳам бўлса шортик кийиб, чўмилиш либосида жамоат жойларида юришни таъқиқловчи эълонларнинг кўплигидир. Шу кийимдаги эркак, аёл сурати устидан қизил чизиқ тортилиб, инглизча «Қатъий ман этилади!» ёзуви битилган огоҳнома тахталари ҳар қадамда учрайди. Ҳатто туристик чипталарнинг алоҳида жойида ҳам таъқиқ этувчи шу суратларга ўрин берилган.

Демак, ўта байналмилал, ҳар йили дунёнинг жуда кўп мамлакатларидан турист «меҳмонлар» келиб-кетадиган Шри Ланка аҳли орасида шарм-ҳаёнинг қадри баланд эканда!.. Чинданам атрофга кўз ташлаб, тақиқланган «либос»даги бирон одам зотини кўрмадим.

Шунда беихтиёр ёзнинг иссиқ кунлари Тошкент кўчалари, бозорларида пайдо бўлиб қолаётган, жун босган бесўнақай оёқларини кўз-кўз қилгандай тўпиқдан юқори-латиб хилвираган «шортик» кийган сўлоқмондай йигитлар — ҳаммиллатларим кўз ўнгимда гавдаланиб кетди. Уларнинг кимларгадир тақлид қилувчи беҳаё-бефаросатлигидан, шаҳар маъмурларининг эса бефарқ, қадриятсизлик ботқоғига ботиб ётганидан юрагимда оғриқ турди...

Худди шу пайт узоқда қора кўзойнак таққан, елкасига фотоаппарат осган бақалоқ бир кишининг қораси кўринди. Дарров назарим тушганлигининг боиси у тиззалари кўзидан пасти очиқ калта жени шимда ҳамда майкачан эди.

Ичимда «бу ерда ҳам шаккоқлар бор экан-да» деб улгурмагандим, ўша одам мен томон яқинлашиб келди-да:

— Саломлар бўлсин! Қалай, ишлар? — деди соф ўрис тилида, сўнг тақиб олган қора кўзойнагини ечиб, менга жилмайиб қаради.

— Э-э, Сизмисиз. Қалай зерикмаяпсизми? — деёлдим ҳолос, исми-шарифини билмаслигимдан бироз ўнғай-сизланиб.

Ҳушёр одам экан, дарров ўзини таништирди:

— Георгий Серафимович Бурд, Москвадан, нейрохирургман. Сиз Ўрта Осиёдан бўлсангиз керак? Тўққиз соат давомида бир самолётда учиб келдиг-у, танишмаганлигимизни қаранг.

Мен исми-шарифимни айтдим.

Касбим билан қизиқди.

— Ёзиб тураман, — дедим.

— Танишганимдан, айниқса олис бир мамлакатнинг бундай минг ухлаб тушга кирмайдиган кўчаларида Сиз билан учрашиб қолганимдан хурсандман. Мен ёзмайман. Лекин ўлгудай адабиёт муҳлисиман. Йиллик меҳнат таътилим пуллари сарфлаб, бу ёққа келганимнинг сабаби бор. Менинг ҳамкасбим — доктор, Сизнинг ҳамкасб-устозингиз Антон Павлович Чехов бундан тўқсон йил муққадам Цейлонга — ҳозирги Шри Ланкага келиб, бир неча кун яшаган. Унинг қадамжоларини қидириб юрибман. Умуман, бўш вақтларимни, асосан меҳнат отпускамни касб-кори адабиётшунослик бўлган олимлар «назари тушмаган» Чехов номи билан боғлиқ жойларни излаб топиш, ёзувчи ҳақида оғиздан-оғизга ўтиб юрувчи ҳикояларни тинглаб, қоғозга тушириш билан ўтказаман. Кимдир шахматга, кимдир каптокка, кимдир кучукбозликка қизиқади. Меники шунақароқ...

— Бу қизиқишингиз ҳар кимнинг қўлидан келавермайдиган энг хайрли иш. Масалан Антон Павловичнинг бу ерларда бўлганлиги ҳақидаги гапингизга мен ҳам қизиқиб қолдим. Бир пайтлар қайсидир газетада шу ҳақда ёзилган мақолани ўқиб қолгандай бўлувдим. Ёзувчи қадамжоларини тополдингизми?

— Ҳаракат қиляпмиз. Бундан ўн йилча муқаддам Москвада ўқиб келган Ратна Вардена деган ажойиб жаноб бор. Чехов асарларини рус тилида ўқиган экан, ўша ёрдам беряпти. Адиб келиб тушган меҳмонхона бузилиб кетган деган тахминлар бор. Лекин архивлардан бирон маълумот чиқиб қолишга умидвормиз.

— Ундай бўлса сизга омад тилайман, Георгий Серафимович! Дарвоқе, ўзингиз юрибсиз, таржимонсиз қийналмаяпсизми?

— Сингалчани билмасам-да, инглизчадан яхши хабардорман, — деди у.

— Демак бу юрт ўзингизники экан, — дедим-у суҳбатдошимнинг эғнидаги кийимига ва йўл бўйидаги таъқиқнома ёзувларга ишора қилиб қўйдим.

У нима демоқчи бўлаётганимни дарров тушунди:

— Ҳозир сайёҳ зоти борки, бу мамлакатга келиш тугул, бу ердан қочаётган бир пайтда турист бўлиб ташриф буюрганимизга раҳмат дейишсин! Икки ҳафтача олдинги «Комсомольская правда» газетасини ўқимаганмидингиз! Бу ерга сайёҳлар юборувчи туризм агентликларига «Тамил илам»чилар огоҳлантирувчи хат юборганлиги ҳақида хабар босилганди... Хўп дўстим, яна кўришгунча, балки самолётда бирга қайтармиз, — деб кетмоқчи бўлиб турган Георгий Серафимовичнинг кўзи бирдан ҳайкалдай қотиб, устимга соябон тутиб турган ҳамроҳимга тушди-да, кулимсираб юзимга қаради. — Э-ҳа, жоннинг ҳузурини биладиган киши эканлигингиз шундоқ сезилиб турибди, Хизматкорнинг зўридан топибсизку, — деди.

Жаянтага қараб ундан инглизчалаб нималардир сўради. Бироқ, у тушунмади. Елкасини қисиб қўйди, ҳолос.

Тасодифан йўлиқиб қолган бу илашимлигина, бамани, гап-сўзларидан ўта зиёли эканлиги билиниб турган киши билан хайрлашиб, гавжум кўча бўйлаб бироз юрдиг-у, рўпарасида одам кайнаб турган бино қаршисидан чиқдик. Устидаги ёзувга қараганда миршабхона эди.

Мен бу кишилар нега туришибди деб сўрагандим, Жаянта бир амаллаб тушунтирган бўлди: чет элларга, хусусан араб давлатларига бориб ишлаш ниятидаги одамлар экан. Полициядан ижозатнома олиш учун навбатда туришибди. Мамлакат конституциясида ҳар бир фуқаро истаган чет эл давлатига бориб ишлаши, яшаши мумкин деб ёзилган. Бироқ кейинги йилларда Шри Ланка Олий ўқув юртларида давлат ҳисобидан ўқиб, юқори даражали мутахассислик дипломига эга бўлганлар ҳам оддий ишчилар қатори «чет»га чиқиб кетаётганлиги туфайли назорат кучайтирилибди, ҳар бир шахсга тегишли ҳужжат полиция томонидан синчиклаб текшириладиган бўпти.

Тўғрида, илм-маърифат аҳли ҳар бир мамлакатнинг миллий-маънавий бойлиги ҳисобланади!

Айланиб юриб Пасмед Плаза кўчасига чиқиб қолдик. Бу кўча Шри Ланка халқи ўзининг доҳийси сифатида қадр-

лайдиган, энг адолатпарвар инсон Соломон Бандранайке номи ва ҳаёти билан боғлиқ муқаддас зиёратгоҳга айланган.

Бош вазир шу кўчадаги оддийгина ҳовлида яшаган. Давлат бошлиғи учун ҳукумат томонидан яратилган барча имтиёзлардан воз кечган. Ҳеч қандай кўриқчисиз юрган. Эл қатори «иш»га бориб, «иш»дан қайтган. Ҳар ким ҳам ҳузурига — унинг уйига ҳеч қандай монеликсиз кириб келавериши мумкин бўлган. Кунлардан бир кун эрталаб эшиги олдида маҳаллий Будда қоҳини пайдо бўлади. Бош Вазир уни иззат-икром билан кутиб олади. Шарқона одатга кўра тўрга ўтқазмоқчи бўлади. Бироқ, нияти бузуқ қоҳин бу инсоний муносабатга ваҳшийлик билан жавоб қайтаради — ёнидан пистолет чиқариб олтмиш ёшли мамлакат Бош Вазирига қарата ўқ узади.

— Уни жазоламанглар. Қўйиб юборинглар! — Бандранайкенинг ўлим олдидан айтган охириги васият сўзлари шу бўлган.

Марҳумнинг жасади шаҳардан четроқ, ўзи туғилиб ўсган она қишлоғи Орагаллага дафн этилган.

С. Бандранайке бир умр Будданинг беш йўриқдан иборат ҳикматли даъватига амал қилиб яшаган, бошқаларни ҳам шундай яшашга ундаган.

Пасмед Плазадаги у истиқомат қилган уй атрофида катта хиёбон барпо қилинган. Машҳур рус ҳайкалтароши томонидан ишланиб, Шри Ланка ҳукуматига совға этилган Бош Вазирнинг маҳобатли ҳайкали хиёбонга кўрк бағишлаб турибди.

ЖАҲАННАМ ДОМИ

Ҳаво ниҳоятда исиб кетди. Гарчи уммон тарафдан салқин шабода эсиб тургандай туюлсада, тепага кўтарилиб олган қуёшнинг ўткир нурлари бошни қиздириб, одамни лоҳас эта бошлади. Бундай пайтда ё соябон жонга оро киради ёки одам соя-салқинга ўзини уради.

Биз ҳам шаҳарнинг кўплаб кўча ва майдонларини айлана-айлана чарчадик. Бандранайке хиёбони атрофидаги пальма дарахтлари остига ўрнатилган скамейкалардан бирига ўтирдик. Ҳамроҳим Жаянта бирров кўздан ғойиб бўлди. Кўп ўтмай тўртбурчак чиройли қоғоз пакетда сўргичли ананас шарбатини кўтариб келди. Муздай экан, мириқиб ичдик.

Бир маҳал қарасам, Жаянта ёнбошлаб ўтирган жойида кўзлари юмилиб, пинакка кетиб боряпти. Кечаси бирон юмуш билан овора бўлиб, яхши ухлолмаганими, эрталабдан анча хомуш кўринарди. Уни аста туртиб, нарироқдаги гиламдай момиқ майсалар қоплаган майдонга, оёқларини узатганича ётиб олиб (бу ерда одатий ҳол), хордиқ чиқараётган бир нечта ёш болали эркак-аёлларга ишора қилдим, сен ҳам озгина мизғиб ол деган бўлдим. Лекин, у кўзларини бақрайтиб, катта очганча менга қаради. Бу карашидан «Йўқ, асло мумкин эмас» деган маънони англаса бўларди.

Машина соат иккиларда мана шу хиёбон олдидан бизларни олиб кетиши керак эди. Соатга қарасам, ҳали анча вақт бор. Бекор ўтираманми, дедим-да, ўрнимдан турдим. Жаянта ҳам дик этиб кўзғалмоқчи эди, елкасидан босдим, туришга қўймадим. «Сен дам олиб ўтир. Ҳов, анови майдонга тўпланган оломон олдига борайчи, нима гап экан. Бунақалар сенинг жонингга теккан. Менга қизиқ!» деган иддаони бир амаллаб тушунтирдим. Кўлимдаги соатнинг «2» рақамига бармоғим билан ишора қилиб, шу пайтда «қайтиб келаман» дедим. Ҳар тугул содиқ кўриқчим тушунди: оппоқ тишларини кўрсатиб, илжайганича бошини сарак-сарак қилиб, розилик аломатини билдирди.

Мен яқинлашиб келганимда катта майдонга ҳар тарафдан тумонот одам оқими қуюлиб келар, майдон майдон эмас, баҳайбат ўпқон каби уларни ўз домига тортиб борарди.

Қизиқувчанлик курсин, одамлар тўлқини мени ҳам ўз гирдобига олди. Қандай қилиб безовта уммондай чайқалиб, ҳар томонга ўзини ураётган «оқим» ичига шўнғиб кетганимни билмай қолдим.

Бундоқ бошимни кўтариб қарасам, эллик-олтмиш қадам наридаги атрофи ҳаворанг мато билан ўроғлиқ, икки ёнбошида байроқ ҳилпираб турган баланд минбарда оппоқ кийимлари устидан қалами ранг, энги калта нимча кийган нуроний бир киши берилиб, нутқ ирод этипти. Салобатли, босиқ овози кучайтиргич карнайлар ёрдамида ҳар тарафдан жаранглаб, акс-садо бермоқда. Аҳён-аҳёнда уни қўллаб-қувватловчи ҳайқириқ наъралар эшитилиб қолади.

Афтидан яқинлашиб келаётган сайлов олдидан обрўли қайсидир партия ўз тарғибот митингини ўтказаётганди.

Бир пайтлар «чет»га чиқишдан олдин бундай сиёсий митинглар, учраб қоладиган давра гурунгларида бевосита ва билвосита иштирок этишдан ўзни тийиш ҳақида ҳукуматимиз одамлари «тушунтириш» бергандилар. Бейхтиёр ўша эсимга тушиб қолди-да, амаллаб «давра»дан чиқиб кетмоқчи бўлдим. Худди шу пайт... даҳшат билан нимадир портладию ер титраб кетгандай, осмон тарс ёрилиб ҳамма ёқни остинустун қилиб юборгандай бўлди.

Минбардан ўн беш қулочча баланддикда тўзиган каптарлардай одамми, уларнинг оппоқ кўйлак-либосларими... учиб юргандай бўлиб кўринди кўзимга.

Бошвоқсиз оломон бир-бирини босиб-янчиб, ҳайвоний важоҳат билан орқага чекинар, дод-фарёддан бутун борлиқ ларзага келарди.

Кимлардир оёқлар остида қолиб кетди, кимлардир кулаб тушмаслик учун жон-жаҳл билан бир-бирини суяди, иложи борича жаҳаннам дошқозонидан ўзини олиб қочишга ҳаракат килди.

Бундай пайтда салгина сусткашлик ёки эпчиллик ё ўлим, ё ҳаёт орасидаги дақиқалар тушунчаси билан тенг эканлигини ички бир сезги орқали англаб қоларкансан, киши! Важоҳатли тўлқин мени юз тубан ерга чилпарчин қилиб, топтаб, устимдан ажал қуюнидай ўтиб кетишига бир баҳъя қолди.

Хайрият, елкамдан кимдир суяди, қаддимни ростлаб олдим...

Бош Вазир номи билан аталувчи ҳиёбондаги гиламдай кўм-кўк момик майсазорда қанча вақт ётганимни билмайман... Бир пайт тепамда парвона бўлаётган хизматкор Жаянтага кўзим тушди. У шоша-пиша бу ердан тезроқ кетишимиз зарурлигини тушунтирди. Мени турғизиб, одам билан тўлиб бораётган кўчага эмас, ҳиёбонни кесиб ўтувчи сўқмоқ йўл тарафга бошлади...

Кечга яқин радио, телевидение мамлакат Бош Вазири Премидаснинг яқин сафдошларидан бири сайловолди митингида экстремистик гуруҳлар томонидан амалга оширилган бомба портлаши натижасида ҳалок бўлганлиги, ўнлаб беғуноҳ қурбонлар, юзлаб ярадорлар борлиги хусусида хабар берди.

Эртасига матбуот неча киши бомба портлаши, яна нечтаси оммавий тала-тўпда оёқ остида қолиб ўлганлиги ҳақида полиция маҳкамасининг баённомасини босиб чиқарди.

Қодир эгам бу сафар ҳам мени бир ўлимдан асраганига шукроналар қилдим.

Жаянта иккимиз бошимга тушишига оз қолган кўргилик ҳақида «хўжайин»га ҳеч нарса айтмасликка келишиб олгандик. Ёпиқлик қозон ёпиқлигича қолди.

Дўстимнинг менга қарата айтган гапи шу бўлди:

— Яхшиям сизлар митинглар майдонидан анча берида экансизлар!

Коломбо безовта бўлиб қолди.

Шаҳар сайридан кўнглим бироз хижил бўлиб қайтганини мезбоним бари-бир сезди.

Эртасига кечкурун унинг уйига мени йўқлаб эллик ёшлар чамасидаги қорачадан келган, зуваласи пишиқ бир жаноб кириб келди.

— Ратна Вардена! — дея рус тилида сўзлаб қўлини узатди ва қўшиб қўйди. — «Ратна трейбулз» туристик компаниясининг бошлиғиман.

— Сиз ҳақингизда москвалик нейрохирург, Чеховнинг девонавор муҳлиси Георгий Серафимовичдан эшитганман, — дедим.

— У киши ҳозир шу ерда.

— Биламан. Антон Павловичнинг қадамжоларини топдингларми?

— Ҳаракат килиб ётибмиз.

Ратна жаноблари билан тезда тил топишиб олдик. Дастурхон устида суҳбатимиз роса қизиди. У Ўзбекистондан олган таассуротлари ҳақида тўлқинланиб гапираркан, менга ўгирилиб:

— Сизга бир нарса айтайми? — деди.

— Айтинг! — нима деркин дегандай диққатимни унга қаратдим.

— Ҳеч ким ўз юртини ёмон демайди. Бундай фикрга боришнинг ўзи шаққоқлик. Шри Ланкани кўриб турибсиз, ҳақиқий жаннат ўлкаси дейдилар. Унинг саҳий заминиди ўсиб-етишган манаву олтиндай товланиб турган меваларнинг хилма-хиллигини қаранг! — дастурхонга ишора қилиб қўйди Ратна ва бир хонадон соҳибига, бир менга қараб сўзида давом этди, — Лекин, мени маъзур тутинглар, бир нарсани айтишга мажбурман: катта магистрал йўлдан Самарқандга кетаётиб, Сирдарё вилояти ҳудудидан ўтаётганимизда,

машинамиз тоғдай уйиб қўйилган қовунлар рўпарасида тўхтади. Шофёр улардан биттасини олиб сўйди. Турган жойимизда уч-тўрт тилимдан едик. Мен бундай лаззатни ҳали ҳеч бир жойда ҳис этмадим... Ҳамон ўша қовунлар мазаси оғзимдан, анқиб турган муаттар бўйи димоғимдан нари кетмайди. Аслида жаннат Сизларнинг юртингизда, жаноб. Ҳа, ишонаверинг, гапимга!

Унинг бу сўзларига мезбон Мусажи жаноблари ҳам юз фоиз қўшилди.

— Ўзбекистан ерига берган таърифларингиз учун минг раҳмат. Буни ҳар ким ҳам англаб етавермайди, — дедим уларга миннатдорчилик билдириб.

Вужудимни қандайдир гурур ҳисси қоплади.

Бугунги дастурхон устида бўлаётган учрашувдан муддао шунга бориб тақалдики, мени тинчгина ижод қилишим учун барча шарт-шароитлар муҳайё этиб қўйилган, Коломбодан четроқдаги тинчгина бир гўшага юборадиган бўлишди.

НИГАМБОДА КЕЧГАН КУНЛАР

Нигамбо Коломбога яқин жой. Машинада бир соатча юриб, етиб олса бўладиган кичик шаҳарча. Мен келиб жойлашган оромгоҳ ҳам шу шаҳарча номи билан юритилади. У Шри Ланкани гир айлана ўраб олган уммон қирғоқларидоги кўпдан-кўп оромгоҳлар орасида «Олий даража» мақомини олганлардан ҳисобланади.

Кенг ва шинам хоналарнинг дераза кўзларидан чексиз уммон қафтда тургандек кўринади. Пастда атрофини турфа гуллар қоплаган теп-текис яшил майдон — крикет ўйингоҳи, ундан нарироқда алоҳида шакл-шамоилда қурилган зилол сувли чўмилиш бассейнлари бор.

Бир пайтлар Нигамбо жуда гавжум бўлган. Йил — ўн икки ой бу ердан дунёнинг етти иқлимидан келган саёҳатчилар, саргузашт ишқивозларининг қадами аримаган. Кечая кундуз ҳаёт қайнаган.

Энди эса, шундоқ катта оромгоҳни олти хордиқ чиқарувчи билан мен бир бўлиб, «обод» қилиб турибмиз... Ҳаммасига мамлакатдаги нотинч вазият сабаб дейишади. «Тамил-илам» сепаратчилари бир нечта чет элли туристларни гаровга олгандан кейин дунёдаги кўпгина туризм билан

шуғулланувчи компаниялар Шри Ланка билан вақтинчалик алоқани узган.

Менинг дам олувчи ҳамроҳларим уч аёл, уч эркак бўлиб, хувиллаб ётган иккинчи қаватнинг учта хонасини эгаллашганди. Улар англизми, французми ёки шу ердаги насроний мазҳабли кишиларми, билиб бўлмасди. Ҳар ҳолда ўзларини тутишлари, юриш-туришларидан овруполикларга хос ҳислатлар сезилиб турарди. Ўзаро алоқа воситамиз емакхона ёки йўлакда бир-биримизга рўпара келиб қолсак, жилмайиб, аста бош қимирлатиб қўйишдан иборат эди ҳолос.

Уммоннинг тинмай чайқалиб турувчи тўлқинлари шиддат билан қирғоққа бостириб келар, маълум «чегара»га етгач, шашти пасайиб орқага чекинар, шундан кейин текис қумлик устида ола арқончадай бўлиб кўпик излари қоларди.

Оромгоҳ билан қирғоқ оралигини ажратиб турувчи яланглик ўртасида тасмадай ястаниб асфальт йўлак ётарди. У дераза ойналаридан баралла кўзга ташланар, энг қизиғи шу йўлак бўйлаб қўлида автомат тутган икки сипоҳи тинимсиз у ёқ-бу ёққа бориб, келиб турарди. Улар худди фаҳрий қоровуллардай навбат билан кечаси-ю кундузи юриб чиқарди, нимани кимлардан қўриқлаяпти, билиб бўлмасди.

Мен бу ерда учинчи кунни ўтказаяпман. Шу давр ичида маҳаллий йигитлардан иккита таниш орттириб олдим. Бири шундоқ оромгоҳ дарвозаси рўпарасидаги заргарлик дўкони хўжайини, ўрта яшар, кўринишидан Фарғона йигитларига ўхшаб кетадиган Мулла Пир Зоҳид эди. У оиласи билан истиқомат қиладиган анча ҳашаматли, олди сербежам, нақшинкор равонни эслатувчи уйлар ҳам савдо дўконига ёндоштириб қурилганди.

Иккинчи танишган одамим киракаш машина ҳайдовчиси, ўттиз ёшлар чамасидаги қорамағиздан келган Далие Даду эди. У ёлғиз онаси, ёшгина хотини билан истиқомат қилувчи «ҳовли» гавжум катта кўча ёнбошини қошлаб ётган пальмазорнинг баланд яланглигида бўлиб, бемалою кўзга ташланиб турарди. «Ҳовли» деганимиз аслида атрофи на девор билан ўралган, на дарвозаси бор бир-бирига ёнма-ён қурилган ясси томли пастак уйчалардан иборат эди.

Далие янги меҳмон, яъни мен келганимдан хабар топиб, хузуримга ташриф буюрди. Инглизчалаб нималардир деди. Оромгоҳ дарвозаси олдида турган «Тойота» машинасига ишора қилиб қўйди. Тахминан нима демоқчи бўлаётганини тушундим: «Сер, Коломбони айланиб келасизми ёки бошқа жойларга борасизми? Мана, машинам хизматингизга тайёр!»

У ҳиндустида Зоҳид соҳибга ўхшаб яхши гапирол-масада, чала-чулпа муомала қила оларкан, тушунаркан. Коломбодан яқинда «қочиб» келганимни, у ерда кўрган-кечирганларимни айтиб бергандим, афсуслангандай бошини сарак-сарак қилди. Юраги ҳасратга тўлиб турган экан, бу нотинчликлардан ҳамма азият чекаётганини, туристларнинг қадами узилгач, ўзига ўхшаш кўпчилик ишсиз қолганини, илгари анаву турган машина эгасига ҳам, ўзига ҳам дурустгина даромад келиб турганини сўзлай кетди... Оқиққина йигит экан, хонамда ўтириб, анча гурунглашдик.

Мен дераза кўзларидан пастдаги йўлакка, ҳамон у ёқдан бу ёққа юриб турган силоҳиларга ишора қилиб, сўрадим:

— Улар нимани қўриқлашяпти?

Далие Даду лўндагина жавоб қайтарди:

— Сизларни! Тамил — иламчилардан. Қўққисдан, уммон тарафдан қайиқларда келиб қолишлари мумкин. Бунақа ҳодисалар кўп бўлган.

Кўнглимни ғашлаб юрган ҳавотир тўғри бўлиб чиқди. Бир галати бўлиб кетдим. Лекин буни гурунгдашимга сез-дирмадим.

У мени уйига таклиф этди. Йўқ дегандай гап қилгандим, астойдил хафа бўлди:

— Ёзувчи экансиз, яшаш жойимизни бориб кўринг. Бир пиёла қаҳва тайёрлаб, олдингизга қўйишга қурбимиз етади.

Машинага ўтириб, пальмазор оралаб кетган илон изи йўлдан юқори кўтарилдик.

Олтмиш ёш чамасидаги сочларига мошгурунч бўлиб ранг оралаган онахон келини билан мени илиқ қарши олишди.

Далие каминани уларга, уларни менга таништираркан, атрофига қамиш поялари тортиб қўйилган яланглик четидаги юмшоқ чорпояга ўтиришга таклиф этди. Йигитнинг онаси қаршидаги бамбукдан ясалган курсичадан жой олди.

Аёл онам ҳамда нечта фарзандим борлиги билан қизиқди.
Ўғли таржимонлик қилди.

Келинпошша пастаккина ерўчоқда пайрахага ўхшаш ёғоч парчаларидан қалаб, олов ёқди, қаҳва тайёрлашга киришди.

Янги танишимниқидан қайтиб келганимда қаватдош ҳамроҳларим кечки овқатга кетишаётган экан. Менга имо-ишора билан «қани, юринг» дейишди.

АЗОН САДОСИ

Атрофга тун қоронғуси қуюқ пардасини ёйиши билан бутун борлиқ сукутга чўкиб қолар, унинг осойишталигини фақат уммон қаъридан бош кўтарганча увлаб келаётган шамол-у, бебош тўлқинларнинг сахро узра кишнаб бир-бирини қувалаган аргумоқлардай безовта гулдуриси бузарди.

Бугун негадир борлиқ янада қуюқроқ қоронғуликка чулғонган, бу зимистонлик худди жонли мавжудоддай одамни ҳар томондан таъқиб этиб, еб-ютиб юборишга ҳаракат қилаётгандек эди. Уммоннинг безовталиги ҳам одатдагидан бошқача. Қутуриб, пишқирмоқда.

Одамда қандайдир руҳий тушқинликни кўзғовчи бундай пайтларда энг маъқули ҳаммаёқни беркитиб қўйиб, ҳеч нарсани ўйламаслик, оёқни узатиб, кўрпага чўзилиш-да, ҳаловатга берилиш!.. Шундай ҳам қилиб кўрдим. Қани, энди кўз юмула қолса, кулоқ қурғур том битса! Қайда, денг... Ваҳоланки тўлқинлар баттар шовуллаб, худди дераза ойналарига келиб урилаётгандай, кимлардир бақириб-чақираётгандай бўлади... Озгинадан кейин яна шу қайтарилди. Ана, «илам»чилар бостириб келди чоғи, оромгоҳнинг бир неча кишидан иборат ошпаз, хизматчи, фаррошлари қий-чув қилиб, чопиб юришибди... Сипоҳилар қани? Нега қўлларидаги қуролларини ишга солишмайди!

Мен рўй бераётган бу қиёмат-қойим домидан ўзимни фориг этиш учун чироқ билан кондиционерни ўчирдим. Негадир ташқарида электрлар порлаб турар, атроф ёп-ёруғ эди. Аста, кенг кўзли дераза рўпарасига келдим. Сипоҳиларга кўзим тушди. Улар бу курраи заминда ҳеч қандай таҳликали ҳодисалар рўй бермай, тинчлик-омонлик ҳукм сураётгандай бемалол у ёқдан-бу ёққа бориб-келиб туришибди. Во, дариг, бу қанақаси бўлди дея, оҳиста деразанинг бир қанотини

очдим. Ичкарига ҳузурбахш ҳаво уфуриб кирди. Шу билан... қийқириқ, бақириқ-чақириқ, тўлқинларнинг безовта шовуллаши шундоқ пастдаги бассейн томондан эшитилар, қаватдош қўшниларим, эринмаганлар, бунақа бевақт — кечасида чўмилиш одатлари йўқ эди-ку, иккита сув ҳовзасини эгаллаб олиб, бир-бирларига копток отиб, «волейбол» ўйинини қиздиришаётган экан.

Орадан кўп ўтмай бассейнлар бўшаб, ҳаммаёқ жим-жит бўлиб қолди. Фақат олис-олислардан уммон тулқинларининг шов-шуви эшитилиб қоларди ҳолос.

Соатга қарасам, ҳали тўққиз бўлмабди. Ҳа, бу томонларда шом қоронғуси барвақт тушади.

Яна каравотга чўзилдим. Бир пайт кўзим сал илинган экан, аввалги кунлардагидек узоқ-узоқлардан тўлқинлар оша эврилиб келаётган азон чақириғига ўхшаш овоздан уйғониб кетдим.

Ҳар оқшом худди мана шу пайтнинг ўзида қулоғимга сеҳрли оҳанг бўлиб эшитилувчи, бир неча дақиқа мени ёлғизлик ва мусофирот исканжасидан фориг этувчи бу овоз чинданам бирон муаззимнинг овозими ёки ҳис-ҳаяжонлар маҳсули бўлиб менга шундай туюлаяптими, билиб бўлмасди.

... Айтишларича Америкалик астронавт Ой юзига қадам қўйган дақиқаларда ҳам қулоғига акс-садо бўлиб, азон овози эшитилган экан. Балки, менда ҳам шунга ўхшаш ҳолат юз бераётгандир...

Лекин бугун азон товушини аниқ эшитдим. Бу яқин атрофда, ё бўлмаса уммоннинг қайсидир томонида масжид борлигини билдириб турарди.

Эрталаб Зоҳид соҳиб олдига чиқиб, ўз тахминимни айтгандим, у:

— Албатта, масжид бор, — деди дўконига кириб келганимдан хурсанд бўлиб, дарров курсини менга тўғриларкан. — Озгина юрсангиз насронийлар қишлоғи, ундан кейин жуда катта мусулмонлар истиқомат қиладиган Поритота қишлоғи келади. Унинг жоме масжиди шундоқ уммон қирғоғига қурилган. Бугун жума номозига, хоҳласангиз бирга борамиз...

Соат 12 яримларда Зоҳид соҳиб дўкони эшигини ичкаридан тамбалаб, унга ёнбошлатиб қурилган кенг темир

дарвоза қанотларини очди. Бу гараж бўлиб, тўрдаги девор ёнида бири эскирганроқ, иккинчиси яп-янги япон мотоцикллари деворга суёғлиқ турарди.

— Сиз буларни минганмисиз? — деб дабдурустан саволга тутди Зоҳид соҳиб мотоцикллардан бирини қўли билан кўрсатаркан.

Бир пайтлар Чехословакиянинг «Ява» деган учқур мотоцикли бўларди. Талабалик йиллари икки йилча ўшани минганимни айтдим.

— Ундай бўлса, бизга қолгани шулар экан. Биттадан миниб оламиз. Ўғлим машинани қаёққадир ҳайдаб кетибди, шайтон! — Зоҳид соҳиб янги мотоциклни осонгина ўт олдириди, рулини қўлимга тутди. Ўзи наригисини минди ва худди мен бу ернинг йўл қонун-қоидасини беш бармоқдай биладиган одамдек қани кетдик дея, уловини учирганича катта йўл томон ҳайдади.

Моторнинг ишлаётганидан беҳабар, унинг овози эшитиб-эшитилмасди, шундоқ тезлик муфтасига оёғимни теги-зишимни биламан, остимдаги жажжи «Гойота» қурғур тойчоқ бўлиб бир сапчиди-ю, кўчага учиб чиқди. Қани, энди уни тўхтатиб бўлса!

Бир маҳал мундоқ қарасам, нақ устимга бостириб, бўкирганича бортига маккажўхорими, гўзапоями, хуллас алланима бало ортган юк машинаси келмоқда. Шунда сезиб қолдимки, мен бу ердаги йўл қоидасини бузиб, чап тарафдан эмас, ўнг томондан боряпман. Бундай пайтда эпчиллик билан хатони тўғриламаса, иш чатоқ бўлиши ёнида ҳайдовчилик гувоҳномаси бор ҳар қандай кимсага яхши маълум. Шунга амал қилмоқчи бўлдим-у... кутилмаганда орқадан урилган зарбдан мотоцикл билан бирга учиб, йўлнинг нариги ёғидаги хандак ичига тушдим.

Юк ортган машина паровоздай бўкириб, сигнал берганича, кўча ўртасига кўндаланг бўлиб қопти.

Мени «туртиб» юборган енгил машина ҳайдовчиси чопиб ёнимга келди. Юк машина эгаси ҳам ҳаллослаб келиб қолди.

Биздаги «русум» бўйича бундай хатарли авария ҳолати содир этиб, бошқаларни ҳам ўз гуноҳига шерик қилишига оз қолган қоидабузарни етти пушти қолмай сўкиб, яхшилаб таъзирини берилар яна ўлганнинг устига тепган қилиб, бирикки мушт билан сийлайдиганлар унда-мунда топилиб

туради... Мен ҳам устимга бостириб келган бу икки «ҳамкасбларим» важоҳатидан ноҳуш ниманидир кутгандим. Бироқ, уларнинг қарашларида ачинишга хос беғубор ҳамдардлик аломатини кўрдим. Кўркувли юзларимга қараб, жилмайиб ҳам қўйишди-да, икковлашиб ўрнимдан турғизишди. У ёқ-бу ёғимни қоқиб, ёнбошлаганича тирил-лаб, гилдираги айланиб ётган мотоцикл овозини ўчиришди. Гўё гуноҳкор биз дегандай, бошларини қимирлатиб, ўз тилларида мендан нималардир сўрашди. Шубҳасиз, аҳволинг қалай дейишаяпти. «Гуд-гуд» (яхши) деган сўзларни қайтарардим, ҳолос.

Худди шу пайт эски мотоциклни тариллатиб Зоҳид соҳиб келиб қолди.

— Тинчликми? — деб сўради у ҳайрон бўлиб.

— Қанақа тинчлик бўлсин, — дедим ва ҳазилга яқинлаштириброқ қўшиб қўйдим, — мени ажал тойчоғига миндириб қўйиб, кетвордингиз.

— Э-э, қаранг, мен сиз мотоцикл ҳайдашни биламан деганингизга ишониб... — у қонталаш бўлиб қолган тиззам кўзларига қараб афсус аломати билан бошини қимирлатди, кейин сўзида давом этди. — Кўргулик-да, Худонинг ўзи асрабди. Жароҳат унчалик эмас. Майли, жума номозидан қайтгандан кейин докторга учраймиз. Поритотага боришни ният қилдикми-боришимиз керак. Мингашинг менинг мотоциклимга! — унинг кўзи йўл бўйида анча йиғилиб қолган томошаталаб кишилар оралаб биз томон келаётган ёшгина хизматкор йигитга тушди-да, олд қаноти пачоқ бўлиб, қийшайиб қолган «Тойота»га ишора қилиб, деди, — Муҳаммад Иқбол, анавуни ичкарига киритиб қўй!

Йўлнинг киравериш четига «Эттикала» ёзуви ўрнатилган қишлоқчани кесиб ўтиб, анчагина юргандан сўнг биз кўзлаган манзилга яқинлашиб кела бошладик. Масжид гумбази ва минораси биринчи бўлиб кўзга ташланди. У замонавий услубда бунёд этилган. анчагина кўримли бўлиб, қишлоққа киравериш йўлнинг чап томонида, уммон бўйидаги тепаликка қурилган экан.

Ялтироқ жўмрақлардан сув оқиб турган айвонга ўхшаш узун таҳоратхонада одам кўп. Биз ўша ерга кирдик.

Ҳар қандай шароитда ҳам одамларда ботиний бир сезгирлик бўладики, улар бир қарашдаёқ бегона мусофирни

пайқаб оладилар. Бошимдаги дўппи сабаб бўлдими, менга қизиқувчилар кўпайди. Зиёлинамо, кун иссиқ бўлишига қарамай қора костюм-шим кийган ўрта яшар киши бармоғини нукиб, мендан сўради: «Африқа?!»

Зоҳид соҳиб қаердан келганлигим, кимлигимни айтиб, мушкулимни осон қилди. Худди шу пайт мени ўраб турган одамлар икки ёққа ўтиб, йўл бўшатишди ва биз томон келаётган қоматлари расо, қоп-қора соқол-мўйловли, салла ўраган жанобга кўзим тушди.

Бу салобатли одам шу масжид ходимларидан Шайх Ризвон Бадриддин экан. Илтифот билан сўрашгач, ичкарида бизни имом ҳазратлари кутаётганликларини айтиб, ўзи йўл бошлади.

Поритота қишлоғи жоме масжидининг бош имом хатиби Мавлона Муҳаммад Мадина жаноблари билан орамиздаги суҳбат инглиз тилида бўлиб ўтди. Зоҳид соҳиб таржимонлик қилди.

Тиззасининг кўзлари зирқираб оғриб турган, унинг устига бир аҳволдаги мендай мусофирга намуноча иззат-икром кўрсатилаётганлигига тушуниб етмасдим. Унинг устига Имом ҳазратлари бизнинг Ўзбекистан деган мамлакат ҳақида тасаввурга ҳам эга эмас. Афғонистон деган ҳаёлларга бориб қолганди.

Мен иложи борича тушунтиришга ҳаракат қилдим:

— Пойтахти — Тошкент. Энг катта ва қадимий шаҳарлари Бухоро, Самарқанд...

Бирдан Имом ҳазратларининг юзи ёришиб кетди:

— Бухорои Шариф... сизнинг мамлакатингиздами?

— Удди шундай, тақсир! — дедим ўзимни енгил ҳис этиб.

— Демак, Сиз ҳазрат Бухорийнинг ватанларидан?— дедида, кучоқ очиб, қайта сўраша кетди ва кутилмаганда... кўлларимни олиб, беихтиёр юзига суртди... Кейин шундоқ хона ёнбошидаги салобатли эшикни очиб, бизни ўша ёққа таклиф этди. Ўрта миёна масжид кутубхонаси экан. Тўрдаги жавонларда тахлоғлиқ заррин ранг китоблардан бирини олдида, эҳтиром билан менга қарата деди:

— Ҳазрат Бухорийнинг муборақ хадиси шариф китобларидан.

Мен залварли улкан китобни кулимга олиб, ўз хурма-тимни бажо келтирдим... Шу дақиқаларда ўз бобокалони бўлмиш бундай буюк зотлардан узоқ йиллар давомида шаккоклик билан юз ўгириб, бегона «даҳо»ларга топиниб келганлар авлодидан эканлигимдан афсусланиб кетдим.

Муаззимнинг, менга икки-уч кундан бери таниш, ибодатга чорловчи овози эшитилиб қолди. Тайёрланган қаҳваларни охиригача ичиб улгуролмадик. Имом соҳиб мени хонақоҳ томон бошлади.

Энг кутилмаган воқеа ана шундан кейин бошланди: тумонот номозхонга рўбарў турган Муҳаммад Мадина ҳазратлари юқорига ўтинг дегандай хонақоҳ тўри — ўз жойларини менга таклиф қилиб қолса, бўладими! Бир лаҳза нима қилишимни билмай, эсанкираб турдим.

Шунда Зоҳид соҳиб:

— Иложи йўқ энди, айтганларини бажо келтиринг,— дегандай шипшиб қўйди.

Эҳ, шу дақиқаларда чўккалаб ўтириш, унинг устига тизза кўзларимни ерга босиб эзгилаш, менинг учун қанчалик азоб бўлишлигини биладиганлар топилганда эди...

Хатоларимни оллоҳ кечирсин, дедим-у, сал оқсоқланиб бориб, имом ҳазратнинг орқасида турдим. Табиийки, имомликка журъат этолмадим.

Эртасига бутун Поритотада Имом Бухорий юртидан келган бир мулло одам жума номозига имомлик қипти деган шов-шув тарқалиб кетибди. Мен бу гапларни Зоҳид соҳибдан, қаердандир доктор чақиртириб келиб, тиззаларим кўзидаги яраларга қайтадан дори сурдираётган пайтда эшитиб қолдим...

Саргузаштли ўн кун ҳам ўтди.

Дўстим мени олиб кетгани келиб, бинтлаб қўйилган оёғимга кўзи тушиб:

— Яна нима бўлди? — деб сўради.

Бошимга тушган кўргиликни эшитиб, қаҳ-қаҳ отиб кулди:

— Назаримда бир нарсаларни ёзиш мақсадида, атайин ҳаётий воқеаларни ўз бошингиздан ўтказиб кўряпсиз. Энди қадимий, аввал мамлакатнинг пойтахти бўлган гўзал ва сўлим Кандига юборамиз. У ерда дам олиб, саргузаштларсиз тинчгина

ижод қилишингиз учун барча шарт-шароитлар яратиб қўйилган.

Мен бир пайтлар минглаб дам олувчилар билан гавжум бўлган Нигамбо оромгоҳини ҳозир кимлардандир қўриқлаб, узун йўлакчада ҳамон у томондан бу томонга юриб турган посбонга ишора қилиб дедим;

— Энди, Кандига жўнатадиган бўлсангиз, у ерда ҳам шундай қўриқчилар бўладими?

— Йўқ, албатта! Канди тинч, осойишта шаҳар! Айниқса шоиру ижодкорлар орзу қиладиган жой!

ЙЎЛ БЎЙИДАГИ ЗИЁРАТГОҲ

Мен Шри Ланкадаги энг қадимий ва муқаддас шаҳар ҳисобланувчи Кандига яна Мусажининг шофери Холид билан борадиган бўлдим. У ерда олдиндан жой ҳозирлаб қўйилган қайсидир оромгоҳда бизни кутишаётганди. Бу сафар ҳам содиқ ва сертакаллуф Жаянта хизматидан воз кечдим. Ижодкор одам учун эркинликка нима етсин!

Қотмадан келган зуваласи пишиқ бу ҳайдовчи ўзини ҳам, узоқ сафарда бирга бўладиган ҳамроҳини ҳам қадрлай биладиган уддабуро йигит: машҳур ҳинд хонандалари Мукеш, Муҳаммад Рафи ижро этган қўшиқ кассеталари, салқин ичимлик ва егуликларни ғамлаб олган.

— Кандигача йўл 50 мил, уни инглизлар ўз даврининг энг юқори технологиюяси асосида қуришган. Теп-текис, бирон ерида дўнглик ёки чуқурлик йўқ. Йўл-йўлакай қишлоқ, шаҳарчалар учрайди. Тўхтаб ўтамиз. Бандранайке қабрини зиёрат қиламиз. Кандига тушгача етиб борсак бўлгани. Ахир Мусажи жаноблари таъкидлаганларидек, Сиз иложи борича кўпроқ жойларда бўлиб, оддий шриланкаликлар ҳаёти билан яқиндан танишишингиз керак-да!

Холиднинг азонлаб йўлга тушишдан олдин айтган бу сўзларига:

— Гапларинг тўғри. Агар машҳурроқ ёзувчи бўлганимда сени шофёр, ҳам котиб лавозими билан Ўзбекистонга олиб кетардим, — дея ҳазилнамо жавоб қайтардим.

Пойтахт Коломбодан чиқиб, яшилликлар оламиаро илон изидай ҳар томонга чўзилиб кетган сон-саноксиз йўллар

бўйлаб кезган одамгина Шри Ланка ҳақиқий жаннат ўлкаси эканлигини ҳис этиши мумкин.

Айниқса, мамлакат пойтахтидан Кандига олиб борувчи йўл атрофидаги манзараларни таърифлашга тил ожиз. Ҳар ёқдан кўзга ташланиб турувчи тоғсимон пасту баланд адирлар, ям-яшиллик оламига бурканган, осмонга мағрур бўй чўзган пальмазорлар этагида олма, мандарин, апельсин, манго боғлари, бериқоқда фарқ пишиқчилик палласига кирган ананасзор (уларнинг муаттар ҳиди доим димоғингизга уфуриб туради), тарам-тарам шопипоялар, зумрад чой плантациялари кўз олдингиздан кинолардагидай ўтиб бо-раверади.

Аҳён-аҳёнда танасига тиг уриб, косага ўхшаш идиш, аксар кокос ёнғоғининг палласи осиб қўйилган каучук дарахтлари ҳам учраб қолади. Азалдан саноат учун техник хомашё манбаи бўлиб, қадрланиб келган бу дарахт Цейлон (Шри Ланка) га XIX аср бошларида инглизлар томонидан яширинча келтириб ўтказилган. Унгача бразилияликлар ўта ноёб бу табиий бойликнинг ўсиш, ўстириш йўллари сир тутиб, четга чиқиб кетишига йўл қўйишмаган. Орол ҳавоси каучук учун энг қулай келиб, тезда иқлимлашиб кетади. Шунинг орқасида Шри Ланка каучук саноати ривож топган мамлакатлар қаторига чиқиб олди.

Лекин, бу ерда пальма дарахтларига эътибор бошқачароқлиги ҳар қадамда сезилиб туради. Уни ҳамма жойда — парламент биноси олдида, ҳукумат маҳкамалари қаршисида, ҳовлилар рўясида учратиш мумкин. Катта-кичик шаҳру қишлоқлардаги йўл бўйларини саф тортиб ўсиб турган пальма дарахтларисиз тасаввур қилиш қийин.

Канди магистраль йўли атрофидаги бағрли тепаликларнинг аксари пальмалар билан қопланган бўлиб, қаёққа қараманг энг биринчи кўзга ташланадиган яшиллик оламининг мағрур султони мана шу дарахтлардир.

Холид бутун халқни «боқиб, кийинтирадиган» бу захматкаш дарахт ҳақида шунчалик завқ билан гапирдики, бизнинг лаҳжада «етти хазинанинг ўзи»дан ҳам аълороқ эди. Ҳақиқатан шундай: аввало бу дарахтни экиб қўйсангиз бас, ортиқча парваришнинг ҳожати йўқ, 80—100 йил давомида сизни беминнат боқувчингизга айланади. У экилган фаслига қараб, йил давомида пишиб, етилаверади. Ҳосили, яъни ёнғоғи

чин маънода хазина. Янги пиша бошлаганда ҳар донасининг ичида кичикроқ бир коса тўлгудек роҳатбахш, муздай «сути» бўлади. Пичоқсимон чопқи билан банд томонига бир урсансиз, ёнғоқнинг ҳали қотиб улгурмаган пўсти ерга учиб тушади-да, кўз олдингизда милтиллаб оқиш шарбат пайдо бўлади. Чанқоқ одам учун жоннинг роҳати. Лекин шуни ҳам айтиб қўяй, менга кўпроқ ананас шарбати ёқди.

Пальма меваси ичидаги «сут» маълум муддатдан сўнг ивиб, аввал «қатиқ»қа, сўнгра ўзимизнинг ёнғоқникига ўхшаган мағизга айланади. Ана шуни «кокос ёнғоғи» деб аталади. Бутун мамлакатни олийсифат, хуштаъм «кокос ёғи» билан таъминланиши ҳамда экспортдан хазинага анча-мунча даромад келиши мана шундан.

Бу пальма дарахтининг яна кўп ҳислатлари бор. У озиқ-овкат, қандолатчилик, кимё, қўйингчи парфюмерия саноати учун энг зарур бўлган хомашё манбаидир... Сўнгги қолдиқ маҳсулотларидан турли совунлар ишлаб чиқарилади.

Ёнғоқнинг мағзи олинган заранг косасидан антиқа буюмлар, идиш-товоқ, қопқоқлар ясалади. Унинг устини қоплаб турувчи момик ип толалар эса, тайёр тўқимачилик, шунингдек иссиқ-совуқни ўтказмаслик хусусияти билан совутгич, кондиционерлар ишлаб чиқарувчи корхоналар учун зарур хомашё маҳсулоти ҳисобланади.

Халқ орасида «хосиятли дарахт» номини олган пальмаларнинг фаройиб сирли томони ҳам бор. Улар экиб қўйса ўзи ўсаверадиган «беор» бўлишига қарамай, жуда сезгир, одам тафти бор жойдагина униб-ўсади. Агар одамлар пальмазорни ташлаб кетса ёки улардан узокроқ жойга бориб, яшай бошласа, албатта қуриб қоларкан. Бу илмий томондан исботланган. Шунинг учун пальмалар ўсиб турган ҳар қандай овлоқ жойда ҳам диққат билан қарасангиз, одамларнинг уйларига қўзингиз тушади.

Машинамиз йўл бўйига ўрнатилган «Орогалла» ёзувли кўрсатгичдан бироз ўтиб, атрофи гулзор, чиройли зиёратгоҳ қаршисида тўхтади.

Биз эътиқодининг покизалиги, очикқалб, халқоналиги билан нафақат шриланкаликларнинг балки оламни дол қолдирган, қутилмаган диний мутаасибликнинг қурбони бўлган Бош вазир Соломон Бадранайке туғилиб ўсган қишлоққа етиб келгандик.

Қаршимизда ул зотнинг қабри. Қабр атрофида эса баҳайбат бешта оқ устун қад ростлаб турибди.

Бу Будданинг беш йўриқ рамзи бўлиб, унинг маъноси куйидагича:

*Одамларга азоб берманг;
Фақат-фақат рост, тўғри сўзланг;
Ҳалол ишлаб, ҳалол яшанг;
Атрофингиздаги кишиларга доим меҳрибонлик қилинг;
Аҳлоқий покиза бўлинг!*

Ҳа, бу жамийки одам насли учун, дини, ирқи, миллатидан қатъий назар фарз бўлган оламшумул даъват эди.

Мен, мана шу эзгулик йўлида қурбон бўлган буюк арбоб қабри қаршисида бош эгдим.

Шу дақиқаларда инсониятни лол қолдирган Шахслар ўрнини халқининг нуфузи, катта-кичиклиги, мамлакатнинг дунё миқёсида тутган даражасига қараб белгилаб бўлмаслигини яна бир бор гувоҳи бўлдим.

Марҳумнинг ҳаққига қуръон тиловат қилдик.

АНАНАС БҮЙЛАРИ

Димоққа иштаҳани қитиқловчи ёқимли ҳид янада аниқроқ урила бошлади.

Холид шуни сизди шекилли, менга қараб:

— Ананасзор қишлоғига яқинлашиб келяпмиз, — деб қўйди.

Бироз юрганимиздан сўнг бирдан атрофга қўланка тушиб, бора-бора қуюқлаша бошлади. Икки томонда ушиб ётган баҳайбат дарахтларнинг чирмовиқ шохлари бир-бирига тутшиб, йўл устини қоплаб олган, осмоннинг йилт этган парчаси ҳам кўринмас, шунинг учун биз машина фараларини ёқиб, худди тоннел бўйлаб кетаётгандай эдик.

Кутилмаган «оқшом ғира-шираси»да бирмунча вақт йўл босганимиздан сўнг, яна ҳаммаёқ чарақлаб кетди. Кўзларимиз қамашди.

Кўм-кўк адирлар бағрига кириб бордик. Энди бояги қалин чангалзор ўрнини шахматнусха қилиб экилган паст бўйли дарахтзор боғ — ананасзор эгаллади. Атрофга қараб беихтиёр бу мамлакатнинг саксон фоиз аҳолиси қишлоқ

хўжалик ишлари билан банд, ҳақиқий миришкор деҳқон эканлигига ишонгинг келади.

Ана, кичик болаҳоналари айвоннусха қилиб, катта йўл бўйига чиқариброқ қурилган бир қаватли уйлар лип-лип этиб, кўзимиз олдидан ўта бошлади. «Айвонлар»нинг кўча томонига йўловчилар кўрсин учун олтинранг ананаслар ҳафсала билан териб кўйилган. Оддийгина қилиб эмас, турли шакл-шамойлда, санъаткорона терилган... Бу манзара одамда ҳамма уйлар, улар олдидаги айвончалар бир хил усулда қурилган-у, очиқ рўялардаги маҳсулот «рекламаси» ҳам шу андозага бўйсундирилгандай таассурот қолдирарди.

Ҳаммаёқдан ананас бўйлари гупиллаб димоққа уриб турган қишлоқдан чиқай деганда, чап томондаги «ҳовли» ёнида тўхтадик. Тўрт-беш кишига мўлжалланган айвончага кўтарилиб, курсиларга ўтиришимиз билан уй эгаси — кекса деҳқон таъзим қилиб, илиқ сўрашди. Саватдан икки дона ананас олиб, қўлидаги ўткир чопқи билан пўстини арчди ва қаржлаб, катта тарелкани тўлдириб, олдимизга қўйди.

У мусофирлигимни сезиб қолди шекилли, бизда еб кетарга пул олинмайди, унинг устига бу жаноб меҳмон эканлар, деб мени кўрсатиб, ялинсак ҳам ҳақ олмади.

Мен ҳам индамай туриб кетишни ўзимга эп кўрмадим. Урф-одатимизга биноан мезбонга янги чуст дўпписини кийдирдим. Бошига шундоқ лойиқ келдики, эғнидаги яқтакнамо оппоқ либоси билан ўзбек деҳқонини ўзига айланди қолди.

Шу орада Холид менинг кимлигим, қаерданлигим «сири»ни ҳам очиб қўйди. Атрофимизни ён-теваракдаги кўшчилар, айниқса жамалаксоч қизчалар-у, бола-бақралар ўраб олди. Улар ўн-ўн икки ёшлар чамасида бўлиб, шунчалик кўп, шунчалик кўзлари ёниқ, сочлари тим қора, силлиқ қилиб таралган, беғубор чехрали қизиқувчан болалар эдики, мен шунча кун давомида Шри-Ланка болақайлар «дунёси»га дурустроқ зъғибор бермаганимдан афсусландим. Ҳа, мамлакатда болалар кўп, улар шу ернинг табиати каби гўзал ва мафтункор. Баъзан бу мулк заминининг жаннатмаконлиги мана шу қора-кўзларнинг борлигидан эмасмикан деб, ўйланиб қоласан!

Уй эгаси бизни қўярда-қўймай айвонча тўридаги эшик томон бошлаб, ичкарига таклиф этди. Остонада олтмиш ёшлар чамасидаги хушчеҳра кампир кутиб турарди.

Аёлнинг оти Радибакс хоним экан. Дарровгина ўзини таништириб, беш набираси борлигини, қизи, икки ўғли шаҳарда — «ўзидан тинчиб» кетганини, чол-кампирдан тез-тез хабар олиб, қишлоқда келиб туришларигача айтиб берди.

Меҳмон кутадиған жой вазифасини ўтовчи кенггина бу уй ташқаридаги айвончадан анча каттароқ, тўрига диван қўйилган, деворларига қатор фотосуратлар осилган, сариштали эди.

Уй бекаси ўртадаги ойнаванд рамкага солинган келин-куёв либосидаги суратга ишора қилди. Шубҳасиз бироз сарғиш тортиб қолган бу фото чолу кампирнинг шодумон кунларидан эсдалик эди.

— Қирқ йил аввал никоҳ куни тушганмиз. Энди у даврлар қайтиб келмайди. Чолим икковимиз қараб-қараб қўямиз, ёшлик кунларимизни эслаб, — дейди онахон юзида табассум билан худди юрак «сири»ни яқин кишиларидан яширолмаётгандай.

Қақажон кампирининг бу гапларини бир четда кам-сукумгина бўлиб эшитиб ўтирган «ўзимизнинг дўппили қария» бошини қимирлатиб, жилмайиб қўярди.

Шри Ланканинг катта шаҳарларини бир-бирига уловчи йўллар бўйида жойлашган аксар қишлоқ уйларини шундоқ кўча йўлагига ёндоштириб қуриш одат тусини олган. Бу аввалдан шундай анъана бўлиб келганми ёки ташқаридаги гавжум ҳаётга яқинроқ бўлишга интилишми, тушуниш қийин.

Аммо ҳовли (агар шундай дейдиган бўлсак)нинг тузилиш режаси анча мукамал, шарт-шароитга мос деб аташ мумкин. Яъни айвонча кўча эшик олди вазифасини ўтайди. Ундан кейин даҳлиз-меҳмонхона келади. Меҳмонхонанинг ёнида эса, ётоқхона. У оила аъзоларининг сонига қараб жиҳозланган бўлади.

Ётоқхона этагида эшик бор. Шу эшик орқали бамбук ёғочларидан қурилган кенг саҳнали бостирмага чиқасиз. Бу ер четан стол-стуллар қўйилган емакхона, қозон-товоқли ошхона, озиқ-овқат маҳсулотлари сақланадиган товонхона каби қатор вазифаларни ўтайдиган жой ҳисобланади. Ундан у ёғи эса, ястаниб кетган турли резавор экинлар майдони, ананасзор...

АФСОНАВИЙ ШАҲАР

Сон-саноксиз савдо дўконлари билан гавжум бўлиб ётган шаҳарчалар, турли хил мева-чева, сабзавотларни йўл бўйига уйиб ташлаган қишлоқларни, овлоқ, ҳеч ким яшамас бурилишларда учраб қоладиган савдо расталарини ортда қолдириб, ниҳоят, кеч пешинги соат учларда Шри Ланканинг энг қадимий, гўзал ва муқаддас шаҳри Кандига етиб келдик.

Узоқдан салобатли қадимий ёдгорлик биноси кўзга ташланди.

— Малагава ибодатхонаси — муқаддас даргоҳ! — деб қўйди Холид унга ишора қилиб.

Бу кўҳна шаҳарга келишдан аввал кеча кечқурун Вардена жанобларининг таклифига мувофиқ у кишининг уйида (Г. С. Бурд ҳам ўша ерда экан, Чехов қадамжолари ҳақидаги маълумотдан яхши хабардор кекса бир одамни топиб, учрашибди) меҳмон бўлган, суҳбат чоғида Канди ва у ердаги дунёга машҳур Будданинг муқаддас тиши сақланидиган ибодатхона ҳақида мухтасар маълумотга эга бўлгандим.

— Албатта, бирон маҳаллий, зиёлиномо киши ҳамроҳлигида Малагавани зиёрат қилинг. У ерда бўлмаслик, Ҳиндистонга бориб, «Тож Маҳал»ни кўрмасдан қайтиш билан баробар, — деганди мезбон.

Холид шаҳар марказий кўчаларини айланиб ўтиб, йўлни тоғ бағри бўйлаб юқорилаб кетган асфальт «сўкмоқ»қа солди. Ярим соат деганда куюқ ўрмон чеккасидаги «Топаз» (қимматбаҳо тош) оромгоҳига етиб келдик.

Ходимлар тушликни тайёрлаб, анчадан бери бизни кутиб ўтиришган экан.

Холид дастурхонга ҳам қарамай, қорни тўқлигини айтиб, қоронгига қолмайин деб орқага қайтди.

Атрофимда меҳрибон чехралар меҳмоннавозлик рамзи сифатида жилмайиб қараб туришган бўлса-да, яна ўзимни ёлғизлик исканжасига тушиб қолгандай ҳис этдим. Ўзи шунақа, ҳар доим бошқа шароит, бегона жойга келиб қолсам, дастлабки кунлар кўниколмай юраман. Кейин ўрганиб кетаман. Бу ердан ҳам гап-гаштак қилишга ярайдиган янги танишлар орттириб олсам ажаб эмас!

Шуларни ўйлаб, ҳов узоқларда худди парку-булутлар орасида муаллақ тургандек кўринаётган шаҳар томон тикилиб қараётгандим, «Топаз» ходимларидан ёшгина жувон ёнимга яқинроқ келиб, жилмайганича нимадир деди.

Унинг кўнғироқдай овози шундай ёқимли, меҳри-бонликка йўғрилган эдики, сўзларига тушуниб етгандай бўлдим. Шубҳасиз «Хой сер, узоқларга мунча тикилиб қолдингиз?» демоқда эди.

Мен дарров оппоқ қаср томон ишора қилиб:

— Малагава? Будда, Будда? — дея савол билан «жавоб» қайтардим.

Жувон энди инглизчалаб:

— Е-ес, Малагава! Темпле (Ҳа, Малагава, ибодат-хона!) — деди.

Афсус, шундан бошқа унда ҳам, менда ҳам мулоқотга ярайдиган сўз бойлигимиз қолмаганди...

Жунглига ўхшаб, қуюқ дарахтлар қоплаб ётган ўрмон атрофидаги сўқмоқлар бўйлаб анча кездим. Чинданам бу ердаги осойишталик беҳаловат тўлқинларнинг шов-шуви тинимсиз эшитилиб турадиган «Нигамбо» оромгоҳидан бутунлай фарқ қиларди. Ҳавоси ҳам майин, эпкинли жой эди.

Паға-паға булутлар шаффоф осмон этагида ястаниб ётган тоғ бағрлари бўйлаб хорғин кезмоқда.

Уларнинг симобранг ўрқачларида қуёш нурлари камалакдай рангин ёғдулар сочиб, сим-сим товланаётгани, пастроқда эса шивалаб ёмғир томчилаётгани яққол кўриниб турибди... Худди шу пайт ер билан осмон оралиғида қизиқ бир ҳодиса рўй берди: улкан прожектор ўткир нурларини нарироқдаги қир яланглигига қаратди-ю, офтоб ўз ложувард кўрпасини ўша ерга ёзиб ташлагандай бўлди. Табиатнинг бу ажойиб ўйинини бир четдан туриб кузатган киши ўзини шу яқин атрофдан сузиб ўтаётган парку булутлар оғушида сайр этиб юргандай ҳис этиши аниқ.

Мен ҳис-ҳаяжонли, шоирона мушоҳадалар билан кунни оқшомга уладим.

Бироқ, мана шу олий даража мақомидаги зот-у шарифларга мўлжалланган оромгоҳнинг кенг ва барча шароитлар муҳайё хоналаридан бирида митти дилозор чивинлар билан олиша-олиша тунни саҳарга улаш қисма-

тини ҳам парвардигори олам каминанинг шўр пешонасига битган экан.

Кандининг табиати мафтункор бўлгани билан чивинлари шу қадар хира, ҳамлакор эканки, ҳатто тонг ёришиб кетганда ҳам юз-кўзларимга ёпишавериб, ҳоли-жонимга қўймади. Мингиллаб келишининг ўзи ҳар қандоқ хурракдан даҳшатлироқ эди.

Мен митти сичқонлар галасидан хавфсираб, оромини йўқотган фил ҳолатига тушиб қолгандим.

Бу ерда ҳам тинчлик йўққа ўхшайди. Энди анаву пастдаги шаҳарчага тушаман-да, ўнг келган автобустга осилиб, орқага қайтаман деб тургандим, нонушта кўтариб, табассум билан кечаги таниш жувон кириб қолди. У кайфиятим йўқ, бир ҳолатда ўтирганимдан аввал ҳайрон бўлди. Сўнг чивинларга отилавериб қизғиш доғ-дуғ бўлиб қолган қўлимдаги сочиқни яна ишга солиб юборганимни кўргач, қаҳ-қаҳ отиб кулди, кўрсатғич бармоғи билан девор юзида турган чойнак қопқоғидай нарсага ишора қилди. Унинг ўртасидаги тутмачани босганди, хира қизғиш шуъла кўзга ташланди.

Кўп ўтмай, атрофимда гингиллаб асабимни қақшатаётган уйқум кушандалари қаёққадир даф бўлди.

Аёл кўзимга жуда бошқача, ҳалоскоримдай кўриниб кетди.

Шунча дунё кезиб, менинг тунги энг ашаддий митти душманларим — чивинга қарши бундай мўъжиза яратилганидан беҳабар эканман.

Кўнгил хотиржам бўлгач, бедор ўтган туннинг асорати дарров сезилақоларкан. Нонушта ҳам қолиб кетибди...

«Сер, сер» дея оҳиста овоз чиқариб, хизматкор йигит уйғотганида вақт пешиндан ошган, тушлик овқат ҳам совуб бўлган экан.

Шоша-пиша тамадди қилиб олдим-да, кеча кўнглимга тутиб қўйган муқаддас ибодатхона зиёратига тайёргарлик кўра бошладим. Бундай пайтларда тўрт девор ичида қамалиб ўтириш — ўзни гуломликка маҳкум этишдан бошқа нарса эмас. Улуғ зиёратгоҳ жойларга қадам ранжида қилишни ният этдингми, тезроқ амалга ошириш фарзу қарзлигини онам раҳматли қулоғимга қуйгандилар.

Ҳаво бирам мўътадил эдики, унга атрофдан таралаётган арпабадиён ва мушк амбарнинг роҳатбахш бўйлари қўшилиб,

одам кўнглини хушнуд этар, билинар-биланмас шивалаётган ёмғир ҳиди димоққа уриларди.

Енгилгина кийиниб олдим. Хизматкорга имо-ишора билан шаҳар томонни кўрсатдим-да, айланма асфальт йўлдан пастга эниб кетдим.

Гавжум шаҳар кўчаларигача бўлган масофа қарийб уч чақиримча эди. Канди узоқдан тинчгина гўша бўлиб кўрингани билан бутун шовқин-сурон унинг «ичида» экан.

Ҳар қадамда молини елкасига ташлаб ёки кўтариб олган савдогар йигитчаларга дуч келасиз. Улар ўзларига хос зий-раклик билан дарров сизни чет элли, ҳатто қаердан экан-лигингизни ҳам билиб оладилар. Уларнинг савдо «соҳаси» бўйича тил билиш қобилиятига қойил қоласиз. Инглизчами, немис, французчами, ҳатто ўрис, япончада ҳам гаплаша-верадилар. Молига ҳаридор бўлсангиз бас.

— Лунное камен, лунное камен! — деб оқиш, бироз ялтировчи занжирли тошни кўтариб, менинг олдимга чопиб келганларнинг сон-саноғи йўқ эди. Буни тушунса бўлади: Кандида қимматбаҳо тошларга сайқал берувчи Шри Ланкадагина эмас, балки бутун қитъада донғи чиққан фабрикалар жойлашган.

Ҳаммаёқ гавжум бозор. «Отанг — бозор, онанг — бозор» деган сўз Кандидан келиб чиқмаганмикан!

Бу ердаги сон-саноқсиз йўналишлар бўйича ҳаракат қилувчи «Тойота» такси машиналари шундай кўп, шундай тиқилинч эдики, уларнинг томи, ҳатто ёпилмай қолган эшигига одам осилиб кетаверади. Худди бир-бирининг устига кўниб, гуж бўлиб олган асаларининг ўзи дейсиз. Ҳатто, ҳайдовчини бошқарув рулидан нарироқ суриб, ёнига ўтириб олганларни ҳам кўрасиз. Шўрлик шофёр индолмайди, назоратчи полиция пассажирлар ғамини еб, уларни машина ичкарасига итаради.

Сон-саноқсиз гавжум кўчаларни айлана-айлана катта жоме масжид олдига келиб қолибман. У ерда оппоқ яқтак либос, бошига енгил тўр «дўппи» кийган йигитчани учратдим. Бундайларнинг кўпчилиги, албатта ҳиндустонидан хабардор бўладилар.

Тахминим тўғри чиқди. Йигит мени ўзи билан анча жойгача етаклаб бориб, муқаддас Малагава ибодатхонасига

элтадиган катта йўлга солиб юбормоқчи бўлди-ю, кутилмаганда сўради:

— Қаерда турибсиз?

— Ҳў, тоғ юқорисидаги «Топаз»да, — дедим.

— Меҳмон экансиз, ибодатхонани шунчайки айланиб чиқишнинг ўзи бўлмайди, — йигит соатига қаради ва менга ўгирилиб, — Сизга ёрдам бераман, — деди.

— Катта раҳмат. Қанийди энди, менга ҳамроҳлик қилсангиз. Хизмат ҳақингизни ҳам бераман, — дедим.

У мен томон ғалати қараш қилиб қўйди.

Малагава ибодатхонаси атрофи ҳам гавжум бозор экан. Зиёратчилар ва юриб савдо қилувчиларнинг сон-саногии йўқ. Ора-чира «Лунное камен» қичқириғи қулоққа чалиниб қолади.

Яна бу ерда қуролли сипоҳиларнинг тез-тез кўзга ташланиб туриши мени ҳайратга соларди. Ҳамроҳимнинг гапларига қараганда булар Ҳинд аскарлари бўлиб, Шри Ланка ҳукумати илтимосига биноан юборилган «осойишталик посбонлари» экан.

Омадим келиб, тасодифан менга йўлиқиб қолган йигитча шу ердаги ўқув даргоҳларидан бирида ўқиркан. Гаплари лўнда. Тарихга қизиқувчан, ундан яхши хабардорлиги шундоқ сезилиб турибди.

Ноғоралар овози тинмай қандайдир тантановор руҳ бахш этиб турган «Муқаддас Будда тиши» сақланадиган ибодатхонанинг кўпдан-кўп заллари бўйлаб кезарканмиз, шеригим бу ердаги ҳар бир устун, ҳар бир муқаддас жиҳозлар ҳақида батафсил ҳикоя қилиб берарди.

Айниқса «муқаддас тиш» сақланадиган хонакоҳ ўта салобатли ва одам ҳаёлларини узоқ мозий сари олиб кетадиган сирли эди...

Биз зиёратгоҳни тарк этиб, кенг ҳовли яланглигидаги муқаддас қудуқнинг муздай сувидан татиб кўрганимизда, феруза осмонда юлдузлар чарақлаб, тўлин ой оҳишта сузиб юарди.

Канди ва унинг муқаддас зиёратгоҳи ҳақида ажойиб ҳикояга мавзу бўлгудай бир олам маълумотлар берган экскурсоводимга миннатдорчилик билдириб, пул бермоқчи бўлдим. Бироқ, у зинҳор олмайман деб, нари кетди. Ёнимда

бирон эсдалик совға йўқлигига ачиниб, бу ажойиб йигит орқасидан қараб қолдим.

Мен руҳим тетик, бир олам таассуротлар оғушида қўним топганим қароргоҳ томон кўтарилиб бормоқдаман... Бирдан бундоқ ён-веримга назар ташлаб, сон-саноксиз юлдузлар худди оёқларим остида чарақлаб тургандай, ўзимни эса кўринмас ҳарир зинапоялар орқали осмон сатҳига кўтарилиб кетаётгандай ҳис этдим.

Ҳа, бу томонларда тим қора, тун баъзан ўз сеҳрли жодуси билан замину осмонни бир-бирига шундай сингдириб юборадики, бундан фақат лол қолиб, ҳайратга тушиш мумкин ҳолос.

Мен бугунги таассуротлар баёнини қай йўсинда қоғозга туширишни ўйлаб, тунни ярим қилдим...

Канди бу инглизча ном. Қадимда «Манапури» — яъни «Буюк шаҳар» деб аталган. Яна кўҳна китобларда «Беш тоғ оралиридаги шаҳар» деб юритилганлиги ҳақида ҳам маълумотлар бор.

Канди 1915 йилгача Орол қироллигининг пойтахти ҳисобланган. Уни инглизлар босиб олгач, қиролни Ҳиндистонга бадарға қиладилар. Шундан кейин бутун мамлакатда Англия ҳукмронлиги ўрнатилади.

Ҳозир шаҳарда эллик мингдан зиёд аҳоли истиқомат қилади. Бу ерда университет бор. Унча катта бўлмаган бир нечта корхона ишлаб турибди. Шулардан энг йириги қимматбаҳо тошларга ишлов бериш ҳамда дунёга машҳур Шри Ланка чойларини қадоқлаш фабрикаларидир.

Лекин шаҳар номини бутун дунёга машҳур қилган Будданинг «муқаддас тиши» сақланадиган ибодатхона даргоҳидир. Баланд тоғ чўққисига қурилган Малагава деб аталувчи бу иншоот шаҳар ўртасидаги улкан кўл юзида акс бериб, янада илоҳийроқ бўлиб кўринади.

Қаср ичкарасидаги икки қават пўлат панжаралар билан ўралган зирҳли хонақоҳда доим алмашиниб турадиган қуролланган коҳинлар назорати остида етти муқаддас мероснинг энг охиргиси — «Будданинг тиши» сақланади. Ҳар куни ўша муқаддас меросни олтин кўзачалардаги олтин суви билан икки мартаба ювадилар.

Хонақоҳ эшикларидagi уч қулфнинг калитлари шу ердаги Олий мартабали уч коҳинда сақланади. Унинг ичини

бир пайтлар подшоҳи азим Ража Синг томонидан совға этилган, олтин ва кумуш билан ишлов берилган қимматбаҳо тошлар безаб туради. Буни ёмон кўзлардан асраш учун суратга тушириш ёки кино тасмасига олиш қатъий ман этилган.

Узоқ йиллардан бери шундай ақида тилдан-тилга ўтиб келади: кимки шу муқаддас тошни қўлга киритса, унинг куч-қудрати енгилмас бўлади, давлати мустаҳкамланиб, равнақ топади. Шу сабабдан ҳар замонда ҳар хил тоифадаги ҳукмдорлар томонидан шу сеҳрли тошни қўлга киритиш учун уриниш бўлган.

Кандида йилига уч маротаба диний байрам ўтказилади. Узоқ-яқиндан келган кишилар муқаддас мерос сақланадиган Малагава ибодатхонаси атрофига жам бўлади. Байрамнинг энг катта ва тантаналиси муқаддас Будда тишига бағишланган «Эсала парахера» бўлиб, декабрь ойида бошланади, ўн тўрт кун давом этади. Бу маросимда дунёнинг жуда кўп мамлакатларидан келган диний арбоблар, зиёратчилар меҳмон сифатида иштирок этадилар.

Тантананинг энг қизгин палласи унинг якунловчи кунига тўғри келади: бошдан оёқ қимматбаҳо зарбоф матолар, олтин тақинчоқлар билан безатилган фил устидаги тахтиравонда ибодатхонанинг Бош қоҳини «мудаддас тиш»ни кўтарганича мусиқа, ноғоралар садоси остида, минглаб раққоса-раққосларнинг олқишловчи жозибали ўйинлари даврасида ўтиб боради. Унинг орқасидан юз нафар фил худди жанговар сипоҳиларга ўхшаб, бир маромда қадам ташлаб эргашади.

Бу байрам декабр бошларида ўтказилиши бежиз эмас. Чунки айнан шу ойда Канди далаларида шоли, нўхот, ловия ва бошқа резавор экинлар, боғлардаги мева-чевалар фарқ пишган палла бўлади. Деҳқонлар ризқ-насибамиз барақали бўлсин дея янги ҳосилдан бахшида йўлига сават-сават қилиб олиб келадилар. Малагава ҳовлисида қайнаб чиқиб турувчи муқаддас булоқ суви билан чайдилар, лаззатли таомлар тайёрлаб, биринчи луқмани муқаддас тишга атайдилар. Ундан кейин янги ҳосил йил бўйи мўл-кўл, ҳаммага етадиган бўлсин деган ният билан ғарибу ночорларга, байрамга ташриф буюрган мусофир зиёратчиларга улашадилар.

Тантанали кунлар тугагач, деҳқонлар хотин-қалажлари, бола-чақалари билан ўз қишлоқларига, ўрим-йиғимни кутиб ётган жонажон далаларига қараб йўлга тушадилар.

ЧЕХОВ КАНДИДА БЎЛГАНМИ?

Мен Мусажи жаноблари орзу қилганидек осойишта ҳаёт оқимига тушиб олгандим. Ёзардим, ўқирдим, кундузлари бироз мизғиб олишга вақт ҳам топардим. Кечга томон оёқларим «чигили»ни ёзиш мақсадида шаҳарга қараб отланардим.

Бугун якшанба. Келганимга ҳафта бўляпти. Шу кунни ўсимлик дунёсининг хилма-хиллиги билан ер юзида энг машҳури ҳисобланган Канди «Қироллик Ботаника боғи»да ўтказмоқчи бўлдим. Боғ қарийб 60 гектардан зиёд ерни эгаллаган бўлиб, курраи заминнинг барча қитъаларида ўсувчи дов-дарахт, ўт-ўлан, бута ва лишайникларнинг ўзи ўн минг етти юз турдан зиёд ҳисобланади. Айтишларича, буларга шунчайки кўз югуртиб чиқишнинг ўзига бир неча кун етмас экан.

Менга ҳамроҳ бўлган оромгоҳ ходими зарурати йўқ деганимга қарамай гид-таржимон ёллади... Қарангки, элик беш ёшлар нари-берисидаги бу одам билан «юртдош» чиқиб қолдик. Киев университетининг биология қуллиётини битирган, Ратна Варденани яхши таниркан:

— Ўқишга бирга бориб, имтиҳонларни ҳам ёнма-ён ўтириб топширганмиз. Менинг туз-насибам Украинада экан... Тез-тез кўришиб турардик, — деди-да, овозини баландлатиб қўшиб қўйди. — У киши ажойиб одам, катта туристик компаниянинг бошлиғи.

Бу томондан ҳам омадим чопди.

«Ишқилиб, кўз тегмасин — сафарим сўнггида бирон ишқаллик чиқмасинда» деб қўйдим ичимда.

Мен гидга синчковлик қилиб ўтирмай, энг диққатга сазовор жойларни бир сидра томоша қилиб чиқамиз, деб шарт қўйдим. Унга гапим маъқул тушди.

Бу жойни «Қирол боғи» деб бежиз айтишмайди, 1805 йили қиролнинг шахсий ташаббуси билан ташкил этилган. Демак ўша пайтда ҳам қироллар анча маърифатли, узоқни кўра- биладиган, мушоҳадаси кенг одамлар бўлишган. Она табиатни асраб-авайлашга, ардоқлашга эътибор қаратишган.

Юзлаб хил совуқ китъалардан келтирилган ёввойи ҳолатда ўсувчи буталар алоҳида «шимол иқлими» яратилган хоналарда ўсиб ётибди. Улар «устидан» қаттиқ назорат

ўрнатилган. Чунки «ташқари»га чиқиб, қулай шароитда кўпайиб, табиий мувозанатни издан чиқариб юбориши мумкин.

Орхидея деб аталувчи ўсимлик ўзининг яшаш тарзи билан ажралиб туради: ҳеч қандай парваришнинг кераги йўқ, илдизи, барги ёки уруғи бирон ерга, жисмга тегиб қолса, ҳавонинг ўзидан «нафас», «тутган» жойидан қувват олиб, ўсиб кетаверади. У ёввойи ҳисобланса-да, гулсимонлар оиласига киради.

«Канди раққосаси» гулининг номи ўзига хос. Унга яхшилаб разм солсангиз, жилмайиб, сизга қараб турган чехрани кўрасиз... бошидаги сариқ рўмолининг хошияси, балдоқ-сирғалар таққан, ўз санъатини намойиш қилишга шай раққосанинг ўзгинаси.

Истараси иссиққина «Африкалик хоним» ундан қолиш-майдиган даражада мафтункор.

Барглари айнан қулупнайникига ўхшаб кетадиган Мимозанинг чиройли нимқизғиш гулига кўлингиз тегиши билан «жон» киради-да, юзига парда тортиб олади.

Хуллас, табиатнинг ҳали бизлар англаб етмаган мўъжизалари кўпга ўхшайди.

Айланасига 1800 квадрат-метр ерни эгаллаб ётган «Соябон» дарахти илдизи битта ёинки бир туп эканлигига ҳар ким ишонавермайди. Узоқдан у кичик дарахтзорга, ўрмоннинг бир бўлагига ўхшаб кўринади. Хусусияти шундайки, барги ерга тегиши билан илдиз отиб кўпаяверади. Ҳозир унинг ўсишини чеклаш учун бамбук ёғочлари билан ихоталаб қўйишибди.

Барглари шамшир каби тиғдор, ғуж бўлиб ўсиб турган, тўғрироғи дақиқа сайин ўсаётган бамбукзор қаршисида ҳаёлга чўмганимча узоқ туриб қолдим... Яқин-яқингача ҳукмдорлар учун жаллодлик вазифасини бажарган экан бу ўсимлик! Ёғочга боғланган гуноҳкорни чалқанча қилиб, унинг «устига» ётқизиб қўйишаркан. Соат сайин қарич баробар ўсиб борувчи тиғли барглар баданни тешиб, ўз «қушанда»сини қийноқ азоблари билан ўлдираркан... Беозор табиатни ҳам «бўйсундириб» шундай ваҳшийликка йўналтирилган.

Сувда оқмайдиган, ўтда ёнмайдиган «Темир дарахти» ҳақида эшитганим бор эди. Лекин ўзини кўрмагандим.

— Мана бу «Темир дарахти» бўлади, — дея қаршимизда барглари саргайиб турган баҳайбат дарахтга ишора қилди гид ва овозини баландлатиб, таъкидлагандай қўшиб қўйди. — Буни 1891 йили Россия подшоси Цейлонга қилган сафари чоғида ўтқазган, — сўнг ҳазонрезги баргларга ишора қилди, — ҳозир бу дарахт учун баҳорий давр бошланган, эски баргларини тўкиб, янги япроқлар чиқариш арафасида!

«Боғ»да дунёнинг кўпгина давлат арбоблари, маълум ва машҳур кишилар ўтқазган «эсдалик» дарахтлари кўп: 1961 йили Юрий Гагарин ўтказган Пушп-Қизилгул дарахти, Индира Ганди хоним ўтқазган сарв дарахти ва ҳоказолар...

Шулар ҳақида гиддан қисқача маълумотлар эшитиб борарканман, бирдан эсимга Георгий Серафимовичга мен ҳам Чехов қаламжоларини қидириб кўраман, бирон маълумот топсам, Вардена жаноблари орқали сизга хабар етказаман дея берган ваъдам эсимга тушди-да, унинг гапини бўлдим:

— Эй, ўртоқ, бу ерда мабодо буюк ёзувчи Антон Павлович Чехов ўтқазган дарахт йўқми?

Гид менга ҳазиллашяпсизми, дегандай кўзларини пирпиратиб қаради. Мен уни яна астойдил саволга тутдим:

— Ҳа, ростданам сўраяпман. Ёки ёзувчининг Кандига ташрифи ҳақида бирон гап эшитганингиз борми?

— Умуман Чехов Шри Ланкада бўлганми? — Гид ўзимни саволга тутди.

— Бундан юз йилча муқаддам, Николай подшо ташрифидан олдинроқ Цейлонда бўлган деган тахминлар бор.

— Бу янгиликни энди сиздан эшитяпман, — у елка қисиб қўйди.

Демак, тиниб-тинчимас доктор Г.С.Бурд жанобларини Кандига келишидан бирон фойда йўқ. Балки Коломбода омади юришиб қолгандир.

Илова: Буюк рус ёзувчисининг узоқ тропик бу мамлакатга қилган сафари ҳақидаги тахминлар анча вақт ноаниқлигича қолди. Ниҳоят Россиянинг «Литературная газета»си 2001 йил, сентябрь ойи сонларидан бирида А.П.Чехов 1890 йили Цейлонда бир ҳафта бўлиб, «Грант ориентал отель»да яшагани ҳақида хабар босди.

ЖУНГЛИ САЙРИ

Ҳамма нарса кўнгилдагидай бўлиб, кунларни беками-кўст бир маромда ўтаётгани ҳам кишини ланж қилиб қўяркан. «Одамда ташвиш бўлгани яхши» деган ўқимишли асар ёзган адибимиз Ўлмас ака Умарбеков тушимга кирибди. Бу ниманинг аломати! Ўтаётган кунлар сенга ярашмайди, ўзингга бирон ташвиш орттир, демоқчими?!

Чинданам ҳар куни пастга эниб, кичкина Канди кўчаларида туртиниб-суртиниб юриш, савдо шоҳобчалари, боққоллик дўконларини оралаш, ҳар қадамда тумшугинг остида ўз молини пеш қилиб турадиган вайсақи савдогар болаларни четлаб, қочиб қолиш, яна келган айланма йўлдан хорғинлик юки остида тепага қараб ўрлаш, тўртта бурилишдаги кичик уйчалар ва уларнинг очиқ меҳробидан кўзларини катта очиб қараб турувчи, ҳар нарсага балоғардон Будда худолари — маъбуд ва маъбудаларнинг бўяб-бежалган ҳайкаллари олдидан бирон садақа ташламай ўтиб кетиш, мамлакатдаги нотинчлик сабаб, мижозлар йўқлигидан хувиллаб ётган «Топаз» оромгоҳининг кўнгилочар томоша заллари, ўйингоҳ майдонлари бўйлаб ёлғиз кезиш — буларнинг ҳамма-ҳаммаси жонимга тега бошлаганди.

Зерикиш ўз исканжасига ола бошлаган одамнинг кўнгли нималарни тусамайди, нималарни ҳаёл қилмайди, дейсиз.

Икки-уч кундан бери бир этаги оромгоҳга туташган, нариги томони кўринмас бўлиб, осмон сатҳига сингиб кетган ям-яшил ўрмон мени ўзига чорлаётгандай, тинчлик бермасди. Дарахтларнинг «қайнаб-тошган» ўрқач-ўрқач «тўлқинлари» ичида қандайдир сир-асрорлар яширинган-у, оҳанграбо сингари мени домига тортаверарди.

Инсоннинг сайи ҳаракати билан бунёд этилган «Ботаника боғи» сайридан кейин, табиатнинг ўзи яратган беғубор бу олам билан «тиллашмоқ» истаги мени қизиқтириб қолганди.

Ниҳоят, барвақт нонушта қилдим-да, тоғу тош, сайру саёҳатлар шайдоси устоз олим Манноп Тўйчиевга тақлидан бошимга дўппини (шляпани эмас!) бостириб кийдим, аввалдан тайёрлаб қўйган заранг ёғоч ҳассани қўлимга тутдим, менга овқат ташувчи бека-жувонга бир амаллаб

пешинликка келолмаслигим мумкинлигини «тушунтириб» қуюқ ўрмонзор сўқмоғи томон йўл солдим.

Ўша куни одатдагидай ҳаво илиқ, узоқларда тепадан осилиб турган ипак арқоғидай тарам-тарам нилгун ҳарир «пардалар» кўзга ташланарди.

Демак, ўрмоннинг анаву юқорилаб, сўнгра пастга оғиб кетган этагида сим-сим ёмғир ёғмоқда.

Сокинлик қўйнида мудраб ётгандай туюлувчи бу олам бағрига қанчалик кириб борманг, у ерда ҳаёт шунчалик гавжум эканлигини кўриб, ҳайратга тушасиз. Турли-туман қушларнинг чуғур-чуғуридан, шохдан-шоҳга сакраб учганда ёзилган қанотларининг ранго-ранглигидан завққа тўласиз.

Ҳар тарафга «арқон» ташлаб борлиқни тутиб кетган қандайдир дарахт (лиана бўлса керак)нинг кўм-кўк, бўғинлари бўртиб турган шохларида виқор билан ўтирган товусга ўхшаш қушларнинг ҳам нағмаси ўзгача. Улар одамдан ҳайиқмас, баъзиларига қўл узатса етгудай.

Атрофда сўқмоқлар кўп, аксари бир-бири билан кесишиб, бирлашар, яна илон изи бўлиб, ажрашиб кетарди. Уларнинг деярли ҳаммаси тоғ жилғалари каби пастга йўналган.

Бир пайт худди «Топаз» оромгоҳининг доим парваришлаб туриладиган теп-текис майсазор-крикет майдонига ўхшаш яланглик устидан чиқиб қолдим. Фақат бу майдон жуда катта ялангликни эгаллаб ётар, турли гуллар макони — чаманзорни эслатарди.

Тўрт томон истехком деворларига ўхшаш ям-яшил ўрмон билан ўралган. Тип-тиниқ осмоннинг ярмини паға-паға булутлар қоплаган. Бу манзара худди моҳир мусаввир томонидан чизиб қўйилган баҳайбат пейзаж асарининг ўзгинаси эди. Майдоннинг булутлар этагидан тутган ҳов, анаву олис қисмида камалакранг нурлар тўлқинланиб, билинар-билинмас ҳилпираяпти, ерга сингиб кетаётгандай бўляпти. Бу шивалаб ёғаётган ёмғирнинг суврати...

Ҳавода қандайдир гулларнинг нозик ифори анқийди, одам юрагини энтиктириб юборади.

Бор ҳаёлингни дунёвий ташвишу икир-чикир муаммо-ларидан фориг этиб, руҳиёт исканжасига солиб қўювчи, вужудни илоҳий ҳиссиётнинг заррин нурлари билан чулғаб олувчи курраи заминнинг мана шундай гофил бандалари нигоҳидан йироқ нуқталари буюк Шарқда сўфи-ю зоҳидлик

таълимотининг туғилиш дояси бўлмадимикин, деб ўйланиб қоласан киши беихтиёр файласуфона ҳаёлга берилганингни ўзинг ҳам сезмаган ҳолда...

Менимча, буюк Тагор бепоён уммон бағридан узукнинг биллур кўзидай бўлиб одамлар нигоҳига ташланиб турувчи бу мамлакатни бежиз жаннатга қиёс қилмаган. Зеро мен ушбу жаннатнинг бир парчаси қаршисида тургандай эдим...

Бир пайт кўз ўнгимда гуллар поёндоз ёзган бу чексиз майдон оралаб бир киши кела бошлади. Кўлида заранг таёқ, бошида уруниб кетганидан гир айлана «соябони» осилиб қолган эски шляпа, елкасида сафар халтаси... Бу томонларда урф бўлмаган шляпа кийган одам қайдан пайдо бўлиб қолди! Ҳайратдан кўзларимга ишонмагандай дурустроқ қарадим: олисда сим-сим ёғаётган ёмғир пардалари «силкиниб» кетди, келаётган кимса ҳам унга чулғаниб, кўздан ғойиб бўлди.

Кўзимга кўринган бу рўемиди, ҳис-ҳаяжонлар маҳсулимиди билолмай, атрофга алангладим. Жимжитлик. Ҳатто яқиндагина эшитилиб турган турли қуш ва ҳашоротларнинг сайроқи овози ҳам боғлиқ бағрига изсиз сингиб кетгандай.

Соатга қарадим: роппа-роса икки! Вақт шунчалик тез ўтганини сезмадимми ёки бу ерда вақт ўлчовини чалғитиб юборадиган қандайдир сир-асрор борми, тушунолмай қолдим.

Ҳар қалай кун кечга қараб оға бошлагани, мен шавқу-завққа зиёда берилиб, бу номаълум чангалзор оралаб анча йўл юриб қўйганимни англаб етдим.

Ҳозиргина қаршимда пайдо бўлган рўё ҳам ўша бир неча йил муқаддам Бўстонлиқ тоғлари орасида кутилмаганда бизга йўлиққан домла Манноп Тўйчиевга ўхшаб кетганди: баъзан туш билан ҳаёлий тасаввур ўртасида бу хил ҳолатлар рўй бериши мумкин деб эшитганим бор...

Худди шу дақиқаларда оёғим остидан шувиллаб бир нарса судралиб ўтгандай бўлди... Бизнинг тоғли худудларда ўсувчи наъматакка ўхшаш новдалари тиконли, гуллари пуштиранг пастбўй дарахтнинг титраб кетган шохлари орасидан қорамтир бошини азот кўтариб турган илонни кўриб қолдим. У тилини ўйнатиб, хунук овоз чиқарди-да, бир лаҳзада кўздан ғойиб бўлди. Юрагимни ваҳм босди.

Жаннатмисол бу борлиқ энди кўзимга жаҳаннам бўлиб кўрина бошлади. Дарвоқе, фидойи олим, раҳматли дом-

ламииз Манноп аканинг руҳлари бу сафар ҳам безовта бўлиб, мени нималардандир огоҳлантирди шекилли!

«Ҳар қаерни қилма орзу, ҳар жойда бор тош-торозу» деганлари рост. Бу гўзал чангалзорларнинг ҳам ўзига яраша гўзаллиги-ю «тошу тарозиси» борлигини шу дақиқаларда англаб етгандай бўлдим.

Шубҳасиз, бу ердаги сўқмоқлар ҳам Бўстонлиқ сўқмоқлари сингари одамлар сайр-томоша қилиб юришидан пайдо бўлмаган, балки бошқа жонзотлар изи эканлигини англаб етгандим. Энди вақтни бой бермай, обрўнинг борида орқага қайтиш зарур эди.

Келган «сўқмоғим»дан адашмасликка ҳаракат қилиб, йўлга тушдим. Қушлар сайраб ётган япалоқ баргли дарахтзорга етиб олсам, ундан у ёғи пальмазор... Кейин ёнбағрликда кимнингдир томорқаси — манго кўчатлари экилган боғ келади. Қолгани оромгоҳгача, чамаси бир соатли йўл.

Бироқ, сайроқи «қушлар бозори»дан ҳамон дарак йўқ, чурқ этган садо эшитилмасди.

Оёғим остидаги қалин бута барглари силкиниб, шитирлаган овоз эшитилди. Яна илон судралиб ўтгандай бўлди. Балки теварак атрофда илонлар ин қурган ерлар сон-саноксиздир.

Ниҳоят, миямдан кўрқинчли бу фикрларни ҳайдаб чиқармоқчи бўлдим. Ўзимча минғирлаб қайсидир куйни ҳиргойи қилганча қўлимдаги гавронни баъзан қалин шохшаббалар, баъзан ўт-ўланлар устида ўйнатиб кета бошладим. Аҳён-аҳёнда тўхтаб, яқин ўртада бирон садо эшитилармикан дея кулоқ солиб кўяман. Қани, садо чиқса!

Юра-юра чарчаганим сезилди. Тахминлаб йўл солиб кетаётган «сўқмоқ» бўйидаги қалин майса ўтларга ёнбошлаб, бироз нафас ростлаб олмоқчи бўлдим... Бир пайт тепадан соя ташлаб турган баньян дарахтининг шохлари силкиниб кетди. Нима бўлдийкин дея, юқорига қарадим. Аввал эътибор бермаган эканман, бир-бирига чирмашиб ётган бута-ю шохшаббалар шунчалик қалин эдики, борлиқ ним қоронғиликка чўлганган, намликдан ҳаво бу яшил зулмат қаъридан чиқиб кетишга жой тополмай қамалиб қолгандай беҳузур эди.

Вужудимни ёпишқоқ тер боса бошлади, аллақаердан кўнгилни беҳуд қилувчи бадбўй ҳид тараларди.

Бу ердан тезроқ жўнаб қолиш учун хассага таянганимча ўрнимдан турдим. Бир неча қадам босгандим, токникига ўхшаш сурхли новдалари тарвақайлаб ҳар томонга ёйилиб ётган улкан дарахт қаршисидан чиқдим. У жуда катта майдонни қоплаб ётар, нарироқдан эса булутли осмоннинг бир парчаси кўриниб турарди.

Мен «узум» дарахтининг ерга ёйилиб ётган шохлари орасидан олдинга юрдим. Худди шу пайт кутилмаганда қий-чув бошланиб, бир-бирига чирмашиб кетган шохлар силкина бошлади, тепадан ўн чоғли махлуқ «ёпирилиб» тушди. Дарахтнинг орқа томонидан ҳам буйруқ кутган лашкарлардай бир тўдаси чопиб чиқди. Булар унча катта бўлмаган кулранг, айрим жойлари оқиш тусли маймунлар бўлиб, айримларининг қорнига ёпишиб олган боши катта, кўзлари чақчайган болачаси ҳам бор эди.

Мен бу махлуқлар (ҳар тугул булар бошқа қавмларига қараганда жуда кўрқинчли эмас, «одамбашара»роқ эди) қуршовида қолганлигимни сездим. Энди шу етмай турувди!

Биз мана шу жонзотлардан пайдо бўлганмиз дея неча йиллардан бери инсоният ўзини-ўзи ишонтириб келди. Ҳозир рўпарамда худди донғи чиққан футбол командаси ўйинчиларига ўхшаб тизилиб туриб олган «аждодларимиз» жамоаси айнан шу «таълимот» учун камина устидан кулиб, адабимни бериб қўймоқчидай, ҳар мақом билан менга термулишар, жун босган узун бармоқларини бигиз қилиб чўзишар, баъзилари оҳ, бечора дегандек туксиз, қоп-қора чармга ўхшаш кафти билан ўзининг тор, дўнг пешонасига шаппатилаб урарди.

Қайсидир олимнинг китобида «Турлича турқ-атворли, турлича ҳаёт кечирришга, турлича шарт-шароитга ўрганган дунёдаги барча маймунлар аждодининг ягона бирдамлик белгиси бор, у ҳам бўлса ўзаро «бит боқиш» русуми бўлиб, бир-бирларини турли зараркунанда-қонсўрувчи ҳашоратлардан ҳалос этишдир» деган жумлаларни ўқигандим.

Менинг «томошабин»ларим ҳам мана шу «бирдамлик» анъанасини намойиш этишар, баданларидан титкилаб, нималарнидир топиб, ғажиб, додини беришарди.

Шайтонроқ «зумраша»лардан бири тўрт оёқлаб сакраб олдимга чопиб келар, пишқириққа ўхшаш хунук овоз чиқариб, калака қилгандай бўлар, яна ўзини онаси бағрига

урарди. Буларнинг ҳам «Шум боласи» бўларкан. Тишингни тишингга қўйиб, чидашдан бошқа нима қила олардинг!

Фирт текин томоша. Бу анча давом этадиган чоғи, иккитаси йўл устига бемалол узала тушиб, ёнбошлаб олди. Яқинда топишишган «жуфти ҳалол»лар эканми, нукул бир-бирини ялаб-юлқалар, «куёвтўра» бетаъмизроқ шекилли, баъзан пуғлари остини қашлаб, андишасиз ҳатти-ҳаракатлар қилар, баъзан қўлидаги емиши (дурустроқ қарагандим — каттагина чигиртка экан!)ни «хонимча»си билан баҳам кўрарди.

Булар одам зотини кўрмаганми ёки мендай бегонани ўз мулкларида пайдо бўлиши кутилмаган ҳолми, ҳар бир ҳатти-ҳаракатимни кўз-кулоқ бўлиб кузатишар, шу билан юрак-бағрни эзиб юборадиган даражада мўлтиллаб тиқилишарди.

Назаримда «оломон»ни қизиқтириб қолган нарса мендан кўра бошимдаги дўппига ўхшаб қолди. Аста уни ечиб олдимда, икки буклаб чўнтагимга тикдим. Йиғилиб олган «жамоа» томонидан бунга нисбатан ҳеч қандай муносабат билдирилмади. Фақат «куёвтўра» бошини узун ингичка панжалари билан шундай берилиб қаший кетдики, «келин бола» ҳам чўккалаганича икки қўллаб унга ёрдам беришга тушди, жўрасининг қулоқлари атрофини ялаб-юлқади.

Ҳар нарсанинг чегараси бўлгани каби кулишингни ҳам, йиғлашингни ҳам билмайдиган, мабодо бировга ёрилсанг, лоф ҳам эви биланда, деган дашном эшитишинг муқаррар бўлган бу тутқунлик нима билан тугашини кутишдан бошқа илож йўқ эди. Ўнг ёним чакалақзор, чап ёнимни тарвақайлаган «узум» дарахти босиб ётибди... Лекин, қачонгача чидаш мумкин! Атрофга кўз ташлаб кўрсам, орқа йўл «қўриқчилар»дан ҳолироқ. Демак, чекиниб кўриш керак.

Мақсад-муддаоси номаълум бу «уюшган тўда»дан қутулиб олсам, у ёғига бир гап бўлар. Нима кўп — сўқмоқ кўп. Ҳамма йўллар Парижга олиб боради деганларидай, Кандига элтадиган сўқмоқ ҳам топилиб қолар.

Икки-уч қадам тисарилдим. «Оломон» ичида жонланиш сезилди. Негадир кўпчилик зўр бериб қашинишга тушди. Безори тирранчалар оналари бағрига янада маҳкамроқ қапишди.

Қўлимдаги гавронни ҳавода гир айлантириб, орқага қараб қочдим.

Анча нарига бориб, маймунлар тўдасидан ному нишон қолмаганлигини, улар бир зумда қаёққадир ғойиб бўлганини кўрдим. Шунда олдиндаги сўқмоқ уларга қарашли эканлигини сездим.

Ҳар қалай қутилмаган «қуршов»дан эсон-омон чиқиб олганимга шукроналар қилардим. Шунинг билан аввалги йўлларимдан эмас, бошқаларидан юриб адашганим, жунгли бўйлаб анча ичкарилаб кетиб қолганим маълум бўлди. Энди фақат бир томонга — пастга қараб юришим керак. Назаримда эски йўлни топгандай эдим.

Бир маҳал кулоғимга сувнинг ёқимли шилдираган овози эшитилди. Шундагина мен ғоят чанқганимни ҳис этдим. Демак, яқин-ўртада жилға бор, у пастга қараб оқмоқда. Сув — тириклик манбаи! Жилға, ариқ, анҳор сувлари дарёга, дарёлар эса одамлар билан гавжум шаҳру қишлоқларга томон интилади.

Ўн-ўн беш саржин пастликда тошдан-тошга сакраб шовуллаб оқиб ётган бир тегирмонча сув устидан чиқдим. Ундан тўйиб-тўйиб ичдим. Энди мен учун энг ишончли сарбон топилганди — сув бўйлаб кетавердим. Баъзан у йирик ҳарсанг тошлар остига синггиб, кўздан ғойиб бўлар, баъзида ўтиб бўлмас чангалзорлар ичига кириб кетар, барибир унинг кўнғироқдай ёқимли овозидан топиб олардим.

Ниҳоят менинг «сарбоним» баланд тошқоялар истиқ-болига бориб бош урди-ю, шиддатли шаршарага айланди, бир неча терак бўйи пастликда оқаётган, атрофини кўм-кўк дарахтлар қоплаган саркаш дарёга ҳайқирганича қу-йиларди.

Шубҳасиз бу Шри Ланканинг энг азим дарёларидан бири Махавели бўлиб, салобат билан оқиб ётар, кирғоғининг у ер-бу еридан эса кўкка бўй чўзган баҳайбат қоялар кўзга ташланиб турарди.

Махавелининг кескин бурилиб, суви ёйилиб оқадиган ерида бир нечта филлар подаси ҳартумларини ўйнатиб, устларидан сув қуйишар, аҳён-аҳёнда шар-шарадан таралаётган шовқинга уйқашиб, уларнинг бўғиқ ўкириқлари эшитилиб қоларди, гўё бу томонда йўл йўқ, тезроқ орқанга қайт деб огоҳлантираётгандай.

Ноилож сув оқимига қарши яна юқорилаб кетдим...

Осмоннинг бир четида — бепоён уммон сатҳида пайдо бўлган танҳо қайиқдай ой кўринди. Демак, атрофни ҳадемай қоронғилик пардаси қоплайди. Ана, ундан кейин нима бўлади?

Наҳот, аксар менга ўхшаган йўлдан адашганлар каби бирон дарахт устига чиқиб олиб, тунни бедор ўтказаман, дейман-да... бирон мўъжиза рўй бериб қоладигандай негадир кўнглимда хотиржамлик туяман.

Энди кўринишидан одам оёғи ҳам оралаб турса керак деган ҳаёл туғдирадиган сўқмоқ бўйлаб кета бошладим. Унча кўп юрмагандим, кутилмаганда омонат ташлаб қўйилган шох-шаббалар тўсиғига дуч келдим. Бу инсоннинг қўли теккан «қурилма»га ўхшарди. (Тахминим тўғри чиқди: шохлар тигли асбоб билан қирқилган бўлиб, атрофига тиканли симлар тортиб қўйилганди) Демак, яқин ўртада ерни ўрага ўхшатиб кавлаб, устини омонат ёпиб қўйилган пистирма «қопқон» бор. Овнинг бундай ибтидоий усули бизнинг минтақада, узоқ Африка саванналарида ҳамон сақланиб қолган.

Бундай пайтларда одам нималарни ўйламайди, ҳаёли қаёқларга кетиб қолмайди, дейсиз. Бир пайтлар матбуотда анча шов-шув бўлган «Одам ови» ҳақидаги хабарни эсладим: Шимолий Кория ҳамда «Жаҳон мазлум халқлари доҳийси» Ким Ир Сеннинг қайсидир бахти қаро қариндоши «башарият қуёшининг ўлмас таълимоти»ни «Қора қитъа»га ёймоқчи бўлиб, кўнгиллилар сафида Африкадаги энг қолюқ мамлакатлардан бирига йўл олади. Ёввойи қабила бошлиқлари билан учрашиб, уларнинг тушига ҳам кирмаган «таълимот» ҳақида тарғибот ишларини бошлаб юборади. Доҳийнинг оталарча меҳрибонлик билан жилмайиб турган ялтироқ қуйма сиймоси ҳали керосин чироғи етиб бормаган кулбаларда, кийим-кечак нималигидан беҳабар эркакларнинг белдан пастроққа боғлаб юрадиган омонат лунгиларда, қиз-жувонларнинг қулоқларида, жингала сочлари қатида пайдо бўлади.

Буюк йўлбошчининг шу суратлари фидойи тарғиботчига энг қолюқ онгли одамларнинг юрагига йўл топишда мадакдор бўлади, ёруғ юлдуз каби порлаб, у юрган қоронғи сўқмоқларни ёритилади.

Бироқ, кунларнинг бирида «Америка империализми малайлари томонидан уюштирилган ваҳшиёна фитнес эзилган Африка меҳнаткашларининг дўсти, фидойи бу Инсон» ҳаётига зомин бўлади — чангалзорда ёввойи тўнғиз овлаш мақсадида изғиб юрган онгсиз қабила кишилари шўринг қурғур таълимотчини, яширин қовлаб қўйилган ўра — «қопқон»га тушириб, қароргоҳларига олиб кетадилар, нимтанимта қилиб, еб қўядилар...

Шу тафсилотлар ҳаёлимдан яшин чақинидай йилт этиб ўтди-ю, ҳушёр тортиб кетдим. Эҳтиёткорлик билан чуқур қопқон қаердалигини билмоқчи бўлиб, бўйнимни чўзганимча, олдинга қараганимни биламан... «шилт» этган овоз эшитилди. Бошим, елкаларим аралаш ён томонданми, ё юқориданми ташланган қопчиқ ичида қолди. Гарданимга сиртмоққа ўхшаш совуқ нарса чирмалди! Бутунлай бўғилдим деб ўйлагандим. Ундай бўлмади, нафас оляпман!

Қандайдир қўллар шоша-пиша ҳаммаёғимни пайпаслаб чиқди, оёқ-қўлимни нима биландир танғиб боғлади. Бу ишлар шу қадар чаққон ва тезкорлик билан адо этилдики, бирон қаршилиқ кўрсатишга, ҳатто овоз чиқариб юз бераётган ҳолатта муносабат билдиришга ҳам улгуролмадим. (Нима ҳам дер, нима ҳам қила олардим!)

Хуллас, қопқонга эмас, қандайдир ўз ишининг устаси бўлган кишилар қўлига тушганим аниқ эди. Шу жунглида яшовчи ёввойи қабилалардан бўлса-я! «Йўғ-е, ахир бу ер Африка эмас-ку» дея ўзимни овутишга ҳаракат қилардим.

Бир нечта қўллар мени ётган еримдан кўтариб олишди.

Энди уларнинг елкаларида товутсиз майитдай лапанглаб кетардим.

Қизиғи шундаки, тахминан уч одамдан иборат «товуткашларим»нинг биронтасидан ҳеч қандай садо чиқмасди. Менинг ҳам чурқ этишга ҳол-мажолим йўқ. Лекин, миям ишлаб турарди: булар кимлар? Мени қаёққа олиб кетиш-япти, бу «сафар»нинг адоғи нима билан тугайди?..

Ҳар ҳолда уч барзанги мени асраб-авайлаб қаергадир олиб кетишмоқда... Аввал қийналдим. Аллақандай дарахтнинг тиконли шоҳлари баданимни шилиб ўтгандай бўлди. «Юкчи»лардан бири озғинроқ эканми, қоқ суякдан иборат тирсаги биқинимга тиралиб, тешиб юбораёзди... Озгинадан кейин буларга ҳам кўникиб қолдим.

Ниҳоят, бир соатларга чўзилган номаълум сўқмоқнинг охири кўринди шекилли, тўхтадик. Мени авайлаб ерга қўйишди.

Қулоғимга дона-дона қилиб гапирилган қандайдир сўзлар чалинди. Ундан кейин аниқ инглизча буйруқ бўлди.

Марҳаматингга тасаннолар бўлсин, ҳар нарсага қодир, э, сарвари коинот дея яратганга шукроналар қилдим.

Аввал пишиқ канождан тўқилган тўр — «қопқон»дан ҳалос этишди. Сўнгра бошимдаги ниқобни ечишди. Кўзларим электр нуридан қамашиб кетди.

Энг биринчи рўпарамда турган қалин қошлари чимириғлик, мўйловлари қиличдай, ўрта яшар ҳарбий кийимдаги офицерга кўзим тушди. Атрофга назар ташлаб, казарма типидида қурилган, олди айвонли бир хил кўринишдаги, оппоқ қилиб бўялган уйларни кўрдим.

Бу ер ўзимиздаги яланглиги кенг, сарамжон-саришта ҳовлини эслатарди. Ўртада кўм-кўк майсазор дўнглик. У ердан юқорига қараб сарғиш темир устун бўй чўзган. Устуннинг энг юқорисида шафақ, оқ, яшил рангларидаги байроқ ҳилпираб турибди. Кўзимга иссиқ кўринди — Ҳиндистон байроғи!

Бу мен учун айна муддао эди. Бирдан кадимни расо тутдим. Ҳиндистон давлат тилида худди ҳисобот бераётган сипоҳидай гапира кетдим:

— Муҳтарам генерал жаноблари! Мен Заҳируддин Бобур юрти — Ўзбекистон фуқаросиман. «Топаз» оромгоҳида хордиқ чиқараётган меҳмон сифатида сизга шуни маълум қиламанки, эрталабдан бери бу ўрмон ичида адашиб, чиқиб кетолмай овора эдим. Яхши ҳам манабу йигитларингиз мени келтириб сизга рўпара қилишди! — Аввал қандайдир буйруқни кутаётгандай ғоз турган сипоҳиларга, сўнг байроққа қарадим-да, — Жайя Ҳинд (Яшасин Ҳиндистон), — деб қўйдим.

Ушбу ҳарбий қароргоҳда нозир эканлиги шундоқ сезилиб турган генерал жаноблари ўнг қўл билан мўйловларини бураб қўйди, жиддий қиёфага кирди:

— Биз бу сўзларга ишонмаслигимиз мумкин. Исбот қани?

Бу ёғи кизиқ бўлди-ку! «Топаз»дан одам чақираман ше-
килли деб тургандим, бирдан чўнтагимдаги дўппи эсимга
тушди. Уни чиқардим-да, тахини ечиб, бошимга кийдим:

— Бу бизнинг миллий ўзбекча дўппимиз! — дедим.

Нозир соҳибнинг чеҳраси сал ёришгандай бўлди:

— Ҳа, бундай дўппини мен Деҳлида кўрганман, буни
кийиб олишган ўзбекистонлик артистлар хўп ажойиб
концерт беришганди! — Ҳамон қимир этмай қоматини тик
тутиб турган сипоҳи йигитларга инглизчалаб нималардир
деди. Улар автоматларини шахт билан елкаларидан тушириб,
нари кетишди.

Нозир мени яқиндагина ўзи чиқиб келган уй ичига
бошлади.

Қаҳвани унча ёқтирмасдим. Унинг устига ҳар куни
ичавериб медамга текканди. Қорним очлигидан бирам тотли
туюлдики, кетма-кет уч стаканни ичиб юборибман...

Гап орасида нозир:

— Яхши ҳам қаршилик кўрсатмабсиз. Йўқса Сизни жосус
деб ўйлаб отиб қўйишарди, — деди.

Мен ҳазил аралаш:

— Бундай қалтис ҳодисалар бошимга кўп тушган —
ўрганиб кетганман, — деб қўйдим...

Соат кечки тўққиздан ошганда ола-қура қилиб бўялган
ҳарбийларнинг эскироқ «Жип» машинасида мен учун ёд
бўлиб кетган айланма йўлдан оромгоҳ томон кўтарила
бошладик.

Навбатдаги бурилишга келганда ҳайдовчига тўхташ
ишорасини қилдим. Ёнимдаги бор пулни олиб, санам
қаршисидаги ҳайрия қутисига солдим.

...Хизматкор йигит зир югуриб юрган экан. Мени кўриб
ҳайрият, дегандай юзи ёришиб кетди...

Кандидан ҳам эсон-омон қайтдим. Дўстим визамни яна
икки ҳафтага узайтириш ҳақида полиция маҳкамаси билан
гаплашиб қўйганлигини айтди.

— Нима, менда қасдингиз борми! Уйда бола-чақаларим
кутяпти, — дедим-да, жомадонларимни йиғиштиришга
тушдим.

1999 — 2001 й.

ДОҒДА ҚОЛДИРИШ МАҲОРАТИ

*Таниқли адиб Дадахон Нурийга мактуб
ёхуд асарнинг ўзига ўхшаган тақриз*

Мухтарам Дадахон ака!

Босмахонадан чиқиши биланоқ Бурчмулладан то Ўнғоргача, Чўли Маликдан Саҳрои Кабиргача машҳур бўлиб кетган саргузашт китобингизни мароқ билан ўқиб чиқдим. Ўқиб чиқдимгина эмас, Сиз билан бирга бир неча кун Бўстонлиқ кенгликларида, Ойнатоғ сўқмоқларида ажойиб ва ғаройиб овулдошларингиз ҳамроҳлигида сайр қилдим. Дунёни шунча кезиб ҳалигача «олис мозийнинг қорамчил пардаси жонсиз ҳилпираб турган» «Қизбиби» ҳаробаларини кўрмаганимдан, Чўли Малик насимларидан тўйиб-тўйиб сипқормаганимдан афсусландим. Бойсундаги ўша ғаройиб чинорлар «тарихидан» беҳабарлигимни-ку сира кечириб бўлмайди. Шукур Холмирзаевнинг Дўрмондаги «Санников ери» деб ном олган мўъжазгина боғи олдидан деярли ҳар кунни ўтаман, аммо ҳали шу чоққача Бойсунга бориб, у мафтункор жойларни кўрмаган эканман.

Китобга сўзбоши ёзган домла Матёқуб Қўшжонов бор гапни мухтасар қилиб айтиб қўйибдилар. Қўшимча қилиш қийин. Мен эса саргузаштлардан олган баъзи таассуротларимни ўзингиз билан ўртоқлашгим келди. Очиги, яқин орада бундай таъсирчан, ўқувчини ўзига ром қилиб оладиган китобга дуч келмаган эдим.

Очигини айтсам, китобингизни... касалхонада ўқишга тўғри келди. Ҳамшира қизлар билагингизга «нина» улаб қўйишса, малҳам томчилари худди ҳаётингизни ҳал қилладиган нажот маржонлардай томирларингизга сингиб турса, одам ўзини бир нима билан овутиши керак экан. Муолажалар узлуксиз давом этган кунлари китобингиз менга ва яна хонадошим — худди сизга ўхшаган жаҳонгашта, Ҳинд ярим оролини ўзи туғилиб ўсган маҳалласидан ҳам минг чандон яхши биладиган, аммо ҳазил-хузулга мутлақо тоби

йўқ, чўзиброқ «хў-ўш» десангиз «Чўзманг ака, нима демоқчисиз ўзи», дея танбеҳ берадиган олим акамизга маънавий ҳамроҳ бўлди. Икковлон талашиб-тортишиб, гоҳ ишониб, гоҳ ишонмай саргузаштларни охирига етказдик. Биринчи хулосамиз шу бўлдики, бундай асарлар адабиётимиз учун ҳам, адабиёт ихлосмандлари учун ҳам жуда зарур. Қаторасига жиддий асарлар ўқиган одам чарчайди, бундай пайтда энгил, беозор юмор билан ёзилган, уер-буерига махорат билан қўшиб-чатилган, муҳими, ўқувчини ишонтира оладиган саргузашт асарлар кўнгилга таскин беради. Мана шундай китоблар сафига яна битта муносиб номзод қўшилганидан шахсан ўзим бениҳоя мамнунман.

Асарнинг «Наманганни сув босган кун» бобига тўхталмайман. Шу бобнинг ўзидаёқ икки марта ўлимдан қолганингиз, айниқса, қувонарли. «Ҳалала-хўп» ансамблининг парвози ва инқирози жуда жонли чиққан. Қаҳрамонингиз Мансурхоновни, гарчанд у кишини умримда кўрмаган бўлсам-да, дарҳол танидим. Ўз даврининг бундай фидойилари ҳамма жойда бўлган. Фақат, мактаб саҳнасидаги талогўпда сизни ва дўстларингизни нақд ўлимдан сақлаб қолган Равшан отанинг кўримли мода эшагини бироз юзаки тасвирлабсиз. Одам деган ўз ҳалоскорига бу қадар беписанд бўлмаслиги керак.

«Ойнатоғ» сўқмоқлари бўйлаб қилинган сайр тафсилотлари ҳар қандай беморни, кечирасиз, китобхонни ҳаяжонга солади. Устозингиз Чингиз Ахмаров қаттиққўлроқ бўлганларида, эҳтимол, бугун биз номингизни Баҳодир Жалолов, Жавлон Умарбековлар ёнида кўрармидик. Аммо унда бундай кўптирма асар ёзилмай қолиши тайин эди. Шунисига ҳам шукур.

Фақат бир нарсани аниқлаб олишга тўғри келади. «Ажал ўпқони»да ёзасиз: «Узун арқоннинг сиртмоққа ўшатиб боғланган учини чўққидаги тошлардан бирига ташлаб, унга осилганча Ойнатоғнинг силлиқ, нишаб томони бўйлаб пастга тушишимиз лозим эди... Йигитлар арқоннинг иккинчи учини пастга улоқтирдилар. У (арқон) Ойнатоғнинг қиялаб кетган «юзи» бўйлаб 15-20 қулоч сирғалиб тушди-да, қуйроқдаги дарз кетган ёриқдан ўсиб чиққан наъматакка ўхшаш ўсимликнинг чайир шохларига илашиб қолди. Арқонни яна пастроққа туширмоқчи бўлиб, ундан маҳкам

ушлаб, қияликка оёқ тираганимни биламан... кутилмаганда мени қандайдир куч домига тортиб кета бошлади. Борлиқ чаппасига айланиб, кўзим олди қоронғилашди...»

Қисқаси, таърифингиз бўйича, баланд чўққидан пастга қулайсиз. Тахминан 30-40 метрлар учиб бориб шохлари тарвақайлаб кетган кекса арчага илиниб қоласиз. Аммо ҳушингизни йўқотсангиз-да, кўлингиздаги арқонни кўйиб юбормайсиз. Бу кўргуликни тепада кузатиб турган Турсунбой аканинг ити бориб оқсоқолга оқизмай-томизмай айтади ва у киши келиб, сизни осилиб турган жойингиздан омон-эсон қутқариб олади.

Дадахон ака, ҳажвиётга мойиллигингизни билганим учун мен индамадим, аммо ҳамхонам кутилмаганда қошларини чимириб, «Шошманг, шошманг...» деб қолди. Арқоннинг узунлиги қанча эди? Келинг, бир ҳисоб-китоб қилайлик. 80-90 килолик «юк»ни кўтара оладиган арқоннинг бир кулочи камида бир килограмм бўлади. Демак, арқоннинг узунлиги лофи билан айтганда 15 метр. Унинг бир учини сиртмоққа ўхшатиб боғлаб, катта ҳарсанг тошнинг белига солганда камида уч-тўрт метри кетади. Пастга отилган иккинчи учини янада пастлатмоқчи бўлганингизда... шу кори-ҳол юз берган. Демак, олим ҳамхонамнинг ҳисоби бўйича, сиз, лофи билан айтганда, икки-икки ярим метрга «учгансиз». Арча шохига илиниб пастга тушолмай турганингизни кўрган Бўрибосар «Ну, ношуд шаҳарлик» деган-у, Турсунбой оқсоқолнинг олдига чопган... Ҳай, нима бўлганда ҳам, яна бир бор омон қолганингизга шукур. Аслида, икки-уч метр ҳам — масофа. Айтадилар-ку, отдан йиқилсанг йиқил-у, эшакдан йиқилма, деб.

Ажойиб ва гаройиб овулдошларингиз билан танишганимдан хурсанд бўлдим. Жолдас Қойшиманов, Дусейн ота, «Тар-тар» чол, Эгем Сарсенович... Ҳар бири бир олам одамлар. Менга, айниқса, «Тар-тар» чол ҳикояси маъқул бўлди. Ичида вино қолмаган бўм-бўш бочкани ҳидлатиб мижозларнинг пулини шилиш, билсангиз, бу — ноёб санъат. Демак, бозор муносабатларига ўтиш, хусусий тadbиркорлик бизда... Бўстонлиқдан бошланган экан. Фақат, китобингиз винопурушларга етиб бориб, қуруққа ҳидлатиш ҳаммаёқда урф бўлиб кетмаса бўлгани.

Яна бир хурсанд бўлганим, Ҳиндчани яхши билишингиз ҳаммага маълум, аммо қозоқчани ҳам қийворар экансиз. Ҳиндчангиздан кўра қозоқчангиз дурустлиги мен учун янгилик бўлди.

Киноя қилаётганим йўқ, чин дилдан айтаяпман. Бундай бўлмаганида, сиз яна бир ўлимдан қолиб, Дусейн отани бўлса яшин уриб ҳалок бўлганида бечора Перне момонинг йиғиси бунчалар таъсирили чиқмасди:

*Яқисин силеб тон кийген, бас эгем,
Ёлларин силеб тай минген, бас эгем,
Мейман келсе хос, деген,
Мейманқана бос деген
Ой шалим-ов, ой шалим...*

Перне момонинг юракнинг туб-тубигача етиб борувчи оҳ-нолаларидан кўнглим эзилиб аста китобингизнинг навбатдаги бобига ўтаман: «Бизким, Бойсунликлар...» Ё тавба, шундоқ фусункор, ҳавоси соф Бойсунда ҳам... бир ўлимдан қолганингизни қаранг. Аслида китобнинг номини «Ўлимларни қолдириб доғда...» ёки «Ҳар қадамда фалокат» деб қўйсангиз бўлар экан. Сизнинг энг катта ютуғингиз — Нусрат бобо билан эшакка учқашиб тоққа саёҳатга кетаётганингизда бобонинг қони суюқ, номи мочағар бўлса бўлди — устида ким бўлишига қарамай, оёқ керадиган бевош эшагидан вақтида сакраб қолганингиз. Хайриятки, бобо «Э-э, меҳмон, тезроқ сакранг, шу атрофда мода эшак бор шекилли, ҳозир расво бўламыз» дея огоҳлантирган, бўлмаса борми...

Жамил домла менга жуда ёқиб қолди. Аслида, ҳаётимизни шундай фидойи, тиниб-тинчимас одамлар безаб туради. Ташқи кўринишини билмадим-у, куюнчаклигидан бойсунлик домла тошкентлик Билол Аминовнинг ғирт ўзи экан.

Бойсунлик чўпоннинг қизини олиб қочган сайробилик билан боғлиқ машмашаларга келсак, бу ерда ҳам бир англашилмовчилик борга ўхшайди. Буни биринчи бўлиб ҳамхонам сизди. Демак, қиз ўғрисини хонаки суд қилиш учун ҳар икки тараф Маданият уйига қарашли мажлислар залига йиғилишган. Ҳамма жунбушда, асаблар таранг. Сизга «қизил духоба қопламали шоҳона курси» қўйиб беришган.

Кейин, бирданига тўс-тўполон бошланиб кетади: «...бундоқ қарасам, важоҳати ўта қўрқинчли, бутун афт-башарасини соқол босган айиқсифат бир кимса лапанглаб, йўғон қатронғи гавронини айлантриб, бошимни мўлжаллаб келаяпти... Зил-замбилдай қизил духоба қопламали шоҳона курсини бошимга «қалқон» қилиб, қандай кўтариб олганимни билмайман... Худди шу пайт нақ қора чойгумчадай келадиган гавроннинг тўмтоқ чангаги курсига тегиб, тўртта оёғини учуриб юборди. Иккинчи зарба янада баттарроқ бўлишини сездим-да, ўриндиқ остидан бошимни чиқариб «Мен Сайробимас, Тошканди-Тошканди» дея химоянинг сўнгги имкониятини қўллаб бошладим...»

Дадахон ака, воқеанинг охирини сал текислаб юборибсиз. Одам қўрққанида, ё оғриқ зўридан нималар девормайди. Эсингиздами, «Баҳорнинг ўн етти лаҳзаси» фильмида алоқачи қиз туғруқхонада тўлғоқ азобидан «Мама, мама» деворган. Сизга туйқус хужум қилиб қолган Девонаполвоннинг биринчи зарбасидаёқ наманганчасига «Аба...» деб ҳаётингизни сақлаб қолгансиз.

Бухоро таассуротларига келсак, бағоят самимий ёзилган ҳикоячаларни ҳузур қилиб ўқидим. Аммо бир нарсадан қаттиқ афсусландим. Бухороликлар ўта содда, самимий ва дилкаш инсонлар-да. Бухоро амирини ўз кўзи билан кўрган Канизак момога учраша олмай, охири сартарошхонага кириб соч-соқол олдирганингизда, афсус, ёнингизда мен йўқ эканман-да. «... ойнакка қарадимۇ ҳангу манг бўлиб қолдим. Устаси тушмагур мўйловни ҳам қиртишлаб ташлабди. Нос чекишда ўта тежамкор адиб Зоҳир Аълам тупурган нишхўрддай ола-қуроқ бўлиб, аранг кўзга ташланади...», «Райондан келган доктор жомадончасидан суюқ-қуюқ дорилар олиб, юзимни обдон артиб чиқди. Кейин ачишти-радиган сиқма дори сурди, устидан упага ўхшаш нарса сепди... Мен энди ёш болаларнинг назари тушса ўтакаси ёриладиган эртақлардаги ялмоғизнинг ўзгинаси бўлиб қолгандим...»

Хонадошлар тасаввур қилдик — шу ҳолатингизни кўрган ёш милиционер йигит сизни НУЖда учиб келган ўзга сайёралик деб ўйлаб тўппончасини қўлига олган. Биз учун энг муҳими — яна омон қолганингиз.

Мана, ниҳоят, хорижий сафарларингизга ҳам етиб келдик. Ажойиб, бетакрор сафарлар! Дастлаб Ҳиндистон штатларидан бирида маҳаллий коммунистлар қурултойида «КПСС делегацияси» мақомида қатнашганингиз масаласини ойдинлаштириб олайлик. Дадахон ака, дунё дунё бўлганидан бери очилмай қолган бирорта сирни айта оласизми? Айта олмайсиз! Ҳаммаси вақти-соати билан очилади, ошкор бўлади. Так что, келинг, бўлган воқеани китобхонга бус-бутун, бутамай-тарамай етказайлик. Бу — ҳамхонаминг ҳам жиддий талаби. Демак, маҳаллий коммунистлар вакиллари аввалига сиздан рус тилида битта шиор ёзиб беришни илтимос қилишади, эртасига «Жип»да келиб сизни меҳмонхонадан олиб кетишади. Анча-мунча йўл босиб, қурултой ўтказилаётган жойга етиб борасизлар. Ноғораларнинг узоқ давом этган тарақа-туруқидан сўнг қурултой очик деб эълон қилинади. Бўйингизга ўроқ-болға рамзи туширилган гулчамбар илиб қўйишади.

Асосий маъруза охираб қолганида Комред Пурумбилавил аста сиз томонга энгашиб, «Жаноб Дада Хан, тайёрланинг, ҳозир сизга сўз берилади» дея шипшийди. Иложи бўлса, маърузани дохий Ленин тилида қилсангиз, деб қистириб ҳам қўяди. «Ах» деб юборасиз ичингизда, ўзбекча эмас, ҳиндча эмас, ҳеч бўлмаса қозоқча ҳам эмас — ўрисча. Беш сўздан иборат битта шиорда анча-мунча хатога йўл қўйганингиз ўзингизга маълум. Буёғи расво бўлди-ку, дейсиз-да Комред Пурумбилавилнинг қулоғига шивирлайсиз:

— Чача жи («Жон амаки»), кокос сутидан кейин минерал сув кетмайди шекилли, қорин қулдираб қолди, рухсат берсангиз, ташқарига чиқиб келсам.

Комред, худди бир фалокатни сезгандай, қошларини чимириб дейди:

— Ие, бу нимаси энди? Ҳамманинг кўзи сизда бўлса. Ҳаялламай тез қайтинг.

Сиз «хўп» ишорасини қилиб аста кўзғоласиз. Қурултой қатнашчилари беихтиёр ўринларидан туриб «Дада Хан, Дада Хан зиндабад» дея олий мартабали Сиздай меҳмонни олқишлашади. Комред ҳай-ҳайлаб, уларни жойига ўтқизади, «Меҳмонимиз бир зарурат билан ташқарига чиқиб келмоқчилар, тинчланинглар» деганидан сўнггина ғала-ғовур тинади.

Сиз ташқарига чиқасизу... кутилмаганда ўзингизни чакалакзор ичига урасиз. Сизга ҳамроҳ бўлиб ташқарига чиққан икки кўриқчи аввалига нима бўлганига тушунмай анграйиб туриб қолишади. Кейин эса «Меҳмон қочди, меҳмон қочди» дея залга кириб келишади. Ана, кўринг томошани.

— Ким қочди?

— Қайси меҳмон қочди?

— КПСС қочди!

— Нималар деб валдираяпсан, галварс, нега қочади?

— Қочмаган. Илон-пилонни босиб олган бўлиши мумкин.

— Тўғри айтасан.

— Бир кор-қол бўлса, КПСС билан алоқамиз пачава деявер.

— Ҳой, оғзингга қараб гапир, алоқаларни бузишга йўл кўймаймиз.

— Ундай бўлса, қидиринглар, лапашанглар. Бир ўзини қолдирган анави ярамасларни жазолаш керак.

Эҳ, Дадахон ака, ўшанда сиз қочиб бориб, тўппа-тўғри «одам дегулик эмас, юз-бетлари, кўкракларини жун босиб кетган, авратини аранг бекитиб турган бир парча қизил лунгини демаса, қип яланғоч» Каддуга дуч келгансиз. Буни қарангки, у бечоранинг ҳам ичи бураб турган экан, нозик бир пайтда ўтақасини ёриб, ҳалақит бергансиз. Кадду сизга бир қарагану «Кўлга тушдингми, энди қонингни ичаман!» дея устингизга ташланган. Аслида, унинг бунақа нияти йўқ экан, билсангиз. Ҳаммасига кўкрагингиздаги доҳий сурати туширилган значок сабаб бўлган. Унга кўзи тушган Кадду ваҳшийлашиб кетган. Бунинг сабабини аниқлаш унча қийин бўлмади. Кадду бир вақтлар Москвада Патрис Лумумба номидаги университет талабаси бўлган, шу ерда комфирқа аъзолигига қабул қилинган. Ҳамма иш бир чиройли кетаётганида бир чақимчилик туфайли ўқиш ҳам, фирқа аъзолиги ҳам расво бўлган. Архив ҳужжатларининг далолатига кўра, Кадду бир куни Катерина исмли хушрўйгина курсдоши билан тунги базмхоналардан бирига кириб, дилхушлик қилади. Аммо ароқ сабил қолгурдан мўлроқ ичиб кўйиб, жанжал кўтаради. Официантканинг улама сочини оёқлари остига олиб эзгилайди, идиш-товоқни синдиради. Бу ҳам майли, овқат пулини тўламай тинимсиз «ҳинди рус бхай-

бхай» дея бақиравереди. Хуллас калом, ёш коммунист номига доғ тушириб, ўқишдан ҳайдалади.

Мана кўрдингизми, эътиборсизлигингиз туфайли сал бўлмаса... Худога яна бир бор шукур.

Канди сафарингиз менга таниш. Дунёнинг жаннати ҳисобланмиш бу фаройиб заминда мен ҳам бўлганман. «Муқаддас бир дона тиш» ибодатхонасини, «Қироллик Ботаника боғи»ни яхши тасвирлагансиз. «Канди раққосаси», «Африкали хоним», хаё пардасига ўралиб турувчи мимоза, чиндан ҳам мўъжиза. 1961 йили Юрий Гагарин эккан нимжонгина дарахт ёнидан ўтаётганимда, боғ мутасаддиларидан бири қизиқ бир гапни айтиб бергани ёдимда: «Боққа ҳаммани ҳам қўйишавермайди. Сизлар томондан келган бир ярамас турист дарахт япроғига «Слава КПСС» деб ёзиб кетган...»

Шу воқеани эслаб, китобнинг сўнгги варақларини ўқиётган эдим, оббо, яна ишқал жойи чиқиб қолди. Ўрмондаги «ёввойи»лар сизни қопқонга тушириб, сихланган кабобдай кўтариб кетишаётганида, беихтиёр ҳамхонам иккаламиз «Вах-х» деб юбордик. Ошхўрга — ош, нонхўрга — нон, деганларидай, қаерга борсангиз бир кўргилик, ёпирай, бунақада топган-тутганингиз омон қолган жонингизнинг садақасига ҳам етмайди-ку!

Мана, ниҳоят сўнгги саҳифага ҳам етиб келдим.

Хўш, шунча вақт сарфлаб ўқиган сафар таассуротларидан қандай хулоса чиқариш мумкин? Минг раҳмат сизга, сафарнома ёзиш мана бундоқ бўлибди! Ўқиган одамнинг умри камида беш-ўн йилга узаяди.

Шундай дейману, Дадахон ака, Бурчмулла «калҳўз»идаги Шодмон Отабек томонидан бунёд этилган ажойиб-фаройиб, шарку фарб архитектураси ютуқларини ўзида мужассам этган ноёб тандир-сауна ёдимга тушиб кетди. Сиз уни шу қадар таърифлагансизки, таърифингиз қитъалар, денгизлар оша Покистонга етиб бориб, у ердан юртимизга келган юқори мартабали меҳмонлардан бири «Дада Хан соҳиб, Самарқандни кўрдим, Бухорони мириқиб томоша қилдим, Хивада ҳайратга тушдим, фақат Шодмон Отабекнинг ўраҳаммомини кўрмадим-да», деб сиздан қаттиқ илтимос қилгани ўзингизга маълум. Ўшанда меҳмон Чорбоғдага далабоғингизга ташриф буюриб, ҳали чаплама сувоқдан чиқмаёқ

оламаро машхур бўлиб кетган бу қурилмани кўриб, шундай деган экан:

— О, ўзбек адабиёти, о фантастика, гуд, гуд...

Китобингизни ўқиб, мен ҳам беихтиёр «О, тафаккур оламининг чексизлиги», деб юбордим. Раҳматли Хожаакбар Шайхов билан узоқ йиллик дўстлигингиз бесамар кетмаганлигидан хурсанд бўлдим. Покистонлик меҳмон «Фантастика...» деб бежиз айтмаган экан. Лекин тан олиб айтай — нима бўлганда ҳам, адабиётимиз мириқиб ўқиладиган, ҳавас қилса арзийдиган яна битта китобга бойигани факт. Буни ҳеч ким инкор этмайди. Бундай китоблар қанча кўп бўлса, шунча яхши.

Иккинчи хулосам шуки, ушбу асарни борди-ю бошқа тилларга таржима қилиш масаласи кўзғалиб қолса, қозоқчага, урдучага бемалол ўгириш мумкин. Аммо ўрисчасини ўйлаб кўриш керак. Нега дейсизми? Негалиги шундаки, бордию сафарнома ўрисча нашр қилинса, «Россия ҳаво йўллари» авиакомпанияси мутасаддилари бошингизга анча-мунча ташвиш келтириши мумкин. Сабабими? Китобингизнинг 172-бетини очинг. Наманганга самолётда учиб бораяпсиз. Ўқиймиз: «...қирқ беш минутдан кейин ерга қўнишимиз керак эди. Бироқ, баъзан шаҳар устида, баъзан далалар тепасида айланаверамиз-у, пастга тушишдан дарак йўқ... Кимдир шаҳарни булут қоплаган экан, учувчи аэропортни топа олмаяпти деса, бошқаси филдираги қотиб қопти, деб ваҳима қилади... Бир пайт самолёт кўм-кўк денгизга ўхшаб мавжланиб турган кенг яланглик — пахтазоргами, бедазоргами пастлаб кела бошлади, сўнг нимагадир урилгандай чайқалиб кетди. Назаримда самолёт тумшуғи билан ерга урилгандай бўлди... Самолётга қараб бўлмасди, худди балчиқдан чиқариб олингандай, ҳаммаёғига... лой чаплашиб ётарди...».

Қизиғи шундаки, тумшуғи билан ерга урилган самолёт балчиққа бир чўмилиб олгач, пачоқ бурни билан яна «варанглаб учиб кетган...».

Дадахон ака, бу сатрларингизни ўқиган россиялик мутахассислар «Ўша самолётнинг ҳайдовчиси ким эди, бизга топиб беринг, балчиққа келиб урилган ҳаво лайнерини яна осмонга кўтариш сирларини ўргатсин, жуда тинкамиз қуриб кетди-ку» деб тиқилинч қилишмайдимми?

Энди, китобнинг баъзи камчиликлари хусусида.

Табиийки, ҳар қандай бадий асарда ютуқлар билан бирга, маълум камчиликлар ҳам бўлади. Сафар таассуротларида ҳам шундай. Фақат жузъий эмас, жиддий камчиликлар, ўрисча айтганда, муҳим «упущение»лар мавжуд. Чунончи, китобингизга устоз Эркин Воҳидовга сабзи ўра қазиб берганингиз тафсилотларини нега киритмадингиз? Ахир, бундай ноёб иншоот — тагига бир мошина қора сақич эритиб қуйилган, деворлари оқ семон билан эринмай шиббаланган, электрлаштирилиб, уч фазали қувватга уланган ва, ҳатто сигнализация ўрнатилган замонавий сабзи ўра камида юз йилда бир марта қурилади. У қандай бунёд этилгани, хусусан, ярим кечада Тошкентнинг Дархон мевзеси (70- йиллар)да янги бунёд этилаётган метрополитен қурилиш майдончасидан қоплаб бир четга уйиб қўйилган динамит — карбитдан иккитасини қандай олиб чиқиб, машинага органларингиз ҳамда Чорсу бозоридан ёллаб келтирилган чала уста сувоқчи йигит уларни ишлатаман деб сув қуйганида қутурган Ҳинд филидай ваҳшиёна вишшиллаб, портлаб кетишига оз қолгани (яхшиям сиз қочиб қутулгансиз!) тафсилотларини қойилмақом қилиб тасвирлаш керак эди-ку!

Кўқондан бир қоп луч ёнғоқни (дўстимиз Мансурхўжа аканинг ҳазили) машинага ортиб келиб дўст-қадрдонларга икки-уч килодан тарқатганингиз, ўзингиз иштирокингизда ўттиз бештасини чаққанимизда бирортасидан майиздай бўлса-да, оғизга солгудек мағиз чиқмагани, нима, ёдингиздан кўтарилдими?

Маҳаллангиздаги «Дархон» озиқ-овқат магазинида бир савоб иш қилай деб, чопилган гўшт ташиладиган минилифтга қамалиб қолиб... бир ўлимдан қолганингиз-чи? «Нексия» машинангизнинг «багаж»и бозордан ҳарид қилинган қанча памидор,бақлажон,узум, саримсоқ пиёз, турп, беш кило сузма (ёнида йигирма лётр бензинга тўла канистр идиш ҳам бор) билан тақа-тақ қулфланиб қолгани, шунинг натижасида багаждаги нарсалар ачиб, қўланса ҳид чиқара бошлагани, қулфни очиш учун андижонлик мана-ман деган усталар бир ҳафта тер тўкишгани, баъзилар «бу ерда очмайлик, шаҳар экологияси бузилади», дея оёқ тираб олишгани-чи?

Айтаверайми? Ҳаётингиздаги бундай ноёб факт-ҳодисаларга бефарқ қарашингиз — бу сизнинг шахсий ишингиз эмас. Бу бефарқликдан алал-оқибат миллий адабиётимиз равнақиға жиддий зарар етишини наҳотки тушунмайсиз?

Китобда кўплаб имловий, услубий хатолар ҳам учрайди.

65-бет. Қаҳрамонингиз Асед Раметович асосан қозоқча, айрим ўринларда қирғизча, ҳар жумлада бир-иккита сўзни ўзбекча, ўрисча талаффуз қилади. Кейинги нашрларда бу масалага ойдинлик киритиш лозим. Масалан, биргина «Ясаётир» сўзининг қозоқчада «Жасаб жатир», «Жасап ятир», «Жасаватир» шаклларида келиши қаҳрамон нутқининг софлигига соя ташлайди.

116-бет. Шу жойда ажойиб дўстимиз, раҳматли Эркин Сиддиқовни эслаб ўтгансиз. Аммо «у кишига хос ҳазиллардан» деган жумладаги «хос» сўзи «хом» шаклида ёзилган. Кечирасизу, Эркин аканинг ҳазиллари хом эмас, фарқ пишган, етилган бўларди.

154-бет. Мана, ўзингиз ҳам эшитинг, ўзимдан бир сўз кўшаётганим йўқ: «...телевизор орқали машҳур ва жиддий адабиётшунос олимимиз Умарали Ҳолматовнинг куйиниб гапираётганини кўриб қолдим: «Биз ҳали олис минтақалардаги буюк бобоколонларимиз номлари билан боғлиқ залворли тарихга эга зиёратгоҳ жойларни яхши билмаймиз, қадрига етмаймиз. Шундоқ Бойсуннинг нақ тепасида Навоий бобомиз ўтқазган иккита баҳайбат чинор гуркираб ўсиб турибди...».

Қанча ўйламайин, Ҳолматов фамилияли машҳур адабиётшунос олимни эслай олмадим. Танқидчи Норбой ака Худойбергановдан сўрасам, у киши узоқ ўйланиб туриб шундай дедилар: «Агар машҳур бўлса, бунинг устига жиддий бўлса, қизиқ, унда... мен бўлишим керак, аммо фикрлашидан Умарали Норматовга ҳам ўхшаб кетади...».

Бу камчиликлардан қатъи назар, китобни палатадошлар ижобий баҳоладик. Бошқалар ҳам айни шу хулосага келишларига ишончимиз комил. Сиздан шу руҳдаги янги-янги асарлар, янги саргузаштлар, кутиб қоламиз. «Жадду гарри» — (Ҳиндча жодугарлик) деб номланган асар устида жиддий ишлаётганингиздан хабардорман. Майли, ёзинг. Жодугарлик ҳам керак. Лекин, Бобурдан олдин Ҳиндистонни қурол билан эмас, ақл-заковат билан забт этган

ватандошимиз, фарғоналик Шамсуддин Элгутмиш ва унинг қизи Розия Султона хонимга бағишланган бир китоб битмасангиз, инсофдан бўлмайди. Қисқаси, шунча гапни шунча йиллардан бери омон-эсон асраб юрган олтин бошингиз, баъзан расм ҳам чизворадиган оёқларингиз (189-бет) ҳамиша омон бўлсин.

Эҳтиром билан Ахмаджон Мелибоев

Ёзувчининг 1985-1997 йиллар давомида қўшни Покистон мамлакатига қилган кўплаб ижодий сафарлари маҳсули бўлмиш ушбу асар «Жаҳон адабиёти» журнали саҳифаларида «Даричам рўпарасидаги Покистон» сарлавҳаси остида эълон қилинган, ўша йилнинг ўзидаёқ урду тилига таржима этилиб, «Покистон «Олтин девор» тирқишидан» номи билан Исломободда босилиб чиқди.

Орадан кўп ўтмай Покистон Ислом Республикасининг Тошкентдаги элчихонаси буюртмасига биноан асар оммавий нусхада ўзбек тили (кирилл алфавити)да ҳам чоп этилди.

Ў Илк бор китоб ҳолида ушбу «сайланма» орқали ўзбек ўқувчилари диққатига ҳавола этилаётган мазкур сафарнома асар айнан Исломободда чиққан ўзбекча (китоб) матни асосида босилмоқда.

Иккинчи қисм

*Токистон
«Олтин девор»
тирқизишидан*

СЎЗ БОШИ

Таниқли ўзбек ёзувчиси Дадахон Нурий жаноблари кўнглимга яқин дўстларимдан биридир. У кишининг қаламига мансуб кўлингиздаги янги асари ҳақида гапирадиган бўлсам, унинг номи ва мундарижасининг ўзиёқ сезгир китобхон англаб оладиган кўп нарсаларни айтиб турибди.

Адиб мамлакатимиз бўйлаб қилган бир неча бор сафарлари, орттирган дўст-биродарлари, кўрган-кечирганлари ҳақида шундай равон ва қизиқарли усулда ҳикоя бошлайдики, худди «Дарича» орқали ёки «Олтин девор» «Тирқиши»дан туриб, ажойиб воқеаларни кузатаётгандай ҳис этасиз, ўзингизни. Асарнинг ҳар боби жозибали ташбеҳларга, одамни ўйлантирувчи мушоҳадаларга бойлиги билан алоҳида мукамал ҳикояни эслатади. Лекин, улар мазмунан ажраб қолмаган, воқеалар тизими бир-бирини тўлдириб келаверади, ўқувчида қизиқиш уйғотади. Шунинг учун ҳам китобни қўлдан қўймай, бир ўтиришда ўқиб чиқиш мумкин.

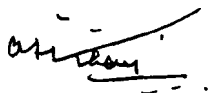
Асарнинг бир неча жойида Дадахон соҳиб ўз жонажон юрти — Ўзбекистоннинг фидойиси, миллатпарвар ижодкори сифатида ўқувчи кўз ўнгида гавдаланади. Чет эллардаги, жумладан Покистондаги ҳаммиллатлари ҳақида ажойиб ташбеҳ, ўзбекона лутф билан ҳикоя қиладики, оддийгина воқеадан ҳам ўзбек миллатининг ўзига хос ажойиб хислатларини англаб олиш қийин эмас.

Китобда Покистонда саҳналаштирилаётган ўзбек комедиясининг мазмунига монанд ҳангоманомо воқеалар билан жиддий мулоҳазалар ҳам анчагина. Қоғозбозлик иллатидан мустақил Ўзбекистон ҳамон азият чекаётганидан адиб куйиниб, шундай жумлаларни ёзади: «Ўтмишдан қолган бюрократларча иш юритиш балосидан вужудимизни тезроқ форик этмас эканмиз, ҳаливери косамиз оқармай, оёқларимиздаги чириган занжирни шалдиратиб, «заҳарли Анчар» дарахти атрофида терлаб-пишиб айланаверадиганга ўхшаймиз. Дарвоқе, бу шалдиरोқ овозни яқин атрофимизда ҳам, ўзимизда ҳам хумори тутиб юрганлар топилади».

Китоб покистонлик, ўзбекистонлик ўқувчиларда бирдай қизиқиш уйғотадиган кутилмаган саргузаштли воқеаларга бой. Унинг «Табани қўйлари», «Пиндилик Мансурхўжа», «Лаҳор сайри» сингари бобларини ўқиб туриб, бизнинг гавжум, тўс-тўполонли кўчаларда, сўлим Фарғона йўлларига сайр қилиб юргандай ҳис этасиз... Айниқса, адибнинг мамлакатимиз аҳлига бўлган эҳтироми асарнинг ҳар саҳифасида яққол кўзга ташланиб туради.

Мухтасар қилиб шуни айтишим мумкинки, ушбу китоб урду адабиётида кейинги йилларда яратилган яхши асарлар қаторидан ўз ўрнини олишига ишончим комил. Дадахон Нурий соҳибни ажойиб янги китоби билан муборакбод этаман. Ҳамда бу китоб Пок-Ўзбек халқлари ўртасидаги азалий дўстлик алоқаларини ривожига катта ҳисса қўшади деб умид қиламан.

Доктор Абдул Қодир Хон,

Исломобод,
18 май, 1998 йил

АСАРНИ ЎҚИБ...

Муҳтарам Дадахон Нурийни ҳеч иккиланмасдан Ҳинд-Пок халқларининг энг содиқ дўстларидан деб аташ мумкин. Бундай дейишимнинг боиси шуки, у кишини узоқ йиллардан бери мен яхши биламан.

Гўзал Ўзбекистонга қадам ранжида қилган ҳиндистонлик ёки покистонлик қайси ижодкор бўлмасин Дадахон соҳиб билан учрашиб, унинг суҳбатини олмасдан қайтмайди, десам муболаға бўлмас.

Ўзбекларнинг дунёга донғи кетган меҳмондўстлик фазилатини кўраман десангиз, шу дўстимизнинг Тошкентдаги уйига, ё бўлмаса Бўстонлик деган тоғли гўзал гўшадаги «Дача»сига боринг. Бир умр эсдан чиқмас таассуротлар билан қайтасиз.

Дадахон Нурийнинг «Покистон «Олтин девор» тирқишидан» китобини ҳузур қилиб ўқиб чиқдим. Дадил айтишим мумкинки, бу асар ўзбек адабиётида ноёб публицистик қисса сифатида тан олинади. Китобдаги ҳар сатрдан адибнинг ўз дўстларига бўлган муҳаббат ҳисси уфуриб турибди. Бу Дадахон Нурий қаламида сеҳрли жоду борлигининг ёрқин далилидир.

Ишончим комилки, Покистон сафарномасидан сўнг муаллиф Ҳиндистонга ҳам ўз нигоҳини ташлаб, бизни хурсанд этажак.

Профессор Қамар Раис,

Ҳиндистон,
20 июнь, 1998 й.

КИТОБ ҲАҚИДА ҚИСҚА СЎЗ

Бундан ўн йилча аввал, Покистон ҳақида ўзбекистонликлар жуда кам биладиган пайтлар (Совет сиёсати шундай эди!) Дадахон Нурийнинг даъватига қўра Тошкентга меҳмон бўлиб келган Покистон Ислоҳ Республикасининг Москвадаги элчиси Абдул Саттор жаноблари билан биз зиёлиларнинг учрашуви бўлганди.

Ўшанда элчи жаноблари энг аввало адабий, маданий алоқаларни йўлга қўймасдан туриб, бизлар бир-биримизни яқиндан билолмаймиз, деб ҳақ гапни айтганди. Ўйлайманки, Абдул Саттор жанобларининг нияти ҳозир амалга ошмоқда. Бу хайрли ишларда ёзувчимиз Дадахон Нурийнинг хизматлари катта, деб биламан.

Қўйидаги унинг «Покистон «Олтин дивор» тирқишидан» асари бунга ёрқин мисол бўла олади.

Академик Матёқуб Қўшчонов,

Тошкент,
20 апрель, 1998 й.

КИТОБ МУАЛЛИФИ ҲАҚИДА МУХТАСАР СЎЗ

Дадахон Нурийнинг биринчи «Оқшом кўшиқлари» лирик қиссаси босилиб чиққанда у эндигина ўн тўққиз ёшли талаба эди. Китоб кўпчилик диққатини тортиб, айниқса ёшлар орасида шов-шув бўлганини яхши эслайман. Худо бераман деган бандасига кўш кўллаб бераркан? Ўшандан бери Дадахоннинг ёзган ҳар бир асари ўз ўқувчиларини топиб, кўпчиликни ром этиб келмоқда. Шу билан адиб ҳиндий, урду тилларининг яхши билимдонидир. У рассом сифатида ҳам Ўзбекистоннинг Чингиз Ахмардай буюк мўйқалам устаси назарига тушганлардан.

Дадахон Нурий ўзининг шу фазилатлари билан кўп-ларнинг диққатини жалб қилди, тилларга тушди. Унинг шахсиятига қизиқиб қолган кишилар ичида ўзбек адабиётининг ўша пайтдаги атоқли намояндаларидан бири Абдулла Қаҳҳор ҳам бор эди. Ҳамиша ёш ижодкорлар тақдирига чуқур қизиқиш билан қараган бу улуғ адиб Дадахонни ҳузурига чақиради, унинг серқирра ижоди билан танишади, ҳикоя ва қиссаларини ўқиб, уларни таҳрир қилади, ёш адибга сўз санъати сирларини ўргатади. Албатта, Дадахон учун атоқли адибнинг ўғитлари катта сабоқ бўлди. Бирин-кетин унинг «Бегона», «Боғларда баҳор», «Машина Кашмирга боради», «Осмон устуни», «Шаҳар тегирмони» каби қатор китоблари майдонга келди. Бу асарларда Дадахон нафақат бадиий тасвирнинг устаси сифатида, балки инсонлар қалбининг чуқур билимдони сифатида ҳам ўз истеводини намоён этди.

Унинг ижод намуналари ҳар хил мавзуларга бағишланган бўлса-да, ягона муштарак фазилат Она-юртга муҳаббат, яққол кўриниб туради. Адиб ўз халқининг садоқатли фарзанди сифатида унинг дардларини, қувончу-ташвишларини кўрсатишга интилади. Шунинг учун ўқувчилар Дадахоннинг қисса ва романларини иштиёқ билан кутиб олишади, асарларидаги самимият ва лиризмни, услубидаги майинликни

қадрлашади. Шу тарзда Дадахон Нурий бугунги ўзбек насрининг кўзга кўринган вакилларида бири бўлиб қолди.

Аммо, Дадахонни элга ардоқли қилган нарса фақат бу эмас. У ўрта бўй, жуссаси келишган, сочлари жингалак, кўзлари ҳамиша чақнаб турадиган чиройли Инсон. Лекин мен уни ҳеч иккиланмай энг довюрак паҳлавонлар қаторига кўшмоғим мумкин. Негаки, у табиатан курашчан ижодкор. Аслида-ку, ҳар қандай виждонли ёзувчи ёзувчилик қисматини бўйнига олгандан кейин адолат ва эрк учун, ҳақиқат ва диёнат учун курашмоғи, хўрланганлар ва ҳақоратланганларнинг ҳимоячиси бўлмоғи керак. Лекин, бу айтишга осон, ҳаётда эса ҳамма вақт ҳам одам ўйлаганидек бўлавермайди. Айниқса, инсоннинг ҳар қандай ҳуқуқи топталган, адолат ва диёнат, ҳақиқат ва инсоф деган нарсалар оёқ ости қилинган, бу тўғрида оғиз очишга журъат этган ҳар қандай одам қувғин қилинган, кўп ҳолларда ҳибсга олинган, қамоқхоналарга ташланган, замонамизнинг буюк адиби Чингиз Айтматов таъбири билан айтганда «Социалистик жаннат деб аталмиш улкан жиннихона» Шўролар замонида ҳақиқатни ёқлаб чиқмоқ учун ўзлигидан, ҳузур-ҳаловатдан кечган, довюрак, фидойи инсон бўлмоқ керак эди. Дадахон шундай фидойи сифатида саксонинчи йилларда ўнлаб изтиробли публицистик мақолалар ёзди, уларнинг асосий мавзуи табиатни муҳофаза қилиш, ноҳақ эзилганларни ҳимоя қилиш, бюрократияни фош этиш, ҳаётдаги нохуш ҳодисаларни, бемаъни тартибларни танқид қилишдан иборат эди. Аввало бу мақолаларнинг ҳар биттасини матбуотда чиқаришнинг ўзи жуда азобли, машаққатли иш эди, турли тўсиқларни енгиб ўтишнинг ўзи бўлмасди. Мақола босилиб чиққандан кейинги ғалвалар, турли ташкилотларнинг таъна-дашномларига чидаш учун ҳам катта матонат ва ирода керак эди. «Шаҳарга бомба керакми?» деган ном билан чуқур таҳлилий мақолалар туркуми эълон қилиб, пойтахт шаҳар мэрининг дашном-у таъқибларига чидашнинг ўзи бўладими!

Шу ерда яна бир мисол келтирай: Тошкентдан элик қақиримча нарида Бўстонлиқ деган тоғли, гўзал маскан бор. У ерни шаҳарнинг «ўпкаси» деб бежиз айтишмайди. Чунки оби ҳаёт-сув, ҳаво айнан ўша ердан келади. Худди шуни билиб, атайин қилгандай масковли ҳарбийлар тоғлар орасида

сув-ҳавони булғовчи энг зарарли корхоналар қуришга киришдилар. Бўстонликни «ёпиқ» ҳарбий зонага айлан-тирмоқчи бўлдилар. Шунда Дадахон биринчилардан бўлиб «қурилиш»дан кўпчиликни огоҳ этди, унинг ёмон оқибатларини халққа тушунтирди. Бу, дунёни «титратиб» турган «СССР» деган мамлакат Ҳарбий вазирлиги билан олишиб, қутурган буқанинг думига пақир боғлаш билан баробар эди. Шунга қарамай адиб чекинмади. Унинг оташин руҳдаги мақолалари таъсирида халқ кўтарилди, Бўстонлик асраб қолинди. Бу ижодкорнинг паҳлавонона қудрат эгаси эканлигининг исботи эмасми!

Дадахон Нурийнинг мен учун ардоқли бўлган яна бир ажойиб фазилати бор У дўстга содиқ, жуда вафодор одам. Ҳинд-Пок мамлакатларидан ўзига ўхшаш кўп содиқ дўстлар орттирган. Қачон қарасангиз ёнида ё ҳиндистонлик, ё покистонлик дўстини кўрасиз. Уйдан меҳмон аримайди.

Айниқса, кейинги йилларда Дадахон Покистонда тез-тез ижодий сафарда бўладиган, у ердан орттирган ёзувчи, олим, санъаткор ва оддий кишилар билан бўлган учрашувлардан бир олам таассуротлар билан қайтадиган, матбуот, радио, телевидение орқали дўст Покистон ҳақида қизиқарли чиқишлар қиладиган бўлди.

Ниҳоят, мана шу сафарлар, учрашувлар асосида қизиқарли, ҳам жиддий, ҳам ҳазил-мутоибаларга бой, мароқ билан ўқиладиган китоб ёзди. Ўзбекистоннинг кўпчилик матбуоти ундан боблар эълон қилди. Анча салмоқдор, жиддий журнал «Жаҳон адабиёти» саҳифаларида «Покистон «Олтин девор» тирқишидан»ни босиб чиқарилиши жамоатчиликда катта қизиқиш уйғотди.

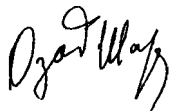
Шу ерда яна бир нарсани таъкидлаб ўтмоқчиман: кейинги йилларда Покистонда буюк шоиримиз А. Навоийнинг бир жилдлик ғазаллар китоби, «Ўзбек ҳикоялари антологияси», Н. Аминовнинг «Темирчидан қолган тиллолар» қиссаси, Э. Воҳидовнинг машҳур «Олтин девор» комедияси аввал китоб ҳолида босилиб, сўнг машҳур «Ал-Ҳамро» театр саҳнасида қўйилганидан хабар топиб, бошимиз осмонга етганди.

Мана, энди ёзувчимиз Дадахон Нурийнинг янги сафарнома китоби Исломободда босилмоқда. Буларнинг ҳаммаси

мустақиллигимиз шарофати билан ўзбек адабиёти дунё бўйлаб бўй кўрсатаётганинг ёрқин бир исботидир.

Дарвоқе, аллома Файз Аҳмад Файз «Одамларни бир-бирига китоблар яқинлаштиради» деганди. Ўйлайманки, Дадахон Нурийнинг ушбу китоби ҳам дўст Покистон мамлакатига қарата очилган нурафшон бир дарича бўлиб, халқларимиз бир-бирини янада яқиндан танишиб олиши, қадимдан мавжуд риштадорлик алоқаларини мустаҳкам-ланишига хизмат қилади.

Профессор Озод Шарафидинов,

Тошкент,
27 апрель, 1998 йил

МУҲТАРАМ ДАДАХОН НУРИЙ ЖАНОБЛАРИ!

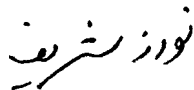
Сиз урду тилини мукамал биладиган адиб сифатида ушбу тилда босилиб чиққан «Покистон «Олтин девор» тирқишидан» номли китобингизни ўқиб, беҳад қувондим.

Бу асар Ўзбекистон – Покистон халқлари дўстлиги, мамлакатларимиз адабий-маданий ривожига улкан ҳисса қўшишига ишончим комил.

Яна шунга аминманки, халқларимиз ўртасидаги азалий қадимий риштадорлик янги аср бўсағасида янада равнақ топиб, мустаҳкамланаверади.

Муҳлисларингиз қатори Сизга яхши тилаклар тилаб, ҳурмат ва эҳтиром ила,

Муҳаммад Наваз Шариф,

Покистон Ислом республикаси
Бош вазири,
25 февраль, 1999 йил,
Исломобод

Ушбу асар Ўзбек — Ҳинд — Поқ халқлари орасидаги азалий дўстлик ришталарини боғлашга катта ҳисса қўшган жонкуяр олим, ажойиб инсон дўстимиз Ансориддин Иброҳимовнинг ёрқин хотирасига бағишланади.

МУҚАДДИМА

Шўро ҳукуматининг қизиқ одатлари бор эди: катта хонадоннинг «пияниста» отасидай ҳар нарсадан баҳона топиб, дабқур-дабқур ўз «уйи»да тўполон кўтариб турарди. Бундай пайтда савағич кўпроқ зиёлилар, айниқса ижодкорлар бошида синарди.

Олтмишинчи йилларда ҳам шундай қий-чув бошланиб қолди. Эмишки, шоирларда «ошиғу беқарорлик» кайфияти устунлик қилиб, бор имкониятларини ўлдим у куйдим мавзусидаги лирик шеърлар ёзишга сарфлай бошлашибди. Бундай «социалистик реализм»дан чекиниш каби «иллат»дан ваҳимага тушиб қолган тузум яловбардорлари «тарбиявий» ташвиқот ишларини авж олдириб юбордилар. Бу талатўпда ким, нима деб суриштириб ўтирилмас, қўлга тушган калтакдан қуруқ қолмасди.

Шоир Эркин Воҳидовни ҳам Озарбайжонга бориб, оламшумул зафарлар қучаётган шонли касб эгалари бўлмиш нефтчилар эмас, «Фузулий ҳайкали қошида» шеър битиб келгани учун аввал паст-баланд жойларда, сўнг юқори минбарларга чиқариб урдилар.

Шоир эса, ҳа деганда ўз «айби»ни гарданига олиб, узрини айтавермайди... Шундан кейин комфирқани шарафловчи шеърларга буюртма беришади. Бироқ, Эркин Воҳидов аксига олгандай яна бир туркум ишқий ғазаллар эълон қилади.

Ниҳоят, тарғибот-ташвиқотнинг бошқача тури авж олдирилади, шоирга насиҳат қилувчилар кўпаяди: шулардан бири аллома Ғафур Ғулوم бўлган экан. «Эркин, дейди у киши бир кун шоирни четга тортиб, биз сендай пайтимизда

кўчадан унда-бунда ўтиб қоладиган қизу жувонларни пахса девор тирқишидан кўриб, бошимиз осмонга етарди. Мана, сен ақли-ҳушли шоирсан, орқангда ҳам, олдингда ҳам манман деган жононлар югуриб юрибди. Бундан бошқа нима керак?! Ҳа, энди шаккоклик қилмай, катталарнинг гапига хўп дегин-у... ўз билганингдан қолмагин, дейман-да!... Хўш, сенга насиҳат қилдимми?! Қилдим! Кечқурун уйга ўт, бир пиёла чой қуйиб бераман».

У замонлар тарих бўлиб қолди. Ҳозир кўчаларнинг икки томонини тутиб ётадиган пахса деворлар ҳам йўқ ҳисоб. Лекин унинг тирқишидан мўралаб, ҳаётнинг кичик бир парчасига назар ташлаб қўйиш буюк ижодкорларнинг анъанавий одатлари эканми, бир неча бор кўшни Покистонни кезиб, мумтоз адибимиз Ойбек домланинг қадам пойи етган «Покистон йўлларида»¹ юриб, бунга яна бир бор ишонч ҳосил қилдим.

Шунинг учун камина ул зотларга эргашмоққа жазм этди. «Тирқиш»дан назар ташлашда-ю юриш-туришда бироз шумликлар бўлган бўлса, олдиндан узор сўрайман.

¹ Буюк ўзбек ёзувчиси 1949 йилнинг 14 ноябрида Тошкент-Термиз-Қобул-Пешовор-Лаҳор йўли орқали Карачига келади. Қарийб икки ҳафтага чўзилган бу сафар ҳақида «Покистон йўлларида» номли эсдаликлар ёзади.

ДЕВОРНИНГ ИККИ ТОМОНИ

1995 йилнинг кузагида Покистон Адабиёт Академиясидан даъватнома келди. Шунга биноан бир гуруҳ ўзбек ижодкорлари Ёзувчи ва Зиёлиларнинг Халқаро конгрессида иштирок этиш учун Исломободга учдик.

Қарийб бир ҳафта давомида Анжуманнинг кун тартибидаги «Халқларни бир-бирига яқинлаштириш, халқаро тинч-тотувликни сақлашда адабиёт ва санъатнинг мавқеи» деган асосий мавзу ҳар томонлама муҳокама қилинди, хилма-хил фойдали фикрлар ўртага ташланди. Провард давлат раҳбарлари, жаҳон адабиёти ва санъати намояндаларига мурожаатнома йўлланди.

Конгресс сўнгида адабиёт Академиясининг бош котиби, таниқли ёзувчи ва олим Фаҳр Замон жаноблари ўзбек ёзувчилари делегациясини қабул қилди, анжуман руҳидан келиб чиқадиган таклифлар айтишимизни сўради.

Биз буюк бобокалонимиз Алишер Навоий ғазаллар девонини урду тилида чиқариш ҳамда ҳозирги замон ўзбек шеърятининг етук намояндаларидан бири Эркин Воҳидовнинг 60 йиллигини ҳамкорликда нишонлаш, унинг қаламига мансуб машҳур «Олтин девор» комедиясини Покистонда саҳналаштириш фикрини ўртага ташладик.

— Яхши таклиф. Айниқса ҳазрат Навоий асарлари ҳалигача бизда чоп этилмаганлиги мени ўйлантириб келарди. Бу хайрли ҳар икки ишни амалга оширишда мана, Тошмирза соҳиб, — мезбон ушбу учрашув ташаббускори, мамлакатимизнинг Покистондаги элчихонаси биринчи котиби Тошмирза Холмирзаевга ишора қилиб кўйди, — бизга ўз ёрдамларини берадилар деб умид қиламан, — деди-да, ён дафтарига нималарнидир ёзиб кўйди.

Адабиёт Академиясининг замонавий услубда қурилган улкан биносидан чиқарканмиз, Тошмирза ака бизларни огоҳлантирди:

— Энди хатга тушдик! Бироқ, бу ишларни осонликча амалга ошириб бўлмайди. Охиригача туриб берасизлар!

— Домла, — дедик, — Сиз бу ёқдан, биз у ёқдан бўлсак, кўпдан қуён қочиб қутулмас дейдилар.

Тошмирза ака кенг ва чиройли Исломобод кўчалари бўйлаб бизни шу яқин атрофдаги уйига олиб кетаркан, у ҳаммамизни меҳмонга таклиф этганди, анча жойгача индамай борди.

Мен мавзуни давом эттирдим:

— Дафтарга тушганча қолиб кетавермасмиканмиз?

— Фаҳр Замон-ку, шундоқ қолдириб қўядиган одам эмас. Биз уялиб қолмаслигимиз учун қаттиқ туриш, сизлардан! У ёғини сўрасанглар, бу ердаги адабиёт, санъат, маданият намоеъдаларининг Ўзбекистонимизга қизиқишлари жуда катта. Улар элчихонамизга келиб, турли таклифларни ўртага қўйишади, ўзбек ҳамкасбларимиз келишсин, борди-келди қилайлик дейишади. Ҳар икки томон учун фойдали бўлган бундай ҳамкорликка оид шартномалар тузамиз. Жўнатамиз. Ваъда берадиганлар ҳам кўп бўлади. Лекин «девор»нинг у томонига ўтиб олгандан сўнг жим-жит бўлиб кетишади.

Биз ўз соҳасининг куюнчак фидойиси бу ҳамюртимиз кўнглини кўтарган бўламиз:

— Тошмирза ака, Сизни бу ерда Навоий бобомизнинг руҳлари қўласин. У томонларда бизларни қўллаб-қувватлайдиганлар ҳам топилиб қолар.

Акахон менга маънодор қараш қилади:

— Яхши ният ярим мол дейдилар-у, барибир ҳаракат ҳам керак! Бунинг учун Сиз шу ерда қолиб, ишни пухта қилиб кетишингиз лозим. Бугунги таклифингизни жаноб Фаҳр Замон албатта маданият ишлари вазири Кишвар хонимга етказади. Унинг қабулида бўлишингиз керак. Ана ундан кейин иш ўзидан-ўзи юришиб кетаверади.

— Хоним мени қабул қилармикан?

— У Покистоннинг энг фаол аёлларидан. Бундай адабий-маданий алоқаларни боғланиши йўлида қўлидан келадиган ёрдамни аямайди. Ўзи ижодкор шоира. Тезда тил топишиб оласизлар. Учрашувни эса, ташвишини чекманг, манаву Конгресс юмушларидан қўли сал бўшагач, Сизни ўзи чақириб олади. Мана, айтувди, дейсиз.

Чиндана м орадан уч кун ўтгач, маданият вазирлигидан элчихонамизга қўнғироқ қилиб, мулоқотга таклиф этишди. Тошмирза ака икковимизни қирқ ёшлардаги ёқимтойгина Вазирнинг ўзи қабул қилди.

Кенг, ёруғ хонада кўҳликкина келган икки аёлдан ташқари беш-олти чоғли эркак ўтирар, масъул ходим Рамазон соҳибнинг таништиришича, улардан бири «Гора паблишарс» нашриёти бошлиғи Тоҳир Аслам Гора, қолганлари Покистон театр жамиятининг таниқли продюссер ва артистлари экан.

Буюк ўзбек шоири Алишер Навоийнинг ҳаёти ва ижоди ҳақида Тошмирза ака мухтасаргина гапириб, ҳатто «Сарви гулру келмади» ғазалини устоз Раҳмонберди Муҳаммаджонов таржимасида урду тилида ўқиб берди.

Ғазалнинг ҳар бир мисраси худди қўшиққа ўхшатиб оҳанг билан ўқилганда ўтирганлар «ваҳ-ваҳ» деб, ҳаяжонларини яширолмай ўринларидан туриб кетар, бу шеър тингловчиларга қаттиқ таъсир этаётганининг белгиси эди.

Кишвар хоним ҳам тўлқинланиб:

— Ғазал мулкининг шундай буюк султони бор экан-у, унинг ижодидан бизлар ҳамон беҳабарлигимиз афсусли ҳолдир, — деди.

Мен «Олтин девор»нинг қисқа баёини сўзлаб бергандим:

— Ҳой-ҳой, — дея Вазир ҳаммамизга ҳаяжон билан қаради, — айнан биздаги айрим олтин васвасасига тушиб қолган жаноблар башарасини очиб ташловчи бу томошани бизга тавсия этаётганингиз учун Сизга раҳмат. Худди бизларбоп комедия экан, — деди-да, айтилган ҳар бир сўзни эпчиллик билан дафтарга тушуриб олаётган иш юритувчига мурожаат қилди, — Рамазон соҳиб, ўзбекистонлик қардошлар ўртага қўйган ҳар икки таклифни амалга ошириш учун нимаики ҳужжат бўлса, биргаликда тайёрлаб, икки кун ичида менга беринг, — деди.

Орадан кўп ўтмай ҳазрат Алишер Навоийнинг ғазаллар куллийети Покистонда илк маротаба тил суҳандонлиги борасида ҳинду покистонликларни ҳам қойил қолдириб келган марҳум устозимиз Раҳмонберди Муҳаммаджонов таржимасида, Тошмирза Холмирзаев таҳрири остида босилиб, китобхонлар қўлига тегди.

Мен қарийб анчага чўзилган ижодий мулоқотлар, «Олтин девор» комедиясини саҳналаштириш билан боғлиқ ташкилий режалар асосида ўзаро тузилган ҳамкорлик «Шартнома»сини олиб, Тошкентга учдим.

Келишувга кўра асарнинг таржима нусхасини Покистон Маданият ишлари вазирлигига июль ойининг биринчи чорагида тақдим этишимиз лозим эди. Бу ишни моҳир

таржимон, Ҳиндистон ва Покистон мамлакатларида номи таниқли урдушунос ўзбек олими Ансориддин Иброҳим қиёмига етказиб уддалади. Таниқли Покистон ёзувчиси ва ношир дўстимиз Тоҳир Аслам Гўра Лаҳордан Ўзбекистонга келиб, бир неча кун давомида асарни бадиий таҳрирдан чиқарди.

Бироқ, «девор»нинг ҳар икки томонида ҳам жим-житлик эди, ҳа деганда садо чиқавермади.

Ниҳоят, йилнинг ўрталарида Покистон Ислом республикасининг Ўзбекистондаги фавкуллода ва Мухтор элчиси, адабий алоқаларимиз жонкуяри жаноб Шавкат Али Шайхнинг маслаҳати билан «Олтин девор»нинг урдуча таржимаси ҳамда Ҳамза номидаги Академик драма театри артистлари иштирокидаги видеотасвирни олиб, Исломободга учдим.

— Хайрият-е, бор экансиз, Сиз ҳам жимиб кетдингиз деб ўйлагандик, — дея кутиб олди Тошмирза ака.

Маълум бўлишича, Покистон Маданият вазирлиги раҳбарияти Ўзбекистон элчихонаси орқали йил бошидаёқ бизга икки маротаба расмий хат йўллаган. Унда комедияни саҳналаштириш учун уч кишидан иборат ижодий гуруҳ юборилиши ва улар ҳақида маълумот олдиндан факс орқали хабар қилиниши сўралган. Шу билан ижодий гуруҳнинг мамлакатга ташрифи ҳамда «Олтин девор»ни саҳналаштириш билан боғлиқ сарф-харажатлар Покистон томонидан қопланиши ва зарур бўлган барча қулай шарт-шароитлар яратилиши ҳақидаги «Шартнома» ҳам кўшиб жўнатилган.

Уларнинг биронтаси хат келиб тушган идорадаги масъул жанобларни мутлоқ қизиқтирмаганлиги одамни ҳайратга солади...

Комедиянинг таржима матни, шунингдек ўзбек тилидаги театр видеоварианти покистонлик дўстларга жуда маъқул тушди. Томоша янада жонлироқ чиқиши учун воқеаларни шўх, лирик мусиқа билан «ўраб» бериб бориш зарур, қолаверса бизнинг томошабинлар шунга ўрганишган деган фикрни айтишди. Иложи бўлса, тўй саҳнасига биронта қувноқ лапар киритилса, янада яхши бўларди деганлар ҳам бўлди.

Ушбу маслаҳатлар асосида «Олтин девор» текстини яна бир кўриб чиқиш, унга мос музыкалар танлаб, олиб келиш мақсадида Тошкентга қайтдим.

Лекин «деворнинг бу томони»да ташкилий масалада иш унча юришавермади. Ўз хизмат вазифаларига шўрочасига жуда эҳтиёткорлик, тўғрироғи совуққонлик билан қарашга ўрганиб қолганлар бор экан.

Шунинг устига Уюшмамизга янги раислик лавозимини қўлга олган ҳамкасб акахонимиз ўз ҳузурига чорлаб, бу ишларни «юқори»дан берухсат ўзбошимчалик билан амалга оширомоқчи бўлганлигимиз» учун сиёсат сўқиб, дағдаға билан ҳаммаларингни чет элга умуман чиқмайдиган қилиб, фамилияларингни аэропорт рўйхатига ёздириб қўяман, дея кўрқитган бўлди.

Мен унинг кайфияти чоғроқ пайтини пойлаб ҳузурига кирдим.Аввало янги лавозим билан табриклаб, ишларида фаоллик,сиҳат-саломатлик тиладим. Сўнг «Олтин девор»ни Покистонда саҳналаштириш ғояси мамлакатларимиз ўрасида икки томонлама тузилган Шартноманинг «Маданий ва адабий алоқаларни ривожлантириш» бандига асосан Исломободдаги элчихонамиз ходимлари шафеълигида амалга оширилаётганлиги, бир йилдан бери тайёргарлик кўрилатганлигини босиқлик билан тушунтиромоқчи бўлдим.

Бироқ акахон тушунадиган даражада эмасди. Бирдан феъли айниб,шартга сўзимни бўлди;

— Бу ўзбошимчаликни ўзинг қилиб юрганинг, кимлар биландир тил бириктираётганинг юқори идорадагиларга ҳам,бизга ҳам яхши маълум. Энди менинг бошчилигимдаги мана шу идоранинг рухсатисиз ҳеч ким,ҳеч нарса қилолмайди. Бирор ёққа чиқолмайди ҳам! Яхшилаб эшитиб ол — агар ўз билганингдан қолмасанг,бизнинг гапни икки қилсанг, ном-нишонингни ўчиртириб ташлайман, ўзингни йўқ қилдириб юбораман.Мен кимлигимни ана шунда биласан!

Бироқ, икки томонлама келишув асосида «Олтин девор»ни қўйилиши билан боғлиқ барча ташкилий ва молиявий ишлар ҳал этиб бўлинган, ижодий гуруҳимиз номига Исломободдаги элчихонамиз томонидан факс орқали тинимсиз чақириқ қоғози келар, унда мамлакат Маданият вазирилиги ходимлари кутишаётгани маълум қилинарди.

Халқда шундай нақл бор: Насриддин Афанди тўйга борган экан, жуда совуқ кутиб олишибди. Кўшни маҳалладаги тўйда ҳам шу аҳвол бўлмасин дебди-да, ёнидан

икки буклоғлиқ қоғоз чиқариб, тўйбошига узатиб, «Қози калон бериб юбордилар» дебди. Шундан кейин Афандини дарров дастурхон тўрига таклиф этишибди, иззат-икром кўрсатишибди. Елкасига тўёна-чопон ҳам ташлашибди.

Бир маҳал тўйбоши қоғозни очиб қараса, ҳеч қандай ёзув йўқ эмиш. Шунда у:

— Э, Афандим, бу қанақаси? — деб оппоқ қоғозни кўрсатибди.

— Ҳа, энди Қози поччанинг ёзишга вақтлари бўлмаса, мен нима қилай! — деган экан Афанди.

Шунга ўхшаш қоғозбозлик бизлардагидек ҳаддан зиёд бўлмаса-да, ҳамма ерда бор. Бирдамас бир «қаёққа, ким томонидан кетаяпсизлар?» деб сўраб қоладиганлар топилиши мумкин. Шунинг учун Афанди ҳолига тушмасликни ўйлаб, қатнайвериб «қадрдон» бўлиб қолган маҳкамага яна бош уриб келдик.

Стол кучоқлаб ўтирган амалдорчалар бизларга оқ йўл тилашди-ю мана шу хайрли ишни амалга ошириб келиш учун кетишяпти деган мазмунда бир энлик расмий хат ёзиб беришдан бош тортишди. Илло, буни қилолмаймиз дейишди (Кейинчалик билсак янги-раҳбаримиздан огоҳлантириш олишган экан).

Бу жавобни эшитиб, режиссёримиз Мақсуд Юнуснинг фиғонлари фалакка чиқди:

— Роса қатламахўрларга кунимиз қопти-ку! Энди буёғи «ўзи келар ёр-ёр, ўзи кетар ёр-ёр» бўларкан-да!

Йўлланма хат масаласида омадимиз чопмагач, сўнгги илтимосни қилдик:

— Индинга соат «12»да учяпмиз. Келишув бўйича мезбонлар бизни Карачи аэропортида кутиб олишлари керак. Кетаётганлигимизни билдириб қўйинглар, илтимос!

Раҳбарча оғрингандай бош қимирлатиб қўйди.

ПОЛКОВНИК НЕЪМАТЖОН СОҲИБНИНГ ШАПКАСИ ВА ФАРҒОНА ҚОВУНИ

Нима бўлганда ҳам қарийб бир йиллик ёзишмалар, чопди-чопдилардан сўнг «Олтин девор» учун Покистонда топилиши қийин бўлган реквизит деб аталувчи лаш-лушлар — кийим-кечак, калиш-махси, этикдўзлик асбоб-ускуналари, яктак, чопон билан беқасам тўнлару эшак тўқимидан тўрқовоққача жойланган юкларни кўтариб, аэропортга чиқдик. Улар ичида ҳафсала билан шоҳи рўмолга ўралиб, картон қутига жойланган, Эркин аканинг мухлиси — Кўқон шаҳар ички ишлар Бошқармаси бошлиғининг комедиядаги Қиличбек (милиция) ролини ўйнайдиган покистонлик артистга совғаси — бир сидра милиция сарпоси ҳам бор эди.

Бизни кутаётган таниш-билишларга аталган совға-саломларни ҳам қўшиб ҳисоблаганда «реквизит» сони анчагина кўпайиб кетган, худди Қашқадарёдаги машҳур Чияли бозорига қараб йўлга тушган боққолларга ўхшардик. Шу сабабдан кўрганларда ҳар хил фикр уйғотмаслик, қолаверса адашиб кетмаслик учун юклар устига лотинча ҳарф билан асар қаҳрамонларидан кимга қарашли, нималар борлиги ёзиб қўйилганди.

Тошкентдан кўтарилган «Ўзбекистон ҳаво йўллари» учоғи икки соатча парвоз қилиб, Карачининг энг катта ва замонавий, бир неча йил муқаддам қуриб битказилган аэропортига келиб қўнди. Ўн дақиқага қолмасдан биз билан келганлар «чегара»дан ўтиб, шаҳарга чиқиб кетишди. Негадир бизга қарашли юклар бир четга олиб қўйилган, режиссёримиз Мақсуд ака Юнуснинг катта қора жомадони эса, ичидаги бор «сир-асрори»ни намойиш этиб, катта экранда пирпираб турар, шоп мўйлов полиция нозири кутиларни очиб кўрсатишга ундарди.

Ҳамроҳимиз, бу томонларнинг кўп тузини ичган, урдуда калом айтса ман-ман деган покистонликни лол қолдирадиган Ансориддин Иброҳимдай одам ҳам «иш чатоқ, ваколат-хонамиз бошлиғи Шўхатни топмасак бўлмайди» дея қаёқ-қадир ғойиб бўлди.

Юзларига гуппилаб қон сапчиб кетган Мақсуд аканинг ҳаяжондан кўзлари жовдираб, кўллари хиёл титраб турибди. Ҳа, нима гап десам, кифтни қоқиб, полициячига ишора қилдилар:

— Бунақа қонун-қондаси борлигини аввалроқ айтсангиз бўларкан. Анаву «шайтон сув»дан ўн-ўн беш шиша олволгандим, таниш-билишлар чивин чақса, юкумли касаллик олдини олиш учун ичиб туришга тўғри келади деганди, ўшаларнинг гапига кирибман, мен нодон...

Худди шу пайт бир тўп чивин режиссёримизнинг бўғриқиб турган юзларига «хужум» қилиб қолса бўладими. У киши жон ҳолатда юз-бўйин аралаш шаппатилай бошладилар:

— Ана, бошланди! Ўзи «командировка» бермагандаёқ келмай кўяқолайлик, дегандим-а!

Мен Мақсуд акани сал ҳовриларидан туширмоқчи бўлдим:

— Ваҳима қилманг, оқсоқол. Бу — ўзимизнинг чивинлар-ку, самолётда бирга келди. Нима, бу савиллар Тошкентда йўқми?

— Борлиққа бор-а. Лекин бу касофатлар катгароққа ўхшади. Ҳар тугул хира эмас экан.

Чивинлар бир ёпирилиб, сўнг қаёққадир даф бўлгач, «оқсоқол»нинг шаштлари сал пасайди, сўнг қора жомадон томон имладилар:

— Энди бу ёғи нима бўлади-а?

— Ҳамма қилинган тоат-ибодат икки пул бўлади. Шишаларингизни мусодара қилиб, учовимизни келган жойимизга қайтариб юборишади. Бу ерда қоида шундай!?, ... дедим бепарвогина.

— Йўғ-е, булар риквизит-ку, ахир! Ансориддин ҳам қаёққадир қочворди.

Баъзан ўта қув, баъзан жуда содда Мақсуд аканинг хомуш тортиб кетганидан таъсирландим. Ёшлари бир жойга бориб қолган, унинг устига телевидениеда анча йил бирга ишлаганмиз. Ўшанда ҳам «оқсоқол» деб чақирардик, у кишини.

Яна шуни ҳам айтиб ўтиш керакки, «Олтин девор»ни саҳналаштириш учун биз билан Покистонга бориши лозим бўлган машҳур театр режиссёри Баҳодир Йўлдошевнинг

оталари сафаримиз олдидан қаттиқ бетоб бўлиб қолдилар (жойлари жаннатда бўлсин!), шу сабабли муқобил режиссёр сифатида Мақсуд ака Юнуснинг гуруҳимизга киритгандик.

Мен эски ҳамкасбимнинг кўнглини кўтармоқчидай:

— Ўзингизни бардам тутинг, энди охири чорани кўрамиз, — дедим-да, костюмим чўнтагидан янги чуст дўппини олиб, бошимга кўндирдим. Мўйловдор полиция томон юрдим.

Куюқ салом-алиқдан сўнг «хизмат, соҳиб!» дея менга қизиқсиниб қаради нозир.

Картон яшиқлардан бири устидаги «Тиллаи дивар» — «Олтин девор» ёзувини кўрсатдим:

— Бу бизнинг Ўзбекистонда машҳур комедия. Маданият вазиригингиз билан келишувга кўра Покистонда саҳналаштириб бериш учун келяпмиз. Анаву, театр ашқол-дашқоллари ёнида турган киши жаноб Мақсуд Юнус, бизда эъзозли продюсерлардан ҳисобланади. Комедияни шу киши саҳналаштиради. Энг қизиғи, унда сизларнинг ҳамкасбларингиз — ўзбек милициясининг ҳам образи бор. Ҳатто, шу ролни ижро этувчи покистонлик актёр учун Бобур юрти — Фарғонадан бир сидра уст-бош кийим олиб келяпмиз, — дедим-да, қутини очиб, қизил ҳошяли шапкани чиқардим, — Бу Кўқон шаҳар ички ишлар бошқармаси бошлиғи жаноб Неъматжон соҳибнинг шахсий тўхфаси!

— О, шабаш — ажойиб-ку! — нозир шапкани қўлига олиб томоша қиларкан, бошига кийиб ҳам кўрди.

Нарироқда турган икки ёшроқ полициячи «Ваҳ-ваҳ»лаб ярашди дегандай хўжайинга яқинроқ келиб, таҳсин айтишди.

Нозир бирдан яна жиддийлашиб менга ўгирилди:

— Бу шишаларни «Тиллаи дивар»га нима алоқаси бор? — дея экран юзига ишора қилди.

Мен ҳам бўш келмадим:

— Жаноб инспектор, комедияда шундай саҳналар борки, ёмон одамлар ичади. Милиция уларни фош этади. Булар сизларда топилмайдиган «риквизит» бўлганлиги учун продюсер соҳиб ўзимиз билан олиб келишни буюргандилар. Қолаверса, жомадон ичидаги шишаларга минерал сув қўйилган бўлса ажаб эмас.

— Бари бир яхшимас, билсангиз керак, биздаги қонун-қоидаларда бу хил нарсаларни келтириш маън этилади, —

нозир сал юмшагандай бўлди. Юкларга яна бир бор кўз ташлаб чиқаркан, унча катта бўлмаган яшик ёнбошидаги ёзувни беихтиёр овоз чиқариб ўқиди: «Доктор Абдул Қадир Хон! Телефон...»

Ҳайрат билан каминага қараб сўради:

— Доктор соҳибни қаердан биласизлар?

— Танишлигимиз бор. Ўзбекистонга ташриф буюрганларида Фарғона қовунларига тасанно айтган эдилар. Совға қилиб олиб кетяпмиз.

Бирдан нозир жаноблари қоматни ростлаб, чест бергандай кўлини пешонаси ёнига тиради:

— Оқ йўл, сизларга! Доктор соҳибга бизлардан салом айтинглар. Ахтар Ҳасан!

Новжавон полициячилардан бири унинг қаршисида ҳозир бўлди:

— Жи, сэр!

— Қани меҳмонларнинг юкларини ташишга ёрдамлашиб юборинглар!

Йўл-йўлакай Ансориддин Мақсуд аканинг кўнглини кўтариб келганди:

— Уларнинг меҳмон кутиш одатлари жуда бошқача бўлади: тахтачаларга номларимизни ёзиб, шундоқ кутиш залида кўтариб туришган бўлса керак. Бўйинларимизга гулчамбар кийдиришлари ҳам мумкин!

Йўлланма (командировка)сиз сафарга отланганимиздан кўнглидаги хижиллик ҳали ёзилмаган режиссёримиз кўз-ойнак остидан потирлаб чиқиб турган қалин қошларини чимириб, тўнғилладилар:

— Иш қилиб анаву «қатламахўр»лар факс юборган бўлсин. Кимсан дейдиган одам бўлмаса, гирт шармандагарчилик!

— Жуда ундоқ бўлмасдир оқсоқол, юракни кенгроқ қилаверинг! Ҳар қалай кўчада қолиб кетмасмиз, — дея тасалли бергандик у кишига.

Аслида инсон «қалбининг инженери» деган сўз режиссёрларга кўпроқ тўғри келса керак. Чунки улар оддий одамлар билан эмас, ҳаётда минг қиёфага кириб «товланувчи» артистлар билан ҳамнафас бўлишади. Шундай «қозон»да қирқ йилдан зиёд «қайнаган» Мақсуд акани ишонтирмоқчи бўлиб айтган баландпарвоз гапларимиз пучга чиққанлигини

аэропортнинг кутиш залига кўз ташлабоқ сездик: бизларни ҳеч ким кутмаётган, гулчамбар тақишга ҳам шошмаётган эди.

Аввалдан танишлигимиз бор, авиакомпаниямизнинг Карачидаги ваколатхона бошлиғи Шухратжонни телефон қилиб ишхонасидан ҳам, уйидан ҳам тополмаган Ансориддин яна у ёқ-бу ёққа зир югуриб, бизни қарши олиши лозим бўлган мезбонлардан бирон кишини учратолмади.

— Бир парча йўлланма қоғози олмай келишнинг оқибати шундай! ... Мақсуд ака бошқа ҳеч нарса демай, залнинг бир четидан уйилиб ётган юкларимиз устига ўтириб олдилар.

Полиция нозири зийрак киши экан. Ўртада қандайдир тушунмовчилик рўй берганини сизди-да, Ахтар Ҳасанга нималардир буюрди.

Кўп ўтмай хушбичим бу йигитча қизил духоба қопланган шоҳона бир курси келтириб, продюсер соҳиб ёнига қўйди, марҳамат қилиб ўтирсинлар, деди.

— Яхна шарбат ичадиларми ёки чой келтирайми? — деб сўради.

Биз таржима қилдик.

— Чой, — дедилар режиссёримиз.

ГАВЖУМ ШАҲАР КАРАЧИ

«Карачи каттагина шаҳар. Бир миллион уч юз минг аҳолиси бор. Кўчалар асфальт, дарахт оз, ҳаво иссиқ ва дим» деб ёзганлар устоз Ойбек бундан қарийб эллик йилча муқаддам. Ҳозир ҳам шундай таъриф берса бўлаверади. Лекин, аҳолиси роппа-роса ўн баробарга кўпайган — ўн уч миллиондан зиёд!

Араб уммони қирғоқларида жойлашган бу шаҳар мамлакатнинг энг йирик порт ҳамда саноат маркази ҳисобланади. Металлургия, автомобилсозлик, текстил маҳсулотлари ишлаб чиқарувчи корхоналарнинг қарийб 50 фоизи шу ерда жойлашган.

Шунингдек, Карачи энг йирик маданият ва илм-фан маркази ҳамдир.

У 1843 йилдан 1936 йилгача Бомбай бошқарувидаги Синд вилоятининг бош шаҳри ҳисобланган.

1947 — 1959 йилларгача мамлакатнинг шимолида янги шаҳар Исломобод барпо этилгунча пойтахт вазифасини ўтаган.

Карачида таниш-билиш, яқин дўст-биродарларимиз йўқ эмасди. Ўчакишгандай биронтасининг на ташриф қоғози ёнимизда бор, на адресини эслай олардик. Унинг устига шаҳар аэропортдан анча нарида. Бундай бўлиши кимнинг ҳаёлига кепти дейсиз!

Шаҳардаги донғи чиққан сурма дўконининг хўжайини меҳмондўст ва дилбар шахс Ҳошимий жаноблари билан боғланмоққа уриндик, иложи бўлмади... Эски оғайнимиз Муҳаммад Салимнинг телефон рақамини эслашга ҳаракат қилиб, таваккалига тера бошладим.

Узоқ чақирув қўнғироғидан сўнг қизчанинг қўнғироқдай овози эшитилди:

— Ҳэл-ло!... Чачажи (амакижон), дадам дўкондалар.

Дўкон телефонини олиб, у ер билан боғландим.

— Салим соҳиб кечга томон келадилар, — деди гўшакни кўтарган йигитча.

Мен ўзимни таништирдим. Исломободга учолмай, балки бугун Карачида қолишимиз эҳтимолини айтдим. Биз аэропортдамиз, Салим соҳибга шундай денг, яна телефон қилармиз деб таъкидладим.

Мақсуд акам қаршиларига кўнгилочар дастур намоиш қилаётган телевизор ҳам келтириб қўйишибди. Бир ёндан шамол ҳайдовчи паррак гир-гир айланиб, «елпиб» турибди. Шоҳона курсида оёқни шоҳона чалиштирганча ўтирибдилар.

У кишига ҳазил-мутоиба билан: «Ҳорманг, оқсоқол! Яна озгина сабр қилинг, изланишлар давом этяпти. Ҳар қалай кўчада қолиб кетмаймиз!» деб қўйдик-да, айланма мраммар зинадан аэропортнинг иккинчи қаватига кўтарилдик. Исломободдаги элчихонамиз билан кўнғироқлашмоқчи бўлиб, шаҳарлараро алоқа марказини изладик. Ва кутилмаганда кенг ойнаванд хона устидаги «Табани Аэро-Эшия кампани» деган ёзувга кўзимиз тушди.

Ичкарига кириб ўзимизни таништирдик. Ходимлар хушмуомалалик билан дарров дастурхон ёздилар, турли шарбатлар келтиридилар. Котиба қиз телефон орқали Ўзбекистондан бизлар келганлигимиз ҳақидаги хабарни бошлиққа етказди ва гўшакни менга тутди.

— Ассалому алайкум, Хон соҳиб! Ҳеч қаёққа кетмай туринглар, ҳозир етиб борамиз! — бу беш ака-ука Табаниларнинг энг кенжаси Рауф Табанининг овози эди.

Содда, баъзи пулдор бойваччалардай гердаиб юришни мутлоқ ўз табиатига сингдиролмайдиган бу йигит билан Тошкентнинг Мирза Фолиб маҳалласи кўчаларини кўпчангитиб юрганмиз: ҳозир кўркем иншоотлардан бири бўлиб қад ростлаган, «таги-тахти ўзбек» бўлиб, Ҳинд-Пок халқларининг буюк шоири даражасига кўтарилган аллома Фолиб номидаги масжид-мадраса пойдеворини кўпчилик билан биргаликда кўтарганмиз, тоғдай қилиб гишт туширганмиз... Мана, энди ўша кунларни эслайдиган бўлдик.

Дарвоқе, орадан ярим соатча вақт ўтмай, ака-ука Ёқуб, Рауф Табанилар кучоқ очиб келиб қолишди. Кўярга-қўймай аэропорт ресторанига таклиф этишди.

Яна шуни алоҳида таъкидлаб ўтмоқ лозимки, Ёқуб соҳибда хусусий авиакомпания барпо этиш режаси Тошкентда туғилган, адашмасам, унинг номи ва рамзий белгиси ҳам бизнинг юртда шаклланган эди.

Дастурхон устида ўтган-кетган кунларни эслашиб гурунглашар эканмиз, Ёқуб Табани ташрифимиз хайрли иш билан боғлиқ эканлигини эшитиб, хурсанд бўлиб кетди. Дарвоқе, унинг ташаббуси билан бир неча йил муқаддам Тошкентнинг қоқ марказида «Ўзбек-Пок театр ҳамкорлиги жамияти» тузилиб, анча вақт ишлаб турганди.

Телефон орқали чақиртирилган авиакомпания ишлари бўйича масъул жанобга:

— Бугундан эътиборан Ўзбекистоннинг «Олтин девор» гуруҳи — мана шу ерда ўтирган уч кишига барча ички рейслар бўйича («Аэро-Эшия» уоқлари Покистоннинг деярли барча катта-кичик шаҳарларини бир-бирига боғлаб турибди) исталган пайтда бепул хизмат кўрсатиш ҳақида ҳамма қассаларга факс жўнатиш, — деди.

Исломобод йўналишидаги кечки рейсдан учта жой ҳозирлаб қўйиш айтилди...

Қисқа муддат ичида «ташкилий масала» ҳал этилгач, гурунгимиз яна аввалги изига тушиб кетди.

— «Чодак» қалай, Ашурали аканинг ишлари дурустми? — деб сўраб қолди Ёқуб Табани.

— Ёмонмас... Ҳа, айтганча, у киши бизнинг қоровуллар фақат эшакда юради, «Олтин девор»даги дўкон қоровули Мўминчол ҳам худди шундай қилиб саҳнага эшак миниб чиқсин, деб кўярга-қўймай нақшинкор эгар бериб юборган, реквизитлар ичида турибди! Яна, уни кўрган машҳур ҳажвчи Юнус Батт жанобнинг илҳомига илҳом қўшилиб кетса ажаб эмас!

— Яхшиси, Юнус Батт бошлаб бизга қарашли қўйлар тарихини ёзсин. У жониворлар ҳали ҳам кўпаймаяптими?

— Қайда! Охиргисини ҳам сўйиб, калла-почасини олдингизга қўйганди-ку! Ўшанда Ашурали ака пичилган экан деб айтган гапларига чиппа-чин ишониб қўяқолдингиз!

Ёқуб соҳибнинг юзида сунъий жиддийлик пайдо бўлди:

— Ҳеч-да! Нега ишонарканман. Менинг ҳисоб-китобим бўйича ҳозир ўша қўйларнинг боши энг камида мингтадан ошиб кетди. Раис бизлардан яшириб юрибди.

Мен Ёқуб соҳибга тасалли берган бўлдим:

— «Чодак» хўжалигига қарашли тоғларнинг бир томони Тошкент-Фарғона вилоятларидан тортиб, Тожикистон-у Қирғизистонгача чўзилган бўлса, отарлар қаердалигини ким

билиб ўтирибди... Хуллас, Ашурали қарасаки, 5-6 йил ичида бозор иқтисодиёти авж олиб, қўйлар нархи кескин осмонга сапчиб кетди. Ана шундан кейин «усталик» қилди, пишиқ одам-да! Энди бу соҳада компания инқирозга учради дейверинг. Ўзингиз бир пайтлар «Ўзбекистон овози» газетасининг мухбирига берган интервьюда «Тижоратчилик — таваккалчилик. Кимдир ютади, кимдир ютқзади» деб эдингиз!

— Ҳа, Ашурали ака ютди! Бунга тан бермоқ керак! — бирдан Табанининг чеҳраси очилиб, кулиб юборди.

Унга мезбон Рауф соҳибдан тортиб, ҳаммамиз қўшилишиб кулдик.

ТАБАНИ ҚҶЙЛАРИ

Шу ерда, Юнус Батт қулоғига етиб бормасдан олдин хангоманамо «Табани қўйлари» ҳақида тўхталиб ўтишга тўғри келади: Тошкентдан кунчиқар томонга қараб қир-адирлар бағридаги далалар, боғ-роғлар ўртасидан ўқдай ёриб ўтган кенг, равон магистрал йўл бор. Ундан юз чақиримча юрсангиз, қаршингизда баланд тоғ тизмалари пайдо бўлади. Йўл илон изи бўлиб даралар ичидан, тоғлар ёнбошидан, қоялар теварагидан буралиб юқорига кўтарилаверади. Йўлнинг энг баланд нуқтаси- Қамчиқ довонига чиқиб олгунча яна юз чақирим масофани босиб ўтишга тўғри келади... Ундан у ёғи пастлик — бўғилиб, қақшаб зўриққан машиналарнинг мотори бир текисда гувиллайди, ҳайдовчилар чехрасига осойишталик аломатлари югуради... Тағин, чамаси бир соат юрилгач, узоқдан шоир Ҳамид Олимжон:

*Кўм-кўк,
кўм-кўк,
Далалар
кўм-кўк,*

дея куйлаган, Ўзбекистоннинг гавҳари деб аталмиш Олтин Водий — Фарғона Водийси кафтда тургандай кўз ўнгингизда намоён бўлади.

Мана шу «кўм-кўк» борлиқ — табиат мўъжизасини мамлакат пойтахти ва унинг бошқа вилоятлари билан боғловчи ягона восита «Тошкент — Фарғона» йўлидир. Ҳозир бу йўлни жадаллик билан жаҳон андозаларига мослаб кенгайтириш ишлари олиб борилмоқда. Тунеллар қурилмоқда. Эндиликда унинг номи маҳаллий тор миқёсда эмас, мамлакатлараро алоқа йўли «Тошкент — Фарғона — Андижон — Ўш — Қашқар» магистралли деб аталмоқда.

Мутахассисларнинг айтишларича, бу Гилгит орқали бемалол Покистонга ҳам элтадиган йўл бўлади.

Хуллас, мана шу магистралнинг қарийб юз чақиримли тоғ қисми «Чодак» жамоа хўжалиги худудидан ўтади,

тўғрироғи, шу хўжаликка қарайди деб айтавериш мумкин. Хўжаликнинг раиси Ашурали Усубалиев фарғоналикларга хос ҳазил-мутоибага мойил эски қадрдоним.

Раис ошнамнинг ҳар қандай вазиятдан «йўлини» қилиб осонгина чиқиб кета оладиган топқирлиги ҳам бор.

Водийга тез-тез бориб тураман. Қамчиқдан эсон-омон ошиб олганимдан сўнг, албатта, шундоқ тоғлар этагидаги бағрли тепаликлардан бирига баҳаво жойни танлаб қурилган хўжалик қароргоҳига кириб ўтишни канда қилмайман. Доим ғир-ғир тоғ шабодаси эсиб турадиган яланглик адоғидаги сарҳовуз бўйида қаравот, унга кўрпачалар ёзуғлик бўлади. Ўшанга ёнбошлаб олиб, қоровул чол келтирган кўкчойни симириб, узоқларга тикиламан. Нилгун осмон кўйнида, нарқу булутлар оғушида муаллақ тургандай бўлиб кўзга ташланувчи афсонавий гўзаллик — Водийга қараб тўймайман.

Ашурали ошнамнинг гапига қараганда, мана шу ерда ўтириб олиб, озгина ўзини тиниқтирган одам бир кунлик чарчоқ азобидан фориғ бўлармиш. Яна унинг айтишича, Мирзо Бобур киндик қони тўкилган шу Водийни ташлаб чиқиб кетишдан олдин айнан Қўшминор ёнидаги шу баландликка чодир тикдирган, қадимий Хўқанд, унга ёндош Наманган, Андижон ҳамда ҳов анови харобалари кўзга ташланиб турган, отаси Умар Шайхни баланд қалъа деворидан Сирдарё тўлқинлари домига қулаб, фожиали ўлимига сабаб бўлган Ахсикентга кўзларида ёш ва ўкинч билан тикилиб, бир неча кунни ўтказган, сўнг жангу жадалли ҳаёт йўлини ихтиёр этган.

Кўпдан буён олтин Водий бўйлаб сафар қилиш, Бобур қадамжоларини зиёрат этиш ниятида юрган покистонли журналист ва ёзувчи дўстим Аббос Хон билан сафарга отландик.

Бу, бор вужуди ғайри-табиий сир-асрорга тўлиб тошган «СССР» деган мамлакатда демократик шабадалар эпкини эсиб, чет эл фуқаролари истаган жойга бориб-келиши учун йўллар очилган, ҳатто тижорат алоқалари ўрнатишга рағбат ишлари авж олдирилган кунларнинг бирида рўй берди.

Албатта, Покистон Табани фирмасининг Тошкентда янги очилган ваколатхонаси вакили вазифасини адо этувчи меҳмон билан довондан ошиб ўтгач, «Чодак» жамоа хўжалиги раиси Ашуралига йўлиқдик.

Фир-фир шабода эсиб турган сарҳовуз бўйида гурунглашиб ўтирарканмиз, раис Аббос Хонни айнан сиз Бобур Мирзонинг чодирни тикилган жойда ўтирибсиз деб ишонтирди ва ўрик шохида илиғлик турган катта дурбинни узоқларга тўғрилаб, дастлабки маълумотларни ҳам бера бошлади:

— Ана, Кўқон-у латиф! Шаҳар ёнбошидан Сирдарё — ўша Умар Шайхни фарқ қилган дарё оқиб ётибди. Хов, анаву Поп — бизнинг туман маркази. Жуда чиройли шаҳар бўп кетди... Манаву эса Ахсикент қалъаси бўлади. Сув анча нари қочган. Ана, шаҳар харобалари. Бобурнинг отаси қулаб тушган баланд девор...

Асосий «экскурсия» олдидан ахборот тарзида берилган бу тушунтиришдан сўнг Аббос Хон хўжалик раҳбарига бирикки савол билан мурожаат қилди.

У пайтлар («жон чиқиш» олдидан рўй берадиган сўнги талваса бўлса керак!) Совет тузуми «система»сини ҳар қандай йўл билан ҳимоя қилиш янада авж олдирилганди. «Социалистик иш юритиш услуби афзалликлари», «шарафли муваффақиятлар» ҳақида баландпарвоз сўзлар айтиш, «бекамикўст фаровон турмуш»ни мақтаб кўкларга кўтариш жанговар вазифа сифатида ҳар соҳа, ҳар тармоқнинг катта-кичик раҳбарлари зиммасига юклатилганди. Қанча мақтансанг-мақтан, лекин ўзингни ҳам, бошқаларнинг ҳам этагини кўтара кўрма деб зимдан буйруқ бериларди турли масъул идоралар томонидан.

Ашурали ҳам худди шу «муҳим масала»га бағишланган ёпиқ мажлисдан қайтиб, кўзи тўрт бўлиб бизларни кутиб ўтирган экан чоғи, чет эллик мухбир меҳмонни қойил қолдирмоқчи бўлиб, илҳоми жўшиб кетди:

— Хўжалигимиз ерлари чегарасиз. Унинг катталиги вилоятдаги тўрт-беш туман худуди билан тенг. Асосий соҳамиз чорвачилик, яъни қўйчилик билан эчкичилик. Обҳавони ёмон келиши, шароитнинг ноқулайлиги каби табиат инжиқликларига қарамай, колхозчиларимиз ўтган йили социалистик мусобақада катта ғалабани қўлга киритдилар. Зеро, ўртоқ Горбачёв айтганидек «социалистик мусобақада ғалаба қозонмай туриб, қайта қуришни амалга ошириб бўлмайди». Хўжалигимизда юз эллик минг сўқимга боқи-

лаётган кўй-кўзилар, яна шунча энг сифатли жун берадиган эчки бор. Тоғлар орасидаги лалми ерлардан мўл-кўл бугдой ҳосили оляпмиз. Яна, ўрикзор боғларимиз ҳам бор. Ҳар йили давлатга беш минг тоннага яқин сифатли кўй гўшти, жуни ҳам топширамиз.

Аббос Хон ажабланиб сўради:

— Шунча гўшт топширилса, боқилаётган кўйлар сони кескин камайиб кетмайдими?

Раис бўш келмади:

— Аввало, гўшт билан жунни беш минг деяпман. Қолаверса, бизнинг кўйлар салобатлироқ. Африкадаги кўйларга ўхшаб товукдай, мушукдай эмас, юз-эллик, юз-олтмиш кило тош босадиган бўлади. Нақ сигир дейверасиз! Ҳозир тоғлар орасидаги олис яйловларда боқилмоқда. Икки-уч кунлик йўл. Вақтларингиз бўлганда, обориб кўрсатардим!

Мен имо-ишора билан, ҳой оғайни, сал пастроқ тушаверинг, бу меҳмон сизнинг тарғибот-ташвиқотингизга учаверадиган одам эмас, анчадан бери ўзимизда яшайди, жамоа хўжаликларидаги чорва аҳволидан яхши хабардор, демоқчи бўламан-у, қани энди бу раис тушмагур мақтовга қамчи босишни бас қилақолса! Балки ён дафтарига рақамлар ёзиб, «кўпайтириш» услуги билан қўқонли лофчилардан ҳам ўтказиб, ўз айтганларини далиллашга тушиб кетди:

— Кўй деган жонивор ҳам бамисоли етти хазинанинг бири! У икки-учтадан, ҳатто тўрттадан болалаб турса, йил сайин кўпайиб бораверади. Янги туғилган иккита кўзичоқ бир йил ўтгач олтита ё саккизта бўлади... Беш йилдан сўнг қарабсизки, бир отар бўлади! Буни ҳар йили минг-минглаб туғиладиган кўй-кўзиларга зарб қилсак, эҳе, ҳаммаёқни кўй босиб кетадику! Бу — хазина бўлмай, нима?

Аббос Хон қойил маъносида бошларини сарак-сарак қилиб кўйди ва бопладимми дегандай бодомқовоқ юзидаги кулгичларини ўйнатиб, мамнуният билан тикилиб турган Ашуралига қаради:

— Ўша сиз айтган, янги туғилган иккита кўзичоқнинг баҳоси қанча туради, — деди.

— Зотдор, кўпаядигани бўлса — бир донаси 9 сўм, иккитаси ўн саккиз сўм!

— Қўлни ташланг!

Ашурани беихтиёр Аббос Хоннинг узатилган қўлини олди.

— Сиз билан ҳамкорлик қиламиз! Бунга мана шу Заҳриддин Бобурнинг пой қадами теккан азиз жойлар гувоҳ! — Меҳмон бор барака дегандай раис кафтларини қаттиқ қисди. Сўнг ёнида турган қора дипломат оғзини шарақлатиб очиб, Табани фирмаси ёрлиғи босилган далолатнома қоғозларидан бирини кўрсатди, — Энди шу фирма билан қўйчилик соҳасида ҳамкорликни йўлга қўямиз!

Барибир Ашуралининг соддалиғи ҳам бор эди:

— Табани қўйлак ишлаб чиқаради-ку! — деди мен-симагандай.

— Фирма кўптармоқли. Бошқа соҳаларда ҳам иш олиб боришга тайёр. Айниқса сиз билан!

— Қанақа қилиб?

— Ҳозир ариза ёзаман. Сиз хўжалик ҳайъати аъзолари йиғилишида тасдиқлатиб, бизнинг ҳисобга иккита зотдор кўзичоқ ўтказасиз. Беш йилдан сўнг уларнинг гўштини алоҳида, терисини алоҳида қилиб қайта ишлайдиган кичик қўшма корхона қурамиз. Барча техник жиҳозлари билан асбоб-ускуналар Табани ҳисобидан! Қарабсизки, шундай қилиб, ўзаро манфаатли ҳамкорликка асос солинади. Ҳозир давр талаби шундай!

Ҳазил-ҳазил билан «Ариза» ёзилди. «Шартнома» тузилди. Ўн саккиз сўм нақд пул тўланди... Бу хабар фирманинг Карачида жойлашган Бош идорасига ҳам етиб борди...

Вақтнинг тезовлигини қаранг, хув этиб беш йил ҳам ўтиб кетди. Шу орада не-не ўзгаришлар, не-не янгиликлар, не-не кутилмаган воқеалар бўлмади, дейсиз. Бозор иқтисодиёти деган русум «оз бўлса ҳам соз» деганларидай бир меъёрда ҳукм суриб келган нарх-наво тартибини бутунлай чалғитиб юборди.

Худди бундан беҳабардек айна саратон кунларидан бирида «фирма қўйлари»дан хабар олгани, атайин вақт топиб, Табани компаниясининг асосчиси, саксон ёшли Хожа Сиддиқ Табанининг шахсан ўзи «Чодак»ка келди. Меҳмонни кутиб олиш зўр бўлди. Миллий урф-одатга кўра бир сидра сарпо кийдирилди, совға-саломлар берилди. Қария соя-салқин жойларда мириқиб дам олиб, боши осмонга етди.

Сухбат мавзуи қўйларга бориб тақалмаган бўларди, Ҳожи соҳибга шу масалада гап очиб, ишни Аббос Хон «бузиб қўйди».

— Ҳа, — деди раис Ашурали кекса отахонга қараб узр-маъзур оҳангида, — Қулоғига «Табани» белгиси — балдоқ зарб қилинганидан беҳабар чўпонлар ҳар икки кўчқорчани бошқалар қатори пичиб қўйишибди. Улардан зурриёд олишни иложи бўлмади.

Раис гапни «нишон»га уриб, ваъзиятдан осонликча кутулиб кетганди. Аббос Хон индаёлмай қолди.

Орадан бир йил ўтгач, Ёқуб соҳиб бу томонларга қадам ранжида қилганида Ашуралидан айнан шу гапни эшитиб, қаҳ-қаҳ отиб кулишдан бошқа иложи қолмаган, ҳатто «Табанига қарашли» икки қўйнинг охиргиси — «пичилган кўчқор» ўзининг ташрифи муносибати билан уюштирилган зиёфатнинг қурбони бўлганидан ҳам яхши хабардор эди.

Аэропорт ресторонидаги гурунгда раис Ашуралининг «қулоғини қиздириб» қилинган гап шу ҳангомаларнинг дебочаси эди...

ҲАР ЕРДА ДЎСТИНГ БЎЛСА...

Юқларимизни хизматчилар ғалтак араваларга жойлаштираётганда узоқдан бўйи нақ икки газ келадиган, баланд қоматли Карачи шаҳар ҳокимлиги ходими Муҳаммад Холид Хонга кўзимиз тушди. Унинг ёнида тижоратчи — дўкондор Муҳаммад Салим ҳамда мактаб муаллими Ахтар Хусайнлар чоғиб келишарди. Бизни кўришлари билан чеҳралари ёришиб кетди, кучоқ очиб сўрашдик. Жойни ҳозирлаб, телефонимизни кутишибди. Энди, уйларига олиб кетиш учун келишаётган экан. Режаларимиз ўзгариб қолганини айтдик, узр сўрадик. Албатта, қайтишда учрашамиз, меҳмонингиз бўламиз, дедик..

«Аэро-Эшия» учоғида кетяпмиз-у, амалдор Холид Хоннинг дўст дийдорига муштоқ меҳрли нигоҳлари, Карачи мактабларидан бирида ўқитувчи Ахтар Хусайннинг болаларча беғубор ва қизиқувчан ҳокисор қарашлари, Салим соҳибнинг савдо аҳлига хос синчков ва баъмани разм солишлари кўз ўнгимдан нари кетмайди. Уларнинг касб-корлари турлитуман, ҳатто қад-бастлари ҳам бир-биридан фарқ қилади. Лекин туйғуларининг самимийлиги, қалбларининг покизалиги, гурунглашиб тўймайдиган улфатижонлиги мени қойил қолдирган.

«Улфати чор» бўлиб, уларнинг даврасига қўшилганимга беш йилдан ошяптики, бир неча бор шу хислатларининг гувоҳи бўлганман.

Баъзан ўн беш-йигирма йиллар давомида орттирган дўстларинг бўлади-ю, юрагинг жиз этган дамларни сезмай ўтасан: учрашиш, гурунг, хайрлашиш ҳам оддийгина кечаверади.

Лекин шундай юракка яқин кишилар бўладики, уларга доим талпиниб турасан. Бу талпиниш на масофани, на йиллар синовини тан олади.

Мен бир муддатли дийдор кўришиб, гурунглашиш учун ўртамиёна давлат аҳолиси нуфузи билан баробар одамзотни ўз бағрига жо этган улкан ва гавжум шаҳарнинг турли минтақасидан ўттиз-қирқ чақирим йўл босиб келган

карачилик уч оғайним ва бу мамлакатнинг номи таниқли тижоратчиларидан бўлмиш Табанилар ҳақида ўйларканман, беихтиёр ички бир ғурур ҳисси вужудимни қамраб олгандай бўлди. Отам раҳматли «қайга борсанг дўст орттир ... юкинг ерда қолмайди» дердилар. Бу сўзлар қай даражада пурмаъно, тўғри эканлигини жуда кўп маротаба гувоҳи бўлдим.

...Қулоғимга Ансориддин овозини баланд қилиб, Мақсуд акага қараб «Энди хурсандмисиз, оқсоқол?» дегани эшитилди.

— Барибир иш аввалдан хом бўлган — командировкасиз кетяпмиз. У ёғи нима бўлади, Худо билади! — бўш келмадилар режиссёримиз.

— Ҳаммаси яхши бўлади. Ҳар қалай бизни таклиф этган мезбонлар олдига кетяпмиз-ку! — юпатмоқчи бўлади шеригим.

Мақсуд ака бу сўзларни эшитмади. У киши пинакка кетган чоғи, учоқ моторларининг қовоқ ариникига ўхшаш бир маромдаги гунгуллашига монанд хуррак овози чиқа бошлади.

КИШВАР ХОНИМ

Исломобод ер юзидаги энг ёш замонавий пойтахтлардан бири ҳисобланади. Уни Ҳимолай тоғи этакларидаги ҳавоси салқин, мўътадил бўлган ҳудудга қуриш режаси 1959 йилда тасдиқланган. Грек меъмори Докспадис лойиҳаси бўйича шаҳар қурилиши 1960 йилда бошланган. Бу ерда фақат давлат муассасалари, маъмурий бошқарув бинолари қатори мамлакатдаги энг йирик илм-фан маскани — Покистон Ислом республикасининг асосчиси Муҳаммад Али Жиннаҳ номи билан аталувчи университет, ядро-тадқиқот илмий Маркази жойлашган. Ишлаб чиқариш, айниқса йирик саноат корхоналари деярли йўқ.

Кўркам истироҳат боғлари шаҳарга бошқача тароват бахш этиб туради. Хусусан замонавий модерн услубида қурилган Файсал масжидининг кўрки бошқача. У Исломободнинг хоҳлаган жойидан қарасангиз, салобат билан кўзга ташланиб туради. Шунинг учун ўн чақиримча нарида жойлашган кўпмиллионли Равалпинди шаҳрига нисбатан бу ерда осойишталик ва тинч ҳаёт ҳукмрон.

Карачидан парвоз қилган учоғимиз Исломобод аэро-портига келиб қўнганида баланд иморат пештоқидаги соат мили тунги «12»ни кўрсатиб турарди. Тошкент билан Исломобод вақти бир бўлганлиги учун соатларимизни тўғрилиб олишга ҳожат қолмаганди.

Бизларни «Табани Аэро-Эшия» авиакомпаниясининг Марказий Осиё мамлакатлари бўйича бош директори, кўпдан танишлигимиз бор, ўта камтар ва одамохун Амин Ғозиёний жаноблари кутиб олди. Шаҳар марказидаги қароргоҳдан жой ҳозирлаб кўйишган экан.

Декабрь ойи бўлишига қарамай, одатдагидай Исломободнинг ҳавоси илиқ, биздаги эрта тушган куз оқшомларини эслатувчи сарин ел уфуриб турарди. Баланни яйратувчи мусаффо ҳаводан мириқиб нафас олиб, уйкуга кетдик.

Эрталаб Ғозиёний соҳибнинг телефон орқали ким биландур узр-маъзур оҳангида гаплашаётган овозидан

уйғониб кетдик: «Кишвар хоним, меҳмонлар келишгани ҳақидаги хабарни ўзим ҳам кечқурун Ёқуб соҳибдан эшитдим. Сизларни безовта қилгимиз келмади. Кўнглингиз тўқ бўлаверсин — яхши кутиб олдик! Афтидан улар қандайдир техник сабабларга кўра хабар беришолмаган. Хижолат чекманг, кайфиятлари яхши! Нонуштани тайёрлаб қўйдик... Ўзбекистон элчихонасидан ҳам салгина аввал кўнғироқ қилишди. Келишяпти. Сизнинг меҳмонларингиз — бизнинг ҳам меҳмонларимиз-ку! Ўн иккиларга! — Хўп-хўп!»

Мақсуд ака ёстиқдан бош кўтариб, менга нимадир дедилар. Эшитмадим. Хурракка қарши энг ибтидоий усул-қулоғимга тикилган пахтани олиб:

— Лаббай, — дедим.

— Эрталабдан бу нима, гунғур-гунғур! — дедилар норози оҳангда режиссёримиз.

— Элчихонамиздан келишяпти. Вақт алламаҳал бўп қопти, — дедим сочиқни олиб, ювиниш хонасига кириб кетарканман.

Кишвар Наҳид билан бултур Исломободда бўлиб ўтган Халқаро Конгрессда учрашиб, танишиб қолганим ҳақида ёзганман. Ундан аввал ҳам бу аёл ҳақида кўп илиқ гаплар эшитгандим: ўзининг жанговор шеърлари билан Покистоннинг хотин-қиз шоиралари орасида ажралиб туради. Жаҳон адабиёти дурдоналарини урду таржимони сифатида ҳам таниқли. Бир неча шеърий китоблари босилиб чиққан. Юзларидан доим кулги аримайдиган қувноқ, шу билан содда, беғубор, дилбар аёл. Абдулла Қаҳҳор таъбири билан айтганда «сўзларни тозалаб, кераклигини гапиреди». Гапирганда ҳам бирон «чиқиндиси» бўлмайди!

Йил ўрталарида «Олтин девор» таржима матнини олиб келган кунимоқ шу хонимга топширгандик. Эртасига «ўқиб мазза қилдим, энди ишни бошлайверамиз» деган жавобни олгандик.

Ўшанда Тошмирза ака Холмирзаев:

— «Олтин девор» Покистонда қўйилди деб ҳисоблай-веринг, бу аёл битта гапиреди! — деганди.

Вазирлик Маданият Бошқармаси Исломободнинг қоқ маркази, Ўзбекистон элчихонасидан унча узоқ бўлмаган ерда жойлашган эди.

Кишвар хоним бизларни илиқ қаршилаб сўрашаркан, афсус билдирди:

— Карачида кутиб ололмаганлигимиз учун узр. Лекин, айб ўзларингизда, ҳеч бўлмаса бир кун олдин хабар берганларингизда, яхши бўларди.

Биз ҳам бўш келмадик:

— Ўзбекларда энг яқин кишинисикига борадиган бўлса, палон пайтда кетяпман, кутиб тур дея огоҳлантириш одат эмас. Хоҳлаган пайтда эшикни қоқиб борилаверади.

— Ваҳ! Бу ажойиб гап бўлди, — Кишвар хоним қўлларини ёзиб, ҳайрат аломати билан атрофидагиларга қаради, — Аслида-ку, бизларда ҳам шундай! Ахир, томирларимиз бир-ку! Қани, ўтиринглар. Қаҳвадан кўра ўзбекистонликлар чойни хуш кўришади, шунинг учун чой дамлаганмиз. Қани, болам Ботин, бир ўзбекча қилиб чой узат! Сен «Олтин девор»даги Мўминчол ролини ўйнамоқчисан, Абдусаломга хушомад қилишинг керак. Унинг қизи бор, ахир! Ҳозирча ишни продюсер жанобларига хушомаддан бошлайвер! — дея режиссёримиз Мақсуд ака Юнусга ишора қилиб қўйди.

Ўртада энгил кулги кўтарилди.

Ўттиз беш ёшлардаги, кўз-қошлари тим қора, баландбўй, келишган йигит одоб билан чой қуйиб аввал Мақсуд акага, кейин бизларга узатди.

Кишвар хоним уни таъриф билан таништирди:

— Сипо кўринганига ишонманглар, аслида ўта қув. Кино ва сахнамизда шунга ўхшаш роллар ижро этавериб, бутун Покистонга танилиб кетган. Кунора телевизорда чиқади, безор қилиб юборади. «Олтин девор»даги ҳар бир рол танловига муносиб номзодлар излаб топишни шу Ботин соҳиб зиммасига юклаганмиз. Мана бу, чап ёнимда ўтирган жаноб ҳам бутун ҳаётини театр санъатига тиккан фидойилардан Сажжод Ҳайдар бўлади. Айнан шу киши Сизлар билан ижодий ҳамкорлик режасини тузиб, имзо чеккан, Умумпокистон театр жамияти «Арт коунсл»нинг бош директори. Бугундан бошлаб тўрт томони мустаҳкам «Олтин девор» билан ўралган деб ҳисоблайверинглар. Комедияни сахнага қўйиб, бизларга топширмагунча ҳеч қаёққа чиқиб кетолмайди!

Ўртада яна кулги кўтарилди.

Бизлардаги «мажлислар зали»ни эслатувчи кенггина ёруғ хонага 15 киши атрофида эркак-аёл йиғилганди. Кишвар Наҳид уларнинг ҳар бирини ўзига хос шоирона таъриф-тавсиф билан бизларга таништириб чиқди.

Сўнг илтимос қилгандай деди:

— Биласизлар, Исломобод янги пойтахт шаҳар. Аҳолиси асосан амалдорлардан иборат, нуфузи ҳам кўп эмас. Шунинг учун расмий йиғилишлар ўтказиладиган бинолардан ташқари бу ерда катта санъат кошоналари, театр комплекслари йўқ. Бироқ, манаву Ботинга ўхшаш, ўзини шу соҳага тикканлар анчагина. Мен «Болам» деб мурожаат қилишимга кўникиб кетишган, чунки бу шахримизда театр санъати навқирон боладай энди вояга етяпти. Унинг тарбиясига сизлар ҳам ўз ҳиссангизни қўшасиз, тажрибаларингиздан сабоқ берасиз деб умид қиламан. Ахир қадим-қадимдан дину диёнат, зироату маърифат нурлари сизларнинг афсонавий юртингиздан оқиб келган, ота-боболаримиз сабоқни Ал Беруний, Ал Бухорий, Ибн Сино, Баҳовиддин Нақшбандий, Улуғбек, Бобур Мирзолардан олишган!

Бизларда нотик сўзи қанчалик ҳаяжонли бўлмасин, индамайгина сиполик билан эшитиб ўтириш одат тусига кириб қолган. Кўшни мамлакатларда эса бунинг акси: суҳбатдош сўзлари пурмаъно бўлса, таҳсинлар айтиб, муносибат билдириб туриш табиий ҳол.

Кишвар хонимнинг ҳам бизларга қарата айтган сўзлари бир неча бор олқишлар билан бўлиниб турди.

Шундан сўнг Сажжод Ҳайдар бугунги «топшириқлар» қандай бажарилганлиги ҳақида ҳисобот берди:

— Меҳмонлар учун транспорт ажратилди. «Равал» меҳмонхонасида жой тайёр. Учта тамоша залини кўрсатамиз, хоҳлаганларини танлашади. Лекин, Равалпиндидаги Марказий театр — «Мемориал Ҳолл»да таъмир ишларини бошлаб юборишибди...

Шундай қилиб, бугун Равалпиндига бориб, у ердаги меҳмонхонага жойлашадиган бўлдик.

Мақсуд акамининг юзларида сал жилмайиш аломатлари кўринди: расмий идора ходимлари, ишчан кишилар ёрдамида «Олтин девор» кўйилиши аниқлигига ишонч ҳосил қилдилар.

Ҳатто, «Равал» меҳмонхонасининг биринчи қаватдаги ресторан мулозими кечки овқатга таклиф этиб кетгач, оғзидан бол томиб:

— Ансориддин, — дедилар-да, қалин мошгурунч қошларини учуриб, кеча полиция «назар» қилган лаънати қора жомадонга ишора этиб, — овқатдан олдин... эсон-омон

келиб олганимизга... — дедилар-да, томоққа чертгандилар, худди шу пайт банан, апельсин, манго каби турли мевачева солинган сават кўтариб, хонага Сажжод Ҳайдар, Ботинлар кириб келишди-ю ошга пашша тушгандай бўлди...

Равалпинди Покистон шаҳарларига хос гавжум кўчалари, одаму машиналар оқими билан лиқ тўлиб ётадиган ҳам қадимий, ҳам замонавий шаҳар. Сон-саноқсиз бозорлари кечаси-ю кундузи тинимсиз ишлаб туради.

Шаҳарни мухтасарроқ қилиб «Пинди» деб ҳам юри-тишади.

Ҳар қадамда парранда, айниқса товуқ гўштидан ўнлаб хил таом тайёрлашга ихтисослашган емакхоналарнинг кўплиги одамни ҳайратга солади.

Масжидларнинг кўкка бўй чўзган минораларидан ташқари шаҳарда кўпқаватли бинолар деярли кўзга ташланмайди. Бор бўлса ҳам жуда кам. Бизлар жойлашган осмонўпар - саккиз қаватли «Равал» меҳмонхонасининг энг юқорисига чиқиб қараган киши буни аниқ сезиши, ўзини ўша миноралардан ҳам, бинолар томига ўрнатиб ташланган баҳайбат реклама қурилмаларидан ҳам юқорида турганини ҳис этиши мумкин.

Исломобод Пиндидан ўн чақиримча нарида бўлиб, бир томони Ҳимолай бағирларига бориб тақалувчи баланд тоғ этагидаги қир-адирлар оғушида жойлашган пойтахт шаҳар. Қир-адир деганда бизлардаги яйдоқ, паст-баланд тепаликларни тушиниш керак эмас. Бу ерда табиат борлиққа ўзгача зеб берган, ҳаммаёқ йил бўйи кўм-кўк либосга бурканиб ётади.

Қиш фасли деб аталувчи январь-февраль ойларида баъзан кечаси кўкатлар устини оппоқ қиров қоплаши мумкин. Лекин бу қиров биздагидай изғирин билан келувчи, бир сонияда борлиқ жизғанагини чиқариб кетувчи асоратли эмас. Эрталаб кўёш чарақлаб чиқади-ю, борлиқ яна яшнаб тураверади.

Аэропорт Равилпинди билан Исломободни бирлаштирувчи катта магистрал йўлнинг қоқ белида жойлашган.

Лаҳорлик машҳур хажвиёт устаси, ёзувчи дўстимиз Муҳаммад Юнус Баттнинг айтишича «икки шаҳар мушуклари томма-том ошиб келиб, йилда бир маротаба худди мана шу ерда базму жамшид қилмоқчи» бўлишармиш-у, учоқларнинг гумбур-гумбур овозидан ҳафсалалари пир бўлиб, яна уйларига тарқаб кетишармиш.

Манбаларга қараганда Покистон мустақилликни қўлга киритган дастлабки йиллар мамлакатда фаолият кўрсатиб

турган биронта театр труппаси бўлмаган. Ҳатто ҳаваскорлик гуруҳи фаолият кўрсатганлиги ҳақида маълумот йўқ.

Эллигинчи йилларнинг бошига келиб, дастлабки театр-лашган томоша гуруҳлари пайдо бўла бошлайди.

Аста-секин уларнинг фаолияти кенгая бориб, бу ўз йўлида Карачида «Театр санъати жамияти», «Драма гилдия», Лаҳорда «Ал Ҳамро» гуруҳлари тузилишига сабаб бўлади. Юзлаб иқтидорли санъаткорларни шу ижодий жамоалар ўз атрофига бирлаштиради.

Дастлаб чет эл драматурглари асарлари асосида тамоша кўрсатиш урф бўлган. Ибсен, Шоу, Гогол каби драматургларнинг асарлари урдуча тил, покистонча шарт-шароитга мослаб талқин этилган.

Лекин кўп ўтмай миллий драма асарлари ҳам пайдо бўла бошлайди. Айниқса Ҳожи Муинуддиннинг «Қизил қалъадан Лаллунинг фермасигача» номли драмаси анча шов-шувга сабаб бўлган. Покистон драматургияси мана шу асардан бошланади дегувчи мунаққидлар кўп.

Зеро Мирза Адиб, Интизор Ҳусайн, Асқар Батт, Анвар Иноятулла каби драматургларни Хожа Муинуддиннинг издошлари дейишга ҳаққимиз бор.

Бу Покистон театр санъати ривожининг дастлабки даврларига бир назар холос.

Ҳозир деярли барча йирик шаҳарларда доимий фаолият кўрсатувчи, ихтисослашган театр жамоалари, кўплаб ҳаваскорлик труппалари ва улар учун тамошагоҳлар мавжуд. Айниқса Лаҳордаги «Ал Ҳамро» театр комплекси ўз маҳобати, замонавийлиги билан одамни лол қолдиради. Бу ерда ҳар икки йилда бир маротаба Халқаро Театр кунлари ўтказиб турилади.

Ҳукумат театр санъатини янада ривожлантириш учун Умумпокистон «Арт Коунсл» театр жамияти орқали ҳар томонлама имкониятлар яратиб берган.

Исломобод чиндан ҳам театр санъати эндигина шаклланиб келаётган шаҳар. Бу ерда саҳна асарлари кўрсатишга мўлжалланган ўртамиёна 500-700 ўринли иккита театр биноси бўлиб, бири шаҳарнинг гавжум Жумабозор мавзеида, иккинчиси давлат идоралари билан тўлиб тошган марказий Шоҳқўча бўйида жойлашган. Ҳар икки бинода ҳам театр

тамошалари билан бир қаторда кинофильмлар кўрсатиб турилади.

Бу жойлар режиссёримиз Мақсуд Юнусга маъқул тушмади. Шунинг учун қарийб уч ярим миллион нуфузли аҳолиси бўлган Равалпиндидаги энг катта «Лаёқати Мемориал Холл» деб аталувчи театр биносининг машқ залларидан бирида «Олтин девор» учун артистлар танловини бошлаб юбордик.

Премьерани ҳам шу ерда ўтказиш мўлжалланган эди. Бироқ, саҳнани айланадиган қилиб қайта жиҳозлаш ишлари бошлаб юборилган, у кундан-кун авж олиб борар, охири кўринай демасди.

Буни сезган Кишвар хоним:

— Бошқа йўлни ўйлаб топамиз. Қандай қилиб бўлса ҳам «Олтин девор»ни катта саҳналардан бирига олиб чиқамиз, тушкунликка тушманглар, — дея кўнглимизни кўтариб кўйди. Сўнг шипшигандай деди: — Эҳ, шу кунларда Тошмирза соҳибнинг қадрлари жуда билинди-да!

Дарвоқе, Кишвар Наҳиднинг ҳамюртимиз номини эслаб кўйганида жон бор: бир пайтлар шу покистонликларнинг ўзларидан «биз урдун профессор Тошмирза соҳиб (у кишини эъзозлаб шундай унвон билан гапиришади Д.Н.)дан ўрганишимиз керак» деган сўзларини эшитганман. Ҳатто бу ҳақда ёзишган ҳам...

Ўтган йили Тошкентда бўлган бир суҳбат чоғида Покистоннинг «айтгани-айтган, дегани-деган» ёзувчиларидан бири Отаул Ҳақ Қосимийга «Сизларда Заҳириддин Бобурнинг обрўи ўзимиздагидан ҳам зиёда экан» деганимда «ўша зотнинг муборак номлари ёнига Тошмирза (Холмирзаев) соҳибни ҳам бемалол қўшиб айтаверинг» дегани эсимда.

Бизлар билан хайрлашаркан, Кишвар хоним:

— Доктор Абдул Қадир Хон жаноблари билан учрашмадиларингизми? — деб сўради.

— Бугун кечки пайт телефон қилмоқчимиз, — дедик.

— Албатта, Сизларни Тошмирза соҳиб юборганини айтинглар. Йўқса, докторга етказмасликлари мумкин. Чунки, у кишининг ҳар дақиқаси ҳисобли. — У охириги бу сўзларга алоҳида урғу бергандай қилиб айтди.

УЧРАШУВЛАР

Худди ўзимизниинг қишлоқ йигитларини эслатувчи, полвонсифат, ранги тоза 35 ёшлардаги йигит (асли боболари Фарғонадан)нинг оти Асадуллахон Муҳаққиқ. Покистонлик ўзбеклардан. У киши билан аввалдан танишлигимиз бор эди. «Покистон-Ўзбекистон маданий алоқалар жамияти» шафеълигида дўстим, таниқли шоир ва журналист Изҳор соҳиб ташаббуси билан Исломободда очилган дастлабки ўзбек тилини ўрганувчилар курсида муаллимлик қилган.

Ҳозир Асадуллахон Исломобод университетининг туркий тиллар қуллиётида ўзбек тилидан дарс беради.

Мана шу одам бизларни элчихонамиз орқали ўз талабалари билан учрашувга таклиф этганди. Айтилган вақтда университет шаҳарчасига етиб келдик. Маъмурлар иззат-икром билан кутиб олишди.

Қуллиёт ўқувхоналари, кутубхона ва техник жиҳозлар ям-яшил кенг майдон ўртасидаги кўпқаватли оппоқ бинога жойлашган. Бу ерда турк, ўзбек, қирғиз, уйғур, туркман, озарбайжон тиллари ўқитилади.

«Ўзбек талабалари» орасида тилимизни ўрганишга қизиқиш катта. Бу шундоқ сезилиб турибди. Улар иложи борича бизлар билан сўзлашиб, янги жумлаларни дафтарларига тушириб олишга ҳаракат қилишарди.

— Аввал «кирилл»чада ўқиб-ёздик. Энди лотинча ҳарфларни ўрганиб бўлгандик, яна қандайдир ўзгартишлар киритилибди деб эшитдик... Бизларда ҳозирги озод Ўзбекистон ҳақида ҳикоя қилувчи адабиётлар йўқ. Ўша Шўролар даврида чоп этилган «Ўқиш китоби»дан фойдаланиб келмоқдамиз. Яна таржима машқи учун элчихонадан «Халқ сўзи», «Ўзбекистон овози» газеталарини баъзан олиб турамыз. Лекин, ҳар доим боравериш ноқулай — тикиб қўйилган ўрамдан чиқариб беришади, — Асадуллахон қўлдан-қўлга ўтавериш ҳилвираб кетган 2-3 дона газетани кўрсатади...

Қуллиётнинг каттагина кутубхонаси ва ўқув-машқ залининг бир томонини тили ўргатилаётган мамлакат китоб,

газета, журналлари учун алоҳида жавонлар эгаллаган. Қозоқ, қирғиз гуруҳи талабалари ўз муаллимлари ёрдамида керакли адабиётларни ўқиб ўтиришган экан. Салом-алик қилиб, анча гурунглашдик.

— Сизлар ҳам бу ерда машқ ўтказиб турасизларми? — сўраймиз Асадуллахондан.

У киши сал ўнғайсизланади ва чайналиб жавоб беради:

— Машқларни синфнинг ўзида ўтказамиз. Бу ерда адабиётлар йўқ.

Беихтиёр тепасига «Ўзбек тили» деб ёзиб қўйилган бўм-бўш жавонларга кўзимиз тушиб, юрагимиз шиг этиб кетди.

Асадуллахон худди ўзи айбдордай гуноҳқорона бизга қарайди, синиқ овозда дейди:

— Кўп илтимос қилиямиз, натижа йўқ! Ўзбекистондаги ёзувчи, ношир оғайниларибизга айтсангиз, китоб, газета, журналлардан юбориб туришса, бошимиз осмонга етарди.

Мен бошқа қардош тилларга таалуқли адабиётлар билан жавонлар тўлалигини кўриб, ҳаёлимдан «нега бизлар бу даражада ҳафсаласизмиз» деган фикр ўтди. Асадуллахон кўнглини кўтарган бўлдим:

— Албатта, ёзувчи ҳамкасбларга айтиб, нашриётлардан илтимос қиламиз. Ўзбек адабиёти ва матбуоти кутубхонасини ташкил этишда ёрдам берамиз... Анаву, Ленин суратли китобларни ўқитманг! Бошқасини жўнатамиз!

Университет шаҳарчасидан чиқиб «Мемориал холл» театрига қараб йўлга тушдик. Роллар учун артистлар танлови ҳали давом этарди.

Куни билан номи дунёга машҳур олим доктор Абдул Қадир Хон томонидан юборилган махсус рақамли, ҳар қандай полиция нозирининг кўзи тушиши билан ҳест бериб кузатиб қўядиган машина бизнинг хизматда бўлди.

Шомга яқин меҳмонхонага қайтарканмиз, ходимлар қўлимизга бир нечта конверт топширишди. Уларнинг ичида бугун доктор ҳузурда бўлиб, у киши билан тушган суратлар бор эди.

Кечки овқат учун пастга йўналдик. Лифт эшиклари бўғиқ овоз чиқариб очилди-ю рўпарамизда икки таниш киши пайдо бўлди.

Уларнинг ўрта бўй, қорамағиздан келгани томдан тараша тушгандай «пўписа» қила кетди:

— Ҳеч нарсага тушунмай қолдик! Нима, бу махфий таширфими. Бизлардан бесўроқ келиб-кетавериш экан-да! Ҳе, ўргилдим!

— Қўнғироқ қилавериб телефонда тополмасак, нима қилайлик? — ўзимни оқламоқчи бўлдим.

— Бекор гап. Мени астойдил излаганлар дунёнинг нариги бурчагидан туриб ҳам топишади. Манаву носқовоқни, — у қўлидаги ихчамгина уяли телефонга ишора қилди, — кечаси ҳам липпамга қистириб ётаман.

— Аввал сўрашиб олайлик, кейин бир гап бўлар, Башир соҳиб, — дейман уни сал ҳовридан туширмоқчи бўлиб.

Кучоқлашиб кўришамиз. Сўнг хонага таклиф этамиз.

— Йўқ, — дейди чўрткесарлик билан Башир соҳиб, — Меҳмон мезбоннинг қули! Ортиқча гап бўлиши мумкин эмас. Тўғрими, Ясин?

Унинг шериги, келбатига хос салобатли овоз билан:

— Албатта, тўғри! — деди.

— Ана, масала ҳал! Ортиқча гап бўлиши мумкин эмас. Қани кетдик.

Бу одам «ортиқча гап бўлиши мумкин эмас» дедими, бас. Оёқ тираб туриб олади, сўзини икки қилиб бўлмайди.

Ташқарида кутиб турган машиналарга ўтириб «бош оққан» томонга кетдик. Мақсуд ака ажаблангандай:

— Бугун нуқул амалдорларнинг ваҳимали машиналарида юриш насиб этган экан, — деб қўйдилар.

— Подшо бўп кетдиг-е! — Ансориддин у кишининг гапини қувватлаган бўлди.

Ярим тунда шаҳардан анча четдаги дала- ҳовлида уюштирилган меҳмондорчиликдан қайтарканмиз, Башир соҳиб эртага кечқурун уйга олиб кетаман деб, туриб олди.

Ишни сал йўлга кўйиб олайлик, кейинроқ борамиз дея ялиндик. Ҳар тугул рози бўлди...

Исломободнинг Жумабозор мавзеидаги бизлар дастлаб бориб кўрган театр биноси саҳнасида ёш актёрлар труппаси томонидан кўйилаётган «Бисвин саъди» («XX аср») спектаклини кўришга таклиф этилгандик.

«Олтин девор» машқини барвақтроқ тугатиб, соат саккизларда (бу ерда театр тамошалари кечқурун 9 ларда бошланади) Башир соҳиб машинасида Жумабозорга қараб

жўнадик. Театр биноси олдидаги майдон одам билан тўла. Маълум бўлишича, чипта сотилаётган экан.

Асар сиёсий мавзуда бўлаб, XX аср — кексайиб соч-соқоллари оқариб кетган Қариянинг бир умр давомида бошидан кечирган аянчли фожеалар тизими асосида ривожланиб боради. Ички зиддиятларга кенгроқ ўрин берилган. Сотқинлик ва унинг оқибатида оддий халқ бошига тушган кулфатлар телба аёл образи орқали талқин этилади.

Тамоша давомида турли даврларда Покистонни бошқарган раҳбарлар шаънига, ҳатто яқиндагина вақтинча Бош вазир лавозимига тайинланган Мирож Холид номига айтилган танқидий сўзларни эшитиш мумкин.

Кўтарилган муаммолар юқори савияда эмас, актёрлар маҳорати ҳам шунга яраша бўлса-да, зални тўлдириб ўтирганлар тамошани яхши кутиб олишди.

Негадир спектаклда антимуслмон сиёсатининг бош гиж-гижловчиси фақат Америка деган тушунча олға сурилади. Унинг айғоқчиси қиёфасидаги кишилар қаттиқ танқид остига олинади... Аммо XX аср охирларида катта жиноят-корона босқинчилик урушини содир этиб, тинч Афғон элида мисли кўрилмаган беадад хунрезликлар уюштириб, шу авантюрадан йирик муслмон давлати — Эронни чалғитиб туриш учун (чунки «ташқари»дан агрессия уюштирилдиган бўлса, бир-бирига ёрдам бериш ҳақида икки кўшни мамлакат томонидан тузилган ўзаро Шартнома бор эди) ўзларининг энг содиқ ҳамтовоғига айлантириб олган россияпараст (ҳозир Жириновскийдек кимсанинг оғиз-бурун ўпишган яқин дўсти) Саддам Ҳусайнни ҳузурларига чақириб, йил сайин Швецария банки орқали унинг ҳисобига бир миллион доллар ўтказиб туриш ҳамда сарф бўлажак бутун харажатни ўзлари қоплаш шарти билан қўшни мамлакатга уруш очдирган; бунинг натижасида ҳар икки Ироқ — Эрон томонидан бир неча миллион муслмоннинг қони тўкилишига сабабчи бўлган масковли зўравонлар ҳақида, шу кеча-кундузда ҳам турли дин-эътиқоддаги халқларни бир-бирига қайраб, унинг оловида қўлини иситмоқчи бўлаётган Россия раҳбариятидаги шовинист гуруҳлар хусусида лом-мим дейилмайди.

Тамоша сўнггида Сажжод Ҳайдар бугунги спектаклни кўришга қардош Ўзбекистондан азиз меҳмонлар ташриф

буюришганини эълон қилиб, ҳаммамизни саҳнага таклиф этганида, зални гулдирос қарсақлар босиб кетди. «Пак-Ўзбек дўсти зиндабад!» деган чақириқлар янгради.

Режиссёримиз Мақсуд ака ёш актёрларни саҳнада илк бор ўйнаётган роллари билан муборакбод этиб, оқ йўл тилади. Покистонли театр ишқивозларини яқин ўртада ажойиб ўзбек комедияси билан хушнуд этажагимизни маълум қилиб, бугунги спектаклда рол ўйнаган қизлардан бирини «Олтин девор» қаҳрамонлари учун ўтказилаётган кўриктанловга таклиф этди.

Равалпиндидаги қароргоҳимизга қайтар эканмиз Башир соҳиб:

— Бу танловларинг тугайқолса, ана ундан кейин кичкина дастурхон ёзиб «Олтин девор»га оқ фотиҳа олиб берардим, — деб қолди.

Биз унга ҳазиллашдик:

— «Кичкина дастурхон» билан қутулмайсиз. Ҳали «Олтин девор»нинг тўйини қилиб берасиз!

— Ортиқча гап бўлиши мумкин эмас! — қўлларини кўкрагига уриб қўяди Башир соҳиб.

— Ҳамма жойда танишингиз бор. Бунақа одамларни қайдан топиб олгансиз? — менга ўтирилиб қарайди Мақсуд ака.

— Ўзим ҳам ҳайронман — ҳеч қутилмаганда кўчадан топиб оламан — дейман-да, қўшиб қўяман, — Аслида Башир соҳибни муҳтарама келинойимизнинг она шаҳарлари бўлмиш Хўқанди латифда истиқомат қилгувчи Мансурхўжа деб чақирсангиз ҳам бўлаверади.

— Қанақасига?

— Бунинг ўзига хос қизиқ тарихи бор...

ПИНДИЛИК МАНСУРХЎЖА АКА

У пайтлар Ўзбекистон ёзувчилар уюшмаси шаҳар марказидаги «Ўзбекистон» меҳмонхонасига қўшни уч қаватли бинога жойлашган эди. Кечки пайт уюшмадан чиқиб, катта кўчани кесиб ўта бошладим. Бундоқ қарасам, қаршидаги йўлакда зиппиллаб, ихчам «дипломат» кўтарган эски қадрдонимиз Мансурхўжа ака кетяпти.

Бу одамни ҳамкасб ижодкор дўстларимдан кўпчилиги яхши танийди. Қизиқ-қизиқ одатлари бор.

У Тошкент — Кўқон йўлининг Қамчиқ довонидан ошиб, Фарғона водийсига кириб бораверишдаги биринчи «дарвоза» — Данғара туманида узоқ йиллардан бери раҳбарлик қилар, номи чиққан бирон ёзувчи ёки шоир шу одамнинг рухсатисиз «чегара»ни босиб ўтиб кетишга ҳаққи йўқ эди. Ўтиб кетган тақдирда, албатта қайтишда «қўлга тушарди». «Гуноҳ»ни ювишнинг бирдан-бир йўли — меҳмон бўлиш, дастурхон устида оз-моз гурунг бериш эди.

Мансурхўжа аканинг бундай мажбурий меҳмондорчилик русуми ҳақида ҳар хил ҳазил-мутоибали гаплар тарқалган.

Кўқонлик жиддий ижодкор Ҳабибулло Саид Фанининг гувоҳлик беришича, бу одам билан бир ҳафта юриб, бир жилд ҳангома асар ёзса бўлади.

Қамина ҳам Фарғонанинг ҳазилкаш, ҳаммага гапи ўтадиган «эрка» шу раҳбарининг кўп меҳмони бўлганлардан.

Бир куни денг, шу водийлик таниқли ижодкор Йўлдош Сулаймон билан Данғарада тўхтаб, шу худуднинг «катта-кони» бўлган акахонга салом бериб ўтишни унутиб, Кўқонга кетиб қопмиз.

Орқамиздан ўт ўчирувчиларнинг ваҳимасини қилиб, қиёмат-қойим билан сигнал чалганича милиция машинаси келиб қолди. Қайтишга мажбур бўлдик.

Қабулхонага кирсак, кираверишда ўрта яшар кўҳликкина бир жувон ўтирибди. Мансурхўжа ака катта стол ёнбошидаги радиотелефон кулоғини босиб, гўшакка қараб овозини борича бақиряпти:

— Алло, алло, Фарғона! Мен Мансурхўжаман.

Карнайдан овоз эшитилади: «Ким? Қаттиқроқ гапиринг!»

— Мен, Мансурхўжа! Данғараданман.

— Эшитмаяпман. Ким?

— Мен, Ман-сур-хўжа...

— «Ким?»

Мансурхўжа аканинг кўзи бизга тушади-да, қаршидаги курсиларга ўтиришга ишора қилади ва гапида давом этади:

— Эшитяпсанми! Мен Мансурхўжа!

— «Ким? Ким?»

Ниҳоят, хуноби ошиб кетган туппа-тузук раҳбар одам:

— Амма холангни... — деб юборса бўладими.

Бирдан радиотелефондан равшан, жарангдор овоз янгради:

— Э, Мансурхўжа, сизмисиз?! Шундай демайсизми!

Мансурхўжа ака қаршисида бошини ерга қадар эгиб, кўнишиб олганича ўтирган жувонни гўё энди кўриб қолгандай қирғий қараш қилди-да, бизларга ўтирилиб:

— Ана, кўрдингларми, буларга шунақа гапирмасанг, тушунмайди. Мажбур қилади! — деб қўйди, ўзини оқлаган алпозда. Сўнг гўшакка қараб гапида давом этди, — ҳой, менга қара, анаву олтмиш ўринли болалар шифохонасини қирқ ўринга тушириб қўйибсан. Хонамда бош дўхтир йиғлаб ўтирибди. Мухбирлар ҳам шу ерда. Аввалги лойиҳа бўйича қурилишни тезроқ бошлаб юбормасанг, газетага уриласан!

— Хўп-хўп. Айтганингиз бўлади, Мансурхўжа!...

Шу гапларнинг бўлиб ўтганига ҳам олти йилдан ошиб қолган, шу давр ичида бу Афандинамо, ўзига хос феъл-атворли киши билан танишиб, яқин қадрдон бўлиб қолгандик.

Мана, ҳозир Мансурхўжа ака мени кўрди, лекин эътибор бермай, ўзини кўрмаганга олиб, йўлида давом этди. Сездимки, атайин қиялпти, қувлик билан синамоқчи шекилли!

Мен ҳам индамай орқасидан эргашдим. Яқинроқ келганда «дипломат»нинг бир четидан ушлаб тортгандим, кутилмаганда «тап» этиб ерга тушди. Мансурхўжа ака шошиб уни ердан кўтарди, хавотирланиб юзимга қаради ва индамай йўлида давом этмоқчи бўлди.

Кўзларимиз тўқнашди-ю, мен ноқулай аҳволда қолдим.

— Қалтис ҳазил қилганлигим учун Сиздан узр сўрайман, — дедим ҳижолат чекиб, — Бир танишим бор эди, унга жуда ўхшар экансиз!

Йўловчи: «Кья?» яъни «Нима?» дея менга хавотирли қараш қилди.

Шунда билдимки, кўзимга «иссиқ»қина кўринган бу одам билан осонгина «тил топишиш» мумкин.

Энди узримни ҳиндустонида айтиб:

— Ўша танишим Мансурхўжа акани кўрмаганимга анча вақт бўлганди, — дея қўшиб қўйдим.

Қаршимда турган одамнинг юзида беғубор табассум пайдо бўлди. Қорачадан келган, қотмалиги, кўзлари, қошлари, қирра буруну лабларининг юпқалиги, бўй-басти, ҳеч кимникига ўхшамас қувроқ боқишлари... Эй, тавба, дейман ичимда, одам ҳам шундай бир-бирига ўхшаш бўладими.

— Мениям таниш ўртоғим бор эди. Мактабда бирга ўқиганмиз. Оти Юсуф. Ун йилча бўлди кўришмаганимизга. Сизга қараб, ўша ошнамни кўргандай бўлиб турибман. Отингиз нима? — деди янги танишим.

— Ҳар қалай Юсуф эмас!

— Мен ҳам ҳар қалай Мансурхўжа эмасман. Башир Аҳмад, отим!

Қўл олишиб кўришдик.

— Хўш, йўл бўлсин, меҳмон?

— Кеча Ашхободдан келдим. У ерда қўшма корхонамиз бор. Бугун Исломободга учишим керак эди. Анаву таксини гаплашайми деб келаётувдим.

— Овора бўлиб нима қиласиз. Мана, беминнат тайёр такси! — дедим-да, нарироқдаги машинани кўрсатдим.

Аэропортга келгач, у мени чинданам таксичи деб ўйлади шекилли, кира ҳақи бермоқчи бўлди. Олмадим.

Ялинди, қўйсангизчи, дедим. Касбимни сўради. Қаламқашлигимни айтдим. «Мен сизни топиб оламан» деб хайрлашди... Орадан йиллар ўтгач, тасодифан танишиб қолган бу одам билан яна учрашаман деб асло ўйламагандим...

У шериги билан эшикни тақиллатмай хонамизга кириб келганида, аввал кўзларимга ишонмадим.

— Танияпсизми, мен хў, ўша Мансурхўжа бўламан, - деди-да, ёнидаги салобати кўр тўкиб турган, қарашлари оғир-босиқ ўрта яшар кишига ишора қилди, — оғайним, Муҳаммад Ясин билан Халқаро Конгрессга ташриф буюрганларингиз ҳақидаги хабарни газетада ўқиб, икки кундан бери қидирамиз. Исломобод, Пиндидаги бормаган

меҳмонхонамиз қолмади. Хайрият, «Шалимар»да экансизлар! Айтгандим-ку, топиб оламан деб.

Баъзи одамларда ҳар кимга ҳам юқавермайдиган, кўпчилик даврасига кўшилган заҳоти тезда эл бўлиб кетиш хислати бўлади. Башир соҳиб ҳам шундай одамлар тоифасидан эди. Осонгина ҳамроҳларим — ёзувчиларимиз билан «тил топишиб» олди. Апоқ-чапоқлашиб, гап ҳазил-мутоибага ҳам бориб етди.

— Энди гап бундай, — деди Башир Аҳмад шоир Тоҳир Қаҳҳорнинг қўлтиғидан олиб, ҳаммага қирғий қараш қилганича, — Покистонда неча кун бўлсангизлар — шунча вақт менинг меҳмонимсиз. Меҳмон бу дегани — мезбоннинг қули. Ортиқча гап бўлиши мумкин эмас! Қани, кетдик! — у иккинчи қўли билан делегациямиз аъзоси Абдусаид Кўчимовни қўлтиқлаб олди.

— Ие, бу нима деганингиз жаноб, нега биз қул бўларканмиз! Аввал аниқлаб олайлик: мезбон ким-у, меҳмон кимлигини! Кимларнинг хонасида турибсиз-лар, ўзи? — Тоҳир Қаҳҳор қошларини чимириб, «без» бўлганча Башир Аҳмадга қаради.

— Хў, менга қара йигитча, — бўш келмади меҳмон ҳам, — Ўзбекистоннинг бузrug шоири бўлсанг-да, чапанироқ кўринасан. Мен сендайларнинг ўнтасидан ўтаман. Сўзим-сўз: ортиқча гап бўлиши мумкин эмас! Кетдик!

— Қаёққа? — деди Тоҳир овозини баландлатиб.

— Бош оққан томонга!

— Бу «Мансурхўжа» ҳам ўзимизга ўхшаш шоир экан-ку! — Шеригимиз ҳаммамизга бир қараб чиқди-да, деди, — ортиқча гапга ўрин бўлмаса, кетдик-да!

Башир Аҳмад қўлидаги уяли телефон орқали қайсидир емакхона хўжайини билан боғланди.

Кейин алламаҳалгача бизларни Пиндининг қадимий ва замонавий қалъа-ю кошоналари, бир-бирига мингашиб кетган кулбалар-у тор кўчалари бўйлаб сайр қилдирдилар. Ўз шаҳарлари тарихини сўзлаб бердилар. Муваффақиятлардан фахрланиб, муаммолардан куйиниб гапирдилар.

Кечки салқин тушганда, чиройликкина ҳарбий шаҳарчага кириб келдик. Бу ерда бундай жойлар «очик» ҳисобланади. Бемалол кириб-чиқавериш мумкин. Айниқса, бой-бадавлат кишилар ҳар ерда ўзларини эркин тутадилар.

Биздаги каттагина ўзбекча ҳовлини эслатувчи, ўртада фавворалар отилиб турган ресторан яланглигида ўтириб овқатландик. Гурунглашдик. Дастурхонни хилма-хил салқин ичимликлар, мева-чевалар билан тўлдириб ташладилар. Умуман Покистонда мавжуд ҳар хил даражадаги емак-хоналарнинг диққатга сазовор жойи шундаки, маст қилувчи ичимликлар «анқонинг уруғи», мутлоқ дастурхонга қўйилмайди.

Ён-атрофимиздагилар биз Ўзбекистондан келган ёзувчи-шоирлар эканлигимиздан хабар топишиб, мамлакатимиз ҳаётига оид ўзларини қизиқтирган саволлар беришар, Покистондан олган таассуротларингиз қалай деб сўрашар, бизнинг тилимизда бирон ғазал эшитиш истагини билдиришарди. (Бу ерда, катта-кичик давраларда ҳар доим шеърят ихлосмандлари кўплаб топилиши одатий ҳол)

Вақт алламаҳал бўлганда меҳмонхонага кириб келдик.

Эртасидан бошлаб бизнинг делегация аъзолари хизматида бўлиши учун Башир соҳиб томонидан навбатчи машина қўйилди. Зарурат йўқ дейишимизга қарамай, Японияда чиқарилган «Тойота» деган микроавтобус эртадан кечгача меҳмонхона олдида хизматимизга мунтазир бўлиб турарди... Вақт топилганида баъзан ўзимиз, баъзан Башир Аҳмаднинг қистови билан яқин атрофдаги диққатга сазовор жойлар, бозорларни айланиб келардик.

Башир, Ясин соҳиблар ҳаммамизни Исломободдан бир неча ўн чақирим наридаги, атрофи ўрмон билан ўралган «Жаҳон бозори» деб аталувчи савдо шаҳарчасига олиб бордилар. Дам олиш (жума) кунини шу ерда ўтказдик.

Қарийб бир ҳафта давом этган анжуман охирлаб қолган кунларнинг бирида Башир, Ясинлар бизларни уйларига таклиф этишди.

Меҳмондорчиликнинг асосий қисми Муҳаммад Ясиннинг кенг саҳли ҳовлисида давом этди. Чунки яқин орада хонадоннинг тўнғич қизи Ойша бонунинг тўйи бўлиши керак. Бундай шодиёна арафасида турган оилага кутлуг қадамли меҳмонлар ташриф буюрса, келин-куёвлар ҳаёти шод-хуррамликка бурканади, улар меҳр-оқибатли бўлишади, уйдан меҳмон, қут-барака аримайди деган ажойиб тушунча бор экан.

Бизларни Ясин соҳиб хонадони соҳиббаси Фарҳанда хоним, ўғиллари Умар, келинлари Эърам Али, катта-кичик қизлари Ойша, Омина ҳатто бўлажак куёв Амир Хонлар кутиб олишиди.

Дастурхон атрофидаги суҳбат қизигандан қизиби, мушоирага айланиб кетди. Шеърхонликни Тоҳир Қаҳҳор бошлади. Хосиятхоним Бобомуродова давом эттирди:

*Баҳор ҳатто кетолмайди бу элдан,
Аҳмад билан Ёсинлари бор учун.
Шавқи кетмас бу кечанинг ҳеч дилдан,
Илҳомли дам юракларга ёр учун,
Раҳмат дўстлар, меҳр учун, ор учун.
Ёшлик билан донишлик учрашди бугун,
Садоқатла меҳр қўшилиб кетди.
Исломободда қалблар туташди бутун
Наволар, қўшиқлар осмонни тутди.*

Бу жумлаларни таржима қилишга ҳожат қолмади. Даврада ўтирганлар юрагига ҳар бир сўз, ҳар бир жумланинг оҳанги сеҳрли куйдай сингиб борар, ўртада завқиёб туйғулар жўш урарди.

Мушоирани «Ён дафтари»га ҳавас учун шеърлар битиб юрадиган Фарҳанда хоним давом эттирди...

Ойша-Амир Хонлар биз меҳмонларни яқинлашиб келаётган тўйларига таклиф этиб, бир сидрадан Покистон миллий либослари, совға-салом улашишди.

Башир соҳиб:

— Албатта тўйда иштирок этишларингиз шарт. Мушоира давом этиши керак. Шу тантанага бағишлаб Тоҳир Қаҳҳор ошнам янги шеър битсин. Ортиқча гап бўлиши мумкин эмас, — дея ўтиришга яқун ясади.

Афсус, Ойша-Амир Хонларнинг никоҳ тўйларида иштирок этолмадик. Тилак ва дуоларимизни улар номига жўнатилган қутлов шошилиночномаси орқали изҳор этдик...

Ўзбекистонга қайтгач, Пиндилик «Мансурхўжа» сурагини индамайгина ўша пайтда Фарғона вилоят ўрмон хўжалиги бошлиғи бўлиб ишлаётган Кўқонли «адаши» олдига қўйдим.

— Ие, қўллар чўнтакда! Худди кенг кўчанинг султонидай йўрғалаб кетяпмиз-ку! Ҳа, ҳа, бу Тошкентдаги «Чинобод»

санаторияси! Вот, масала қаерда! Ўшанда билинтирмай суратга тушириб қўйган эканлар-да!

— Йўқ, бу покистонли «адаш»ингиз Мир Башир Аҳмад! Ўз суратини Сизга эсдалик учун бериб юборди! — дейман Мансурхўжа акага уни ҳайрон қолдириб ва тасодифан кўчада бу одам билан қай ҳолда учрашиб, танишиб қолганимиз тарихини сўзлаб бераман.

У киши суратдан кўз узмай:

— Ғалати ишларни қилиб юрасиз. Худди ўзим-а! Довдирлиги ҳам менга ўхшайдими? — деб сўрайди қув боқиш қилиб.

— Худди ўзингиз. Айниқса «Ортиқча гап бўлиши мумкин эмас» дея бир сўзда туриб олиши!

— Мучалимиз ҳам бир бўлса керак! — кутилмаганда Мансурхўжа ака стол устига муштини уриб, ўрнидан туриб кетади; — Тутиб келиб, бир меҳмон қилмаймизми-а!...

ПОКИСТОНЛИ ЎЗБЕКЛАР

Исломобод миллий тиллар университетининг ўзбек тили гуруҳи талабалари билан бўлган учрашувдан қайтар эканмиз, режиссёримиз Мақсуд Юнус эҳтиёткорлик қилибми, овозларини пастлатиб:

— Анаву, тил ўрганаётганлар ичида ўзбеклар ҳам бор шекилли. Кўриниши худди ўзимизникиларга ўхшайди, сўзлари анча бурро. Умуман, бу ерда ўзбеклар борми? Учрашганмисизлар? — деб сўрадилар.

— Изласа — топилади, — жавоб қилди Ансориддин бепарвогина.

— Мен излаб топганман. Ҳатто, Кўқонча чойхонапалов қилиб, гурунглашиб ўтирганмиз ҳам. Э, улар анчагина! — дедим.

— О, Кўқон! — деб юбордилар оқсоқол қандайдир ички бир соғинч оҳангида ва лаҳза ўтмай, беихтиёр оғиздан чиқиб кетган бу эҳтиросли «чекиниш»дан бизни чалғитмоқчи бўлдилар чоғи, икки қаватли кўзойнакни пешонага кўтарганча, менга ўгирилдилар:

— Ростдан ҳам улар билан гап-гаштак қилган бўлсангиз, кўп эканда!..

Дарвоқе, мен аксар таниш-билишлардан;

— Покистонда ўзбеклар борми? Улар қанақа яшашади, биронтаси билан учрашиб, суҳбатлашгансизми? — деган саволларни кўплаб эшитаман.

Ҳатто «Олтин девор»ни қўйиш ҳаракатида юрганимиздан хабар топган шарқшунос адабиётчи бир дўстимиз;

— Жуда яхши ишга қўл урибсизлар, у ерда ҳам ўзбеклар кўп дейишади, менимча комедияни ўша ҳаммиллатларимизга тушунарлироқ бўлсин учун, эски ўзбекчада сахналаштирилгани маъқул, — дегандай маслаҳат берганди...

Салим соҳиб ҳам шаҳарнинг «ўзбеклар яшайдиган» томонларини яхши билмас экан. (Карачи ҳаддан зиёд каттада!) Қоғозда ёзилгани бўйича сўраб-суриштириб керакли адресни топиб боргунимизча, атрофга қоронғи тушиб бўлди.

Яккам-дуккам шувокқа ўхшаш ўт-ўланлар ўсиб ётган яйдоқ текисликдан асфальт йўл бўйлаб бироз юрганимиздан сўнг, ҳаммаси бир хил тўрт қаватли иморатлар кўзга ташланди. Улар ниҳоятда зич эди. Кўринишидан олтмишинчи йилларда Тошкентда барпо этилган Чиланзор «квартал»ларини эслатарди. Ҳар томонга шахмат нусха бўлиб чўзилиб кетган йўлакларнинг икки тарафи сон-саноксиз дўкон-у турли боққоллик расталари билан тўлиб-тошган. Газмол, кийим-кечак, болалар ўйинчоқлари, оёқ кийимлар-у дафтар-қаламлар, тартибсиз пештахталар устига уйиб ташланган, турли-туман мева-чевалардан тортиб, Япониянинг сўнгги моделда чиқарилган телерадиоаппаратларигача шу ердан топишингиз мумкин. Худди бундан бир неча йил аввал кўрганим — Коломбодаги «аралаш моллар» бозорининг гирт ўзи! Ҳаммаёқда одам қайнайди. Гала-говур авжида. Бу ҳам етмагандай, ҳар қаламда қулоқни қоматта келтириб, оҳанграбо тасмаларидан турли нағмадаги кўшиқлар янграйди. Иморатларнинг дўконлар учун ажратилган пастки биринчи қаватида минг-минглаб турли шакл-шамоилли электр чироқлари ёниб тургани ҳолда, негадир тепа қаватлар зимистон қўйнига чўккандай бўлиб кўринарди.

Туртиниб-суртиниб анчагина юрдик. Ниҳоят, рақами ёзилган «сектор»даги қўл соатлари ва унга занжирлар сотиладиган дўконни топиб келдик. Афсус, таниш йигитчани учратолмадик. Ҳали шаҳардан қайтгани йўқ, дейишди. Унинг қўшниси, таги уругтлиқ ҳамюртимиз бўлмиш киши ҳам кунни кеча Пешоворга — мол олиб келишга кетган экан.

Бизни қарши олганларнинг аксари ўзбеклар бўлиб, Афғонистоннинг Мозори Шариф, Шивирғон шаҳарлариданмиз дейишди. Тижорат, қолаверса тирикчилик ташвиши кўпчиликни бу ерга етаклаб келган. Улар асосан ўттиз-қирқ ёшлар нари-берисидаги кишилар. Мўйсафид қариялар ҳам бор. Ўзбекчани шикаста шева билан гапиришади. Баъзи сўзларни тушиниш қийин бўлса-да, оҳанги ёқимли.

Бизларни ширинлик, мева-чевалар билан меҳмон қилишди.

Атрофимизни ўраб, ўтириб олиб, Истиқлолга чиққан Ўзбекистон, унинг ҳозирги ҳаёти ҳақида кўпдан-кўп саволлар беришарди.

Яқин-атрофдан йиғилганлар билан алла маҳалгача гурунглашиб ўтирдик.

Хайр-хўшлашиб ўрнимиздан турарканмиз, шундоқ ён қўшни дўкондан биз учун қадрдон, таниш қўшиқ янграй бошлади:

*«Тарихингдир минг асрлар
Ичра пинҳон ўзбегим...»*

Вужудимизни ички бир ҳаяжон қамраб олгандай бўлди. Ҳофиз гўё бу қўшиқни шу ерда жамулжам бўлган барчамизга қарата айтаётгандек эди...

Бир куни Исломободда Асадуллахон мендан:

— Сиз билан эрта, ё индин қавмдошларимиз учрашиш ниятидалар. «Ньюз» ахборида чиққан интервьюингизни ўқишибди. У кишининг «даричаси рўпарасида» турсак-да, (гап «Даричам рўпарасидаги Покистон» ҳақида кетмоқда. Д.Н.) нега бизларга назарлари тушмайди, дейишяпти. Мен учраштириб қўяман деб, ваъда берганман. Қайси кун вақтингиз бўлади? — деб сўраб қолди.

— Сиз қачон десангиз тайёрман, — дедим-да, учрашув кунини белгиладик.

Аммо, эртаси кун дўстим Тоҳир Аслам рафиқаси Садия хоним билан ҳузуримга кириб келиб:

— Лаҳордан атайин Сизни ўзимиз билан меҳмонга олиб кетишга келдик, - деб қолишди.

Режа ўзгарадиган бўлганлигини телефон орқали Асадуллахонга айтгандим, у киши мен яшаб турган қароргоҳга тез етиб келди;

— Ҳечқиси йўқ, — деди ўзига хос босиқлик билан менга ўтирилиб, — Сизни келишилган ўша жума куни Лаҳордан топиб оламиз. Дўстларнинг ҳам ниятлари Пешовордан Исломободга келиб, сўнгра Лаҳорга бормоқ эди. У ерда Сизларни ўзим учраштириб қўяман.

— Улар неча киши? — дедим шунга яраша совға-салом — эсдалик ола кетишни ҳаёллаб.

— Абдул Раҳим, Абдубоқи Туркистоний, Қози Мустазаф, яна шопур — тўрт киши!

— Келишдик, жума куни эрталаб Лаҳорда қўнғироқларингизни кутамиз, — деди Тоҳир Аслам гапга яқун ясаган бўлиб, ёнидан ташриф қоғозини чиқариб бераркан.

Айтилган пайтда телефон жиринглаб, Асадуллахоннинг ўзига хос шикаста ҳам ёқимли овози эшитилди. Улар

Лаҳорда қўноқ бўлган жой адресини ёзиб олдик. Ҳозир етиб борамиз дедик.

Бизни катта дарвоза олдида кутиб олишди. Худди олдиндан таниш, қадрдонлардай бирма-бир қучоқ очиб сўрашдик.

Асадуллаҳон Абдул Раҳим деб таништирган баланд бўй, қопқора соқолли, қирқ-қирқ беш ёшлардаги келишган қоматли кишининг юзларидан илиқ табассум ёғилиб турарди.

Тўладан келган, ўрта яшар Абдубоқи Туркистоний биринчи кўришдаёқ лутфи ҳазилга мойилроқ, ҳар қандай тоифадаги киши билан тез тил топишиб кета оладиган одамлиги сезилиб турибди.

Бир четда қўлларини қовуштириб турган бўй-басти ихчамгина, чўққисоқол, кўринишидан шерикларига тенгдош киши ниҳоятда одоб билан сўрашаркан:

— Қози Мустазаф, — деб қўйди синиқ овозда ўзини таништирган бўлиб. Яна нималар айтди, эшитолмадим, бу учрашувдан гоят мамнунлигини изҳор қилди, шекилли.

Атрофи заъфарон гуллар билан қопланган асфальт йўлакдан ичкарига кирдик. Бу ер катта ҳовлини эслатувчи бир қаватли уйлардан иборат меҳмонхонага ўхшаш манзилгоҳ бўлиб, Абдул Раҳимнинг кенгроқ хосхонасидаги стол товаригидан жой олдик.

— «Даричам рўпарасидаги Покистон»да биз ўзбеклар ҳақида ҳам ёзсинлар, деб гина қилганим яхши бўлган экан. Худонинг марҳаматини қарангки, Асадуллаҳон оғайнимиз сабаб бўлиб, мана, дийдор кўришиб ўтирибмиз, — деди Абдубоқи Туркистоний ўртага чўкиб қолган жимликни бузиб, — Сизларни кўришни, тўйиб-тўйиб мулоқот қилишни истаймиз. Илгари шўро бунга йўл қўймасди, биламиз. Энди берк эшиклар очилиб, Ўзбекистонда истиқлол бўлди. Қулоғимизга ҳўп яхши гаплар чалинади. Ҳақларингизга дуолар қиламиз.

— Бале, — бир қўлини олдинга чўзиб, бошини чайқаганича гапга қўшилди Қози Мустазаф, — энди бизлар бир-биримизни яхшироқ биладиган, чамбарчас боғлиқ тарихимизнинг муштарак томонларини биргаликда ўрганиб, авомга етказадиган вақт келди. Зеро буюк бобомиз ҳазрат Мир Алишер:

*«Эл нетиб топгай мани,
Мен ўзимни топмасам»*

деб бекорга айтмаганлар. Бунинг тагида бир олам маъни бор. Яъни илми дониш топишмаса, оддий авомдан не кутиш даркор.

«Ўзбекча» чой устида бошланиб кетган гурунгимиз узоқ давом этди. Тоҳир менга икки-уч бор кўз ташлаб қўйди. Билиман: турайлик деяпти. Чунки соат ўн бирда «Пок-Ўзбек дўстлик жамияти» идорасида унинг раиси Маҳмуд Али Бҳаттий жаноблари билан учрашишимиз керак эди. Ундан чиқиб «Ал Ҳамро» театри комплекси маъмурларига йўлиқиб, «Олтин девор» хусусида маслаҳатлашишни режалаштиргандик.

Мен Абдул Раҳимга узримни айтиб, эртага бафуржа гаплашсак дегандим, у норози оҳангда:

— Дарровоқ кетасизларми! Бизда ош едирмай меҳмонни кузатиш одатимиз йўқ. Гапим тўғрими, Абдубоқи! — деб ёнбошига қараганди, у гавдасига ярашмаган чаққонлик билан ўрнидан зип этиб турди:

— Албатта, ош тайёр, — дея ташқарига йўналди. Бироз вақт ўтгач, Абдубоқи катта лаганда палов билан матал ўқиб, кириб келди:

*Меҳмон келар эшикдан,
Ризқи келар тешикдан.*

— Уста пазанда, ҳам сухандон, — деди Абдул Раҳим унга ишора қилиб.

— Кўп мақтаб юборманг ака, доим Сиз мақтайдиган, устига зирвагу қалампирлар босилган Фарғонача чойхона паловга ўхшамайди, — у бу гаплари билан шеригини Ўзбекистонда икки-уч бор бўлганлигига ишора қилиб ўтди.

Ўзбек ҳамма жойда ўзбек экан. Баъзи мезбонларга ўхшаб нима ейсан, қорнинг қалай деб ўтирмайди, топганини олдинга келтириб ташлайди ва албатта, аччиқ чой ичирмай, палов едирмай жўнатмайди.

Мезбонларнинг таърифлашлари бўйича Абдул Раҳимнинг «доно маслаҳатлари», Қози «калон» ёқиб турган «оташ тафти», Абдубоқининг «капгури остида» пишиб етилган таом савзи-гурунчи алоҳидалиги билан «Фарғонача палов»дан сал ажралиб турса-да, хушбўй ва тотли эди.

Ҳаммамиз иштаҳа билан едик.

Дастурхон йиғиштирилгач, Тоҳир Аслам бир четда турган атлас тугунга ишора қилиб:

— Бундай ажойиб палов ижодкорлари таҳсин ва инъомга лойиқ деб ўйлайман, — деди.

— Тўғри айтасиз, Тоҳир, қани ўзингиз ёрдамлашиб юборинг! — дедим-да, тугунни ечиб, мезбонларга бир сидра сарпо-чопон, чуст дўппи кийдириб, белларига қийиқ боғладик.

— Мана, энди ҳаммамиз бир бўлиб-тўртта ўзбакка айландик. Бу сарполарни то Пешоворга боргунимизча эгнимиздан ечмаймиз. Кўриб қўйсинлар, биз кимлигимизни, — дея Абдубоқи қаддини ростлаб гоз қараш қилди, сўнг менга ўгирилди, — хўш, тақсир, ўзлари қачон Исломободга қайтмоқчилар?

— Эрта-индинни мўлжаллаб турибман.

— Яхшиси эртага йўл-йўлакай гурунглашиб, бирга кетақолайлик. Мошин тайёр. Келишдикми? — Абдул Раҳим бир менга, бир Тоҳирга қаради.

— Яхши маслаҳат! — дедим.

Тоҳир Аслам ҳам елка қисиб, илож қанча дегандай бўлди.

Эртага эрталаб соат тўққизларда Лаҳор марказидаги «Ҳолидэй» емакхонасида учрашадиган, ўша ерда нонуштани бирга қилиб, йўлга тушадиган бўлдик.

Абдубоқи айтганидек, улар учовлари миллий кийимда — кеча биз кийдирган сарполарда келишди. Бу емакхона ходимлари орасида бироз жонланиш ҳамда қизиқиш уйғотди. Атрофимизда парвона бўлишди.

«Ҳолидэй»да асосан Хитой таомлари тайёрланар экан, чинни косачаларда бизнинг угура ошни эслатувчи майда гўштли овқат келтиришди. Сўнг ўртага масаллиғи жизиллаб қайнаб, қопқоғи четларидан буғ уфуриб турган мис това қўйишди. Албатта, дастурхонда чаватига ўхшаш юпқа нон, ҳар хил резаворлардан тайёрланган егуликлар ҳам бор эди.

Нонуштадан кейин Тоҳир Аслам билан хайрлашар эканмиз, у тайинлади:

— Тушликни «Скай вэ» («Осмон йўли»)да қилинглар. Халил соҳиб кутиб олади, телефонда айтиб қўяман!

Японияда ишлаб чиқарилган бақувват «Ниссан» машинасига ўтириб, аэропорт томон кетдик. У ерда Асадуллахон тушиб қолди.

— Тақсир, бизлар билан кетмайсизми? — дедим ҳайрон бўлиб.

— Сизни манаву дўстларга таништириб қўйиб, елкамдаги қарздан қутулдим. Бу ёғига йўл узоқ. Бемалол, гурунг қилиб кетинглар. Сиқилишиб юрамизми! Мен учоққа чипта олганман. Мана, шопур Шоввали бу йўлларда юравериб жуда «фас класс» бўп кетган. Сизларни зериктирмай олиб боради. Биз сизни Исломободда кутиб оламиз. Кўришгунча хайр!

Лаҳор шаҳридан чиқиб, катта йўл бўйлаб 15-20 чақирим юрганимиздан сўнг Абдул Раҳим зорлангандай Абдубоқига деди:

— Биродар, Сиз Чинда кўп бўлгансиз, кишини ёшартирадиган ҳар хил овқатларини кўп егансиз. Бугун еган таомларимиз мободо... илон гўштидан эмасмиди? Вужудим қизиқиб боряпти.

— Ростданам шундай бўлса, ўзингизни йигирма ёшли паҳлавон йигит бўлдим дейверинг. Морнинг гўшти тансиқ, фойдали нарса! — жавоб қайтарди Абдубоқи.

Шундан кейин мавзу «илон шўрваси» атрофида айланиб, бир-бирига уланиб кетаверди.

Қози «калон» Мустазаф Шарқ табобатининг илми донишлари бу хусусида кўп ва хўп ёзиб қолдирганликлари, алоҳида «Тиббий сир- асрорлар» китоби ҳам борлиги ҳақида тўлқинланиб сўзларди.

У киши аввал ўзини қанчалик сиполикка солишга уринмасин, вақт ўтган сайин юзларига қизиллик югуриб, нутқу ҳатти-ҳаракатлари «жўшқинлашиб» борар, бундан Абдубоқи Туркистоний илҳомланиб гапдан гап чиқарарди.

Хуллас, эрталабки нонуштанинг «зўри»данми, уч-тўрт жойда ташналикни босиш учун муздай чанқоқбосди шарбатлар ичдик, яна беш-олти шишадан ўзимиз билан олволдик ҳам.

Лаҳор — Исломобод Катта йўли бўйлаб кета-кетгунча тез-тез учраб турадиган гавжум чойхона-ю бозорчалар олдида машинамиз тўхтаб, ундан бу томонларда урф бўлмаган кийимли «меҳмонлар» тушиб келишгач, кўпчилик уларга қизиқиб қарашар, илтифот билан «Ассалому алайкум»

лейишар, ҳар ён-ҳар ёндан «Ўзбекистон» деган шивирлаш эшитилиб қолар, чаққон дўкондорлар эса атрофимизда парвона бўлишарди.

— Кўряписизми, — дерди шундай пайтларда Абдул Раҳим мени четроққа тортиб, — тўрт-беш йил аввал Ўзбекистон сўзини тасаввур ҳам қилишолмасди. Афғонистоннинг бошқача номи, ё у ернинг бирон шўъбаси бўлса керак деб ўйлашарди. Буларнинг ҳаммаси — Истиқлол шарофати!

Қози Мустазаф чинданам йўл юрганимиз сайин кўз ўнгимда ўта зукко ва теран билимли инсон сифатида гавдаланиб борар, худди сим-сим эшикларини аста очётган афсонавий хазинага ўхшарди. Унинг гаплари лўнда ва аниқлиги билан кишини ҳайрон қолдирар, бу кечаги ёки бугун эрталабки қисиниб-қимтиниб, ҳокисор ўтирган одамга асло ўхшамасди. Адабиёт, фалсафа, дину диёнат, ҳандаса ҳам табобот илмидан тортиб, қадимшунослиг-у ҳозирги замон сиёсат майдонидаги бўҳронлардан яхши хабардор, шу билан Туркистонимиз ўз бошидан кечирган қонли фожеаларни йилу кунигача адашмай айтиб берадиган хотираси ҳайратланарли даражада кучли эканки, шундақ кичкина вужудга бу даражада ақл-заковатнинг залварли уммони қандай жо бўлдийкин деб ўйланиб қоласан.

Яна, маълум бўлишича «Ньюз» газетасидаги интервьюни ўқиб, шерикларини хабардор қилган, каминани Асадуллахон орқали йўқлатган ҳам шу киши экан.

Ўзимни қизиқтирган нимаики савол бўлса «Доктор Қози» (мен шундай деб атай бошлаган эдим) дан батафсил жавоб олардим.

Гап шоиримиз Эркин Воҳиднинг «Ўзбегим» қасидасига келиб тақалди.

— Ҳа, Иқбол ҳам бир пайтлар «Таронаи Ҳинд»ни ёзган. «Ўзбегим» қасидаси Ўзбакларга — ҳаммамизга бағишланган таронадир. Лекин муҳтарам шоиру замонамиз, — дея бир лаҳза жимиб қолди-да, сўнг таъкидлагандек овозини сал баландлатиб, таъкидлаган бўлди суҳбатдошим, — «Ўзбегим»га ҳали кўп қўшимчалар киритишлари керак...

Вақт пешиндан ошганда Лаҳор — Исломобод йўлининг қоқ ўртасида жойлашган, шоирона номли Тоҳир айтган «Скай вей» яъни «Осмон йўли» ресторанига кириб келдик.

Бўш жойлардан бирига ўтириб улгурмасимиздан қаердандир пайдо бўлиб қолган ресторан хўжайини Халил соҳиб қўярга-қўймай ичкарига — хосхонага бошлади;

— Ҳурматли меҳмонларга яраша жойимиз бор. Йўлда чарчаб қолмадингларми? Хуш келибсизлар! Анчадан бери кутаман, Тоҳир ошнам эрталаб қўнғироқ қилганди.

Биз бир неча кун олдин Лаҳорга кетатуриб шу ерга тушиб ўтган, Тоҳир қадрдон бу оғайниси Халил соҳибга мени хўп таъриф этиб таништирганди.

— Қалай, бизнинг юртимиз? Лаҳор Сизларга ёқдими? — деб сўради тўрда савлат тўкиб ўтирган Абдул Раҳимдан ресторан хўжайини.

— Жуда ажойиб шаҳар, одамлари ундан ажойиб!

— Ваҳ-ваҳ! Бизнинг урдуча каломни хўп чиройли талаффуз билан айтасизлар!

Қози Мустазаф кичкина бошига сал катталиқ қилиб турган дўппини пешонадан юқори тортиб, тўғрилаб олдида, мезбонга лутф этди:

— Жаноб, азал-азалдан биз ўзбеклар лисоин тилли бўлганмиз. Аждодларимиз ал-Беруний, ал-Хоразмий, Ибн Сино, ал-Бухорий, Заҳируддин Бобурни эсланг!

— Бешак, гапларингиз тўғри. Шундай буюк зотларга риштадорлиги бор Сизлардай меҳмонларнинг ташрифидан бошим осмонга етди.

Мен сўз ўйини қилдим:

— Ўзи «Осмон»да ўтирибмиз-ку!

Халил соҳиб ўзини тутолмай завқи жўшиб, кулиб юборди.

Шу орада ёшгина йигит кириб, нима тамадди қиласизлар, буюринг, дегандай бизларга қаради. Бироқ, хўжайин биронтамизни оғиз очишга қўймади: йигитчага уқдиргандай деди:

— Худди ўша, душанба кунндагидай энг аввал дастурхонга нон, чой келтиринглар. Чой, албатта ўзбекча бўлсин!

— Халил соҳиб, узр сўраб, гапингизга қўшимча қилсам, дедим мезбонга.

Кулоғим Сизда дегандай жилмайиб, у мен томон ўгирилди.

— Маълумки, Ўзбекистонда чой ниҳоллари ўсмайди. Ўстиришга ҳаракат бўлди, лекин иқлим кўтармади. Шунинг

учун бу хушбўй ичимликнинг «масаллиғи» Ҳиндистон, Шри Ланка, Индонезия, Хитой мамлакатларидан келтирилиб, ўзбекча усул билан чой дамланади.

— Гапингизга тушундим, — деди Халил соҳиб ҳамон мендан кўзини узмай, — чойни айтган усулингизда қойиллатиб дамлаймиз. Лекин «масаллиқ» қайси мамлакатники бўлсин?

— Ҳозир бизда Шри Ланка чойининг мавқеи баланд!

— Ҳўрандининг, айниқса меҳмонларнинг истаги биз учун қонун. Бизда ҳам Шри Ланка чойи қадрли! Бу масалани кечиктирмай ҳал этишга киришамиз, — деди-да, мезбон ташқарига чиқиб кетди.

Дастурхонга муздай шарбатлар қўйилди, ҳар хил таомлар келтирилди, бироқ, чойдан дарак бўлавермади. Мулозимга бу ҳақда икки-уч бор эслатиб қўйдик ҳам, натижа чиқмади.

Ниҳоят, бошлиқни чақиринглар, дедик.

— Томоқларимиз қақраб кетди, жаноб. Эрталабдан бери чой умидида юрибмиз, қачон келади? — Абдубоқи ҳиқи-чоғини шишадан қуйилган маъданли сув билан босиб, Халил соҳибга қаради.

Ўз навбатида ресторан бошлиғи кўлидаги уяли телефонга ишора қилди:

— Яна озгина сабр қилинглар, ҳозир гаплашдим; учоқ Коломбо аэропортидан «Осмон йўли»га қараб энди кўтарилди, дейишди. Масаллиқ етиб келсин!

— Эҳа, ортиқча кутишга вақтимиз йўқ! Майли, бу сафарча шу ернинг — Покистоннинг чойидан бўлаверсин! — деди жиддий оҳангда Абдубоқи.

Халил соҳиб:

— Меҳмонлар истаги биз учун қонун! — юзига парда тутилган эшик қанотларини қия очиб, овоз берди, — Йигитлар, ўзимизнинг чойдан дамлай қолинглар!

Лаҳза ўтмай мулозим йигит киши бошига биттадан қилиб чой дамланган катта паднусни кўтариб кириб келди...

Шундай қилиб ўзбек қондошларимиз билан ҳазил-мутоибалардан иборат суҳбатни қиздириб, йўл юриб, йўл юрсак ҳам мўл юриб, кечга томон Исломободга етиб келдик.

Бизларни шаҳарга киравериш Шоҳқўча бўйидаги полиция қароргоҳи олдида Изҳор ул Ҳақ билан Асадулла-хонлар кутиб туришган экан.

Мен қисқа вақт ичида жуда қадрдон бўлиб қолган дўстлар билан хайрлашдим.

Машиналар жилиб, беш-олти қадамча узоқлашганди, бирдан «Ниссан»нинг орқа эшиги очилиб, Абдубоқининг боши кўринди:

— Ҳазил-ҳузул гаплар қилган бўлсак, ёзиб юрманг. Биродарларимиз ўқиб ҳайрон бўлишмасин. Лекин манаву «доктор қози калон» жанобимиз ҳақида қанча ёзсангиз арзийди. Китобни кўп ўқийдилар!

Мен хўп бўлади дегандек, қўл ишораси қилиб қўйдим.

Биз Изҳор соҳиб билан у кишининг ижодхонасида «Олтин девор»даги айрим ўзбекча қочиримли ибораларнинг урдуча муштарак лаҳжасини излаб, китоб кўриб ўтирардик.

Эшик кўнғироғи жиринглаб, бироздан сўнг хонага баланд бўй, ёши етмишлардан ошганга ўхшаб кўринса-да, бардам, қалди-қомати расо, сочларига оқ оралаган киши кириб келди.

У соф ўзбекчада гапира бошлади:

— Сизни кўриб бўладими, укажон. Шундоқ яқин жойда турар экансиз-у, бизни кига бир айланиб ўтай демайсиз!

Ҳозир Исломободдаги элчихонамизнинг кўпчилик ходимлари янги-яқинда ишга келишган. Шунинг учун уларнинг аксарини яхши танимасдим. Бу кўриниши салобатли кишини элчихонамизнинг янги ходимларидан деб ўйладим-да:

— Бизлар ҳам яқинда келдик, — дедим.

— Хабарим бор: «Олтин девор»ни қўймоқчисизлар. Мен у томошани Тошкентда кўриб эдим. Бу ерда кўрсатилса, катта қизиқиш уйғотади.

Суҳбат давомида маълум бўлдики, бу киши Шамсиддин Туркистоний экан.

— Сиз соф ўзбекчада гапиришингизга қараганда, бу томонларга яқин ўртада келиб қолган бўлсангиз керак, — дедим у кишига қизиқишим ортиб.

— Э, қайда ука, анча бўлган. Анжандан чиқиб кетганимизга олтмиш беш йилдан ошяпти. Соф ўзбекчада гапиришимга келсак, ким ўз она тилини унутади. Сут билан кирган — жон билан чиқади дейдилар-ку! Ватандошларни кўрсам, икки оғиз суҳбатини олсам, кўнглим тоғдай кўгарилиб кетади. Вақтингиз бўлса, ука, бизнинг ғарибхонага кечга томон айланиб ўтинг, бир пиёла чой қуйиб берай...

Исломободда ҳам замонавий шаҳарлардаги каби адреслар ўта қисқа ва лўнда ёзишга ўтилган.

Масалан: Шаҳар туманларга бўлинган. Улар алифбо тартиби бўйича бош ҳарф билан белгиланади. Ундан кейин мавзе, «сектор» ёки маҳалла, кўча, бино ва ундаги хонадонлар, ё ҳовлилар махсус рақамлар билан юритилади.

Биз «А-9/1, 28-101» адреси бўйича Шамсиддин ака Туркистоний ҳовлисини қийналмай топдик. Шундоқ Изҳор соҳиб хонаданига яқин жойда экан.

«Ғарибхона» катта темир панжарали дарвоза орқали кириладиган, олдида кўкаламзор майдони бор, икки қаватли кўркам иморат бўлиб чиқди. Шамсиддин ака ҳовли яланглигига киравериш ўнг тарафдаги кенгина меҳмонхонага бошлади, бизни. Дид билан қисман Оврупа русумида жиҳозланганди бу ер. Диван, юмшоқ креслолар, ўртада катта стол бўлиб, атрофига серҳашам курсилар қўйилган. Деворда турли суратлар... Диққатимни тўрдаги тилла ранг рамкага солиб осиб қўйилган кекса нуроний кишининг фотосурати тортди.

— Падари бузрукворимиз, — дея тушунтириш берди хонадон соҳиби суратга қараб қолганимни сезгач ва қўшиб қўйди, — отлари Нурбаҳодир Мирабдулло. Ўн саккиз йил аввал саксон беш ёшларида қазо қилганлар. Қабрлари Равалпиндида. Бобом тўқсон тўққиз ёшда бандаликни бажо келтирганлар. У кишининг қабрлари Қобулда...

Шундан кейин Шамсиддин ака қандай қилиб ватанни тарк этиб, чиқиб кетишгани ҳақида бир пиёла чой устида ҳикоя қилиб берди.

— Ўттиз иккинчи йили қулоқларни тугатиш, одамларни колхозга жалб этиш ишини жадаллаштириш учун Анжанга ҳарбийча кийиниб, тўппонча таққан малла сочли ўруслар келди. Улар аввал бойроқ ўтган мол-мулки кишилар борки, тутиб, олиб кетиб, қамайверди. Уларнинг бор бисотини мусодара этиб, ўзларини узоқ юртларга бадарға қилди. Ўша пайт ўзига тўқ киши ҳисобланган бобомнинг иккита ўғиллари бўлган. Яъни Мирпўлат амаким билан менинг отам! Мирпўлат амакимни уч-тўрт оғайниси билан комиссарлар тутиб олиб, отанг қаерда, молларинг, бойликларингни яширган жойни кўрсат деб роса қийнайди, қаҳратон совуқда устидан пақирлаб сув қуюди. Лекин улар ҳеч нарса айтиш-

майди. Амаким ва унинг бир неча шериклари совуқда қийнаб ўлдирилгани, катта дала четидаги хандакка обориб ташлангани ҳақида хабар келади. Бобом ярим тунда отам ва яна бир неча киши билан келиб, марҳумларни ювиб-тараб кафанлашади, жаноза ўқиб, нарироқдаги қабристонга кўмишади. Шунда бобом юртни ёвуз маҳлуқлар босди, уларда имон-эътиқод йўқ, бизларнинг бошимизга ҳам шу кунларни солиши мумкин деб, ҳаммамизни олиб, Анжандан чиқиб кетадилар. Ўшдан Қашқарга келиб, уч-тўрт йил яшадик. Сўнг Қорақурум йўли орқали кўч-кўронимизни от араваларга юклаб Кашмирга ўтдик. Тижорат билан шуғулландик. Иккинчи жаҳон уруши бошланганда Равалпиндига келиб, муқим туриб қолдик. У ерда «Пурана қила» — «Эски қалъа» маҳалласи бўлиб, истиқомат қилувчиларнинг кўпи ўзбеклар эди. Эллигинчи йиллардаги бир воқеа ҳеч эсимдан чиқмайди: тоғни урса талқон қиладиган забардаст, девдай қад-қоматли бир ҳамюртимиз бор эди. У тўсатдан қаттиқ бетоб бўлиб қолди. Унинг кулбасига кириб, ҳолидан хабар олиб турардик. Бир куни аҳволи оғирлашиб, маҳалламиз оқсоқоли орқали ҳаммани кулбасига чорлади. Ўртада, чорпояда аранг нафас олиб ётарди, атрофдагиларга қарашга ҳам мадори йўқдай эди. Бирдан у қадини ростлаб бизларга тикилди ва шердай наъра тортиб, ватандошлар деди кўзларида ёш билан, иншооллоҳ, қутлуғ замонлар келиб, ўз киндик қонимиз тўкилган тупроқдан жудо этган нопок босқинчиларнинг шум қадамидан юртимиз мусаффо бўлса, у томонларга йўлингиз тушса, бир кап тупроқ олиб келиб, мен бечоранинг қабри устига сочиб юборинглар. Ўтиниб сўрайман, шу илтимосимни унутманглар. Ана ўшандан кейингина у дунёнинг қийноқ-азобларидан қутулиб, гўримда тинч ётсам керак. Рози бўлинглар. У-ф-ф... — дедида, жони узилди... Мен ўтган йили Ўзбекистондан бир сиқим тупроқ олиб келиб, унинг васиятини адо этдим. Елкамдан оғир юк ағдарилгандай бўлди.

Шамсиддин ака мусофиротда кечган узоқ йиллик ҳаёт йўлини қисқача ҳикоя қилиб бераркан, бир лаҳза хаёл суриб қолди, кўзларида ёш қалқди.

— Ҳамма нарса муҳайё, Исломободнинг энг сўлим ва кўркем жойларидан бирида яшар экансиз, — дея у кишини

сухбатга тортмоқчи бўламан. Гурунгошим нима демоқчилигимни дарров илғаб олади:

— Э, ука, ҳамма нарса бор. Етарли. Куёвларим топармон-тутармон. Рафиқам Худоёрхон авлодидан. Қизларимни ўзимизнинг туркистонликларга турмушга берганман. Ўзимнинг ҳам ишим ёмон эмас, фабрикам ишлаб турибди. Фақат ватан соғинчи қийнайди мени. Кечалари тушимга кириб чиқади, ўша Анжан томонлар. Бу бойликларнинг ҳаммасидан юртимнинг бир сиқим тупроғини афзал кўраман! — Сўнг Шамсиддин Туркистоний овозини пастлатиб, кўшиб кўяди, — юртнинг қадрини фақат мусофиротда юрганлар биледи!

Ҳа, мен хонадониди меҳмон бўлиб ўтирган бу кишининг турмуши яхши. Ҳатто, ҳозир бизда пайдо бўлаётган янги «бой»лардан ҳам кўп даражада аъло. Юзлаб кишилар ишлайдиган катта корхонаси кун сайин фойда келтириб турибди. Лекин кўнгли ярим... фақат Она-юрт соғинчи билан яшайди.

Мана, сизга Покистон мамлакатади мен йўлиққан ҳар хил тақдир, ҳар хил тоифадаги ўзбеклар. Улар ҳақида баҳоли қудрат ҳикоя қилдим. Аслида, бу кишилар покистонликми...

Бундан бир неча йил аввал Мозори шарифлик Нурулла Тўлақоний Ўзбекистон радиоси орқали қизиқ бир воқеани сўзлаб бергани эсимда: узоқ Малайзиянинг пойтахт кўчаларидан бирида кетатуриб у кишининг қулоғига таниш оҳанг чалиниб қолади. Ҳайдовчидан машинани тўхтатиб, орқага юришни илтимос қилади. Мундоқ қараса, кўча беткайидаги кичик дўкончада магнитофондан таралаётган «Ўзбегим» кўшиғига маст бўлиб, кўзларини юмганча тебраниб, кексароқ бир киши ўтирибди. Шубҳасиз шу дўкон эгаси. У кўшиққа чунонан берилиб кетганки, ҳатто ичкарига меҳмон кириб келганини ҳам сезмайди. Ниҳоят, куй тутагач, салом-алик қилишади.

— Ўзбекистонликмисиз? — деб сўрайди дўкондор ҳайрат билан.

— Нима фарқи бор, қаердаки бўлмайин, яшамайин, ўзбекман, — дея жавоб қайтаради меҳмон.

— Оҳ, ўзбегим, мани йўқлаб келган қадамларингизга ҳасанот, — дўкон эгаси чопиб келиб, Тўлақонийни бағрига

босади ва кўярда кўймай уйига олиб кетади. Икки кун меҳмон қилади.

Энди, буларни ким, қандай ўзбек деб ёзай...

Бизга қарийб етмиш йилдан зиёд «раҳнамолик» қилган «буюк оғалар» «Одоб билан саломингни бергин-у ўтиб кетавергин» (Абдулла Қаҳҳор) деган — шарқона бағрикенглик тушунчасини англаб етолмасдилар. Ҳар қандоқ миллат биз турганда орқароқда юриши керак деган калондимоғлик ақидасини «қонунлаштириб» олгандилар ва шуни «миллатлар тенглиги ва ҳақ-хуққини камситмаслик» ниқоби остида амалга оширардилар. Яна, бу дунёда «совет ўзбеклари»дан бошқа ўзбеклар йўқ, бор бўлса, улар синфий душман деган тушунча онгимизга сингдирилган, улар ҳақида ёзиш, бирон жўялироқ маълумот бериш мумкин эмасди. Ҳатто бир пайтлар Алишер Навоий «чет элли» бўлганлиги учун ундан воз кечиш кераклигини талқин қилишга урунганлар ҳам бўлган дейишади.

Мен бугун ўтмишнинг қора кўланкаси бўлиб қолган «анъана»ни бузиб, хориждаги ватандошларимиз ҳақида қисқача ҳикоя қилиб ўтдим холос. Улар покистон-афғонистонликми, малайзия-арабистонликми ё бўлмаса америкаликми — фарқи йўқ, тилдош, дилдошлар ҳақида ёздим. Чунки ўзбек деган бу миллат қаерда бўлмасин, бир-бирини риштадорлик иплари узвий боғлаб туради. Эт билан тирноқни ажратиб бўлмагани каби, уларни ҳам айириб бўлмайди.

ЎЗГАРГАН РЕЖАЛАР

Кечаси вақт алламаҳал бўлганда телефон жиринглади.

Лаҳордан «Пок-Ўзбек маданий ва иқтисодий алоқалар дўстлик жамияти»нинг раиси Маҳмуд Али Бҳаттий жаноблари ҳол-аҳвол сўрагандан сўнг, эртага Исломободга етиб бораман, тушликни бирга қиламиз, деди.

Энди артистлар танлови поёнига етай деган, Ботин ҳамма ишини йиғиштириб қўйиб, Мақсуд ака айтганидек «Мўмин»-га, яъни ўзига муносиб «хотин» — («Хуринисо») қидириш билан овора эди.

Бироқ, эртаси кун Исломободнинг «Чайна» ресторанида бир неча киши иштирокида бўлган гурунг режаларимизни буткул ўзгартиб юборди.

— Аслида маданий алоқаларимиз тарихида бу биринчи маротаба амалга оширилаётган катта талбирлардан биридир, — дея босиқлик билан гап бошлади Бҳаттий жаноблари, — Шунинг учун «Олтин девор»ни бор бўй-басти билан юқори даражали театр саҳнасида намойиш этишимиз керак. Асарга ана ундан кейин Покистон бўйлаб катта йўл очилади. Қолаверса, ўтган йили Дадахон соҳиб Лаҳорга келиб, Тоҳир Аслам икковлари Ал-Ҳамро маъмурияти билан гаплашишган.

— Лекин, — дея суҳбатга аралашди Кишвар Наҳид хоним, — маълумки, комедия бойликка ўч, олтин васвасасига тушганлар ҳақида. Шунинг учун уни ўзимизнинг пойтахт амалдорларига кўрсатишдан бошламоқчи эдик. Афсус, «Мемориал Холл»да таъмир ишлари бошланиб қолиб, саҳна масаласи кўндаланг бўлиб турибди. Ҳали ҳам Ал-Ҳамрога кўчирсак кеч эмас. Вақтни бой бермаслик учун бугун Сажжод Ҳайдарни Лаҳорга жўнатишга тайёرمىз. У ерда ташкилий ишларни уюштириб туради.

Дастурхон атрофида юқори лавозимли икки-уч ҳукумат аъзолари ўгиришарди. Уларга ҳам бу фикр маъқул тушди.

Сочлари мошгурунч, ҳазилкашроқ жаноб:

— Агар Кишвар хоним бизни назарда тутаётган бўлсалар, комедияни Лаҳорга бориб, кўриб келаверамиз, — деди.

Жаноб Бҳаттий уяли телефони орқали аэропорт билан уланиб, битта чиптага буюртма берди. Сўнг Лаҳорга кўнғироқ қилди. «Жимхона» кўрғонидан учта жой ҳозирлаб кўйишни айтди ва бизларга ўгирилиб:

— Бугун-эрта Исломободни томоша қилинглар, тоғли Марини бориб кўринглар, индинга Сизларни Лаҳорда кутамиз, — деди.

Бу «юмуш»ларнинг ҳаммаси ўн дақиқалар ичида ҳал қилинди.

Комедияни саҳналаштириш билан бирга унинг китобини чоп этишни ҳам Тоҳир Аслам Гўра билан келишиб олгандик. У «Олтин девор»нинг урду нусхаларидан бирини ўзи билан олиб, Лаҳорга кетганди.

Бу томондан ҳам иш осон кечадиган бўлди: «Гўра паблишарс» нашриёти билан Ал-Ҳамро театри комплекси бир-бирига яқин масофада жойлашган.

Доим қувноқ, юзидан шўх табассум аримайдиган, Покистоннинг таниқли тиниб-тинчимас артистларидан Ботин билан қисқа вақт ичида қадрдонлашиб қолгандик.

У бизлардан сўраб, Мўмин монологидаги энг қизиқарли жойларининг ўзбекча матнини ҳафсала билан ёзиб олар ва ҳайрон қоларли даражада тез ва соф ўзбекча талаффузда ёддан айтиб, хонамизга кириб келар, бундан ўзи завқланиб кетиб, «Қалай! Яхшими?» деб кўярди.

— Шу тиришқоқлигинг бўлса, сани Тошкентга олиб кетамиз. «Олтин девор»ни ўзбекчасига ўйнаб берасан, — дея унинг кўнглини кўтариб кўярдилар Мақсуд ака.

Ботин режалар ўзгарганлигини эшитган шекилли, кечкурун ҳузуримизга сўниқ кайфиятда кириб келди. Унинг чақнаб турадиган кўзларида қандайдир хомушлик бор эди. Шунда ҳам сир бой бергиси келмай жилмайган ҳолда:

— Афсус, Мақсуд ака, Сиз айтган «Ҳуринисо»ни топгандим... Лекин биз бари бир «Олтин девор»ни кўямиз, — деди.

— Айнан, сен кўйишинг мумкин. Бу ишни сенга ишониб топширамиз, — Мақсуд ака овозини баландлатиб давом этди, — чунки сен комедиянинг бутун моҳиятини англаб етдинг. Балки биздан яхшироқ қилиб кўярсан!

Эрталаб узоқ сафарга йўлга тушиш учун хонадан чиқарканмиз, телевизор орқали Ботин бош роллардан

бирини ижро этган кўп қисмли янги видеофильмдан реклама учун парча намойиш қила бошланди: Ботин баланд бир тепаликда турганича кимгадир қўл силкиб, гўё хайр деб, бизларга оқ йўл тилаётгандек эди.

Кишвар хоним эрталаб меҳмонхонага келиб, узоқ йўлга кузатиб қоларкан:

— Учоқ кўзни боғлагандай гир этиб элтади-қўяди. Бу ерларга келиб юрибсизларми, томошалаб кетинглар деб машина ажратдик, — деди-да, Мақсуд акага ўгирилди, — Бҳайжан (акажон), илтимос, Сизлардан тажриба ўрганишимиз керак. Менимча, комедияни театр санъати намоёндаларининг уч авлоди, яъни кекса — тажрибали, навқирон ҳамда энг кенжа умидли ёшлар иштирокида саҳнага қўйилиши мақсадга мувофиқ бўларди. Бу масалада Сажжод Ҳайдар Сизларга ёрдам беради. Анча ишлар қилиб қўйибди, гаплашдим. Эртага ўзим ҳам етиб бораман.

Покистон Маданият вазирлигига қарашли «Ниссан» микроавтобусида Лаҳорга қараб йўлга тушдик.

Шаҳар чегарасигача бизларни кузатиб келган Башир соҳиб барибир сизларни ўзим топиб оламан, кичкина дастурхон ёзиш ҳам, «Олтин девор» тўйини ўтказиш ҳам амалга ошади, ортиқча гап бўлиши мумкин эмас, дея хайрлашиб қолди.

Равалпинди билан Лаҳор ораси қарийб уч юз чақиримли йўл. Бу масофани самолётда 45 минутда, машинада ҳайдовчи тажрибали бўлса, тўрт соатлар ичида босиб ўтса бўлади. Ўтган йил бизлар Т.А. Гўранинг «Тойота»сида эрталаб йўлга чиқиб, сайри-саёҳат билан кечга яқин шаҳарга кириб келганмиз.

Автобусчамиз худди бизнинг Самарқанд билан Бухоро орасидаги Чўлу Малик манзарасини эслатувчи пасту баланд қирлиқлар бағрига кириб бораверди... Ҳавонинг намлиги, тез-тез бўлиб турадиган ёгингарчилик сабабли борлиқ ям-яшилликка бурканган: аксар ариқларимиз бўйида ўсиб ётадиган толга ўхшаш чўзинчоқ япроқли дарахтлар, паканабўй буталар тўп-тўп бўлиб кўзга ташланиб қолади.

Баъзан қаршимизда кенглиги бир чақиримчага чўзилган тик жарлиқлар пайдо бўлади. Улар устидан қилич дамидай бетон кўприклар ўтган. Кўприкдан елдай учиб бораркансиз, ҳов пастликда, баланд қоялар этагида теп-текис қилиб ҳайдалган далаларни, ундан нарироқда кўм-кўк экинзор-

ларни кўришингиз мумкин. Ҳозир «қиш» эмасми, биронта деҳқон қораси кўзга чалинмайди.

Катта магистраль йўл бўйлаб кета кетгунча жуда кўп қулай ва кенг қилиб, ҳозирги замон талабига мос кўприклар қурилмоқда. Буларнинг ҳаммаси Ўзбекистон ва унга қўшни мамлакатларни Карачи порти орқали Ҳинд океанига «чиқариб юбориш», уларни осон ҳамда қулай савдо-сотик йўли билан боғлаш учун қилинмоқда, деган сўзларни эшитасиз.

Лаҳор, ундан ўтиб Карачигача чўзилган шу гавжум йўл ёқалатиб қурилган темир йўл ҳам бора-боргунча нигоҳингиздан нари кетмайди.

Катта йўлнинг ҳар ўн-ўн беш чақиримида турли хил мева-чева сабзавотларга тўлиб-тошган бозорларни, биздаги туман марказини эслатувчи гавжум, тўс-тўполон манзилгоҳларни кўп учратасиз.

Мамлакатнинг оби-ҳаёти, шу билан тошқин пайтларда минглаб қишлоқ аҳолисининг шўри ҳисобланувчи азим Жҳелам, Чиноб дарё кўприкларидан ҳақ тўлаб (бу ерда ҳар транспорт воситаси учун уч рупия берилади) ўтиб, Лаҳорга яқинлашиб келганимиз сари йўлнинг икки томонида бир-бирига қапиштириб қурилган пастак кулбалар ва улар ўртасида осмонга бўй чўзиб, қора тутун бурқсатиб турган ғиштин мўриларни кўплаб учратасиз.. Шу мўрилар яқинидаги ялангликка тоғ-тоғ қилиб уйиб қўйилган пишган ғишт тахламлари кўзга ташланади. Уларнинг ранги бизникидан фарқ қилади. Қипқизил.

Хумдонларнинг кўплиги шу атрофда ғишт ясаш учун сифатли хомашё мўллигини кўрсатиб турибди. Дарвоқе, ҳар қадамда қизил ғиштан тикланган катта-кичик қўрғон, гир айлангириб ўралган томорқалар, иморатларни кўришингиз мумкин. Ҳатто, бетон кўприкларнинг устунлари ҳам шу ғишдан кўтарилган.

Гужранвала шаҳарчасидан кўнгил тортарроқ емакхона қидириб кўп овора бўлдик. Бир мусофирхона дарагини айтишди. Унинг ресторанида тамадди қилиб, яна йўлга тушдик.

Машинамизнинг орқа ўриндиқлари ўша, театр реквизитлари — ашқол-дашқоллар билан тирбанд. Отнинг қашқасидай маълум қора жомадон ёнида қорнини

қаппайтириб, у ҳам Мақсуд акага қарашли, жун ёқа палто, сувсар терили кулоқчин, қўлқоп, (совуқ иқлимли юртга кетяпмиз деб ўйлаганлар чоғи) учта авра-астарли қишки костюм-шим, қўқонлик келинойимиз ҳар эҳтимолга қарши деб бериб юборган кўпдан-кўп кўйлак, ички кийим, жун пайпоқлар билан лиқ тўла ола хуржун турибди. Хуллас, кўрган киши кимдир бор кўч-кўрони билан кўчиб кетяпти, деб ўйлайвериши мумкин.

Ниҳоят, кун яримдан оққанда Лаҳор шаҳар остонасига келиб тўхтадик. Тўғрироғи, машинамизни кирди-чиқдини назорат қилиш боғхона полицияси тўхтатиб, четроқдан жой кўрсатди. Юкларни кўриб қаерга, нима мақсадда олиб кетилаётганлиги ҳақида ҳужжат тўлдиришга тутинди. Бу албатта, текширувсиз бўлмайди, дегани.

Бизга хамроҳлик қилиб келаётган «Арт Коунсл» вакилининг тушунтиришлари, ниҳоят ялинишлари зое кетди. Шаҳарда икки кун олдин кўнгилсизлик рўй берган экан, назорат кучайтирилибди.

Айниқса, кўзлари дум-думалоқ, қотмадан келган полициячининг ҳид билиш хислати бор эканми, айнан қора жомадон устида ғўдайиб туриб олди.

Мақсуд акахонимизнинг юзлари бобоқ хўрознинг тожидай тағин қип-қизариб кетди.

Ансориддинни четга имлаб, нимадир дегандилар, у биз аралашсак иш жиддийлашиб кетиши мумкин, деди. Сўнг, Мақсуд ака менга яқинроқ келдилар:

— Бу ҳам ўлгудай хирасидан шекилли, дўппини киймасангиз бўлмайди, дейман.

У кишининг айтганини қилиб, машинадан пастга тушдим:

— Бош инспектор жаноблари қанилар? — дея амалдорларга хос виқор билан дум-думалоқ кўзлига яқинлашиб сўрадим.

— Ана, қаршингизда турибдилар.

Ўрта яшар, миқтидан келган бошлиқ одамохун, остонага қадам қўйган меҳмонни қадрлай биладиган киши экан. Тезда тил топишдик. Қўқонлик милиция бошлиғи Неъматжоннииг ялтироқ ҳошияли шапкасини кўрсатишга, тушунтириш беришга хожат қолмади...

Шаҳарнинг марказий кўчаси — Қайдэ Аъзам бўйлаб, тўрт томони боғ-у, кўм-кўк чимзор билан ўралган «Жимхона» қароргоҳига кириб келдик.

Ҳар тугул бу ердаги полиция кийимидагилар жомадону картон қутиларимизга шубҳали қарамай, табассум билан илиқ кутиб олишди. Хизматкорлар юқларимизни пастга тушира бошлашди. Бизлар учун тайёрлаб қўйилган хоналар рақамини айтиб, ичкарига таклиф этишди.

Шунда Мақсуд ака бу ерга ташриф буюрадиган юқори мартабали жанобларнинг етти ухлаб тушига кирмайдиган иш қилдилар: Ансориддиннинг ҳай-ҳайига ҳам қарамай, зил-замбил қора жомадонни хизматкор қўлидан тортиб олиб, ўзлари кўтарганча йўлга тушдилар...

«Жимхона» — бу ўз русуми, ўз қонун-қоидаларига эга инглизлар давридан қолган «Клуб». Унга ҳар қандай сармоядор аъзо бўлиб кириши мумкин. Фақат белгиланган йиллик бадални тўласа бас. Ана ундан кейин бутун оила аъзолари: ҳатто яқин танишлари имтиёзли суратда «Клуб» қошидаги спорт заллари, кўнгилочар дам олиш хоналари, ресторан каби барча қулайликлардан фойдаланиш ҳуқуқига эга бўладилар.

Тўй-томоша ўтказиш: туғилган кунларни нишонлаш, байрам кунлари кўнгилли хордиқ чиқариш учун барча шарт-шароит муҳайё этилади. Яқин-йироқдан келганларга эса олий даражада хизмат кўрсатувчи меҳмонхона ҳам бор.

Бизлар «Жимхона» клуби аъзоси Маҳмуд Али Бҳаттий жанобларининг яқин кишилари қаторида шу меҳмонхонага жойлашдик.

Муздай шарбатлар ичиб, Лаҳор анчагина иссиқ эди, бироз хордиқ чиқаргач, машҳур Покистон мусаввири Шокир Али уй-музейига қараб йўлга тушдик. У ерда бизни бир гуруҳ Лаҳорнинг номдор актёрларини йигиб Сажжод Ҳайдар жаноблари кутарди.

Уй-музей Лаҳор марказида жойлашган бўлиб, ўзимизнинг ўзбек маҳаллалари ҳовлисидан деярли фарқ қилмайди. Рассом ҳаётлиги даврида бу ер доим гавжум бўлган: турли ижодий кечалар уюштирилган, мушоиралар ўтказилган, тасвирий санъат оламида яратилган янги асарлар кўрикка қўйилиб, оқ потиҳа берилган.

Машхур рассомнинг васиятига кўра шу хайрли анъана ҳамон давом этиб келаётганлиги сабабли «Олтин девор» гуруҳининг биринчи йиғилишини шу қутлуғ даргоҳда ўтказишга қарор қилинибди.

Буюк мусаввир асарлари қўйилган кўрғазма залларини айланиб, томоша қилдик. Бу ердаги суратларнинг аксари замонавий авангард услубида яратилган бўлиб, мой-бўёқ, пастел рангларидан кенг фойдаланилган.

Катта ҳажмдаги қоғоз картонларга рангли бўр билан чизилганлари ҳам бор. Мавҳум қиёфалар. Тикилиб, диққат билан қарасангиз, бир нарсаларни англагандай бўласиз.

Шу ўринда Покистонда бироз оммалашган тасвирий санъатнинг шу тури ҳақида қисқача тўхталиб ўтишга тўғри келади; олтмишинчи йилларгача рассомчиликда анъанавий Шарқ миниатюра услуби етакчилик қилиб келган. Бу йўналишнинг «кекса авлод» деб аталувчи қилқалам усталари, яъни ўз даврининг машхурлари бўлган Абдураҳмон Чигатой, Оллоҳ Бахш, Ҳожи Шарифлар шулар жумласидандир.

Лаҳордаги бадий санъат мактабида таълим олган А.Чигатой (1897-1974) ўз миниатюралари, айниқса Мирза Фолиб ғазаллари асосида ишланган ранг тасвир асарлари билан машхур бўлиб кетади.

У миниатюра жанри кенг имкониятларга бой, кўп қиррали эканлигини ўзи яратган янгидан-янги асарлар орқали исботлаб беради, катта шуҳрат қозонади.

Ҳозир Покистонда мамлакат тасвирий санъати ривожига қўшган улкан хизматлари учун рассомларга бериладиган Чигатой номидаги Олий унвон мавжуд.

Лаҳордаги тасвирий санъат академиясида таҳсил олган Файзи Раҳмин ижодида ғарб рассомчилигининг таъсири устунлиги сезилиб туради. У кўп қиррали мусаввир саналиб, портрет жанри, манзарали суратлар, натурадан ишланган расмлар ва миниатюра услубида ҳам анчагина асарлар яратган.

1970 йиллардан бошлаб Покистон тасвирий санъати оламига рассомларнинг янги авлоди кириб келади. Улар ўз йўналишлари, тасвирлаш услуби, мавзунинг хилма-хиллиги билан кўпчилик диққатини тортадилар.

Покистонлик санъатшуносларнинг ёзишларича бу янги оқим билан кириб келган икки юздан зиёд мўйқалам

соҳиблари ичида Шокир Али билан Зубайда Оға алоҳида ўрин тутадилар...

Шу куннинг ўзидаёқ алламаҳалгача «Шокир Али музейи»да қолиб кетдик. «Олтин девор» комедияси танловига йиғилган уч авлодга мансуб актёрларни бирма-бир «ролга солиб» кўрган Мақсуд аканинг кайфиятлари юқори даражада эди.

Буни шундан билса бўлардики, Сажжод Ҳайдарга қараб: — Яшанг! Мана бу бошқа гап! — деб юбордилар.

Дарвоқе, Лаҳор, Лаҳор-да!

Мўмин ролига таниқли комик актёр Муҳаммад Аслам Рао; Абдусалом ролига — актёр ва машҳур театр режиссёри Анжум Аёз; Ҳуринисо ролига — машҳур актриса ҳам таниқли ҳикоянавис адиба (кўплаб ажойиб китоблар муаллифи) Убайда Саййид хоним; Оқсоқол ролига — кекса устоз актёр Назир Ҳусайн; Қиличбек ролига — Нурул Ҳасан Малик; Саидмалик ролига — Имтиёз Аҳмад; Нодир ролига — Анжум Шаҳзод Аҳмад; Дилором ролига — Шамоила Канвал; Матлаб ролига — Салмон Бҳатти каби иқтидорли актёрлар, ҳамда Шафоат, Зуҳра, Доктор ролларига «Олтин девор» орқали катта саҳнага илк маротаба «йўлланма» оладиган Тоҳира Имом, Биндия Саййид, Нуъмон Али Саидлар танланди...

Мен Покистонда нашр этиладиган тасвирий санъатга оид журналлар, газета саҳифаларида ёритиб бориладиган шу соҳага тааллуқли рукнларни кўздан кечириб, мамлакатнинг таниқли мусаввирларидан айримлари ҳақида қисқача маълумот тўплашга эришдим.

ЗУБАЙДА ОҒА — 1922 йили Файсалободда туғилган. Мойбўёқда суратлар ишлайди. Ҳайкалтарошлиқдан ҳам яхшигина хабардор бўлиб, Покистонда санъатнинг шу йўналишини мукамал эгаллаган ягона аёл ҳисобланади. Лаҳор университетининг фалсафа бўлимини битирган. Рассомчилик сирларини Европада ўрганган. 1949 йилдан 1989 йилгача бўлган давр мобайнида Покистонда ҳамда хорижий мамлакатларда ўнлаб маротаба шахсий кўргазма асарлари намойиш этилган. 1961-77 йиллар орасида «Равалпинди замонавий санъат галереяси»нинг директори вазифасида ишлаган. 1965 йили «Энг яхши санъат асари учун» деган Президент мукофотига сазовор бўлган. 1982 йили «Миллий тасвирий асарлар кўргазмаси»да ғолиб чиқиб, Шокир Али номидаги мукофот билан тақдирланган.

Зубайда хоним яратган асарлар ичида абстракт усулидагилари санокли бўлса-да, у Покистонда шу йўналишнинг асосчиларидан бири деб саналади. Рассомнинг кейинги чизган асарларида ранглар жилоси бир-бирига уйғунлашиб, ёрқинлик кучайиб бораётгани ҳақида санъатшунослар кўп ёзадиган бўлиб қолишти. Зубайда Оганинг инсоният олдида турган муаммолар, баъзан шу муаммоларни ҳал этишга одамзотнинг ўзи ожизлик қилиб қолаётгани ташвишга солади.

Ва шу дардни мойбўёқлар ёрдамида «Келажак», «Ёшлик ва ҳаёт симфонияси», «Масхарабоз» каби қатор асарлари орқали изҳор этмоқчи бўлади. Ҳозир Зубайда хоним Исломободда яшаб, ижод қилмоқда.

ШОКИР АЛИ — 1916 йили Рампур шаҳрида туғилиб, 1975 йили Ҳиндистонда вафот этган. Покистоннинг пешқадам мусаввирларидан ҳисобланган. 1938-44-йиллар орасида Бомбай санъат коллежида ўқиган. Деворий суратлар ишлаш бўйича диплом олгач, Англияда ўқишни давом эттиради. Францияда бир муддат яшаб, кубизм ва бошқа оқимлар таъсирида суратлар яратади. Чехословакияда ўқитувчилик қилади. 1952 йили Покистонга келиб, Лаҳор Миллий санъат коллежини бошқара бошлайди. Айни шу даврда модернизм каби янгича йўналиш услубларини тажриба сифатида қўллаш ғоясини кўтариб чиққанлардан бири ҳисобланади. Ижодининг асосий мавзуси инсоният ўз тарихи давомида яратган маданий ва маънавий бойликларни асраб-авайлаб сақлаш ва улар моҳиятини оддий халққа етказишдан иборат бўлган. Олтмишинчи йилларга келиб Шокир Алининг рассомчилик маҳорати тўла шаклланади. Қадимий усул каллеграфия санъатини замонавий руҳ билан бойитиб, безаклар жилоси орқали ўзига хос янгилик яратади. Бир нечта монументал деворий суратлар ишлаган. Улар ичида Атом энергияси Марказидаги панно алоҳида ажралиб туради. 1962 йили президент мукофотига сазовор бўлган. 1975 йили Лаҳорда Шокир Али номли музей очилиб, у ерда мунтазам равишда Покистон ёш рассомлари томонидан яратилган асарлар намоиш этиб борилади.

ОЛЛОҲ БАҲШ — «Покистон мусаввирлари устози» деган мақомга сазовор бу одам 1885 йили Вазирободда туғилиб, 93 ёш умр кўрган Маҳаллий ҳаваскор рассомдан

сабоқ олган. Биринчи шахсий асарлар кўрғазмаси 1903 йили Лаҳорда очилган. 1904–1932 йиллар давомида фаол ижод билан машғул бўлиш билан бирга турли коллеж-мактабларда рассомчилик бўйича муаллимлик қилган. 1960 йили Покистон ҳукуматининг Ҳурмат ордени билан тақдирланган. Тасвирий санъатда анъанавийлик оқимининг йирик намоёндаларидан бири саналиб, мусулмон миниатюраси ва қадимги ҳинд деворий суратлари чизгиларини уйғунлаштириб, бир-бирини тўлдирган ҳолда асарлар яратиш тарафдорларидан ҳисобланган. Ижодининг кўпчилиги Панжоб халқлари тарихи ва маданиятига ҳамоҳанглиги билан ажралиб туради. Оллоҳ Бахш портрет жанрининг устаси сифатида ҳам ном қозонган. У яратган эркак кишилар суратларидаги жангвор шиддат ва шижоат, аёллар тасвиридаги маъсумлик ва гўзаллик кишини ҳайратга солади.

АБДУЛ РАҲМОН ЧИҒАТОЙ — 1897 йили Лаҳорда туғилган. Бобурийлар салтанати даврида сарой мусаввири бўлиб ишлаганлар авлодидан. Ўзи таваллуд топган шаҳардаги санъат мактабида таълим олган. 1937 йили Европанинг рассомликка ихтисослашган мактабларида тасвирий санъат сирларини ўрганган. Ижодда миллий анъанавийлик тарафдорлари сафида бўлиб, «Покистон кекса авлод мусаввирлари гилдияси»ни бир неча йил бошқарган. Чиғатоёв чизган илк суратлар 1916 – 1920 йилларга тўғри келади. «Бенгал уйғониш даври» деб номланган оқим йўналишида ҳинд-буддавийлик мезонларига асосланган асарлар яратади. Сўнг урду-форс шеърят намуналаридан таъсирланиб ижод майдонини кенгайтиради. У 1930 йилдан бошлаб тасвирий санъатнинг тўрт йўналиши — Ажанта ғорларидаги деворий суратлар шакл-шамоили, мусулмон Паҳари миниатюра анъаналари билан замонавий Европа рассомчилик усулларини уйғунлаштирган ҳолда асарлар чиза бошлаган. Бу ўзига хос янгилик эди. Чиғатоёв Ҳинд-Пок тасвирий санъатида портрет жанрини нафислик жилоси билан бир поғона юқорига кўтарган мусаввир ҳисобланади. 1934-йили у Англия ҳукумати томонидан «Хон Баҳодир» деган мартаба билан тақдирланади. 1960 йили Покистон ҳукуматининг «Шараф» орденига сазовор бўлади.

ФАЙЗИ РАҲИМИН — 1880 йили Бомбайда туғилиб, 84 ёшида шу шаҳарда вафот этган. Покистоннинг энг етук

рассомларидан ҳисобланган. Лондон тасвирий санъат йўналишидаги Қироллик Академиясида таҳсил олган. 1908-йили Ҳиндистонга қайтади ва ижод билан жиддий шуғуллана бошлайди. Асарлари мунтазам равишда Ҳиндистон шаҳарлари билан бир қаторда чет элларда ҳам намойиш этилади. Анъанавий миниатюра жанрининг Паҳари услубида баракали ижод қилиб, чуқур лиризм руҳини ўз чизган асарларига сингдирилган. «Нилуфар узаётган қиз», «Аёл портрети», «Кашмир тоғлари» шулар жумласидандир. Композициянинг уйғунлиги, ранглардан ранг яратиш, жилолантириш, акварел ҳамда мойбўёқ имкониятларидан усталик билан фойдаланиш Раҳимин ижодига хос фазилатдир. У Деҳлидаги ҳукумат биносини деворий суратлар билан безашда иштирок этган.

Файзи Раҳимин мусаввирликдан ташқари бадиий ижод билан ҳам шуғулланиб, қатор дostonлар, драматик асарлар яратган. Рафиқаси таниқли композитор ҳамда созанда Ашия Бегум унинг асарларига мусиқа басталаб, мамлакат театрлари ва чет эл сахналарида намойиш этилишига ҳисса қўшган. Карачида Раҳимин номи билан аталувчи мемориал музей бор. Музейга унинг энг машҳур асарлари намойишга қўйилган.

САНЪАТ МУЗЕЙЛАРИ: «Лог вирса» — Покистондаги барча миллат ва элатлар яратган амалий санъат намуналари намойиш этиладиган улкан маскан. Ҳудудининг катталиги истироҳат боғини эслатади. У халқ санъати ва маданиятини ривожлантириш институти тасарруфида бўлиб, мамлакатнинг барча вилоятларида фаол иш олиб борувчи марказлари бор. Ҳар йили «Лог вирса»нинг намойиш залларида бадиий санъатнинг турли йўналишидаги миллийлик асосида яратилган «Халқ ижоди намуналари» намойишга қўйилади.

Бир неча кун давом этадиган бу анъанавий «Кузги санъат байрами»га йирик давлат арбоблари, чет эл элчихоналаридан вакиллар, ёзувчи ва олимлар ташриф буюришади. «Лог вирса» ўз наشري ва замонавий техника ускуналари билан жиҳозланган кино ва овоз ёзиш студиясига эга. Шулар ёрдамида турли миллатнинг ўзига хос байрам ва урф-одатлари, қўшиқ, куйлари, оғзаки ижодиёти тасвирга туширилиб, оҳанграбо тасмасига муҳраб борилади. Махсус кутубхона, видеофильмлар намойиш этишга мўлжалланган заллар эшиги ҳамма учун очиқ.

«Давлат замонавий санъат асарлари галереяси» 1970 йили ташкил этилган бўлиб, «Покистон миллий санъат Маркази» (Идараи саҳафати Пакистан) комплексига киради. Бу ерда Покистоннинг йирик рассомларидан А.Р.Чигатой, Ҳ.Шариф, Садекена, Ш.Амин, А.Парвоз, З.Агҳа, Г.Расул, Г.Али, С.Ахтарлар яратган асарлар кўргазмаси доимий ташкил этиб турилади.

Айни шу мақомдаги кўргазма — музейлар мамлакатнинг Карачи, Лаҳор, Пешавор, Равалпинди, Исломобод каби барча йирик шаҳарларида мавжуд.

Биргина Лаҳордаги тасвирий санъат асарлари музейига йил давомида икки ярим миллион одам кираркан. Қарангки, йил охирлари бўлганлиги учунми, биз шу даргоҳга қадам ранжида қилган «миллиончи» томошабинлар сафидан ўрин олибмиз...

Дарвоқе, шу кеча-кундузда бизлар учун ҳам зиёратгоҳ, ҳам «Олтин девор» комедияси машқхонаси вазифасини ўтаётган қутлуғ даргоҳ — Шокир Али уй-музейидек тасвирий санъат кошоналари шаҳарда анчагина...

ЛАҲОР КЎЧАЛАРИ БЎЙЛАБ

Панжоб Покистон Ислом республикасининг ўз ҳукумати, ўз парламенти, ўз бошқарув тизимлари бўлган тўрт шўбасидан энг йириги ҳисобланади. Бутун мамлакат аҳолисининг қарийб 70 фойизига яқини шу худудда истиқомат қилади. Иқтисодиётнинг асосий негизи бўлган саноат, қишлоқ хўжалик маҳсулотларининг талайгина қисми ҳам Панжобда етиштирилади.

Мазкур улкан шўбанинг бош шаҳри пойтахти ҳисобланмиш Лаҳор ҳақида қисқача тўхтаб ўтишга тўғри келади.

У Ҳиндистон ярим оролидаги қадимий шаҳарлардан бири бўлиб, X асрдан эътиборан йилномаларда «Лаҳор» номи қайд этила бошлайди. Айниқса, Ҳиндистонни Бобурийлар сулоласи бошқарган даврда Панжоб вилоятининг маркази сифатида гуллаб, яшнаган. Ҳатто юз йилдан ошиқроқ вақт мобайнида салтанатнинг пойтахти ҳам бўлган.

Инглиз босқинидан сўнг, қарийб бир аср давомида шаҳар инқирозга юз тутади. Бундан фойдаланган Панжоб сикҳлар давлати бошлиғи Ранжит Синг 1799 йили Лаҳорни босиб олади ва мамлакат пойтахти деб эълон қилади.

Ҳинд ва Покистон тарихчиларининг ёзишларича, сикҳларга қарашли Сукарчакъя вилояти ҳокими Моҳан Сингнинг ўғли Ранжит Синг иқтидорли давлат арбоби ҳамда саркарда бўлган. У 1805 йили Амритсарни қўлга кяритгач, сикҳларнинг умумий йиғилиши Халси — қурилтойида бир овоздан Панжоб маҳаражаси — султони деб эълон қилинади. 1820 йили Р. Синг Мултон шаҳри ва унинг атрофидаги худудларни ўз ҳукмига ўтказиш билан Сатлеж дарёсининг ғарбий қирғоғида жойлашган Панжобни ягона давлат сифатида бирлаштиради. Сўнг Кашмир ҳукмдорлари Дурронийлар салтанати орасидаги ноаҳилликдан фойдаланиб, бу ўлкани ҳам ўз қўлига олади. 1821-1834-йиллар орасида Ҳинд дарёсининг ғарбий қирғоқ пасттекисликларида жойлашган

Пешавор, Банну, Дерагазихон, Дарусисмаилхон ҳудудларини ҳам бирлаштириб, марказлашган қудратли Панжоб давлатини бунёд этади.

Ранжит Синг ўз замонасининг илғор фикрли реформатор арбобларидан эди. У бутун минтақа давлатлари ичида биринчилардан бўлиб, Европа андозасида доимий ҳаракатдаги армия барпо этган саркарда ҳамдир.

Лаҳордаги дунёга машҳур муқаддас зиёратгоҳлардан бири Подшоҳи масжид, Муҳаммад Иқбол мақбараси бўлса, иккинчиси сикҳларнинг энг кўркам Гурудвар — саждагоҳи ҳамда Ранжит Сингнинг ҳашаматли саройи ҳисобланади. Шаҳар оралаб оқувчи дарёнинг нариги қирғоғида эса, Бобурийлардан мерос яна бир мўъжиза — Шалимар боғи кўзга ташланиб туради.

Лаҳор ҳозирги пайтда Исломобод, Карачидан кейин ҳар томонлама маъқеи баланд учинчи ўриндаги шаҳар ҳисобланади. Бу ерда саноатнинг турли соҳаларидан ташқари маданият, илм-фан ҳам ғоят ривожланган. Бежизга таниқли уламолар шаҳри деб айтмайдилар.

Кўпдан-кўп Халқаро анжуманлар, театр, кино санъатига бағишланган фестиваллар, мушоиралар, марказий ҳукуматнинг асосий тадбирлари, ҳатто миллий мустақиллик байрами ҳам Лаҳорда ўтказилади.

Ҳар қандай шаҳар ҳаётига баҳо бериш учун аввало унинг кўчаларини бир айланиб чиқиш кифоя.

Лаҳор эса «эски», «янги» қисмлардан иборат, қадимийлик билан замонавийлик бир-бирини тўлдириб турадиган шаҳар.

Унинг қоқ ўртасидан чамаси ўттиз чақиримча чўзилган катта канал оқиб ўтади. Каналнинг икки томони текис асфальт йўл. Йўл қирғоқларига сув бўйлатиб қурилган пиёдалар учун йўлак ҳам тасмадай ястаниб ётибди. Лиммолим оқиб турган сув йўлакка чиқиб кетмасин, деб эни бир қарич кенгликда бетон «деворча» қурилган.

Оқшом тушиши билан шу «деворча»лар устида сонсаноксиз лампочкалар порлайди-да, сув юзасида акс беради. Унга икки тарафдаги кўча бўйлаб қарама-қарши ҳаракат қилаётган машиналар чироғи қўшилиб, ажойиб манзара кашф этади — тим қора осмон сатҳига отилаётган оловли мушак зарраларига ўхшаб айлана бошлайди.

Мен бу сеҳрли манзарани ўтган йил биринчи маротаба кўрганимда, Тоҳир Асламдан:

— Денгиз флоти кунига бағишланган бирон байрам бўляптими? — деб сўрагандим.

Ўшанда у бепарвогина:

— Доим ёниб туради. Шаҳарга тунги чирой — файз киритиш учун қилинган, — деганди.

Юз минглаб чироқлар поёндоз бўлиб, нур таратиб, узоқларга чўзилиб кетган бетон «деворча»лар ёнидан одамлар ўтиб туришибди. Улар ичида ёш-яланг, бола-бақралар ҳам бисёр. Лекин ҳеч ким эҳтиётсизлик қилмайди, шундоқ оёғи остидаги чироқларга тегиниб кетмайди, бураб ҳам кўрмайди. Қадамни билиб босадиганларнинг бу ерда кўплиги мени ҳайратга солганди.

Орадан роппа-роса бир йил вақт ўтгач, яна шу манзаранинг гувоҳи бўлиб турибман. Чироқлар ҳамон ёниқ. Аввалгидек марварид шодаларидай узоқ-узоқларга чўзилиб кетган. Йўлақдан ўша-ўша одамлар ўтиб туришибди, улар ичида бола-бақралар анчагина...

Беихтиёр мўмин, қобил, ипакдай мулойим табиатли дўстимиз Тоҳир Асламнинг ўғли — ерга урсангиз осмонга сапчийдиган, бир ҳаракатга тушиб қолса, икки жаҳон торлик қилиб қоладиган кичкина Довуд кўз олдимда гавдаланиб кетади.

«Ялтираган машиналар, чиройли тўнголлар, тўда-тўда эшаклар, хилма-хил майда дўконлар ва магазинлар, суронли, жуда рангдор оломон — худди эртақлардагидай...» (Ойбек) Буюк адибимиз Лаҳор кўчаларига таъриф бериб бундан қарийб эллик йил муқаддам ёзиб қолдирган ушбу сўзларга яна шуни қўшимча қилиш мумкин: катта-кичик боққоллик расталари; кўзингиз олдида истаган мевадан шарбат чиқариб, кўлингизга тутувчи «гулобхона»лар; бирон одамлардан ҳоли бурчакроқда ёки кўчанинг қоқ ўртасида дейсизми, беминнат хизматингизга тайёр «умумий овқатланиш шаҳобчалари» ҳамма ерда тўлиб-тошиб ётибди. Умунан оч қолмайсиз. Ҳеч бўлмаса, бир рупияни анаву, мис барқаш лаганда бизнингча чалпак-қатлама ясаб сотаётган йигитчага узатсангиз, қорнингиз тўяди. Ёки... манову, бақувватгина эшак қўшилган аравача устига қаранг: сарҳовуз бўйига ҳафсала билан қурилган супачанинг ўзи-ку! Бир

четдаги жажжи лойсувоқ ўчоқ ичида кафтдаккина тараша ёниб турибди. Япалоқ қозончада эса маккажўхори доналари бодроқ бўлиб, осмонга сакрайди, лекин атрофга сочилиб кетмайди-бадроқчи қўлидаги ихчам човли билан моҳирона илиб олади, бунинг ўзи ҳам бир санъат. Ўчоқ ёнбошидаги «яланглик»ка хонтахтача қўйиб, икки ёнига намотча тўшалган. Қўшалок лўлаболишчаси ҳам бор.

Хуллас, бу ерда ҳам бор-йўғи бир рупия эвазига бодроқхўрлик қилишингиз, ҳатто лўлаболишга ёнбошлаб, хонтахта устига миҳлаб қўйилган гулдондаги елим гулларга қараб завқ олганча, анча нари кетиб олишингиз ҳам мумкин.

Чинданам «Дунёда эшак зотидан ақлли, заҳматкаш жонивор» (Юнус Батт) бўлмаса керак. У бепарвогина, сон-саноқсиз машиналар, рикша-ю велосипед ҳайдаганлар, от, туя, ҳатто бузоқ қўшилган файтунлар орасидан йўл топиб, қайрилма шотисининг олди қаҳрабо маккажўхори сўталари билан кунгирадор қилиб безатилган (реклама керак-да) шоҳона аравани тортиб кетаверади. Чунки, бодроқхўрлар бир жойда тўпланиб турмаслигини билади. Яна, ҳаракатда баракат деган гап бор...

Мамлакатнинг бошқа шаҳарларидаги каби Лаҳорда ҳам ҳар хил тур машиналарни тўй оқшомидаги келинчакнинг уйидек зийнатлашга алоҳида эътибор беришади: кўзмунчоғу, шалдур-шулдур занжирлар, уларга осилган сон-саноқсиз қўнғироқчалар кўзни қамаштиради, қулоқни батанг қилади. Уларга ишланган суратлар таърифини, Лаҳор кўчаларини кезиб, устоз Ойбек қуйидагича таъриф этганлар; «Машиналарнинг бортлари шарқдилар завқида ҳар хил расмлар билан ёрқин безатилган.»

Салкам ярим асрдан сўнг эса, таниқли адибимиз Ўткир Ҳошимов Покистон кўчаларидаги машиналарда «Ҳатто дарахт шоҳига чиқиб, сайраб турган балиқ сурати ҳам бор» деб ҳайратланиб ёзган...

Яна, бу ерда ҳар нарсадан имконият даражасидан ошириб фойдаланиш — ишбилармонлик ҳисобланса керак. Буни ҳамма жойда кузатишингиз мумкин: юк машиналарининг кабинаси устига ҳам одам бўйи баробар қилиб юк босишади, бошқа жой қуриб қолгандек худди ўшанинг устига беш-олти киши ёнбошлаб олиб, чақчақлашиб кетишаверади.

Эрталаб, кечки пайт одамлар билан авжи қайнаган палла хисобланади. Катта-кичик автобусларнинг на ҳайдовчиси, на эшик деразаси, на гилдираги кўринади десак ишонаверинг. Тангадек оёқ илинадиган жой бўлса бас, томидан тортиб, чор атрофига мўр-малахдай ёпишиб олган ғуж-ғуж одамларга кўзингиз тушади, холос.

Машхур Анаркали бозорига олиб борувчи катта кўчанинг деярли ярмини эгаллаб, осмон баробар юк силжиб келмоқда. Бу қанақа машина бўлди экан, деб тургандик, той-той қилиб босилган маккажўхори поялари орасидан туянинг боши кўринди... Бир ўрта яшар жаноб мўъжазгина япон мотоциклининг ёқилғи баки устига катта-кичик ўғил, бўйни орасидан оёқларини ўтказиб, бошига маймундек ёпишиб олган яна бир чайир бола, орқасига 14 ёшлардаги қиз, ундан кейин икки чақалоғини қўлтиқлаб олган хонимчаси (аёлнинг бир қўлида музқаймоқ ҳам бор!) билан визиллаганича машиналар орасидан ўтиб кетди. Ҳамроҳимиз Ансориддин бу томонларда шунча юриб, бунақасини энди кўриши чоғи, ҳайратини яширолмай «Циркчи бўп кет-е, оғайни» деб юборди.

Бу ердаги ҳайдовчиларнинг эпчил ва хушёрлигига тасаннолар айтиб, улар минган уловнинг суяги йўқмикан деворгинг келади. Яна, сабр-тоқатли, асабларининг мустаҳкамлигига ҳам қойил қоласан, киши.

Бизларни Исломободдан олиб келган автобусчамиз ҳайдовчиси Исҳоқ соҳиб гавжум кўчанинг қоқ ўртасида қарши томондан келаётган қандайдир танишини кўриб, қулоқни қоматга келтириб, сигнал берди. У ҳам «алик» олиб, машинасини тўхтатди. Икки ҳамкасб ёнма-ён туриб олиб, ўн минутлар чамаси қозон-товоқ, бола-чақа дегандай ҳолаҳвол сўрашишди. Яна, кимларнидир эслашишди. Шу вақт ичида орқада тирбанд бўлиб турганлардан ҳеч ким уловидан сакраб тушиб, чопиб келмади, йўлни бўшат деб дағдаға ҳам қилмади.

Бейхитёр дўстим Тоҳир Аслам Ғўрани эслайман. Менимча шофёрлик касбидан ўта маҳорат билан унумли фойдаланишда ундан ўтадиган одам бўлмаса керак; одатдагидай ҳаракат авжига чиққан, машиналар тирбанд бўлиб, уларнинг бир-бирига яқинлик масофаси орқасидан бир қарич, у ёну бу ёндан 4-5 энликка бориб қолган бир пайтда шаҳардаги

қайсидир бозор томон йўлга тушидик. Орқа ўриндикда Садия хоним. Унинг ёнида... йўқ-йўқ, Тоҳирнинг елкасида экан, худо-таоло ўнга маҳалла болаларига тегишли шўхликни бир қилиб, шу йигитчада мужассам этган (сизга аввалдан маълум) беш ёшлардаги Довуд билан кетмоқдамиз. Машина юриб турибди. Ҳайдовчининг бир қўлида рул, иккинчи қўлида уяли телефон. Кафтига жо бўлган ҳозирги замоннинг бу алоқа мўъжизаси устида бармоқлари эпчил ҳаракат қилиб, рақамларни теради. Ким биландир гаплашади. Сўнг менга қарайди: «Видеокамерага батарея топилди, Карачидан эртага олиб келишади!» дейди.

Ўзим ҳайдовчи эмасманми, худо ҳайрингни берсин ошна, олдинга қара, ҳозир бирон жойга уриб, машинани пачоқ қиласан дейман... У ўзига хос босиқлик билан таскин беради: бемалол ўтираверинг, жаноб. Бу машина анча эски, ўрганиб кетган, ўзи йўлни топиб олади. Энди сизларни келишингиз баҳонасида янгилаймиз-да!

Орқасидан Садиянинг «Та-ҳи-ир» деган юмшоққина овози эшитилади: «анаву, Ичра бозоридаги таниш дўкондордан сўранг-чи, «Лактоген»и бормикан. Озоданинг чақалоғи (яъни каминанинг набираси)га бериб юборардик! Мен унга ваъда қилганман».

Ичимда, ҳозир «Лактоген»га бало бормиди, дейман-да, машинани физиллатганича бир кўзини кичкина телевизор экранидан узмай, яна телефон рақамини тераётган Тоҳирга ялингандай дейман: «Керакмас, у болаларнинг овқати ўзимизда ҳам бор!» «Биламан, сизларда борлигини. Мен айтаётганим бошқа — Швейцарияда ишлаб чиқарилган. Миразизга ўшандан едириш керак. Довудни ҳам шунда катта қилганмиз» деб туриб олади Садия.

Хуллас, машина булбулнинг боши сиққудек ораликдан ҳам йўл топиб, кетиб бормоқда. Ҳайдовчимиз телефонда гаплашмоқда, шу билан қандайдир спорт мусобақасини олиб кўрсатаётган тиззаси кўзи рўпарасидаги телевизорчага қараб ҳам улгуради. Тинчимас Довуд эса, энди жойини ўзгартириб, отасининг оёқлари остида ўрмалар, қўлига илинган нарсага тегиниб чиқарди. Орқадан эса Садия хонимнинг ҳаво исиб кетганидан нолиб «совутқични каттароқ очинг» деган овози эшитилади.

Машина юриб турибди, тўғрироғи тўлқинлар узра қалқиб, сузиб кетаётганга ўхшайди.

Тоҳир яна телефон орқали ўз нашриёти билан боғланиб, бугун эрталабдан босила бошлаган «Олтин девор» китоби хусусида гаплашади ва бирдан мен кутмаган баланд овозда «Қаранг, бизникилар ютишди. Гол!» деб юборди. Бундан суйиниб кетган Довуд бир сакраб, отаси бошқариб кетаётган рул чамбарагига ёпишди...

Ниҳоят, Покистон крикет командаси австралияликлар устидан ғалаба қозонган дақиқаларда тинимсиз «ҳай-ҳай»лашлар билан асабларни жунбушга келтирган бир соатли йўл «сайри»миз поёнига етди — эсон-омон манзилга келиб, тўхтадик.

Ҳа, бу ерда ҳайдовчиликни ҳам катта маҳорат талаб қиладиган санъат деб атайвериш мумкин.

Мен олти ярим миллион аҳолиси бўлган Лаҳор шаҳрини кўп кездим. Қарийб бир ярим ой мобайнида кирмаган кўчам, бормаган жойим қолмади десам ишонаверинг. Шунча вақт ичида бор-йўғи иккита «Йўл ҳаракати ҳодисаси»нинг гувоҳи бўлдим. Бири Қайдэ Аъзам шоҳ кўчасининг шаҳар ҳокими қароргоҳига етмасдан, чап томонида. Иккинчиси аэропортга боравериш йўли бўйида. Анчагача «лат» еган икки машина турган жойида уч кун ётди. Ҳайдовчиликни эплолмаслик оқибати мана шу, бошқаларга сабоқ бўлсин, дейишса керак.

Яна, бу ерда машинани таъқиқланган жойга қўйиш йўл қоидасини кўпол равишда бузиш ҳисобланади. Уловингизни полициячининг ихчам кранли машинаси «шоҳсупа»сида қаёққадир олиб кетаётганини (бунинг кўплаб гувоҳи бўлиши мумкин) кўрдингизми, бас, анча жаримага тушасиз. Лекин ҳайдовчилик гувоҳномангизга бадном қилувчи белги қўйиб беришмайди.

Бир пайтлар Покистонда ижодий сафарда бўлган бир гуруҳ ўзбек ёзувчилари Карачидаги «Кўча ҳаракати»ни ким ошди қилиб таърифлашга бас бойлашиб, «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» газетасида чиқиш қилгандик. Ўшанда ҳам Ўткир ака Ҳошимов «Покистон шаҳар кўчалар бўйлаб машинада юриш — қутурган йўлбарсни миниб олиб, унинг киндигига бигиз тиқиб, ёввойи ўрмонда сайр қилиш билан баробар» деб ёзиб «улоқ»ни олиб кетганди. Яна у киши «бу

кўчаларда самолётдан бошқа ҳаракатланувчи ҳамма нарсани учратиш мумкин» деганди.

Мени кечирсинлар-у, устоз шу ерда андак янглишган эканлар: Лаҳор кўчаларида бир эмас, бир нечта учиб кетаётган самолётларни кўриб, видеотасвирга туширдим. Тагин, исботига шубҳа уйғонмасин деб, Эркин ака ўз «Олтин девор»и премьерасида иштирок этиш учун Лаҳорга келган куннинг ўзидаёқ шу самолётларни кўрсатиб, тасдиқлатиб олдим...

Лаҳорда кўзга ташланадиган яна бир манзара одамни жиддийроқ мушоҳада қилишга ундайди. Покистон марказий телевидениеси биноти жойлашган гавжум кўчанинг бошидан охиригача юриб, турли хил номдаги ўнлаб кинотеатр тамошагоҳларини санаб чиқиш мумкин. Шунинг учун бу кўчани кўпроқ «Филмистон» деб аташади. Ҳар жойда бўлгани каби рекламага алоҳида эътибор берилган. Икки-уч қават биноларга баробарлаштириб ҳафсала билан ишланган фильм қахрамонлари (асосан қизлар, аёллар)нинг ҳар хил мақомдаги суратлари шу қадар рангинки, қараб кўзингиз қамашиб кетади. Шунга яраша «сермаъно»ки, кинони бир сидра кўриб чиққандай бўласиз.

Диққатимни кўчанинг катта масжидга қарши томондаги манзара тортди. Яъни, масжид рўпарасида кинотеатр. Унинг олди осмонга бўй чўзган мезоналарга рақобатлаштириб ишланган фильм суратлари билан тўла: базми-жамшид — раққоса қизлар, созандалар, ўрмондан чиқиб келаётган қандайдир ёмон ниятли қуроолланган кишилар, от чоптириб уларни ўққа тутаётган (автомат билан!) суқсурдай жувонлар... Савия ҳақида бир нарса дейиш қийин. Лекин масала бошқа томонда. Кўчанинг ҳар икки тарафидаги майдон одамлар билан гавжум; кимлардир масжид хонақоҳларига ошиқмоқда, кимлардир янги фильмга чипта олиш учун навбатда турибди. Нарироқда алоҳида касса, хотин-қизлар учун. У ер ҳам гавжум.

Мен буларни кўриб, ўзимиздаги айрим дину диёнат «пешволари» томонидан «жорий» қилинган, ҳали ҳам учраб қолаётган «қонун-қоида»лар, бизга суқштирилаётган миллий анъаналаримизга бутунлай ёт кийиниш удумлари ҳақида мушоҳада юритгим келди.

Наманганлик рассом танишим маҳалла масжидига номоз ўқиш учун чиқади. Шунда унга кўзи тушган «домла»

ҳамманинг олдида огоҳлантиради: бугундан бошлаб сурат чизишни бас қиласиз. Чунки бизнинг динимизда бундай ишлар гуноҳ ҳисобланади (афсус бундай фикр ўзимиздаги айрим тўппа-тузук зиёли «тақвадорлар» ичида ҳам бор)

Ўйланиб қоламан. Шу чаламуллаларнинг гапига кириладиган бўлса, Беҳзоддай буюк мусаввирга мурувват кўрсатиб, унга устозлик қилган Навоий бобомиз «гуноҳқор» эканлар-да... Қолаверса, бутун дунёга машҳур, ҳатто дину Ислом маркази Саудия Арабистонида мамлакатда асарлари кўрғазмаси очилиб, «Саудиянинг даҳлсиз фуқароси» унвонига мушарраф бўлган Покистон Ислом республикасининг номдор рассоми, менинг яқин танишим (устахонасида бир неча маротаба бўлганман) Иқбол Меҳди нима қилиши керак!

Бундан бир неча йил аввал бахтли тасодиф туфайли бобокалонимиз Баҳовуддин пиримиз асос солган Нақшбандия тариқати «Жаҳон илмий маркази» Бош уламоси, Покистонлик муҳтарам зот Зулфиқор Аҳмад Нақшбандий жанобларининг Самарқанд, Бухоро, Фарғона водийси шаҳарлари бўйлаб қилган сафарлари пайтида ҳамроҳ бўлганман.

Андижонга келганимизда ҳар ердагидек юқори мартабали меҳмон иззат-икром билан кутиб олинди. Бироқ, дин пешволари билан учрашув, тарихий жойларни зиёрат қилиш давомида ёши ўттизга етиб-етмаган бош «домла»нинг ўзини тутиши, ислом динимизга ноҳос бетакаллуф, ҳар нарсага муросасиз тезовлиги бизга ёқинқирамади. Айниқса, кечки дастурхон устидаги гапи ҳаммасидан ошиб тушди:

— Бизлар ҳозир аёллар кўчада юришини таъқиқлаяпмиз. Қизлар уйларида чикмай, отинойилар қўлида ўқисин деб ҳаракат қилиб ётибмиз, — деди мезбон «уламо» гурурланиб меҳмонга ҳисобот бергандай.

— Тақсир, қаерда таълим олганлар? — босиқлик билан сўради ҳазрат Зулфиқор Аҳмад.

«Тақсир» чайналиб, аниқ бир тайинли даргоҳ номини айтолмади. Маълум бўлишича, бу йигит қайсидир «муқаддас» жойда қирқ кун «чиллада ўтириб» қайтган экан.

Шунда Нақшбандий жаноблари:

— Ахир, бу қилаётган ишларингиз мутаассиблик-ку! Болаларни дунёвий билимлардан ажратиб қўйиб, уларни гухроҳ қилмоқчимисиз — Бу йўл билан муқаддас динимизга

обрў ҳам, равнақ ҳам келтириб бўлмайди! — деди-да, бошқа индамади.

Шом номозидан кейин шаҳардан чиқиб кетдик.

Мен Покистоннинг деярли ҳамма ерларида замонавий машиналарни маҳорат билан бошқариб кетаётган хотин-қизлар анчагина эканлигини кўриб, ҳайратга тушаман. Кўчаларни тўлдириб, ўзларига бирам ярашган ранго-ранг миллий кийимлардаги шўх қизлар (кўпчилигининг қўлида китоб: мактаб, коллеж ёки бирон олий ўқув юртига кетаётганлиги билиниб турибди)га ҳавас билан қарайман. Мунаққид ва ёзувчимиз Иброҳим Ғофуров билан Карачи кўчалари бўйлаб кезарканмиз, бир тўп қизларга қараб: «мана, миллийлиг-у, мана латофат!» деб юборганини эслайман. Мен бирон жойда ғайри табиий либосга бурканиб, бошқалардан ажраб турган, ўтган-кетганни билиб-билмай ўзига қаратмоқчи бўлаётган ҳижобга ўралган «ожизалар»ни учратганим йўқ.

Беихтиёр, кейинги пайтларда бизнинг кўчаларда пайдо бўлиб қолган на шарт-шароитимизга, на ўзбекона миллий удумимизга сингадиган, бошдан оёқ «ўралган» «отинча» қизларимиз кўз олдимда гавдаланиб кетади. Зулфиқор Аҳмад Нақшбандий жанобларининг сўзлари қулоғим остида эшитилиб кетгандай бўлади: «Гап мен мусулмончилик йўлида у қилаяпман, бу қилаяпман деб ўзни кўз-кўз қилишда эмас. Дину имонга эътиқод юракда бўлмоғи керак».

ПАНЖОБДАГИ ДАЛА — БОҒ

«Олтин девор»ни сахналаштиришга ажратилган ҳар куннинг ҳар соати, ҳар дақиқаси ҳисобли, қатъий режалар тузиб олинган эди.

Шунга қарамай, мезбонларимиз ҳафтанинг дам олиш куни — жумани зиёлилар билан учрашув, матбуот, радиотелевидение мухбирлари учун пресс-конференция, тарихий обидаларни, музейларни зиёрат қилиш куни, деб белгилашганди.

Келганимизнинг эртасигаёқ Лаҳорда чоп этиладиган мамлакатдаги энг йирик матбуот органи ҳисобланмиш «Жанг» газетаси таҳририятида бўлди. Бош муҳаррир Ҳасан Ризвий жаноблари ва ижодий ходимлари билан халқларимиз орасидаги алоқалар қадимий ва бир-бири билан чамбарчас боғлиқлиги ҳақида қизиқарли давра гурунги қилди.

Марказий Покистон телевидениеси ўзбек шоири Эркин Воҳидовнинг «Олтин девор» комедияси илк бор мамлакат сахнасида кўйиш учун тайёргарлик кетаётганлиги ҳақида ижодий гуруҳимиз иштирокида махсус кўрсатув намойиш этди.

Лаҳор яқинидаги бобокалонларимиз Бобурийлар томонидан бунёд этилган сон-саноқсиз гўзал фавворалар билан ўралган мрамор оромгоҳлар-у, нақшинкор саройларни ўз ичига олган Шалимар боғ комплекси, Шоҳ Жаҳон масжиди кўз қорачиғидай сақланаётганлигидан қувончга тўласиз, уларнинг маҳобату гўзаллигини кўриб, ҳайратга тушасиз. Шундай буюк бунёдкор кишиларнинг авлоди эканлигингиздан гурурланиб кетасиз.

Шаҳар марказидаги Покистон Давлат музейи залларини айланиб, бутун мамлакатнинг ўтмиши ва шу кундаги ҳаёти билан боғлиқ воқеалар тафсили ёзилган улкан китобни ўқиб чиққандай бўласиз.

Бизларни бу хил «Ишдан бўш вақтлар учун» деб режалаштирилган дастурдан ташқари «Бир пиёла чой»га таклиф этувчилар кўп эди.

Лаҳорнинг номдор кишиларидан кекса шоир Жўш ҳассасини дўққиллатиб, Ал Ҳамронинг машқ залига тез-тез кириб келарди: «Шу машқларингизни менинг уйимда ўтказсангиз ҳам бўлади, продюссер соҳиб. Катта зал бор, ўзим аччиқ-аччиқ чой қуйиб бериб тураман!» деди бир куни Жўш соҳиб паймонаси тўлди шекилли, Мақсуд аканинг елкасига қўл ташлаб.

— Нима дейверади, ҳар куни келиб! Айтинглар, ҳалақит бермасин! — дейдилар ишга шўнғиб кетган продюссер соҳиб норози оҳангда...

Тоҳир Аслам ҳам, Садия янги машинани қачон оласизлар деб безор қиляпти, сизларга қараб турибман. Кейин, ўша машинага ўтириб Файсалободга боришимиз керак. Жаноб Чоудҳури кутяпти, дея такрорлашни қўймайди.

Ниҳоят, келаётган жума куни учта «муаммо»ни бир йўла ҳал этадиган бўлди: нонуштани Жўш соҳибникида қиламиз; Тоҳирга янги машина сотиб оламиз; шу машинада Сиддиқ Насим Чоудҳури жаноблари ҳузурига жўнаймиз.

Жўш соҳибнинг бемалол «Олтин девор» машқини ўтказса бўлаверадиган хоналари кенг ва кўп, икки қават иморатли ҳовлисида Отаул Ҳақ Қосимий, Амжад Ислом бошлиқ беш-олти чоғли шоир-ижодкорлар нонушта дастурхони атрофида бизларни кутиб ўтиришган экан. Бир-биридан лутфли, бамаъни кишилар. Адабиёт, шеърият ҳақида гурунглашдик. Ҳазалхонлик бўлди. Машҳур хонандалар ижросида хонадон соҳибининг ғазаллари билан айтиладиган кўшиқлар янгради.

Бизлар бу муссаффо тонг саҳарда бошланган завқли мушоирани узоқ давом этишини истардик. Лекин, Тоҳирнинг чўнтак телефони икки-уч бор жиринглаб, Чоудҳури соҳиб қачон йўлга тушиб, қачон етиб келасизлар деб сўради...

Тоҳирнинг миниб юрган машинасини сотув майдонига қўйиб, унинг ёнгинасидаги дўкондан янгисини олиш жуда осон кечди: кўпчилик бўлиб, машина рангини танлашга 15 дақиқа, пул санашга эса 10 дақиқа вақт кетди, холос.

Тоҳир ялтираб турган японларнинг сўнги моделдаги машинасига ўтираркан, менга ўгирилди:

— Ҳали бу бизнинг кўчаларга ўрганмаган, шунинг учун аввалига секинроқ ҳайдашга тўғри келади, бемалол ўтираверинг!

Файсалобод Лаҳордан қарийб 130 чақирим узоқликда жойлашган, саноати ғоят ривож топган шаҳарлардан бири. Уни Осиёнинг «Манчестр»и ҳам дейишади. У ерда кўзга кўринган сармоядор, шу билан тарихий мавзеларда асар ёзувчи ҳамкасбимиз Сиддиқ Чоудҳури яшайди. У киши Тоҳирнинг яқин дўсти.

Чоудҳури соҳиб бундан бир йил аввал Тошкентда бўлганида учрашиб, гурунглашганмиз. Шаҳар айланганмиз.

Салобатли, дарслик китобларда кўравериб кўзимиз пишиб кётган Гоголнинг Тарас Булбасига ўхшаш шобмўйлов, полвонсифат, забардаст одам. Овоздан ҳам худо берган. Шукур Бурхон ёки бир пайтлар Покисон-Мултон радиосининг машҳур сухандони бўлиб донг таратган Бадал Ризвон дейверасиз!

Тошкентдаги бир гурунда Чоудҳури соҳиб «Олтин девор» ҳақидаги режаларимизни эшитиб, жуда хурсанд бўлган, Покистонга борган кунларингизоқ менга хабар беринглар, ўтиришиб бир суҳбат курамиз, деганди.

Бугун дам олиш куни бўлгани учунми, машиналар оқими анча кам, бизнинг яп-янги уловимиз эмин-эркин физиллаб, кетиб борарди.

Ярим соатлар ичида шаҳардан чиқиб, узоқ-узоқларга чўзилиб кетган ям-яшил далалар бағрига санчилиб қолган катта асфальт йўл бўйлаб кета бошладик. Ўнг томонда лиммо-лим бўлиб канал оқиб турибди. Ундан қарталарга бўлиниб, турли хил экинзор дала пайкалларига сув қулоқлари очилган.

Бу ерлар миришкоруна ишлов берилганлиги, суғориш тармоқларининг расолиги билан бизнинг Фарғона Ҷодийси далаларига ўхшаб кетади. Равалпиндидан Лаҳорга келавериш «Чўлу Малик» манзараларидан буткул фарқ қилади.

Озгина юргач, йўлнинг чап тарафида бир неча чақиримга чўзилган қалъага ўхшаш қизил гиштин деворли кўрғонга кўзимиз тушди. Унинг йўл ёқасидаги маҳобатли дарвозаси худди Ал-Ҳамро комплексига ўхшаш қадимги ва ҳозирги замон архитектура услубида тикланган.

Тоҳир Аслам:

— Бу янги «Сабз шаҳар», уни бирров тамоша қилиб кетақолайлик, — дея машинани атрофи турфа гуллар билан қопланган йўлақдан чапга бурди.

Полиция кийимдаги соқчи жаноб бизга пешвоз чиқди.
Мақсуд ака:

— Шуларни кўришим билан юрагим безиллайдиган бўп қопти! — дедилар-да, юзларини тескари буриб олдилар.

— Нега қўрқасиз! Ҳозир ҳаммаёқда машҳур бўлиб кетдингиз. Газеталар «Продюсер жаноб Мақсуд Юнус» деб суратингиз билан ёзиб ётишибди. Энди сизга тил текизиб кўришсин, ўшани кўрсатимиз! — Қора жомадон ичидаги ҳалиги савиллар ҳам қолмади шекилли, — дедим Ансориддиннинг таҳсин берувчи сўзларига қўшимча қилиб.

Ўзбекистонли меҳмонлар эканлигимизни эшитиши билан соқчининг юзлари ёришиб кетди. Катта дарвозалар салобат билан очилди.

Худуди тахминан юз гектарларни эгалловчи бўлажак шаҳарча ўртасидан катта асфальт йўл ўтган. Йўл бўйидаги гулзор билан ёнма-ён банан, апельсин, манго дарахтларининг новниҳоллари гуркираб ўсиб турибди. Ҳаммаёқ кўм-кўк — ҳақиқий сабза шаҳар. Сув, электр тармоқлари муҳайё. Уер-бу ерда чиройли қилиб уйлар тикланмоқда.

— Шаҳарчадан ҳар ким имконияти кўтарганча ерни сотиб олиб, махсус лойиҳа бўйича қурилиш қуриши мумкин, — дея тушунтириш берди Тоҳир дўстимиз бирма-бир ном ва рақамлари белгилаб қўйилган «Сабз шаҳар» мавзеларини айлантираркан.

Йўл-йўлакай Чоудхури соҳиб билан боғланиб, яқинлашиб келаётганимизни айтдик. Вақтимиз чегараланганлигини ҳисобга олиб, у киши билан Лаҳор-Файсалобод оралиғидаги «Дала ҳовли»сида учрашишга келишгандик. Мезбон бизларни ўша ерда кутаётганди.

Куюш тиккага келиб қолганда Адда Нал қишлоғининг бозор-ўчар билан тўлиб-тошган кўчаларидан ўнгга қараб бурилдик. Икки томони пастқам ҳовлилар, тезаклар ёпиб ташланган деворлар билан қопланган қинғир-қийшиқ кўчалар бўйлаб узоқ айланиб, ниҳоят катта анҳор бўйига чиқдик. Бетон кўприқдан ўтиб, ҳар ер-ҳар ери қиров

тушгандай оқариб ётган, баъзи жойлари кўм-кўк макка-жўхоризор ҳамда шакар қамиш пайкаллари билан қопланган чегарасиз дала бўйлаб кета бошладик.

«Қиров» деганимиз шўр-туз экан. Худди ўзимизнинг зах босиб, шўри ўйнаб кетган Мирзачўл ерларига ўхшайди. Аксар жойларда сув қўлоплаб ётибди. Икки томони дов-дарахт билан ўралган тикка кетган йўл бўйлаб анча юрдик. Кичик-кичик қишлоқ, ферма хўжаликларини оралаб ўтдик.

Йўл бўйидаги «Рави фармс» кўрсаткич ёзувидан ўнгга бурилдик.

— «Дача»га (дала ҳовлига демоқчи) келдик, — деди Тоҳир.

Фермага элтувчи йўл атрофи ҳам кета-кетгунча бизнинг теракларга ўхшаш адлқомат дарахтлар билан қопланган, ҳар бирининг танаси одам бўйича қилиб, оқлаб қўйилган экан.

— Бу ерларда ҳам манзарали дарахтларнинг ошиғи олчи экан. Мевали дарахт экишса-чи! Шу масалани Покистон матбуотида бир кўтариб чиқсангиз бўларкан! — деб қўйди елкамга туртиб, йўл атрофидаги «манзара»га қараб, ҳайрон бўлаётганимни сезган Ансориддин.

Тўғри, йўлларга кўрк берадиган не-не мевали дарахтлар бор, ахир!

Қаршимизда серҳосил шохлари ерга қадар эгилиб ётган мандаринзор, унинг этагида эса, икки қаватли оппоқ кошинкор иморат пайдо бўлди. Қалин бамбукзор ёқалаб, айлана йўл билан дарвоза олдига келдик.

Бизнинг ўзбекона ятакка ўхшаш кенг либос кийиб, бўйнига узун қалами ранг лахтак ташлаб олган Чоудхури соҳиб кучоқ очиб, истиқболимизга чиқди. Кўришдик. Мезбон илтифот билан дарвозадан ичкарига бошлади:

— Қадамларингизга ҳасанот, қани дала боғдаги ғариб-хонамизни бир кўриб қўйинглар!

Анвойи гулларга бурканиб ётган катта қўрғон ичи одамни лол қолдирадиган даражада гўзал эди. Ўртадаги чимзорга стол-курсилар қўйиб, тўкин дастурхон ёзилган, нарироқдаги гулдарахт — пушпнинг нимпушти гунчалари билан қопланган шохлари ерга ёзиғлик рангин гиламда гўё ўз аксини намойиш қилаётгандай лаъл-лаъл ёнарди. Катта гилам устига ёнбошлаб, дам олиш учун бир нечта лўлаболиш ташлаб қўйилган эди.

Хизматкорлар бир семиз кўчқорни етаклаб келишди. Покистонда ҳам ҳурматли меҳмонлар оёғи остига жонлик сўйиш одати бор.

Салқин шарбат ичиб, бироз хордиқ чиқарганимиздан сўнг мезбон:

— Ҳозирча Сизларни шу кичкина қўрғон ичидаги хўжалигим билан таништираман. Сўнгра, ташқарини айланамиз, — дея қалин дов-дарахтга бурканиб ётган, уч-тўрт саржин тепадан тошдан-тошга урилиб сув тушаётган шаршара томон бошлади. Шаршара ёнбошидан тош сўқмоқ йўл орқали айланиб, сим тўр ўралган катта майдонга чиқилар, у ер эса, худди кичик ҳайвонот боғини эслатарди. Охулар чопиб юрибди. Маймунлар шохдан-шохга сакраб «томоша» кўрсатишмоқда. Товус, ўрдак, ғоз каби ҳар хил жониворлар турини санаб-саноғига етолмайсиз.

— Бу ерда кийикнинг бир неча тури бор. манаву чиройли, кичкина товуқлар Япониядан, анавусини Германиядан, ҳов думи ерга судралиб юргани Австралиядан келтирилган. Хуллас, ҳайвонот дунёсига қизиқаман, — дейди Чоудхури соҳиб ва бизларни нарироқдаги сал кам юз хил гул тури ўстириляётган томорқага бошлайди.

Яна изоҳ беради:

— Ниятим — мана шу қўрғоннинг бир бурчида дунёдаги энг яхши гуллардан иборат чаманзор яратиш!

Биз ҳазиллашиб унга гап отамиз:

— Бу ер Сизнинг дала ҳовлингизми ёки бирон илмий текшириш олийгоҳининг тажриба майдоними?

Қисқагина жавоб эшитамиз:

— Ишқивозлик-да!

Турли хил балиқлар сузиб юрган ҳовузни айланиб ўтиб, ўртадаги олди қошин айвонли иморатнинг биринчи қавати билан танишамиз. Дид билан жиҳозланган меҳмонхона, унинг ичкарасидаги оромхона билан ётоқхона ёнма-ён. Энг тўрда ҳаммом. Ошхона, емакхона каридорнинг ўнг ёнбошида жойлашган... Иккинчи қаватга айланма мрамар зиналар орқали кўтарилади. Олди очиқ шийпон. Бу ердан яқин-атроф бемалол кўриниб туради.

Шийпоннинг ён томонида хушбўй гуллар билан ўралган чиройли икки хонали уй. Кираверишда ёзув столи, курсилар,

китоб тўла жовон кўзга ташланади. Алоҳида емакхона, бассейн...

Чоудхури соҳиб Тоҳир Асламдан нолиди:

— Мана, тайёр ижодхона. Ҳамма нарсани муҳайё қилиб қўйибман. Маҳмуд Газнавийдек подшоҳ ҳам Фирдавсийдай маликушшуарога бу даражада шарт-шароит яратиб бермагандир. Бу ошнамга яратиб қўйибман. Гала-говур шаҳарда нима қиласан, ҳар ойда бир ҳафтанинг баҳридан ўтиб кел, ижод қилиб кет, дейман. Қани вақт тополса!

— Бизга айтмайсизми, ойда бўлмаса ҳам, йилда бир-икки марта келиб турамиз! — дейман мезбон кўнглини кўтармоқчи бўлиб, сўнг қўшиб қўяман, — бу Тоҳир соҳибга Тошкентдан ҳам бир уй олиб, калитини бериб қўйибмиз. Қани у ерда ҳам озгина ўтириб, яшаса. Вақти йўқ!

— Бу жанобнинг вақти бўлмаса, Сиз вақт топинг. Бу кошонанинг калитини ҳозирнинг ўзидаёқ сизга топшираман,

Чоудхури соҳиб хизматкорни чақиради, унинг қўлидаги калитлардан бирини менга топширади.

Мен ҳам ёнимдан тасодифан илашиб қолган уйимиз ва Бўстонликдаги дала-ҳовли калитларини оламан:

— Жуда бу даражада ҳашаматли бўлмаса-да, ҳар қалай, ҳордиқ чиқариб, ижод қилса арзийдиган жойимиз бор. Ўшанинг калитлари! Дарвоқе, Юнус Батт у ерда бўлган. Сиз ҳам вақт топиб, тез-тез Ўзбекистонга бориб туринг. Бизда ҳам ёзишингиз учун тарихий мавзулар кўплаб топилади!

Чоудхури соҳиб калитни қабул қилиб оларкан, хурсандчиликдан мени бағрига босди:

— Ўзбекистонлик бошқа ижодкор дўстларга ҳам айтинг: мана шу дала ҳовлимга келиб, дам олишсин. Ижод қилишсин. Барча шароит муҳайё!

«Дала ҳовли» дейилгани 208 акр ерни эгаллаган Чоудхури соҳибга қарашли «Рави фармс» фирмаси экан. Бундан бир неча йил аввал у киши деҳқончиликда ҳам ўзини синаб кўрмоқчи бўлади. Шаҳардан четроқ бўлса-да, омади юришмаган заминдордан шу ерларни сотиб олади.

Биздаги худди Мирзачўл ерларини эслатувчи бу томонларда серҳосил мевазор боғлар яратса бўлади, ер яхши, сув ҳам етарли. Шу билан бамбук ва сумбула дарахтлари яхши ўсади. «Омадсиз» ер эгаси ё шуни фарқига бормаган, ё шу ҳақда бош қотирмаган.

Чоудхури соҳиб янги ерни сотиб олган куннинг эртасигаёқ унинг «тили»ни биладиган, боғдорчиликдан яхши хабардор йигирмага яқин кишини ўз атрофига чорлаб, дастурхон устида «кенгаш» ўтказди. Кўпчиликнинг фикри, мулоҳазалари билан ернинг қарийиб ярмида бамбукзор барпо этиш, унинг атрофидаги ариқ-зовурлар қирғоғига, йўллар бўйига сумбула ниҳоллари экиш режалаштирилади ва бу ишлар тезда амалга ошади.

Шу ўринда таъкидлаб ўтиш керакки, бамбук ёғочи энг пишиқ, чидамлиликлда тенги йўқ, шунингдек жуда енгил ва қулай қурилиш хомашёсидир. Ундан ясалган қарийиб ўн беш-ўн олти метрли нарвонни бир киши бемалол кўтариб, қўп қаватли бино дераза ойналарини артиб чиқиши мумкин. Яна, баланд иморатларни таъмирлашда темир қувурлардан кўра бамбук ёғочи мустаҳкам ҳамда ишончлироқ ҳисобланади.

Шу сабабдан бутун Покистонда унга талаб катта. Танқис нарса. Чунки, ҳар ерда ўсавермайди.

Бамбук ортиқча меҳнат талаб қиладиган ўсимликлардан эмас. Беш-олти қадам оралатиб биттадан қаламчасини ерга суқиб қўйсангиз, шохлаб тезда амал олиб кетади.

— Ана, менинг азаматларим. Ҳамма ишни ўзлари қилишади. Мен фақат жума, шанба кунлари келиб тураман, холос! — кейин овозини баландлатиб, ҳазил-мутоиба билан сўз ўйини қилади. — Агар булар омон бўлса, Худо омад берса, беш-олти йилдан кейин келиб кўрасизлар, бутун фермага қарашли дала-боғларни гир айлантириб, қўрғончага ўхшатиб «Олтин девор» билан ўраб чиқаман.

Ансориддин ўзига хос чаққонлик билан гапни илиб кетди:

— Мана, устозимиз Мақсуд соҳиб бошчиликларида бизлар ҳам девор уриш ҳадисини анча ўрганиб олдик. Ёрдамчи керак бўлса, чақиртираверасиз!

— Ваҳ-ваҳ!! — Чоудхури соҳибнинг йўғон, қувноқ овози бизлар айланиб юрган мандаринзорнинг этак томонидан аксадо билан қайтгандай бўлди.

Шу куни вақт алламаҳал бўлганда катта таассуротлар оғушида Лаҳорга қайтдик.

Йўл-йўлакай ҳаёл оғушида ернинг фарқига бормаган «омадсиз» заминдор-у қисқа вақт ичида уни жаннатга айлантириб олган, омад кулиб боққан тадбиркор Чоудхури соҳибни бир-бирига таққослаб борардим.

ПОКИСТОН ДЕҲҚОНЧИЛИГИ

Ҳар бир мамлакатнинг иқтисодий аҳволи (айниқса Шарқда) қишлоқ хўжалиги соҳаси қай даражада ривожланганлиги, аниқроқ қилиб айтганда озиқ-овқат маҳсулотлари билан ўзини-ўзи таъминлай оладими деган саволга бориб тақалади.

Мен ҳам Сиддиқ соҳибнинг дала-боғ кўрғонига қилинган сафардан кейин Покистон заминиде етиштириладиган маҳсулотлар тури ва улардан кўтариладиган ҳосил миқдори билан қизиқиб қолдим. Шу соҳага даҳлдор баъзи мутахассислар билан суҳбатлашдим, турли маълумотнома ва ахборотларни кўздан кечирдим.

Покистон статистика маълумотларига қараганда, қишлоқ хўжалиги тизимига чорвачилик, балиқчилик ҳамда ўрмон хўжалиги соҳаси ҳам киради.

Мамлакат мустақилликка эришган 1947 йил билан 1991 йилгача бўлган давр мобайнида қишлоқ хўжалиги аграр қолоқликдан, аграр тараққиёт сари кўтарилиб, замонавий техника ва ишлаб чиқаришнинг илғор усулларидан изчил фойдаланиш натижасида маҳсулотнинг ялпи ўсиши беш баробарга ошган.

Бундай ўсиш жараёни уч босқичдан иборат бўлиб, уни шу соҳанинг таҳлилчилари қуйидагича изоҳлайдилар. Биринчи босқич; 1947-50 йилларни ўз ичига олувчи турғунлик даври ҳисобланади. Яъни, истеъмол маҳсулотлари етиштириш ҳажми аҳолининг ўсиш даражасига нисбатан кам бўлган. Иккинчи босқич; олтмишинчи йиллардан бошланиб қишлоқ инфраструктурасини янги техника воситалари билан таъминлаб, механизациялаштиришга, энг асосийси турли суғориш иншоотлари барпо этиб, суғориладиган ерлар ҳажмини кўпайтиришга қаратилган. Учинчи босқич; қишлоқ хўжалиги экинларидан мўл-кўл ҳосил олиш учун селекцияни тубдан яхшилаш, янги маҳаллий навларни яратиш ҳамда жаҳон стандартига мос, қурғоқчиликка чидамли турли касалликларга бардош бера оладиган серҳосил чет эл буғдой

ва дуккакли ўсимликлар навидан кенг кўламда фойдаланишга бор диққат-эътибор қаратилди. Айниқса, Канададан, қўшни мамлакатлардан келтирилган буғдой, шоли навлари ҳосилдорликни кескин кўтарилишига омил бўлди. Бу муваффақиятларни Покистон матбуоти «янгича яшил инқилоб» деб атади.

Саксонинчи йиллардан эътиборан мамлакат қишлоқ хўжалиги уч тармоқ бўйича, яъни боғдорчилик, сабзавотчилик ҳамда чорвачиликка ихтисослашган режалар дастури асосида фаолият юритадиган бўлди. Бу янгилик ҳам яхши натижалар берди. Маҳсулотлар турига қараб кескин ўсиш даражаси кузатилди...

Маълумки, Марказий Осиё минтақасида жойлашган қатор мамлакатларда сув муаммоси ҳар доим иқтисод муаммоси билан чамбарчас боғлиқ бўлиб келган. Покистон ҳукумати бу долзарб масалага катта эътибор қаратиб, Ҳинд водийси худудида дунёдаги энг йирик ирригация мажмуасини барпо этишга киришди. Бу 43 та йирик каналдан иборат 63 минг километрга чўзилган об-ҳаёт манбаи ҳисобланиб, ўнлаб сув омборлари, сув тақсимлаш тармоқлари ва ГЭС плотиналарини ўз ичига олади. Шундай йўл билан янги ерларни суғориб, ўзлаштириш учун 120 миллиард куб метр сув захираси яратилди. Агар Ҳинд дарёсидан бир йил давомида оқиб ўтадиган сувнинг умумий миқдори 216 миллиард куб деб ўлчанадиган бўлса, бу жуда катта об-ҳаёт манбаи деганидир. Шунинг натижасида мамлакатда суғориладиган ер ҳажми 17,20 миллион гектарга етди (шундан 11 миллион гектари Панжоб вилоятига, 3,5 миллион гектари Синд вилоятига тўғри келади).

Яна Покистонда ерости сув захираларидан фойдаланиш ишлари яхшигина йўлга қўйилган. Шу усул орқали 3,97 миллион гектар (барча суғориладиган ерларнинг 20 фоизи) майдонда турли қишлоқ хўжалик экинларидан мўл-кўл ҳосил кўтарилади.

Шу муаммолар билан боғлиқ барча ишлар «Сув ҳамда энергетика ресурсларидан унумли фойдаланиш Давлат Бош Бошқармаси» томонидан амалга оширилади ва назорат қилиб турилади.

1977 йилдан 1986 йилгача қишлоқ хўжалигида фойдаланиладиган ерлар миқдори 18,21 миллион гектардан 20,10

миллион гектарга кенгайган. Экиладиган сара навли уруг турлари икки баробарга кўпайган. Машина-трактор сони уч хиссага ошган.

Бу ўз йўлида далаларда етиштириладиган қишлоқ хўжалик маҳсулотларининг йиллик ўсиш даражаси 5,7 фоизга кўтарилишига сабаб бўлди. Покистон ўз аҳолисини озиқ-овқат билан тўла таъминлабгина қолмай, уларнинг бир қисмини Жанубий-Ғарбий Осиё мамлакатларига экспорт қиладиган давлатга айланди.

Кўлга киритилаётган бундай муваффақиятларнинг салмоғи ўсиб бораётганига қарамай, мамлакатда аграр соҳанинг асосий эгалари йирик заминдорлар-у, уларга қарашли ерни ижарага олиб, меҳнат қилувчи майда деҳқон хўжаликларидан иборатлигича қолмоқда.

Қишлоқ хўжалигида банд бўлган ерларнинг қарийб 12 миллион гектарини ғалла ҳамда шоли пайкаллари эгаллаган. Техник экинлар турига кирувчи пахта етакчи ўринда саналиб, 3,15 миллион гектарни, шакарқамиш етиштириладиган майдонлар 965 минг гектарни ташкил этиб, иккинчи ўринда туради.

Истеъмол қилинадиган ёғнинг асосий қисми биздагидек пахта чигитидан олинади.

Покистон пахтаси ҳақида сўз очишдан олдин Шўро ҳукуматининг тақдири омонат бўлиб, қил учиди турган тўқсонинчи йиллардаги бир воқеани эслатиб ўтишга тўғри келади. Бизлар машҳур мунаққид Иброҳим Ғофуров, ажойиб адиб Ўткир Ҳошимов, «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» газетасининг бош муҳаррири, таниқли публицист Аҳмаджон Мелибоевлардан иборат қалам аҳли ўн кун давомида Покистонда ижодий сафарда бўлдик.

Ташрифимиздан хабар топган, Ўзбекистонда фаол тижорат ишларини олиб бораётган Покистондаги йирик Табани компаниясининг бошлиғи жаноб Ёқуб Табани бизни излаб топиб, Карачидаги йирик тикувчилик фабрикаси иш жараёни ҳамда компания фаолияти билан таништирди.

Қарийб ўн уч миллион аҳоли нуфузига эга бўлган шаҳарнинг тинч-осойишта ҳудудида жойлашган ҳашаматли қароргоҳида меҳмон қилди.

Дастурхон устидаги гурунг орасида:

— Сизларга тарихий бир янгиликни айтайми? — дея қув қараш қилиб қўйди, Ёқуб соҳиб.

Ҳаммамиз эшитишга муштоқмиз дегандай унга ўтирилдик.

— Бир йил олдин Тошкентдаги танлов биржасида қатнашиб, сотиб олган Ўзбекистон пахтасининг ярим-ёртиси ниҳоят ярим йил деганда Карачи портига келиб тушди. Аслида-ку, Термиз орқали Афғонистон бўйлаб туяларга ортиб олиб келганимизда, бир неча ҳафта вақт кетган бўларди, холос. Афсус, ҳозирча мамлакатларимизни боғлаб турувчи энг яқин ва қулай йўл берк! Шунинг учун Россия орқали олиб келишга мажбур бўлдик!

Мен:

— Нега энди ярим-ёртисигина келди? — дея мезбонни саволга тутдим.

— Бунинг тарихи қизиқ, — кулиб қўйди-да, сўзида давом этди гурунгдошимиз, — Аббос Хонни яхши танийсизлар. Сизларга ҳамкасб! Айтишларича ўзбек матбуоти саҳифаларида ҳам мақолалар эълон қилиб туради. У бизнинг Тошкентдаги вакилимиз. Биз сотиб олган пахтани жўнатаман деб Россиянинг Ильичевск деган порт шаҳрига қатнайвериб безор бўпти. Харчанд ҳаракат қилмасин у ердаги бошлиқлардан биронтаси билан «тил топишолмай» хуноб бўлиб юрган экан, порт қоровулларидан оддийгина бир киши фойдали маслаҳат бериб, «кранчини қўлга ол, унинг жазоси икки шиша ароқ» дебди... Вакилимиз икки шиша эмас, икки яшик ароқ олиб, кранчининг уйига борибди. Бирга ичишиб, уникида қолиб кетибди ҳам... Эртасигаёқ иш осонгина ҳал бўлибди. Кранчи пахтанинг ярмини параходга ортиб бўлгач, кайфи тарқаб, ҳушёр тортибди чоғи, бас энди қолганига алоҳида келасан дебди... Мана энди ўша сизларнинг пахтангиздан, ўзимизнинг пахтага 25 фоиз қўшиб, газмол чиқаргандик, экспертлар миср пахтасига қараганда газлама сифати ўн фоизга ошганлигини аниқлашди.

Яна мен луқма ташлашга мажбур бўлдим:

— Буни қандай тушунса бўлади. Ёқуб соҳиб, ҳанузгача Москва матбуоти ўзбек пахтасининг сифати пасайиб, толаси стандартга жавоб бермаяпти, деб ёзиб ётишибди-ку?!

— Покистонда ўн миллион тоннагача пахта етиштирилади. Лекин сизнинг пахтангизга нисбатан уч баробар, дунёда стандарт даражасида саналувчи Миср пахтасига нисбатан икки баробар «сифатсиз» ҳисобланади. Бунга эртага тўқимачилик фабрикамизга қилинадиган сафар чоғида гувоҳ бўлишларингиз мумкин.

Компанияга қарашли тўқимачилик фабрикаси Карачи шаҳрининг кунботар томонидан бошланувчи чексиз чўлбиёбоннинг эллик чақиримча ичкарасида жойлашган экан. (Япон микроавтобусини бошқариб кетаётган ёшгина шофер йигит Таслимнинг гапларига қараганда, атроф-муҳитга зарарли бўлган корхоналарнинг талайгина қисми шаҳардан четда шу саҳро кўйнида фаолият юритаркан).

Тап-тақир чексиз яйдоқлик бўйлаб ястаниб ётган кенг, шу билан уйдум-чуқур, тошлоқ йўл турли юк машиналари билан тўлиб-тошган. Бир пайтлар Лаҳор кўчаларидаги уловларга Ойбек домла берган таъриф-манзара ҳамон ўзгармагандек, уларнинг эшик қанотларидан тортиб олд капотларигача рангин суратлар ишлаб ташланган. Бу «санъат дурдоналари»га ўзим ҳам анча-мунча таъриф бериб ўтган бўлсам-да, мавзуга яна озгина қўшимча киритмоқчиман; саҳрони эслатувчи тап-тақир чўл бўйлаб ўтган чанг-тўзонли йўлдан кетаётган машиналарнинг олд-кетига қараб, бемалол, турли савияда чизилган суратларнинг янгича ҳаракатдаги кўргазмаси намойиш этилаётган бўлса керак деб ўйлайвериш мумкин. Расмлар «мазмунан» шунчалик кенг қамровли эдики, унда шоб мўйловли улов эгасининг портрети билан ҳусни хатда сербежам қилиб исми шарифи битилган ёзувни, ҳурлиқо хонимчалар суратини, гўзал тоғ манзараларини кўришингиз мумкин. Энг ҳайратланарлиси, юк ортишга мўлжалланган, шунингдек қутурган фил тўдаларидай бўкирганича ўзини у ёқ-бу ёққа уриб бесарамжон юрадиган бу баҳайбат уловлар одам ташиш вазифасини ҳам адо этади шекилли, осмон баробар қилиб юкланган ашқол-дашқоллар устини мўр-малахдай одам қоплаган эди. Улар ичида ҳатто қўлида бола ушлаб, бошига тугун қўйган аёлларни ҳам кўришингиз мумкин.

Ташқарида иссиқ ҳаво аралаш майда кум тўзони ҳукмрон бўлганлиги учун «Нисса» автобусчасининг ойнак ва эшиклари зичлаб беркитиб қўйилганди. Яхши ҳам салонда

совутгич ишлаб, ҳавони мўътадил қилиб турар, йўқса бўғилиб, суробимиз тортилиши аниқ эди.

Шу пайт ҳаммамиз учун кутилмаган воқеа рўй бериб, бизларни кузатиб бораётган мезбон, келишгангина йигит Аднаннинг ёнидаги кафтдайгина телефон жиринглаб қолди.

У ким биландир гаплашиб:

— Яқинлашиб қолдик. Ўн беш минутлардан кейин етиб борамиз, — деди-да, сал нотабийроқ кўринишдаги гўшакнинг бир четидаги тугмачани босиб қўйди.

Биз қизиқсинаб Аднанга қарадик.

Аҳмаджон ака йигитни саволга тутди:

— Аднан, ҳозир ким билан гаплашдингиз?

— Ёқуб соҳиб билан. У киши комбинатда бизни кутяпти.

— Симсиз гаплашиш мумкинми?

— Албатта. Сизларда ҳали бундай алоқа воситаси йўлга қўйилмаганми?

Овозимни пастлатиб ҳамроҳим учун мен жавоб бердим.

— Қўйилган.

Доим зийрак ва хушёр Аҳмаджон ака менга қараб гап отди:

— Бундай нарсалар биз учун чўт эмас дегандай, сиёсий хушёрликни қойиллатдингиз.

— Чинданам бор гапни айдим, — дея мен ҳам бўш келмадим, — ўтган йили Ҳадрадаги цирк биносида москвалик гастролчи артистлардан бири ҳаммани ҳайратга солиб, тамошабинлардан икки-учтасини «симсиз телефон» орқали гаплаштиргани ҳақиқат-ку! Ҳозиргача ўша ҳодисани мўъжиза деб, ҳамон бир-бирига гапириб юрганлар Тошкентда анчагина.

Гапга Ўткир Ҳошимов аралашди:

— Ваҳоланки, ўша кишилар бу «мўъжиза» биздан бошқа мамлакатларда алақачон оддий тараққиёт ҳодисасига айланганидан бехабар.

Мавзуни ўзининг оғир босиқ овози билан Иброҳим Ғофуров давом эттирди:

— Бундан ўн беш, йигирма йилча олдин «Рус мўъжизаси» деган фильм кўтар-кўтар қилиниб, томошабин тушса-тушмаса ҳам шаҳардаги барча кинотеатрларда икки-уч ой давомида тўхтовсиз намоиш этилганди. Ўша москвалик

циркчи намоиш этган «симсиз телефон» воқеаси айнан фильмдаги зўраки «мўъжиза»га ўхшайди, назаримда.

— Ҳавойи мақтовларга маҳлиё бўлиб, Покистондан ҳам орқада қолиб кетаверган эканмиз-да, — деб қўйдим мен шерикларимга қараб.

Худди шу пайт машинамиз икки томони баланд девор билан ўралган кенг табақали дарвоза қаршисига келиб тўхтади. Салобатли, темирдан ясалган эшик қанотлари икки томонга тортилиб, очилди. Бизларни чап томондаги маъмурий бино олдида Ёқуб соҳиб бошлиқ бир нечта киши бу ернинг одати бўйича хира-гулчамбарлар билан кутиб олишди.

Ёруғ, шинам хонага ёзилган тўкин дастурхон устида гурунглашдик.

Каттагина ҳудудни эгаллаган, йўлақлар атрофини анвойи гуллар қоплаб ётган корхона иш жараёни билан танишувни қўрган ўртасида қад ростлаган улкан бино — хомашё маҳсулотлари сақланадиган гудам — омборхонадан бошладик. Бу ерда алоҳида жойларни эгаллаб, тоғдай уюлиб ётган пахта тойлари кўзга ташланарди. Омборнинг қарийб ярмидан кўпроқ қисмини Покистонда етиштириладиган ранги сарғишроқ маҳаллий пахта эгаллаган. Мисрдан келтирилган пахта уюмлари ҳам анчагина эди. Кеча Ёқуб соҳиб айтган бизнинг маҳсулотни, айниқса устидан ўралган бўз матодаги «Made in Uzbekistan» `ёзувини кўриб, қувончимизга қувонч қўшилди. Чинданам пахтамиз қордай оппоқ, беғуборлиги билан ажралиб турарди. Яна шуниси бизни хурсанд этардики, бу москвалик «даллол»ларсиз мустақил равишда илк бор чет элга чиқарилган ўзбек пахтаси эди.

Энг замонавий электрон ўлчов асбоблари ўрнатилган лабораторияда уч нав, яъни покистон, миср, ўзбек пахтасининг сифат ва тола миқдорини кўз олдимизда аниқлаб, қўлимизга бунини тасдиқловчи уч хил сертификат қоғози беришди.

Демак, «катта оғалар» томонидан деҳқонларимизнинг не машаққатлар билан қишин-ёзин тўккан пешона тери эвазига етиштирадиган оппоқ пахтасига доғ тушириш учун қилинаётган ҳатти-ҳаракатлар фирт тўхматдан иборат.

Бизлар юртимизга қайтгач «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» газетасида эълон қилинган катта мақола орқали бор ҳақиқатни бўй-басти билан кўпчиликка етказдик...

Покистонда, айниқа «яшил инқилоб»дан кейин боғдорчилик, сабзавотчиликка ҳам катта эътибор қаратиладиган бўлди. Етмишинчи йиллардан бошлаб цитрус мевалар — апельсин, банан, ананас, манго, грейфрут, анор маҳсулотлари етиштиришга ихтисослашган фирмалар ташкил этилиб, замонавий технология асосида иш олиб бориш натижасида улардан мўл-кўл ҳосил олина бошлади. Шу турдаги меваларни чет элга экспорт қилиш ҳажми биргина 1975-1976-йиллар орасида 66 минг тоннадан 135 минг тоннага ўсди. Ҳазинага тушадиган соф даромад 111 миллион рупиядан 1 миллиард 457 миллион рупияга ошди.

Боғдорчилик билан сабзавотчилик айниқса, Панжоб, Пешавор, Кветгада, Карачи, Мултон, Лаҳор шаҳар атроф ҳудудларида кенг ривожланган. Бу ерларда етиштириладиган боғдорчилик маҳсулотларининг асосий харидорлари чет элликлардир.

Азал-азалдан Покистонда чорвачиликка катта эътибор қаратиб келинган. Кейинги йилларда паррандачилик ҳамда гўшт, сут маҳсулотларини кўпайтириб, уларни қайта ишлаш корхоналари қуриш ишлари жадаллик билан олиб борилмоқда. Биргина тухум етиштиришга ихтисослаштирилган 8000 та фарика, 113 та инкубатор ишлаб турибди. Албатта, чорвачилик билан паррандачиликни озиқ-овқат рационисиз ривожлантириб бўлмайди. Шу мақсадда биргина 1987-1988-йил мобайнида 1 200 000 тонна ем маҳсулоти ишлаб чиқариш қувватига эга 100 та энг замонавий йирик корхона ишга туширилди.

Шунинг натижасида чорва маҳсулотлари етиштириш суръати жадаллик билан ривожланиб, гўшт 1 150 000 тоннага, сут 9 462 000 тоннага етган.

Шунга қарамай аҳолининг қарийб тўртдан бир қисми истеъмол қиладиган озиқ-овқат рационни талаб даражасидан анча паст. Статистик маълумотларга қараганда йил давомида ҳар бир покистонлик киши бошига сут 100 литр, гўшт 13,9 кг, тухум 38 донадан тўғри келади, холос.

КАТТА КАРВОН САРБОНЛАРИ

Ҳалқимиз қадим-қадимдан савдо-тижорат соҳасида ўзининг ибратли анъаналарига эга бўлган. Шарқу Фарбни минг йиллар давомида маданий, иқтисодий соҳаларда бир-бирига боғлаб, Буюк ипак йўли сўқмоқларида азалдан карвонбошилар қаторида саналиб келган. Қизил инқилоб вабоси кўҳна юртимизга чанг солгунча Бухорои шариф, Самарқанду Тошкент каби йирик шаҳарларда араб динорларидан тортиб, ҳинд рупияларигача муомалада бўлганлиги бунинг далилидир.

Етмиш йилдан зиёд устимиздан ҳукмронлик қилиб келган империя ўз уқувсизлик оғусини миямиздан тортиб, қон томирларимизгача сингдирди. Дунё кўрган, уддабуро, ишбилармон ота-боболаримизга «савдогар», «бой» деган «уят» тамғаси босилди. Ялқов, ландовур, камбағал бўлмаганликлари учун улардан аёвсиз ўч олинди. Ҳар қадамига қароқчи, йўлтўсарлардан ҳам баттарроқ «посбонлар» кўйиб ташланди.

Шундай қилиб, бутун Туркистон ўлкаси тинч-тотувлик, ўзаро рўшнолик асосида олиб бориладиган тижорат дунёсидан ажратиб кўйилди.

Минг қатла шукурки, зўравонликка қурилган истибдоднинг куни битди. Озодлик шабадалари бизнинг бағримизга ҳам тегди. Ҳалқимиз шаънига ҳеч тап тортмай ҳақорат ва бўҳтон ёғдираверадиган, бунинг учун ҳатто ўзига «ҳуқуқий имтиёз»лар яратиб олган катта «оға»ларнинг энди қозонтовоғи бошқа. Ҳатто, «бўлди, бу ёғига ўз араваларингни ўзларинг тортинглар» дея «бағрикенглик» ҳам қилишган.

Мен масаланинг бу томонига шунинг учун урғу бердимки, ҳамма нарса оддий Йўлларга, уларнинг очиқлигига боғлиқ.

Йўллар одамларни бирлаштиради, ҳам маданий, ҳам маърифий тушунчалар оламини кенгайтиради, умуминсоний сарҳадларга олиб чиқади. Фозилу доноларни бир-бирига рўпара қилади. Йўлга чиққан туя карвонлари ўзи билан

нафақат тижорат моллари, инсонлар қалбига покиза туйғулар ичра йўғрилган эзгулик нурлари сочиб турувчи сандиқ-сандиқ китоблар олиб юради.

Қаердаки, маккорликни байроқ қилиб олган тузум бўлса, энг аввало фақат ўзини ўйлайди. Ўз қобигидан ташқаридаги оламни назар-писанд қилмайди. Унга элтадиган йўллари тўсади, кўприкларни вайрон қилади. Бор «идроки»ни ўз чангалига тушиб қолганларни эзгилаш, ўзгаларни олабужи қилиб кўрсатишга сарфлайди.

Советларнинг ҳам мана шундай бедаво касали бор эди: охири ўзининг бошига етди.

Шу ёруғ кунларга келиб, яқин-йироқ мамлакатлар билан борди-келди қилаётган, кўпдан-кўп меҳр-оқибатли дўстлар орттирган эканмиз, буларнинг ҳаммаси Катта қарвон йўлидаги тўсиқ, заранг дарвозаларнинг чил-парчин бўлганлигидандир.

Айниқса, Покистон билан мустақил мамлакатимиз ўртасида иқтисодий, маданий алоқалар, дўстона муносабатлар кундан-кун ривожланиб бораётган экан, баъзилар ўйлаганидек бу жараён тўсатдан пайдо бўлиб қолгани йўқ. Унинг замири чуқур. Бу қарвон йўлининг анча унут бўлиб кетган сўқмоқларини топиб, йўл очган сарбонлари борки, улар ҳақида қисқа тўхталиб ўтишга тўғри келади.

МИРЗО ФОЛИБ:

*«Ғолибни ким десангиз — Турон тупроғиданман,
Таги-тахтим миришкор, деҳқон қароғиданман».*

Собиқ Шўролар даврида ер юзидаги мамлакатлар, қўйинчи халқлар ҳам икки тоифа (дўст-душман)га бўлиб қўйилган. Шунга қараб муомала қилинар, аксар ўзимизнинг «яқин дўстлар» билан учрашганда ҳам «чегара»дан чиқмаслик уқдириб турилар, «бегона»ларга яқинлик эса, катта шубҳалар туғилишига сабаб бўларди. Ҳатто, Ҳиндистон яримороли мамлакатлари билан бизларни чамбарчас боғлаб турувчи риштадорлик алоқаларимиз хусусида ҳам, кўпчиликка «сир»ни айтавермасликка ҳаракат қилинар, Масковдаги «оға»лар кўзимиз очилиб кетмасин, деб иложи борича «ғамхўрлик»ни аяшмасди.

Тошкентда бир неча йил яшаб, урду тилидан сабоқ берган Деҳли университетининг профессори, доктор Қамар Раис жаноблари Ўзбекистон телевидениесига берган интервьюсида айнан шу гапларни айтганини яхши эслайман: «Бепоен осмон сатҳида чарақлаб турган ёруғ юлдузлар ичида фаҳрлансангиз арзийдиган Сизларнинг Юлдузларингиз ҳам анчагина. Шу-лардан бири — Мирза Фолибдир. Пайт келадики, уларни кашф этасизлар, қадрига этасизлар».

Етмишинчи йилларнинг бошида айтилган бу гаплар маъносини унча англаб етмагандик, ўшанда.

Мана, энди халқимиз ўзлигини намоен этадиган кунларга етиб келганига шукрона қилиб, узоқни кўришдан маҳрум килувчи «парда»ларни йиртиб, ўз юлдузларини излаб топмоқда, қадриятини тикламоқда.

Бизнинг байналмилалчилигимиз фақат қизил туғларга сифинишни ўргатган қонли октябрь тўнтаришидан кейингина бошланмаган, балки унинг сарчашмалари бир неча асрлар нарироққа бориб тақалади деб баралла овоз билан айтиш пайти келди: яқин-яқинларгача ёнгинамиздаги Покистон ўртага қўйилган кўринмас тўсиқлар билан биздан шунчалик узиб ташланган эдики, бу мамлакат ҳақида оддий тасаввурга ҳам эга эмасдик. Ваҳоланки, халқларимиз ўртасида қадим-қадимдан ўзаро боғлиқлик бор. Бунга томирларимизда жўш уриб турган Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг қони гувоҳ!

Яқинлигимизнинг яна бир исботи, Ҳинд тарихчиларининг ёзишларича, Бобирийлардан уч аср аввал Ҳиндистонга подшолик қилган, асли фарғоналик Шамсиддин Элтутмишдир!

Мана шу тарихий ҳақиқатдан одамларни чалғитиб туриш учун аввало Масков, қолаверса ўзимиздаги айрим югурдаклар томонидан тез-тез Бобур ва унинг сулоларини шўроча жиноят курсисига ўтқазиб «суд» қилиб туриларди. Бунинг замирида азалдан борди-келди қилиб келган халқлар юрагига кутқу солиб, бир-бирига гижгижлаш сиёсати ҳам заҳарли илондай яшириниб ётарди.

Ҳатто, Покистон-Ҳиндистон халқлари билан маънавий-маърифий яқинликларимиз ҳақида қисиниб-қимтиниб гапириларди. Бемалолроқ гапириш учун «жойномоз устида» бирон рус оғайни бўлиши шарт эди.

Лекин, ойна этак билан ёпиб бўлмайди, деганлари рост.

Шу ерда оддий бир мисолни келтириб ўтиш жоиздир.

Тошкент шахрининг энг катта, кўркам, боғ-роғли маҳаллаларидан бири Ҳиндистон яримороли халқларининг, шунингдек ўзбек халқининг ҳам ардоқли шоири Мирзо Ғолиб номи билан аталди.

Ҳинд-Пок элида буюк шахс сифатида ғоят эъзозланувчи, ҳар икки мамлакатда унинг меросини ўрганадиган Академия — илмий тадқиқот Маркази ишлаб турган бир пайтда, ўзимизда Ғолиб номини дарровгина тан олмадилар. Чунки, чириб тамом бўлган вужудини гўр торта бошлаган тузумдан ҳадиксираш шашти ҳали пасаймаган эди. Шунинг учун идорама-идора юриб, кўплаб эҳтиёткор бошлиқларга «тушунтириш» беришга, шоирнинг «ижтимоий келиб чиқиши», кимлиги, нималар ҳақида ёзганлиги, ҳатто «оддий меҳнаткашлар манфаатини, яъни социализм ғояларини биринчилардан бўлиб кўтариб чиққан»лиги хусусида бир даста маълумотномалар топширишга тўғри келди.

Шундан кейингина алломанинг муборак номи ўз боболари юрти — Ўзбекистонда жаранглай бошлади.

Ҳозир Тошкентдаги Мирзо Ғолиб номидаги катта маҳалланинг марказида унинг кўрки бўлиб, маҳобатли масжид-мадраса кўзга ташланиб турибди. Бу қутлуғ иншоотнинг барпо этилишида моддай-маънавий ўз ёрдамини аямаган кўплаб ҳимматпеша ҳамюртларимиз қатори покистонлик тижоратчи Ёқуб Табани, Рауф Табаниларнинг ҳам хизматлари каттадир.

Дарвоқе, шу ака-укалар масжид-мадраса қуриш ғоясини биринчилардан бўлиб ўртага ташлагани ва катта маблағ ажратганини инсоф юзасидан таъкидлаб ўтмоқ жоиздир. Бу муқаддас даргоҳнинг бунёд этилишида ҳиндистонлик бизнесмен, Ғолибнинг девонавор муҳлиси Говинда, дипломат Ҳава Синг, йирик ҳинд олими доктор Муҳаммад Амин каби кўпдан-кўп кишилар ўз ҳиссаларини қўшиб, қурилиш пойдеворига дастлабки гиштни қўйганлар.

Шу ерда масжидни барпо этилиши билан боғлиқ яна бир ажойиб воқеани эслатиб ўтишга тўғри келади. 1992 йилнинг баҳорида «Ўзбекистон ҳаво йўллари» тарихида унутилмас воқеа рўй берди; мустақил Ўзбекистон пойтахти Тошкентдан илк бор чет элга — Карачига қараб самолёт

учди. Ушбу рейсда дўст Покистонга борганлар орасида биз ўзбек адиблари ҳам бор эдик.

Орадан кўп ўтмай Карачи шаҳридан жавоб ташрифи билан юз эликдан зиёд меҳмонлар келишди. Уларга Ўзбекистоннинг диққатга сазовор жойларини кўрсатиш дастури жуда санжоб қилиб тузилганди.

Наҳотки, меҳмонлар буюк шоир Мирза Ғолиб номидаги маҳаллани кўрмай, у ерда ташкил этиш мўлжалланаётган Наврўз байрами ифторида иштирок этмай кетишади деб, ўйлаб қолдик.

Бу фикрни маҳалла фаоллари билан биргаликда делегация раҳбарларидан бўлмиш Ёқуб соҳиб олдиға кўндаланг кўйдик.

Шунда Табани:

– Кечга томон Самарқанддан қайтишимиз билан машиналарни тўғри Мирзо Ғолиб маҳалласи томон ҳайдайдирасизлар, – деди.

Маҳалла кўмитаси раиси Убайдулла ака Пўлатов, кўшни маҳалладан Сайид Наби Ҳожи ака, Аҳмаджон ака Каримов бошлиқ оқсоқоллар, шу атрофдаги ҳар бир тўю томошада ҳозир-у нозир карнайчи Шавкат ака Отабеков, у кишининг сурнайчи ўғли ҳамда «Рустам чилдирмакаш»лар жам бўлиб, машиналарда аэропортга қараб йўл олдик.

Расмий, мўтабар меҳмонларни қарши олиш майдонида самолётнинг Самарқанддан келишини кутиб турибмиз.

Анча вақт ўтиб, карнай-сурнайчилар бироз зерикиб ҳам қолишди.

Бир пайт енгил автомобилдан каттароқ, биқинига «Америка» деб ёзилган кичик бир самолёт осмондан пастлаб тушди-да, оёғи ерга тегиб-тегмай, кишнаган тойчоқдай чопқиллаб келиб, нақ рўпарамизда тўхтади. Эшик очилиб, тўрт-беш киши тушди.

Шунда Убайдулла ака карнайчилар томон ўгирилиб, худди дирижёрдай:

– Булар ҳам меҳмонларга ўхшашади. Бир хурсанд бўлишсин, чалинглар, – деди-да, икки кўлини ҳаволатиб кўйди.

Ҳамма ёқни карнай-сурнай овози, чилдирманинг бак-бакабанги тутиб кетди.

Қодир ота Бобоқулов бошлиқ оқсоқол тушмагурлар дўппини пешонага суриб, қўлни белбоққа тираб, бири олиб, бири қўйиб мақом билан ўйнаб кетишди.

Бу самолётчада келган америкалик дипломатлар республикамизда янги очилаётган элчихона ходимлари экан. Роса хурсанд бўлишди.

Тўсатдан бошланиб, бир неча дақиқа давом этган тантана тугагач, мезбонлар уларни кутиш залига таклиф этишди. Озгинадан сўнг қўлида бир парча қоғоз кўтарган салобатли жаноб мрамар зиналардан пилдираб тушиб, бизга яқинлашди ва оҳиста қўлидаги вараққа қараб сўради:

– Бизнинг программада карнай-сурнай чалиш тадбири йўқ эдику, сизларни ким чақирди?

– Э, укажон, – деди Қодир ота Алпомишсифат қоматини кўз-кўз қилгандай, қўлларини белига тираганича, – биз Мирза Фолиб маҳалласиданмиз. Покистонлик меҳмонларни кутаяпмиз. Улар ҳали замон кеб қолишади. Энди, карнай-чидан пуф кетди деганларидай, бу меҳмонларни ҳам бир хурсанд қилай дедик-да! Унинг устига ҳозир қутлуғ Наврўзи олам!

Салобатли жанобнинг жиддий юзлари бирдан ёришиб кетди:

– Э, раҳмат, отахонлар, – деди-да, яна зинадан пилдираганича юқорига кўтарилди.

Орадан бироз вақт ўтгач, осмон юзида Покистон авиакомпаниясига қарашли самолёт кўринди. Яна аэропортни карнай-сурнай овози тутди. Ўйин-кулги узоқ давом этди...

Автобуслар Тошкент шаҳар Давлат Автомобиль назорати бошлиғи томонидан ажратилган махсус машиналар кузатувида Мирза Фолиб маҳалласи томон йўлга тушди. Менинг машинамга меҳмонларга ҳамроҳлик қилиб юрган ёшгина йигитчани ўтказиб олгандик. У катта йўлдан шаҳар маркази томон эмас, чапга бурилганимизни кўриб, Убайдулла акадан сўради:

– Қаёққа қетаяпмиз, отахон?

– Мирзо Фолибга. У ерда кутишяпти.

– Мирзо Фолиб ким?

– У киши мана шу кутиб олинган меҳмонларнинг ҳам, бизнинг ҳам буюк шоиримиз!

Мезбон йигит:

— Эшитмаган эканман, — деди-да, ёнидан қоғоз чиқариб кўз ташлади, — бундай шоир билан учрашиш декларацияда ёзилмаган-ку!

— Энди ўғлим, — деди Убайдулла ака маънодор қилиб, — бировларнинг чизган чизигидан чиқмай юравериш даври ўтди. Мустақил давлатнинг ҳам фуқароси мустақил бўлиши керак!

Йигит индаёлмай қолди.

Маҳалла маркази — гузарда жойлашган катта боғ ичига стол-стуллар қўйилиб, тўкин ифторлик дастурхони ёзилган эди. Шу ерда бутун маҳалла аҳли покистонлик меҳмонларни шод-хуррамлик билан кутиб олишди.

Оғиз очилгач, энди қурила бошлаган масжид майдонида шом номози биргаликда ўқилди. Сўнг ҳамма масжид қурилишига кўнглидан чиқариб, ўз ҳиссасини қўшди.

Шу куни Ғолиб номидаги маҳаллада ўтказилиб, ярим кечагача давом этган Наврўз байрами Ўзбек-Пок халқларининг баҳор осмонидай мусаффо, дўстлик-қардошлик тантанасига айланиб кетди.

Мана, ҳозир орадан йиллар ўтиб, Мирзо Ғолиб маҳалласининг марказида қад ростлаган улкан масжид-мадрасанинг кошинкор биноси халқларимиз ўртасидаги дўстликнинг рамзи сифатида кўкка бўй чўзиб турибди.

Маҳалла аҳли ҳар Наврўзи олам тантаналари бошланган кунлар дўстлар билан ўтказилган ўша байрам оқшомини мароқ билан эслашади, улар ҳаққига дуолар қилишади.

Шуларнинг ўзи ватандошимиз — замона зайли билан Шаҳрисабздан «Ҳинд сори» юзланган Кўқонбекхоннинг набираси, Абдуллабекхоннинг ўғли, оташин шоир Мирзо Ғолиб Инсонларнинг кўнгил сўқмоқларидан йўл топиб, уларни руҳий муштараклик манзилига элтувчи буюк Сарбон эканлигининг далили эмасми!

ФАЙЗ АҲМАД ФАЙЗ:

*«Халқларни бир-бирларига
китоблар яқинлаштиради».*

Тошкентда очиладиган Осиё ва Африка мамлакатлари Ёзувчилари бирдамлиги анжуманининг 20 йиллигини нишонлаш кунлари яқинлашиб келарди. Ўшанда Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси раҳбарияти мени чақиртириб, тантанада қатнашиш учун Файз Аҳмад Файз келяпти, уни кутиб олиш, ҳамроҳлик қилиб юришни сизга топширамыз, деб қолишди.

Шоир номини эшитишим билан ҳаяжонланиб кетдим. Чунки бир мунча вақт муқаддам радиодан Файз Аҳмад Файзнинг саломатлиги ёмонлашди, бундан Покистон ҳукумати бошлиғи ташвишга тушаётганини изҳор этди деган хабар эшитгандим. Демак, Файз соҳиб бизларга меҳмон бўлиб келаётган экан, унинг соғлиғи жойида.

Буюк шоир билан олдиндан яқинлигимиз бор бўлиб, биринчи мартаба урдуча асарларни ўзбекчага ўтириш устаси – моҳир таржимон, устоз Наби Муҳаммедов таништирган, Ф.А.Файзга мени хўп келиштириб, катта рассом ҳамда ёзувчи деб таърифлаган эдилар.

Шундан кейин аллома билан Ўзбекистонга ташриф буюрганида икки бор учрашган, ҳатто уйда меҳмон қилиб, ундан сўнг тоғли Бўстонлиқнинг гўзал манзарали жойларини айлантириб ҳам келгандим. Ўшанда шоир Пском водийсидаги баҳайбат тошлар орасидан қайнаб чиқиб турган муздай сувли чашма бўйида ўтириб, атрофга шавқу-завқ билан боқаркан, умрим бир неча йилга узайди, фақат Тошкент эмас, унинг атрофлари ҳам ғоят гўзал экан деганлари эсимда қолган.

Файз соҳибни аэропортда тантана билан кутиб олдик. У киши эски кадронлари – ёзувчилар, зиёлилар билан қучоқ очиб кўришди. Лекин кексалик аломатими, анча чўкиб қолгани шундоқ сезилиб турарди. Масковлик Мила исмли таржимон аёл у кишининг кўлтиғидан олиб, машина томон бошлади.

Шу бўйи бир ҳафта давомида Файз соҳибга ҳамроҳлик қилдим.

Бир куни Мила «Ўтган йил жаноб Файзнинг бир жилдлик асарлар тўплами босилиб чиққанди. Москвани қидир-қидир қилиб, бирон дона топиб беришолмади. Бу ерда бўлса керак, деяптилар. Мабодо, топиб беролсак, шоирга жуда катта тўхфа бўларди» деб қолди. Айни пайтда, бу жиддий масалада ёрдам беришни уюшма котиби Рамз Бобожон ҳам илтимос қилиб, «биласан, бунинг сиёсий аҳамияти бор» дея таъкидлаб қўйганди.

Шоирнинг газалиёти, «кундалик» ва «эсдаликлар»дан иборат ўша «Сайланма» менда бор эди. Ўтган йили кузда китоб дўконларидан бирида кўзим тушиб, бир нечасини сотиб олган, уларнинг бир қисмини Файз соҳибнинг мухлислари бўлган таниш-билишларимга совға этгандим.

Шу баҳона азиз меҳмон хонадонимизга яна бир бор ташриф буюришга вақт топди.

У киши жавонда терилиб турган китоблардан бирини қўлига оларкан, менга ўтирилиб, маънодор жилмайди:

— Нега ҳеч қаерда топилмаяпти десам, ҳаммасини ўзингиз харид қилиб олган экансиз-да!

— Яхши китоб ишончли қўлларда бўлгани яхши эмасми!..

Файз соҳиб китобларни қабул қилиб оларкан:

— Раҳмат! Мени қарзга ботирдингиз. Дарвоқе, уни қайтараман, — деди-да, бироз сукут сақлаб қўшиб қўйди. — Биласизми, бизлар фақат расмий йиғилишларда, мажлис минбарларида учрашмай, ўзаро борди-келди қилиб, мамлакатларимиз ҳаёти, турмуш тарзини яқиндан ўрганишимиз керак. Халкларни бир-бирига китоблар яқинлаштиради! — деди.

Бир ҳафтача давом этган Тошкент анжуманидан сўнг Файз соҳибни кузатиш учун аэропортга чиқдик. У киши мен билан хайрлашаркан, қўлимга салмоқдор бир китобни тутқазди.

— Мендан сизга эсдалик, — деди.

Бу зарварағига мен учун «унутилмас эсдалик» деб дастхат ёзилган, алломанинг 65 йиллик муборак ёши муносабати билан Бомбайда чоп этилган, қарийб минг саҳифали «Фан оор шахсият» номли тўёна қуллийёт эди. Диққатга сазовор яна бир жойи шундаки, бу китобнинг қатор суратли саҳифалари шоирнинг Ўзбекистонда бўлишига бағишланган эди.

Файз соҳибнинг бу эсдалиги ҳозир китоб жавонимдаги энг ноёб ҳазина ҳисобланади.

Шу ерда шоирга алоқадор яна бир қизиқ воқеани эслатиб ўтмоққа тўғри келади. Обрули газеталардан бирининг бош муҳаррири асарлари ўртамиёна бўлган арбоб ёзувчимиз ва унинг китоблари ҳақида меҳмондан интервью олишга буюртма бериб, ҳажми қанча қатта бўлса, шунча яхши деб таъкидлаб ҳам қўйди ва ҳар куни ҳол-у жонимга қўймай ўз чопарини юбораверди.

Ниҳоят, Файз соҳибга интервью ҳақида гап очгандим, ўша арбоб ёзувчининг асарларидан беҳабарман деб гапни қисқа қилди.

Шоир нима деган бўлса, бош муҳаррирга айтдим.

Шунда унинг ранги бўзариб кетди:

– Қизиқ экансиз! Ҳар кимга ҳам ишониб топшири-лавермайдиган масъул вазифани сизга юкласак, уддалай олмабсиз. Уюштириш деган нарсани биласизми, ўзи!

Файз соҳибни кузатиб қўйганимиздан сўнг орадан кўп ўтмай, ўша газетада «уюштирилган» интервью босилди.

Ҳа, у пайтлар бу хил ёлғон сиёсатнинг думига пақир боғлаб даранглатадиган устамонлар кўп эди.

АБДУЛ САТТОР:

«Ҳали шундай кунлар келади»

1988 йилнинг айни табиат гулларга бурканган баҳор оқшомларидан бирида телефон жиринглаб қолди. Гўшакни кўтариб, эркак кишининг салмоқдор ҳамда ғоят тақаллуфли овозини эшитдим:

– Ассалому алайкум! Масковдан қўнғироқ қилипман. Абдул Сатторман. Янги элчилик вазифамни Мирзо Бобур қадамжоларини зиёрат қилишдан бошласам деб, ният қилгандим. Тошкентда Сиз яхши танийдиган бизнинг фуқаро Муҳаммад Аббос Хон ҳам бор. Рафиқам икковимизга таклиф қоғози юборсангизлар яхши бўларди. Ҳозир бунинг қийинчилиги йўқ!

Ўша пайтлар юқорида таъкидланганидек, қарийб етмиш йил сиқув исканжасида бўлган Иттифоқда демократия деган тушунчаларнинг шабадаси эсиб қолган, авваллари одам-

ларнинг ҳаёлига келмайдиган мўъжизалар рўй бера бошлаганди. Шундай «мўъжизалар»дан бири – чет элдан ўз уйингизга осонгина меҳмон чақирини эди. Яна, қаердан денг, Покистондан! Яна, кимни денг, расмий шахс – элчини!

Ўшанда таниқли дипломат ҳамда ижодкор ўзбек қалам аҳли қаддини осмон баробар кўтарган ажойиб инсон Сарвар Азимов Ўзбекистон Ташқи ишлар вазири бўлиб ишларди. У кишига учрашдим. Дарров ёрдамчи орқали Москвадаги Покистон элчихонаси жойлашган адрес аниқланиб, менга;

— Ҳозироқ таклиф хатингизни ёзинг, диппочта орқали жўнатамиз, — деди Сарвар Олимжонович.

Кўп ўтмай, Покистон ҳукуматининг Совет Иттифоқидаги янги элчиси этиб тайинланган Абдул Саттор жаноблари рафиқалари Ясира бону билан Ўзбекистонга ташриф буюришди. Биз уларни Тошкентда ишлаб, истиқомат қилувчи покистонлик ижодкор дўстимиз Муҳаммад Аббос Хон билан кутиб олдик.

Шу ерда меҳмон ҳақида қисқача тўхталиб ўтишга тўғри келади. 1931 йили Панжобнинг Сиалкот шаҳрида туғилган. Лаҳор шаҳридаги Панжоб университетини имтиёзли диплом билан тугатиб, ўқишни Халқаро дипломатик алоқалар йўналиши бўйича АҚШда давом эттирган. 1953 йилдан дипломат сифатида фаолият бошлаган. Бир неча йил Америкадаги Покистон ваколатхонасининг бошлиғи, сўнг Судан, Саудия Арабистони, Ҳиндистон мамлакатларида фавқулодда ва мухтор элчи лавозимларида ишлаган. 1971-75-йиллар давомида Покистон Ташқи ишлар вазирлигининг чет мамлакатлар билан алоқалар бўлимининг бош директори, Австрияда (1975-79), Ҳиндистонда (1979-82) элчи, сўнгра мамлакат ташқи Ишлар Вазирининг биринчи ўринбосари (1982—88) бўлиб ишлаган. 1988 йилнинг сентябрь ойдан Покистон ҳукуматининг Москвадаги фавқулодда ва мухтор элчиси вазифасига тайинланган.

Биз Ўзбекистон бўйлаб саёҳат режаларини иложи борича Абдул Саттор жанобларининг хоҳишига қараб тузишга ҳаракат қилдик. Андижон, Наманган, Ўш каби шаҳарлардаги Бобур номи билан боғлиқ зиёратгоҳ жойларни, Самарқанду Бухорони кўрсатишни айтдик. Айниқса, ўта билимдон, мушоҳадаси кенг бу арбобнинг зиёлилар, ўзбек адиблари

билан учрашишга, музейлар, тарихий обидалар билан танишишга иштиёқи баланд эди.

Сафарни ўзбек тасвирий санъати усталари ҳузурига ташриф буюришдан бошладик: мусаввирчиликда ўзига хос Бехзодона мактаб яратган устоз Чингиз Аҳмар устахонасида, у кишининг камтарона хонадонида бўлган қизгин мулоқот меҳмонда катта таассурот қолдирди.

Абдул Саттор жаноблари машҳур «Улуғбек хазинаси» (у киши қизиқиб ўқиган экан) рўмони муаллифи билан кўришиш ниятини билдиргандилар, Ёзувчилар уюшмасида Одил Ёқубов, машҳур адабиётшунос олим Матёқуб Қўшчоновлар иштирокида кичик давра суҳбати уюштирилди. Унда ўзбек адабиёти, хусусан «Улуғбек хазинаси» ҳақида гап кетиб, меҳмон ўша даврга оид янгидан-янги тарихий далиллар билан асарни бобма-боб таҳлил қилиб берганида, муаллиф Одил ака ҳам, таниқли танқидчимиз ҳам қойил қолиб, офарин деб юбордилар.

Абдул Саттор рўмондаги Хўжа Аҳрор Вале образини яратишда «социалистик реализм»га оғиб кетиб (ўшанда бундай гапларни айтишга ўзимиздан ҳеч ким журъат этолмасди), тарихий ҳақиқат нотўғри талқин қилинганлиги ҳақида ҳам гапирди.

Уюшмамиз раиси О.Ёқубов томонидан меҳмоннинг вақтларига қараб, каттароқ доирада яна бир учрашув ўтказилса яхши бўларди, деган таклиф ўртага ташланди.

Юқори мартабали меҳмон бу қадар эътибор учун миннатдорчилик билдириб, албатта ўзбек адиблари билан учрашишга розиман, деди.

Биз эркаклар қанчалик замонавий бўлмайлик, энг юқори мартабаларга эришмайлик, барибир шарқона удумнинг «қули» бўлиб қолаверамиз. Ҳар доим ҳам овруполикларга ўхшаб, рафиқаларимизни қўлтиққа олиб юравермаймиз.

Буни мен меҳмонлар ташриф буюришган куннинг индинига, Ясира бегумнинг гапларидан сездим. Улар кексаларга хос беозор овоз билан:

— Ўғлим, зерикканга ўхшайман. Бу ерда ҳам номоз ўқийдиган, мўмин-мусулмон менинг ёшимдаги аёллар бордир. Ният қилиб, мендан ёдгорлик бўлиб қолсин деб, ўзим билан битта Қуръони шариф олиб келганман. Шу муқаддас китобни ўша аёлга топширсам дегандим.

Бегум гапларини тушундим.

Ҳамкасб дўстларимдан бирининг кекса онаси бўлиб, эскичадан хабардор, кўп оқила, доно аёл эди. Учрашув режасини унга етказдик. Розилигини олдик, кутадиغان бўлди.

Аёлларга хос ясан-тусан қилиб, меҳмондорчиликка ошиқаетган Ясира бегумнинг беғубор табассум балқиб турган чеҳрасига кўзим тушди-да;

– Қани, кетдик, Ҳасти Имомга, у ерда Муяссар бону деган дугонангиз кутяптилар, – дедим.

Ёшлиқдан бир кўрпада тепишиб катта бўлган оғайним, ёзувчи Хожиакбар Шайхнинг оналари садарайхон ва турфа гуллар ҳиди ҳаммаёқни тутиб ётган ҳовлида маҳалланинг тўрт-беш қария аёллари билан ҳурматли меҳмонга мунтазир бўлиб ўтиришган экан:

– Вой, ўргилиб кетай Сиздан, қадамларингизга ҳасонот!

Қайсидир Шарқ файласуфи айтган экан: барча аёлларнинг тили бир, чунки бутун инсониятнинг онаси – улар!..

Шу куни кечқурун «Ўзбекистон» меҳмонхонаси залларидан бирига тўкин дастурхон ёзилди. А.Саттор жанобларининг Тошкентдаги бир қанча олий ўқув юртларида билим олаётган покистонлик талабалар билан танишув кечаси бўлди. Ўттиз нафар талаба йигитлар ичида меҳмон сифатида таклиф этилган ёлғиз мен эканман, холос.

Абдул Саттор, Ясира бегумлар залга кириб келишганда, бирдан ҳамма жим бўлиб қолди. Меҳмонлар тўрдан жой олишгач, бу кечани уюштиришда елиб-югурган Аббос Хон ўрнидан туриб, йиғилганларга деди:

– Сафир жаноблари билан ушбу дастурхон атрофида бўладиган гурунгдан аввал ҳар ким қисқача маълумот бериб, ўзини таништирсин, лўнда қилиб, хоҳиш-истагини айтсин!

– Қани бўлмаса, Сиздан бошлаймиз, – деди Абдул Саттор чап ёндаги биринчи талабага ишора қилиб.

Ҳамма ўзини таништира бошлади: Покистоннинг полончи шаҳар ёки туманиданман, Тошкентдаги палон олийгоҳда таълим оламан. Истагим...

Бу ерда ҳозир бўлган кўпчиликнинг истаги жиддий муаммолардан иборат эди. Афғонистондаги уруш туфайли, ўз ота-онасини 2-3 йиллаб кўролмай юрганлар анчагина экан.

Ҳатто, Покистоннинг ёнгинасида турсак-да, 5-6 баробар узоқ йўл босиб, Масков орқали юртимизга учамиз деганлар ҳам бўлди.

Кутилмаганда талабалар қаторида ўтирган каминага ҳам навбат келиб қолди. Ёнимдаги гавдаликкина мўйловдор «ҳамюрт» йигит ўзингни таништирақол энди, дегандай биқинимга туртиб қўйди. Худди шу пайт Абдул Саттор жаноблари:

– Эшитамиз, Сиздан, – деди менга қўл ишораси қилиб.

«Шерикларим»га ўхшаш сиполик билан ўрнимдан турдим. Ўзимни таништириб... Тошкент Олийгоҳини аллақачон битирганимни айтдим. Сўнг: «Истагим шуки, муҳтарам сафир жаноблари, Сиз янги элчи бўлиб тайинланган экансиз, Ўзбекистон билан Покистон халқлари ўртасидага дўстлик муносабатларини тикланишига алоҳида эътибор берсангиз! Ўзингазга маълумки, Ҳиндистон билан алоқаларимиз анча мустаҳкам» дедим.

Меҳмоннинг жиддий тикилиб турган чеҳраси бирдан ёришиб кетди, кейин салмоқдор овозда:

– Албатта, бор диққат-эътиборни шунга қаратаман, – деди.

Талабалар ичида бирдан жонланиш бўлди. «Ваҳ-ваҳ» деган ҳаяжонли, маъқулловчи овозлар янгради.

Элчи жанобларининг Ўзбекистон шаҳарлари, Бобур қадамжолари бўйлаб қилган бир неча кунлик сафаридан сўнг келишувга асосан ўзбек адиблари билан учрашув куни, ҳамда вақти белгиланди.

Тошкентнинг қоқ марказига жойлашган Уюшмамиз биносининг учинчи қаватдаги катта мажлислар залига кўпчилик ижодкорлар тўпланишди. Бу зиёлиларимизнинг Покистон расмий вакили билан биринчи маротаба ўтказилаётган учрашуви эди.

«Иш қилиб бу тадбир тинчгина ўтсин-да!» Уюшмадаги эҳтиёткор раҳбарлардан бирининг раисимиз Одил Ёкубов қулоғига шипшигандай қилиб айтган овозини эшитиб қолдим. Шунда Одил ака товушини баланд қилиб, чапанчасига жеркиб бергандай гапирди: «Мунча ваҳима қилаверасиз! Саюз биноси партлаб кетармиди!»

Аньанага кўра аввал мезбонларга сўз берилди. Мартабали меҳмон билан биринчи бор учрашиб, очиқ мулоқот қилиш

шарафига муяссар бўлганликдан беҳад хурсандлик баён қилинди. Албатта, ўша даврда кенг авж олган таомилга кўра бу «ўртоқ Михаил Сергеевич Горбачёв бошлиқ қайта қуришнинг ҳаётбахш шарофати» эканлигини деярли ҳар бир нотик таъкидлаб қўйишни қанда қилмади.

Шундан кейин Ўзбекистондан олган илк таассуротлари, Пок-Ўзбек муносабатлари ҳақида меҳмонга қатор саволлар берилди.

Саттор соҳиб батафсил жавоб қайтарди.

Учрашув сўнггида ҳурматли меҳмонга сўз берилди. У минбарга чиқиб, Бобурийлар салтанати ва унинг Ҳинд яримороли халқларининг маданий-маърифий ҳаёти ва давлатчилик тузумига қўшган ҳиссалари ҳақида гапирди.

Сўнг;

– Бизлар риштадорлиги узоқ асрларга бориб тақаладиган қондош-жондошлармиз. Бутун Шарқ оламини ўз – ақл-заковати билан лол қолдирган буюк аллома-ю, уламолар юрти Ўзбекистон покстонликлар учун муқаддас зиёратгоҳ ҳисобланади. Бу ернинг тупроғида Имом Бухорий, Ат Термизий, Баҳовиддин Нақшбандий сингари буюк зотлар абадий уйқуда ётишибди. Мен бизларни руҳан бир-биримизга боғлаб турган мана шу бобокалонларимиз ҳурмати, Ал Беруний, Ал Хоразмий, Мирзо Бобур, Мирзо Ғолиблар ҳурмати халқларимиз ўртасидаги дўстлик ришталарини қайта боғлашга қўлимдан келганча ҳаракат қиламан, – деди-да, ҳеч ким кутмаган шундай гапларни ҳам айтиб юборди:

– Иншооллоҳ, шундай кунлар келадики, Тошкентда Покистон элчихонаси, Исломободда эса озод Ўзбекистон элчихонаси очилади! Бу кунларни кўриш ҳаммамизга насиб этсин. Ана унда янада яқинроқ бўлиб қоламиз. Пўлат тўсиқлар билан ёпиб ташланган, узоқ йиллардан бери ҳувиллаб ётган карвон йўлларида яна аввалгидай гавжум ҳаёт қайнайди. Унга сарбонлик қилиш асосан Сиз ижодкор зиёлиларнинг зиммангизга тушади!

Нотикнинг айниқса, «Озод Ўзбекистон» деган сўзлари бу учрашувда ҳозир бўлган «Иттифоқнинг ажралмас ягона Буюк давлат» эканлигига қаттиқ ишонган баъзи кимсаларни чўчитиб юборганини залда кўтарилган бир неча дақиқали гала-говурлардан сезса бўларди. Минбарда ўтирган,

учрашувда ҳозир бўлганлардан айримлари «эҳтиёткорлик» юзасидан (уларнинг биронтаси бу сўзларга қарши «жавоб» қайтаришга ботинолмади чоғи) энгашганча, қисиниб-қимтиниб зални тарк этдилар.

Қаранги, Абдул Саттор жанобларининг башорат қилиб айтган сўзлари орадан кўп вақт ўтмай амалга ошди. Озод Ўзбекистон пойтахти Тошкентда биринчилар қатори Бош Вазир Муҳаммад Навоз Шариф иштирокида Покистон Ислом республикасининг элчихонаси очилди. Элчи бўлиб халқларимиз ўртасида мавжуд бўлган азалий дўстлик жонкуяри, қисқа вақт ичида кўплаб ёр-биродарлар орттириб, ўзининг камтар ва дилкаш инсонлиги билан меҳримизни қозонган Шавқат Али Шайх жаноблари келдилар.

Афсус, у кишининг хизмат муддати тугаши муносабати билан уюштирилган хайрлашув кечасида мен ҳозир бўлолмадим.

Йиғилганлар юрагидаги бор гапни мухтасар қилиб, кўзга кўринган ижодкорларимиздан бири Хуршид Дўст Муҳаммад элчи жанобларига қарата шундай дебди:

– Шайх ака! Сиз беш йиллик фаолиятингиз давомида ажойиб фазилатларингиз, Ўзбекистонга бўлган меҳрингиз билан кўпчиликнинг ҳурматига сазовор бўлдингиз. Мамлакатларимизни ҳар жиҳатдан яқинлаштиришга моҳир сарбон сифатида қарвонбошилиқ қилдингиз. Сиз ўзингиз билан чексиз меҳр-муҳаббатимизни олиб кетмоқдасиз. Бу бизнинг Покистондаги барча қадрдон ёр-биродаримизга бўлган муҳаббатимиз ҳамдир.

Агар мен ўша хайрлашув кечасида бўлганимда, айнан шу каби дил сўзларимни айтиб, кўпдан бери ният қилиб юрган бир сидра ўзбекча сарпо кийдирган бўлардим.

Афсус, сафарда эдим.

ИЗҲОР УЛ ҲАҚ

*«Қадим табобот алломалари томонидан айтилган
яқин кишилар дийдори ҳар қандай дори-дармондан зиёда
эканлигининг мен ўзим гувоҳи бўлдим».*

Исломободлик Изҳор ул Ҳақ сўқмоқлардан йўл топиб, биринчилардан бўлиб эндигина мустақилликни қўлга киритган мамлакатимизга ташриф буюрган, бизнинг янгича ҳаёт йўлимиз ҳақида ўз ватандошларига илк бор ҳақиқатни етказган таниқли шоир, журналистдир.

У рафиқаси Зоҳида бону, жажжи қизи Марзия билан икки марта хонадонимиз меҳмони бўлган. Изҳор соҳиб қунт билан ўзбек тилини, Зоҳида хоним ўзбек пазандачилиги сирларини ўрганишди.

Покистонлик бу дўстимиз «Халқ сўзи» газетасига берган интервьюларидан бирида шундай деган эди: «Мен Ўзбекистонда бизнинг тилимизни билувчилар, унга ҳурмат билан қаровчилар жуда кўплигини кўриб, ҳайрон қолдим. Ўзбек тилини ўрганиб, бу ердан турли дарсликлар олиб кетиб, Исломободда оҳангию кўпдан —кўп сўзларининг бизнинг урду тилига муштараклиги бор ўзбек тилига қизиқувчилар тўғараги очиш ниятидаман. Чунки тил билиш — дилларни яқинлаштиришнинг асосий воситасидир».

Изҳор соҳиб ўз сўзи устидан чиқди. Ўз мамлакати пойтахтида юқорида номи зикр қилиб ўтилган Асадуллахон Муҳаққиқ билан ҳамкорликда ўзбек тилини ўрганиш тўғараги ташкил этди.

Покистон матбуотида Мустақил Ўзбекистон, унинг адабиёти ҳақида қатор мақолалар туркуми, «шеърый мушоҳадалар» эъдон қилди.

Жажжи Марзиянинг эса Исломободдан юборган «Ўзбекистон таассуротлари» суратлари ҳамда ўзбек тенгдошларига илиқ сўзлар битилган мактуби республикамиз болаларининг «Тонг юлдузи» газетасида босилиб чиқди.

Яна шуни айтмоқ керакки, Изҳор соҳиб Ўзбекистонга қилган илк сафаридаёқ Ўзбек академик театр артистлари ижросида «Олтин девор»ни тамоша қилиб, унинг муаллифи ва шу комедия ҳақида мақола ёзиб, ҳамюртларига таништирган кишидир.

Биз Покистон замонавий адабиётининг анча обрўли вакиллари билан ҳисобланувчи бу ижодкор билан доим телефон орқали гаплашиб турардик. Ўзбек-Пок, Пок-Ўзбек адабий алоқаларига доир янгиликлар билан бир-биримизни хабардор этардик.

Изҳор соҳиб ҳар ойда бир-икки маротаба бизлардан, айниқса, қизимиз Холидадан ҳол-аҳвол сўрашни қанда қилмасди.

Нима сабабдандир алоқаларимиз қутилмаганда икки ойча узилиб қолди.

Биз Исломободга телефон қилиб, Зоҳида бонунинг хомушгина:

– Касалхонадалар, – деган овозини эшитдик.

– Нима бўлди, тинчликми? – сўрадик ундан.

– Тоблари қочиб, иситмалари тушмаяпти.

Ҳар ҳафта телефон қиламиз. Гўшакни Маҳваш кўтаради; Ҳасан кўтаради; Марзия кўтаради; баъзан Зоҳида кўтаради, бир хил жавоб: иситмалари тушмаяпти.

«Икки ой мутгасил бундай бўлиши мумкин эмас!» Хонадонимизда шифокорларга хос ваҳима бошланди. Исломободлик ҳамкасбларга юборилган илтимоснома — сўровга мувофиқ тезгина факс орқали беморнинг «касаллик тарихи» келди. Бир ҳафта вақт уни таҳлил қилишга кетди.

Ниҳоят, икки мутахассис — шифокор Лолахон Мелибоева, Чаман Нуриддиновалар бемор ҳузурига учиди. Аэропортдан тўғри Изҳор соҳиб ётган Исломободдаги энг катта, энг янги даволаш асбоб-ускуналари билан жиҳозланган шифохонага кириб келишди.

Бу худонинг қудратими, ёки қандайдир мўъжизами, икки ярим ойдан бери юқори ҳарорат билан бош кўтармай ётган шоир шу кунини биринчи маротаба оёққа туриб, меҳмонлар билан анча вақт гурунқ қилди.

– Шунча жойдан икки синглим мени даволайман деб келишса-ю оёқ узатиб ётсам, яхшими! – дейди Изҳор ул Ҳақ уларга жилмайиб боқаркан ва хонани муаттар ҳиди тутиб кетган олтиндай сап-сарик Амирий қовунларига ишора қилади. – Ўзбекистон бўйлари қандай муаттар, бундан бир бора тўйиб нафас олган ҳар қандай ҳаста одам ҳам шифо топиб, соғайиб кетиши муқаррар.

Бемор руҳиятида кутилмаган соғайиш жараёни рўй берганидан таажжубга тушган даволовчи шифокорлар унга қараб:

— Жаноб, бундай экан, ўзбекистонлик ҳамкасбларимизни аввалроқ чақирар эдик-ку! — дейишади ҳазилга йўйиб.

Ўзбек шифокорлари келишганига тўрт кун деганда Изҳор ул Ҳақ соппа-соғайиб, уйига қайтди. Шу муносабат билан уни йўқлаб хонадонига шоир-ижодкорлар, яқин дўст-оғайнилари келишади. Мушоира бўлади, дўстлик, меҳроқибат ҳақида ғазаллар ўқилиб, унда ўзбекистонлик шифокорларга бағишланган шеърлар ҳам янграйди.

Шу куни одатга хилоф равишда мезбон шеър ўқимади. Йиғилганларга қарата дил изҳорини сўзлар билан шундай баён этди:

— Қадим табобот алломалари томонидан айтилган яқин кишилар дийдори — ҳар қандай дори-дармондан зиёда эканлигини мен ўзим гувоҳи бўлдим. Шунча йўл босиб келган ўзбекистонлик сингилларимнинг меҳр — оқибати, дийдори дардимга шифо бўлди. Буни унутиб бўладими!

Шифокорларимиз қайтиб келишгач, яхши бир чўян қозон (Покистонда паловбоп бундайини топиш қийин) олдим. Азонда Тошкентнинг Чорсу бозорига бориб сабзипиёз, гўшт-ёғ, зиравор, қўйингчи беш кило гурунчга мўлжалланган ош масаллиғи, қовун-тарвуз, Покистонда анча танқис мева ҳисобланувчи бир картон қути гилос, Наманган ширмон нони, Тошкент патирларидан олиб аэропортга чиқдим.

Ахир, яқин дўстимиз шунча бетоб бўлиб ётгач, соғайиб уйига қайтганидан кейин кўнглини кўтариш, бир «ис чиқариб» юбориш керак-ку! Қолаверса, ўзбекчилик!

Учоқ қарийб бир соату ўн беш минутли парвоздан сўнг Исломобод аэропортига келиб қўнди.

Бундан ҳайратга тушган йўловчидан бири:

— Ие, Покистон шундоқ ёнимизда эканку! — деб қўйди.

Ҳаво Тошкет жазирамасига ўхшамаса-да, анча дим, одамни лоҳас қиладиган даражада иссиқ эди.

Кутиб олишга чиққан Изҳор соҳибнинг катта ўғли Ҳасан билан кучоқ очиб кўришдик-да, ўзимизни салқин ҳаво уфуриб турган машина ичига урдик.

– Ҳозир шаррос жала қуяди-да, ҳавонинг шашти пасаяди, — деб қўйди Ҳасан машинани теп-текис йўлдан шаҳар томон елдириб кетаркан, қаршимизда увода бўлиб судралиб келаётган қалин булутларга ишора қилиб.

Чинданам ўн-ўн беш минутлар ўтар-ўтмас шундай жала қуйиб бердики, ҳаммаёқ сувга тўлиб кетди. Назаримда биз атрофи маҳкам беркитилган, сув кирмас қайиқда сузиб кетаётганга ўхшардик.

Жала қанчалик тез ёққан бўлса, шунчалик тез тинди, гўё булутлар ҳов анаву баланд тоғлар бағридан баҳайбат сон-саноқсиз мешларига қамаб келтирган сувни борлиқ устига шоша-пиша тўкди-да, қисқа муддат ичида осмон юзига сингиб, кўздан ғойиб бўлгандай...

Борлиқ қуёш нуридан чарақлаб кетди. Ҳасан машина деразаларини очиб, кондиционерни ўчирди. Муздай роҳатбахш ҳаводан тўйиб-тўйиб нафас ола бошладик.

Изҳор соҳибнинг ҳовлиси тўрига ўчоқ ясаб, қозон осдик. Зоҳида хоним ўзбекчасига (бизга келганда ўзганиб кетган) қилиб сабзи тўғрашга тушди. Маҳваш дастурхон тузатишга киришди. Ҳасан олов ёқишга тутинди.

Соат бешларга ош дамланди. Ўзбекча хонтахталар қўйиб, атрофга қўрпача ёзилган кенггина хонада Изҳор соҳибнинг яқин ошна-оғайнилари, Исломободда хизмат қилаётган ўзбекистонлик ҳамюртларимиз ҳозир бўлдилар.

Элчихонамиз бош котиби Тошмирза Холмирзаев Изҳор соҳиб Тошкентга келганда танишиб, яқин кишиси бўлиб қолган Эркин Воҳидовнинг хонадон соҳиби номига йўллаган дўстона мактубини ўқиб берди. Мезбон уни ғоят ҳаяжон, кўзларида ёш билан тинглади.

Бу эзгуликка йўғрилган юракларнинг муштараклик нишонаси эди.

Дарвоқе, дўстимиз Изҳор ул Ҳақ мустақил мамлакатимиздан олган таассуротлари ҳақида ёзиб, чоп эттирган мақолаларидан бирида бу халқ севган шоиримизга «Ўзбекистонга сурур бахш этиб турувчи, жўшқин дарёдир» дея таъриф берганди.

Шоирлар тил топишган жойда ҳар қандай хусумат, ғийбат, парокандаликка ўрин қолмайди деб айтган экан Шарқ алломаларидан бири.

МУҲАММАД АББОС ХОН

«Машина Карачига боради».

Маълумки, Покистон шундоқ даричамиз рўпарасидаги мамлакат. Лекин жуда «йироқ»лаштириб, қора пардалар билан тўсиб ташланган эди.

Назаримда мана шу «парда»ни хиёл кўтариб, халқларимизни тўсиқ тирқиши ортидан бир-бирига овоз бериб, бир-биридан хабар топишга маълум даражада ҳисса қўшган ёниқ қалам соҳиби — покистонлик ёзувчи, журналист Муҳаммад Аббос Хон деб биламан.

Унинг Ҳинд-Пок матбуоти саҳифаларида Ўзбекистонимиз ҳақида мунтазам босилиб турадиган самимий мақолаларини ўқиб борардим. Шу баҳона бўлиб, бу ажойиб инсон билан Тошкент олий ўқув юртларидан бирида таҳсил олиб юрган пайтларидаёқ танишиб қолганман.

Бир куни Аббос Хоннинг «чет»да босилган «Буюк ипак йўли»ни тиклаш ҳақидаги катта, салмоқли мақоласини таржима қилиб, ўзимизда чиқармоқчи бўлдим. Бироқ, руҳсат этишмади. Афтидан, қадимий бу йўл очилиб, одамларнинг ўзаро борди-келдиси кўпайиб, «тўс-тўполон» бошланиб кетишидан ҳайиқишди, чоғи!

Аббос Хон Карачи порти орқали Ўзбекистон ва унга қўшни (республикалар) ҳозирги мустақил давлатларни тўғридан-тўғри денгизга «чиқариб юбориш» масаласини ўн йиллардан бери кўтариб келаётган ижодкор.

Шунингдек, Аббос Хон турли матбуот саҳифалари орқали Покистоннинг дунё билан савдо қилувчи йирик тижорат фирмаларига «Очиқ хат»лар йўллади. Бевосита (Масковсиз) савдо-тижорат алоқаларини бошлаш имкониятларини тушунтирди. Ниҳоят, унинг бу уринишлари, елиб-югуришлари беҳуда кетмади... Бироқ, қайта қуриш деб аталган даврга хос шубҳаланишлар, бунинг оқибати нима бўларкин дея иккиланишлар анча вақт ўз таъсирини ўтказиб келди. Муҳаммад Аббос Хоннинг ярим сочи мана шу пайтда оқариб кетди, десам хато бўлмас.

Ўша пайтлари Фарғона йўлларида тасодифан учраб қолган бу покистонлик тижорат «элчиси» ҳақида шоиримиз Эркин Воҳидов «Ўзбекистан адабиёти ва санъати» газетаси саҳи-

фаларида шундай деб ёзганди: «Куюнчак, ишнинг кўзини биладиган бу йигитга кулоқ солмоғимиз, жаҳон тарозусининг ҳалоллик қонунияти асосида савдо-сотик учун бағримизни кенг очмоғимиз лозим...»

Айни пайтда бизга элчи бўлиб келган Шавкат Али Шайх жаноблари жумҳурият ёзувчилари билан бўлган учрашувда:

— Халқларимиз тарихи қадимдан узвий боғлиқдир. Шундай экан, маданият, адабиёт ва тижорат соҳасида сизлар билан яқиндан алоқалар ўрнатишдан манфаатдормиз. Иншооллоҳ, бу ерда Муҳаммад Аббос Хондай вакилларимиз бор экан, бу ниятлар амалга ошгай, — деган эди.

Минг қатла шукурки, ҳозир бу яхши тилаклар амалга ошаётганининг гувоҳи бўлиб турибмиз.

Шу ўринда Покистондаги энг йирик газета «Жанг» мухбирининг камина билан қилган «Ўзбек адабига тўрт савол» номли интервьюсининг Муҳаммад Аббос Хонга алоқадор қуйидаги қисмини келтириб ўтиш ўринли деб ҳисоблайман.

«САВОЛ: — Афғон юртида кўпдан бери давом этиб келаётган биродаркушлик уруши барҳам топажак. Ана ўша, ҳаммамиз орзу қилган кунлардан сўнг Пок-Ўзбек алоқалари қай даражада ривожланади деб ўйлайсиз?»

ЖАВОБ: — Агар бу саволни бермаганингизда, ўзим Сиздан шу мавзу ҳақида ҳам фикрлашайлик деб илтимос қилган бўлардим. Чунки бу масала узоқ йиллардан бери Тошкентда истиқомат қилиб келаётган покистонлик ёзувчи ва публицист дўстим Муҳаммад Аббос Хон икковимиз юрагимизни ўртаб келади. Бир куни денг, Масков матбуотидан Ҳиндистон ярим ороли мамлакатлари билан Ўзбекистонни боғловчи Тошкент — Термез — Афғон Катта магистраль йўли курила бошлаганлиги ҳақида хабар ўқиб қолдик. Ҳайрият, Покистон, Ҳиндистонга машинада борадиган бўпмиз, дея ўзимизча режалар туздик. Аббос Хон тарихий ҳужжатларни кенгроқ ўрганиб, «Буюк ипак йўли очилиш арафасида» деган янги мақолалар туркуми ёзди. Бу аввал ўзимизда, ҳатто унча-мунчага лаққа тушавермайдиган Ҳинд-Пок матбуот саҳифаларида ҳам босилиб чиқди. Орадан кўп ўтмасдан денг, ёш, ғайратли эканмиз, шоирона кайфиятлар билан ўзимиз «очган» «Ипак йўли» бўйлаб

Покистонга қараб менинг машинада равона бўлдик... Самарқандга етай деганимизда Катта магистраль йўл бўйида турган икки киши олиб кетинглар, дегандек қўл кўтаришди. Аббос Хон машинани тўхтатинг деди ва қўл кўтарганлардан «Қаёққа?» деб сўради. Улар «Бухорога» дейишди. Шунда ҳамроҳим афсуслангандай бош чайқаб «Йўлимиз айри экан, — бизлар Карачига кетяпмиз!» деди... Шубҳасиз совет армияси соқчилари бизни Термизга яқин ҳам йўлатишмади. Шундан кейин бир ой ўтар-ўтмай ўша Катта йўлдан тинч савдо карвони эмас, минглаб танклар осойишта Афғон ерига бостириб кирди, осмонни қора қузғундай ажал уруғини сочувчи самолётлар қоплади. Бизнинг умидларимиз чиппақка чиқди. Қарийб ўн йилга чўзилган бу шармандалиқ уруш босқинчиларнинг ўзига катта талафот келтирди. Лекин тинч Афғон юртига ташлаб қўйилган олов ҳамон тингани йўқ. Шу кунларгача давом этиб келаётган бу биродаркушлик урушига чек қўйилиб, ўзаро сулҳлар тузиладиган кун яқин деб ўйлайман. Ана унда савдо-сотик, борди-келди йўллари кенг очилиб, ажаб эмас, бизлар яна Аббос Хон иккимиз Карачига қараб, машинада йўлга тушсак...»

Дарвоқе, ҳозирча Карачига самолётлар учиб турибди.

ЎЗБЕКИСТОН ДЎСТЛАРИ

Тоҳир Аслам Гўра — бу йигит билан бир неча йил аввал Муҳаммад Аббос Хон таништирган. Ўта камтар, камсуқум, самимийлиги ҳар қандай одамни ҳам ўзига ром этиб олади. У тортиқ қилган «Ҳикоялар» китобини ўқиб, Тоҳирга бўлган ҳурматим янада ошди. Ёзганлари ҳам ўзи каби содда, беғубор туйғулар билан йўғрилган.

У билан оилавий борди-келди қилиб турамиз. Бир марта кекса онаси мени кўриб дуо қиларкан «хайрият, Сиздай ўртоғи бор экан, кўнглим тўқ бўлди, энди сизам ўғлимсизда» деганди... Қаранг, худди мана шу мазмундаги сўзларни бундан бир неча йил муқадам Аббос Хон Наманганга борганда раҳматли онамиз «Сиз ҳам ўғилларимдан бирисиз» дея елкасига қоқиб қўйгандилар. Оналар қалби қай даражада бир-бирига монанд бўлади-я!

Тоҳир Лаҳорда нашр этиладиган «Ружҳанат» адабий журналининг ҳомийси ва бош муҳаррири. Кўп ўтмай ўзи иш бошлаган кичик ноширлик идораси замирида «Гўра паблишарс» нашриётини ташкил этди.

Бу нашриёт қисқа вақт ичида Ўзбек-Пок адабий алоқаларининг яқин тарғиботчиси бўлиб танилди.

«Ружҳанат» журнали саҳифаларида ўзбек адабиёти намояндалари ва Ўзбекистон ҳақида мунтазам хабарлар босила бошлади.

Айниқса, «Гўра паблишарс» томонидан Ансориддин Иброҳим нашрга тайёрлаган «Ўзбекча-урдуча муштарак сўзлар луғати» китобини оммавий нусхада босиб чиқарилиши икки мамлакат халқининг тил-у дили бир-бирига қанчалик яқин, ҳамоҳанглигининг далили сифатида Покистон ва Ўзбекистонда катта қизиқиш уйғотди. Китоб тез орада тарқаб кетди.

Ҳозир шу китобни ўзбекистонлик ноширлар билан ҳамкорликда тўлдирилган нашрини босиб чиқаришга ҳозирлик кўрилмоқда.

Муҳаммад Аббос Хон ўзининг узоқ йиллик кузатишлари асосида мустақил Ўзбекистонимиз ҳақида ажойиб «Кунда-

ликлар» ёзди. Бу асар ҳам «Гўра паблишарс» нашриётида ёруғлик юзини кўриб, тонгги қалдирғочдай Покистон бўйлаб тезда тарқаб кетди.

Аббос Хоннинг худди шу мавзу давоми бўлган «Куветгадан Бухорогача» сафарнома асарини ҳам покис-тонлик китобхонлар илиқ қарши олдилар.

«Гўра паблишарс» Ўзбекистон республикаси мустақил-лигининг икки йиллиги муносабати билан ўз мухлисларига яна бир салмоқли тортиқ – «Ўзбек насри антологияси»ни тақдим этди. Ундан Саид Аҳмад, Одил Ёқубов, Пиримкул Қодиров, Ўткир Ҳошимов, Мирмуҳсин, Носир Фозилов каби ўн беш ўзбек адиби ҳақида маълумот ва уларнинг асарлари жой олган. Президент Ислон Каримовнинг Ўзбекистон тараққиёти ва унинг келажакдаги истиқболларига бағишланган икки китоби ҳам шу нашриёт томонидан урду ва инглиз тилларида босиб чиқарилди.

Ҳозир «Ўзбек шеърияти антологияси» китобини чоп этиш учун тайёргарлик кўрилмоқда.

Куни-кеча машҳур ёзувчимиз Неъмат Аминовнинг «Темирчидан қолган тиллолар» асари «Бир аср ҳикояти» номи билан Исломобод, Равалпинди, Лаҳор, Карачи китоб дўконларида пайдо бўлди. Асар кўпчиликда қизиқиш уйғотганлигини шундан билса бўладики, Покистон матбуоти унга бағишланган қатор тақризлар босиб чиқарди. Шулардан бири машҳур адиб Отаул ҳақ Қосимийнинг «Юз ёшли темирчининг ҳикматлари» номи билан нуфузли «Наваи вақт» газетасида эълон қилинган катта таҳлилий мақоласидир.

Дарвоқе, Ўзбекистон-Покистон ёзувчилари орасида ижодий дўстлик алоқаларини боғланишида ҳам Т.А.Гўранинг хизматлари катта. Ўтган йили унинг ташаббуси билан Покистон мамлакатининг йирик адабиёт намояндалари Отаул ҳақ Қосимий, Амжад Ислон Амжад ҳамда ҳажвий асарлар устаси Юнус Баттлар ўзбек адиблари Саид Аҳмад, Неъмат Аминов, Анвар Обиджонларнинг меҳмони бўлишди, гап-гаштак қилиб аския айтишишди. Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасида дўстона учрашувлар ўтказилди.

Шу дўстлар биз Лаҳўрга келганимизни эшитибок, ҳузуримизга ташриф буюришди. Ўзбек комедиясини Покис-

тонда қўйилишидек хайрли иш йўлида нимаики хизмат бўлса, камарбасталикларини изҳор этишди.

Хуллас, бизларга руҳан мадад бериб, рағбатлантириб турувчилар, йўқловчилар жуда кўп эди. Матбуот, радио, телевидениенинг диққат марказида турдик.

Айниқса, оқшом тушиши билан телефон кўнгироқлари тинмасди. Кўпчилик «Устод Ансориддин бормилар?» дея соф ўзбекчалаб сўрар, бу шубҳасиз ҳамюртимизнинг собиқ ўқувчилари — оддий хизматчилар, олимлар, мактаб ва коллеж ўқитувчилари бўлиб, бундан икки йилча муқаддам Маҳмуд Али Бҳаттий жаноблари ташаббуси билан Лаҳордаги Покистон-Ўзбекистон дўстлик жамияти биносида очилган ўзбек тилини ўрганиш курсида сабоқ олган кишилар эди. Улар «Олтин девор» билан боғлиқ ишларимиз қандай кетаётганлиги билан кизиқишар, меҳмонга таклиф этишарди.

Бироқ, фурсат тиғиз, ўтказилаётган машқлар самара бермаётгандай эди. Бунинг устига ёш актёрлар анча тажрибасизлик қилишар, ҳатто асосий роль ижрочиларидан ҳам Мақсуд аканинг кўнгли тўлавермас, у кишининг инжиқлиги ошиб борарди.

Бир неча бор театрга келиб, мана шу ҳолатнинг гувоҳи бўлган Башир соҳиб ҳазул-ҳузул гаплар айтиб, акахонимиз кўнгилларини кўтармоқчи бўлди. Ва бир кун қув караш билан шундай деди:

— Сезяпман, Мақсуд ака, уйни соғиняпсиз, балки келинойини ҳам... Энди одамни ёшартириб, кайфиятини кўтарадиган, Ибн Сино йўриқлари бўйича тайёрланадиган махсус табиий дори бор. Эртага келтириб бераман...

Мана, энди бир ҳафтаки, «продюсер» жанобимиз Башир Аҳмад қаердандир топиб келтирган қорнида ялтироқ ёрлиғи бор, чиройли шишачадаги қорамтир шиннига ўхшаш «кайфиятни яхшиловчи» дармон дорига ихлосманд бўлиб қолганлар. Идишнинг ангишвонадай қопқоқчасига яримлатиб қуйиб, сипқириб олгач, хуштаъм шекилли, «оҳ» деб қўядилар. Ҳар_қуни ичмасдилар, сал кайфиятлари бузилиб, диққат бўлсалар, хуморбосдига нўш отардилар.

Хуллас, аэропортдаги ваҳимага сабаб бўлган «реквизит» зормандалар салгина олдин тугаб қолганди. Улар ўрнини Башир соҳибнинг хапдориси босиб, чинданам режиссиё-

римизга бардамлик бағишлар, буни биз у кишининг кўзлари чарақлаб, кайфиятлари чоғ бўлганлигидан дарров сезардик.

Бугун эрталабдан иш юришмади. Комедиянинг, энг қизиқ жойларидан бири – бош қаҳрамон Мўминчолнинг олтинни йўқотиб қўйгандан кейин жинни бўлиб қолиш ҳолатини талқин этишда артист Аслам Раонинг яна тақлидга берилиб кетавериши продюсер соҳибнинг хунобини оширади.

Шиша «ангишвона»сини тўлдириб, бир отиб олдиларда, қайта тушунтира кетдилар:

– Ҳой, Аслам, жиннихонада бўлганмисан, ўзинг? Ё, Покистонда жинни зоти йўқми?! Эҳ, қаерданам ўша видео буларнинг қўлига тушиб қолди-я?! Уйга борволе-еб, кўриб келаяпти! (Гап Тошкентдан юборилган «Олтин девор»нинг телевизион театр нусхаси ҳақида кетяпти) Тақлид қилма! Покистонлик жинни бўп берсанг ҳам майли, фақат тақлид қилма! Оригинал бўлсин! «Оригинал» дегани буларнинг тилида нима бўлади, Ансориддин! Таржима қилинг, нега анқайиб турибсиз!

Таржимон хушёр тортиб, «Мўминчол»га тушунтира бошлайди...

Худди шу пайт ҳассасини қўлдан қўймай продюсер соҳиб атрофида гирдикапалак бўлиб юрган олтмиш ёшлар чама-сидаги машҳур қўшиқчи шоир Абдул Фафур Жўш ҳозиргина бир четга қўйилган ҳапдори шишасини қўлига олади, ажабланиб унинг қорнидаги ёзувларга қарайди ва акахонимизни саволга тутади: «Тақсири олам, зўрсиз-ку! Буни қаердан топдингиз?» Мақсуд ака баттар тутоқадилар: «Мунча хира пашшадай ёнверимда айланаверади? Орқасида қурти борми, бу чолнинг? Айтинглар, халақит бермасин!»

Биз режиссёримизга бу одам машҳур шоир, бизни тушликка олиб кетгани келган, деб яна бир бор эслатдик.

– Зиёфатлари жонга тегди, бошни қотиришмасин. Вақт зик. Спектакль «провал» бўлиши мумкин!» – бу қатъий қилиб «бориш йўқ» деганлари эди, акамизнинг.

Жаноб Жўш муомала оҳангидан унинг мазмунини англаб етди шекилли, менинг ҳам асабим бузилди дегандай ҳапдори шишасини қўлига олди-да, қопқоғини бўшатиб, доридан тўлдириб қуйди! Бир сипқирди. Яна қуйиб, ичди. Сўнг кафти билан лабларини артиб қўйди.

Акахонимизнинг ҳар ангишвонани бўшатганда шундай қилиш одатлари бор эди, кузатиб турган эканлар, қутилмаганда жилмайиб;

— Шоир ҳам ўзимиздан экан-ку! — деб юбордилар.

Жўш соҳиб ўртада илиқлик пайдо бўлганлигини дарров англаб етди. Мақсуд акага яқинроқ келди;

— Продюсер жаноблари, келинпошша Қўқондан деб эшитамиз. Ўтган йил мен бир гуруҳ покистонлик ёзувчи, шоирлар билан Ўзбекистонда бўлганимда Самарқанд, Бухоро, Қўқонни ҳам зиёрат қилганман. Чиройли, одамлари ҳам хўп гўзал шаҳар. Воҳ! — бош бармоғини бигиз қилиб ҳаволатиб қўйди.

Шоирнинг Қўқонни кўргани-ю, чапаничароқ ҳаттиҳаракати Мақсуд акани мойдай эритиб юборди. Хапдорининг таъсириданми, сингиб пишган ширмой нондай қизғиш ола бошлаган юзлари ёришиб кетди.

Аслида акахонимизнинг ички «дард»лари бизга қисман аён, баъзида билиб-билмай «сир»ни ошкор қилиб қўярдилар. Буни шундан билардикки, кейинги пайтларда Водий тез-тез тушларига кирадиган бўлиб қолганди. Ўшанда «О, Қўқон!» деб беихтиёр ўринларидан туриб кетар, шунда худди у кишини бу ерда мажбуран биз ушлаб тургандай, пешоналарини тириштириб: «Шу ишларингни тезроқ тугатиб берсам-у кетворсам, дейман. Бу Лаҳор шаҳридан Қўқонга самолёт учмайдими? Наманганга учишини эшитгандим», дердилар-да, савол назари билан қараб қўярдилар. Биз қитмирлик қилиб, жавоб берардик:

— Қўқонда нима қиласиз, келинойи Тошкентда бўлсалар! Ҳозир у томонларда ўн даража совуқ эмиш.

Мақсуд акамызга нима гап айтсак у кишидан «контр-жавоб» эшитишга қўниқиб қолганмиз:

— Қани энди, ўша муздай ҳаволардан мириқиб нафас олсанг! Бу ернинг иссиғи ҳам жонга тегди...

Хулласи калом, гапни нозик жойдан олиб, нишонга бехато тегизган Жўш жанобларига, қўқонлик муҳтарам келинойимизга тасаннолар бўлсин — тушликни кўпчилиги бизга асарлари орқали таниш, айримлари юртимизга ижодий сафар билан ташриф буюрганда меҳмонимиз бўлган ижодкор дўстлар даврасида ўтказадиган бўлдик.

ПОКИСТОНЧА АСКИЯ

Мен учун энг қувончлиси, Жўш соҳибнинг гапларига қараганда бугунги тушлик дастурхонига Аҳмад Нодим Қосимий ҳам ташриф буюриши эди...

Шаҳар марказидан унча олис бўлмаган «Ризқ-рўз» деб аталувчи шинамгина ресторанда бизларни Покистон адабиётининг кўзга кўринган намояндалари кутишар, улар бир неча кун олдин «Ал Ҳамро» театр маъмурияти орқали телефон қилишиб, бугунги бир пиёла чойга таклиф этишганди. Зиммасига бизларни ўз вақтида мезбонлар хузурига олиб бориш вазифаси юклатилган, ҳар нарсага қизиқувчан шоир Жўш эса эрталабдан ҳассасини дўққиллатиб театрга келиб олганди.

Лаҳор қадимдан маърифат ва маданиятнинг йирик ўчоқларидан ҳисобланиб келган. Бутун Ҳиндистон яримороли мамлакатлари адабиёти намояндалари, олиму донишлари, таниқли давлат ва жамоат арбоблари бўлган кўплаб машҳур кишиларнинг номи шу шаҳар билан боғлиқлиги бежиз эмаслигини юқорида таърифлаб ўтгандик.

Бу ерда яшаб ижод этувчи бир гуруҳ урду адабиёти вакиллари жамул-жам бўлган дастурхон тўрида мен кўпдан буён учрашувни орзу қилиб юрган машҳур шоир ва адиб Аҳмад Нодим Қосимий ўтирар, у кишининг икки ёнидан мамлакатда назм ва наср бобида номи машҳур Амжад Ислом, Ота ул Ҳақ Қосимийлар жой олишганди. Сал берироқда ичакузди ҳажвий асарлари билан Покистонда таниқли, ўзбек адиби Неъмат ака Аминовнинг ҳамқалам дўсти доктор Юнус Батт шакаргуфторлик қиларди.

Тошкентда, ўтган йилнинг ёзида (!) бошланган аския бу ерда давом этаётган эканми, Амжад Ислом Отаул соҳибни «мўлжал»га олиб:

– Ҳа, тақсир, жуда бурчакка тиқилиб қопсиз, чиқар-ворайми? – дея гап отди.

Отаул Ҳақ соҳиб ҳам бўш келмади:

– Урунишингиз зое кетади, ҳаммаёгингиз силлиқ-ку, ахир!

Ўртада гуррос кулги кўтарилди. Бу Амжад соҳибнинг доим ялтиллаб турувчи бир туки йўқ бошига ишора эди.

Амжад соҳиб гапни чалғитмоқчи бўлди шекилли:

– Ана, ниҳоят «Олтин девор» тарафдан келиб қолишди! – дея остонада пайдо бўлган Тоҳирга ишора қилганди, рақибни тагин гапни илиб кетди:

– Ҳушёр бўлинг, унинг «тирқиш»идан мўралайман деб шўр пешонангизни гурра қилиб олманг. Бу аҳволингизни кўриб мухлисларингизнинг хафсаласи пир бўлади!

– Ташвиш чекманг, Сиз каминанинг бошида турсангиз, буларнинг зоти шундай экан деб қўя қолишади!

Зални яна қаҳ-қаҳа босди. Айниқса, анча кексайиб қолган, нуроний чехрали Нодим Қосимий ўзини тутолмай кулар, ҳар икки ҳазилкаш «рақиб»ларга қўлларини кенг ёзиб, қойил деб қўярди.

Охирги гап пайрови «Наваи вақт»да мунтазам бериб бориладиган машҳур «Девор тирқишидан» рукни ҳақида эди. Унинг доимий муаллифи Отаул Ҳақ Қосимий бўлиб, шу «тирқиш»дан кўрган, кузатган, гувоҳи бўлган ҳаётий лавҳалари кўпчиликни хушнуд этиб келади. Қирқ йилдирки, ҳар жума куни газетхонлар ўз сеvimли ёзувчиларини шу «тирқиш»да пайдо бўлишини орзиқиб кутишади.

(Сўз аввали – муқаддимада шама қилиб ўтилганидек, камина кимлардан оқ фотиҳа олиб, қўлига қалам тутгани энди батафсилроқ ойдинлашган бўлса керак).

Дарвоқе, Отаул ҳақ Қосимий, Амжад Ислому Амжаллар – тенгдош, бир-бирига қадрдон оғайнилар. Айтишларича, туғилган йил, ой-ю кун, ҳатто вақт-соати ҳам бир эмиш... Келбату барвасталикда-ку, ойна рўпарасида туриб, андоза олишганми, дейсиз. Лекин улар ижод бобида бутунлай «тескари» қалам тебратишади: Отаул ҳақ Қосимий машҳур ёзувчи, публицист, дараматург бўлса, Амжад Ислому донг таратган назмгўй-шоир! Яна эслатиб ўтилганидек, «Бош»дан ҳам борда! Баъзан шу «қусур» қизгин баҳсларга сабаб бўлади. Икки дўст бир-бирларини туртиб, «мусобақа» қилишмаса туролмайди.

Айниқса, ўтган йили бир неча кун давомида устоз Саид Аҳмаднинг ичакузди қайроқи гапларини эшитиб, анча

тажриба орттиришганди. Бу ҳазил-мутойибалар фарғонача аскияга ўхшашлигини айтиб, унинг нозик қочиримли «ижро услуби»дан хабардор қилгандик.

Бугунги ўтиришимиз ҳам худди Қўқон ёки Марғилоннинг қайсидир чойхонасидаги бир гуруҳ дўстларнинг давра гурунгига ўхшаб, гаплар пайрови бир-бирига уланиб кетаверди. Баъзан мавзу жиловчи хушқомат, танноз аёллар кўпроқ ёқтирадиган пўрим мўйловли доктор Юнус Баттга ўтиб кетар, лекин дарров унинг ландовур «эшаги» (бу ҳажвчи дўстимиз шу заҳматкаш махлуқлар хусусида анчагина латифа ёзиб, китобот этган)ни пеш қилиб, мот этишар, шунда Отаул ҳақ соҳиб:

– Қалай, машқимиз дурустми? Энди Марғилонга бориб, аския айтишсак бўлаверар? — дея биз томон ғоз қараш қилиб кўярди.

Шу ўринда бир нарсани айтиб ўтишга тўғри келади: ёз ойларида, Фарғона водийсининг гўзал ва сўлим Марғилон шаҳрида ўтказиладиган анъанавий аскиячилар мусобақасига ҳар икки ижодкорни таклиф этиб, мактуб йўллагандим. Амжад соҳибдан жавоб келди: «Минг афсус, менинг мот қилувчи гапларимга чидолмаган рақибим жаноб Отаул Ҳақ чет элга бош олиб, тўғрироғи, Норвегияга мамлакатимиз элчихонасига бош бўлиб кетиб қолди... Шу сабабларга кўра Марғилон мусобақасида қатнашишни маълум муддатга кечиктирамиз. Мен рақибсиз — бир ўзим майдонга чиқолмайман-ку, ахир!..»

Тушлик учун қатъий қилиб белгиланган бир соатли вақт тугаб борар, Мақсуд акамиз бот-бот қўлларидаги соат милига қараб кўярдилар.

Мен у кишининг диққатини бироз чалғитмоқчи бўлдим:

– Ҳов, тўрда савлат тўкиб ўтирган қария Ҳинд-Пок урду адабиётининг йирик намояндаларидан Нодим Қосимий бўладилар. Ойбек домла Покистонга ташриф буюрганда у кишини кўрган, хонадонига чорлаб, меҳмон қилган табаррук Инсон!

Акахонимиз шу ҳам гап бўлдим дегандай энсалари қотиб, менга ғалати қараш қилдилар:

– Ойбек домлани ким кўрмабди! Менам кўрганман. ЦҚдан телевидениега қирқ минутли кўрсатув тайёрлаш учун «срочна» буйруқ бўлиб қолган. Ойбек акани сўраб-

суриштиради, вақтлари жуда зиқлигини айтишди. Шунга қарамай икки-уч соатни бизга ажратдилар. Ашқолдашқолларни машинага ортиб уйларига бордик. Маҳмадонароқ оператор бўларди, у ҳам қарамай, суратга олаверибди, студияга келиб, плёнкаларни кўрсак — галстук тескари... Яна Ойбек домлани қидириб, шаҳардан четдаги «дача»ларидан топганмиз...

Гурундошим бошлаган ҳикояни таққа тўхтатиб, икки қаватли кўзойнаклари билан кўлдаги соатга яна тикилдилар, кейин биз эшитавериб кўникиб кетган одатдаги насиҳатни қилдилар:

— Бунақа кераксиз саволлар билан одамни чалғитманг-да! Ҳозир фақат спектакль ҳақида ўйлаш керак. Гапгаштак, ўтиришлар кейин ҳам бўлаверади. Мана, вақт ўтиб кетибди. Ҳой Ансориддин, оғайниларингиздан рухсат сўранг, биз энди турамыз.

Нима бўлганда ҳам Мақсуд акани тушуниш мумкин — қарийб икки ойдан бери игнада кудуқ қазигандек қилинган меҳнат, пешона тери эвазига комедия сайқаллашиб борар, булар ҳаммаси, шубҳасиз, у кишининг ўз касбига хос талабчанлиги натижаси эди. Чунки бу ернинг тамошабинлари анойи эмас, икки йилда бир маротаба дунёдаги кўплаб мамлакат саҳна усталари ижросида ўтказиб туриладиган «Халқаро театр фестивали»да турли мавзудаги томошаларни кўравериб кўзлари пишиб кетган. Биз мустақилликка эришгандан кейин биринчи бор ўз миллий комедиямизни катта «Ал Ҳамро» театр саҳнасида кўпчиликка ҳавола қилишдай масъулиятли синов арафасида турардик.

Боз устига «Олтин девор» премьераси деб белгиланган — асар муаллифи Эркин Воҳидовнинг олтмиш ёшга тўладиган кун — 28 декабрь яқинлашиб келарди.

Исломободдан Кишвар хоним кун ора телефон қилиб, «Олтин девор» ижодий гуруҳидан хабар олиб турар, шанба ёки якшанба кунлари эса, албатта вақт топиб, Лаҳорга учиб келарди. Ўта дилбар, ширин сўз бу аёл анча мушкул вазифани ўз зиммасига олган, куюнчак продюсер Мақсуд соҳиб атрофида парвона бўлиб, биздан ўрганиб олган ўзбекча «акажон-акажон»ни чиройли оҳангда қайтарар, режиссёримиз кўлларини сиқиб, у кишининг кўнглини кўтарар,

бундан окахонимиз руҳланиб кетиб «Вой-во-ей» деб, «шабаш-шабаш» (яхши)ни кўшиб кўярдилар.

Шундай пайтларда биз Ансориддин Иброҳим билан гап отиб қолардик:

— Икки-уч кунлик хапдори иқтисод қилинадиган бўлди.

Исломий давлатда масъул лавозимлардан бирини эгаллаб турган бу аёл (Покистонда бундай арбоблар сони ҳар қандоқ демократик тамоиллар сарбаланд ҳисобланувчи мамлакатларидлагидан ҳам кўпроқ)нинг эркаклар билан мулоқотда ўзини эмиң-эркин тутиши беихтиёр бундан икки йилча аввал Бўстонлиқдаги Ёзувчилар дала-боғимизда бўлиб ўтган бир воқеани кўз олдимда гавдалантириб юборарди. (Мен шу ҳодисани ҳамроҳим Ансориддинга сўзлаб берганимда, «бизда шундай чиллаки, чаламулла «пешво»лар кўпайиб кетаётгани одамни ташвишга солади» деганди у афсуслангандай).

Ҳа, авваллари аёл зотига «ишқивозлик» бобида ёшқарисининг фарқига бормай, ирғишлайверадиган, унинг бундай суюқоёқлик иллати кўпчилик ижодкорлар оғзига тушиб бўлган, ичкиликнинг ҳам армонсиз сафосини сурган ҳамкасб-қаламкаш акахонлардан бири, баногоҳ инсофга кириб, аввалги қусурли ишларини ташлагани ҳақида гап тарқаб қолди. Масжидга қатнай бошлагани ҳам овоза бўлди.

Бандасига Оллоҳнинг ўзи инсоф бераман деса, ҳеч гап эмас экан. Биз унинг бир пайтлар ёзган аризасига кўра, дала-боғдан томорқа ажратдик. Йиғилиш чақириб, жамоамизга янги аъзо бўлиб кўшилган ушбу кишини хўп таъриф-тавсиф билан кўпчиликка таништиратириб, беихтиёр оғзимдан «бу акамиз энди «хўжалигимиз» ҳудудида амалга оширилиши лозим бўлган дину диёнат ишлари бўйича каминанинг ўринбосари ҳисобланадилар» деган сўз чиқиб кетган экан, орадан кўп ўтмай «таҳоратсиз, намоз ўқимай» юрганам учун ўзим дакки эшита бошладим... Унинг са-ю ҳаракати (дарравоқ даъватига қулоқ тутадиганлар кўпайиб қолди) билан ширкат ҳудудидаги колхоз давридан қолиб кетган эски омборхона супуриб-сидириб, қўл бола «масжид» (асосан шанба-якшанба кунлари шаҳардан келадиганлар учун)га айлантирилди. Бу дину диёнатнинг «муқаддас саждагоҳи»га қадам ранжида қилмаётган, акахоннинг ўзи томонидан кунига уч маротаба айтиладиган азон даъватига бефарқ -

«қулоғи том битганлар» ҳам «ўринбосар»нинг зуғумли дашномларидан қуруқ қолмадилар. Ҳатто, у кичик доирадаги бир «маъруза» пайтида «аёллар шаҳардагидек очиқ-сочиқ юрмасин, бу ерга лозим билан келишсин» дея фатво бергани ҳақида гап тарқаб қолди.

Бир куни «ўринбосарлик»ни ростмана «имом ҳатиб»лик мақомига алмаштириб олган акахон ҳузуримга ташриф буюриб, «масжид»даги шолча ўғирланганлиги ҳақида шикоят қилиб турганди, аъзоларимиздан таниқли шоира келиб қолди. «Ассалому алайкум!» дея ҳурмат юзасидан аввал «имом»га қўл чўзганди, у киши сакраб ўрnidан туриб, ўзини четга олди; «Ҳай-ҳай, яқинлашманг! Бизнинг динимиз ақоидаларига кўра, ожизалар билан қўл олишиб сўрашиш гуноҳи азим! Сиз номаҳрамсиз, уч қадам нарироқ туринг».

Қизимиз тенги «ожиза»нинг «ахир устозимсиз, бир пайтлар шеърларимга ўзингиз «оқ йўл» тилаб, газетада чиқаргансиз» деган сўзлари ҳам бу «дину диёнат пешвоси»га таъсир қилмади. У уч қадам орқага тисарилди-да, мен билан ҳам хайр-хўшлашмай, чимирилганича шашт билан узун йўлакдан дарвоза томон кета бошлади...Агар ўшанда Кишвар хоним биз билан бўлганда, билмадим, ўзини қандай тутарди...

Ҳа, эртаси кун «ўринбосар»имга «анаву, шоирани бироз ноқулай аҳволга кўйиб, сал ошириб юбордингиз, биласиз, кўшни йирик исломий давлатда ижодий сафарда кўп марта бўлиб, анча вақт яшаганман, уларда ҳам аёлларга нисбатан бу даражада муомала қилишмайди» дейишим билан у кишидан дашномлироқ оҳангда «улар шилк кетган, ҳақиқий ислом биз тутадиган йўлдир» деган жавобни эшитгандим.

Иш қилиб деб, қўяман баъзан ўзимча, бизнинг дину диёнат мана шундай бошида шляпа, бўйнида галстуг-у ичи эса бидъат қурумига тўла кимсалар қўлига тушиб қолишидан ўзинг асрагин!...

Хуллас вақтимиз зиқ эди.

Ниҳоят, дастурхонга фотиҳа ўқилиб, ўрнимиздан туришимиз билан нарироқдаги стол атрофини тўлдириб ўтирган бир тўп шўх, кўҳлик қизлар (шу яқин атрофдаги бирон ўқув юртининг талабалари шекилли) қўлларида китоб, ён дафтар билан атрофимизни ўраб олишди, дастхат ёзиб беришни илтимос қилишди.

– Бу ерда ўзбекистонлик меҳмонларимиз ҳам бор. Дастхатни аввал меҳмонлар ёзишсин! – дея бизларга ишора қилди Нодим соҳиб.

Самина деган қизнинг сумкасида Амжад Ислоннинг янги чиққан бир жилдли шеърлар китоби бор экан. Унга эсдалик хатини мен ёздим. Имзони шоир икковимиз қўйдик.

Отаул Ҳақ соҳиб ўзини тутиб туролмади:

– Қизлар китобини бағрига босиб юрган шоирдан бахтли одам бўлмаса керак, бу дунёда! – деди-да, муаллифнинг китоб муқовасидаги катта суратига ишора қилди. – Кўриб қўйинглар дўстимни, ҳақиқатан пешонаси ярқираган одам! Бундай кишилар учун ўлим ҳукмидан бошқа ҳамма нарсага имзо чекавериш мумкин. Қани, қаламни менга ҳам беринглар!

Бу сафарги қаҳ-қаҳага қизларнинг ҳам латиф кулгулари кўшилиб кетди.

Нодим соҳиб билан хайрлашаётиб, кўпдан бери у кишини излаётганимни айтдим, қисқа қилиб, мақсадимни тушунтирдим. Уй телефони рақамларини олдим.

– Кутаман. Бир вақтлар Ойбек билан бўлган учрашув ҳамон кўз олдимда, – деди соҳиб қўлимни сиқиб.

Ўша кунлар ўта банд бўлганлигимиз учун истаб-сўраб Нодим Қосимий жаноблари олдига боришнинг иложи бўлмади.

Лекин Ойбекни кўрган, у киши билан мулоқотда бўлиб, мушоира айтишган бу мўътабар зот билан, албатта, учрашишни юрагимга тугиб қўйдим.

АДАБИЙ МУҲИТ

Модомики гап адабиёт ва унинг муҳлислари ҳақида кетган экан, пайтдан фойдаланиб, Покистон адабий муҳитининг узоқ тарихи ва ҳозирги даврдаги нуфузи ҳақида мухтасар маълумот бериб ўтиш фойдадан ҳоли эмас, деб ўйлайман.

1947 йили Ҳиндистон ярим оролида пайдо бўлган Покистон Ислом республикаси ва унинг адабиёти кўп асрли тарихга эга. Яъни илдишлари теран, минг йиллар давомида яратилган қадимги ҳинд, форс, шарқ мумтоз адабиёти сарчашмаларидан баҳраманд бўлиб, ривож топган.

Ҳинд-Пок давлатлари мустақилликка эришгандан кейин ҳам асосан ҳиндустан — урдуда қалам тебратувчи ҳар икки мамлакат ижодкорлари бир-бирларидан узилиб қолмадилар. Адабий кадриятлар Ҳиндистон-у Покистоннинг даҳлсиз бойлиги бўлиб қолаверди.

XX аср урду адабиётининг Муҳаммад Иқбол, Жўши Малиҳабдий, Файз Аҳмад Файз каби улкан намояндalари ҳамон Ҳинд-Пок мамлакатларида юқори даражада эъзозли эканликлари бунинг ёрқин далилидир.

Тўғри, 1965 йиллар давомида икки қўшни давлат орасида юзага келган танглик ўзаро адабий алоқаларга ҳам салбий таъсир этмай қолмади. Бироқ, мунаққидларнинг таъкидлаб ёзишларича, озгина «совуқчилик»дан сўнг муносибатлар тикланиб, яна давом этаверган.

Мустақилликнинг дастлабки йили Умумпокистон Адабиёт Бирлашмаси тузилиб, анча вақт фаолият кўрсатган. Сўнг 1959 йил бошларида Покистон ёзувчилар Гилдияси ташкилоти тузилади. Бу ташкилот барча жанрларда қалам тебратувчи ижод аҳлининг ҳақ-ҳуқуқларини ҳимоя қилди, асарларининг чоп этилишида ҳам моддий, ҳам маънавий кўмак кўрсатди. Яратилган энг яхши ижод намуналари учун адабий мукофотлар таъсис этди. Гилдия ўзининг «Ҳамқалам» ойномасини чиқара бошлади. 1963 йили у ўз атрофига 600 дан зиёд назм ва наср намояндalарини бирлаштирган эди.

Покистон кўп миллатли мамлакат. Шубҳасиз ҳар миллат, элатнинг ўз адабий муҳити бўлади.

Мен шулардан айримлари – умуммаънавиятнинг ажралмас қисми бўлган миллий адабиётларнинг шаклланиш тарихи ва шу кеча-кундуздаги мавқеи ҳақида тўхталиб ўтмоқчиман.

ПАНЖОБ АДАБИЁТИ: кўп жиҳатдан ҳар бир миллатнинг адабий равнақи унинг нуфузи билан боғлиқ бўлади. Шу нуқтаи назар билан қарайдиган бўлсак, Ҳиндистон яримороли (асосан Ҳиндистон, Покистон)да истиқомат қилувчи панжобликларнинг умумий сони 1971 йилги расмий маълумотларда 50 миллион деб кўрсатилган бўлса, 1996 йили 140 миллионга етгани, шундан 80 миллиони Покистонда яшаши ёзилган. Тасаввур қилинг, чорак аср давомида қарийб уч баробарга кўпайган панжоб халқи кейинги йиллар мобайнида ҳам қўлни қовуштириб ўтирмагандир. Айниқса, эркаклари жуда қизиққон бўлишади.

Яна покистонликларнинг ўзлари таъкидлаб айтишларича (ҳатто расмий матбуотда ёзишларича ҳам!) мамлакат бошқарувининг 70 фоизи, ҳарбий қисм сипоҳиларининг 80 фоизини панжобликлар ташкил этади. Шундай бўлгач, мавзуну уларга тааллуқли бўлган адабий муҳитдан бошлашга тўғри келади.

Панжоб халқ тили панжоби деб аталади. У турли элат тиллари ва лаҳжаларининг уйғунлашуви натижасида сайқаллашиб, адабий тил даражасига кўтарилган. Тадқиқотчиларнинг ёзишларига кўра панжобида битилган биринчи бадиий асар эрамининг VIII-асрида яшаб ўтган Аддакмани Мултонийнинг «Даракчи» достони ҳисобланади. Сўнгра сидҳ, натҳ, йога таълимотининг даъватчилари бўлган тарона (гимн) жанрида ижод қилувчи бир гуруҳ шоирлар пайдо бўлади. Улар ичида хусусан Горакнатҳ ҳамда Чарпат (890-990) каби ижодкорлар кўп худолик, санамларга сифинишни инкор этиб, инсониятни маънавий таназулга йўлиқтирувчи эскича одатларни қораладилар. Мамлакат аҳолисининг асосий қисмини ташкил этадиган ҳинд ва мусулмонлар ўртасида дўстлик, биродарлик ришталарини тараннум этувчи асарлар яратдилар.

Гуру Нанак шу умуминсоний ғоянинг асосчиларидан ҳисобланиб, унинг шиори шундай бўлган: «Ер юзидаги барча

инсонлар худонинг ягона бандасидир, мен ҳам ўшаларнинг бириман». Ижодининг чўққиси ҳисобланган «Адигрант» асари кенг халқ оммаси орасида машҳур бўлиб, шу орқали Гуру Нинак Ҳиндистонда яшовчи барча миллат, элат ва қавмларнинг «пайғамбари» даражасига кўтарилади. Китоб дебочаси «ёмон одамнинг ўзи йўқ» деган киши энг яқин дўстимдир» каби жумлалар билан бошланишининг ўзи, ҳар қандай кишини бефарқ қолдирмайди.

Кейинчалик Гуру Нанакнинг содиқ издошларидан бўлган Шайх Фарид Шакарганж (1173-1266) «иккилик»лардан иборат асарлари алоҳида ажралиб туради. У ўз ижод маҳсули билан оддий халқ турмуш тарзи, қишлоқларда кечаётган машаққатли ҳаёт манзараларини бахшиёна руҳ билан тараннум этгани учун тезда обрў қозониб кетади. Ҳар бир байтини ёд олиб, мушоираларда, оммавий йиғинларда кўпчиликка етказувчи ихлосманд шогирдлари кўпаяди... Шайх Фариднинг ёзганлари ҳамон Ҳиндистон-Покистондаги миллионлаб кишилар қалбини ларзага солиб келмоқда.

XI аср охирларига келиб панжобида сикҳизм йўналиши асосида асарлар яратила бошлайди. Бу йўналишнинг асосчиси Нанак Синг бўлиб, ўзининг халқона панжоби «лаҳжа»сида битган «Чақмоқ», «Ўн икки ой», «Тарона» номли дostonлари билан ном қозонади. Чунки улар оддий оммага тушунарли ҳинд-форс шеърятни анъаналари йўлида ёзилган бўлиб, Гуру Нанакнинг машҳур «Адигрант» асарига ҳамоҳанглиги билан ажралиб туради.

Икки машҳур шахс ғоясини кенгроқ оммалаштириш мақсадида 1604 йили сикҳларнинг бешинчи Гуру (раҳнамо)си Аржунанинг махсус қарори эълон қилинади. Шунга кўра «Бош китоб» – «Адигрант»нинг давоми сифатида янги қуллиёт мажмуасини тузиш билан машҳур шоир Бҳай Гурудас шуғуллана бошлайди. Унга Гуру Нанак издошлари бўлган Нанак Синг, Шайх Фарид каби кўплаб қалам аҳлининг асарлари киритилиб, гурмукҳи – панжоби алифбоси билан бир қаторда ҳинди урду, бенгали, маратҳи, араб, форс тилларида ҳам уларнинг мазмуни шарҳланган.

XVI- асрдан бошлаб панжоби адабиётига янги ишқий қиссанавистлик жанри кириб келади. Бу муҳаббат мавзуси билан боғланган «Алиф Лайло», «Юсуф ва Зулайҳо», «Лайли ва Мажнун», «Ширин-Фарҳод» каби дostonлар

бўлиб, араб, форс адабиётига хос анъанавий усул эди. Бу усулда панжобида биринчилар қатори асар яратган Дамодар (1556-1605) ҳисобланади. Камбағал чўпон йигит Ранжҳнинг муҳаббати ҳақида у «Ҳира ва Ранжҳи» достонини яратади. Шундан кейин икки севишганларнинг бирда қайғу ҳасратли, бирда бахт-саодатли тақдирлари хусусида «қисса» ёзувчилар кўпаяди... Ҳатто XX асар панжоб адабиётининг йирик вакили, замондашимиз, Фафур Фуломнинг яқин дўсти бўлган Гурбахш Синҳ ҳам кўҳна ва ҳамиша навқирон шу мавзуда қатор асарлар битган.

1849 йили Панжоб Англия томонидан босиб олингач, адабиётда лирик кечиналар билан бир қаторда ватан-парварлик руҳида ёзилган асарлар пайдо бўла бошлайди. Шоҳ Муҳаммад (1782-1862)нинг «Жангнома – сикҳларнинг инглизларга қаршилик баённома»си 1845-46 йиллардаги босқинчиларга қарши олиб борилган мардонавор кураш ҳақида бўлиб, унда сикҳ ва мусулмонлар бирлашиб, душман билан олишганликлари, тенгсиз ҳаёт-мамонт жангида кўп қурбонлар берилгани хусусида қайғу алам билан ҳикоя қилинади.

Йигирманчи аср бошларида миллий Озодлик ҳаракатининг авж олиши панжоб адабий муҳитига ҳам таъсир этмай қолмайди. 1926 йили «Панжоб ёзувчилари Бирлашмаси» тузилди. У дину эътиқоли турлича бўлган барча қалам аҳлини ўз сафига жипслаштириб, панжоб тили ва адабиётини кенг халқ орасида тарғиб этишни ўзининг биринчи мақсади қилиб қўяди. Бу маърифий ҳаракатга драматург Ишвар Чандр Нанда, сатирик ёзувчи Чаран Синг Шоҳид, шоир Пуранг Синглар етакчилик қилдилар.

1936 йили «Ҳиндистон тараққийпарвар ёзувчилар Ассоциацияси» ташкил этилгач, унга панжоб адабиётининг навқирон вакиллари Мулк Раж Ананд, Картар Синг Дуггал, Навтеж Синг, Моҳан Синглар аъзо бўлиб кириб, унинг энг фаолларидан бирига айландилар.

Панжоб адабиётининг илдизлари Ҳиндистон панжобийсида яратилган бадиий асарлар билан чамбарчас боғланиб кетган. Бироқ маълум фарқ ҳам йўқ эмас. Ўтган аср ўрталаридан ривожлана бошлаган сикҳизм таълимотига амал қилувчилар ўз асарларини гурмуқҳи алифбосида, исломийлар араб-урду муқобил алифбода ярата бошла-

дилар... Бироқ тил ўша-ўша панжоби! Мулоқотларда деярли фарқ сезилмайди.

Покистон панжоб адабиёти ривожига мамлакатда чоп этила бошлаган «Панжаби адаб» («Панжоб адабиёти»), «Панч даря» («Беш дарё»), «Панжаби забан» («Панжоб тили»), «Панжаби адаби санжат» («Панжоб адабиёт шўъбаси») каби адабий журналлар катта ҳисса қўшмоқда.

Шеърятда ўзига хос янги оврупоча йўналишда ижод қилаётган Лаиқа Бабур, Муштоқ Сафиларнинг номи ҳозир кўпчиликка маълум. Султон Маҳмуд Ошифта, Сафар Мир, Рашид Анвар, Танвир Бухорий каби назмгўйлар замонавий панжоб адабиёти пешқадамларидан саналади.

Роман жанрида асар яратишга иштиёқ дастлаб ХХ асарнинг йигирманчи йилларидан бошланган. Жош Фазлидиннинг қишлоқ кишилари ҳаётидан олиб ёзилган роман ва ҳикоялари илк бор нашр этилганида ўқувчиларда унчалик қизиқиш уйғотмаган. 1947 йили Абдул Мажид Бҳаттийнинг «Тҳеда», сўнгра Рандҳванинг «Шам ва дарё» («Дивата даря») асарлари босилиб, бу романчилик жанри соҳасида сезиларли воқеа бўлди. Ҳозир насрчиликда номи анча машҳур бўлиб бораётган Аҳмад Салим, Зафар Лашари, Ҳаниф Чодхури, Фаҳр Замон, Эҳсон Батаилар баракали идод билан шуғулланмоқдалар.

БЕЛУЖ АДАБИЁТИ – Бундан йигирма йилча аввал эълон қилинган маълумотларга кўра ўша пайт покистонда истиқомат қилувчи белужлар 6 миллиондан зиёдроқ бўлган. Улар деҳқончилик, чорвачилик, тоғли ҳудудларда фойдали қазилма конларида меҳнат қилиш билан шуғулланиб, асосан мамлакатнинг Белужистон вилоятида яшайдилар.

Белужларининг халқ оғзаки ижодиёти эрамиз бошларида шакллана бошлаганлиги ҳақида қўлёзма адабиётларда маълумотлар бор. Сўнгра турли қабилалар ҳаётига оид эпик романтик ҳамда қаҳрамонлик мавзусидаги оғзаки адабиёт шакллана бориб, қатор дostonлар пайдо бўлди. Уларда белуж халқининг босқинчи ёвларга қарши жанговар кураши, урф-одати, ўзига хос ижтимоий турмуш тарзи бахшиёна услуб билан икки севишганлар мисолида тараннум этилди. Шулар қаторига «Хани ва Шоҳ Мурид», «Шаҳзод ва Маҳноз», «Лаълмаҳ ва Граназ», «Маст ва Саммо» эпик дostonларини киритиш мумкин.

XVI аср бошларида Мир Чакархон, Шоҳ Мурод Қаҳорий, Мир Бавранг Ринд, Гавахрам Лашари, Балуж Чаргез қабила белуж ёзма адабиётига асос солган шоирлар ҳисобланишади.

Белужистонда 1955 йилгача, қарийб 240 йил ҳукмронлик қилган Қалож хонлари ичидан Абдулла Хон (1715-1750), Хон Худодхон (1857-1893)лар даврида белуж адабиёти ва санъати гуллаб яшнади. Мушоиралар саройдан ташқарида халқ йиғиладиган майдонларда, сайлу тантаналарда ўтказиладиган бўлди. Айни шу даврда ғазалиёт усталари Мир Носир Хон, Мулла Фазал Ринд, Исмоил Иззат Панжгури, Муҳаммад Хон Ташкори, Усмон Каламати, Миттихон Ҳаттак Балачанилар етишиб чиқдилар.

XX асарнинг бошларидан хон саройлари, қабила бошлиқлари қароргоҳларида мушоира анжуманлари ўтказиш урф тусини ола бошлади. Бу маълум даражада янги руҳ, янгича фикрли ижодкорлар авлодини етишиб, чиқишига туртки бўлди. Ҳузурбахш Жатон, Маст Тавакалли, Раҳим Али Шоҳидларнинг халқона тараққийпарварлик руҳидаги шеър-ғазаллари пайдо бўла бошлади. Бадиий белуж прозасининг илк намуналари айнан шу даврда яратилди. Бошқа халқлар адабиётидан таржима қилиш ишлари йўлга қўйилди.

Покистон алоҳида давлат бўлгач, бошқа миллий адабиётларда кузатилганидек, белуж адабиётида ҳам мазмунан, ҳам шаклан юксалиш бошланди. Белуж тилида босиладиган китоблар сони ошди. Белужи тили ва халқнинг маданий савиясини оширишга қаратилган қатор амалий ишлар қилинди. «Белуж маънавият жамияти», «Белужистон ёзувчилар бирлашмаси», «Белуж тили академияси» каби давлат ва жамоат ташкилотлари тузилиб, фаол иш олиб бормоқда. Белуж тилида ҳафталик газеталар «Нау даур» («Янги давр»), «Улус» («Халқ»), «Саучат» («Хушхабар») каби ойлик адабий журналлар чоп этилмоқда.

Ҳозирги пайтда анъанавийлик йўлида ижод қилаётган кекса авлод вакиллардан Озод Жалолиддин, Зоҳир Ҳошимий, Гулхан Носирлар қатори новқирон авлод вакиллари янги мавзу, янги шаклда қалам тебратаётган Муҳаммад Ҳасан, Мўмин Баздар, Ота Шодларнинг шеърӣ ва насрий асарлари нафақат белужи адабиётининг балки кўпмиллатли Покистон адабиётининг ҳам мулки бўлиб қолмоқда.

БРАГУИ АДАБИЁТИ. Белужистоннинг марказий қисми ҳамда Панжобнинг жанубий-ғарбий ҳудудларида яшовчи брагуилар икки миллион нуфузли халқ бўлиб, камбарани, самарани, мангал, лангар, раксани каби йирик қабилалар гуруҳидан ибрат. Улар тилида ёзилган илк адабий ёдгорлик XVII-асрга тааллуқлидир. Шу қатори кўплаб халқ ижодиёти намуналари ҳам борки, улар XIX-асрнинг 30-йилларида араб алифбосида китобот ҳолига келтирилган.

XX аср бошларида эса бир гуруҳ брагуи сармоядорлари Дару шаҳрида биринчи босмаҳона ташкил этиб, миллий матбаачилик тамал тошини қўядилар. Шу аснода халқ оғзаки ижодий меросини ўрганиб, тарғиб этувчи қўмита ҳам тузилади.

1951 йилга келиб «Брагуи адабий гилдияси»га асос соладилар. 1966 йили Кветта шаҳридаги давлат олийгоҳи ўқитувчилари ташаббуси билан «Брагуи тили академияси» тузилади. Нур Муҳаммад Парвона томонидан адабий газета чоп этила бошлайди. Таниқли журналист Муҳаммад Зубекрани, новеллист ҳамда мунаққид Абдурахмон Брагун, ўз она тили қатори урду ҳамда инглиз тилларида ижод қилувчи ҳикоянавис, драматург ва таржимон Зафар Али Мирза, оташин шоир Камол ал-Қодирийларнинг қаламлари айнан шу матбуот саҳифаларида чархланган. Ҳозир Кветта шаҳрида брагуи тилида ижод қилувчиларнинг органи «Улус» («Халқ») адабий журнали мунтазам чоп этиб турилибди.

Омма орасидаги саводхонликнинг паст даражадалиги адабиёт равнақига раҳна солаётгани ҳам сир эмас.

ДАКҲНИ АДАБИЁТИ. Дакҳни тилида яратилган асарлар бутунҳинд адабий муҳитида сезиларли даражада из қолдирган. Бу тил шимолий ҳиндустони лаҳжасига яқинлиги, урдуга ҳамоҳанглиги билан бошқалардан ажралиб туради.

Дакҳни адабий жараёни XIV-XVII асрларда ҳинд яри-мороли минтақасининг мусулмонлар кўпчиликини ташкил этувчи жойларида анча ривож топган. Гесудараза, Миранжи, Фахриддин Низомий каби суфийлик таълимоти асосида ижод қилувчи шоирлар ҳинд халқ оғзаки ижодиёти анъаналаридан илҳом олган ҳолда шу тилда қатор ўлмас асарлар яратдилар.

Баҳмонийлар салтанати қўл остида бўлган Аҳмаднагар, Бедар, Бижапур ва Чалконда вилоятларида дақҳни адабиёти анча ривож топди. Иброҳим Одил Шоҳ, Али Одил Шоҳ, Абдулла Қутб Шоҳ каби шоирлар мусулмон-ҳинд анъаналарини бир-бирига уйғунлаштирган ҳолда ижод намуналари яратдилар... Бу адабиёт янгича маснавий, ғазал, қасида, рубоий жанрларида ёзилган асарлар билан бойий бошлади. Одил Шоҳ (1580-1625)нинг «Куллиёт» шеърлар девони, унинг замондошлари бўлган Мирза Муҳаммад Муқумийнинг романтик маънавий услубдаги «Чандарбадан ва Маҳриёр», Нусратийнинг «Муҳаббат гулзори», Иброҳим Шоҳнинг «Тўққиз қавм китоби» шулар жумласидандир.

Голконг музофотида форсий шеър-ғазаллар оҳангига тақлид қилиб, дақҳни тилида асарлар яратиш урф бўлган. Бунга мисол тариқасида Муҳаммад Қутбнинг «Девони»ни, Важаҳийнинг «Қутба ва Муштари» номли маснавийсини, Ғаввосийнинг «Сайфулмулк ва Бадиулжамол» ҳамда машҳур «Тўтинома» дostonларини келтириш мумкин.

Бобурийлар авлодидан бўлмиш Аврангзеб томонидан 1686-87 йиллар Декан музофотини ўз тасарруфига олиниши дақҳни адабиётида янгича руҳ пайдо қилди. Аминуддин Аълонинг «Шоҳ Амин», Мирож Ҳасаннинг «Ҳамадоний талқинларига қайдлар», Шоҳ Обиднинг «Даҳолар хазинаси», Сирож Аврангбодийнинг «Пайваста қалблар», Таҳсинуддиннинг «Камрум ва Калакам» сингари салмоқдор асарлар билан дақҳни адабиёти бойиди. Бироқ, шулар ичида ўша даврнинг энг катта ютуғи деб тан олингани Муҳаммад Валининг «Девон»идир.

XVI-XVIII асрлар мобайнида насрий йўналишида «Канпур ҳақида қисса», «Маликаи замон баёни», «Руи ва Басант» дostonлари яратилади. «Чор дарвеш» таржима қилинади.

Ўтган асрнинг бошларигача дақҳни тилида асарлар яратиш давом этиб келган бўлса-да, сўнг аста-секин у ўз ўрнини урдуга бўшатиб берди.

УРДУ АДАБИЁТИ. Бу ҳақда гап очишдан аввал урду тилининг пайдо бўлиш ва шаклланиш босқичлари хусусида мухтасар маълумот бериб ўтишга тўғри келади. Икки мамлакат Ҳинд-Пок тилшуносларининг урдуга бағишланган илмий мақола ва хулосаларига кўра «кҳари боли», яъни энгил мулоқот вазифасини ўтовчи бу тил XI-XIII аср

ораларида аввало Лаҳор сўнгра Деҳли-Агра шаҳарларида истиқомат қилувчи ҳинд-мусулмонларининг ўзаро алоқа воситаси бўлиб, ривож топган. У форсча «ҳиндавий», ҳиндлар лаҳжасида «Деҳлавий» — Деҳли тили деб юритилган.

Ҳиндистон ярим оролининг шимолий ҳудудларида ҳукмронлик қилиб турган Деҳли салтанатининг жанубий ҳамда Декан музофотларини ҳам ўз тасарруфига олиши бу ҳудудларда кенг тарқалган дақҳни тили лаҳжасини «урду» ўзига синдириб, сарой (ўрда) тили мақомини эгаллади. Демак, урду-сарой тили маъносини англатади. Бу тил ҳиндустиони, форс ва туркий тилларнинг ҳамоҳанглиги асосида шаклланганлиги боис оҳангдор, оддий халққа яқин, сўзлар талаффузи раван, ўрганиш ҳам осон бўлган. XVIII аср бошлариданоқ урду сарой аёнлари орасида ўзаро мулоқот нуфузини эгаллаб, расмий тил мақомига эга бўлган. У нозик ва оҳангли бўлганлиги учун «шеърият тили» деб атала бошлагани ҳам бежис эмас.

Урду тили ўзининг мана шу хусусиятлари билан яқин-йироқ музофотларда истиқомат қилувчи турли миллат ва элатларга мансуб аҳоли учун воситачилик вазифасини ўтаган.

Ҳиндистон ва Покистон ажралиб, мустақилликка эришгандан сўнг ҳам бу тил узоқ муддат ҳар икки мамлакатда ўз мавқеини сақлаб турди. Ҳозир ҳам «халқона»лиги билан тилдан тушмайди.

Покистонда урду давлат тили ҳисобланади. Ҳиндистон Конституциясида бу тил ўн бешта расмий миллий тил қаторига киритилган. Мамлакатнинг Кашмир, Уттар Прадеш штатларида давлат тили мақомига эга. Шунингдек Бихар, Андхра Прадеш штатларида ҳиндий, телегу қатори амал қилинувчи тил ҳисобланади... 1981 йилги маълумотларга қараганда урду тилида фаол сўзлашувчилар сони Покистонда 12,5 миллион, Ҳиндистонда 35,3 миллион кишини ташкил этган. Шунга қарамай ҳар икки мамлакатдаги турли миллат ижодкорлари учун урду ҳамон ғазалиёт- нафис шеърият тилилигича қолмоқда.

Қарийб беш аср мобайнида урдуда яратилган асарлар салмоғи шу қадар кўпки, бир неча минг йиллик тарихга эга қадим ҳинд адабий меросининг каттагина қисми билан тенглаша олади.

Ҳозирги замон урду адабиёти ҳақида гапирадиган бўлсак, поэзия жанри пешқадамликни қўлдан бермай келяпти. Мустақилликка эришилгандан сўнг Покистон адабий майдонида оддий халқ манфаатларини ҳимоя қилувчи ижтимоий ноҳақликка қарши, замонавий тараққиёт йўлидан бориш ғояларига содиқ бир гуруҳ ижодкорлар пайдо бўлди. Булар Файз Аҳмад Файз, Жўш Малаҳободий, Аҳмад Нодим Қосимий, Фарруҳ Бухорий, Комил Шифоий, Аҳмад Феруз, Ҳикмат Али ва бошқалар эди. Янги замонавий адабиёт вакиллари ҳисобланувчи бу ижодкорлар анъанавий ишқий мавзуларни жанговарлик руҳи билан бойитдилар. Ижтимоий тенгсизликка қарши кураш байроғига айлантирдилар. Ҳозир шу анъанани давом эттираётганлар орасида М.Н.Рашид, Оға Маҳмуд, Амжат, Кишвар Наҳидлар номи алоҳида ажралиб туради.

Урду адабиётининг пешқадамлари Фулом Аббос, Саодат Ҳасан Минто, Мирза Адиб, Аҳмад Нодим Қосимий, Интизор Ҳусайн, Жамила Ҳошимий, Хадича Мастурлар ҳисобланади. Улар яратган роман, ҳикоя, новеллалар кенг китобхонлар орасида машҳурдир.

Драматурглардан Анвар Сажжод, Мунни Бҳай, Самад Саҳрои, Бону Қудсия, Хўжа Муинуддин номларини машҳур театр комплекслари — Ал Ҳамро саҳналарида намоиш этилаётган спектакллар афишаси устида, телеэкранларда бот-бот кўришингиз мумкин. Эфир орқали узатиладаган радиодрама (бу эшиттириш Покистонда кенг оммалашган)ларнинг аксарияти шу ижодкорлар қаламига мансуб.

Саксонинчи йиллардан бошлаб адабиётшунослик илми, танқидчилик соҳасида кескин кўтарилиш бўлди десак хато қилмаймиз. Ҳозирги Покистон адабий мунаққидчилигида Мажнун Горакпурий, Шавкат Сабзаворий, Мумтоз Ҳусайн, Саид Абдулла, Воҳид Курейший, Салим Ахтарлар номини кўплаб адабий журнал ва газета саҳифаларида учратиш мумкин. Улар ҳар бир яратилган янги асарга изчиллик билан ўз баҳоларини бериб борадилар.

Урду адабиётининг кўзга кўринган вакиллари:

ИБОДАТ БАРЕЛВИ — 1920 йили Лакҳнауда туғилган. Таниқли адабиётшунос олим ва танқидчи. Лакҳнау университетини битириб, шу даргоҳда 1942-47, Деҳли университетиде 1944-49, Лаҳор (Покистон) да 1949,

Лондонда 1962-66-йиллар давомида адабиёт тарихидан дарс берган. «Танқид къя ҳе?» (танқид нимадир?), «Иқбал ка фан» (Иқбол маҳорати) каби 20 тадан зиёд китоблар муаллифи.

ИБНИ ИНШО — 1926 йили Дҳажаландлар (Ҳиндистон) шаҳрида туғилган. Таниқли сатирик ёзувчи. Лаҳор, Карачи университетларида таҳсил олган. Ижтимоий тенгсизликка қурилган жамиятни фoш этувчи асарлари билан машҳур «Сафарнома», «Ибн Батута юзидан», «Думалоқ дунё», «Дайдининг кундаликлари», «Урду тилидаги сўнгги асар» китоблари кўпчилик томонидан севиб ўқилади.

МУҲАММАД ИҚБОЛ — 1877 йили Панжобнинг Силкот шаҳрида туғилган, 1938 йили Лаҳорда вафот этган. Ҳиндистон-Покистон адабиётининг буюк намоёндаси сифатида ижоди ҳар икки мамлакатда гоят қадрланади, мактаб ва олийгоҳ дарсликларида ўқитилади. Иқболнинг она тили панжоби саналса-да, шеърӣ асарларининг асосан урду тилида, насрий асарларининг кўпчилигини инглиз тилида ёзган.

Ҳиндистон мустақил давлат бўлиб, шаклланишдан анча олдин унинг гимни —

*«Ҳиндуситан ҳамара-ҳамара,
Сарэ жаҳан сэ аччҳа»*

деб бошланувчи машҳур «Тарана-э Ҳинд»ни ёзган. Бу «тарона» ҳамон Ҳиндистон давлат гимни қаторида ижро этиб келинади.

Иқбол Мадрас шаҳрида таълим олиб юрган йиллари йирик инглиз шарқшунос олими Томас Арнольд назарига тушиб қолади. Ёш, иқтидорли йигитни ўзи очган «Мусулмон коллежи»га кириб ўқишга таклиф этади. Иқбол шу коллежда фалсафа ҳамда инглиз адабиётини чуқур ўрганади. 1899 йили фалсафа магистри унвонига сазовор бўлади. Лаҳор университетига араб, форс, инглиз тилларидан ҳамда фалсафа тарихидан дарс беради. 1901 йилдан бошлаб турли журнал, вақтли матбуот саҳифаларида ўз асарлари билан мунтазам қатнашиб туради. Ҳар йили ташкил этиладиган «Лаҳор мушоира кунлари» да иштирок этиб, кўпчилик назарига тушади. Ўша йиллар унинг «Ҳимолай» «Етимнинг оҳи», «Тарона-и Ҳинд» асарлари эл орасида машҳур бўлиб кетади.

1905 йили устози Томас Арнольднинг маслаҳатига кўра ўқишни давом эттириш учун Кембриж университетига

бориб, шарқшуносликка оид кўплаб китобларни мутолаа қилади. Машхур олимлар хузурида бўлиб, қизгин мулоқотларда иштирок этади, маслаҳатлар олади. Шунинг натижасида докторлик диссертациясини ёзиб, Германия (Мюнхен)да муваффақият билан ҳимоя қилади. Европада фалсафа фанлари доктори унвонига эга бўлган биринчи мусулмон олими сифатида 1908 йили ўз она юртига қайтиб келади. Иқбол шундай юксак илмий даражага эга бўлса-да, кўп вақтини бадиий ижодга бағишлайди. 1922 йили адабиёт олдидаги қатта хизматлари учун Англия ҳукумати уни олий мақом — рицарлик унвони билан тақдирлайди. 1926 йили Иқболни Панжоб қонунчилик палатасига раис этиб сайлайдилар.

У Испания, Туркия, Паластин каби бир қатор шарқ мамлакатларида бўлиб лекциялар ўқийди, у ерда шаклланган маърифий йўналишдаги тажрибаларни синчковлик билан ўрганади. 1933 йили Афғонистон ҳукуматининг таклифига биноан Қобулда бир муддат яшаб, маорифни замон талаби асосида қайта ислоҳ қилиш борасида маслаҳатлар беради. Мамлакат Олий ўқув маскани — Қобул дорулфунунини ташкиллаш режаларини ишлаб, ҳукуматга тақдим этади.

Муҳаммад Иқбол ижодининг бошланиш давридаёқ янгича реформаторлик руҳини ўз асарларига сингдирган Мирзо Ғолиб, Саид Аҳмад Хон, Шибли Нуъмоний каби алломаларни устоз билиб, уларга эргашади. Ватанпарварлик руҳи билан суғорилган «Карвон қўнғироғи» (Бонгги даъра) асари мамлакатдаги барча дин ва маҳзаб кишиларини ягона эътиқодга бирлашиб, яқдиллик билан ўз она юртларини севишга чорлайди. Шоирнинг «Шарқ чақириғи» (Пайғам-э Шарқ) лирик достони буюк Гётенинг «Ғарбу Шарқ» девонига назира тарзида ёзилгани кўпчиликка аён. Унда муҳаббат инсонни яхшилик ва олижанобликка етакловчи илоҳий қудратга эга эканлиги ёрқин мисралар орқали тасвирланади. Иқбол ўзининг «Жавотнома» достонини эса ўғлига бағишлаб ёзган. У мистик саробий кечинмалар билан суғорилган бўлиб, Муҳаммаднинг самовотга қилган саёҳати орқали воқеалар баён этилади. Бу дoston Дантенинг «Илоҳий комедия»сидан руҳланиб ёзилганлиги шундоқ сезилиб туради. Дарвоқе, асардаги қаҳрамон Вергелия образини Иқбол ўзига маънавий устоз деб билувчи Румий мисолида талқин

қилинишининг ўзиёқ бунга ёрқин мисол бўла олади. 1935 йили файласуф шоирнинг Фарб дунёсига бағишланган «Гавриила қанотлари» шеърый тўплами, кўп ўтмай икки жилдлик сайланма асарлари чоп этилади.

Иқболнинг кўплаб ижод намуналари дунё тилларига таржима қилинган. Покистон, Ҳиндистон, Англия ва Канада мамлакатларида унинг ҳаёти ва ижодини ўрганувчи «Иқбол илмий академияси» фаолият кўрсатмоқда. Ҳар йили мазкур мамлакатларда шоир туғилган кун кенг жамоатчилик томонидан «Иқбол куни» сифатида нишонлаб келинади.

АҲМАД НОДИМ ҚОСИМИЙ — 1922 йили Уттар Парадеш штатининг Баландшаҳар мавзесида туғилган. Мурути (Ҳиндистон) университетида таҳсил олган. Покистонга 1947 йили кўчиб келган. Аввалида эслатиб ўтилганидек, устоз Ойбек 1949 йили шу ижодкор билан учрашгани, унинг шеърларини тинглагани ҳақида «Покистон йўлларида» ёзиб қолдирган.

Назм ва наср устаси, деб ном қозонган бу адибнинг «Юрак садоси» (Дҳарканэ), «Ёмғир томчиси» (Рим жҳила), «Гул шуъласи» (Шулаи гул), «Вафо дашти» (Даште вафа), каби жуда кўп шеърый тўплamlари, сайланма роман ва ҳикоялардан иборат «Чорраҳа» (Бали кўча — 1951), «Кинара» (Қиргоқ — 1955), «Сўнги одам» (Ахири адми — 1967), «Хароба шаҳар» (Шаҳре афсус — 1972), «Шаҳарча» (Басти — 1980), «Тошбақа» (Качҳве — 1981), «Ҳаётнома» (Тазкира — 1987) китоблари босилиб чиққан.

А.Н.Қосимий адабиётшунос мунаққид олим сифатида ҳам кўп таҳлилий асарлар муаллифидир. Айниқса, унинг шу мавзуда ёзилган «Ҳаёлот тушкунлиги» (Алаамате ки завол — 1983) Хронологик асарлар тўплами дарслик сифатида олийгоҳ ва коллежларда ўқитилади.

САОДАТ ҲАСАН МИНТО — 1912 йили Амритсар шаҳрида туғилган. Авлодлари исломийликни қабул қилган Кашмир уламо (пандит)лардан бўлишган. У Алигарҳ Ислom университетида таҳсил олган. Деҳли ва Бомбай шаҳарларида яшаб, киностудиялар учун сценарийлар ёзган. Вақтли матбуотда, кўп йиллар Бутунҳиндистон радиосида ишлаган. 1948 йили Покистонга кўчиб ўтган. Урду адабиётида ҳикоя, эссе жанрининг устаси деб тан олинган. Кутилмаган арзимас воқеалардан жиддий мавзунини излаб топиш, тасвирлаш

баёнида изчилликка интилишда Мопассан, Чехов анъаналарига содиқлиги шундоқ сезилиб туради. Минто ижодига М.Горькийнинг илк асарлари таъсир қилганлигини жамиятдаги паст табақалар ҳаётидан олиб, тубанлик, бузуқчилик иллатлари тасвирланган кўплаб асарларидан сезиш мумкин. Шунинг учун ҳам танқидчилик Минтони аҳлоқсизлик мавзусига ружу қўйганликда айблаб, анча вақт ижодини инкор этиб келганлар.

Ҳозирги пайтда Ҳиндистон-Покистон адабий мунаққидлари С.Ҳ.Минто ижодига ҳар икки мамлакатнинг ёзувчиси, замонавий ҳикоячилик жанрига улкан ҳисса қўшган адиб сифатида баҳо берадилар.

Унинг «Минто ҳикоялари» (Минто ке афсона – 1940), «Буг» (Дҳаун – 1941), «Нодон» (Чуғд –1948) каби тўпламлари бунинг исботи сифатида тилган олинади... Мамлакат иккига бўлингандан сўнг Минто асарларида тушкунлик аломатлари сезила бошлайди. «Калима келтиринг» (Парҳаяя калима) ҳикоялар китоби, «Қора ҳошияга ёзувлар» (Сияҳ ҳашия) кичик новеллалар тўпламидаги қаҳрамонлар психологиясида бу ҳолат шундоқ кўзга ташланиб туради. Шу билан адиб ижодига модернизм оқими ҳам ўз таъсирини ўтказа бошлайди. Унинг «Кўча охирида» (Сарак ке кинара), «Бармоқлар» (Пхундне) тўпламларига киритилган асарлари орқали илк бор урду адабиётига бу йўналишдаги жанр кириб кела бошлайди.

ФАЙЗ АҲМАД ФАЙЗ – 1911 йили Лаҳорнинг Сиалкот шаҳрида туғилган. Шоир, публицист ҳамда жамоат арбоби сифатида Ҳиндистон, Покистонда номи машҳур. Лаҳор университетининг адабиёт факультетини битириб, шу даргоҳда талабаларга журналистлик маҳорати ҳақида билим берган, ҳам фаол ижод билан шуғулланган. «Латиф адабиёт» (Адаб ки латиф) журнали (1938-41)га, «Покистон вақти» (Пакистан таймс) ҳамда «Бугун» (Имрўз) газеталари (1947-51)га бош муҳаррирлик қилган. 1951, 1955, 1958 йиллари ҳибсга олиниб, қамоқ жазосини ўтаган. Халқаро тинчлик комитетининг аъзоси сифатида Осиё-Африка адабиёт вакиллари ҳаракатининг ташаббускорларидан ҳисобланган. Зулфиқор Али Бхутто Бош вазирлиги пайтида мамлакат адабиёт ва санъат масалалари бўйича масъул лавозимни бошқарган. Салмоқдор адабий журнал «Кун ва тун» (Лейл-

о наҳар)га асос солган. 1977 йилдан бошлаб Ҳиндистонда яшаб, ижодий ҳамда жамоат ишлари билан фаол шуғуллана бошлайди. 1979 йили Осиё-Африка ижодкорлари нашри бўлган «Нилуфар» адабий журналининг бош муҳаррири этиб сайланади.

Қарийб етти йиллик (1927–35) илк ижод намуналаридан ташкил топган «Фарёд алангаси» (Нақш и фаряди) тўплами анъанавий романтик шеърий услубдаги асарлар бўлиб, кўпчилик муҳлислар орасида катта қизиқиш уйғотади. Шундан кейин чоп этилган «Сабо оғушида» (Дасте саба) «Зинданнама» (Зинданнома) сайланмалар китоби азалдан ҳукм суриб келган «Адабиёт – адабиёт учун» деган тенденция қобуғини ёриб чиқиб, урду адабиётида янгича прогрессив йўналишга кенг йўл очиб берди.

Миллий озодлик ҳаракати ва инсоннинг маънавий ҳам руҳий эркинликка бўлган интилишлари Файз Аҳмад Файз ижодининг бош йўналиши бўлиб келган. (Ажабо! Умрининг охиригача коммунистик эътиқодга содиқлигича қолган шоир руҳий эркинликка интилган миллионлаб бегуноҳ кишилар шу қонли ғоянинг кушандасига айланганидан кўз юмса!) Шоирнинг «Дилим мусофири» (Мерэ зил – мерэ мусафир – 1982), «Синай водийси» (Сари вади Санаи – 1971) китоблари инсониятнинг бугуни ва эртаси ҳақида қайғуриш мавзусини кенг миқёсда ўз ичига олган асарлар жумласидандир. Умуминсоний адабиёт ва санъат оламига бағишланган «Мезон» (Мезан – 1963) номли эссе ва публицистик асарлар мажмуаси Осиё-Африка халқларининг жаҳон маданият тараққиётига қўшган муносиб ҳиссалари хусусида ёзилган салмоқдор асардир. «Қоғоз ва қалам» (Қағаз оур қалам – 1973) сайланмаси, Шарқ ва ғарб минтақаларининг бир-бирини тўлдириб турувчи ўзаро маърифий алоқалари хусусида ҳикоя қиладиган «Бизнинг миллий маданиятимиз» (Ҳамари қауми сафақат – 1976) сайланма китоби ҳамон ўз кадр-қимматини йўқотгани йўқ. Ваҳоланки ҳозир, XXI аср бошларига келиб Шарқ билан Ғарб орасига адоват уруғини сочиб, шундоғам безовталиқдан азият чекиб турган заминимиз бағрида парокандаликни келтириб чиқаришга ҳаракат қиладиган айрим муртад «сиёсатдон»лар иддаосини йўққа чиқаришга хизмат қилмоқда.

Файз Аҳмад Файз қатор халқаро мукофотлар совриндори. Вафоти (1984)дан кейин Покистон ҳукуматининг олий даражадаги ордени билан тақдирланган. Исломободдаги шоҳқўчалардан бири шоир номи билан юритилади.

НАСИМ ҲИЖОЗИЙ — тарихий урду романнавиств-лигининг отаси деб ном олган ўта камтарона, ҳам «фақирона» ҳаёт кечирувчи бу кекса адибнинг Покистон адабиёт майдонида мавқеи катта. Шунга қарамай, унинг ҳаётидан кўра ёзган асарларининг салмоғи орқали маълумот олиш осонроқ дейишади. Биз ҳам шунга риоя қилиб, Ҳижозий-нинг ўнлаб тарихий асарларидан айримларини келтириб ўтиш билан чегараланамиз; «Бургут» (Шаҳин), «Сўнгги ҳамла» (Ахири ҳамла), «Синган қилич» (Талваар тут гайи), «Муҳаммад ибн Қосим» (Муҳаммад ибн Қасум) ва ҳақозолар... Ёзувчининг яна бир тарихий асари ҳақида алоҳида тўхталиб ўтмасак бўлмас; бу ўзбек халқининг буюк баҳодир ўғлони Жалолиддин Мангуберди ҳақидаги «Сўнгги тўсиқ» (Ахири читан) номли салмоқдор романдир. Адиб ижодининг гултожи ҳисобланувчи бу асар покистонликлар орасида қай даражада машҳурлигини қисқа вақт мобайнида етти маротаба нашр этилганлигидан билса бўлади.

САЛМОН РУШДИ — Бу номнинг ўзиёқ биздаги баъзи кишиларда сесканиш уйғотиши мумкин. Чунки айрим матбуот хабарлари орқали шуни биламизки, у муқаддас ислом динини ҳақоратлаб, китоб ёзган. Эрон дин пешволари махсус ҳукм чиқариб, унга ўлим фатвоси борганлар ва шу ҳукмни ижро этганга палонча миллион доллар (!) ваъда қилинган... Бизда ҳам уни лаънатловчи кишилар топилиб туради. Бироқ шунга қарамай ёзувчини ўз ватани, Покистон Ислом республикасида таниқли адабиёт намояндалари қаторида тан олинади. Бунга мисол қилиб, яқинда мамлакатнинг турли соҳаларига оид маълумотнома сифатида босиб чиқарилган расмий қобусномани келтириш мумкин. Унда Рушдий ҳаёти ва ижоди ҳақида ҳар томонлама сўз юритилади. Шундан мухтасаргина жумлаларни келтирамиз.

Салмон Рушди 1947 йили Бомбайда туғилган. Комбриж университетининг исломшунослик факультетини битирган. Ижодий фаолиятини Покистон телевидениесида адабий ходимликдан бошланган... 1947 йили ёзилган илк романи унга деярли шуҳрат келтирмади. Навбатдаги «Ойдинда юрган

болалар» асари билан эса, номи бутун мамлакатга танилиб кетди.

Адиб мифологик тўқималар билан ҳаётий воқеаларни бир-бирига чоғиштириб, тасвирлаш усулидан моҳирона фойдаланади. Бу унинг маҳорат даражаси Г.Маркес, Т.Гроссга ҳамоҳанглигини англатади. С.Рушдининг «Уят» (1983) романи ўша давр Покистондаги маънавий бузилиш ва унинг хунук оқибатлари ҳақида бўлиб, давлат тепасида турган айрим сиёсатдонларнинг турли қилмишларини фош этади... Адиб Никарагуа мамлакатига қилган ижодий сафари таассуротлари асосида яратган «Қоплон ҳамласи» асари орқали сиёсий жараёнларни бадиий бўёқлар билан тасвирлашда маҳорати ошганлигини яна бир бор намоён этади.

Ёзувчининг 1988 йили яратган «Шайтон шеърлари» романи катта шов-шувларга сабаб бўлади. Асардаги образларнинг кенг қамровли тасвир услуби, бадиий ва тарихий воқеаларни бир-бирига боғлаб, фалсафий қасида шаклида берилиши ўзига хос янгилик эди. Бу асар айрим ислом раҳномаларининг қаҳрига учраб, уларни оёққа турғизди. Ҳозир Салмон Рушди Англияда яшамоқда.

МАНСУР ҲАЖРА, МАСТУР ХАДИЖА — бу икки ижодкор ҳақида Ойбек домла шундай деб ёзганлар:

«Ёзувчи аёллар: Хадича Мастур, Ҳожира Масрур. Иккиси ҳам ёш, таҳсилни уйларида олганлар... Ҳикоялари босилган. Ҳожира шоир Аҳмад Нодим Қосимийнинг синглиси. Бошқа адиба, шоира йўқ». (Ойбек 15 ноябрь, 1949 й.)

Анча йил аввал битилган устознинг ушбу сўзларига қўшимча қилиб, шунга айтиш керакки, опа-сингил Ҳожира Масрур, Хадича Мастурлар ўз асарлари билан Покистон адабиёти ривожига муносиб ҳисса қўшганлар.

ХАДИЖА МАСТУР — Лакҳнау (Ҳиндистон) шаҳрида туғилган. 1984 йилда Лаҳорда вафот этган. Лакҳнау университетида ўқиб юрган пайтларидаёқ шеърый машқлар қила бошлаган. Бутунҳиндистон тараққийпарвар ёзувчилар Ассоциациясининг фаолларидан бўлган.

1947 йили Покистонга келиб, «Покистон ёзувчилари гилдияси»ни тузиш фаолларидан бирига айланди. Адибанинг миллий озодлик ҳаракати ҳақида ҳикоя қилувчи «Хонадон» — (Анган) романи 1962 йили мамлакатнинг юксак Адамжи адабий мукофотига сазовор бўлган. Адибанинг аёллар ҳаё-

тидан олиб ёзилган «Ўйин» – (Кҳел), «Тошқин» – (Боучҳар), «Чарчоқ» – (Тҳакэ ҳире) каби кўплаб насрий асарлари борки, улар ҳам танқидчилик томонидан юқори баҳоланган.

ҲАЖИРА МАСРУР ҳам 1929 йили Лакҳнауда туғилган. Унинг ижоди ҳақида тўхталадиган бўлсак, асарларининг асосий мавзуси ҳам мусулмон хотин-қизлари орасида ҳукм сураётган тенгсизлик, қийин турмуш шароитини тасвирлашдан иборат. «Э, Оллоҳ» (Ҳайе Аллах), «Учинчи манзил» (Тисри манзил) ҳикоялар китоби, «Во лог» (Ўша одамлар) драматик асарлари тўплами ўқувчилар томонидан яхши кутиб олинган.

Яна устоз Ойбек бундан олтмиш йилларча олдин Ҳадижалардан ташқари «бошқа адиба, шоира йўқ» деб ёзган бўлсалар, ҳозирга келиб Покистон адабиётида қалами ўткир бир гурӯҳ аёллар фаолият кўрсатмоқда.

Шулардан бири А.Р.Хатун Покистондаги энг сермаҳсул, асарлари ўқимишли адибалардан ҳисобланади. Унинг «Ёритгич» (Шаъма), «Сурат» (Тасвир), «Хола» (Хала), «Руммана» (Руммана) романлари қайта-қайта чоп этилган.

Шарқшунос рус олими С.А.Сухачёв Покистондаги адабий жараённи ҳар томонлама ўрганиб, 1977 йили эълон қилган салмоқли мақоласида бир неча шоира ва адиба аёллар номини келтирган. Улар ижодини таҳлил этиб, «Шоира Адо Жаъфарий (1924)нинг ижоди ўзига хослиги билан ажралиб туради. Айниқса унинг «Мен илҳом созини излайман» – (Мен сааз дхунти раҳи), «Дард шаҳри» – (Шаҳрэ дард), «Сиз ғазалдан воқифмисиз» – (Ғазалон то тум вақиф ҳо) шеърий мажмуалари диққатга сазовордир... Шунингдек Зухра Нигоҳ, Фаҳмида Риёз, Кишвар Наҳид сингари шоираларнинг изланишлари ҳам уларнинг катта адабиёт майдонига дадил кириб келаётганидан далолат беради» деб ёзади муаллиф.

Шу билан романист адиба Куррат ул Ай Ҳайдарнинг «Менинг ҳам меҳробим» – (Мерэ бҳи санамҳане), «Дилнинг ғамгин дафтари» – (Сафина-э ғам-е дил), «Оловли дарё» – (Аг ка дарья) каби йирик асарлари ҳамда Жамила Ҳошимийнинг «Баҳорни соғиниб» – (Талашэ баҳарон) китоби ҳақида алоҳида тўхталади.

Мана шу келтириб ўтилган мисолларнинг ўзи Покистон адабиётида ижодкор аёллар ҳам салмоқли ўринни эгаллаб бораётганини кўрсатиб турибди.

Покистон адабиётида сатира жанри алоҳида ўринни тутати. Петрос Бухорий шу жанрда қалам тебратувчиларнинг пири ҳисобланади.

Шавкат Тҳанвиннинг ичак узди қилиб ёзган роман, қисса, ҳикоялари ҳамон ўқувчиларда қизиқиш уйғотиб келмоқда. Шафиқ ур Раҳмоннинг сатирик асарлари ҳам кўпчилик орасида машҳур.

Ҳозирги замон ҳажвчи ёзувчилар силсиласига Муштоқ Аҳмад, Юсуфий, Муҳаммад Холид Ахтар, Замир Жаъфарий ҳамда Муҳаммад Юнус Баттлар киради.

Лаҳўр «Адабиётни ривожлантириш хайъати» – («Мажлисе тараққи-е адаби») томонидан таниқли драматург ва адабиётшунос Имтиёз Али таҳрири остида 30 жилдли сахна асарлари мажмуа китоби чоп этилганлиги урду драматургиясининг салмоғини кўрсатади.

Адабиётшунослик, танқидчилик ҳақида гапирадиган бўлсак, бу соҳанинг ҳам шаклланган ўз мактаби бор. Классик адабий меросни ўрганишга катта эътибор берилади. Ҳозирги замон ижодкорларининг ҳар бир роман, қисса, ҳикоя, шеърий китоблари назардан четда қолдирилмайди, ўз баҳосини бериб борилади.

Таниқли мунаққид, қарийб 91 йил умр кўрган Абдул Ҳақ (1870-1961) урду адабиётшунослиги, танқидчидигининг отаси ҳисобланади. Унинг издош шогирдлари Вақар Азимнинг «Бизнинг ҳикоялар» – (Ҳамаре афсанэ), «Бизнинг дostonлар» – (Ҳамаре дастанон), «Янги ҳикоялар» – (Ная афсане) каби қатор илмий китоблари, Мумтоз Хусайннинг «Танқид ҳаёти» – (Нақте ҳаят), «Адабий муаммолар» – (Адаби масаил), «Адабиёт тушунчаси» – (Адаб оур шаур) сингари монографиялари урду адабий танқидчилигида катта воқеа деб баҳоланган.

Адабиётшунослар, айниқса буюк мутафаккир шоир Мирзо Ғолиб ижодини ўрганишга катта эътибор қаратадилар. Мажнун Горакпурийнинг «Ғолиб. Шахс ва шоир» – (Ғалиб. Шахс оур шаяр), профессор Шавкат Сабзварийнинг «Ғолиб ижодидаги фалсафий карашлар» – (Фалсафа-э каламе Ғалиб), «Ғолиб. Фикр теранлиги» – (Ғалиб. Фикр оур фан), Шайх Муҳаммад Акрамнинг Ғолиб асарларини ҳар томонлама ўрганиш силсиласида юзага келган «Ғолибнома»-

(Ғалибнама), Саид Абдулланинг «Ғолиб теварагида» (Атраф-е Ғалиб) каби асарлари шулар жумласидандир.

Лаҳор университети томонидан Покистон адабиётшунослари, танқидчиларининг «Ҳиндистон ярим ороли муслмон адабиёти тарихи» номли кўп жилдли асарлар китоби чоп этилган...

Синд адабиётида биринчилардан бўлиб роман яратган Мирза Қилич Бекнинг номи ҳамон машҳур. Шайх Муборак Аёз шеърят бобида бу адабиётнинг тамал тошини кўйганлардан бири ҳисобланади.

Синд адабиётининг кекса вакиллари Муҳаммад Бахш Васиф, Мурад Али Козим, Абдул Карим Гадоий деб аталса, ҳозирги замоннинг пешқадам ижодкорлари сафида Имдод Хусайн, Танвир Аббосий, Тожи Бевоз, Саҳар Белужлар бор.

Покистон пушту адабиёти ўзига хос хусусиятлари билан ажралиб туради. XVI-XVIII асрлар бу адабиётнинг энг гуллаган даври ҳисобланиб, машҳур Хушқолхон Хаттак, Абдул Раҳмон, Козим Шайдолар худди шу пайтларда шон-шухрат қозонишган.

Ҳозирги замон пушту адабиётининг ривожига Лаҳор, Пешовордаги адабий муҳит катта таъсир этган. 1955 йилдан бошлаб Пешовор шаҳрида пушту адабиёт Академияси фаолият кўрсатиб келмоқда.

ТОТУВЛИК ДАРВОЗАСИ АТРОФИДАГИ БАЛА-ФОВУРЛАР

Лаҳор шаҳрининг шундоқ Ҳиндистон билан чегарадош қисмида гиштдан кўтарма қилиб қурилган маҳобатли дарвоза бор. Бу икки «рақиб» мамлакат фуқаролари бемалол кириб-чиқиб турадиган ягона алоқа воситасини ўтайдиган даргоҳ. Турли-туман русумдаги машиналар, от, эшак, ҳўкиз аравалар ҳам у томондан кириб келаверади, бу томондан чиқиб кетаверади. Бизнинг тасаввуримизда доим қир-пичоқ бўлиб ётадиган икки мамлакат фуқороларини бир-биридан ажратиш туриш учун қанча сарф-харажатлар эвазига барпо этилган посбонхонага асло ўхшамайди.

Лаҳордаги сикҳларнинг муқаддас зиёратгоҳига тавоб этиш учун келаётган, тарвақайлаган сақол-мўйловлари гажжакдор, бошига саллани хўп келиштириб ўраган «Сардар жи»ларни ҳисобга олмаганда йўловчиларнинг қай бири ҳиндистонлиг-у, қай бири покистонлик эканлигини ажратиш амримаҳол... Ҳатто банан, апельсин, ананас, папайя каби мевалардан олмоқчи бўлсангиз, эрталаб барвақт дарвоза ёнидаги бозорга боринг. Ҳиндистондан янги узилганини олиб келишади дея маслаҳат берувчилар ҳам топилади.

Хуллас бу ерда асоишталиқ, тинч-тотувлик ҳукм сураётгандай кўринади. Аслида ҳам ҳолат шундоқ.

Аммо, баъзан Ҳинд-Пок мамлакатлари чегарасида аҳвол таранглашиб, муносабатлар уруш даражасига келиб қолганлиги ҳақида ола-тасир хабарлар тарқайди. Жазавани, албатта айрим матбуот жарчилари бошлаб беради. Қаерладир Кашмир масаласида Ҳиндистон ҳукумати юритаётган сиёсатга қарши норозилиқ митинглари уюштирилади, кўчаларда тўполон бошланади. Улоқтирганда чил-парчин бўлиб, ўт пурковчи шиша «бомбалар» ҳам ишга тушурилиши мумкин. Мабодо машинангиз билан оломон қаршисидан чиқиб қолсангиз, тошпарронга учрашингиз, ё калтақлар зарбига дучор бўлишингиз ҳеч гап эмас. Уловингизни ўзингиз билан қўшалоқ

қилиб ағдариб ташлашларини истамангиз, яхшиси, нарироқ юринг. Чунки «мазлум Кашмир халқининг озодлиги учун кураш майдони»га чиқмай, ўзини четга олувчиларнинг жазоси шу. Энг қулайи, қазаби жунбушга келган кўча ва майдонлардаги оломан билан наъра тортиб, «озодлик» шиорини айтишга журъатингиз бўлмаса, уйда «Оч қорним – тинч қулоғим» деб ўтирганингиз маъқул.

Жуда хонишин бўлишни истамасангиз, Лаҳордаги «қўни-қўшничилик» дарвозаси томонларга боринг. Одатдагидек бу ерда тинчлик ҳукмрон. «Чегара»га у томондан ҳам, бу томондан ҳам бостириб киришга ҳеч ким юрак ютиб, журъат этолмайди. Раж Капур машҳур бир қўшиқда куйлаганидек «Ҳинду муслим, сикҳ, исойи ҳамма-ҳаммага биродарона салом».

Мен бунинг сабабини ҳажвиёт устаси доктор Юнус Баттдан сўрагандим, ўзига хос ҳазилкашлик билан жавоб қайтарди.

– Дарвозанинг у ёғида ҳам, бу ёғида ҳам чўқилашиб, патини юлмаса кўнгли ўрнига тушмайдиган жўжахўрозлар бор. Ўртада Кашмир талаш. Бу ҳеч қачон ҳал бўлмайдиган масала. Лекин сиёсатдонлар талашаверади! Оддий халқ эса, нимани талашади?! Ҳеч нарсани. Унинг йўлига гов солмасангиз, дарвозани очиб қўйсангиз бас. Бошқа нарсанинг кераги йўқ, уларга!

Дарвоқе, «Кашмир масаласи» деган муаммо икки қўшни мамлакат орасидаги узоқ йиллардан бери оғриқли нуқта бўлиб келмоқда. Неча марта қуролли тўқнашувлар рўй бериб, ўзаро уруш олови аланга олиб кетишига оз қолди. Шунда ҳудудий чегараларда ҳар томондан кўплаб қурбонлар ферилиди. Оддий халқ турмуш шароитини янада ёмонлаштирадиган иқтисодий ўпирилишлар келтириб чиқарган йўқотишлар бўлди. Энг ёмони бир-бири билан ёвлашиш, ишончсизлик оқибатида ҳар икки мамлакатда жуда катта маблағ сарфлаб, ҳарбийлаштириш пойгаси авж олдирилди. Ва бу ҳолат ҳамон давом этмоқда... Ҳозирча онда-сонда ҳудудий миқёсдаги кичик тўқнашувлар бўлиб турибди, холос. Бироқ қурол бўлгандан кейин бир кунмас, бир кун отилиши муқаррар деган гап ҳам бор...

1965 йилнинг август-сентябрь ойларида худди шундай бўлди; томонлар ўзида мавжуд бўлган ҳарбий қудратни ишга солиши натижасида ўртада келиб чиққан уруш алангаси Кашмир чегарасидан ўтиб, бутун Ҳиндистон ярим ороли худудини ўз домига торта бошлади. Агар зудлик билан унинг олди олинмаса, эндигина ривожланиш йўлига ўтган Ҳиндистон ҳам, Покистон ҳам ҳалокат ёқасига келиб қолиши муқаррар эди. Буни урушаётган томонлар яхши биларди. БМТнинг Хавфсизлик кенгаши аъзолари бўлган мамлакатлар са-ю ҳаракати билан 1965 йил 23 октябрь кунига ўтар кечаси ҳар икки тарафдан ўт очишни тўхтатишга эришилди.

Шундан кейин Москва ташаббусини қўлга олиб, рақобатда турган давлатлар орасида рўй бериши мумкин бўлган ҳарбий қарама-қаршилиқ олдини олиш учун Тошкентда ўзаро яраш конференцияси ўтказиш таклифи билан чиқди. Буни Халқаро ҳамжамият қўллаб-қувватлади. 1966 йил, апрель ойининг бир ҳафтаси давомида Покистон раҳбари Муҳаммад Аюб Хон билан Ҳиндистон Бош вазири Лал Баҳодир Шастрилар ўртасида келишув мулоқотлари ўтказилиб, «Тошкент декларацияси»га имзо чекдилар.

Декларация тўққиз банддан иборат бўлиб, икки мамлакат раҳбарлари Ҳиндистон ва Покистон халқлари орасида дўстона муносабатларни йўлга қўйиб, тинч-тотувлик асосида, бир-бирига ишонч руҳида алоқаларни тиклаш учун қатъий қарорга келганликларини изҳор этдилар.

«Тошкент декларацияси» – баҳсли муаммоларни тинч йўл билан, қурол ишлатмасдан ўзаро келишув мулоқотлари орқали ҳал этиш; ҳарбий қўшинларни 1965 йил, 5 сентябргача амалда бўлган чегара чизиқларига қайтариш; дипломатик алоқаларни қайта тиклаб, иқтисодий ва савдо-сотиқ ҳамкорлигини йўлга қўйиш; асир тушган аскарларни ўзаро айирбошлаш; бир-бирининг ички ишларига аралашмаслик; оммавий ахборот орқали икки қўшни давлат ўртасида адоват қўзғотишга қаратилган тарғибот-ташвиқот чиқишларига йўл қўймаслик каби бандлардан иборат эди.

Аввалига маълум муддат давомида қайд этилган ушбу бандлардаги йўриқларга амал қилиб турилди... Бироқ, сиёсат

шундай бир тулпорки, уни минган ҳар-бир одам жиловни ўзи хоҳлаган томонига тортади...

Ўша, баҳорий фусункор либосга бурканган Тошкент заминида икки мамлакат халқларини тотувликка чорлаб ўтказилган тарихий анжуман кунлари каминани покистонлик ўрта яшар бир фотомухбирга таржимон қилиб, боғлаб қўйишганини яхши эслайман.

Тасодифни қарангки, қарийб орадан 35 йил ўтгач, 2002 йилнинг бошларида бир жаноб мени излаб, Исломободдаги «Шалимар» меҳмонхонасига келиб қолди. Ёши анча ўтиб қолган бўлса-да, кўриниши тетик, нуроний бу киши кўлимга тутган ташриф қоғозида «Пакистанпресс» давлат матбуот ва ахборот шўъбасининг фотомухбирлар кенгаши раиси» деб ёзилганди.

Мени йўқлаб келган жаноб кўзимга «иссиқ» кўринардию, қаердадир учрашганлигимни эслолмай тургандим, номимни аниқ айтиб;

— Бир пайтлар Ҳиндистон-Покистон муносибатларига бағишлаб ўказилган «Тошкент конференциси» кунларини эслаяпсизми? Ўшанда Сиз менга ҳамроҳлик қилиб, кўп ҳиммат кўрсатган сураткаш қулингиз Ҳасан Ризвийман, — деди-да, ёнидан бир суратни олиб кўрсатди. Бу олтмиш олтинчи йилнинг айна баҳорида шаҳарнинг «Сквер» ҳиёбони қаршисидаги курант рўпарасида шу одам билан бирга тушган оқ-қора рангдаги, лекин жуда тиниқ фотосурат эди.

Бу мен учун асло кутилмаган тасодифий, ҳам қувончли учрашув эди. «Тоғ-тоғ билан учрашмайди, одам-одам билан учрашади» деганлари шу бўлса керак» дедим-да, у кишини бағримга босдим. Қўярга қўймай «Шалимар»нинг иккинчи қаватидаги хонамизга- у ерда мени кутиб ўтирган ҳамхонам Хуршид Дўст Муҳаммад олдига бошладим.

Ўша тарихий воқеа бўлган «Тошкент Конференциси» кунларини эслаб, гурунг қилдик. Сўнг Ризвий соҳиб Хуршид икковимизни қўярга-қўймай машинасига ўтқазиб, унча узоқда бўлмаган ўз «аппартамент» — ҳовлиси томон олиб кетди.

Бу киши мени тез-тез Покистонга келиб-кетиб юрган-нимдан яхши хабардор экан. Икки-уч марта элчихонамиз орқали сўроқлабди ҳам. Ниҳоят топибди.

Биз Ризвий жанобга Ўзбекистондан эсдалик совғалар топшириб, ўзбекча сарпо — беқасам тўн, дўппи кийдирдик, белига дандон сопли Чуст пичоғи осилган атлас белбоғ боғладик.

Мезбон узоқ йилларнинг жонли гувоҳи — Ҳинд-Пок мамлакати раҳбарларининг Тошкент учрашуви пайтида олинган суратлар тартиб билан жойлаштирилган катта альбомни алоҳида қулф-калитли жовондан олиб, ҳамроҳим икковимизга кўрсатди. (Улар ичида болалар газетаси фото-муҳбири Равил Алибеков сурати ҳам бор эди).

Ҳовли этигидаги каттагина хонани эгаллаган «Шаҳсий фотолар музейи»ни томоша қилиб, бу одам ўз касбининг ўта фидойиси эканлигига қойил қолдик.

Мезбон Покистон ҳукумати раҳбарларининг чет элларга қиладиган расмий сафарларини ёритувчи фотомуҳбирлар бошлиғи сифатида биринчилар қатори мустақил Ўзбекистонга (қарийб ўттиз йилдан сўнг) ташриф буюриб, Тошкентда Покистон Ислом республикаси элчихонасининг очилиши тантаналарини суратга олганлиги, мустақил давлатимиз бошлиғи Ислом Каримовнинг илк маротаба хорижга қилган расмий ташрифини Покистондан бошлаганлиги ҳақида тўлқинланиб гапириб, ўша пайтлар муҳрланган тарихий лаҳзалардан иборат альбомни бизга кўрсатди.

Дастурхон устидаги гурунгимиз мавзуи беихтиёр 1966 йилги Тошкент саммитига келиб тақалди. Мен сиёсат қозонида қарийиб олтмиш йилдан бери (Развий соҳибнинг биринчи олган фото сурати у 14 ёшлиги пайтида обрўли «Доон» газетаси саҳафаларида босилиб чиққан) қайнаб келаётган, кўпни кўрган, ўта босиқ ва мулоҳазали суҳбатдошимизни саволга тутдим;

— Ўша, «Тошкент келишуви»дан кейин «Кашмир масаласи» бироз юмшаган бўлди-ю, кўп ўтмай яна жиддий тус олиб кетди. Муносабатларни яхшиланишидан дарак йўқ. Куни-кеча газеталар яна икки қўшни давлат чегарасида отишмалар бўлганлиги ҳақида ёзди.

— Аслида ўша Ўзбекистон пойтахтида қабул қилинган «Тошкент декларация»дан мукамалроқ ҳар икки томон учун манфаатли бўлган йўриқнома ҳозирча йўқ. Ундаги тўққиз банддан иборат тавсияларнинг бари ўта холисоналикдан

иборат. Қайсидир тарафга ён босиб, қайсидир тарафни камсатиш деган тушунчани келтириб чиқарадиган бирон жумлани учратолмайсиз. Демак, мазкур «декларация»га тўла риоя қилинмас экан, муаммо-муаммолигича қолаверади. Уни бошқа ҳеч қандай ечими йўқ. Айниқса, шу кеча-кундузда сиёсат ишларига мутаассиб, тушунчаси саёз диний ақидапарастлар гуруҳи фаол аралашиб, оломоннинг юрагига кутку солиб турган бир пайтда Ҳинд-Пок сиёсатдонлари ўта хушёр бўлишлари керак.

«КАШМИР МАСАЛАСИ»

Бу «масала» 1947 йили асрлар давомида ягона давлат мақомига эга бўлиб келган Ҳиндистон иккига ажралиб кетиш натижасида келиб чиққан. Ўша йилнинг 3 май куни Ҳиндистон томонидан янги ишлаб чиқилган Қонун асосида аввалдан ўз тасарруфида бўлиб, махсус имтиёзларга эга мухторият штат ҳисобланиб келган Маҳаража (бош вазир) бошлиқ Кашмир ҳукуматига иккита амалий таклиф билан сўровнома юборилади; Кашмир мустақил янги давлат бўлиб таркиб топган Ҳиндистон ёки Покистонга қўшилишни истайдими, ё Англия қироллигига бўйинсинувчи вассал мухторият бўлиб қолаверадими?

Маҳаражанинг ҳар икки саволга ҳам инкор маъносида жавоб қайтаргани, қарийб 90 фоизи мусулмон бўлган штат аҳолисининг қаттиқ норозилигига сабаб бўлди. Бундан фойдаланган Покистондаги асосан пуштунлардан иборат ҳарбий бўлинма Жамму ва Кашмирга бостириб кирди. Қийин аҳволга тушиб қолган Маҳаража Деҳлидан Ҳиндистонга қўшилиш ваъдаси билан кўмак сўрашга мажбур бўлади. Унинг илтимоси қондирилади.

Шундан кейин Пуштунлар чекинишга мажбур бўладилар.

1947 йилнинг 26 октябрь куни Жамму ва Кашмир Ҳиндистон Иттифоқига қўшилганлиги ҳақида расмий ҳужжат имзоланди. Буни Покистон томони тан олмади.

Оқибатда эндигина мустақилликка эришган икки давлат орасида (1947-48 йиллар) ҳарбий тўқнашув келиб чиқди. Бу уруш Кашмирни иккига бўлиш ҳақидаги Ҳиндистон — Покистон келишув декларациясини тасдиқлаш (1949 йил, 1 январь) билан якун топди.

Шундай қилиб ягона штат ҳисобланиб келган Кашмирнинг шимолий қисми «Озод Кашмир» номи билан (ҳудуди 13,297 кв. км. Аҳолиси 2,6 миллион) Покистон тасарруфига ўтди. Жамму ва Кашмир эса, аввалгидек маълум имтиёзларга эга Ҳиндистон штатларидан бири бўлиб қолаверди.

Бу штат жуғрофик нуқтаи назардан Жанубий Осиёдаги Ҳинд дарёсининг юқори оқим сарҳадларида жойлашган. Унинг асосий ҳудудини Кашмир водийси ташкил этади. Аҳолисининг асосий қисми кашмирликлар.

Кашмир давлатининг шаклланиши эрамининг V асрларига тўғри келиб, Ҳинд рожалари томонидан бошқарилган. VII аср аввалларида ўша давр ўлчами билан анча ривож топган, ҳарбий салоҳияти ҳам ўсганлиги қайд этилади. Бу ўз йўлида Кашмир раҳномалари учун Панжобнинг бир қисми ҳамда Ҳинд дарёсининг ўнг соҳилларини осонгина босиб олиш имкониятини яратди.

Маҳмуд Ғазнавийдек ҳамлакор саркарда 998-1030 йиллар орасида Кашмирга бир неча бор ҳужум қилиб, бу ҳудудни босиб ололмаган. Фақат 1335 йилдан бошлаб Шоҳ Мирза Свати асос солган мусулмонлик таомиллари Кашмир бўйлаб ёйила бошлади. Аҳоли орасида ислом динини қабул қилиш авж олади.

1586 йили Кашмир Бобурийлар салтанатининг йирик арбобларидан бўлмиш Акбар Шоҳ томонидан босиб олинди. 1752 йилдан 1819 йилгача Панжоб маҳаражаси Ранжит Синг Кашмир устидан ўз ҳукмини ўрнатгунга қадар афғон Дурронийлар сулоласи ҳукмронлик қилди.

1849 йилдан 1947 йилга қадар Кашмир Британия қироллиги тасарруфида бўлган.

Юқорида таъкидлаб ўтилганидек, сиёсат шамолининг йўналишига қараб, бошлаб қўйилган ҳар қандай хайрли иш ҳам ўз аҳамиятини йўқотиб боради. Кашмир танглиги кўзғолиб қолган пайтлар «Тошкент декларацияси» ва унинг ҳамон «эскирмаган» аҳамияти ҳақида бирон сўз айтмаслик, эслатиб ҳам қўймаслик бунинг ёрқин мисолидир. Ваҳоланки, оловга керосин сепгандай, бир-бирини ёмонлаш авж олдирилади. Бу, албатта асоратсиз қолмайди.

1971 йили келиб чиққан ҳарбий можаро Ҳиндистон фойдасига Покистон учун маълум ҳудудий йўқотишлар билан яқун топади. Янги «назорат чегара чизиги» пайдо бўлди...

1972 йилнинг 7 февралда Ҳиндистоннинг курорт шаҳри Симлада «Ҳинд-Пок келишуви» йиғилиши ўтказилди. Унда ўзаро ҳамжиҳатлик алоқаларининг янгича тамойиллари ишлаб чиқилиб, ҳар икки томон қуйидаги шартларга қатъий риоя қилишни ўз зиммасига олди;

I. Ўзаро тинч-тотувликда, ҳамжиҳат бўлиб яшашга раҳна солувчи ҳар қандай ифвогарона хатти-ҳаракатлар пайини қирқиш;

II. Субконтинент ҳудудида тинчлик-осойишталикни сақлаш учун икки томонда мавжуд бўлган барча имкониятларни ишга солиш;

III. Пайдо бўладиган ҳар қандай келишмовчиликни ўзаро маслаҳатлашув йўли орқали ҳамда тинч-тотувлик тамойилларига риоя қилган ҳолда ҳал этиш;

IV. Биродарона қўни-қўшничилик принципларига оғишмай риоя этиш;

V. Амалдаги чегара чизигига асосланган ҳолда мамлакат ҳудудий яхлитлигини ҳурмат қилиш, бузилишига йўл қўймаслик;

VI. Бир-бирининг ички ишларига аралашмаган ҳолда, ўзаро ҳамкорлик асосида мустақил сиёсат юргизиш;

VII. Почта, телеграф, илмий маданий, туризм алоқаларини йўлга қўйиб, мунтазам ривожлантириб боришга бордиққат-эътиборни қаратиш... ва ҳақозолар...

Мазкур бандлардан иборат «Шартнома» тузилгандан кейин Покистон ҳукумати 1990 йилга қадар «Кашмир масаласи» юзасидан бирон марта ҳам БМТга мурожаат қилгани йўқ.

«Масала»ни бу мўътабар Халқаро ташкилотнинг юқори минбари орқали ҳам осонликча ҳал этиб бўлмаслигига (айниқса, Покистондан алоҳида давлат бўлиб ажралиб чиққан Бангладеш республикаси пайдо бўлгандан сўнг) ҳар икки томоннинг кўзи етиб турибди. Шунинг учун қурол кучи билан эмас, мулоқот йўли билан бир битимга келишдан бошқа илож йўқлигига Деҳли, Исломободдаги раҳбарларнинг фикри муштарак. Чунки Покистоннинг ҳам, Ҳиндистоннинг ҳам бу «рақобат»нинг зил-замбилдай юкидан ташқари ҳал этилиши зарурроқ бўлган ўз ички муаммолари анчагина. Шунинг билан бир-биридан ажралиб қўйилган жаннатмакон юрт (Мен Покистонга қарашли «Озод Кашмир»да ҳам, Ҳиндистоннинг Жамму ва Кашмирида ҳам бўлганман)нинг гўзалликда тенги йўқ фусункор табиат олами, тароватли боғ-роғлари пайҳон бўлишидан ақли расо ҳеч бир кимса манфаатдор бўлмаса керак.

ОДДИЙ ҲАҚИҚАТ САБОҒИ

Покистонда ҳаёт осойишта кечаётган, кўринишдан вазият мўътадил бўлса-да, Рамазон ойидан кейин бошланадиган Бош вазир сайловига қизғин тайёргарлик кетмоқда, номзодларнинг тарафдорлари тарғибот ва ташвиқот ишларини қиздириб юборгандилар.

Бу, албатта, сиёсат ишига у ёки бу даражада алоқадор кишилар учун масъулиятли давр бошланганлигини кўрсатарди.

Покистоннинг йирик саноатчиларидан бири, шу билан Панжоб штати Бош вазирининг саноат масалалари бўйича бош маслаҳатчиси Маҳмуд Али Бҳаттий жанобларининг ҳам вақти зиқ, Лаҳорда камдан-кам кўринар, мамлакат бўйлаб сафарда юрганлигини телевизор экрани орқали берилган ахборотлардан билиб қолардик. Лекин шунга қарамай, у киши биз билан учрашишга вақт топар, қаерда юрган бўлса ҳам телефон орқали йўқлаб, ишларимиздан хабардор бўлиб турарди.

Бугун ҳам Бҳаттий жаноблари ҳаммамизни ўз қабулхонаси – шаҳар марказидаги баланд иморатлардан бирининг олтинчи қаватида жойлашган «Пок-Ўзбек иқтисодий, маданий алоқалар дўстлик жамияти»да кутаётганди.

Шунинг учун «Ризқ-рўз» ресторанидаги тушликдан сўнг, ижодкор дўстлар билан хайрлашиб, Бҳаттий соҳиб ҳузурига жўнадик.

У киши бизларни илиқ қарши оларкан:

– Сизларни ўз ҳолингизга ташлаб қўйиб, дурустроқ хабар ололмаямиз, ҳам. Узр. Қалай, Кишвар хоним келиб турибдиларми? – деб сўради.

– Ҳар ҳафтада бир Исломободдан келиб, бизларни руҳлантриб турибдилар. Ажойиб, ташкилотчи аёл экан, – деймиз.

– Беш-олтита ман-ман деган эркакнинг ғайрати бор, хонимда! – гапимизга қўшимча қилди Бҳаттий соҳиб.

Шунда мен ҳам бўш келмадим:

– Лекин у киши ҳар келганда сизлардан тажриба ўрганишимиз керак, ёшларимизга актёрлик сирларини ўргатинглар деб уқтиради. Энди, йўқ хоним, ўн-ўн беш эракни бир даста қилиб Сизнинг хузурингизга юборамиз, ишлаш қанақа бўлишини ўргатиб берасиз, демокчимиз.

Маҳмуд Али Бҳаттий жаноблари бу гапингизда жон бор дегандек кўзларини қисганича қўшиб қўйди:

– Ташқи мамлакатларда гўё, Покистон аёллар ҳақ-Хуқуқини камситувчи давлат деган таъналар эшитилиб туради. Тўғри, уларнинг кўпчилиги анъана бўйича бола тарбияси, уй-рўзгор ишлари билан машғул. Бироқ, шунга яраша Кишвар хонимлар ҳам кўп-да!

Хона деворининг кўзга кўринарли ерида Ўзбекистонни Пешовор орқали Карачи портига олиб чиқадиган Катта магистраль йўл харитаси осиглиқ турар, унда йирик шаҳарлар, йўл-йулакай учрайдиган кичик манзилгоҳлар номи ёзилган, оралиқ масофаси ҳам аниқ кўрсатилганди.

Ўтган йили мен ҳайратимни яширолмай:

– Бу харитани бизларда ҳам кўпайтириб, босиб чиқарилса бўларкан. Бундан қарийб 48 йил муқаддам худди шу маршрут бўйича буюк ёзувчимиз Ойбек Тошкентдан йўлга чиқиб, салкам бир ҳафтада Карачига етиб келганлар, — деганимда Бҳаттий соҳиб тўлқинланиб:

– Демак, Ойбек домла келажакни олдиндан кўра билган зукко зот эканлар, — дея харитани батафсил «шарҳлаб» берганди, — карвон йўли денгизга туташмаган мамлакат ўз тараққиёти йўлида кўп муаммоларга дуч келади. Айниқса, атрофидаги «йўл» берувчилар ноҳолис, инсофсиз бўлса, бу яна сон-саноксиз чигалликларни келтириб чиқаради. Ўзбекистон савдо-сотикда дунё билан рақобат қила олишга қодир, бой мамлакат... Биргина пахтанинг ўзини олайлик... Лекин кимлардир энг яқин, қулай йўл — Афғонистон орқали унинг денгизга чиқиб кетишидан манфаатдор эмас. Буни Президентингиз жаноб Каримов ҳам билиб айтди. У кишининг қўйидаги гаплари диққатга сазовор: «Ўзбекистон, Марказий Осиёдаги бошқа давлатлар Афғонистонда тезроқ тинчлик ўрнатилишини хоҳлайдилар. Тинчлик бўлса автомобиль йўллари, темир йўллар қуриб, биз бу мамлакат орқали Ҳинд океанига чиқишимиз мумкин... Шароит туғилса, биз йўл қурилишини бошлаб юборишга тайёرمىз.

Ушбу лойиҳани молиявий қўллаб-қувватлайдиганлар ҳозир жуда кўп. Фақат битта нарса — тинчлик керак. Бугун бири-бирини отиш, ўлдириш билан тирикчилик қилаётган миллион-миллион афгонлар эртага йўл қурилишига ўтади. Ризқини тинч меҳнатдан топиб, бола-чақасини тарбиялайди...»

— Йўл бермасликка ҳаракат қилувчиларни яна шу нарса ташвишлантирадики, — дея сўзини давом эттиради жаноб Бҳаттий, — Ўзбекистонга эргашиб, унинг яқин атрофидаги қўшни давлатлар ҳам «қўлдан чиқиб» кетиши муқаррар. Шунинг учун «Давлат манфаати» деган баҳоналар билан катта пуллар эвазига махсус тайёрланган турли йўналишдаги гуруҳлар ёрдамида талатўплар чиқаришга уринишлар бўлиши мумкин. Бу сиёсий найрангларнинг асосий йўналиши мамлакатларимиз орасига нифоқ солиш, диққат-эътиборни Карачи йўлидан чалғитишга қаратилган бўлади. Сиз ижодкорлар, зиёлилар ана шунга тайёр туришларингиз керак. Токи, бу йўллар беркилиб, улар ўрнини яна узоқ йиллар давомида шумғуялар босиб ётмасин... Биз эса, мана шу харитада кўриб турганингиз — Катта йўлни қуриб ётибмиз. Яна, хазинамиз учун бироз оғирлиқ қилаётганига қарамай, турк биродарлар кўмагида Пешовор — Лаҳор Магистраль йўлини қайта қуришга киришдик. Буларнинг ҳаммаси сизларни уммонга, катта савдо йўлига чиқариш учун қилинмоқда.

Мен шуларни хаёлимдан ўтказар эканман, беихтиёр Бҳаттий соҳибга ўгирилиб, ўтган йили худди шу хонада бўлиб ўтган яна бир суҳбат мавзуини эслатдим:

— Сиз ўшанда йирик саноатчи сифатида бизнинг ишбилармонлар билан яқиндан алоқа боғлаш учун қатор таклифларни олиб, Ўзбекистонга кетаётганлигингизни айтган эдингиз. Ҳозир ўшалар амалга ошдими?

Бҳаттий соҳиб қошларини чимирганча узоқ ўйланиб қолди. Қўлидаги қаламни айлантириб, орқаси билан стол устига беихтиёр икки-уч марта уриб қўйди.

Халқларимиз ўртасидаги дўстлик, биродарлик жонкуяри, кўпни кўрган, обрўли, мамлакатда анча нуфузга эга бўлган бу одам бирон нарса дейишга қийналаётгани шундоқ сезилиб турарди.

Бироз ноқулай савол бериб қўйганимни сездим-да, хижолат чекдим.

– Биласизми, – деди ниҳоят у киши ўзига хос босиқ овозда, – Ўзбекистонда нафақат Покистон, қўшни мамлакатлар билан ҳам ўзаро фойдали алоқалар қилса бўладиган жуда катта имкониятлар мавжуд. Президентингиз ўртага қўяётган чет элликлар билан ҳалол манфаатдорликка асосланган режалар ҳар қандай одамни қизиқтириши мумкин. Лекин, назаримда буларни амалга ошириш қийин кечмоқда. Бу ҳали ҳам эски тузум таъсиридан чиқолмай юрган, янгича ишлашга тайёр эмас устқурма амалдорларнинг мавжудлигида бўлса керак... Айтишларича, Ўзбекистонга энг зарур бўлган бирон қўшма корхона қуриш учун қоғозларни расмийлаштиришнинг ўзига ярим йил вақт кетар экан. Бунақада айтингчи, бирон иш қилиб бўладими, – бирдан Бҳаттий соҳибнинг жиддий юзлари ёришиб, қалам билан стол устига яна бир бор урди, – саноатни қўя турайлик-да, энди санъатдан гаплашайлик. «Олтин девор» лойини пишитиб ётибсизларми? – Мезбон «продюсер» Мақсуд акага ўгирилиб қаради.

– Ҳозирча ёмон эмас! Баҳосини премьерарада берасизларда, – деди режиссёримиз кўтаринки кайфиятда.

Махмуд Али Бҳаттий жаноблари айтган сўзлар мени ўйлантириб қўйди. Эски тузум истибдодидан озод бўлиб, янги давр сари қадам қўйганимизга ҳали кўп бўлгани йўқ. Жамиятда, одамлар тушунчасида бирданига ўзгариш яшаш осонми! Бунга ўз тақдирини ўзи белгилашдай мустақиллик йўлини танлаган жаҳондаги кўплаб давлатлар тажрибаси мисол бўлиши мумкин. Дастлабки йиллар қийинчилиги янгича ривожланиш русумини ихтиёр этган давлат фуқаролари бошига тушиши муқаррар.

Илдизлари чирий бошлаган, касалманд дарахт ўрнига ўтқазилган янги новниҳол дарровоқ ҳосил беравермайди-ку!

Кун бўйи мана шу ўй-ҳаёллар оғушида юрдим... Сўнг новниҳол мевасини кутиш билан вақт ўтказиш ҳам ақлдан эмас, унинг атрофини эскидан қолган шумғуялардан тозалаш, уриб ташланган заранг деворлардан дарича очиб, қўшнилари билан алоқаларни тиклаш, уларнинг синовдан ўтган тажрибаларини ўртоқлашиш лозим эмасми, деган фикр айланаверди, бошимда. Қолаверса, халқимизда узоқдаги қариндошдан яқиндаги қўшни яхши деган нақл бор. Шод-

хуррам кунларингда ёнингда камарбаста, бошинга ташвиш тушганда биринчи бўлиб чошиб чиқадиган, кунингга ярайдиган шулар-ку, ахир!

Покистондан ҳам ўргансак, ҳаётга тадбиқ этсак бўладиган чет элликлар билан ҳамкорликка оид иш юритиш русумлари мавжуд. Дейлик, дунёнинг хоҳлаган бурчидан сармойдор келиб, икки томонга ҳам манфаатли корхона очмоқчи бўлди. Унга шубҳасиз, биринчи навбатда ер керак. Унинг катта-кичиклиги, коммуникацион қулай-ноқулайлигига қараб аниқ баҳоси айтилади. Ҳорижлик сармойдор рози бўлса, унинг олдига уч банддан иборат талаб кўндаланг қўйилади.

Яъни:

1. Одамларни янги иш жойи билан таъминлаш.
2. Шу корхонада бошқарув ишларини олиб боровчи маҳаллий мутахассислар тайёрлаш.
3. Покистон мамлакати аҳолисининг эҳтиёжини ҳисобга олган ҳолда, ишлаб чиқариладиган маҳсулотнинг маълум фоизини ички бозорга чиқариш.

Ушбу талабларга ҳорижий сармойдор рози бўлса, амалдаги қонун бўйича аҳдлашув тўрт саот ичида кучга киради. Пул тўлаб, шартнома тасдиқлангач, ишни бошлайвериш мумкин...

Олтмиш еттинчи йилнинг эрта кўкламида устоз Абдулла Қаҳҳор бир гуруҳ ёшларни Дўрмондаги ёзги ҳовлисига чорлаб, гурунг ўтказилгани эсимга тушиб кетди: адиб ҳозирги ўзбек адабиётида яратилаётган асарлар, қайси китобларини ўқиётганимиз-у улар тўғрисидаги фикримиз билан қизиқди.

Аввал у кишининг салобати босибми, ийманибгина тургандик, Учқун ака Назаров қошларини чимириб, бизларга бир қирғий қараш қилиб олди-да, далда берган бўлди:

— Университетда ҳам домлаларнинг олдида берилган саволга жавоб қайтаролмай, шундоқ ўтираверасизларми? Баҳоларинг «2» бўладику, ахир!

Шундан кейин биримиз олиб, биримиз қўйиб гапга тушиб кетдик: Усмон Азим, Эркин Воҳидов, Абдулла Орипов шеърятидан бошқасини тан олмаслигини айтди.

Эркин Аъзам шубҳасиз гапни гўзал Бойсундан бошлади, сўнг кейинги ойлар давомида ўқиган тўрт-беш романни ипидан-игнасиғача оғзака таҳлил қилиб, дабдаласини чиқарди.

– Ҳа, домла, энди мана шунақа одам савиясини тушириб юборадиган ўзи семиз-у мағзи пуч китоблар кўпайиб кетди-да, – деб сўзига якун ясади у.

Қизиғи шундаки, Абдулла ака ҳар биримизни гапиртириб кўйиб, индамайгина тинглаб ўтирарди.

Пазандачиликда ҳеч ким бас келолмайдиган адибнинг рафиқаси Кибриё опа ёзган дастурхон устида алламаҳалгача гап-гаштак қилиб, роса битимиз тўкилди. Назаримизда ёзувчи ҳам ўзини худди йигитлик даврига қайтгандай ҳис қиларди.

Гурунг сўнггида буюк адиб бизлар учун мутлоқ кутилмаган, ҳатто ўшанда ақлимиз шошиб, дурустроқ ҳам англаб етолмаган гапни айтиб юборди. Айтганда ҳам беозоргина оҳанг билан оддийгина қилиб шундай деганди:

– Айтган бу сўзларингдан биз орзу қилган янги даврнинг эркин шабодаси эсиб турибди. Ҳақиқий халқона адабиёт мана шундай ҳадиксиз баҳслар оташида товланиб, шакллана боради. Дардини айтишга елкасидаги бўйинтуриқ, оёғидаги кишандан қўрқадиган кимсалардан бирон жамият наф кўрган эмас. Вақт ўтар. Бир силтов билан салтанат кунпаякун бўлар. Бироқ иллатларнинг ўқ илдизи бўлади. Уларни суғуриб ташлаш осон кечмайди.

Ҳа, биз бу оғриқли жумлалар замирига яширинган маънони ҳис этиб турсак-да, ўзимизни сипо, муте муллаваччалардек тутгандек, ўшанди. Чунки бу маънодаги гапларни айтиш тугул тинглаб ўтириш у даврнинг на ўлчамига, на қолипига тўғри келарди.

Мана, энди устоз башорат қилган замонлар келиб, кишан узилди. Аммо, «Онаси сутини ҳам минг бор қайта қайнатиб, бир минг бор шопириб ичадиган» (Н.Аминов) қонли йўрғакда туғилган кундан бошлаб қўрқув ва маҳфийлик васвасаси билан яшаган совет тузумининг ялмоғиз «доялари» асос солган ҳар нарсадан ҳадиксираш иллатидан ҳали қутила олмаётганга ўхшаймиз.

Бизда хорижга чиқиш ёки у ердан ҳамкор чақириш учун қанчадан-қанча қоғоз тўлдириш, аллақачонлар раҳматли бўлиб кетган ота-онанинг қачон туғилган; қаерда; нима иш билан шуғулланган (сал бўлмаса қаерда «ётган»)лиги ҳақида ҳам қулоч-қулоч маълумот беришга тўғри келади.

Шаҳар туманидаги шу ишларга алоқадор нозирнинг гапига қараганда «осойишталик учун» шундай қилинаётганмиш. Марҳумларни бунга нима даҳли бор, ҳеч бўлмаса у дунёда тинч қўййлик дейдиган инсон зоти йўқ.

Қўйингчи, «озгина» вақтни олувчи бу тадбирлар юрт тинч-тотувлиги йўлида қилинаётган са-ю-ҳаракат дейлик. Шукроналар айтиб, унга шак келтиришдан тийиндик ҳам... Бироқ, очиқ айтавериш керак, бу «масъул вазифа»дан кимлардир ғаразли мақсадларда фойдаланаётгани, турли баҳоналар билан таъмагирлик қилаётгани сир эмас.

Хуллас; «ўтмиш иллати» — қоғозбозлик балосидан вужудимизни тезроқ фориг этмас эканмиз, ҳали-вери косамиз оқармай, оёқларимиздаги чириган занжирни шалдиратиб, афсонавий «Анчар дарахти» атрофида терлаб-пишиб айланаверадиганга ўхшаймиз. Дарвоқе, бу шалдиروқ овозни яқин-атрофимизда ҳам, ўзимизда ҳам хумори тутиб юрганлар топилади.

«Олтин девор»нинг бош қаҳрамони, ярим девона ҳолга тушиб қолган Мўмин чол «Манаву чойнакми? Манаву пиёлами? Шулар борми? Шуларнинг борлиги қандай рост бўлса, менинг тилла топганим ҳам худди шундай рост!» дея ўзини-ўзи ишонтирмоқчи бўлади. Лекин, у бечора олтинни ўғирлаб, ўрнига тош солинган халтани ташлаб кетилганидан беҳабар шу аҳволга тушади. Ҳақиқат тагига етолмай жони ҳалак. Бола-чақаси, маҳалла-кўй олдида телба деган ном орттиради.

Айтмоқчиманки, ҳаётдаги оддий муаммоларга жавоб топиш, олти ой (баъзан ундан зиёд) билан тўрт соат орасидаги фарқни чағиштириб кўриш учун Мўмин чол ҳолига тушишимиз керакмикан! Ахир, Ўзбекистонимизга бутун-бутун мамлакатлар, дунё кўз тикиб турибди!

СЎНГГИ СИНОВ КУНЛАРИ

Икки ҳафтага яқин давом этган «читка»дан сўнг, сўзлар ёд бўлди, асар анча қиёмига етди. Ана шундан кейин «Олтин девор» Ал Ҳамронинг «иккинчи ҳолл» биносигаги машқ залидан катта саҳнага кўчирилди.

Ҳар бир кўриниш манзаралари электр ёритгич ва техник воситалар ёрдамида жонли ҳаракат билан синовдан ўтказилди.

Катта саҳнанинг салобати босдимми ёш актёрлар ҳаяжонланишар, ўзларини эркин тутишмас, хатти-ҳаракатлари суст, сунъийроқ чиқарди. Бу Мақсуд акани бироз асабийлаштирди. «Мўмин» (Аслам Рао) эса янги образ яратиш ўрнига машҳур ўзбек актёри Фани Азамовга тақдид қилаётгани (улар «Олтин девор» видеокассетасини продюсер соҳибга билдирмай уйларига олиб кетиб, кўришарди) учун режиссёримиздан дакки эшитишарди.

Яна, Мақсуд ака дикқатини ошираётган сабаблардан бири Нуъмон Али Саид ўзига бириктирилган «Доктор» ролини эплай олмаётгани эди...

Бир неча кунга чўзилган саҳна машқларидан сўнг, ниҳоят, премьерара 20 декабр кунидан деб белгиланди.

Асар муаллифининг олтмиш йиллигини Лаҳорда нишонлаш учун ҳозирлик кўраётган Маҳмуд Али Бҳаттий ҳамда Тоҳир Аслам Гўра бошлиқ «Пок-Ўзбек дўстлик жамияти» фаоллари, «Арт Коунсл», Панжоб штати Маданият бошқармаси вакиллари томонидан Тошкентга шошилишч факс жўнатилди.

Премьера муддати уч кун деб белгиланди. Унда Покистон Маданият вазирлигидан, ҳукумат аъзоларидан қатнашадиган кишилар рўйхати ҳам тузиб чиқилди. Шунга яраша таклифнома, буклетлар учун текстлар ёзилди.

Ўша кунни Тоҳир Аслам телефон қилиб, мени ҳузурига чақирди:

— «Олтин девор» муқовасига чизиладиган сурат учун маслаҳатингиз керак. Китобни Эркин соҳиб келишларига

босмадан чиқариб, тақдимот вақтини ҳам премьерара кунига белгиладик; — деди.

Унинг бу гапи менга кулгили туюлди:

— Ҳали муқова сурати тайёр бўлмаган китобни бир ҳафтада чоп этиб бўладими! Таклифнома, буклетларни босиб улгурилса катта гап!

— Жаноб, хотиржам бўлинг, улар ҳам босилади, китоб ҳам чиқади, — ўзига хос босиқлик билан гапирди Тоҳир ва кўшиб қўйди. — Машина юборяпман, рассом кутиб ўтирибди.

— Э, огайни, — дедим овозни баландлатиб, унга гап уқдирмоқчи бўлиб, — китобни шошиб чиқаргандан кўра, дурустроқ қилиб чиқарилса, яхши эмасми!

— Дурустроқдан ҳам зўр бўлади. Йилнинг энг яхши китоблари қаторида чиқарамиз!

Барибир унинг гаплари менга қандайдир амалга ошириб бўлмайдиган хомхаёлликка ўхшаб туюлди.

«Гўра паблишарс»га келсам, ёшгина рассом йигит кутиб ўтирган экан...

— Барибир хомсан! — деди Мақсуд ака навбатдаги «Доктор» машқидан ҳам кўнгли тўлмай, сўнг Сажжод Ҳайдарга ўгирилди:

— Нима қиламиз! Эплогмапти. Лапашанг! Бошқасига ўзгартирмасак спектакль «провал» бўлади.

— Сиз нима десангиз шу-да! Бу ролга мос тушадиган тажрибали артистлар жуда кўп, бу ерда.

Нуъмон Алига қараб ачиниб кетдим. Шунча кун бирга бўлди, кечасилаб қолиб кетди. Энди бирдан уни чиқариб юбориш...

— Менинг бир фикрим бор, — дедим аввал Сажжод Ҳайдарга, сўнг Мақсуд акага қараб, — беш кун вақт қоляпти! Бу Нуъмонинг лапашанглиги ҳам ўзига ярашган. Ахир жиннихона дўхтири-ку! Унинг устига анча қадрдон бўлиб қолдик. Бир йўлини топиб, шу ролни ўйнашга «мажбур» қилиш керак!

Мақсуд ака бошни қашиб, оғир кўзойнакни бурун учидан юқорироқ суриб қўйдилар-да, худди ҳамлага шайланаётган боксёрдай важоҳат билан «Доктор»ни сахна ўртасидаги ёзуғлик катта гилам устига чорладилар. Нуъмон Али қўрқа-писа у киши рўпарасига келди, буюринг хузур, дегандай мўлтираб тикилди.

– Ҳой, менга қара, мана шу туришингда бироз жон бор, – дедилар режиссёр сал юмшагандай, сўнг унинг елкасига қўл кўйиб, тушунтира бошладилар. – Энди яхшилаб эшит: сен дўхтирсан. Анқовларга қарайвериб ўзинг ҳам «мундайроқ» бўп қолгансан, – манглайга бармоқни «бигиз» қилиб, тираб кўрсатдилар Мақсуд ака ва сўзда давом этдилар. – Ўлгудай кўрқоқ довдирсан ҳам. Перевод қилинг, Ансориддин...

– Энди бу ёғига кулоқ сол. Мўминга укол қилдинг. Укол қилдинг-у унинг бақриб юборганидан ўзинг кўрқиб кетиб, юрагинг ёмон бўлиб қолади, умбалоқ ошиб тушасан! Ҳеч бўлмаса, мана шу ҳолатни қилиб бер! Тагингда қалин патгилам бор, ўлиб қолмайсан. Бирон жойинг лат еса, ўзим жавоб бераман. Тушунтиринг!

Ансориддин тушунтирди.

Нуъмон Али ҳам бу продюсер соҳибнинг охирги огоҳлантириши, агар айтганини қиёмига етказиб бажаролмаса, иш чатоқлигини сезиб қолди шекилли, қўлда баҳайбат укол қилиш асбоби билан «беҳуш» бўлиб, шунақанги йиқилиб бердики, кўзойнага икки газ нарига учиб кетди. Микрофонлар ҳам ишлаб турган эканми, «гу-уп» этган овоздан улкан тамоша зали ларзага келгандай бўлди.

Мақсуд ака чопиб келиб «Доктор»нинг устига энгашди:

– Ҳой, менга қара, бирон еринг лат емадими?.. Э, хайрият-е! Яна қайтарамиз. Энди кўзойнакни тақмай тур...

Шундай қилиб «йиқилиш» бўйича Нуъмон Алининг кундан-кун маҳорати ошиб бораверди. У бу «сахна»ни қойиллатиб уддаларди.

Комедиянинг охирги машқларидан бирида «Доктор» билан боғлиқ бу ҳолат «Хуринисо» (Убайда Саййид хоним)ни ҳам илҳомлантириб юборди (ҳарна қилса ижодкорда!) шекилли, аввал ўзбекча «Во-ой шўрим»лаб сўнг урдучалаб «Докторжондан ажралиб қолдик-ку, энди бу кўргилик бормиди!» дея уввос сола бошлади.

Шунда «эри» – Мўминчол (Аслам Рао) ҳам бўш келмади, укол қилинган жойини силаб «Кўлингдан келмасакан, аҳволинг шу экан, нима қилардинг бировнинг орқасига ёпишиб, номард!... Ҳа-я, бечора яхши одамга ўхшовди! Жойи жаннатда бўлсин. Омин. Суф-куф!» деди-да, елкасидаги рўмол билан «марҳум»нинг юзини ёпиб қўйди. Шу билан

«Олтин девор»нинг ўзбекча талқинидаги машхур артистимиз Фани Аъзамовнинг «суф-куф»ини ҳам «ишлатиб» юборди.

«Текстдан четга чиқиш» деб аталувчи Ҳуринисо ва Мўминнинг бу икки ҳолати ҳам ижодий ёндошув деб қабул қилинди, тамоша давомида «фойдаланиладиган» бўлди.

Тошкентнинг қоқ марказидаги тўққиз қаватли «Ёзувчилар уйи»мизда Ўткир ака деган, қалам аҳли жамоасига мутлоқ бегона ҳамсоямиз бўларди. У киши орамизга қандай тушиб қолган ҳеч ким билмасди. Лекин биз яқин эдик.

Баъзан ҳадди сиққани учинми, менга ёрилиб қоларди:

– Қизиқ, бу ёзувчи дегани жуда ғалати халқ бўларкан. Бир қарасангиз одамохун, саломингизга қайта-қайта алиқ олади. Бир қарасангиз, лифтда ёнма-ён турасиз-у, эътибор бермайди, қарамайди ҳам. Худди уришиб қолгандай! Кеча ён қўшнингизни бир оёғида ботинка, бир оёғида шиппак билан сайр қилиб юрганини кўрдим...

– Ҳа, энди Ўткир ака, бекорга шоир деб қўйибдими! Девоналик касали хаммамизда бор. Ўрганиб кетасиз, – деб ҳазиллашиб кўярдим.

Режиссёр дегани ҳам хўп ғаройиб ҳулқ-атворли халқ бўларкан. Саҳнага чиқдим, худди жанг майдонидаги қайсар саркарданинг ўзи! На унга бир гап айтиб бўлади, на маслаҳат солиб.

Комедияга куй-оҳанглар билан «жон» киритиш борасида фикримиз «оқсоқол» билан бир жойдан чиқавермасди... Бунинг устига мен Сажжод Ҳайдар олдида ўзимни ноқулай ҳис этардим. У киши эса, саҳналарга мусиқавий «сайқал» бериш ҳақида тез-тез эслатиб туришини қўймасди.

Биз ўзимиз билан Ўзбекистон радоси музика фондидан комедияга хос куй-қўшиқлар ёзилган бир нечта кассета олиб келгандик. Улар ичида Фаррух Зокиров бошлиқ хонандаларимиз ижро этишган «Ўзбекистон ватаним» («Ялла-ялла») ҳам бор эди.

Қизиғи шундаки, бизнинг «Ялла» билан Ҳинд-Пок ерида узоқ йиллардан бери халқ томонидан куйлаб келинадиган «Ялла-ялла дил ле гайа» («Ялла-ялла дилим олди») лапарни бир-бирига ўхшаб кетар, оҳангида ҳам шавқ-завққа тўла ҳамоҳанглик мавжуд эди.

Айнан мана шу бизнинг ўзбекча «Ялла»дан Мўмин ва Абдусаломнинг узоқ тортишувдан сўнг тўй хусусида бир

битимга келишган пайтда «фойдаланиш» режалаштирилганди. Яъни, Мўминчол ямоқчи ошнасининг устахонаси ёнида тарвақайлаб ўсиб турган дарахтда осиглиқ эски радиога ишора қилиб дейди:

– Манаву патефонинг ишласа, бир қўйиб юбор, энди!
Абдусалом:

– Патефон эмас, радио оғайни, шундай ашулалар айтадики, эшитиб роҳат қиласан, – дейди-да, унинг кулоғини бурайди.

Тантанавор «Ўзбекистон ватаним» («Ялла-ялла») кўшиғи янграб, икки қария шўх ўйинга тушиб, унга жўр бўладилар.

Бизнингча бу комедия воқеалари бошланишидаёқ томошабинни руҳлантириб юборадиган тантанавор саҳна бўлиши керак эди.

Бироқ, кунлар ўтиб борардики, ушбу кўшиқни, умуман кассетадаги куйларни эшитиб кўришга вақт топилмасди. Театрнинг овоз узатиш студияси мутахассислари келишарди, продюсер соҳибдан бирон садо чиқавермагач, охир зерикиб, кетиб қолишарди.

«Ўзбекистон ватаним» эса «Редийо Пакистан» студияси томонидан оҳанграбо тасмасига ёзиб олинган, аллақачон бутун Лаҳорга тарқаб кетганди.

«Олтин девор» гуруҳидагилар ҳам сал бўш қолди дегунча ўзбекча «Ялла-ялла»ни айтиб (улар шоир Нормурод Нарзулла қаламига мансуб матнини ёдлаб олганлар) ҳордиқ чиқардилар.

Сажжод Ҳайдарнинг таклифига кўра «Ўзбекистон ватаним»ни рақс билан саҳналаштириб бериш учун ташриф буюрган Покистон миллий рақс санъатининг йирик намояндаси, машҳур балетмейстер доктор Фақир Ҳусайн аввал «Олтин девор» матни билан яхшилаб танишди, сўнг бизнинг «Ялла»ни оҳанграбо тасмасига кўчириб оларкан, қизиқ гапни айтиб қолди:

– Ялла услубидаги кўшиқ ва лапарлар Ҳиндистон ярим ороли мамлакатларига Бобурийлар юрти – Фарғонадан келган. Мен бу ҳақда ёзганман. Бу кўшиқни комедияга киритилиши, халқларимиз ҳар томонлама азалдан бир-бирларига боғлиқ эканлигини яна бир бор исботи бўлади, – деди-да, ўз таклифини ҳам ўртага ташлади. – Менимча, томоша сўнггида ўзбекча «Ялла-ялла» ўйин саҳнасини барча спектакль қатнашчилари иштирокида яна такроллаш керак.

Уларга жўр бўлиб бизнинг миллий Рақс ансамбилимиз ўйинчи қизлари Покистонча «Ялла»ни куйлаб, томоша залидан саҳнага чиқиб келдилар. «Олтин девор» тўй-томоша, қардошлик тантанаси билан якунланса, янада қизиқарлироқ чиқади деб ўйлайман.

Бу фикр кўпчиликка маъқул бўлди. Бироқ бош «продюсер» ҳали «ўйлаб» кўрганларича йўқ эди.

Ниҳоят у кишига:

— Шу кўшиқ саҳнасини киритайлик оқсоқол, булар ҳам вақт оз қоляпти дейишяпти, — дедим ёнимда турган Ҳайдар соҳиб, доктор Ҳусайнни кўрсатиб.

Мақсуд ака кўзойнақларини қўлда ўйнатиб, баҳсга узил-кесил нуқта қўйган бўдилар:

— Мунча ҳовлиқасиз, комедияни музыкали драмага айлантириб, томошабинни чалғитиш зарурми!

— Энди буни ўзингиз тушунтиринг, — дедим Ансо-ридинга доктор Фақир Ҳусайнни рўпара қилиб...

Хунобим ошиб турганди, Тоҳир келиб қолди:

— Жаноб, — деди у кайфиятим унча йўқлигини дарров фаҳмлаб. — Кеча нашриётдан кетишингиз билан Юнус Батт кириб келди. Бўстонликдаги «оғайнилар» мавзусида аскияга шайланиб келган экан.

— Ҳозир аскияга бало борми! Китобдан гапирсангизчи, чиқадиганми, ўзи? — дедим унинг гапини бўлиб.

Тоҳир соҳиб яна ўзига хос босиқлик билан тушунтира кетди:

— Албатта чиқади. Худди айтганингиздай: қаттиқ ва супер муқовада, энг олий нав қоғозда. Тилларанг ҳарфлар билан! Ахир, китоб ўз номига яраша бўлиши керак-да! Ичида зарварағи билан оммавий нусхада чиқарамиз.

— Шу тўрт куннинг нари-берисида-я!

— Ҳа-да, жаноб, сизга ваъда бердикми, кўнглингиз тўқ бўлаверсин! Дикқат кўринасиз, юринг бир айлантириб келайлик.

— Қаерга?

— Ўзимизнинг Покистонча «Бўстонлик»қа!

Шундай пайтлар бўладики, кўнглинг ҳижиллигини ҳеч кимнинг хаёлига келмайдиган қандайдир шумликлар билан ёзгинг келиб қолади. Дарвоқе, Тоҳир Бўстонлик номини айтиб, у ер билан боғлиқ бир воқеани эслатиб юборганди.

— Майли, — дедим-да, кўлимга фотоаппаратни олдим, — кетдик, Батт жаноблари билан суратли аския қиламиз!

Тоҳир Юнус Батт иккимиз орамиздаги ҳазил-ҳузурлардан яхши хабардор, шунинг учун бозорга бориб, бўйинга осиладиган гулшода — «ҳира» сотиб олганимиздан кейин, мендан сўради:

— Энди Юнус Батт олдига борамизми! Ўша кун ўтиришдаги аскияда мот бўлгани билан табрикламоқчисиз, шекилли!

— Йўқ, — дедим, — машинани эшак бозорига ҳайданг!

ДОКТОР ЮНУС БАТТНИНГ ЭШАКЛАРИ

Юнус Баттнинг аввалроқда таъриф этиб ўтилган хусусиятлари ёнига яна шуни қўшимча қилиш мумкинки, у бўй-басти ўртача, миқтидан келган, юзидан ҳазилкаш ёзувчиларга хос табассум ёғилиб турадиган йигирма билан қирқ ёшлар ўртасидаги одам. Қувлиги ҳам бор. Сал қалтис ҳаракат қилиб қолсангиз, дарров нималарнидир тўқиб, устингиздан «ёзиб» юборади. Ўзим унинг қаламига «илинган»-лардан бўлганлигим учун, бошқаларга эҳтиёт бўлишни олдиндан огоҳ қилиб қўймоқчиман. «Мулла Насриддин» деганда оғзидан бол томади. Бу бизнинг ўша доврўғи дoston Насриддин Афандимиз! Батт жаноблари ул зотни пир тутиб, этаклари баридан ўпган. Яна Афандимизнинг доимий ҳамроҳи Ҳангивойга ҳурмати баландлигини олдинроқда зикр қилиб ўтганмиз.

Ўзбекистонлик ҳамкасби Неъмат Аминов Бухорои шарифдаги Афанди ҳайкалини обориб кўрсатгандан бери у кишидан бир умр миннатдор. Яқиндан дўстлашиб олган. Лекин, аския айтишишдан тийинади. Бухорода жиддий ҳажвияга мойиллик зўрлигини сезгани учун шундай қилса керак.

Тагин, бу ошнамни турли касалликларга мубтало бўлганларни даволаш, яъни шифокорлик касби ҳам бор. Асло қўлига туша кўрманг! Бўйнидаги фанендоскопни сизга тўғрилаб, ичингиздаги сир-асрорни билиб олади. «Касаллик тарихи»нгиз ўрнига ичак узди ҳангома ёзиб, ҳаммага ошкор қилиши мумкин. Бироқ, «Олтин девор»даги «доктор»лар тоифасидан эмас.

Бир куни шу одам билан Бўстонликдага «Ёзувчи» далабоғ ҳовлисига кетаётгандик, бирдан у машина рўлига ёпишиб «тўхтаг!» деб қолса бўладими.

Тўхтадим. Бундоқ қарасам, катта асфальт йўл ёқалаб ҳайқириб оқиб ётган Чирчиқ дарёси қирғоғидаги гиламдай кўм-кўк майсазор ўртасида кулоқларини динг қилиб, биз томон мағрур ва киборли назар ташлаб, савлатдор бир Ҳангивой турибди.

Батт соҳиб унинг олдироғига келиб:

— Ваҳ-ваҳ, жаноб, Сизларда мазза экан! Туришингизни қаранг, дунёни сув босса тўпигангизга чиқмас-ов. Аҳволлар қалай?! — дея астойдил ихлос билан сўрагани, Ҳангивой «Яхши» дегандай бир неча бор бошини қимирлатиб қўйди.

— Фаросатингизга офарин! Агар бизнинг томонларда бўлганингизда, зил-замбилдай аравага қўшилардингиз, белингизни букчайтириб юк таширдингаз. Хуллас, тумшугингизни ерга ишқаб шундай ишлатишардики...

Эшак бечора бу сўзларни ўз шаъни учун ҳақорат деб тушунди шекилли, ҳангиллаб наъра тортиб юборди...

Батт машина томон келаркан:

— Зўр «интервью» бўлди-ю, фотоаппаратни шаҳарда қолдирибмизда! — деди афсуслангандай.

— Сиз бу «мулоқот» матнини қоғозга тушираверинг, сурати мендан! Ё юбораман, ёки ўзим олиб бораман, — дегандим ўшанда.

Мана энди бир йил олдинги ваъданинг устидан чиқиш пайти келгани.

«Бозор» қаердалигини Тоҳир яхши билмас экан. Шунинг учун шаҳардан анча чет бир қишлоққа чиқдик.

Биз излаган «зот»лар бирови мудраб, бирови ағанаб, яна бирови ҳавонинг димлигидан бўтана сувга бағрини бериб ётишган экан, «муаммо» осонгина ҳал бўлди.

«Гўра паблишарс»нинг уста сураткашлари бир соатга қолмай, фотоларни чиқариб бердилар. Шундай қилиб кечга томон «Уч суратли аския» изоҳли сўзлари билан тайёр бўлди.

Биринчи сурат: бўйнига бир шода гулчамбар — «ҳира» осилган «жаноб» қулоқларини диккайтириб, мағрурона қараш қилиб турибди. Унга таъриф бериб, қуйидаги жумлалар ёзилди; *«Муҳтарам сэр! Биз эзилган мушфиқ заҳматкашлар ҳақида хўп таҳсинли сўзлар битиб, Покистон Узбекистонда қавмларимиз шуҳратини машҳур қилиб юрганингиздан беҳад миннатдоримиз. Манаву ёнгинамда турган самолётни кўриб ҳайрон бўлманг. Ҳозиргина шунда учиб келиб, эсон-омон ерга ҳам тушиб олдим. Бўстонлиқдаги янги ёзлажак китобингизга қахрамон бўлиб кириш учун «очеред» (бу ерда шундай лаҳжа бор экан, маъноси нималигига ақлим етмади)да турган ёру биродарлар, ҳешу акраболардан алангали салом. Сиз суратга ололмай, армонда қолган чирчиқбўйишлик зотни ҳарчанд*

қидирсам ҳам, учратолмадим. Шу музофотнинг Майдонтол деган томонларида эгаларининг зулми (оҳ, бизнинг «соҳиб»-ларимиз томонидан бошимизга солинадиган зулм қайдай даҳшатли эканлигини билганларида, эди!) дан қочиб, шаталоқ отиб юрган янги орттирган танишларимнинг қулоғимга шивирлаб айтган хуфья сўзларига қараганда, бир узунқулоқ мегажин билан Чотқол тоғларининг овлоқ томонларига бош олиб кетиб, айшу ишратла даври даврон суриб юрганмиш».

Иккинчи сурат: «жаноб» тўрт оёқни чўзиб, бошни тупроққа қўйганча, кўзларини сузиб ётибди. Унинг таърифи бундай; «Кайф! Бу томонлар совуқ бўлади деганлари нотўғри жанлигига ўзингиз ҳам кўриб, билиб ишонч ҳосил қилган бўлсангиз керак! Балки, бу ерларнинг собиқ ҳукмдори бўлган Россияни назарда тутишгандир! Ҳар қалай ҳаво ўзимиздагидай иссиқ. «Чорбоғ» деган тип-тиниқ сувли, баланд тоғлар орасида чайқалиб турадиган денгизи бор экан. Унинг қумлоқ қирғоқларида мацца қилиб, юмалаб ётибман. Атрофдаги кенглик менга ёқди. Оёқни ҳар томонга бемалол узатаверасан. Фақат ёлғизлик бироз эзятти. Уйланиб олсаммикан...»

Учинчи сурат: устига бир олам юк ортилган «жаноб» ўз юртида, тумшуғи ерга тегай деб, қулоқлари шалпайган ҳолда турибди. Унинг изоҳи қўйидагича; «Ҳамма яхши кунлар ширин тушдай ўтди-кетди. Мазлум пролетариат қисмати яна бошимга тушди. Бу ерда арз-додимизни тинглайдиган Сиздан бошқа кимса йўқ. Ҳеч бўлмаса, қаламингиз билан бизларни эслаб, руҳимизни кўтариб туринг!»

Мен эртасигаёқ, яъни 1996 йилнинг 17 декабрь куни Лаҳор ва Тошкент вақти билан соат роппа-роса 9.00 да ушбу ёзувли суратларни қоғоз лифофага жойлаб, М.Ю. Баттга жўнатиб юбордим.

Орадан кўп ўтмай телефон жиринглаб, дўстимиз шундай фикр билдирди;

— Ҳайрон қоларли усталик билан туширилган учта сурат ҳамда уларга берилган таъриф — тавсиф ажойиб, қизиқарли. Мен буларни ҳажвиётга мойил журналлардан бирига тавсия этмоқчи бўлдим. Лекин энг яхшиси, сиз ёзаётган бўлғуси Покистон ҳақидаги «Сафарнома» китобингиздан ўрин олса, унданам яхшироқ бўларди деб, ўйлайман. Ахир ҳар қандай жиддий китобга ҳам бир чимдим ҳазил-мутоибани омухта

қилиб юборилса, ўқувчининг кўнгли равшан тортади, асар энгил мутолаа қилинади, тўғри эмасми!

Дўстимиз Юнус Баттнинг шу сўзлари инобатга олинди; «Сафарнома»нинг Исломободда босилган урдуча, ўзбекча нашрида суратлар изоҳи билан алоҳида рангли саҳифаларда чоп этилди.

Бироқ, Батт соҳиб «Олтин девор»ни китоб ҳолида кўриб, кўнгли тўлган бўлсада, унинг тақдимот-намойишида иштирок этиб, сал кўнгли ранжиганини ҳам яширолмади:

— Наманганнинг «Чодак» жамоа хўжалиги раиси Ашурали ака не умидлар билан бериб юборган нақшинкор эгарни «реквизит»лар ичида ўз кўзим билан кўргандим. Томошанинг бошланишида қоровул Мўминчол хуштак чалганича шу эгар урилган эшакни миниб чиқиши лозим эди. Аслам Рао эшаксиз чиқяпти. Бунга чидаш мумкинми?!»

Эҳ, ошнам қурмагур-ей, режиссёрга иши тушмаган-да!

ШОИРГА ЭҲТИРОМ

Башир соҳиб ўз сўзида турадиган одам, Лаҳорга ҳар келганида биздан хабар олмасдан қолмайди.

Комедия машқининг охирги кунлари кетарди. Тушки танаффус пайтида кичик дастурхон ёзиб, «Олтин девор» гуруҳига зиёфат берди.

— Энди, иккинчи қиёмат — қарзни елкадан қачон соқит қилай? Дарвоқе, Тошкентдан меҳмонлар келишяптими? — деди у кечки салқин ҳавода Ал Ҳамро хиёбонларини айланарканмиз, менга қараб.

— Тошкент-Исломобод-Тошкент самолёти ҳафтада бир маротаба учади. Шунинг учун Эркин акага асар премьерасига ўз вақтда етиб келишлари учун 17 декабрь куниги Тошкент-Пешовор рейси ўнғайлиги айтилганди.

Шу дақиқаларда Башир соҳибнинг уяли телефони орқали Тошкентга кўнғироқ қилдик. Эркин ака ишхонада эканлар, гўшакни кўтардилар. Ҳол-аҳвол сўрашдик.

Чипталар олинибди. Пешоворга эртага кечки соат олтиларда етиб борамиз, дедилар-да, илтимос, расмиятчилик бўлмасин, бизлар томоша премьерасида қатнашиш учун келган меҳмонлар қаторида борамиз-да, қайтамиз, — дея яна бир бор таъкидладилар.

Сўнг, Исломобод билан уландик. Элчихонамиз биринчи котиби Ҳусанжон Умаров ҳам Тошкент билан боғланганлигини, эртага Пешоворга машина юборишаётганини маълум қилди-да;

— Бир кун Исломободда меҳмон бўлиб, кейин «Табани Аэро-Эшия» учоғининг эрталабки рейсида Лаҳорга боришади, — деб қўшиб қўйди.

— Ана, меҳмонлар ҳам келишяпти, — дедим Башир соҳибга қараб, — индинга эрталаб шу ерда бўлишади. Эркин Воҳид ёнларида Қўқондан, Сизга «адаш» — Мансурхўжа аканинг саломини олиб келаётган Нурилло Ҳожи ҳам борлар. Улар тўрт киши.

– Ундай бўлса тайёргарликни кўрай. Ҳа, билиб қўйинг, ҳаммаларини кутиб олишдан тортиб, кузатиб қўйишгача менинг зиммамда бўлади. Бу ерга Исломободдан ишларимни ташлаб, атайлаб шунинг учун келганман, бошқалар овора бўлишмасин. Ортиқча гап бўлиши мумкин эмас.

Барибир Эркин акани расмиёна кутиб олиш режалари тузилаётганди. Исломободдан Кишвар Наҳид хоним, Лаҳордан Бхаттий соҳиб маълумотлар сўраб туришарди. Мана, энди бу расмиятчиликдан қутилишнинг осон йўли топилди! Сажход Ҳайдар билан Тоҳир Асламга ҳазил аралаш меҳмонлар қачон келишлари номаълум, ҳозирча ҳамма ўз иши билан шуғилланиши айтилди, дедим-да, Башир соҳибнинг анъанавий сўзларини қўшиб қўйдим: «Ортиқча гап бўлиши мумкин эмас!»

«Олтин девор» учун бизлар ўйлагандан ҳам тез ва соз қилиб босилган таклифнома, буклетлар ҳамда муаллифнинг олтмиш ёшли юбилеи муносабати билан ўтказиладиган тантанали йиғинга чорловчи даъватнома қўлимизга келиб тушди. Уларни Ал Ҳамро маъмурияти томонидан жамоат ташкилотлари, Давлат муассасаларига рўйхат орқали тарқатила бошланди.

Асар премьерасига таклиф қоғозлари 20-21-22 декабрнинг ҳар санаси учун алоҳида уч хил рангда босилган бўлиб, қайси кунди Покистоннинг давлат ва йирик жамоат арбобларидан кимлар ташриф буюришигача номма-ном кўрсатилганди.

Эрталаб меҳмонларни кутиб олишга кетарканмиз, йўл-йўлакай Тоҳир бизларга яп-янги, ялтироқ муқовали зарварақлар билан чиқарилган «Олтин девор» китобини кўрсатди:

– Қалай, дуруст чиқибдими?

Муқованинг бутун бир бетини баҳорий кайфият билан юриб келаётган муаллифнинг рангин портрети қоплаган, қарши томонида эса асар мазмунига муносиб маҳорат билан чизилган сурат ва олтиндай товланиб «Тиллаи дивар» ёзуви кўзга ташланиб турибди.

Уни қўлма-қўл олиб, ноширга тасаннолар айтдик:

– Қойил Тоҳиржон. Ҳақиқий олтин китоб бўпти. Эркин аканинг келишларига ажойиб совға!

– Бу бошланиши, ҳали! Ўзбек адиблари китобларини кўп чиқарамиз, – у камтарона жилмайиб қўйди.

Дарвоқе, китоб Покистон Ислом республикасининг Ўзбекистондаги фавкулудда ва мухтор элчиси Шавкат Али Шайх жанобларининг «Пок-Ўзбек адабий ҳамкорлигининг тамал тоши» сарлавҳали сўз бошиси билан очилиб, унда қўйидаги самимий жумлалар бор эди: «Мен Эркин Воҳид билан бундан тўрт йил муқаддам илк бор учрашиб, ҳамсуҳбат бўлганимдаёқ бу ўта камтар, маданиятли, фикри теран Инсонга – Ўзбекистонда ғоят ҳурматли улкан шоирга меҳрим тушиб қолган. Назаримда у киши бағри кенг, кўнгли очиқ меҳмондўст ўзбек халқининг бор фазилатларини ўзида мужассам этган Шахс! Мен шундай одам билан яқиндан дўст, биродар тутинганлигим билан ғурурланаман.

Ўзбекистоннинг ардоқли шоири қаламига мансуб «Олтин девор» комедияси қарийб чорак асрдан бери театр сахналаридан тушмай келаётгани, телевизор экранлари орқали қайта-қайта кўрсатилаётгани асар халқ орасида нечоғлиқ машхур бўлиб кетганлигининг ёрқин намунасидир.

Биродарим Эркин Воҳиднинг олтмиш йиллик тўйи муносабати билан унинг «Олтин девор»и Покистон мамлакати сахнасига йўл олиб, алоҳида китоб ҳолида босилиб чиқарилаётганлиги Ўзбекистон-Покистон мамлакатлари ижодкорларининг адабий алоқалари ривожига қўйилган тамал тоши деб баҳоламоқ керак».

Яхши ҳам «Олтин девор» муаллифини кутиб олишга тараддуд кўраётганларга меҳмонларнинг келиш вақтлари номаълум деб, аэропортга ўзимиз чиқанимиз... Исломободдан учиб келган «Аэро-Эшия» йўловчилари орасида бизнинг одамлар кўринишмади.

Бундай пайтда ўз-ўзидан ҳар хил тахминлар туғилиб келавради: «Чарчаб келишган бўлса, ухлаб қолишгандир!» «Исломободни бемалол томоша қилиб, эртага келишса керак!» «Эркин аканинг ихлосмандлари, у кишининг гурунгига муштоқ элчихонамиз ходимлари навбатма-навбат меҳмонга чақиришган бўлса...» Энг омади гапни Мақсуд акамиз айтдилар: «Эркинбой самолётга чиқаётганда исломободлик бирон шахматвоз, ҳа, қаёққа кетяпсиз, бир партия суришайлик, кўрқманг, меҳмонлигингиз ҳурмати

ютиб кўймайман деган бўлса, кастюмни ечиб, шахмат суришиб ётгандур. Бунақаси кўп бўлган!»

Тахминларга аниқлик киритиш учун Тоҳирнинг машинасига ўтириб олиб, элчихонамизга, Ҳусанжонга яна кўнғироқ қилдик. «Эркин ака бироз толиқиб келган эканлар, эртага учиб боришади» деган жавобни оддик.

Шундан кейин меҳмонлар учун жой ҳозирлаб қўйилган шаҳар марказидаги Башир соҳибнинг қароргоҳига бориб, нонушта қилдик. «Олтин девор» китобини «ювдик»... албатта хилма-хил шарбатлар билан – Покистончасига «ювдик».

Премьерага бир кун қолганда катта синов олдидан ҳамма «тиниқсин» деб дам олиш куни эълон қилинди.

Кечқурунга Убайда Саййид хоним ҳамма «Олтин девор» гуруҳини меҳмонга таклиф этганди.

Шаҳар марказий кўчаси бўйлаб узоқ юрганимиздан сўнг чапга бурилдик. Ўзимиздаги маҳаллани эслатувчи бир-икки қаватли уйлар билан ўралган кўча бўйлаб кетиб борарканмиз, бирдан қулоғимизга таниш оҳанг чалингандай бўлди. Ҳаммамиз кўшиқ таралаётган тарафга ўтирилдик. Каттагина майдон тўрида ҳашаматли дарвоза. Унинг устига салқин ичимликлар ишлаб чиқариш корхонаси деб ёзиб қўйилган. Сал берироқда худди бизнинг гузар чойхоналарини эслатувчи емакхона бўлиб, у ердаги сўри, чорпоярларда 15-20 киши (корхона ишчилари бўлса керак) қаҳва, чой ичиб ўтиришибди. Шундоқ токчадаги радиоприёмникдан «Ўзбекистон ватаним» кўшиғи янграмоқда эди.

Ҳайдовчи Исҳоқ қўлини биз томон ёзиб, ҳайрат ишораси билан бошини сарак-сарак қилиб «Ваҳ-ваҳ» деб қўйди-да, бир лаҳза машинасини тўхтатди. Димоғимизга Она Ўзбекистонимизнинг ҳавоси келиб урилгандай бўлди. Фарруҳжоннинг овози бизлар эшитавериш қулоқларимизга сингиб қолганданда ўн чандон ширалироққа ўхшаб кетди, назаримда.

Убайда Саййид хонимнинг икки қаватли иморат, жажжигина ялангликдан иборат ҳовлисидаги ўтиришимиз қизиқарли суҳбат, мушоира, ўйин-кулги билан ярим кечагача давом этди.

Меҳмондорчиликнинг «бадий қисми»ни бошқариш асосан «Ялла» ансамбли йигитлари қўлига ўтиб кетди. Улар ижро этган, қайта-қайта қўйилаётган кўшиққа Тоҳира Имом

ўзбекона назокат билан рақсга тушиб чарчамас, унинг атрофида деярли ҳамма, худди парвонадай ўйинга тушарди. Ҳатто, бир четдан сипогина томошани кузатиб ўтирган Сажжод Ҳайдар жаноблари ҳам завқи тошиб, даврага чиқиб кетди.

Мақсуд акамни тurtгандим, у киши бошларини сарак-сарак қилиб қулоғимга;

— Ажабо! Булар қизиқ: номозни ҳам ўқийвераркан, ўйинга ҳам тушавераркан, — деб қўйдилар.

Мен:

— Фақат ичишмайди, — дедим.

ТАҚДИМОТ

19 декабрь куни кечкурун Ал Ҳамро театр комплексининг ташкилий ишлар бўйича директор ўринбосари Мақсуд соҳиб мени ҳузурига чақирди:

— Жаноб, мана «Олтин девор» ҳам китоб бўлиб чиқди, — у киши столи четида ҳарфлари ярқираб турган «Тиллаи дивар»га ишора қилиб қўяркан сўзида давом этди. — Эртага комедиянинг биринчи премьераси. Қолаверса, асар муаллифи ҳам шу ердалар. Имкониятдан фойдаланиб, анъанавий Лаҳор китоб савдо ҳафталигини ўтказсак, нима дейсиз?

— Бир кунда-я! Улгуриб бўлармикан? Вақт озку!

— У ёғидан қўнглингиз тўқ бўлаверсин. Лаҳор шаҳрининг ўзи бир мамлакат. Китоб нашриётлари кўп. Бу жиҳатдан шаҳримиз дунёда Лейпцигдан кейин иккинчи ўринда туради. Шундай экан, бир маротаба қўнғироқ қилинса, бас. Ким ўз маҳсулотини кўз-кўз қилгиси келмайди, дейсиз!

Мен фурсатдан фойдаланиб, суҳбатдошимга негадир театр «Эълонлар тахтаси»да «Олтин девор» премьераси ҳақида ёзув йўқлигини айтдим.

Мақсуд соҳиб дарров расссомларга қўнғироқ қилиб, ишни «тезлатиш»ни буюрди.

Бир соатлардан кейин комплекс рўпарасида ва атрофдаги хиёбон йўлаклари бўйида дид ва ҳафсала билан ёзилган ўзбек комедияси «Олтин девор»ни томоша қилишга чорловчи реклама- эълонлари пайдо бўлди.

Тасвирий санъатга бироз ҳавасманд эмасманми, уларга қараб туриб беихтиёр «бундай ловуллаб, кўзни оладиган ёрқин ранглари қаердан олишаркин» деб қўйдим ичимда. Шу билан Мақсуд соҳибнинг ҳозиржавоб раҳбарлардан эканлигига тан бердим.

Тўғриси айтсам, у киши билан дастлаб учрашганимизда, ўзига қарашли даргоҳда кетма-кет ўтказиб туриладиган тадбирларнинг кўплиги жонига теккан, шунинг учунми, ҳафсаласизроқ одамга ўхшаб кўринганди.

Ўзи ҳам келган кунимиз Ал Ҳамронинг «Экспозейшн Ҳолл»ида модерн санъат асарлари намойиши энди ёпилиб, «Покистон бадий фотоси» кўрғазмаси иш бошлаган экан... Ўн кунлардан кейин «Хитой бадий фото-кўрғазмаси» очилди. Сўнг ҳафта давомида «Окулистик-кўз касалликлари мавзуга бағишланган адабиётлар ва замонавий асбоб-ускуналар» намойиш этилди.

Шубҳасиз, баъзан бир кечанинг ўзида уюштириладиган бу улкан тадбирларда Мақсуд соҳибнинг югур-югури, хизматлари қам бўлмасди. Мана, энди у «Олтин девор» комедияси босиб чиқарилганлиги баҳонасида бадий китоблар кўрғазмасини очиш илинжида...

Ниҳоят, меҳмонларнинг қоралари кўринди. Чап ёнда Эркин ака. Негадир кайфиятлари йўқроқ, чарчаган бўлсалар керак. Ўнг ёнда Нуруллахон ҳожи. Ўртада келинойилар.

Эрталабдан иссиқ заптига олиб, ҳамманинг вужудидан тер қуйила бошлаган бўлишига қарамай, Ҳожи аканинг бошларида қаҳратон қиш кунлари кийиладиган узун қулоқчинли сувсар телпак. Кўқоннинг Гулистон маҳалласига ўзлари қуриб берган ҳаммомдан чиқиб келаётгандай, қипқизил юзлари бўғриқиб турибди. Чехраларида ҳар доимдагидек беғубор табассум! (Бу бағри кенг, ҳимматпеша, кўнгли очиқ маърифат шайдоси бўлган инсон «Олтин девор»ни Покистонда қўйилиш ташаббускорларидан эканлиги кўпчиликка маълум. Жойлари жаннатда бўлсин! Д.Н.)

Ансориддин;

— Мақсуд ака, ана келишди, — дея оқсоқолимиз билан меҳмонларга пешвоз чиқаркан, ҳазилномо гап қилди, — кўқонли ҳожи аканинг келишларини қаранг! Яна чамадонни очадиган бўлдингиз, у кишига телпакнинг иссиғроғидан кийдирмасангаз бўлмайди! Ахир келинойимизга ҳамшаҳар одам.

Мен қўшимча қилдим;

— Елкаларига анаву, олиб келганингиздан бери кийилмай ётган сувсар ёқали пальтони ҳам ташлайсиз.

— Оба, сизлар-ей, дарровоқ телпакка кўзларинг тушиб, пальтодан гап очасизлар. Ахир ўзларинг, ҳозир Кўқонда ўн градус совуқ деб, айтгандиларинг-ку! Бу киши ҳам менга ўхшаб, Покистон бизга яқин, шунинг учун у ерда ҳам қиш чиллиси бўлса керак деб ўйлаганлар-да! Лекин анаву теле-

визорга олаётганлар ҳайрон бўлишаётгандир! — дея сал жилмайиб, нимтабассум қилиб қўйдилар Мақсуд акамиз намиққан бақбақаларини оппоқ дасрўмолда артиб, меҳмонларга пешвоз чиқарканлар...

Эргалабки нонуштадан кейин бироз дам олгач «Покистон ва Марказий Осиё мамлакатлари дўстлик жамияти»нинг «Шезон» мажлислар зали томон йўл олдик.

У ерда бизни «Гўра паблишарс» нашриёти томонидан босиб чиқарилган «Олтин девор»нинг тақдимоти ва ўзбек шоирининг 60 йиллигига бағишланган тантанали йиғилиш ўтказиш мўлжалланган бўлиб, ўзбекистонлик меҳмонларни Отаул Ҳақ Қосимий, Амжат Ислоом Амжат, Жўш бошлиқ машҳур ёзувчи, шоирлар, турли матбуот вакиллари ҳамда шаҳардаги қатор жамоат идораларининг намояндалари кутишаётган эди.

Гулдирос қарсақлар садоси остида Эркин Воҳидов, Ўзбекистоннинг Исломободдаги фавқулотда ва Мухтор элчиси Наим Ғойибовлар минбардан жой олдилар.

— Одатда ҳар бир юртнинг фуқаролари гурур билан номини тилга олиб, фахрланиб юрадиган ўз шоирлари, уламолари бўлади. Бугунги бизнинг меҳмонимиз — Эркин ака Ўзбекистоннинг шундай эъзозли шоирларидан! Неча марта Ўзбекистонга борган бўлсам, у киши ҳақида шунча кўп таҳсинли гаплар эшитганман. Кўпдан буён бу ардоқли шоир билан учрашишни орзу қилиб юардим. Оллоҳга минг қатла шукурки, шу учрашув Сиз азизларнинг гувоҳлигингизда Покистон тупроғида — она шаҳрим Лаҳорда бўлиб турибди, — деди Тоҳир Аслам тантанали йиғилишни очаркан. — Яна олдиндан бир нарсани айтиб қўяй, бизнинг мамлакат Ўзбекистонни Мустақил давлат сифатида биринчилардан бўлиб таниган, Тошкентда биринчилардан ўз элчихонасини очган. Мана, энди озод ўзбек халқининг забардаст шоири Эркин Воҳидовнинг 60 йиллик юбилеи тантаналарини ҳам адашмасам, биринчилардан бўлиб бизлар бошлаб юбордик. Бугунги кун Пок-Ўзбек адабий ва маданий алоқалари тарихига ёрқин саҳифа бўлиб киради.

Шундан сўнг нотик ўз сўзида Эркин аканинг ижоди, хусусан «Олтин девор» комедияси ҳақида атрофлича тўхталиб ўтди.

– Бизлар азалдан томирларимиз бир-бирига туташ қондош-жондош халқлар бўлсак-да, орамизни ажратиб турган қора деворлар мавжуд эди. Энди ғаразгўйликка қурилган ўша қора деворлар емирилиб битди, – деди навбатдага табрик сўзини айтган таниқли адиба ва актёр Убайда Саййид – унинг ўрнини эзгулик ҳамда қардошлик рамзи «Олтин девор» эгаллади. Майли, бизга бундай «Девор»лар керак. Чунки, бу халқларимизни узоқлаштирмайди, айримайди, балки яқинлаштиради. Эркин бҳайжон, бизга ҳадя этган мана шу «Олтин девор»ингиз учун катта раҳмат. Иншооллоҳ, Сизнинг етмиш, саксон ҳатто юз йиллигингизни ҳам анъанавий қилиб, мана шу Покистон тупроғида, дўстларингиз – «Олтин девор» гуруҳи даврасида нишонлайлик. Ҳаммамизни ўша кунларга етказсин!

Адибанинг бу сўзлари олқиш ва давомли қарсақлар билан бўлиниб турди.

Ўзбекистон республикасининг Покистондаги Фавқуллода ва мухтор элчиси Наим Ғойипов «қирчиллама ёш бўсағасида турган» шоир тўғрисида, унинг Покистон саҳнасида илк бор намоиш этиладиган комедияси ҳақида ҳикоя қиларкан:

– Яна Сизларни бир янгиликдан хабардор қилиб қўймоқчиман, – деди, – маълумки ҳар қандай томоша асари бир марта саҳнада намоиш этилса, умри бир ёшга узаяверади. Бугун «Олтин девор»нинг минг бир ёшини Сизлар билан мамлакатингизнинг энг катта театр кошонаси Ал Ҳамрода нишонлаймиз. Шоиримизни ва унинг машҳур асарини қўшалок қутлуғ ёш билан табриклашга ижозат этгайсизлар!

Бошқа сўз олган кишилар ҳам шоирни табриклаб, узоқ умр, ижодий равақ тиладилар, гулларга кўмиб ташладилар.

Йиғилиш ҳаками минбарга Эркин акани таклиф этади.

– Мен Покистон тупроғига қадам қўйишим билан ўзимни яқин ёру дўстлар даврасида юргандай ҳис этдим десам ҳеч ким ажабланмаса керак. Бунга бизнинг ҳамюртимиз – Буюк шоир ва давлат арбоби Заҳириддин Бобур ҳамда унинг авлодлари шахсига, меросига Сизлар томонингиздан кўрсатилаётган ҳурмат, эътибор яққол далил бўла олади. Ҳа, ота-боболаримиз қадим-қадимдан борди-келди қилишган. Бутун-бутун мамлакатларни бир-бири билан боғловчи йўллар туя қарвонлари билан гавжум бўлган. Бу

йўллар тижорат билан бир қаторда илм-маърифат йўли ҳам ҳисобланган. Лаҳордан йўлга тушган карвонбоши ўзининг Самарқанд ё бухоролик ёинки фарғоналик ҳамкасби билан Афғонистоннинг бирон карвон саройида учрашиб, бир пиёла чой устида китобхонлик қилган, мушоира авжига чиққан. Шунинг унутмаслигимиз керакки, бобокалонларимиз тақдиримизни абадул-абад боғлаб кетишган. Минг қатла шукур, Ўзбекистон мустақилликка эришгани шарофати билан Убайда хоним таъкидлаб ўтган «Қора девор»лар чилпарчин бўлди. Ўртамизга қўйилган сунъий говлар олиб ташланди. Бугунги мана шу Сизлар билан юз кўришиб, анжуми мажлис қуриб ўтирган дақиқаларни ўша тўхтаб қолган дўстона гурунлар, оташин мушоираларнинг янгидан бошлаган дебочаси деб биламан.

Шундан кейин Эркин ака ўз ғазалларидан ўқиш билан бошлаб берган мушоирани Амжат Ислом давом эттириб, шеърхонлик авжга чиқди.

Узоқ давом этган қарсак ва олқишлардан сўнг меҳмон яна сўз сўрайди.

— Ижозатингиз билан мана шу ажойиб тадбирларнинг жонкуярлари — дўстарим шаънига икки оғиздан миннатдорчилик билдириб қўймоқчиман. Аввало, «Пок-Ўзбек дўстлик жамияти»нинг раиси, номдор ҳамюртингиз Маҳмуд Али Бҳаттий жаноблари ҳамда орамизда савлат тўкиб ўтирган ажойиб инсон Мир Башир Аҳмад дўстимизга чин юракдан раҳмат айтмоқчиман. Чунки, Сизлар билан мана шундай юзма-юз ўтириб, дийдор кўришувимизда уларнинг ҳиссалари бениҳоя. Тоҳир Аслам Гўра ҳақида алоҳида сўз: мен «Олтин девор»ни 33 ёшимда ёзганман. Бу ерда шу йиғилишни бошқариб, ношир ва ажойиб ёзувчингиз Тоҳир укам ўтирибди. У ҳам шу кеча-кундузда айнан 33 ёшни қоралабди. Яна, биз ўзбекистонлик адибларга шу нарса яхши маълумки, Тоҳиржон шу ёшда ўзбек адабиёти ва ўзбек тилини Покистонда ташвиқ қилишда анча хизмат қилиб улгурган. Бу тақдирлашга арзийдиган ишдир! Эшитишимча, ҳозир у урду тилида «Ўзбек шеърляти антологияси» китобини ҳамда ўзбекистонлик ҳамкасблари билан. «Мукамал ўзбекча-урдуча муштарак сўзлар луғати»ни қайта босиб чиқаришга тайёргарлик кўрмоқда. Бунинг учун унга бутун ўзбек зиёлилари номидан миннатдорчилик изҳор қилишни

истардим. Мен номларини зикр қилиб ўтган кишилар тўғрисида, айниқса Башир соҳибнинг қандай қилиб Ўзбекистонга бориб, «Кўқонлик Мансурхўжа ака» бўлиб қолгани ҳақида алоҳида китоб ёзса бўлади. Манимча, шу мавзу асосида икки мамлакат ёзувчилари ўртасида энг яхши асар учун конкурс эълон қилиш керак, агар Башир соҳиб қарши бўлмаса! – нотиқ фахрий меҳмонлар қаторида ўтирган Мир Башир Аҳмадга қараб қўйди.

У киши ўрнидан туриб, микрофонни қўлига олди:

– Қаршилигим йўқ. Ортиқча гап бўлиши мумкин эмас.

Ушбу йиғилиш иштирокчилари билан гурунг дастурхон устида давом этди.

Муаллиф дастхати битилган «Тиллаи дивар» йиғилганлар орасида қўлма-қўл бўлиб кетди.

Анъанага кўра «юбиляр» олтмиш ёшлиги муносабати билан ранг-баранг қилиб тайёрланган улкан баркашдай тўёна тортни бўлакларга бўлиб, ҳаммамизга мезбонлик қилди.

Шу куннинг ўзидаёқ газеталар (йирик матбуот органлари кунига икки маротаба-тонгги ва оқшомги сонлари босилади) ўзбек шоири Эркин Воҳиднинг 60 йиллиги шарафига «Шезон» мажлислар залида тантана бўлиб ўтгани, «Олтин девор» тақдимномаси ҳақида шоирнинг шеърлари билан суратли хабарлар босиб чиқарди.

ҲОЗИРЖАВОБЛИК

Соат кечки бешларга яқин гримхонага Мақсуд соҳиб кириб келди:

– Меҳмонлар келишмадимми?

– Шоҳ Жаҳон қурдирган қалъа ёдгорликларини зиёрат қилишга кетишганича, қайтишгани йўқ. Томоша бошлангунча келиб қолишади.

– Ахир, китоб савдо кўргазмаси очилай деяпти-ку! Тайинлаб қўймаганмидинглар? – Мақсуд соҳибнинг ҳорғин юзларида сал асабийлик аломатлари пайдо бўлди.

– Нима деяпти, бу адашим? – Мақсуд ака Тоҳира Имом сочларини ўзбекчасига гажаклаш йўлларини гримчиларга тушунтираркан, менга ўгирилиб қаради.

– «Олтин девор» китоби чиқиши муносабати билан кўргазмалар залида китоб савдо ярмаркаси ташкил қилинибди. Ҳозир очилишида Эркин аканинг ҳам иштирок этишлари мўлжалланган экан.

– Шунақа дарди бор экан, нега бир-икки ҳафта олдинроқ огоҳлантириб қўймайди!

– Э, Мақсуд ака, буларнинг «дарди» бирдан тутиб қолади. Бизларга ўхшаб лаллайиб ҳафталарни бекор ўтказишга ўрганмаган. Энди, нима қилдик-а!

– Эркин ҳаливери келмаса керак! – Мақсуд ака «адаш»лари худди ўзбекчани яхши тушунадигандай, унга афсус аломати билан кўзойнаклари остидан қараб қўйдилар.

Мақсуд соҳиб қия очиқ турган эшик томон йўналди. Биз ҳам унга эргашдик. Ташқарига чиқиб, «Экспозейшн ҳолл» олдида турган тумонат одам ҳамда шоҳона саллалар ўраб, рангин миллий кийимлар кийган эркак-аёл рақс труппаси (Фақир Хусайн ансамбли дейишди) аъзоларига кўзимиз тушди. Нарирокда эса, бутун иморатни бошдан оёқ қоплаган «Анъанавий Лаҳўр китоб савдо кўргазмаси» деган ёзув кўзга ташланарди.

– Жуда зўр иш бўларди, келишганда. Китобни кўзга кўринарли жойларга қўйдиргандик. Бу томонда асар, у

томонда унинг премьераси! — Мақсуд соҳиб «Олтин девор» комедиясининг бугундан бошланадиган томошаси ҳақидаги эълонга кўз ташлаб, афсус дегандай бош чайқади.

— Э, Мақсуд соҳиб, — дедим мен ҳам ўзимни оқламоқчидек. — Кеча тушунтириброқ айтмайсизми. Бизлар бунақага ўрганмаганмиз!

— Ҳа, Эркинжон ҳам бундан беҳабар бўлса керак, шунинг учун бемалол юришгандир, — ўзимизнинг Мақсуд ака менинг сўзларимни тасдиқлагандай қўлларини «бигиз» қилиб, адашлари елкасига нуқиб қўйдилар.

Мақсуд соҳиб бизнинг бу гапларимиз ҳазил деб ўйлади шекилли «қўйинглар-е» деб кулиб юборди.

— Эркин акаларга ҳам тушуниш керак: ўзлари бугун келишди. Бафуржароқ гаплаша олганимиз ҳам йўқ... Энди бунинг бошқа иложини қиламиз, жаноб Мақсуд Юнусов! — дедим-да, режиссёримизга қарадим, — артистлар грим қилинган, кийиниб ҳам бўлишган-а?

— Ҳаммаси тайёр!

— Ундай бўлса, кўрғазмани очилиш маросимида «Олтин девор» муаллифи ўрнига асар қаҳрамонлари иштирок этишади!

— Қандоқ бўларкин, — дедилар ўзимизнинг Мақсуд ака.

— Зўр бўлади, ажойиб фикр! — деди Мақсуд соҳиб.

Шу пайт музика садолари янграб, полиция қоровуллигида келаётган икки-уч жанобнинг қораси кўринди.

Мақсуд соҳиб бизларга:

— Шаҳар раҳбарлари келишяпти, артистлар тезроқ чиқишсин! — деди-да, меҳмонлар истиқболига чопиб кетди...

Олдинда бош режиссёр Мақсуд ака, ундан кейин икки нуроний қариялар — бири чувт дўппили, иккинчиси дўппи устидан белбоғ танғиб олган Мўмин чол билан Абдусалом, орқароқда оҳори тўкилганроқ атлас кўйлак устидан беқасам камзул кийган, бошини ўзбек аёлларига хос русумда рўмол билан танғиб олган, қулоғи оғирроқ Ҳуринисо, такаббур Саидалик ва унинг димоғдор иккинчи хотини Шафоат, келишган қад-қоматли йигит Нодир ўз севгилиси билан, қулоғига фанендоскоп ичагини тиқиб, дори-дармон ғаладончасини кўтариб олган ўша довдирроқ доктор Нуъмон Али, ўзбек милицияси формасидаги Қиличбек, Оқсоқол,

Зухралар кўргазма залига кириб келишганида, ҳаммаёқни қарсақ босиб кетди.

Дастлаб, бу кўргазмага ўзбекистонлик санъаткорлар делегация ташриф буюрди деб ўйлаганлар ҳам бўлди. Қайсидир мухбир кўргазма ҳақида фикрингиз қандай, дея Ҳуринисодан интервью олишга ҳам ошиқди...

Шу ернинг ўзида «Олтин девор» китоби қаҳрамонлари дастхат ёзиб, кўпчиликни хурсанд этишди.

Айни пайтда, бизнинг китоб савдоси билан шуғулланадиган кишилар ҳамда ноширларимизга ўрнак бўла оладиган бир манзарани тасвирлаб ўтмоқчиман:

«Экспозейшн холл» – кўргазмалар залининг биринчи, иккинчи қаватини эгаллаган турли мавзудаги адабиётлар қўйилган расталар оралаб юрарканмиз, вақт кечга томон оғиб борган сари китоб мухлислари сони (уларнинг аксари болаларини етаклаб олган ота-оналар) кўпайиб бораётгани бизни ажаблантирди. Яна шуниси диққатга сазоворки, қўйилган китоблар ҳаммаси қаттиқ, бежирим муқоваларда чиқарилган. Улар орасида биронта «газет қоғози»га босилган, уч-тўрт марта варақласангиз титилиб кетадиганини тополмайсиз.

Катта кошона ичига жойлашган бу китоб савдо расталарини бир сидра айланиб чиққишимизча икки соатга яқин вақт кетди.

Харидорлардан зарур адабиётларга буюртма олиб ўтирган жаноблардан қизиқсиниб сўрадик:

– Тахминан бу ерга келтириб, савдога қўйилган китоблар сони неча жилд чиқади?

– Бундан олдинги савдо кўргазмасига сал кам ярим миллион жилд китоб келтирилганди. Бу сафар ҳам шунга яқинроқ.

Мен хаёлан Мақсуд соҳибга «биз бунақага ўрганмаганмиз» деб айтган сўзларимни эсладим.

«Шунақага ўргатиб қўйишган» демаганимга ачиндим.

«ОЛТИН ДЕВОР» ТЎЙИ

Бутун театр биноси бўйлаб янграб турган шоир Эркин Воҳидов шеърлари билан айтиладиган қўшиқлар садоси аста пасайиб, одамлар билан тўла улкан залга осудалик чўкди. Пардалар устида рангин ёғдулар жилваланди. Покистон Ислон республикаси ҳамда Ўзбекистон республикасининг давлат тароналари янграши билан ҳамма ўрнидан турди.

Қисқа муддатли жимликдан сўнг бутун зал бўйлаб ўзбек чолғучи чангнинг акс-садоли овози янграйди. Бу — Тошкент радиосининг «овози» эди. Унга ҳамоҳанг жўр бўлиб «Редийо Пакистан» «овози» таралади.

Шундан кейин сахнага шаҳдам қадамлар билан «Қиличбек» чиқиб келади. Бугунги кўрсатиладиган томоша иштирокчиларини таъриф-тавсиф ила таништира бошлайди. Қахрамонлар томоша залининг ҳар ер-ҳар еридан чиқиб келадилар. Бу ерда ҳам қизиқ ҳолат юз беради: томошабинлар ёнларида ўтирганларни ўзбекистонлик меҳмонлар (Ал Ҳамро гримчиларига қойил қолиш керак) деб ўйлашади, уларни дўстона мулоқотга чорламоқчи бўлишади...

Биринчи премьерара томошабинларда катта шавқ-завқ уйғотди. Спектакль бир неча бор гулдурас қарсақлар, олқишлар билан бўлиниб турди. Айниқса, Мўмин (А.Рао), Абдусалом (А.Аёз), Ҳуринисо (У.Саййид)лар сахнада пайдо бўлиши билан бутун томоша залини ҳаяжонли тўлқин қоплаб олар, чинданам улар ўз ролларини қиёмига етказиб ижро этишарди.

Томоша тугаб, залда чироқлар ёнди.

Сажжод Ҳайдар қарсақ ва олқишлар остида Эркин Воҳидовни, Панжоб штати Маданият ишлари вазири Салмон Фани жанобларини сахнага таклиф этди. Вазир аввало шоиримизнинг қутлуғ олтмиш ёши билан муборақбод этиб, гулчамбар тақди.

— Ўйлаймизки, — деди Салмон Фани, — бизнинг санъаткорларимиз «Олтин девор»дай ажойиб асарни маҳорат

билан саҳнага олиб чиқиб, ҳаммамизни, жумладан муҳтарам Эркин Воҳидов жанобларини ҳам хушнуд эта олишди. Энди «Олтин девор» бизники, яъни «Покистон девори» бўлиб қолади. Бу дўстлик деворини бизга туҳфа этганлари учун шоирдан миннатдормиз. Ўзбекистонлик Мақсуд Юнус бошлиқ санъаткорларнинг саъйи ҳаракати натижасида саҳна юзини кўрган бу комедия маданий ҳамкорлигимизнинг ёрқин намунасидир. Бу халқларимизни янада руҳан бир-бирига яқинлаштиради деб айтсам хато қилмаган бўламан.

Шундан кейин «Олтин девор» комедиясининг ҳар бир қатнашчисига Покистон Маданият ишлари вазирлиги, Умумпокистон «Арт Коунсл» театр жамияти, «Пок-Ўзбек дўстлик жамияти», Панжоб штати ҳукумати, «Табани групп компани» номидан юборилган табрик ва гулдасталар тақдим этилди.

Комедия муаллифи ўз қахрамонларини бирма-бир қутлаб, маҳоратли ижролари учун миннатдорчилик билдирди, дастхат ёзилган ўз китобидан тақдим этди-да, микрофонга яқин келиб шундай лутф қилди;

— Ушбу тақдимотдан кейин манашу театр залида ҳозир бўлган кўпдан-кўп матбуот вакилларининг менга «Асарингиз, муаллиф сифатида Сизда қандай таассурот қолдирди?» дея берадиган саволлари борлигини сезиб турибман. Уларга айтадиган гапим шу; энди «Олтин девор»ни Ўзбекистонда қайтадан саҳналаштириш зарурати туғилиб қолди. Фақат урдучадан ўзбекчага таржима қилиб!..

Қарийб икки минг киши жамул-жам бўлган театр залини гуррос қарсақлар босиб кетди.

Шу кеча Мир Башир Аҳмад шаҳардаги энг эътиборли меҳмонхонада дастурхон ёзиб, ўз ваъдасига кўра «Олтин девор» тўйи»ни қилиб берди. У ерда Баширлар оиласининг деярли барча аъзолари жам бўлишганди.

Хотин зотини дунёнинг тўрт бурчагидан келтириб, учраштириб қўйсангиз бас — улар дарров тил топишиб кетади деганлари рост экан. Биринчи маротаба бир-бирига рўбарў бўлиб турган аёлларимиз ҳам бизни ҳайрон қолдириб, ҳеч қандай тилмочсиз гурунгни қиздириб юборишди. Ора-чира қаҳқаҳа отиб қўйганларига ўласизми... Садия тинимсиз Нурилла ҳожининг рафиқалари — қўқонлик келинойимиз билан гап-гаштак қилиб ўтирибди. Нималар ҳақида

гурунглашяпти, Худо билади. Тоҳир бунинг тагига етолмай ҳайрон: «наҳотки хотиним Ўзбекистонга икки марта борганидаёқ, тилни шунча ўзлаштириб олган бўлса!» деб хаёл суряпти шекилли.

Бир маҳал у Эркин аканинг рафиқалари Гулчеҳра опа билан Башир соҳибнинг аёли бақамти бўлиб ўтирган диван томон ишора қилиб, мендан сўрайди:

– Гулчеҳра бҳаби жи қайси тилда сўзлашяпти, урдуни биладиларми?

– Тошкентда Ачавот деган маҳалла бор, эшитганмисиз? – дейман унга жиддий нигоҳ ташлаб.

– Ҳа, эшитганман! – Тоҳир ҳам жиддийгина жавоб қайтаради.

– Тарихий манбаларда ёзилишича, ўша маҳаллада яшовчиларнинг таги мултонлик (Мултон-Покистон ши-молидага йирик шаҳар. Д.Н.) бўлган!

– Нима, бҳаби жи ҳам таги мултониими?

– Йўқ, нималар деяпсиз! Ўша Ачавот маҳалласига яқинроқ қўшни маҳаллада туришган.

Тоҳир ҳайрон бўлиб менга қарайди. Нимадир демоққа шайланади. Шунда гапим ҳазиллигини тушунтираман:

– Соддасиз-да, жаноб, булар ҳаммасининг, – дея хотин-қизлар гуруҳига ишора қиламан, – тили бир! Эшитмаяпсизми «Урдуча-ўзбекча муштарак аёллар сўзлашуви»да гаплашишяпти! Энди Ансориддин билан ҳамкорликда шу ҳақда яна бир луғат чиқаришингизга тўғри келади...

Нуриллахон ака билан Башир соҳиб ўрталаридаги суҳбатга ҳам таржимонлик қилишга ҳожат қолмади. Икки ишбилармон нималардир ҳақида берилиб гурунгни қиздиришар, «Мансурхўжа», «Дўсти», «Қўқон», «Мурғи қорхона», «Меҳмон», «Супермаркет» деган сўзлари қулоққа чалиниб қоларди... Назаримда улар ўзларининг «тижорат тили»да сўзлашишар, ўзаро ҳамкорлик қилиш ҳақида аҳдлашишганга ўхшарди.

Зиёфат ярим кечагача давом этди. Меҳмон-у мезбонлар бир-бирларига эсдалик совға-саломлари тақдим этишди, миллий либос кийдиришди.

Башир соҳиб гап-гаштак яхши ўтганидан хурсанд: бошда дўппи яримта, чопон устидан боғланган атлас белбоққа

қўлни тиқиб, чойхонада ўтирган Фарғонанинг улфатижон йигитларидай атрофга бургут қараш қилиб қўяди.

— Башир ака, — дейман унинг ёнига яқинроқ келиб, — вақт алламаҳал бўлиб қолди, меҳмонлар анча чарчашди...

— Меҳмоннинг амри биз учун қонун. Ортиқча гап бўлиши мумкин эмас!

СЕВИНЧ ЁШЛАРИ

«Олтин девор»нинг иккинчи премьераси ҳам муваффақиятли ўтди. У олдингисига нисбатан анча сайқал топгани сезилиб турарди.

Учинчи кун и ёш артистлар ўзларига хос ҳаяжонни енгиб, маҳорат бобида устоз санъаткорларга тенглашиб олдилар. Кун сайин улар «образ»га чуқурроқ кириб бораётганликлари яққол сезилиб турарди.

Ҳар премьераси сўнгида ўз-ўзидан тантана бошланиб кетар, комедияни ҳамкорликда саҳнага қўйган Ўзбекистон — Покистон ижодий гуруҳи олқишланар, бутун саҳна рангоранг гулларга тўлиб кетарди.

Кишвар хоним «Олтин девор» гуруҳининг ҳар бир қатнашчисини бағрига босиб, ижро этган ролига монанд таҳсинли сўзлар айтиб қутлади, гулшодалар тақдим этди.

— Болагинам, сен аввал бироз бўшлиқ қилдинг, лекин Мўминни укол қилганингдан кейинги ҳолатинг жуда жонли чиқди, ҳамма «камчилигинг»ни ювиб юборди. Йиқилганингда бирон жойинг лат емадими, ёнбошинг соғми? — дея қий-чув олқишлар остида Нуъмон Алининг пешонасидан ўтди. Сўнг Мақсуд ака бошлиқ «Олтин девор» гуруҳи қатнашчиларини, асарни саҳналаштиришда хизмати сингтан Ал Ҳамро жамоасини ўз атрофига чорлаб, Кишвар хоним залга қарата яна дил сўзларини айтди:

— Мен ўзимни гўзал, афсонавий юрт Ўзбекистоннинг кичик бир гўшасида юргандай, у ернинг ажойиб, беғубор қалбли кишилари орасига тушиб қолиб, ғаройиб воқеаларни улар билан бирга бошдан кечиргандай ҳис этдим. Халқларимиз ҳаёти туриш-турмуши муштарак эканлигини намойиш этиб, уларни бир-бирига яқинлаштирувчи бу ажойиб асарни бутун покистонликлар кўриб, завқланишлари керак. Агар дўстларимиз исташса, «Олтин девор» гуруҳи ўз маҳоратларини муҳтарам Эркин Воҳидов юртида ҳам намойиш этиб, яна бир имтиҳондан ўтишга тайёр экан-

лигимизни ҳам кўпчилик олдида билдириб қўйишни истардим.

— Шундан кейин Кишвар Наҳид хоним сўзни йирик давлат ва жамоат арбобларидан машҳур адиб ҳамда рассом Панжоб Қонун чиқарувчи Ассамблеясининг Бош спикери Ханиф Раме жанобларига беради.

— Яхши ёзилган асар умуминсоний мулкка айланади деганларига мана, мен бугун яна бир қарра гувоҳ бўлиб турибман. Ўзбек ижодкори жаноб Эркин Воҳиднинг асарлари бизнинг ҳам мулкка айланди. Гапнинг тўғриси, мен кейинги уч-тўрт йил ичида бу қадар қизиқиб, шавқ-завқ билан томоша кўрганим йўқ эди. Мана, Мўмин, Абдусаломларни олайлик. Содда, баъзан қутилмаган бойлик олдида довдираб қоладиган бундай одамлар бизнинг маҳаллаларда, жамиятимизда ҳам истаганча топилади. Манаву Саидмалик заргардай тулкилар-ку, тўлиб-тошиб ётибди! — Раме соҳиб гуррос кулги кўтарилган залга ўтирилади, — бормисизлар! Икки ярим соат мазза қилиб кулдик. Мен яна қовоқларингизни солиб олдингларми деб эдим... У ёғини сўрасанглар, саҳнамизда биринчи мартаба ўзбек дўстимиз — Мўмин образини қойилмақом қилиб ижро этган жаноб Аслам Раога қойилман. У шу кетиши бўлса, Покистоннинг энг машҳур намояндалари қаторига қўшилиб қолиши ҳеч гап эмас. Ўзларингизга маълумки, бизда Давлат бошлиқларига сайловлар бошланиб кетди, машҳур кишилар номзоди кўрсатилмоқда. Энди биз Раонинг номзодини кўтариб чиқсак бўлаверади деб ўйлайман. Бунинг учун ташвиқот, йиғилишлар ўрнига «Олтин девор»ни кунига бир-икки мартадан кўрсатиб турилса бас. Шундай эмасми?! — Залда яна жонланиш, қарсақлар авжга чиқди. Нотиқ минбардан тушиб, «Мўминчол» томон юрди:

— Бу артистимизга тан бермоқ керак, — деди-да, ўз бўйинбоғини ечиб, унинг ўзбекча яктаги устидан тақиб қўйди ва бағрига босди, ҳазил-мутоибали сўзини давом эттирди. — Комедия муаллифига яна бир бор қойил қолмоқ, керак, бизга ҳеч қандай сайлов ўтказиб ўтирмай, бирон вазирлик лавозимига тайинласа бўлаверадиган тайёр «кадр» тақдим этдилар! Келинг, «Саидмалик» жаноблари, сизни алоҳида яна бир бор табриклаб қўяй! — у «заргар» (Имтиёз Аҳмад) қўлларини сиқади.

Зални яна қарсақлар босиб кетди. Ҳамминг чехрасида табассум. Фақат «Мўмин» (Аслам Рао) кўзларида ёш милтиллайди. Севинч ёшлари!

Бирдан саҳна-ю бутун томоша залини рангин чироқ нурлари тутиб, тантанавор «Ўзбекистон ватаним» («Ялла-ялла») куйи янграй бошлади. Саҳнада гулларга кўмилиб кетган «Олтин девор» гуруҳи ўйин-кулги Ҳамоҳанглигида томошабинлар билан хайрлашадилар.

Улар орасида юзларида табассум, кўзларида милтиллаган ёш «Мўминчол»ни ҳам кўриб турибман.

1996 – 1998 й.
Исломобод-Тошкент

МУНДАРИЖА

Биринчи қисм.

БОЙСУН ЖУНГЛИЛАРИДАН КАНДИ ЎРМОНЛАРИГАЧА

Ҳаётнинг асл ўзи	6
Яхши асар	8
Йўл бошида	9
Намангани сув босган кун	10
Хандалак сайли	10
Бедана кавоб	19
«Шайтон малайлари»	24
«Ҳалала хўп» ансамбли	24
Сиёсий ғўрлик	28
Ҳазилдан зил чиқди	30
«Ойнатоғ» сўқмоқлари бўйлаб	36
Тинчимасларнинг янги режаси	36
Нанайдан Мулолагача	38
«Ёввойи одам»	40
Хатарли сўқмоқлар	43
Олисдаги гулхан шуъласи	50
Сўнгги сўқмоқ	53
Ажал ўпқони	55
Менинг ажойиб ва ғаройиб овулдошларим	59
Устоз йўлланмаси	59
Овулга ташриф	62
Ростмана шаҳарча товут	68
«Тартар» чолнинг ҳийласи	72
Сиёсий ҳушёрлик	82
Носқовоқ ва ягона орден ҳангомаси	89
Хосиятсиз «товут»	98
Чақмоқли кунлар	100
Бизким, бойсунликлар	111
Ёзувчилик мактаби	111
Бойсунга учаётган самолёт	117
Йўлдаги гурунлар	119
Бойсун манзаралари	123
Зиёрат	128

Қамарованинг ошиқлари	131
Тоғ сайри	141
Овоза	145
Тандир кавоб	147
Бойсун метрополитени	149
Бойсунни титратган ўн кун	154
Муаммонинг ечими	158
Хулоса	161
Бухоро томонларда	162
«Қаландархона»	162
Учинчи парвоз	165
Бухорои шариф... Нурхон	171
«Номи бир қулоч, ўзи бир қарич» газета	175
Хидир Муроднинг хурраги	176
Олис қишлоқда	180
Атрофимдаги кишилар	183
Шоирнинг муҳлислари	188
Қизбибини излаб	192
Варахша сирлари	199
Кўргилик	202
Агрономнинг устараси	209
Сўнги ўқ	213
«Сўнги ўқ»қа сўнги сўз	219
Япон товуғининг ўлими	221
Ҳайдовчилик сирлари	221
Шоирнинг жияни	226
Саргузаштнинг давоми ёки биринчи жарима	229
«У-ух» эмас, «уф»	232
Довуд пайғамбар	236
Байрам кечасидаги ёнғин	238
Ҳазилкаш ўғрилар	240
Иқтисод сабоғи	242
Текин товуқ	247
«Биологик кураш»	252
Қовун сайли	256
Ё шеър, ё шарвар	261
Ҳайдовчиликнинг сўнги сири	268
Ҳиндистон минг йилдан сўнг	276
Дебоча	276
Сўнги сафар кишилари	279
«Текин томоша»	285
«Ҳиндистонча коррида»	287
«Мерос»	288
Ғарапури оролида бир кеча	288

«Э, дили нада-ан»	295
«Қизиллар» ва «кокос пальмалари юрти»	296
Ковалам оромгоҳида	301
Кутилмаган меҳмонлар	308
Нохуш учрашув	313
Зулумот тун қаърида	319
Худо урган Кадду	324
Хотима	331
Ҳаловатсиз «жаннат» сафари	332
Коломбо кўчалари бўйлаб	332
Жаҳаннам доми	339
Нигамбода кечган кунлар	343
Азон садоси	346
Йўл бўйидаги зиёратгоҳ	352
Ананас бўйлари	355
Афсонавий шаҳар	358
Чехов Кандида бўлганми?	365
Жунгли сайри	368
Доғда қолдириш маҳорати	380

Иккинчи қисм.

ПОКИСТОН «ОЛТИН ДЕВОР» ТИРҚИШИДАН

Сўз боши	394
Асарни ўқиб... ..	396
Китоб ҳақида қисқа сўз	397
Китоб муаллифи ҳақида мухтасар сўз	398
Муҳтарам Дадахон Нурий жаноблари!	402
Муқаддима	403
Деворнинг икки томони	405
Полковник Неъматжон соҳибнинг шапкаси ва Фарғона қовуни	411
Гавжум шаҳар Карачи	416
Табани кўйлари	420
Ҳар ерда дўстинг бўлса... ..	426
Кишвар хоним	428
Учрашувлар	435
Пиндилик Мансурхўжа ака	440
Покистонли ўзбеклар	447
Ўзгарган режалар	462
Лаҳор кўчалари бўйлаб	474
Панжобдаги дала — боғ	484
Покистон деҳқончилиги	492
Катта карвон сарбонлари	500
Мирзо Фолиб:	501
Файз Аҳмад Файз:	507

Абдул Саттор:	509
Изҳор ул Ҳақ,.....	516
Муҳаммад Аббос Хон:	520
Ўзбекистон дўстлари.....	523
Покистонча аския.....	528
Алабий муҳит	535
Тотувлик дарвозаси атрофидаги ғала-ғовурлар	555
«Кашмир масаласи»	561
Оддий ҳақиқат сабоғи	564
Сўнгги синов кунлари.....	571
Доктор Юнус Баттнинг эшаклари	578
Шоирга эҳтиром	582
Тақдимот	587
Ҳозиржавоблик	593
«Олтин девор» тўйи.....	596
Севинч ёшлари	600

Дадахон НУРИЙ

УЗОҚ-ЯҚИН МАНЗИЛЛАР

(Сайланма)

Учинчи жилд

Тошкент – «ISTIQLOL» – 2013

Муҳаррир

Рассом

Мусаҳҳиҳ

Саҳифаловчи

Ж. Раззоқов

Ш. Одилов

Н. Атабоева

С. Пўлатов

Лицензия рақами АІ № 217. 03.08.2012 й. Босишга рухсат этилди
12.08.2013 й. Бичими 60×84¹/₁₆. Times Tad гарнитурасида. Шартли
босма табоғи 38,0 б.т. Адади 100 нусха. Офсет қоғози. Буюртма
№ 44.

«ISTIQLOL NASHRIYOTI», Тошкент ш., 100129, Навоий
кўчаси, 30-уй. Тел: 244-94-36, факс 244-51-98. Эл. почта:
rojpoligraf71@yahoo.com.

«ISTIQLOL NASHRIYOTI» матбаа бўлимида чоп этилди. Тош-
кент ш., 100129, Навоий кўчаси, 30-уй.